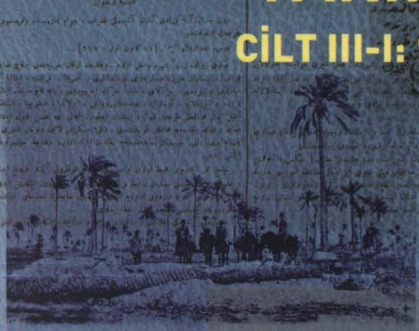
Ahmet Tetik

TEŞKİLAT-I MAHSUSA
(UMÛR-I ŞARKIYYE DAİRESİ)
TARİHİ
CİLT III-I: 1918

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Ahmet Tetik
TEŞKİLAT-I MAHSUSA TARİHİ
(UMÛR-I ŞARKIYYE DAİRESİ) CİLT III-I: 1918

Levent Şahverdi Arşivi

İNCELEME / ARAŞTIRMA

AHMET TETİK
TEŞKİLAT-I MAHSUSA (UMÛR-I ŞARKKIYE DAİRESİ) TARİHİ
CİLT III-I : 1918

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2014
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
PINAR GÜVEN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMEN VE DİZİNİ HAZIRLAYAN
TUBA AKEKMEKÇİ

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: NİSAN 2021, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-393-1

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6/31 BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Tetik

Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi

Cilt III-I: 1918

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar VII
Sunuş XI

İspanya-Fas 1

Trablusgarp
- Ocak 1918 11
- Şubat 1918 20
- Mart 1918 29
- Nisan 1918 34
- Mayıs 1918 38
- Haziran 1918 47
- Temmuz-Ağustos 1918 52
- Eylül-Ekim 1918 65
- Kasım 1918 76
- Aralık 1918 81
- 1919 84

İran
- Ocak 1918 103
- Şubat 1918 123
- Mart 1918 134
- Nisan 1918 145
- Mayıs 1918 155
- Haziran 1918 173
- Temmuz 1918 185
- Ağustos 1918 204

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül 1918 212
Ekim 1918 224
Kasım-Aralık 1918 242

Hicaz
Ocak-Şubat-Mart 1918 249
Nisan-Mayıs-Haziran 1918 259
Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim 1918 268

Rumeli
1918 289

Ek Bilgiler
Harb-i Umûmî'de İran Harekât-ı Siyasiyesine Dair Mücmel [Özetlenmiş] Rapordur 331
Cenûbî Azerbaycan 337
Ârâ ve Efkâr [Reyler ve Fikirler]
Akay Mirza Ali Muhammed Devletâbâd Hazretleriyle Mülâkat 347
Baron Openhaym 353
Necid Hakkında Rapor 359
Arabistan'daki Harb 371
Umûr-ı Şarkıyye Dâiresi Müdiriyyet-i Cânib-i Aliyyesine 381
Hacı Âdil Bey Tarafından Kaleme Alınan 13 Haziran 1334 [1918] Tarihli Rapor 385
Dobruca'da Mevcud İslâm Köyleri ile Mikdar-ı Nüfusu Mübeyyin Cedvel 395

Notlar 401
Dizin 445

Levent Şahverdi Arşivi

KISALTMALAR

ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
BDH	Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu
BEO	Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
D.	Dosya
DH.EUM.	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.EUM.SSM.	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi
DH.KMS.	Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre Kalemi
DUİT	İrade Dosya Usulü
F.	Fihrist
G.	Gömlek
HR.SFR.	Hariciye Sefareti
HR.SYS.	Hariciye Siyasi Kısmı
HSDHADB	Hariçten Satın Alınan-Hacı Âdil Bey Evrakı
Kls.	Klasör
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
TSMAEA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Evrak

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

"Hayat; bizim anladığımız gibi ölümle nihayet bulan, ağır bir çileden ibâret değildir" gayesiyle yaşayıp terk-i dünya eyleyen, dünün ve yarının Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarına...

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SUNUŞ

Balkan Harbi'nin ardından daha da ağırlaşan siyasî şartların, "Müttefik ve İtilâf" merkezli devletler arasında tercihi dayatması, Osmanlı Devleti idarecilerini kıskaca sokmuş, nihayet "istenmeyen zorunluluklara" direnç gösterilememiş ve "Müttefik Devletler" safında, cihan harbine girmekten kaçınılamamıştır.

Siyasî, sosyal, iktisadî, askerî güç unsurlarının ahenkli bütünlüğü, devletin sürekliliğinin mutlak paydasıdır. Osmanlı Devleti, mecburen harbe dâhil olduğunda, söz konusu unsurların uyumu bakımından mükemmellikten çok uzaktır.

Cephelerde savaşacak askerî gücün sarsılan geleneksel değerleri, Balkan Harbi sonrasındaki kısa sürede, sert tedbirlerle "yenilenmiş" ancak devletin iktisadî gücü aynı düzeyde iyileşememiştir. Siyasî ve askerî yönden maruz kalınan dış tehdit, artık sınırlar dâhilinde de hâricinde de üst seviyede tehlikeli bir durum arz etmektedir.

Harbin manevî havasında "yaşamak için devleti ayakta tutmak" şuuru, sivil ve askerî her kademede hâkim olurken, İtilâf hükümetlerinin, Osmanlı Devleti'nin dâhiline yönelik siyasî tehditleriyle ortaya çıkan ayaklanmaların doğurduğu büyük iç güvenlik meseleleriyle uğraşılmakta, cephelerde fedakârlık hissiyle mücadele azmi hiç eksilmemektedir. Geleneksel "iç hatlar strate-

Levent Şahverdi Arşivi

jisi" uygulamasının, ulaşım ağının yetersizliği yüzünden gerektiğince hayata geçirilememesi, geniş coğrafyaya yayılan cephelerde, arzulanan zaferlerden mahrum bırakır.

Cihan Harbi'nin kısa süreli olamayacağı, ilk aylarından bellidir. "Coğrafî gücün, insanî güç ile anlam kazanacağı" bilinen bir gerçektir. İnsanî gücün temelini oluşturan "ortak kültür" diğer güçleri şekillendirip canlı tuttuğu gibi, millî dayanışmayı ve direnci de artıran önemli bir etkendir. Bunun yitirilmesi hâlinde çözülme hızlanır, yozlaşmanın önü alınamaz. Devletin var oluş sebebinin, az sayıdaki idarecilerce bilinmesi, onun devamlılığında yeterli değildir. Aslolan, devletin, bütün milletin bilmesini ve bu şuurla yaşamasını sağlamasıdır. Nitekim bu şuur, milleti devletle özdeşleştirirken, "tutunma kuvveti etkisi" oluşturarak, kalıcılığını da temin edecektir.

Dönemin askerî ve sivil idarecileri, "tutunma kuvvetini" güçlü kılmak için gayret gösterirler. Çok milletli Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak, haricî hasımlar ile yerli işbirlikçilerinin harp öncesindeki gibi, "tutunma kuvvetini" zayıflatıp yok etme taarruzları, şimdi daha da şiddetlenmiştir. Harbiye Nezareti bünyesinde faaliyete geçirilen "Umûr-ı Şarkıyye Dairesi"nin esas görevi, "tutunma kuvvetini" güçlendirmek, ona yönelik saldırılara karşı koyacak tedbirleri "coğrafî güç" üzerinde hayata geçirmektir.

Kuruluşundan beri Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nde görevli Süvari Kaymakam Hüsameddin'in, şubenin tasfiyesine dair raporunda bu gaye, çok açık biçimde ifade edilir. "İslâm'ın parçalanan, dağılan, ruhsuz bırakılan fertlerini ve halkını yavaş yavaş canlandırmak, kurtarıcı bir sesle birleşik topluluğun fikirlerine, hilâfet makamına sarılmasını temin etmek, hilâfet makamı uğrunda feryat ve figanları çoğaltmak, devletimizin Avrupa'daki konumunu ve siyasî önemini artırmak, Cihan Harbi'nden önce imha hakkındaki planları sonuçsuz kılmak, Cihan Harbi sırasında imhaya yönelik ittifakların bertaraf edilmesini sağlamak için Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak Umûr-ı Şarkıyye Dairesi kuruldu."

Afrika, Avrupa ve Asya topraklarında, belirlenen hedeflerin elde edilmesinde verilen mücadelenin fertleri, "şan ve şöhret"

Levent Şahverdi Arşivi

peşinde koşmazlar. Kendilerine emanet edilen görevle, üstlendikleri sorumlulukları hakkıyla yerine getirmek dışında bir emelleri yoktur. Bir örnek olarak, "Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mur Fuad" görev sonu raporunun ilk maddesinde ne yaptığını anlatırken, övünmekten çok uzak ve sorumluluğuna verilen görevi yerine getirmenin mütevaziliğindedir. "Trakya ve Drama muhitini idare edebilmek üzre, Kavala Konsoloshânesi kâtibliği vazifesiyle, Kavala'ya gitdim. Orada, hicret etmek üzre bulunan ahâlinin hicretini men' etdim. Bütün Drama havalisindeki ahâli-i İslâmiye beynindeki tefrikayı [arasındaki anlaşmazlığı] hâllederek, cümlesini ittihad etdirdim [aynı düşünce etrafında topladım]. Oradaki Yunan intihâbâtını [seçimlerini] idare ederek, fa'al zevâtı, ekseriyyetle [etkin kişileri çoğunlukla] kazandırarak, Türk mevcûdiyyetini te'min etdim."

Sol kolunu Çanakkale muharebelerinde kaybeden Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi emrinde Pola Sevk Memurluğu görevini sürdürürken, mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönüşünde yaşadıkları, ibret alınacak bir hayat parçasıdır. "Viyana İtalyan Kumandanlığı'nın vuku' bulan tebligatı üzerine, Viyana'da mevcûd bil-cümle Osmanlı zâbitânı, yarın Trieste tarîkiyle [yoluyla] İstanbul'a sevk edilecekleri" hakkındaki, Viyana Askerî Ataşeliği'nin 31 Ocak 1919 tarihli yazılı emrini alınca, sonraki gün, "sakat, yaralı, hasta" 14 zâbit ile 22 nefer, Viyana'yı terk ederler. Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun da beş gün sonra Trieste'ye gider. Onun gittiği gün, trenden çıkarılmazlar. Ertesi günü "suâlsiz cevabsız" yakınlardaki bir kaleye götürülüp hapsedilirler. Üçüncü günü, fizikî durumlarının düşkünlüğü, hastalıkları dolayısıyla bir hastaneye gönderilirler ve "tam bir ay" kapalı bırakılırlar. Oradan çıkarılıp Venedik, Torino üzerinden Saluzzo'da, "Afrika'da yakalanan Osmanlı ve Arab" esirleri karargâhına götürülürler. İkinci gün, Fransa sınırındaki Saviano'da bulunan, Avusturya esirlerine "mahsus bir hastahaneye" nakledilirler. Trieste'de silahları alındığından, burada yeni bir kontrolde, şimdiye kadar sakladığı evrakı, İtalyanlara vermemek için, aslında "hep şüphe altında bulunduklarından" böyle

Levent Şahverdi Arşivi

bir durumun ortaya çıkmasında, arkadaşlarının zarar görmemeleri düşüncesiyle, senetlerin dışındakileri, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, bir zabıt tutarak, 12 Mart 1919 günü, onların önünde yok eder.

Fas'taki görevine son verildikten sonra, İstanbul'a dönmeyen Binbaşı Tahir, "Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mûr Süvari Kumandanı Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf", "me'mûriyyet-i mahsusa ile Reşt'e, Mirza Küçük Han'ın yanına gidip daha sonra Savuçbulak'a geri dönen Mülâzım-ı evvel Yakup" ve Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin diğer idealist kahramanları, 1918 yılı boyunca da bulundukları yerlerde görevlerinin icaplarını yerine getirmekten bir an geri kalmazlar. Tek gayeleri vardır; "Rukûa varmış devleti, ayağa kaldırmak." Bu uğurda mücadele edip hayatlarını anlamlı kılarken, "yaşadıkları bugünde" yarını inşa etmişlerdir.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin 1918 yılında İspanya-Fas, Trablusgarp, İran, Hicaz ve Rumeli'deki faaliyetleri, III. cildin ilk kısmı olarak burada, Rusya bölümü de ikinci kısmında yer alacaktır. Eser, kaleme alınırken, önceki ciltlerdeki yöntemde bir değişikliğe gidilmemiştir.

Araştırma sürecinde karşılaşılan zorlukların çözümünde katkıları için Mustafa Tetik, F. Gülru Tetik ve B. Gülfem Tetik'e müteşekkiriz. Metin Özdemir'e, Üner Karabıyık'a, Osman Yalnız'a, Emre Cantekin'e teşekkür ederiz. Erol Şadi Erdinç'i saygı ve rahmetle yâd ediyoruz. Pınar Güven'in ilgisine, Ahmet Salcan Bey'in teveccühlerine şükran borçluyuz.

Ahmet Tetik

Levent Şahverdi Arşivi

İspanya-Fas

Fas Erkân-ı Harbiyesi'nin eski zâbitlerinden Yüzbaşı Mısırlı Muhammed Rüşdü, ağırlıklı olarak Fas ve Cezayir'e ilişkin değerlendirmelerinin yer aldığı raporunda,[1] tecrübeyle sabit gözlemlerini aktarır. Fransa, 1870'te Prusya ile harpte ve şimdi "hatta Meksika ve Kırım muharebelerinde" Cezayirlilerin hizmetlerini gördüğü gibi, müstemlekeler savaşlarında da fazlasıyla yararlanmıştır. Tunus ve Cezayir'den "üç yüz bin Müslüman askeri alabileceklerini" söylemektedirler. Tunus'ta eğer Fransızlar, tetikte bulunmayıp, Tunuslularda da "teşkilat" olsaydı, Fransa'nın boyunduruğundan kurtulmaya çalışırlardı. Bundan dolayı teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştı.

Fransızlar, Cezayirlilerin "millî ve dinî" duygularını yok etmek için bütün güçleriyle çalıştılarsa da başaramadılar. Aksine, Fransa'nın Cezayir'de takip ettiği siyaset, dine tecavüz ve aşağılama, malları gasp etmek olunca, halkın kinini, düşmanlığını üzerine çekti. Cezayir hükümetinin 1901 yılı istatistiklerine göre, ülkedeki 632.260 yabancının mülkiyetindeki arazi 1.537.355 hektar iken, yerli 4.127.089 nüfusun sahip olduğu miktar ise 6.232.271 hektardır. Ayrıca, kayıtlarda gösterilmeyen 2.665.665 hektar ormanlık arazi de halktan gasp edilmiştir.[2] Var olan bu düşmanlıktan yararlanılmaya çalışılırsa, başarı elde etmek mümkündür.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzbaşı Muhammed Rüşdü'ye göre, Fransızları bu bölgeden uzaklaştırmak için "Marakeş'te çalışılmalıdır." Fas, Tunus ve Cezayir'de bütün vasıtalar kolaydır. Bu üç memleketin halkı, "aslen ve lisânen" birbirlerine çok benzerdir. Özellikle Faslılar, Kuzey Afrika halkının hepsinden fazla dinî nüfuza sahip olmanın yanında, dinî haysiyetleri "ecdâdlarının Endülüs ve Fransa'nın bir kısmını istilâ etdikleri gibi kendileri dahi ecdâdlarının şecâat [yiğitlik] ve bahadırlıklarına vâris olduklarını isbat ederek, hâlen Fransa ve İspanya ordularıyla gayet şedîd [şiddetli] ve kanlı muharebeler ediyorlar."[3]

Mevlay Hafız'a aylık ödemelerinde aksaklığa meydan verilmemektedir. İstanbul'dan Deutsche Bank vasıtasıyla Madrid Elçiliği Maslahatgüzarlığı adına, "aylık otuz bin peseta" hesabıyla Aralık ayından itibaren üç aylık "doksan bin peseta" karşılığı, 6.923 Osmanlı lirası gönderilir.[4] Madrid'e "Alman Transatlantik Bankası" üzerinden gelen para "86.000 peseta"dır. Maslahatgüzar İbrahim Ziya Bey, bu paranın üç aylık tahsisat karşılığı olup olmadığını, Hariciye Nezareti'ne sorar.[5] Meselenin aktarıldığı Başkumandanlık Vekâleti'nden hemen "Enver Paşa" imzalı, açıklama yazılır.[6] Söz konusu para hakkında, 8 Ocak'ta, maslahatgüzarlığa telgrafla açıklama gönderilmiştir. Banka, 4.000 pesetayı havale masrafı olarak düştüğünden dolayı eksiklik ortaya çıkmıştır. Bu miktarı bir an önce tamamlayıp, Mevlay Hafız'a ödemeyi yapması için maslahatgüzara ivedi emir verilmesi istenir. Hariciye Nezareti'nce, gereği yapılır. Bankadan parayı alan İbrahim Ziya Bey, "makbuz mukabilinde Mevlay Hafız'a teslim etmiştir."[7]

Her üç ayda bir hesaba aktarılacak para, Mevlay Hafız'a takdim edildikten sonra, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne bilgi verilecektir. Mart, Nisan, Mayıs aylarına ait para bu kez de "Alman Transatlantik Bankası" üzerinden ulaştırılır.[8] Maslahatgüzar İbrahim Ziya Bey, "doksan bin frangı makbuz ilm ü haberi mukabilinde" Mevlay Hafız'a teslim etmiş ve Harbiye Nezareti'ne de bilgi verilmiştir.[9]

Mevlay Hafız, Madrid Maslahatgüzarı İbrahim Ziya aracılığıyla, padişaha hürmetlerini ve teşekkürlerini iletirken, düşmanların baskısı ve esareti altındaki memleketlerde "yaşayan Müslümanla-

Levent Şahverdi Arşivi

rın tahlîsi [kurtarılması] hakkındaki"[10] haklı davaya, çok büyük arzuyla taraftarlığının da arzını rica eder.

Osmanlı Ordusu'nun eski erkân-ı harp binbaşılarından Mısırlı Aziz, İngilizlerin izniyle Madrid'e gelir. Binbaşı Tahir'le birlikte Maslahatgüzar İbrahim Ziya Bey'i ziyaret eder. İstanbul'a dönmek istemektedir. Eski Mekke şerifiyle görüştüğünü, ona "basiretsizliklerinden dolayı âlem-i İslâm'a yapdıkları fenalığı anlatmaya çalışdığını"[11] açıklar.

Fas'taki görevine son verildikten sonra, İstanbul'a dönmeyen Binbaşı Tahir, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya çekilmek üzere "Teşkilat-ı Mahsusa miftahıyla [şifre cetveliyle] şifre edilmiş uzun bir telgrafnâmeyi"[12] Maslahatgüzar İbrahim Ziya'ya emanet bırakır. O da "telgrafnâme metninin de verilmesini" ister. Binbaşı Tahir, reddeder. Maslahatgüzar sebebini, Hariciye Nezareti'ne arz ettiği şikâyet yazısında anlatır. "Madrid'deki Alman sefirine ihbar edeceğimi dermiyân [ileri sürerek] ile vermekden imtinâ' [çekindi] ve yalnız Fas mes'elesine aid olduğunu söylemekle iktifâ etdi [yetindi]."[13]

Maslahatgüzar İbrahim Ziya, bu tavrı "haysiyet kırıcı" olarak niteler ve telgrafı göndermeyeceğini, Binbaşı Tahir'e söyler. Gerekçesi "resmî bir sıfata sahip olmaması ve elçiliğin bilgisi dışında haberleşmesinin" konuma aykırı düşmesidir. Hariciye Nezareti'nden, söz konusu "şifre cetvelinden" iki nüshanın kendisine verilmesi için "Binbaşı Tahir ile Mülâzım İsmet'e" Harbiye Nezareti'nden gerekli emrin verilmesini "istirham eyler."[14]

Hariciye Nezareti, meseleyi hemen Harbiye Nezareti'ne aksettirir.[15] Evrakın sevk edildiği Umûr-ı Şarkıyye Dairesi müdürü, şu notu düşer; "Muhabere edebilir."[16] Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa imzalı 27 Mart tarihli yazıyla verilen cevapta da engel olunmaması, istirham olunur.[17]

Bir hafta sonra, yine aynı imzayla, Hariciye Nezareti'ne bir yazı daha gönderilir ve kesin ifadeler kullanılır. "Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Tahir Bey, Madrid'de ataşemiliter sıfatıyla bulunub, kendisi Harbiye Nezareti'nin me'mur-ı mahsusu olduğundan, keşîde ede-

Levent Şahverdi Arşivi

ceği [çekeceği] şifre telgrafların irsâline mümânaat [gönderilmesine engel] olunmamasının, Maslahatgüzarlığa emr ü teblîğ buyrulmasını tekrar rica ederim."[18] Hariciye Nezareti'nce, Maslahatgüzar İbrahim Ziya'ya, hemen gereğini yapması emredilir.[19]

İstediğini elde edemeyen Maslahatgüzar İbrahim Ziya, bu kez, "Binbaşı Tahir Bey'le rüfekâsı yedinde [yoldaşları elinde] bulunan Fas işlerine aid tekmîl dosyaların kendisine teslimi için"[20] teşebbüse geçer. İstanbul'daki Alman Elçiliği bu konuda bir nota hazırlar.[21] Almanya'nın Madrid Elçiliği'ni devreye sokarak, Hariciye Nezareti'ne talep yazısı göndertir.[22] Binbaşı Tahir'e bu hususta emir verilmesini sağlamak için Hariciye Nezareti üzerinden harekete geçer.[23] Hariciye Nezareti de bu talepleri, Harbiye Nezareti'ne bildirir.[24] Hariciye Nezareti'nden Başkumandanlık Vekâleti'ne istek bildirilirken, Almanya'yla Fas'taki müşterek faaliyetlerden bahsedilir. Yapılması düşünülen teşebbüslerin "idaresi ve icrası" için, bu dosyalara ihtiyaç duyulduğu vurgulanır. Nezaret olarak bu hususta düşünceleri, müspettir. Dolayısıyla, Binbaşı Tahir'e teslim etmesi talimatı verilmesi istirham edilir.[25]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu girişime ve Hariciye Nezareti'nin yaklaşımına çok sert bir cevapla karşılık verir. "Tahir Bey'le refikleri olan zâbitân, Nezâret-i âcizîce mazbut-ül-ahlâk [Harbiye Nezareti'nde sağlam ahlâklı] ve şâyân-ı emniyyet ve i'timâd zevâtdan olarak tanınmış ve bu i'tibârla kendilerine, Fas işlerinin rü'yet [görülmesi] ve idaresi vazife-i mühimmesi tevdî' kılınmış [emanet edilmiş] olduğundan, Madrid Sefaret-i seniyyesi maslahatgüzarının, mûmâ-ileyhüm [adı geçenlerin] haklarında, vatana sadakatlerinden şübhe edecek derecede i'timâdsızlık göstererek, bunu Almanya sefirine dahi ihsas eylemesi [duyurması] ve Tahir Bey ve rüfekâsı aleyhindeki teşebbüsâtına, müşârün-ileyhi [Alman sefiri] dahi teşrik [ortak] etdirmesi, mûcib-i teessüf olmuşdur. Maslahatgüzar Ziya Bey'in nezd-i âlilerinde dahi tecvîz buyrulmayacağı derkâr [izin verilmeyeceği malûm] olan şu muâmelesinden dolayı, hakkında îcâb eden muâmele-i intibâhiyenin [kendine getirecek işlemin] Nezâret-i celîlerince ta'yin ve tatbik buyrulmasını rica ederim. Fas işlerine âid dosyanın tamamen nez-

Levent Şahverdi Arşivi

dinde [yanında] muhafaza olunması, taraf-ı âcizîden bâ-telgraf, Tahir Bey'e tebliğ olunmuşdur."[26]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Almanya ile müttefikliği siyaseten dikkate alarak, Binbaşı Tahir'e şu talimatı verir. "Fas'da cereyan etmekde olan teşebbüsâta hâdim bulunabilecek [yarayabilecek] nezdinizde mahfuz evrakdan, Almanya Sefareti'nce bilinmesinde mahzuru görülemeyenleri, Maslahatgüzar Ziya Bey'e tevdî' ediniz."[27] Hariciye Nezareti söz konusu telgraftan haberdar olurken[28] bir suretini de İstanbul'daki Almanya Elçiliği'ne göndererek, meselenin son durumu hakkında bilgilendirir.[29] Maslahatgüzar İbrahim Ziya Bey, görünürde amacına ulaşmışsa da sonuç itibariyle "mahzuru görülemeyenlerini" belirleyecek olan, Binbaşı Tahir'dir.

Almanya'nın İstanbul Elçiliği de daha önce kararlaştırıldığı gibi, İspanya'da görevli olarak bulunan Osmanlı zâbitlerine yapılan ödemelerin tahsiline kalkışır.[30] Mevlay Hafız'ın üçer aylık ödeneklerinin Madrid Elçiliği Maslahatgüzarlığı'na gönderilmesinde bir aksaklık yaşanmamakta, zamanında eline geçmesi sağlanmaktadır.[31]

Binbaşı Tahir, daha önce kendisine verilen "Miralay" rütbesinin kayıtlarda da yer alması hakkındaki dilekçesini Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder.[32] Erkân-ı Harbiye karargâhında süregelen yazışmalar[33] uzunca bir süre devam edecek, nihayet, 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihinden geçerli olmak üzere "Miralaylığa terfi" ettiğine ilişkin "irade-i seniyye" 29 Nisan 1336'da (1920) çıkacaktır.[34]

Mondros Mütarekesi'nin ilanından sonra "Fas işlerinde" görevli Osmanlı zâbitlerini, Fransızlar esir alırlar. 1919 Haziran ayına dek orada tutulduktan sonra İstanbul'a gönderilirler. "Fransa hükûmeti tarafından, 14 Haziran tarihinde Toulon'dan hareket eden *Navar* vapuruyla, Dersaadet'e sevk olunan Miralay Tahir Bey ile dört zâbit ve yirmi yedi zâbit vekili ve neferâtdan mürekkeb [oluşan] hey'et, bir iki güne kadar Dersaadet'e muvasalat edecekdir [varacaktır]. Ve mûmâ-ileyhümün buraya vusullerinde [gelişlerinde], kendilerinin tarassud [gözetim] altında bulundurulmaları,

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız Komiserliği tarafından şifahen tebliğ ve iltimas olunduğu [istendiği]",[35] Harbiye Nezareti'ne bildirilir.

Miralay Tahir, Mayıs 1920'de "İzmit ve Havalisi Fevk'alâde Kumandanlığı" Erkân-ı Harbiye başkanlığına tayin edildiğinde,[36] İspanya'daki arkadaşlarının ve kendisinin birikmiş maaşlarının ödenmesine ilişkin yazışmalar, hâlâ sürmektedir.[37]

Levent Şahverdi Arşivi

Kaiserlich
Deutsche Botschaft.

No A. 1411.

1

Péra, le 24 juin 1918.

Aide -Mémoire.

Le 1er avril dr. l'aide-mémoire suivant a été remis au Ministère Impérial Ottoman des Affaires Etrangères:

"D'après une communication du Département Impérial des Affaires Etrangères à Berlin le Chargé d'Affaires Impérial Ottoman à Madrid a informé le Gouvernement Impérial Ottoman que le colonel Tahir Bey et ses amis refusent de délivrer les documents officiels relatifs à l'action politique au Maroc qui se trouvent entre leurs mains. L'attitude de ces Messieurs paraît justifier le soupçon qu'ils entendent délivrer ces papiers à nos ennemis.

Le Gouvernement Impérial Allemand serait reconnaissant si Son Excellence le Vice-Généralissime et Ministre de la Guerre, Enver Pasha, voulait donner des ordres stricts à Tahir Bey et à ses compagnons de délivrer immédiatement tous les papiers en question au Chargé d'Affaires Impérial Ottoman à Madrid."

L'Ambassade d'Allemagne avait réitéré sa prière par aide-mémoire du 29 avril dr. Entretemps l'Ambassadeur Impérial à Madrid a télégraphié que le colonel Tahir Bey refuse toujours de remettre les documents en question au Chargé d'Affaires Impérial Ottoman.

D'ordre de son Gouvernement l'Ambassade Impériale d'Allemagne a l'honneur de prier le Gouvernement Impérial

Au Ministère Impérial Ottoman
des Affaires Etrangères
Sublime Porte.

Osmanlı Devleti'nin Fas'taki faaliyetlerine ilişkin belgelerin kendilerine verilmesi hakkında, Müttefik Almanya İstanbul Elçiliği'nin notasının birinci sayfası.

(BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-25.)

Levent Şahverdi Arşivi

rial Ottoman de bien vouloir donner des ordres urgents pour
la transmise immédiate des documents en question afin
que les rendes dangereuses de Tahir Bey n'aient pas de
conséquences nuisibles pour l'action commune au Maroc.

BAŞBAKANLIK
OSMANLI
ARŞİVİ

Osmanlı Devleti'nin Fas'taki faaliyetlerine ilişkin belgelerin kendilerine verilmesi hakkında, Müttefik Almanya İstanbul Elçiliği'nin notasının ikinci sayfası.

(BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-25.)

Levent Şahverdi Arşivi

Almanya'nın isteğini, Harbiye Nezareti'ne bildiren Hariciye Nezareti'nce kaleme alınan yazı.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.19, 19-1.)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Trablusgarp

Ocak 1918

Almanya Ordusu'nun güçlü isimlerinden General Ludendorff, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp siyasetinin ne olduğunu ve ne yapmak istediklerini, burayı muhafaza niyeti taşıyıp taşımadıklarını öğrenmek amacıyla, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya fikrini sorar. Aldığı cevap, kararlılığın ifadesidir. "Biz, Trablusgarb'ı İtalyanlara evvelce terk etdiğimiz gibi, bu def'a da kısmen ve fiilen orayı işgal etmekde bulunduğumuzdan, bi-t-tab' [tabiatıyla] eskisi gibi aksâm-ı memâlik-i Osmâniyye'den [Osmanlı memleketlerinin kısımlarından] olarak muhafaza etmek isteriz."[1]

Trablusgarp'ta düşündüklerinin ötesinde direnişle karşılaşan İtalyanların durumu, tahminlerinin ötesindedir. Her türlü yalan propagandaya başvurmaktadırlar. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Afrika Gruplar Kumandanı Fahrî Ferik Nuri'yi bu hayatî konuda hem uyarır hem de tedbirler almasını emreder. "İtalyanlar, vaziyyetlerinin vahâmetini bildiklerinden, propagandaya başladılar. Güya Trablusgarb'daki uğraşmamıza sebeb, bilâhire bu vilayeti Almanlara satmak içün imiş. Urbân [çöl Arapları, aşiretler] ve ahâlinin şevkini kesb içün Trablus ve dâhilinde de bu gibi fesad yapmaları pek muhtemeldir. Müteyakkız

Levent Şahverdi Arşivi

[tetikte] olmanızı ve tedâbîr-i mânia [önleyici tedbirler] almanızı rica ederim."[2]

İtalyanlar, bazı kasabalara attıkları Arapça bildirilerde de yalana dayalı propaganda yapmaktadırlar. "Türkiye'nin en mühim vilayetleri olan Irak'ın, Ermenistan'ın, Mekke-i Mükerreme'nin, Kudüs'ün Türkiye'nin elinden alındığı, Arap vilayetleriyle alâkasının kesildiği, Türkiye'nin son nefese geldiği" söylenip, devam ediliyordu; İtalya'ya karşı ayaklanmakla, Arabistan ve Şam diyarları üzerindeki hâkimiyet fikrinden, mecburi olarak vazgeçtiler. Türkiye'ye yardım ettiğinizi biliyoruz. Fesatçı Türklerin, size yaptıkları şüpheli vaatlerle, denizden gelmesi az ve ufak vasıtalarla, İtalya hükümeti aleyhine muharebe ve direnişinizin mümkün olamayacağını anlayınız ve kusurunuzu itiraf edip, doğru yola gelin. Kuvvet ve merhamet sahibi İtalyan hükümeti, sizlerin iyiliğinizden başka bir şey istemez,[3] denilerek üstünlük ve zihinlerde karışıklık uyandırılmak isteniyordu.

Hums Grubu cephesinde, sükûnet hâkimken, yakalanan iki İtalyan casusundan, bir miktar Habeşli askerin Hums'a getirildikleri öğrenilir. Hums'ta hareketlilik gözlenmektedir. İtalyanlar, Zuvara'dan Hums'a bir Habeş taburu daha kaydırırlar. Büyük nakliye gemileri ve yelkenlileri limana giriş yapıp personel ve malzeme indirdikten sonra geri dönerler. Gruplar Kumandanlığı topçuları Hums'a yaptıkları atışlarla, geceleri keşif kolları çıkararak İtalyanları hem taciz etmekte hem de istihkâm hatları arasında haberleşme kablolarını kesmektedirler. Hums cephesindeki mücahitlerin sayısı 2.000 civarındadır.

Hums'ta yeterince yığınak yaptıklarını düşünen İtalyanlar, tayyare ve topçu desteğiyle harekete geçerler. Piyadeleri, mücahitlerin şiddetli karşılığını görünce siperlerinden çıkamazlar. Topçu ateşleri de tesirsiz kalmıştır.[4] Gece, Hums'tan çıkan ikisi kadın, biri erkek İtalyan casuslarını yakalayan mücahitler, detaylı bilgi elde ederler. Halkın başkaldırması üzerine, buraya yedek kuvvet getiren İtalyanların, kısa süre içinde huruç hareketi yapacaklarını öğrenirler. Hemen gerekli tedbirler alınır. Mısrata'dan bir makineli tüfek de takviye olarak gönderilir. İtalyanların ısrarla devam ettirdikleri huruç hareketleri, her seferinde kayıplarla son bulur.[5]

Levent Şahverdi Arşivi

Trablusgarp Grubu'nun Tacura cephesi sahilinde iki İtalyan nakliye gemisi, Alman denizaltısı tarafından batırılır. Mücahitler, batan gemilerden sahile vuran malzemeleri, ganimet olarak toplarlar. İtalyanların, tayyare keşif uçuşları, keşif kolu hareketleri, sık sık topçu ateşleri etkisiz kalır. Zuvara'ya sıkça gemileri gelmekte, Sid-i Bilâl cephesindeki yığınaklarını artırmaktadırlar.

Grubun Nalut cephesinde de Fransızlar, ara sıra yağma yapmak üzere yerlilerden oluşan küçük kuvvetleri sevk etmektedirler. "Trablusgarb Grubu Kumandanlığı'nın raporlarında, eğer bugünlerde Trablus ile Zuvara arasında mütemâdî [sürekli] bir taht-el-bahir [denizaltı] bulundurulacak olursa, düşmanın büsbütün mühlik [öldürücü] bir vaziyetde kalacağı ve dâhildeki ahâliyi besleyememek yüzünden bir isyanın vuku'a gelmesi pek ziyade muhtemel olduğu bildirilmektedir."[6]

1918 yılı başında Afrika Gruplar Kumandanlığı; Trablusgarp Grubu, Bingazi Grubu, Fizan Grubu, Sudan Grubu olarak teşkilatlanmıştır.[7] Kumandanlığın cepheleri, mıntıkaları [bölgeleri] ve bunların komutanları şöyledir:

"Afrika Gruplar Kumandanı: Yaverân-ı Hazreti Şehriyarîden Fahrî Ferik Nuri
Afrika Gruplar Erkân-ı Harbiye Reisi: Erkân-ı Harp Yüzbaşı Neşet
Şark Cephesi Kumandanı: Yüzbaşı Sadık
Sirt Cephesi Kumandanı: Mülâzım-ı evvel Fahri
Mısrata Cephesi Kumandanı: Mülâzım-ı evvel Bilâl
Hums Cephesi Kumandanı: Yüzbaşı Seyyid Hasan
Tacura Cephesi Kumandanı: Mülâzım-ı evvel Salim
Garp Cephesi Kumandanı: Fahrî Mirliva İshak Paşa; Erkân-ı Harbiye Reisi: Yüzbaşı Mehmed Rıfat
Nalut Cephesi Kumandanı: Mülâzım-ı evvel Fevzi
Fizan Mıntıkası Kumandanı: Binbaşı Sakıb
Urfelle Mıntıkası Kumandanı: Binbaşı Muhsin
Tarhune Mıntıkası Kumandanı: Mülâzım-ı evvel Galib
Cebel Mıntıkası Kumandanı: Yüzbaşı Zeki."[8]

Mücahit kumandanlarından Ramazan Bey, Mısrata'da; Abdünnebi Bey, Urfelle'de; Ahmed el-Maris, Tarhune'de; Hadi Ki-

Levent Şahverdi Arşivi

abar, Garyan'da; Ramazan bin Gelvi, Yifrin'de; Halit bin Asker, Nalut'ta; Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi de Sirt'tedir.[9]

Yüzbaşı Hacı Kâmil'in "Afrika Gruplar Kumandanlığı Pola Sevk Memuru" olarak göreve başlamasından sonra bir düzen sağlanmış durumdadır. Yüzbaşı Hacı Kâmil, kendisinin bu göreve tayin edildiğinden Pola Liman Mevki Kumandanlığı'nın bilgilendirilmesine dair isteği[10] üzerine, İstanbul'daki Avusturya Askerî Delegeliği'ne, bu atama bildirilmiştir.[11] Silah, cephane, diğer askerî malzemeler ve hediyelerin depolandığı ambarın düzene sokulmasında çalışacak bir işçi ile Pola'dan gönderilecek malzemelerin "sandıklama nizamnâmesi"ne uygun şekilde hazırlanması harcamaları için aylık 500 kurona ihtiyaç vardır.[12] Afrika Gruplar Kumandanlığı'nca bu talep karşılanacaktır.

Trablusgarp'a gitmek üzere Pola'ya gelen zâbitlerin, bölgeye gidecek denizaltıların seferleri aksayınca sevkleri uzar. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, beklemek zorunda kalanların sıkıntıya düşmelerini önleyecek tedbir alınır. Görev yerlerine hareket eden Yüzbaşı İsmail Hakkı ile Yüzbaşı Hacı Kâmil'e 200 Osmanlı lirası yollanır. Yüzbaşı Hacı Kâmil, uygun göreceği miktarda parayı, sıkıntı yaşayan zâbitlere senet karşılığında dağıtacak, doğabilecek olağanüstü masrafları da "musaddak evrâk" [onaylı belge] alarak harcayacak ve bunları düzenli şekilde İstanbul'daki merkeze ulaştıracaktır.[13] Yüzbaşı İsmail Hakkı, kendisi için "bir kat zâbit elbisesiyle bir çift potini" de senet karşılığında burada alacaktır.[14] Depodan zâbitlere elbise verilmesi ya da bütün elbiselerin Afrika'ya gönderilmesinde de aynı yöntem uygulanacaktır.

Osmanlı Ordusu'nun Avusturya Askerî Temsilcisi Pertev Paşa, Avusturya'ya sipariş edilen 10 milyon adet küçük, 5 milyon adet büyük çaplı İspanyol fişeği; 2 adet İtalyan sahra ve 2 adet de dağ topunun cephane ve mermileriyle birlikte hazır olduğunu, Harbiye Nezareti'ne bildirir.[15] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden verilen emre göre Yüzbaşı Hacı Kâmil, Pola'ya gelip Trablusgarp'a gidecek olan zâbitler[16] vasıtasıyla bu harp malzemelerini yollayacaktır.[17]

Pola'ya gelenlerin, denizaltılarla bölgeye sevk gününe kadar, kalacakları "beş altı odalı ve sekiz kadar yataklı" bir daireye ihtiyaç

Levent Şahverdi Arşivi

vardır. Bunun kiralanması ile denizaltının Trablusgarp'a hareket gününe kadar bekleyecek personelin ücretini kendileri ödeyecek şekilde "Pola Bahriye Gazinosu'nda iaşeleri hususunda" Afrika Grupları Kumandanlığı'nın girişimde bulunması istenir.[18] Ayrıca söz konusu personelin kalışları süresince yevmiyelerinin nasıl ödeneceği meselesinin de bir düzenlemeye sokulması da gerekmektedir.[19] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce gereği yapılır ve bir "talimatnâme" hazırlanır. Yüzbaşı Hacı Kâmil, bundan sonra talimatnameye göre işlemleri gerçekleştirecektir.

Beş maddeden oluşan talimatnamede, nasıl işlem yapılacağı sistemleştirilir. 1- Afrika Gruplar Kumandanlığı'na sevk edilmek üzere, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından hazır edilen zâbit, küçük zâbit, er ve askerî memurlar İstanbul'dan hareketlerinden başlayarak on beşinci günü dâhil, "paraları kalmadığından dolayı müracaat ederlerse, on altıncı gününden itibaren beher gün içün" yevmiye alacaklardır. Bütün zâbitlere ve ihtiyârî rütbe taşıyanlara, yevmiye 166 kuruş 20 para, küçük zâbit ve erlere 1 Osmanlı lirası ödeme yapılmasına, Yüzbaşı Hacı Kâmil, yetkilidir. 2- Belirtilen günden önceki müracaatlara para verilmeyecektir. 3- Her zâbit, denizaltıya binip Afrika'ya varıncaya kadar yiyip içtiklerinin parasını, gemi kumandanına ödeyecektir. Yüzbaşı Hacı Kâmil, her sefer öncesinde bu konuda zâbitleri ve gemi kumandanını uyaracaktır. 4- Bu uygulama, Afrika Gruplar Kumandanlığı'na da bildirildiğinden, oradan geleceklerin de aynı şekilde gemide yiyecek ve içeceklerinin hesabını ödeyip ödemediklerini öğrenerek, yapılmamışsa hemen ilgili kişiye hesabı kapattırmakla da Yüzbaşı Hacı Kâmil yükümlüdür. 5- Gerek Pola'daki depodan gerekse İstanbul'dan Afrika'ya gönderilecek silah, cephane ve diğer bütün malzemelerin her seferinde çizelgesini düzenleyip, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne ulaştıracaktır.[20]

Uygulamaya hemen geçilir ve on altıncı günden sonra Pola'da kalıp denizaltının hareketini bekleyenlere, rütbelerine göre ödemeler yapılır.[21] Sonraki aylarda da talimat kapsamında yevmiyeler teslim senedi düzenlenerek verilir.[22]

İstanbul ile telgraf haberleşmesinde kullanılacak 6 adet akümülatör de Afrika Gruplar Kumandanlığı'na gönderilmek üzere,

Levent Şahverdi Arşivi

temin edilmiştir.[23] Pola'daki depoda mevcut silah, cephane, eşya ve hediyelerin zarar görmemesi için, "sandıklama nizamnamesi"ne göre tertip ve düzenlenmesinde işçi çalıştırmak için, Yüzbaşı Hacı Kâmil, Trablusgarp'taki kumandanlıktan aylık ödenek talebinde bulunur.[24]

Bingazi mebusu ve Askerî Temyîz Mahkemesi üyelerinden Yusuf Şetvan, nihayet Trablusgarp'a gidecektir.[25] Yüzbaşı Hacı Kâmil'e, onun gelişi ve senet karşılığı depodan teslim edeceklerin listesinin de yollanacağı, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce bildirilir.[26] Seyyid Hilâl, Seyyid Rıza, Seyyid Safiyüddin ve Seyyid Hayati'ye hediye sandıklar ve bavulların yanı sıra diğer önde gelenlere dağıtılacak kıymetli eşyalar, sırmalı cüppeler, elbiselik kumaş, cephanesiyle birlikte dürbünlü mavzer filintası, tabanca, sigara, çay takımı vs vardır.[27] Ayrıca "zâbitân elbise ve kunduralarından taleb buyuracakları yirmi takım elbise ile yirmi çift potinin, mevcud çadırlardan bir adet ümerâ [üst zâbit] çadırının" da Yusuf Şetvan'a, senet karşılığı teslimi, Yüzbaşı Hacı Kâmil'e emredilir.[28] Yusuf Şetvan'ın teslim alacakları arasında ayrıca "her kutusunda 100 aded bulunan 50 kutu a'lâ sigara, 50 kutu Serkıl Doryan" sigara ile çay takımları, çaydanlık, battaniye, karyola[29] vs de vardır.

Fahrî Ferik Nuri, İstanbul'a gelmiştir. Trablusgarp'taki İtalyan ve Fransız kuvvetleriyle ilgili raporundan sonra, bu kez gerçeklerle bağdaşması mümkün görünmeyen yeni bir değerlendirmesini Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye karargâhına takdim eder.[30] Kaleme aldığı raporda, düşündüğü harekât ve buna yönelik isteklerinin karşılanması, mevcut şartlar göz önüne alındığında bir hayli zordur.

1916 Mart ayından beri Mısır'ın batısında, İngilizlerle ciddi bir muharebe yaşanmadığı gibi bölgede büyük kuvvetleri bulunduğuna dair hiç bilgi de alınamamıştır. Bugün eldeki vasıtalarla ancak mevcut durum korunabilecektir. Yeterli donanıma sahip olunduğu takdirde, şu üç harekâtın icrası mümkündür. "1. Trablus ve Bingazi sahilindeki İtalyan mevazi'-i müstahkemesine [sağlamlaştırılmış mevzilerine] taarruz. 2. Mısır'a tecavüz. 3. Sahra ile Tunus ve Cezayir'e tecavüz."[31]

Levent Şahverdi Arşivi

Fahrî Ferik Nuri, düşündüğü bu üç yönlü harekât gerçekleştiği takdirde, şu faydaların beklenebileceğini sıralar.

1. İtalyan müstahkem mevkilerine taarruz sonucunda, şiddetli baskıları ortadan kaldırılacak, Hums ve Zuvara ele geçirilecektir. Böylece İtalyanların Avrupa'dan buraya kuvvet getirmeleri önlenecek, yerel halktan da eskisi gibi yararlanmalarının önü kesilecektir.

2. Mısır'a yönelik harekâtta sağlanacak en büyük yarar, üzerimize bir miktar İngiliz kuvvetini çekmekten çok, Sudan ve Yukarı Mısır'dan, İngilizlerin asker toplamalarını engellemektir. Çünkü harekâtımız, bu bölgelerdeki Müslüman halkın isyanını kolaylaştıracaktır. Sahili takiben, Yukarı Mısır'a harekât, erzaksızlık ve arazinin İngilizlerin zırhlı otomobillerini kullanmalarına çok müsait olmasından dolayı çok zor ve başarısızlığa mahkûmdur. Bu yüzden Fizan'ın merkezi Merzuk, harekât üssü alınarak, Tibesti üzerinden Darfur ve Sudan'a taarruz hem güvenli hem de zorunludur. Gelen bilgilere göre, Darfur Sultanı Ali Dinar, hayattadır ve İngilizlerle muharebelere devam etmektedir.

3. Sahra'ya harekât da buralarda yaşayanların bize katılmalarını sağlar. Ayrıca Tunus, Cezayir ve Sudan'a yönelik harekâtlar için güvenli ve sağlam bir üs merkezi kazanılmış olur. Özellikle Merzuk'un güneyinde, Fransızların elindeki tuzlalar, Sahra'nın tek tuz kaynağıdır ve her gün tuz almak için gelen binlerce insanın buluştuğu yerdir. Buradaki yerli kabilelerle Tunus, Cezayir ve Sudan'a sürekli akınlar yapılması mümkündür. Bunun gerçekleşmesinin ardından Fransız ve İngiliz işgali altındaki yerlerin halkı ayaklanmaya teşvik edileceklerdir. Böylece, onların buralardan yerli asker toplamalarının önüne geçilecek, dışarıdan daha fazla asker getirmeye zorlanacaklardır. Belirtilen mevkilerin zaptı da mümkündür. Tabii bu önemli harekât esnasında bir ya da birkaç denizaltının muharebe bölgesinde faaliyeti, çok büyük fayda sağlayacaktır.[32]

Sonuçları bakımından önemli yararları görülecek bu harekât, lojistik desteğe muhtaçtır. Fahrî Ferik Nuri, bu aşamada temini gerçekleşemeyecek malzeme ve personel ister. İhtiyaçlarını da maddeler halinde sıralar.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Zırhlı otomobillere karşı kullanılmak üzere, 3-4 cm çaplı on bin atım cephanesiyle birlikte otomatik hafif seri hareketli 8 top. Bu toplara –kundak ve nişangâhlarında tadilat suretiyle– şarapnel ve gözetleme mermisi atma kabiliyeti kazandırılarak, tayyarelere karşı da atış yapabilecek şekilde hazırlanacaktır ki bu durumda yirmi bin atım cephane eklenecektir.

2- Hepsi İtalyan tüfeği çapında, beş milyon adet cephanesiyle birlikte 50 adet Merkat marka makineli tüfek. Bunların aynı zamanda eşek üzerinde taşınabilecek koşum takımları da olacaktır.

3- Elbise ve silahlarıyla mükemmel donanımlı yirmi bin askerlik malzeme. Silahların cinsi, İtalyan olacaktır. Yarısı filinta, diğer yarısı piyade tüfeği ve her tüfeğe 500 adet mermi verilecektir.

4- Altı adet Skoda üretimi, deve sırtında taşınabilir özellikte, bütün sistemiyle birlikte tam kudretli dağ topu. Yirmi bin atım cephanesinin beşte üçü tane, beşte biri şarapnel, kalan kısmı da boğucu gaz mermisi.

5- Bir milyon adet Gırra tüfeği mermisi; iki milyon adet Rus tüfeği mermisi; bir milyon adet büyük çaplı mavzer mermisi; iki milyon adet 11 mm çaplı İtalyan tüfeği mermisi; dört yüz bin adet de Martini tüfek mermisi. Martini mermilerinin iki yüz bin adedi Fransız cephanesidir. Ayrıca on bin atım, seri doldurmalı İtalyan dağ topu mermisi; beş bin atım, seri doldurmalı İtalyan sahra topu mermisi. Bu mermilerin beşte ikisi tane, beşte ikisi gaz mermisi, beşte biri şarapnel olacaktır.

6- 400 adet Fransız filinta tüfeği.

7- İki harp tayyaresi ve tayyare bombası.

8- Bir adet sabit, altı adet de deve sırtında taşınabilir küçük telsiz telgraf istasyonu.

9- Bir hücum taburu. Taarruz malzemeleri, donatımı ve cephanesiyle birlikte, sis saksısı ve kara torpilleri birinci derecede önemlidir.

10- 12 adet Avusturya üretimi 3,7 cm çaplı, deve sırtında taşınabilir piyade topu. On bin atım mermisinin yarısı şarapnel yarısı da tane.

11- Tam teçhizatlı 1 istihkâm taburu. Ayrıca 1.000 adet büyük kazma, 1.000 adet büyük kürek, 1 ton dinamit, 5.000 adet tel ma-

Levent Şahverdi Arşivi

kası, 20 takım elektrik ateşleme makinesi, 10.000 adet meşin gaz maskesi, 20.000 adet el bombası.

12- Kısımlara ayrılmış, 200 yataklı ve deve sırtında taşınabilir seyyar hastane takımı.

13- 50.000 adet mektup zarfı, 100.000 tabaka kâğıt.

14- Zâbit, küçük zâbit ve eğiticiden oluşacak 400 personel.[33]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, Afrika Gruplar Kumandanlığı'na lojistik desteğini, Pola'daki depo üzerinden sürdürür. Yüzbaşı Hacı Kâmil'e teslim edilen malzeme adet ve çeşitleri, ihtiyaçların çeşitliliğini göstermektedir. 2.000 adet kazık ve kazık kılıfıyla birlikte portatif çadır, 4.000 adet kar gözlüğü, 3.200 tane mermisiyle birlikte 40 adet Steyr marka tabanca, 90.000 adet büyük çaplı İtalyan kapsül, 5.000 paket beylik tütün, 5.000 paket Samsun tütünü, 300 adet "yüzlük kutu a'lâ sigara", 150 adet yüzlük kutu cercle d'orient sigara, 2 adet portatif karyola, 1 adet bavul, 25 adet tabaklı çay kadehi ve kaşığı, 2 adet filtre, 2 adet battaniye, 4 adet çaydanlık, lokum ve bayram şekeri, kavanoz, helyograf, akümülatör, 1.000 adet don, 1.000 adet gömlek ve telsiz telgraf alet edevatı, sabun, kahve, ilaç, kırtasiye.[34] Bütün malzemeler, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından, "Levazımât-ı Umûmiyye Dairesi"nden teslim alınmakta[35] ve sonra sevk edilmektedir.

Mısrata'ya gidecek olan UC-73 denizaltısıyla hareket eden "Afrika Gruplar Kumandanlığı Telsiz Telgraf Me'muru Mülâzım Ahmed İhsan" telsiz telgraf aletleri, parçaları ile kunduracı ve terzi malzemeleri dolu sandıkları, Yüzbaşı Hacı Kâmil'den teslim alır.[36] İstanbul'da "Telefunken Büro"dan alınan altı adet telsiz telgraf akümülatörü de Pola Sevk Memurluğu'na gelmiştir.[37]

Mısır Ordusu hecin-süvar[38] askerlerinden Sudanlı Çavuş Said-ül-Geylani, üzerindeki silah ve cephanesiyle, Afrika Gruplar Kumandanlığı'na iltica eder. Daha sonra İngilizlerle muharebelerin birinde şehit düşer. Oğlu İbrahim yetim kalır. Fahrî Ferik Nuri, okuma yazma bildiği gibi Türkçeyi de konuşmaya başlayan İbrahim'i, askerliğe olağanüstü kabiliyetini takdirle, İstanbul'a gönderir.[39] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin himayesinde, "Büyükada'da yeni te'sis olunan İhtiyat Küçük Zâbit Mektebi"ne kaydı yapılacaktır.[40]

Levent Şahverdi Arşivi

Trablusgarp'taki İtalyan esirlerin ailelerine yazdıkları mektuplar, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nca Harbiye Nezareti'ne gönderilmekte,[41] kontrolden geçirildikten sonra, Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla ailelerine ulaştırılmaktadır.

Şubat 1918

6. Ordu Kumandanı Mirliva Halil, Fahrî Ferik Nuri'nin İran, Afganistan, Türkistan'a yönelik askerî harekâtlarda görevlendirilmesi teklifini arz ettiği Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, cevabında "Trablusgarb işinin fenalaşmaması için Nuri'nin gönderilmesinde tereddüd ediyorum. Nuri de o tarafa gelmeye heveskâr değil"[42] der. Onun değerlendirmesine göre, "Kafkas işi yakında pek ehemmiyet kesb edeceğinden [kazanacağından]" dolayı, Fahrî Ferik Nuri'yi "asıl Şarkî Kafkas merkezi olan Bakü'ye göndermek"[43] niyetindedir. Nitekim kısa bir süre sonra Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu düşüncesini uygulamaya koyacak ve Fahrî Ferik Nuri, Kafkas İslâm Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilecektir.

Harbiye Nezareti'nden iki seferde Viyana Elçiliği'ne gönderilen 660.050 İtalyan frangı, Bern'de Fransız frangı ile değiştirilir. Bern Elçiliği, bu tutara karşılık gelen 425.900 Fransız frangı ile 88.330 İtalyan frangını, Viyana Elçiliği'ne ulaştırır. Yüzbaşı Hacı Kâmil, Fahrî Ferik Nuri'nin emriyle teslim aldığı bu paraları, Afrika Gruplar Komutanlığı'na yollayacaktır.[44] Ayrıca Harbiye Nezareti'nden Viyana Elçiliği'ne Tabip Yüzbaşı Hayri ile 58.500 Osmanlı lirası gönderilir.[45] İsviçre'de paranın, 40.000 lirası Fransız frangına, kalan 18.500 lirası da İtalyan frangına çevrilecek ve daha sonra verilecek emre göre Afrika Gruplar Kumandanlığı'na aktarılmak üzere burada tutulacaktır.[46] Viyana Elçiliği'nden gönderilen cevapta, bu işlemin mümkün olmadığı belirtilerek şu açıklama yapılır. Osmanlı kâğıt lirasını İsviçre bankaları kabul etmemektedir. Viyana'da Avusturya kuronuna çevrilip Bern Elçiliği'ne yollanması düşünülebilir. Bunun önünde de "Avusturya hükümeti parasının itibârını muhafaza için kuron ihracına müsaade etmemesi" engeli vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Liranın önce kurona sonra da Fransız frangına çevrilmesi halinde fazla zarar edilecektir. Bu sebeplerden dolayı, 40.000 Osmanlı kâğıt lirası, Balkan treniyle İstanbul'a hareket eden askerî ataşenin emrindeki Mülâzım Şükrü ile iade edilecektir. Kalan parayla İtalyan frangı satın alınmıştır.[47] Fransız frangı alımının doğrudan Bern'de yapılması daha kârlıdır.[48]

"Afrika Gruplar Kumandanlığı Levazım Reisliğine" atanan Yüzbaşı Mehmed, Mısrata'ya gelir "levazımı ve vezneyi" teslim alır. Bir raporla mevcut durumu Afrika Gruplar Kumandanlığı'na arz eder. Kasada 335.651 kuruş 12 para çıkmıştır. İstanbul'dan gelen 15.000.000 kuruş eklenince mevcut 15.335.651 kuruş 12 para olur. Öncelikle yerel tüccarlardan alınan 1.507.670 kuruş borcu öder. Böylece 13.827.981 kuruş 12 para kasa mevcuduyla göreve başlar.[49] Ay sonu itibariyle ise kasa mevcudu olağanüstü bir hal ortaya çıktığı takdirde, içinde bulunulan ayı ancak çıkaracak durumdadır ve İstanbul'dan para gönderilmelidir.

Yüzbaşı Mehmed, aylık bütçeye ilişkin de bir rapor hazırlar.[50] "Trablusgarb Vilayât ve mülhakatının" aylık hasılatı 6.429.438 kuruş 20 para, giderleri de 11.608.139 kuruş 10 paradır. Bu durumda Afrika Gruplar Kumandanlığı bünyesinde görev yapan askerî ve mülkî birimlerin bir aylık 5.178.700 kuruş 30 paraya ihtiyacı söz konusudur.[51] Aralık (1917), Ocak, Şubat üç aylık dönemde hasılat 25.378.297 kuruş 22 para; gider 20.315.212 kuruş 10 paradır.[52] Teklif olarak 50.000 liralık mecidiye, 25.000 liralık altın lira ve 25.000 liralık da Fransız ve İtalyan frangı gönderilmesi arz edilir.[53] Raporun, İstanbul'a ulaşmasından sonra, 100.000 Osmanlı lirasının Harbiye Nezareti emrine uygun olarak ya hepsinin kâğıt lira olarak ya da aylık 10.000 kâğıt lira şeklinde gönderilmesi ve Gruplar Kumandanlığı'nın aylık tahsisatından kesilmesi değerlendirilir.[54]

Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın toplam personel mevcudu 12.921'dir. Düzenli birliklerde yüksek rütbeli ve diğer zâbitler ile askerî memurların sayısı 72; er/erbaş mevcudu 4.863'tür. 65 mücahit reisi, 7.921 mücahit vardır. Mücahit birliklerinde ve akıncı süvarileri hayvan sayısı da 290'dır. Mısrata'daki fabrika ve ima-

Levent Şahverdi Arşivi

lathanelerde çalışan, iaşe edilip yevmiye ve maaş verilen İtalyan esirlerden 32 zâbit ve 472 erle birlikte toplam sayı 13.625'tir. Personel, şu cephelerdedir. Trablusgarp Grubu; Trablus cephesi, Zanzur ve Sid-i Bilâl, Zaviye, Hırman ve Acilat, Aziziye, Cebel-i Yifrin, Garyan, Cevs, Tarhune, Tacura, Kumata ve diğer iç bölgeler; Nalut, Hums. Hums cephesi, Şekran, Sahil Libde cephesi, Meslata; Urfelle, Sirt, Fizan cepheleri ile Mısrata'da gruplar kuvveti.

Personelin aylık maaş ve diğer giderleri 1.463.720 kuruş; erzak gideri de 9.585.941 kuruş 80 para olmak üzere toplam 11.049.662 kuruş 80 paradır. Fişenkhane, demirhane, dikimhane ve marangozhanede çalışan İtalyan esirlerin aylık yevmiyeleri tutarı 28.320 kuruştur.[55] Binek hayvan miktarı 91, deve sayısı 217 ve yük hayvanı da 43'tür. Makineli tüfek 12; Rus tüfeği 1.390; küçük çaplı İtalyan tüfeği 2.404; büyük çaplı İtalyan tüfeği 215; çeşitli mücahit silahları sayısı da 6.282'dir.[56] Mühimmat sıkıntısı çekilmektedir. Eldeki seri doldurmalı İtalyan topları için 10.000 adet şarapnel, tane ve hartucun dışında, top parçası olarak nişangâh, nişangâh çarkı, kamaya ihtiyaç acildir.[57] Harbiye Nezareti'nce, İstanbul'daki Avusturya askerî ataşesine siparişler iletilmiştir. Pertev Paşa ile Viyana askerî ataşesinin konuyu takip edip bir an önce sonuçlandırması istenmiştir.

"Afrika Grupları Levazım Dairesi, şimdilik birisi Mısrata'da Gruplar Kumandanlığı merkezinde diğeri Zaviye'de Trablusgarp Grubu merkezinde"[58] olmak üzere iki kısımda teşkilatlıdır. Trablusgarp Grubu'ndaki kısımda, daha önce gönderilen bir kâtip muavini tek başınadır. Bütçede gösterilen mevkilerin genişliği ve önemi dolayısıyla sivil, asker ve mücahitlerin idaresi "muvazzaf ve mes'ûl idare me'mûrları" bulunmadığından, istenildiği şekilde yürütülememektedir. Hums cephesinde ise sivil halktan tecrübesiz "bir idare memuru" vardır. Hesapları düzenli tutabilecek hâlde değildir. Gittikçe genişleyen askerî teşkilatın işleri de arttığından dolayı, "idare ve hesap memurluğunda" istihdam edilerek birçok kaybın önünü almak için, birliklerde yetişmiş altı hesap memuruna ve aynı miktarda yazıcıya şiddetle ihtiyaç vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Elbise imalathanesi elde mevcut sekiz dikiş makinesiyle döndürülmektedir. Elbise, fes, don, gömlek dikilmekte, 1.200 parça eşya üretilmektedir. Hurda olan bu dikiş makineleri ömürlerini tamamlamıştır ve her an üretim durabilecektir. Buna karşı tedbir olarak yedek parçalarıyla birlikte 15 adet dikiş makinesi İstanbul'dan istenmelidir. Makineler geldiği takdirde, son derece geçim zorluğu çeken halk tarafından imal edilen "ihram ve abâ" gibi yerli ürünlerin üretiminin artması teşvik edilerek, fakir halkın geçimine katkı sağlanacağı gibi birliklerin ihtiyacı da bu yolla karşılanabilecektir.[59] Kundura imalathanesinde ayda 550 çift ayakkabı dikilmekte, küçük tamirler de yapılmaktadır. Burası için de iki adet dikiş makinesi, ivedi ihtiyaçtır. Alınan deriler, diğer yerlere göre düşük fiyatla satın alınarak, debbağhanede işleniyorsa da kullanılan aletlerin, takımların eksiklikleri giderildiği takdirde, birliklerin ayakkabı ihtiyacı karşılanacağı gibi dışarıya yollanması da mümkün olacaktır.

Yusuf Şetvan, "me'mûriyyet-i mahsusa" ile Balkan trenine binerek, İstanbul'dan Viyana'ya yola çıkar.[60] Askerî eşyaların Pola'ya sevki için, Viyana Elçiliği'ndeki ataşemiliterlikten 658 kuron alır.[61] Pola'ya gelir. Eşyaların taşınmasında sıkıntı çekerse de sonunda hepsi denizaltıya yüklenir.[62] 88.330 İtalyan frangı ile 112.000 Fransız frangını Afrika Gruplar Kumandanlığı'na;[63] Trablusgarp'taki seyyidlere ve uygun görüleceklere verilmek üzere de hediyeleri, Pola'da Yüzbaşı Hacı Kâmil'den senet karşılığında teslim alır. Hediye edilecek eşyalar; askerî kaput, pelerin, elbise takımı, askerî külot, para çantası, kolonya, lavanta, sabun, diş fırçası, gömlek, gömlek düğmesi, tıraş takımı, çorap, eldiven, pantolon askısı, resmî sırmalı kemer, yakalık, mendil, ipek mendil, frenk gömleği, tüylü havlu, fırça takımı, kalpak, resmî spolet, eğer takımı, çizme, potin, kısa ve orta kılıç, kılıç kılıfı, süngülük, matara, elbiselik kumaş, evrak cüzdanı, cep cüzdanı, çorap, pusula, cellabiye, çay takımı, kundura, sigara, karyola örtüsü, battaniye, çaydanlık vs.[64]

Mülâzım Ahmed İhsan da Yusuf Şetvan'la birlikte gidecek gruptadır. Yüzbaşı Hacı Kâmil, ona da Afrika Gruplar Kumandanlığı İdare Reisliği'ne götürmek üzere 313.900 Fransız frangı

Levent Şahverdi Arşivi

teslim eder.[65] Ayrıca Mülâzım Ahmed İhsan, Kamacı Abdullah Halis, telsiz çavuşları Sıdkı ve Şevki 280'er fişeğiyle birlikte 1'er adet Alman Mavzer filintasını, (toplam 4 adet, 1.120 fişek) senet karşılığı sevk memurundan teslim alırlar.[66] UC-73 denizaltısı 12 Mart günü Mısrata'ya gelir.[67]

Yusuf Şetvan dâhil sekiz kişi, UC-73 denizaltısıyla Pola'dan hareket ederler.[68] Yola çıkacakları gün, Yusuf Şetvan, Pola Sevk Memurluğu'nun çalışma şartlarına dair, Harbiye Nazırı Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya hitaben bir mektup kaleme alır.[69] "Afrika-yı Osmânî'de vuku' bulmakda olan harekât ve kâffe-i teşebbüsâtın netîce-i matlûbeye îsâli [bütün girişimlerin arzulanan sonucu]"[70] için, her türlü harp malzeme ve eşyasıyla doldurulmuş ambarların idaresine, gelen personelin Trablusgarp'a sevkinde Yüzbaşı Hacı Kâmil, tek başınadır. Kısa süre içinde hem ambar işlemlerini düzenlemiş hem de gidişlerini temin için olağanüstü gayretle çalışmıştır. Buradaki Avusturya bahriye makamlarının, Alman denizaltı zâbitlerinin muhabbetini kazanmak sûretiyle, üstlendiği görevi hakkıyla yerine getirmeye çabalamaktadır. Çok çeşitli ve ayrıntılı bu görevin, bir kişiyle yürütülmesi mümkün değildir. Mesela, sevk edilecek 150-200 parça eşyanın ambardan çıkarılması, iki km ötedeki depolara çatanalarla taşınması, sonra dar bir alanda sandıklara yerleştirilerek denizaltıya yüklenmesi gibi işler, devamlı sadece bir kişinin yapması ve işin ağırlığını üstlenmesi, insanın dayanamayacağı bir yüktür. Bundan dolayı kıymetli eşyaların kayıptan korunması için bir kâtip ile depodaki malzemelerin havalandırılması, indirme yükleme işlerini görmek üzere de iki kişinin görevlendirilmesi lazımdır.

Yusuf Şetvan, gözlemlerine dayalı tespitinde haklıdır. Afrika Gruplar Kumandanlığı Kurmay Başkanlığı'ndan gelen talepleri de Yüzbaşı Hacı Kâmil yerine getirmek zorundadır. Zorunlu ihtiyaçlar her geçen gün artarken, tek lojistik destek noktası da Pola Sevk Memurluğu'dur. Taleplerin sıralandığı son yazı, şartların ağırlığını göstermektedir. "En ziyâde, elbise ve çamaşır ihtiyacımız vardır. Ambarda ne kadar elbise ve çamaşır var ise ilk taht-el-bahirle gönderilmesi lâzımdır. Zâbitânın ihtiyacı dahi ziyâdedir. Mevcudsa

Levent Şahverdi Arşivi

zâbitân elbiselerinden dahi gönderiniz. Bilhassa terzi, kunduracı makineleri işlemediğinden bütün işler kalmıştır."[71] İstenen bu malzemelerin, İstanbul'dan gelinceye kadar, Viyana ataşemiliterliği vasıtasıyla sağlanması istenir. Lojistik şartlar, denizaltı seferlerinin azlığından dolayı gittikçe ağırlaşmaktadır. Silah, cephane, telgraf ve telefon malzemeleri, karargâh çadırı, portatif çadır, kırtasiye malzemeleri acil ihtiyaçlardır ve Yüzbaşı Hacı Kâmil, bunları süratle tedarik etmelidir.

Fahrî Ferik Nuri'nin gönderilmesini istediği telsiz telgraf istasyonunun aletleri ve parçaları, 80 sandık para, 80 sandık büyük çaplı İtalyan tüfeği fişeği, 825 takım çamaşır, kundura makineleri, Skoda top koşumlarını Yüzbaşı Hacı Kâmil, denizaltıya yükletir.[72] Pola'daki depodan teslim ettiği malzemeleri içeren listeyi, emir gereğince Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne yollar. Afrika Gruplar Kumandanlığı emrine verilen üç telsiz telgraf çavuşundan biri kalmıştır ki o da gelecek sefer, denizaltıya yüklenemeyen telsiz telgraf istasyonunun küçük parçalarıyla hareket edecektir.

Trablusgarp'a devamlı sefer yapan 20 numaralı denizaltı bakıma girmiş ancak tersane işçilerinin grevi yüzünden dönüşü gecikmiştir. Şimdilik UC-73 denizaltısından başka sefere çıkacak gemi yoktur.[73] Yüzbaşı Kâmil, "sevk memurluğu" işlerini tek başına yürütmekte yetersiz kaldığını belirterek, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne, bir kâtip görevlendirilmesini arz eder. Yalnız bu kişi, "ambar ve defter ahvâlinden anlar, emîn, umûr-ı kitâbete [kâtiplik işlerine] âşina, hiç olmazsa biraz Fransızca tekellümüne [konuşmaya] muktedir ve Avrupa âdâb ve muaşeretine biraz vâkıf"[74] olmalıdır.

Trablusgarp'a lojistik destek, Alman denizaltılarıyla gerçekleştirildiğinden, onların programı dışında hareket imkânı yoktur. Fahrî Ferik Nuri, talepleri yeterince karşılanamadığından dolayı, bu durumdan şikâyetçi olunca, İstanbul'dan "Pola'dan Trablus seferine tahsis edilmiş olan iki taht-el-bahirden başka vesâit-i nakliye tahsis edilemeyeceği anlaşılmıştır."[75] diye bildirilir. Yüzbaşı Hacı Kâmil ise bu sırada, ay sonunda hareket edecek denizaltıyla, Trablusgarp'a gönderilmek üzere beş zâbitin yetiştirilmesini Başkumandanlığa arz eder.[76]

Levent Şahverdi Arşivi

Altı günü denizde ve bir geceyi Mısrata'da geçirdikten sonra, Yusuf Şetvan, salimen Akile iskelesine ulaşır.[77] Bir nakliye arabası tedarik edip, bu civarda bulunan Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'yle görüşmek üzere hareket edecektir.

Afrika Gruplar Kumandanlığı'ndan Binbaşı Salih'in Seyyid İdris ile yaptığı müzakereler sonuçsuz kalır. Seyyid İdris, İtalyanlarla temasa geçer. İtalyanların yeterli miktarda silah, top, makineli tüfekle donattıkları Seyyid İdris, 500 kişilik bir kuvvet teşkil etmiştir. Bu arada İngilizlerin ve İtalyanların işbirliği teklifini kabul etmeyen Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, İstanbul'a gitmeyi arzuladığını açıklar. Yusuf Şetvan'ın gelişi, Seyyid Ahmed'le bir an evvel Şark'a hareket etmesi için gayret gösterilmesi, kamuoyunu olumlu yönde etkileyecektir. Çünkü bu durum, Şark'ta büyük değişim yaşattığı gibi, Garp'ta da alınan tedbirlerle iyi tesirler uyandırmıştır.[78]

Fizan'da faaliyete geçen bazı çetelerin saldırıları yüzünden yer yer çatışmalar yaşanmaktadır. Buradaki kuvvetlere para ve silah, cephane takviyesi gönderilmiştir. Nalut'ta ise halk, yiyecek sıkıntısı çekmektedir. Kısmen Fransız, kısmen de Tunus tarafına geçmek zorunda kalan ahâlinin ihtiyaçları Fransız frangıyla temin edilmektedir. Fransızlarla işbirliğine girdiği tespit edilen Gadames kaymakamı görevden alınarak yerine Ahmed Fesato Efendi atanır. Bu sayede Nalut ve Gadames'te alınan tedbirlerin uygulanmasında, yeni kaymakamın şahsiyetinden olumlu yönde yararlanmak mümkün olacaktır.[79]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, cerrahî aletler sandığı, makineli tüfek ve cephanesi, iaşe ve giyim eşyalarının[80] tedariki devam etmektedir. Bir kısım tıbbî aletleri ve ilaçları, Afrika Gruplar Kumandanlığı emrine yeni tayin edilen Tabip Yüzbaşı Hayri, İstanbul'da teslim alır.[81] Ayrıca verilen 58.500 Osmanlı lirasını Viyana Elçiliği'ne götürecektir.[82] Tabip Yüzbaşı Hayri, Viyana'ya gelip elçilikte işini tamamladıktan sonra Pola'ya geçecektir.[83]

Afrika Gruplar Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Neşet, Mısrata'dadır. "Dâhilî durum" hakkında hazırladığı raporda,[84] bölgedeki son durumu anlatır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadık Efendi'den alınan haberlerden, Şark'ta ortamın gittikçe iyileştiği anlaşılmaktadır. Seyyid İdris, İtalyanlardan ve İngilizlerden erzak, cephane yardımı görmektedir. Öyle ki 400 kişilik kuvvetle Cidabiye yakınlarında, her an karşı saldırıya da geçebilecek vaziyettedir. Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'ye haber yollayarak, kendileriyle "ittifak yapması" teklifi kabul görmemiştir. Yüzbaşı Muhammed Salih, bir İtalyan albay ile bir İngiliz binbaşının da Seyyid İdris'le beraber olduğu görüşmelerinden olumlu sonuç elde edemeyip oradan ayrılmak zorunda kalınca, verilen emirle Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin yanına gidecektir. Seyyid İdris'in düşman tarafına geçişi, aşiretleri sarsmıştır.[85] Bu bölgede kalan zâbitlerin, Cidabiye'ye kaçmayı başardıkları, gelen haberler arasındadır.

Şark ile Garp arasındaki "soyguncu" meselesi, karşılıklı tehdit unsurudur. Şark'tan büyük bir soyguncu kafilesi, Tavurga çevresinde saldırılar düzenleyerek, on kişiyi katledip bir o kadar da yaralamış ve üç yüze yakın deve, koyun alıp götürmüşlerdir. Hadise haber alınınca, Sirt'teki bölükten bir müfreze çıkarılmışsa da yakalanamamışlardır. Meseleye el konulmuş, çalınan malların iadesi sağlanmış ve asayiş tesis edilmiştir.[86] Her iki taraf arasında hakların korunarak "serbest ticaret" ortamının sürdürülmesi gayesiyle, kurulacak bir heyet vasıtasıyla meselenin çözümüne çalışılacaktır.

Garp'ta, sükûnet hâkimdir. Dikkate değer hadiseler yoktur. Nalut'ta ise yiyecek sıkıntısı had safhadadır. "Ahali, iâşesinin müşkül vaziyette" bulunmasından dolayı, Tunus içlerine göç etmektedir. Nalut Cephesi Kumandanı Mülâzım-ı evvel Fevzi, incelemeleri sonucu, Tunus'a bir harekât düzenlenmesinin gerekliliğini; buna imkân da bulunduğunu ancak "birçok silah ve bir iki top ve makineli tüfeğe ve Fransız parasına ihtiyaç olduğunu"[87] bildirmiştir. Bu hususta bölgedeki Şaamât kabilelerinden de istifade edilebilecektir. Yüzbaşı Neşet, böyle bir harekâtın ciddi hazırlıklar gerektirdiğini bilir. Mülâzım-ı evvel Fevzi'ye yazdığı cevapta, "kendi hevesini kırmamak için" değerlendirmesinin uygun olduğunu fakat istediklerinin teminine dek geçecek zamanda, Nalut ve civarındaki askerî kuvvetleri iyice düzene sokmasını, onları yetiştirmesini yazar. Gadames taraflarındaki kabileler üzerinde "hükûmetin daha ziyade

Levent Şahverdi Arşivi

nüfuzunu takviye için" gayret göstermesini, Gadames'te mevcut cephane ve toplardan, gerekirse işe yararsa bunları da getirtmeye teşebbüs etmesini sözlerine ekler.

Önemli bir husus da ticarettir. Tunus'ta geçerli olan para, Fransız frangı "geldiği takdirde, gerek Nalut ve gerek Garb Grubu'nca Tunus dâhilinden erzak ve sâire celbine muvaffak olunabilecektir."[88]

Yüzbaşı Neşet'in hazırladığı diğer bir rapor[89] da "Afrika-yı Osmânî kıt'asındaki" silahlı kuvvetlerin düzenlenmesi, iyileştirilmesi ve muntazam bir teşkilata bağlanması üzerinedir. En uygun ve kolayca hayata geçirilmeye elverebilecek teşkilatta şu esaslar dikkate alınmıştır. 1. Barış zamanında, asker alma teşkilatına bir zemin hazırlamak. 2. Memleketin yararlanılabilir bütün halkını, düzenli bir teşkilata tâbi kılmak. 3. Cepheleri ve memleketi bölgelere ayırarak, her bölgenin savunmasını o bölgeye ait kişilere temin ettirebilmek. 4. Bütün kuvvetleri teşkil eden "mücahidler ve kur'a yapan ahaliyi"[90] gayet kısa bir zaman içinde bölgelerinde toplayıp bir emir kumandaya tâbi kılarak, muharebeye hazır bir hâle getirmek.

Bu esaslar dikkate alınmak şartıyla, Yüzbaşı Neşet, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın elde mevcut kuvvetine, ihtiyaçlarına ve gelecekteki teşkilatına temel olmak üzere, bir "harb nizamı" düzenlemiştir. Şimdilik biri Şark diğeri Garp olmak üzere birer kolordu kuvvetinde, iki gruplu bir ordu teşkil edilecektir. Her kolordu iki fırka [tümen], her fırka üç alaydan ibarettir. Alaylarda üç tabur, taburlarda da "biri yüz elli mevcudlu nizamiye, biri keza yüz elli mevcudlu mücahidîn, diğer bir üçüncüsü de iki yüz mevcudlu milis bölükleri olmak üzere"[91] üçer bölük bulunacaktır. Fırkalarda dörder tüfekli makineli tüfek bölüğüyle, bir süvari takımı, dört toplu bir batarya, bir istihkâm, bir telefon, bir sıhhiye takımı da yer alacaktır. Kolordularda ayrıca üç taburlu birer ihtiyat alayı kurulacaktır. Bu taburların da bir bölüğü mücahitlerden, iki bölüğü de milislerden oluşturulacaktır. İhtiyat istihkâm, telefon, sıhhiye takımları da teşkil edilecektir. Bu takımlar, aynı zamanda fırkalardaki takımların depoları görevini üstlenecektir.

Öngörülen kuruluşta, "piyade teşkilatı için esas olabilecek olan cem'an 36 nizamiye bölüğüne 18 piyade zâbiti ile 36 zâbit nam-

Levent Şahverdi Arşivi

zedi veya takım başı ve 36 mektebli küçük zâbitâna ihtiyaç vardır."[92] Hâlen görevdeki personel sayısına 5-6 zâbit ile 30 kadar küçük zâbit tayin edilirse, eksiklik tamamlanabilecektir. Nizamiye bölüklerinde er sayısı 3.900'e ulaşmıştır. Bu da 150'şer mevcutlu 26 bölüğe denk gelmektedir. Elbise, silah teçhizatı tamamlandığında geri kalan on bölük de kısa sürede kurulabilecektir. Şimdiden hazırlıklara girişilmiştir. "Gerek bu bölüklere gerek mücahidîn ve milis bölüklerine lâzım olacak cem'an yüz kadar küçük zâbitânın ise elyevm Mısrata'da yetişdirilmesine fevk-al-âde bir sûretde gayret edilen küçük zâbitânla telâfisi mümkündür."[93] Süvari, makineli tüfek, topçu, istihkâm, telgraf ve telefon, sıhhiye, levazım birlikleri için de personel takviyesi gereklidir. Önemli bir eksiklik de "sivil idare memuru" kadrosunun doldurulamamasıdır.

Yüzbaşı Neşet'in bu teşkilat çalışmasında dikkate aldığı temel düşünce, "memleket ahalisinin dâima büyük şeyler yapıldığını görmek içün olan meyl ve arzularını"[94] tatminle, Osmanlı Devleti taraftarlıklarını pekiştirmektir. Ayrıca bu teşkilatlanmayla, şimdi "beslemekde olduğumuz kuvvet, miktarca büyük bir fark hâsıl etmediği gibi –iyice tedkîk edilirse– daha az bir meblâğ olacağı anlaşılıyor."[95] Zira bütün mücahitlerin intizama sokulmasıyla, birçok fazla masrafın önü alınacaktır.

Mart 1918

148. Alay Kumandanı Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, 4 Mart'ta acele İstanbul'a gitmesi emrini alır. Niçin çağrıldığından haberi yoktur. 15 Mart'ta İstanbul'a varır. Ertesi günü Harbiye nazırının emrini almak üzere nezarete gider. Bekleme salonunda karşılaştığı Fahrî Ferik Nuri, Kafkas İslâm Ordusu Kumandanlığı'na tayin olunduğunu, Kafkasya'ya hareket edeceğini söyler. Yerine, "yaverân-ı hazret-i şehriyârîden" Süvari Yüzbaşı Şehzade Osman Fuad'ın "Fahrî Ferik" rütbesiyle Afrika Gruplar Kumandanlığı'na;[96] "erkân-ı harbiye reisliği"ne de kendisinin atanacağını söyler. O sırada içeriye gelen Şehzade Osman Fuad'a da, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'i takdim eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, "masasının başında ayakta" Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'i odasında karşılar, yanına oturtur, neden çağrıldığını anlatır. "Afrika Gruplar Kumandanlığı'na Şehzade Osman Fuad hazretleri tayin edildi. Sana itimadımız olduğundan, seni de erkân-ı harbiye reisi yapdık. Beraber Afrika'ya gideceksiniz. Efendi, gençdir. Eğlenceye ve ecnebilerle temasa düşkündür. Sen, bunun önüne geçeceksin. Vazifen, yalnız erkân-ı harbiye reisliği değildir. Aynı zamanda lalalık da yapacaksın. Kendisiyle her yerde beraber bulunacaksın. Para sarfiyyâtına, sen nezaret edeceksin. Müttefiklerimizin harekâtınıza mâni olmaları ihtimâli vardır. Acele edin, yakında gidecek taht-el-bahire yetişin. Allah selamet versin"[97] der ve uğurlar.

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, bekleme salonuna döndüğünde Şehzade Osman Fuad'ı gezinir hâlde görür. Kendisine döner, Baltık Denizi'nde, bir Alman denizaltısında başına birden kapanan kapağın şiddetle çarptığını, başından rahatsız olduğunu; Sıhhiye Reisi Süleyman Nuri Paşa'nın kendisini muayene ettiğini, başındaki yaranın durumuna göre, Trablusgarp'a gidip gitmeyeceğinin kesinleşeceğini söyler. Geçen akşam, denizaltıyla gidiş konusunu Avusturya Elçiliği'nde, deniz askerî ataşesiyle görüştüğünü, bugün yeniden görüşüp bilgi alacağını, seferleri takip ettiğini de sözlerine ekler.[98]

Fahrî Ferik Nuri, İstanbul'a gelirken yanında Dr. Abdurrahman Azzam'ı da getirmiştir. Şimdi, Şehzade Osman Fuad'la geri dönecektir fakat kendisine "resmî bir isim ve görev" verilmesini isteyince,[99] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce "müşavir" sıfatı uygun görülür.

Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Fahrî Ferik Nuri, karargâhıyla beraber İstanbul'dan yola çıkar. Gitmeden önce, "Yâverân-ı hazret-i şehriyârîden Afrika Gruplar Kumandanı Fahrî Ferik Mustafa Nuri Bey'in, Afrika muharebâtındaki hıdemât-ı hasene ve fedakârânesine binâen kaim-makamlığa terfi'-i rütbesi hususu" hakkında "irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne şeref-sudûr buyrulmuşdur."[100] Heyeti uğurlayanların arasında, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz de vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Afrika Gruplar Kumandanlığı'na gönderilecek İtalyan ve Fransız franklarının temin işi Viyana Elçiliği'nce yürütülmektedir.[101] Daha önce gelen para, kısıtlamalar dolayısıyla İstanbul'a iade edilirken, şimdi elçilik görevlilerince İsviçre'ye götürülen Osmanlı liraları, burada İtalyan ve Fransız frangına çevrilip getirilmektedir. İstanbul'dan en son gelen 18.500 Osmanlı lirasına karşılık, mart ayının son haftası itibariyle 420.000 İtalyan frangı, 243.000 Fransız frangı satın alınmıştır.[102] Harbiye Nezareti'nin emriyle, Yüzbaşı Hacı Kâmil, Viyana'ya geldiğinde teslim edilecektir.[103] Piyasadaki frank kıtlığından dolayı, hemen alım yapılamamakta ve süre uzamaktadır.[104] Son olarak Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce Viyana Askerî Ataşeliği'ne gönderilen miktar 85.420 kurondur.[105] Harbiye Nezareti'nden Bern Elçiliği'ne gönderilen 632.000 İsviçre frangı,[106] 802.490 Fransız frangına çevrilmiş ve 243.000'i hemen, kalanı da sonra Viyana Elçiliği'ne "Afrika Gruplar Kumandanlığı'na me'mûr-ı mahsus ile" gönderilmiştir.[107]

Tabip Mülâzım-ı evvel Vahideddin ise, atandığı Afrika Gruplar Kumandanlığı'na katılmak üzere, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden teslim aldığı 27 sandık eşya ve malzeme ile Pola'ya gelmek üzere yola çıkmıştır.[108] Eşyalar arasında yazma Kur'an-ı Kerîm, nişanlar, madalyalar, er gömleği, kabalağı, sırt çantası, bel kemeri, zâbitler için âbâ kumaş, nişangâh, alet edevât, hediyelik kehribar tespihler, kahve, çay, çeşitli marka tabanca, barut tezgâhı ve kırma makinesi, Trablusgarp haritaları vardır.

Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın mart ayı tahsisatı 50.000 Osmanlı lirasıdır.[109] Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'ye gönderilen miktar da 15.000 Osmanlı lirasıdır ki bunun "8.000'i evrâk-ı nakdiye [kâğıt para], 7.000'i de gümüşdür."[110] Mart sonunda Pola'dan hareket edecek denizaltı için "Konvansiyonel treniyle zâbitân ve beraberlerinde beş vagon eşyâ-yı askeriye" gönderileceği, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden Yüzbaşı Hacı Kâmil'e bildirilirse[111] de daha sonra hat komiserliğinin uyarısıyla, iki posta halinde üçer vagon eşyanın yola çıkarılacağı diye düzeltilir.[112]

Yüzbaşı Hacı Kâmil, İstanbul'a gidip yaşanan sıkıntıları, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nde bizzat anlatmak ister. Kabul edilmez.

Levent Şahverdi Arşivi

Vazifesine devamı, mesaisi hakkında düzenli olarak raporlar göndermesi, eğer bir haber verecekse "ataşemiliterlik vasıtasıyla şifreli telgrafla" bildirmesi emredilir.[113] Pola'da göreve başladığından bugüne kadar geçen süreyi kapsayan maaş farkının ödenmesi talebi[114] hemen uygun görülür ve "Afrika Grupları Levazım Veznesi'nden" 6.125 kuruş yollanır.[115] Alındı makbuzunu imzalayarak, İstanbul'a gönderecektir.

18 Mart günü, Pola'dan hareket eden UC-73 denizaltısıyla, Tabip Yüzbaşı Hayri ve diğerleri yola çıkarlar. Sevk deposundan yüklenen eşya sandıklarını, Tabip Yüzbaşı Hayri teslim almıştır.[116] Kırtasiye çeşitleri, takım elbiseler, kordonlu saatler, demirci malzemeleri, kundura makine ve tamir sandıkları, akümülatör, helyosta altlığı, telgraf makinesi, tütün, sigara, çeşitli çadırlar, tıbbî malzemeler, nişan, madalya, cellâbiye, benzin pompası, İtalyan tüfek ve cephanesi vs yüklenen malzemelerdir.[117]

Birkaç gündür, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nda telgraf tellerindeki bozukluktan dolayı, bazı gruplarla haberleşme kesilmiştir. Bu da zafiyet doğurmaktadır. Hem haberleşme eksiklerinin süratle giderilmesi hem de denizaltı seferlerinin sayısının artırılması önem arz etmektedir.[118] Daha önce verilen silah ve mühimmat siparişleri de henüz tedarik edilip gönderilememiş, bir kez daha uyarılmıştır.[119]

Tunus eşrafından, Vali Süleyman el-Baruni'ye gönderilen bir mektupta, iki ay kadar önce "Cezayir sâhiline taht-el-bahirle Dersaadet'den gönderildiğini iddia eden Bağdadlı bir şahsın"[120] Tunus'a geldiğini haber verirler. Kendisini ağırladıklarını ancak tavırlarından şüphelendiklerini, gerçekten İstanbul'dan gönderilmişse, bilgi verilmesini isterler. O da Afrika Gruplar Kumandanlığı'na meseleyi sorar. Yüzbaşı Neşet, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder. Haziran ayı başında gelen cevap, şüpheleri haklı çıkartır. "Cezayir sâhiline taht-el-bahirle ve me'mûriyyet-i mahsusa ile Bağdadlı bir kimse gönderilmemişdir. Me'mûren böyle bir kimsenin i'zâmı [yollanması] hâlinde dahi, sûret-i seyahati hakkında evvelce arz ve ma'lûmât olunacağı..."[121]

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önce "Trablusgarp'ta bulunub" Tunus üzerinden Mısrata'ya gelen tüccar Mustafa, alınan ifadesinde gözlemlerini anlatır. "Fransızlar, Tunus ahalisinden pek çok asker almakda ve Fransa'ya sevk etmekdelermiş. Geçdiğim arazide, kadın ve çocuklar kalmışdır... Tunus'da, Osmanlı evrak-ı nakdiyesi resmen geçmiyorsa da ahali beyninde [arasında] teâti edilmekdedir."[122]

Tüccar Mustafa'nın söylediğine göre, Trablus'ta İtalyanların asker sayısı, büyük çoğunluğu Habeş, az bir kısmı da İtalyan olmak üzere, 2.500'dür. Bu kuvvetlerine güvenemediklerinden dolayı, istihkâmlarını takviye etmektedirler. İaşelerinde sıkıntılar vardır. Erzak, "un ve keçiboynuzundan ibaretdir." Halkın durumu, çok fenadır. Buradan hareketle tespiti, gerçeği göz önüne sermektedir. "İçerideki ahalinin hâricden yapılacak bir harekete karşı, muâvenetleri [yardımları] olamaz. Zira yerli askerler, gönüllü olarak asker olduklarından, İtalyan tarafdarıdır. Diğerlerinden muâvenet etmek istenilirse, pek ziyade tazyîk altında olduklarından, bir şey yapmaya muktedir değildirler. Hâricden bir hareket zamanında İtalyanlar, bütün ahaliyi evleri içerisine habsediyorlar. Çıkanları, öldürüyorlar."[123]

İtalyanların, Trablus'ta iki tayyare hangarı ve iki de telsiz istasyonları vardır. Cephane depoları, şehrin dışındadır. "İtalyanlar, İngilizlerden para alarak, vaziyetlerini idâme etdiriyorlar. Eğer İngilizler ısrar etmese, Trablus'u terk edecekleri şüphesizdir. Zira vaziyyetleri iyi değildir. Trablus'da alınan havadislerden, taht-el-bahirlerin birçok Osmanlı zâbitânı ile cebhane ve silah ve bazı kıtaâtının dahi Mısrata'ya girdiği ve son zamanlarda bu nakliyyatın ziyâdeleşdiği anlaşılmışdır."[124] İtalyanların bildiği bir gerçek de "Osmanlı hükûmetinin Trablus'a ziyadesiyle para gönderdiğidir." Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, ihtiyaçlara göre belirlenen bütün malzemeleri tedarik edip,[125] sevk etmektedir.

Tüccar Mustafa'nın ifadesinin son bölümünde, Tunus'a dair çarpıcı gözlemleri dikkati çekmektedir. "Tunus'da ahali, kâmilen Osmanlıları bekliyor. Zulüm, pek çokdur. Kadın ve çoluk çocuk ağlamakdadırlar. Ve bütün aileler hemen erkeksiz kalmışdır."[126]

Levent Şahverdi Arşivi

Nisan 1918

Afrika Gruplar Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Neşet imzasıyla Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne, 1917 yılının Aralık, Ocak ve Şubat aylarına ait ayrıntılı bütçe değerlendirmesi arz edilir.[127] Bu dönemdeki gelirler toplamı 25.378.297 kuruş 20 para; giderler de 20.315.212 kuruş 10 para; kasa mevcudu 5.063.085 kuruş 12 paradır.[128] Mali yılbaşı Mart ayı başı itibariyle 1918 yılı genel ihtiyaç bütçesi çıkarılır. Özellikle iaşe meselesindeki stratejik hamle vurgulanır. Bu yıl tahıl üretiminin olağanüstülüğü dolayısıyla, Fransızların ve İtalyanların, halkın elindeki "erzakı" para karşılığında almaya girişeceklerine şüphe yoktur. Bunu önlemek için de "şimdiden esaslı projeler yapılmıştır" ancak uygulanması, halkın zararı değil menfaati esas alındığında mümkündür. Halkın paraya ihtiyacından dolayı elinden çıkaracağı malını "düşmanın satın alabilmesine mâni olabilecek yegâne çare, bu malın hükûmet tarafından mubayaasıyla [satın alınmasıyla] olabilecektir."

Gruplar Kumandanlığı'nın yıllık tahıl ihtiyacı 5.000 tondur. Âşar geliri olarak 2.000 ton tahıl hesaplanmakta, bu durumda geriye kalan 3.000 tonun da satın alınması gerekmektedir. Dolayısıyla en az 100.000 liraya, ayrıca içinde bulunulan ayda ortaya çıkan mali yetersizliğin bundan sonra yaşanmaması için "ihtiyat akçesine de" kesin ihtiyaç vardır. "Bir aylık hesap üzerinden 50.000 Osmanlı lirası lazımdır."[129] Aynı zamanda, Trablusgarp'ta son dönemdeki kuruluş yapılanmasının, halkta Osmanlı Devleti'ne karşı olumlu tesirler uyandırmasıyla kazanılan mevcut durumun korunması ve sürdürülmesini sağlamak amacıyla da toplam 355.000 Osmanlı lirasının bir an önce Gruplar Kumandanlığı'na ulaşması şarttır. Tabii ki istenen bu para, gelecek yılın bütçesinden mahsup edilecektir.

Yazıda vurgulanan önemli bir nokta da gönderilecek paranın cinsine ilişkindir. Garp Grubu'yla Hums Sancağı'nda kullanılan Osmanlı kâğıt lirası; Şark Grubu, Nalut, Gadames ve Fizan gruplarında geçmemektedir. Bundan dolayı satın alıma yollanacak paranın 50.000 lirası mecidiye; 25.000 lirası altın; 25.000 lirası da

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyan frangı ile Fransız frangı olmalıdır. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce yapılan değerlendirmede 100.000 liranın Osmanlı kâğıt lirası olarak ve Gruplar Kumandanlığı'nın aylık 50.000 liralık tahsisatından her ay kesilmesinin teklif edilmesi ağırlık kazanır.[130]

Pola Sevk Memuru Yüzbaşı Hacı Kâmil, gelen paraları almak ve diğer işler için Viyana'ya gidemez. Tifoya yakalanmıştır. Pola'daki "Bahriye Hastahanesi"ne yatırılır. Bir hafta sonra, 12 Nisan Cuma günü vefat eder, iki gün sonra da burada toprağa verilir.[131] Geride kalan eşyaları, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gönderilir.[132]

Afrika Gruplar Kumandanı Fahrî Ferik Şehzade Osman Fuad, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz ile Dr. Abdurrahman Azzam, 2 Nisan 1918 günü Sirkeci Garı'ndan trenle Viyana'ya hareket ederler.[133] Ordudaki rütbesi süvari yüzbaşı olan şehzadeye, Gruplar Kumandanı olarak tayin edilince "irâde-i seniyye" ile "Fahrî Ferik" rütbesi verilmiştir.[134] Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa, bazı nazırlar ve kumandanlar, heyeti, uğurlarlar. 4 Nisan sabahı, "Belgrad'da Tuna'yı geçerler" akşamı da Viyana'ya varırlar. Ertesi günü Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Şehzade Osman Fuad'ı kaldıkları Bristol Oteli'nde ziyaret eder.

Viyana'da görülecek işlerini tamamlayamayan heyet, 9 Nisan günü Trablusgarp'a giden denizaltıya yetişemez. Harbiye Nezareti'nce ilk denizaltı seferinin sorulduğu Almanya'nın İstanbul Ataşemiliterliği'nden verilen cevapta, Nisan ayının yirmisinde planlandığı bildirilir. Viyana Askeri Ataşeliği'ne bu bilgi aktarılır ve Şehzade Osman Fuad'a arzı emredilir.[135] Şehzade Osman Fuad, bu sürede Avusturya hükümet yetkilileriyle görüşür, "3.000 adet hartuçlarıyla birlikte seri doldurmalı 7,5 cm çap sahra İtalyan top mermisi ile 2.000 adet yalnız hartuç, aynı cins top 7 cm çap 10.000 adet mermi, top kaması, nişangâhı"[136] siparişi verir.

Gruplar kumandanı ve erkân-ı harbiye reisi, Viyana'daki temasları sırasında Almanların Trablusgarp'a ilişkin duyumlarını öğrenirler. Almanlar, İtalyanların batı cephesinde harekât yapacaklarını, bunun için de Trablusgarp'ı tahliye edeceklerini, yetkili birimlerde bütün Trablus sahillerinin de geçici süreyle terkinin

Levent Şahverdi Arşivi

konuşulduğunu söylemektedirler. Yalnız bu haberin doğruluğuna dair hiçbir güvence verilemeyeceğini, bir süre önce Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne bildirmişlerdir.[137] Bu haber, ciddiye alınmadığından, Şehzade Osman Fuad'a ve Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'e İstanbul'da hiç bahsedilmemiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Karl, önce Şehzade Osman Fuad'ı yalnız kabul eder, sonra Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz de görüşmeye çağrılır. Onlara, Viyana'daki "Askerî Murahhas Pertev Paşa" eşlik eder. İmparatorun, Afrika ve Araplara ilişkin sorularına, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, kısa cevaplar vermekle yetinir.

Şehzade Osman Fuad, Yüzbaşı Hacı Kâmil'in âni vefatıyla, Gruplar Kumandanlığı için hayatî öneme sahip Pola Sevk Memurluğu'nda, işlerin karışmaması ve sevkin gecikmemesi için Almanca bilen bir memurun acil olarak gönderilmesini Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirir.[138] Piyade Mülâzım-ı sânî Habib, Pola Sevk Memurluğu'na tayin edilir. Süvari Kaymakam Hüsameddin'le birlikte Balkan treniyle, Viyana üzerinden Pola'ya hareket ederler.[139] Süvari Kaymakam Hüsameddin, Viyana Askerî Ataşesi Miralay Feyzi'den 6.000 kuronu alacaktır.[140] Bu para, Trablusgarp'a gitmek üzere orada bekleyen zâbitlerin, kendisinin ve Piyade Mülâzım-ı sânî Habib'in yevmiyeleridir.

Gruplar Kumandanlığı'na tahsisli hediyeler, İstanbul'da ilgili personele teslim edilmiştir. Hediyelerin cins ve miktarları: 3 adet yazma Mushaf-ı Şerîf, 7 adet pırlanta yüzük, 4 elmaslı kol düğmesi, 10 adet a'lâ Lahor şalı, 9 adet evsat [orta halli] Lahor şalı, 6 adet birinci derece kıymetinde altın kordonlu çalarlı altın saat, 4 adet ikinci derece kıymetinde altın kordonlu çalarlı altın saat, 17 adet üçüncü derece kıymetinde altın kordonlu çalarsız altın saat, 6 adet dördüncü derece kıymetinde altın kordonlu çalarsız altın saat, 9 adet altın sigara tabakası, 1 adet kamçısı altın ve incili, kezalik nişanlığı altın yeşil renkte beş bin kuruş kıymetinde Şah Maksud tespih.[141]

Şehzade Osman Fuad, Viyana'da Gruplar Kumandanlığı'nın askerî gücünü artıracak malzemenin teminiyle uğraşmaktadır. Sipa-

Levent Şahverdi Arşivi

riş edilecek dört adet "Skoda" dağ topuyla altı bin merminin talep yazısının henüz Viyana'ya ulaşmadığını öğrenir. Oysa bu toplara, şiddetle ihtiyaç vardır. Başkumandanlık Vekâleti'ne, hükümet için hazırlanan Skoda dağ topu bataryalarından birinin bütün cephane vesair malzemeleriyle birlikte Gruplar Kumandanlığı'na tahsis edilerek Pola'ya gönderilmesine izin verilmesini, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne yazar.[142] Bu unun üzerine, Mülâzım-ı evvel Habib'den söz konusu topların yanı sıra İtalyan tüfek ve cephanelerinin gelmişse miktarını bildirmesini isteyen[143] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından, Trablugarp'a gönderilmek üzere 5.000 adet battaniye de İstanbul'da teslim alınmıştır.[144]

Afrika Gruplar Kumandanlığı'nda "operatör tabibe" acil ihtiyaç olduğunu öğrenen Şehzade Osman Fuad, Başkumandanlık Vekâleti'nden atama yapılmasını ister.[145] Viyana Askerî Ataşeliği aracılığıyla takdim edilen cevapta, "Operatör Binbaşı İbrahim Muhiddin Efendi" İstanbul'a geldiğinde Trablusgarp'a gönderileceği bildirilir.[146] Şehzade Osman Fuad'ın İstanbul'dan hareketinden önce, Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Hans von Seeckt, Başkumandan Vekili nâmına Afrika Gruplar Kumandanlığı'na şu manidâr emri verir. "Harekâta müteallik [ilgili] telgraflar ve tahrîrî [yazılı] raporlar, ba'demâ [bundan sonra] Karagâh-ı Umûmîye yazılacaktır."[147]

Afrika Gruplar Kumandanlığı işlerine ilişkin yayınlanan muhtırada, personel ve lojistik hizmetlerinin nasıl uygulanacağına dair esaslar belirlenmiştir. Dikkati çeken hususlardan birisi, "Afrika'ya ba'demâ Osmanlı parası gönderilmeyecek, kâmilen Fransız parası sevk olunacaktır. Pek az İtalyan parası olabilir"[148] kararıdır. Zâbitlerden ve memurlardan bazılarının, ailelerine gönderilmek üzere hazırladıkları sandıklar, denizaltıyla, Pola Sevk Memurluğu vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmektedir.[149] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, sandıklar, belirtilen adreslere teslim edilmekte ve alınan makbuz senetleri, göndericilere, aynı yol ile ulaştırılmaktadır.

Şark Grubu cephesinde sükûnet hâkimken, Hums Grubu cephesi oldukça hareketlidir. İtalyanların Hums limanına yanaşan nakliye gemileriyle asker çıkardıkları ihtimâli güçlenir. Bunun üzerine de cephe boyunca, Hums Grubu'nca keşif taarruzları gerçek-

Levent Şahverdi Arşivi

leştirilir. İtalyanlar ise karadan ve denizden taciz ateşlerini sıklaştırırlar. Huruç harekâtına girişirler ancak başarılı olamazlar.[150] Garp Grubu cephesinde İtalyanların tesirsiz tayyare ve topçu faaliyetleri artmıştır. Nalut Grubu cephesinde ise kayda değer bir hareketlilik yaşanmaz.[151]

Fransızlar, Tunus'tan yelkenlilerle Zuvara üzerinden Trablus'a erzak yollarlar. Bunların yanı sıra torpidoları, kruvazörleri de nümayişlerde ve gözetlemede bulunmaktadır. Trablus ile Zuvara arasında bu faaliyetlerini yoğunlaştırırlar. İtalyanlar, buralardaki halkı tamamen silahsız hale getirip üzerlerindeki baskılarını arttırırlar. Böylece, herhangi bir durumda Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunmalarının önünü keserler.[152]

73 numaralı denizaltının kumandanı, dönüşünde takdim ettiği rapora, Yüzbaşı Neşet'ten edindiği bilgileri kaydetmiştir. "Yusuf Şetvan Bey'in muvasalatı [varışı] tarihinden itibaren –Seyyid İdris ile tarafdarları müstesna olarak– Sünusiler, Türkler tarafına geçmişlerdir. Yusuf Şetvan'ın muvasalatı Arablar üzerine dahi, te'sirât-ı hasene [olumlu tesirler] yapmışdır. Maa-mâ-fîh [bununla beraber] Yusuf Şetvan'ın daha fazla propaganda yapabilmesi içün, daha fazla nukûd [paralara] ve elbiseye muhtacdır."[153] Yüzbaşı Neşet'in Sünusilere yaklaşımı iyimserken, "diğer zevat" kötümserdir. Bu iyimserliğin bir başkası da "hecinsüvar bölük" kurmaya başlamasıdır. Yalnız, ciddiyetle talim ve terbiyesi için, yetenekli ve işi bilen bir kumandana ihtiyaç vardır. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden, bu konuda yetişmiş, hâlen 26. Fırka yaverliğinde görevli Mülâzım-ı evvel Hasan Sırrı'nın tayin edilmesini ister.[154] Mayıs ayı ortalarında Afrika Grupları Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye reisliğine yeniden dönen Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, bu teşebbüsü yerinde bulmaz, "muamelenin tehirini münasip" görür.

Mayıs 1918

Pola'daki lojistik merkezde faaliyetin aksaksız yürütülmesinde, Yüzbaşı Hacı Kâmil'in yerine gönderilen Piyade Mülâzım-ı sânî Habib'in[155] yetersiz kalacağını gözlemleyen Şehzade Osman Fuad,

Levent Şahverdi Arşivi

iyi seviyede Almanca bilen Mülâzım-ı evvel veya daha üst rütbede personel "tayini mecburiyeti bulunduğunu" tekrar Harbiye Nezareti'ne yazar.[156] Kısa sürede Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un ataması yapılır ve göreve başlar.[157]

Afrika Gruplar Kumandanlığı'na tahsis edilen ve Pola'da depolanan silah ve cephanenin miktarı "pek çok"tur. Önemli olan bunların kullanılmasını sağlamaktır. Mevcut iki denizaltıyla taşınmasının iki yılda biteceğini değerlendiren Şehzade Osman Fuad, nakliyatın hızlanması için "Sivastopol'da Ruslardan alınan on taht-el-bahirden dördünün münasipse Afrika nakliyyâtına tahsisi"ni Harbiye Nezareti'nden istirham eder.[158]

Budapeşte ile Berlin'e dört günlük kısa ziyaretin ardından Viyana'ya dönen Şehzade Osman Fuad ve Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, 8 Mayıs akşamı Pola'ya doğru yola çıkarlar. Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Askerî Murahhas Pertev Paşa, Avusturya hükümet yetkilileri ve askerler uğurlarlar. "Hükümetin Afrika'ya götürmek üzere ecnebi parası olarak hazırlatdığı" Bern Sefareti mührüyle kapatılmış ve içinde 559.490 Fransız frangı bulunan küçük bir bavul, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'e teslim edilmiştir.[159] Ertesi gün öğleden sonra Pola'ya varırlar. Askerî yetkilileri ziyaret ederler.

11 Mayıs'ta UC-73 denizaltısıyla Trablusgarp'a hareket edeceklerdir. Bu sırada bir "Alman me'mur-ı siyasîsiyle Tunuslu Misbah adında birinin de" aynı denizaltıyla Trablusgarp'a geleceklerini öğrenen Şehzade Osman Fuad, durumdan Harbiye Nezareti'ni haberdar eder.[160] "Almanların Trablusgarb ve Bingazi işlerine karışmalarına karşı pek hassas"[161] olan Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Almanların bu girişimi üzerine, Alman imparatoru nezdinde Osmanlı padişahının temsilcisi sıfatıyla Berlin'de bulunan Zeki Paşa'ya meseleye dair düşüncelerini telgrafla bildirir. "Bir Alman me'mur-ı siyasîsiyle, Tunuslu Misbah nâmında birinin, Osman Fuad Efendi'nin taht-el-bahiriyle Afrika'ya gideceği bildiriliyor. Burada konuştuğumuza göre, bu Trablusgarb meselesinde yalnız biz çalışacakdık. Şimdi böyle bir me'mur gönderilirse, bu tabiatiyle Arablarla temasa gelmeye ve onlara va'dlerde

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmaya, bu sûretle bizim hâricimizde çalışmaya başlayacak ki bu iş, her hâlde Arabları şımartarak, bil'âhire hiçbirimize yaramayacak şekle sokacak veyahut Mannesmann gibi bazılarının kinini da'vetle bir cinâyetin hudûsuna [peyda olmasına] sebeb olacakdır. Binâen-aleyh [bundan dolayı] bundan şimdilik sarf-ı nazar edilmesini daha muvafık görüyorum."[162] Kesin tavır etkili olur ve Alman "siyasî memuru" gidemez.

Avusturya imparatorunun akrabasından bir prens de Şehzade Osman Fuad'a, imparatordan izin aldığını, kendisiyle beraber Trablusgarp'a gelmek istediğini söyler. O da Harbiye nazırının bu konuda bir emir vermediğini, dolayısıyla arzusunu yerine getiremeyeceğini kesin bir dille ifade eder.[163]

Şehzade Osman Fuad ve Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, 11 Mayıs günü akşamı Pola'dan denizaltıyla Trablusgarp'a yola çıkarlar.[164] Gerek Şehzade Osman Fuad'ın satın aldırıp, Kaymakam Hüsameddin'le Pola'ya gönderdiği, gerekse depodan çeşitli cins ve miktarda silah, mühimmat, teknik alet edevat ile hediyelikler ve diğer ihtiyaç maddeleri denizaltıya yüklenmiş, teslim alınanların listesi de Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gönderilmiştir.[165] 1, 2,5 ve 5 liralık olmak üzere 96 paket halinde 90.000 Osmanlı lirası da üç sandık içinde yollanmıştır.[166] Süvari Kaymakam Hüsameddin, devir teslim işlerini bitirdikten sonra, İstanbul'a dönecektir.[167]

Şehzade Osman Fuad ve Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, beş gün süren yolculuktan sonra 16 Mayıs'ta akşama doğru, Mısrata yakınlarında karaya çıkarlar.[168] Mısrata'ya haber ulaştırılması, karşılayıcı ve vasıta gelişi uzar. Telgraf hat tamirine çıkmış birkaç kişi, onları görüp yanlarına gelirler. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, o sırada yaşananları kayda geçirir. "Telefon merkezi uzaktı. Akşam oldu. Yanımıza taht-el-bahirden, yiyecek olarak bir şey de almamışdık. Telgraf hatlarını ta'mir edenlerin başında, benim evvelce Afrika'da tanıdığım bir Arnavud vardı. Bu adam, Yakuda şarkından Budokoda'dan idi. Vaktiyle adam öldürmekden mahkûm olmuş, Trablusgarb hapishanesine gönderilmiş. Receb Paşa, Trablusgarb Valisi iken, hapisten çıkmış.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, bunu, telgraf çavuşu yapdırmış. Mısrata'dan evlenmiş, çoluk çocuğa karışmış. Buralarda yerleşmiş kalmış. Emlâki ve arazisi olmadığından çok sıkıntıda idi. İlk gelişimizde ben, bunu telgraf çavuşu yapdırmışdım. O vazifede maaşla çalışıyordu. Bizi görünce Arnavud, çıldıracak kadar sevindi. Karnımız acıkdığından, bir yerden yiyecek bulmak kabil olup olmadığını sordum. Dağarcığını açdı. Arpa unundan yapılmış bir şeyler çıkardı. Nesi varsa önümüze dökdü. Biz, bunları âfiyetle yedik. Yorgun idik. Deniz, hepimizi sarsmışdı. Arnavudla arkadaşlarını, nöbetçi bırakdık. Eşyaların ve para bavullarının etrafına, kuma uzandık. Yağmur, başladı. Muşamma'larımıza sarındık. Vücudumuzla kumu yararak, kendimize birer yuva açdık. Hafif yağan yağmurun altında, kumun üzerinde birer parça uyuduk."[169]

17 Mayıs günü gece yarısından sonra, memurlar ve araçlar gelir. Büyük bir karşılamayla Mısrata'ya girerler. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, dokuz buçuk ay sonra, yeniden Trablusgarp'tadır.

Şehzade Osman Fuad, hemen ertesi günü Mısrata'dan Enver Paşa'ya yazdığı mektupta nasıl karşılandıklarını anlatır: "Burada meşâyih [şeyhler] ve ahâli tarafından fevk-al-âde [olağanüstü] bir sûretde istikbâl edildim [karşılandım]. Mısrata'ya girişim pek fevk-al-âde oldu. Ahâlinin sevinci tamamen kalbî bir sûretde olduğu görülüyordu."[170] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne de bilgi verilirken "Mısrata'ya vâsıl olarak, eşraf ve ahali tarafından fevk-al-âde meserretle istikbal edilmişlerdir"[171] diye ifade edilir.

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz ise Enver Paşa'ya yazdığı mektupta çok farklı bir manzara çizer. "Pek lüzumsuz ve fazla şiddet gösterildiğinden ve âdeta taşkınlık yapıldığından meşâyih ve ahâlide büyük bir tevahhuş [korku] ve çekinme gördük. Ma'mâfih, Efendi Hazretlerinin tavır ve muâmelesi meşâyih üzerinde pek iyi bir te'sir yapmaktadır."[172]

Fahrî Ferik Nuri'nin teşkilatlanmasında çok büyük emekler harcadığı Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın Mısrata'daki karargâhı ve askerî tertip düzeni, disiplini Şehzade Osman Fuad'ı etkiler. Mısrata'daki ilk günde, İstanbul'a dönmek üzere orada bulunan

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Şetvan, Şehzade Osman Fuad'la görüşür. Bölge ve faaliyetleri hakkında etraflı bilgi arz eder. Aktarılan bilgilerde, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin İstanbul'a gitmek istemesi önemlidir. Şehzade Osman Fuad, buna dair değerlendirmelerini açıklar. İstanbul'da bölgeye ilişkin olarak, şeyhle alınacak kararlar, birtakım tehlikeleri önleyeceği gibi faydalar da sağlayacaktır. Ancak İstanbul'da "Trablus'un her tarafına hâkim olmak" şartını ortaya koyması, kabul edilmemelidir. Çünkü Trablusgarp'ın "garb" kısmı ahâlisi "Sünusilerin pek müdhiş aleyhlerindedirler." Öyle ki Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin İstanbul'a gidişi bile gizli tutulmalıdır. Osmanlı Devleti'nin sıkı dostu, o nispette de Sünusilerin düşmanı Ramazan Bey, bunu hiçbir şekilde kabullenemeyeceğinden dolayı, pek çok sıkıntı yaşanabilecektir.[173]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa'ya da bir mektup yazan Şehzade Osman Fuad, yakın zamanda bütün garp bölgesini kapsayacak bir seyahat planladığını, böylece "memleketi daha iyi anlayabileceğini" belirtir. Erkân-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Neşet'in gayretleriyle her tarafta askerî disiplinin hâkimiyetinin dikkat çektiğini ancak "top ve tayyare ihtiyacını pek büyük gördüğünü" vurgular. Burada önemli rol oynayacağını düşündüğü, 800-1000 metre mesafe menzilli son model Alman kara torpillerinden 32 adet ister. "Cephaneleriyle birlikte bir an evvel gönderilmesi için teşebbüs edilmesini pek rica" eder. Bu konuda Enver Paşa'ya da bir telgraf çekmiştir.[174]

Şehzade Osman Fuad, Gruplar Karargâhı'nda hizmet görmek üzere, acil olarak iki doktor, bir operatör doktor, bir diş hekimi, birer süvari ve piyade zâbiti ve küçük zâbiti ile takım ve malzemeleriyle beraber nalbant başı ve nalbant er sevkini de isteklerine ekler.[175] "Muâmelât-ı Zatiye Sıhhiye Kısmı" atanacakları belirler. Karargâh Baştabipliği'ne bir hekimin yanı sıra iki tabip ile diş hekimi de tayin edilir. Diş hekimi, gerekli malzeme ve aletleriyle birlikte gidecektir. Sıhhiye Dairesi'nce iki çadırla, bir sıhhiye bölüğü malzemesi, ayrıca iki çadırlı bir seyyar hastane malzemesi, Pola'ya sevk edilecektir. İlaç ve çeşitli aşıları ise, henüz gitmeyen tabipler beraberlerinde götüreceklerdir. "Her ay iki veya üç kişi olmak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere 15 muallim sıhhiye neferi de gönderilecektir."[176] Bütün hazırlıklar tamamlanır ancak olağanüstü şartların zorlukları içinde önceden tahmin edilemeyen engellerin ortaya çıkmasından dolayı, hayata geçirilemez.

Afrika Gruplar Kumandanlığı'na nakit para tahsisi aksamadan sürmektedir. Harbiye Nezareti'nden Osmanlı Bankası vasıtasıyla Bern Elçiliği'ne aktarılan 50.000 Osmanlı lirası karşılığı 762.500 İsviçre frangı ile Fransız frangı alınıp[177] mümkünse hemen hepsi veya alınabilen miktarı, ivedi Viyana Elçiliği'ne ulaştırılacaktır.[178] Söz konusu miktar karşılığı piyasadan temin edilen 984.000 Fransız frangı, "Haziranın on beşinde hareket edecek Avusturya Sefareti kuryesiyle" gönderilir.[179] Kısa süre sonra Tabip Operatör Binbaşı Muhyiddin Hayri, tayin edilir ve tıbbî malzemelerle İstanbul'dan yola çıkar.[180] Viyana'da elçiliğe gittiğinde, kendi tahsisatı olan 400 kuronun[181] yanı sıra, Bern Elçiliği'nden gelen Fransız frangı varsa onları da alacaktır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, gerekenin yapılması emrini elçiliğe bildirmiştir.[182] Elçiliğin cevabında emrin belirtildiği şekilde yerine getirileceği arz edilir.[183]

Mayıs ve haziran aylarının tahsisat toplamı 100.000 Osmanlı lirasıyla, 111.670 Fransız frangı ve 88.330 İtalyan frangına çevrildikten sonra, toplam 200.000 frank olarak peyderpey gönderilecektir.[184] Viyana Askerî Ataşeliği kasasından, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi hesabına harcanan 85.420 kuron[185] da birkaç gün sonra İstanbul'dan Osmanlı Bankası vasıtasıyla yollanır.[186] Afrika'dan gelen ya da giden personelin yevmiye taleplerinin karşılanmaması ve Pola'daki görevliye yönlendirilmesi hususunda da ikaz edilir.[187] Sonraki günlerde bütün yevmiyeler, Pola sevk memuru tarafından ödenmiştir.[188]

Yusuf Şetvan, Trablusgarp'tan ayrılmak ve İstanbul'a dönmek niyetindedir ancak Şehzade Osman Fuad'la burada görüşmesinin uygun olacağı değerlendirilince, bekler.[189] Sonra da İstanbul'a geri gelir. Gerek sözlü gerekse yazılı ifadelerine göre, Seyyid İdris ile görüşememiş, Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi ile buluşmuştur. Seyyid İdris, İngilizlerle ve İtalyanlarla sürekli temas halindedir. Topladığı kuvvetle, Garp'ta saldırılar düzenleyerek, "Şark ile Garp

Levent Şahverdi Arşivi

arasında" çok tehlikeli bir düşmanlık meydana getirmiştir. Yusuf Şetvan'ın kanaatince, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Sünusi bölgedeki nüfuzunu kaybetmiştir. Öyle ki "oralardan çekilip Seyyid İdris'e mevki' ve nâib-i saltanat unvanını bırakmak"[190] ve böylece onu, bize yeniden taraftar yapmak niyetindedir. İstanbul'a gelip Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ile doğrudan görüşmekte ısrarlıdır.

Yusuf Şetvan, kapsamlı bir değerlendirme raporu hazırlar. Osmanlı Devleti İtalya ile barış antlaşması gereği, mecburen Trablusgarp ve Bingazi'yi tahliye etmiştir. Bizim hesabımıza hareketi ve mücadeleyi sürdürmesi uygun görülen Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, kardeşi Seyyid Safiyüddin'i az sayıda mücahitle Sirt ve Mısrata; Seyyid Âbid'i de Fizan taraflarına "kumandan sıfatıyla" gönderip, muharebelere iştirak ettirmiştir. Kazanılan başarılarla, İtalyanlar bu bölgelerden çekildiler. Seyyid Safiyüddin, galibiyet sarhoşluğuyla, Mısrata ve Tarhune'de "Sünusi hükûmeti" ilan eder. Bütün ganimetleri almaya, ağır vergiler koyup toplamaya, yerel yöneticiler atamaya kalkışır. Seyyid Âbid de kendi adına ayrı bir saltanat kurmaya yeltenip, halkı soymaya başlar. Geçmişte aşiret reisleri Ramazan, Abdünnebi ve Süveyi beylerin bunlara karşı "nüfuz ve para" davası gütmeleriyle, "Sünusilerle Garplılar arasında meydana gelen anlaşmazlık, evvela birçok çarpışmalara, sonra da bugünkü Şark ve Garp felâketine sebep olmuşdur."[191]

Din, mezhep, ırk gibi sağlam bağlarla bağlı, uzun asırlardır kardeşçe yaşayan bu insanların arasında, dört seneden beri şaşılacak biçimde ortaya çıkan karşılıklı düşmanlık, son zamanlarda çok artmıştır. Bir bölgede yaşayanın, diğerine "sağlam gitmesi âdeta imkânsız olmuşdur." İki tarafın da birbirini ezmek için, her vasıtaya başvurması, meşru görülmektedir. Hükümet, şimdiki şartlarda bunu önleyecek durumda değildir. Şark'a gönderdiği iki kafileye yolda saldırıp, "dördü zâbit, yirmi kişiyi öldüren" 12.000 Osmanlı lirasını, silah ve erzakı gasp eden "Garplı şahısları, hüviyetleri belli iken" yakalayamamıştır. Mesele, bu çerçevede kalsa zararı da az olur ancak işin içyüzünü bilen İtalyanlar, bundan yararlanma fırsatını kaçırmayacaklardır. Ramazan Bey'den intikam almak için

Levent Şahverdi Arşivi

bahane arayan Seyyid İdris'i, bütün kuvvetiyle Sirt üzerine hareket ettirmeye çalışacak ve başardıkları takdirde, kendileri de Hums'tan ve Trablus'tan çıkıp, Zaviye ile Urfelle istikametine yürüyecekler, denizden de Mısrata'ya saldırarak, bizi çok zor durumda bırakacaklarına şüphe yoktur.

Yusuf Şetvan'ın bölgedeki gayretleri sonunda Şark'ta düşmanlık bir dereceye kadar azalmış ve Seyyid İdris'in Sirt'e yönelik harekâtı durdurulmuşsa da Garp'ın düşmanlığı değişmedikçe, saldırmazlığı sağlanmadıkça, mevcut durumun geçiciliği açıkça meydandadır. Bu yüzden en fazla önem verilmesi gereken Şark ile Garp meselesi, kökten kesin bir çözümle ortadan kaldırılmazsa, bir tehlike olarak devam etmesi tabiidir.

Sonuç itibariyle, Sünusi ailesinin ileri gelenlerinin siyasetle uğraşmaları, yabancılarla görüşüp işbirliği yapmaları, zulüm ve zorbalıkları dolayısıyla, manevi hüküm ve nüfuzları, zâviyelerde şeyhleriyle birlikte hiçbir tesiri kalmamıştır. Bu topraklarda her şey ancak maddi sebeplerle meydana gelebilir. Dua ile iş görmek devri, tamamen geçmiştir. Ne Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin ne de Seyyid İdris'in "şahsi iktidarlarıyla veya Sünusi tarikati kuvvetiyle iş görebilmeleri ihtimâli kalmamıştır. Kendileri yalnız bir devletin me'muru ve icra vâsıtası olarak iş görebilirler. Urbânın yüzde doksan beşi devlete sâdıkdır. Belli olan yollarla bunları bir noktaya toplamak, istenilen tarafa çevirmek ve bu sûretle düşmanların teşebbüslerini ve işlerini neticesiz bırakmak mümkündür."[192] Bunu hayata geçirmekte ne kadar acele edilirse, başarı da o kadar kolaylaşacaktır.

Yusuf Şetvan, ısrarla İstanbul'a gitmek isteyen Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin "bazı kayıtlar ve şartlar" altında götürülüp isteklerin kabul ettirilmesinden yana bir teklif sunar. Bir süre dinlendirip iş görebileceği anlaşıldığında "ya işin kendisine bırakılması yahud da yukarıda söylenildiği gibi pek müsaid olan o çevrede, Osmanlı hükûmetini iâde etmek ve o sûretle İdris ile bunu tutan ve teşvik edenleri oradan kovmak üzre işe girişilmesi"[193] seçeneklerinden biri tercih edilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Yusuf Şetvan'ın raporunda mevcut durumun açık ve samimi anlatımında hemfikirdir. Bunu ortaya çıkaran sebeplerin düşünülmemesi üzerine, özeleştiri yapar, sorgular. "Yalnız Garb'ın durup dururken Şark'a karşı gaza yapması ve yapdırması düşünülemezdi. Şark'a karşı bir hareket, Seyyid İdris ve tarafdarlarını kovmak ve memleketi temizlemek içün bizim tarafımızdan gösterilecek bir lüzum ile olabilirdi. Ramazan ve Abdünnebi ancak bu sûretle harekete getirilebilirdi. Hâricî düşmanlar dururken ve Trablusgarb vilayetinin harp sonunda vaziyeti ne olacağı anlaşılamadan, birbirimize girecek şekilde böyle bir harekete ne biz razı olurduk ve ne de onlar düşünürlerdi. Şark içün Garb'dan bir korku yokdu. Belki İtalyanların yardımıyla Seyyid İdris'in böyle bir harekete kalkışması akla gelebilirdi. Bu vaziyyetde de bütün Garb'ı karşısında bulurdu. Bu sebeble, bu Şark ve Garb tehlikesi, bizi pek o kadar düşündürmüyordu."[194]

Yusuf Şetvan, İstanbul'a döndüğünde, Ali Başhampa'ya bölgeye ilişkin gözlemlerini aktarırken, mutlak yapılması gerekeni de vurgular. "Seyyid İdris'in Garb'a hiçbir hareketde bulunamayacağı hakkında, Seyyid Ahmed'in alacağı te'minat üzerine, müşârünileyhin [adı geçenin] İstanbul'a getirilmesi, her cihetce fâideli olacağı ve Akile'de bulunan teşkilatın idâme ve takviyesi içün ayda be-heme-hâl beş bin lira gönderilmesi."[195] Mevcut şartların gerçek durumunu ortaya koyan bu değerlendirme, tabii olarak münasip görülür.

Trablusgarp'ta topçu cephanesi sıkıntısı had safhaya ulaşmıştır.[196] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce sıkıntının giderilmesi için çabalar sürdürülmektedir.[197] Temin edilen harp malzemeleri şunlardır. 2.700 adet fişengiyle 18 adet Filinta tüfek;[198] şeridiyle birlikte 1.000 adet Rus tüfeği, 249.000 adet sivri kurşunlu fişeng, 500 adet tüfek temizleme ipi;[199] 1.365 adet kasaturalı Rus tüfeği, 56.160 adet Rus tüfeği fişengi, kova kapsül, mavzer kapsülü, kartuş, tapa, tahrip tapası[200] vs.

Piyade Mülâzım-ı sânî Habib, Almanya Harbiye Nezareti'nden gelen telgrafta, depodaki 1.400 tüfek ile 255.000 adet cephane vesairenin bize ait olmadığını, bir buçuk yıl önce Fas'a gönderil-

Levent Şahverdi Arşivi

mek üzere bir denizaltıya yüklenerek, Almanlar vasıtasıyla sevk ettirilmişse de oraya çıkarılması mümkün olmadığından Pola'ya getirildiğini öğrenir. Yeni gelen telgrafta da söz konusu tüfeklerin "Türklere verilmeyib doğrudan doğruya Tunus hududundaki mücahidîne tevdî' edildiği [dağıtıldığı] takdirde" bedava vereceklerini, görevli Alman yüzbaşı kendisine açıklamıştır.[201] Mülâzım-ı sânî Habib, ne yapacağını bilemeyince, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne sorar. Gelen emirde, "Mezkûr eslihâ [söz konusu silahlar] parası mukabilinde Afrika Grupları Kumandanlığı emrine i'tâ edildiği [verildiği] takdirde hemen teslime geçmesi" bildirilir.[202] Ancak Almanlar ilk tekliflerinde ısrar edince "sarf-ı nazar olunmuşdur."

Eczacı Yüzbaşı Kâmil, beraberinde iki zâbitle Trablusgarp'a gitmek üzere, teslim aldıkları malzemelerle Balkan trenine binerek, İstanbul'dan Viyana'ya hareket ederler.[203] Eczacı Yüzbaşı Kâmil, hastalanınca Viyana'da kalır.[204] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden verilen 200 Osmanlı lirasını, senet karşılığında, Mülâzım-ı sânî Habib'e teslim eder.[205]

Erkân-ı Harp Yüzbaşı Neşet, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'in yeniden Afrika Gruplar Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tayininden "fevk-al-had müteessir ve me'yus"dur.[206] İstanbul'a çağrılmayı beklemektedir. İki ay sonra "ahvâl-i sıhhiyesine binâen" geri döner ve "Karargâh-ı Umûmî Birinci Şubesi'ne" görevlendirilir.[207]

İstanbul'dan Trablusgarp'a gidiş gelişlerde personelin şahsi kusurlarıyla meydana gelen aksaklıklar ileri seviyelere varınca, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından, bu tür sıkıntıların önlenmesinde belirlenmiş tedbirlerin uygulanması hakkında Viyana Askerî Ataşeliği'ne ve Pola Sevk Memurluğu'na kesin talimat verilir, takibi istenir.[208]

Haziran 1918

Mısrata'da büyük bir tören düzenlenir. Şehzade Osman Fuad'ın görev ve yetkilerini açıklayan padişah fermanı okunur. "İtalya harbinden beri, düşmanlarımızın şedîd [şiddetli] hücumlarına karşı Al-

Levent Şahverdi Arşivi

lah'ın yardımıyla, İslâmlık şânına lâyık sûretde muâvenet göstererek, dîn-i celîl-i Ahmedînin ve mukaddes vatanın muhafazası içün ibrâz eylediğiniz celâdet-i dindarâne ve bu uğurda hâlisâne [gösterdiğiniz inançlı ve temiz yürekli kahramanlık] her türlü zorluklara göğüs gererek sarf etdiğiniz mesâî ve ikdamât-ı hamiyyetmendâne [haysiyetli, eksilmeyen gayretleriniz] pek büyük ve pek kıymetli olduğundan, size muhabbet ve teveccühüm, dâima yüksekdir. Bu iyilik ve sevgimin dili olmak üzre gönderdiğim Ferik Nuri Paşa'ya karşı gösterilen iyi muâmele ve tam itaat dahi başkaca hoşnûdî-i mülûkânemi câlib olmuşdur [memnuniyetimi kazanmıştır].

Nuri Paşa, Kafkasya'daki İslâmlara me'mûr edilip gönderildiği cihetle, hakkınızdaki temâyülât ve teveccühât-ı şâhanemin [sevgilerimin] dili olmak üzre, bu kerre hânedân-ı saltanatımızın yüksek erkânından evladım, Şehzade Osman Fuad Efendi'yi me'mûren gönderdim.

Efendi-i müşârün-ileyh vekil-i mutlakım olarak, orada zât-ı şehriyânemi [beni] temsil ve ilerideki mücâhedelerde [din düşmanlarıyla savaşlarda] ve İslâmlığın yüksek menfaatlerini te'min ve istihsâl [elde etmek] için yapılacak her türlü teşebbüslerde, nâm-ı hümâyûnuma olarak, sizinle birlikde çalışacakdır. Şimdiye kadar Hilâfet-i İslâmiye ve saltanat-ı seniyyemiz hakkında gösterdiğiniz sadakat ve tam merbûtiyyeti [içten bağlılığı] bundan sonra dahi ibrâz ile müşârün-ileyh Osman Fuad Efendi ile mücâhedelerde bulunarak, dîn-i mübîn-i Muhammedînin mübârek bir kıt'ası ve memâlik-i şâhanemin [memleketlerimin] bir parçası olan Trablusgarb ve Bingazi'yle mülhakatının [bağlı yerlerin] düşmandan temizlenmesine seve seve gayret ve şecâat [yiğitlik] göstereceğinizden eminim.

Cenâb-ı Hak, cihâdını sebîlullah ile i'lâ-yı Kelimetullah [cihat] uğrunda ve dinin kuvvetlenmesi yolunda çalışanları, iki cihanda tevfîkât-ı mazhar [Allah'ın yardımına eriştirsin] ve azîz ve berhudar buyursun. Âmin."[209]

8 Mart'ta kaleme alınan bu ferman, Arapça basılmış ve Arapça okunmuştur.[210]

Şehzade Osman Fuad, İtalyanlarla mücadelede önemli sıkıntılar ortaya çıkaran aşiret reisleri arasındaki çekişmeleri sona erdirmek,

Levent Şahverdi Arşivi

aralarını bulmak gayesiyle işe başlar ve oldukça ilerleme sağlar. Bu sırada bir mesele dikkatini çeker. Birkaç sene önceki harbe katılıp da burada kalan Osmanlı zâbitlerinden bazıları, "âdeta parti teşkil etmişler ve her biri başka başka rüesâya [reislere] yaranmak istemiş ve bu rüesânın araları açıldıkça bizim zâbitlerin de arası açılmıştır."[211]

Bu zâbitlerle iyi işler yapmak güçleşmiştir. Enver Paşa'ya yazdığı mektupta bu bilgileri arz ederken, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'in de bu eğilimleri taşıdığını söyleyip eleştirir. "Burada bir şeyi daha pek mühim görüyorum. Bu da Erkân-ı Harbim Nafiz Bey'in rüesâ ile olan hareketidir. Kendisi, bunlardan bazılarını pek seviyor ve pek çok tarafdarlık yapıyor ve fikirlerini soruyor. Bundan dolayı, diğerleri bu hâli hiç çekemiyorlar. Mevki'imiz bi-t-tabi' [tabii olarak] (neutral) [tarafsız] kalamıyor. Ben, kendisine bu hareketin doğru olmadığını söyledim. İhtimâl, vazgeçer. Fakat böyle devam ederse, ileride mevki'imin rüesâ miyânında [arasında] güçleşeceğini husûsî olarak arz etmeği vazife addederim."[212]

Şehzade Osman Fuad, mali kaynak yönünden, Gruplar Kumandanlığı'nın aylık 50.000 Osmanlı lirası bütçe ile iyi idare edileceği fikrindedir.[213] Mektuba cevap olarak kaleme alınan yazıda, Trablusgarplıların Osmanlı hanedanına bağlılıklarının, onu ne şekilde karşılayacaklarının önceden tahmin edildiği, esasında şehzadenin sahip olduğu olgunluğun ve meziyetin eseri olarak görüldüğü ifade edilir.[214]

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz de Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya mektup yazarak, mevcut durum hakkında bilgi arz eder. Gruplar Kumandanlığı'nın aylık bütçesi olarak 50.000 Osmanlı lirası yollanmasını, Viyana'ya sipariş edilen silah ve mühimmatın bir an önce sevkini, talep edilen piyade zâbitlerin katılmalarının sağlanmasını vurguladıktan sonra mevcut ortamdan bahseder. Erkân-ı Harbiye Reisi, alınan sıkı tedbirleri, "fazla şiddetli mu'amelât" olarak değerlendirmekte, bunun yerel halkta ve şeyhlerde korkuya, çekinmeye sebep olduğu kanaatindedir. Öyle ki etkin şeyhler, hükümete gönderilmek üzere, sıkıntılarını dile ge-

Levent Şahverdi Arşivi

tiren bir bildiri kaleme almışlar, şehzadenin gelişiyle şimdilik ertelemişlerdir. Şeyhler, mevcut uygulamanın sürmesi halinde, ortaya çıkacak olaylardan "mânen ve maddeten" sorumlu olmayacaklarını söylemektedirler.

Vali Süleyman el-Baruni de Trablusgarp'taki durumu, Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı yazıda anlatır. "Vilayetin Tunus hududundan Gadames ve Fizan ve Gat havalisiyle Sirt'e kadar istirahat ve âsayiş ber-kemâl olup düşman dahi el-hâletü hâzihi [bugün] Hums, Trablus ve Zuvara merkezlerinde mahsurdur [kuşatılmıştır]."[215] Havalar iyi gittiğinden dolayı, ziraî üretim çok iyi olduğu gibi, zeytin, hurma ve diğer ürünlerde de bolluk yaşanacağı görülmektedir. "Vilayetin umûm a'şârı iki yüz bin kileyi"[216] aşacak miktarda gerçekleşmesi beklenmektedir. Bütün bu olumlu manzaraya rağmen, ortamdan şikâyetçidir ve İstanbul'a dönmek için Gruplar Kumandanlığı'na müracaat etmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Süleyman el-Baruni ve diğer "garp âyanları" Mısrata'ya davet edilerek gönülleri alınmaya çalışılıp, olumsuz düşünceler giderilmeye çalışılacaktır.[217] Trablusgarp'a gelecek askerî personel, burada hükümetin takip ettiği siyaset hakkında önceden bilgilendirilerek, şikâyet edilen durumun sebepleri arasında öne çıkan keyfilik, önlenmelidir. Özellikle şeyhleri dışlayan uygulamalardan kaçınılmalı, doğrudan yerel halkla temas kurup iş yapılacağı düşüncesinden uzak durulmalıdır.[218]

Şehzade Osman Fuad, Mısrata'nın üç kilometre güneyinde "havası ve binası güzel" güvenilir bir yer olan "Zaviyet-ül-medine"de ikamet etmeye başlar. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz Mısrata'dadır ve şehzadeyle belli zamanlarda görüşebilmektedir. Resmî işleri, özel haberleşme vasıtalarıyla yürütmeye olan aşırı düşkünlük yüzünden, karargâhta düzen oturtulamıyor, "vazifesi pek basit olanlar bile her türlü mesâile [meselelere] müdahale etmek istiyor ve edebiliyor."[219] Bu durumun üstesinden geleceğinden ümitli olan Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Enver Paşa'dan "para harcamalarına nezaret etmesi"ne dair emrinin, bir "emir ve talimatla" sağlamlaştırılmasının gerekeceğini de bu arada arz eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden kuryeyle, Afrika Gruplar Kumandanlığı'na gönderilen 243.000 Fransız frangı ile 420.000 İtalyan frangı teslim alınmıştır.[220] Bern Elçiliği hesabına aktarılan 50.000 İsviçre frangı, Fransız frangına çevrilip, Viyana Elçiliği'ne ulaştırılacaktır.[221] Bern Elçiliği'nden yollanan 904.000 Fransız frangı ile Viyana Elçiliği'ne İstanbul'dan gelen 8.500 Osmanlı lirasıyla alınan İtalyan frangından kalan 90.000 frank, Piyade Mülâzım-ı sânî Habib'e teslim edilmiştir.[222] Yine ayrıca gelen 34.700 kuron[223] da verilecektir.

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin İstanbul'a gelmesi beklenmektedir. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından Viyana Askerî Ataşeliği haberdar edilirken, orada yapılacak masraflar için hesaplarına 500 Osmanlı lirasının yatırıldığı belirtilir.[224] "Yusuf Şetvan Bey'in verdiği malûmatdan, bu paranın kifayetsizliği muhtemel görülmekle" 500 Osmanlı lirası daha Osmanlı Bankası üzerinden gönderilir.[225] Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin yanına gidemeyerek, bir yıldır Fas'ta bekleyen Şeyh Saben ile eşi, bugünlerde İstanbul'a gönderilmişlerdir.[226] "Şeyh Sünusi ümerâsından kaymakam ve binbaşı rütbesinde iki zat"[227] da Viyana'dadırlar. Balkan treniyle İstanbul'a gideceklerdir.

Harbiye'de öğrenciyken gönüllü olarak Kanal Seferi'ne katılıp İngilizlere esir düşen İbrahim, firar ederek Mısrata'ya gelmiş, buradan da öğrenimini tamamlamak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.[228] Afrika Gruplar Kumandanlığı emrindeki zâbitler, ailelerine para yollarlar. İstanbul'a gidecek bir zâbite para ve alacak kişilerin listesi teslim edilir. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, ailelere ulaştırılır ve teslim belgeleri, Gruplar Kumandanlık karargâhına gönderilir.[229]

Ayın ilk ve son günleri, yüklü denizaltılar, Mısrata'ya gelmişlerdir. İtalyanlar, tayyare ve kruvazörlerle bunları aramaktadırlar. Trablusgarp'a sefer yapan Alman UC-73 ve UC-20 denizaltılarının kaptanlarına, "harp gümüş imtiyaz madalyası" verilmesine dair, Şehzade Osman Fuad'ın Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne teklifini inceleyen Özlük İşlemleri Müdürlüğü tarafından şu cevap verilir. "Harp madalyalarının sıra ile i'tâsı [verilmesi] muktezî bulunduğundan [gerektiğinden] mûmâ-ileyhin harp ve muharebe gümüş

Levent Şahverdi Arşivi

liyakat madalyalarına hâiz [sahip] olup olmadıklarının da iş'ârı mütemennâdır [yazıyla bildirilmesi istenmektedir]."[230]

Kısa süre sonra da UC-73'ün süvarisi Kıdemli Yüzbaşı Şapler Bey, "muharebe gümüş imtiyaz"; mürettebattan bir mülâzım-ı evvel ile gemi mühendis adayı da "muharebe gümüş liyakat" madalyasıyla ödüllendirilirler.[231]

Temmuz-Ağustos 1918

Mutlaka İstanbul'a gitmek isteyen Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, Seyyid İdris'in artan tehditleri yüzünden, Şehzade Osman Fuad'ın izniyle, emrindeki mücahitler ve askerlerle Sirt'e gelir. Bu kuvvetin erzakı, Garptan gönderilecektir. Onu sevmeyen Garplılar, ilk önce erzak vermek istemezler, şehzadenin ısrarları sonunda razı olurlar. Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'yi "Osmanlılığa karşı pek dost olarak" gören Şehzade Osman Fuad, onu her söyleneni yapacak biri olarak kabul etmektedir. Öyle ki onun "kendisine bir miktar silah verilmesi" isteğini de Seyyid İdris'e karşı elinde kuvvet bulundurması bakımından haklı bulduğu gibi, yollanacak birkaç bin silahı da "bize bir zarar vermeyeceği" düşüncesiyle onaylar. Eğer Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'ye silah gönderilirse, Bingazi'ye bir hareket yapılabileceğini, daha sonra tayin edilecek birkaç zâbitle kontrolün ele alınacağını değerlendirmektedir. Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, bu düşüncelerini açıkça yazar. Kendisinin burada kara yoluyla, Seyyid Ahmed'e silah göndermesi mümkün değildir. Çünkü Erkân-ı Harbiye Reisi, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin "pek şiddetle aleyhindedir." Bu yüzden, Pola'dan denizaltıyla doğrudan gönderilmelidir.[232]

İtalyanlar, Şehzade Osman Fuad'ın yerini öğrenmek için "birçok casus" çıkarırlar. Bu sırada, Trablus'ta 20.000 kişilik bir kuvvet topladıkları haberleri gelir. Yeni bir harekete girişmek niyetindedirler. Afrika Gruplar Kumandanlığı birliklerinde moraller yüksektir. Erzak sıkıntısı halledilmiştir. Yerel kuvvetler arasındaki düşmanlıkları da Şehzade Osman Fuad, girişimleriyle ortadan kal-

Levent Şahverdi Arşivi

dırmıştır. "Mücahidlerle şeyhlerin arası pek iyi" hâldedir ve hepsi İtalyanlara karşı elbirliğiyle gayret göstermektedirler. "Her hâlde ben, bu adamlara karşı müteşekkirim. Geldiğimden beri, hiçbir sözümü icradan geri durmadılar. Öteden beri araları gayet fena olan Hums Mutasarrıfı Ramazan Bey'le Tarhune Ka'im-makamı Meriz Bey, sözümü dinleyip barıştılar. Şimdi Garb tamamen bir kütle hâlindedir ve cümlesi, düşman çıksın da ganâim [ganimetler] alalım diye bekliyorlar."[233]

Şehzade Osman Fuad'ın Mısrata'ya gelişinin üzerinden geçen iki ayı aşkın zamanda, Harbiye Nezareti'nden henüz ödenek gelmemiştir. Borçlanma kaçınılmazdır. Bu mecburiyet de Şehzade'nin "mevkiini ve şahsiyyetini pek küçültecektir."[234] "Mart ve Mayıs muhassesâtları [maaşları]" dahi gelmemiştir,[235] bundan dolayı hemen birkaç aylık ödenek birden gönderilmelidir, diye yazmış, söz konusu aylara ait tahsisatların UC-20 ve UC-73 denizaltılarıyla hangi tarihlerde gönderildiklerine dair, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden cevap verilmiştir.[236]

Afrika Gruplar Kumandanlığı emrine zâbit tayinleri de yetersiz kalmıştır. Bölükler, "yerli küçük zâbitlerin elinde bulunduğundan" idare sıkıntıları atlatılamamıştır. Yerli küçük zâbitlerin eğitimleri meselesinde hemen harekete geçilir. Aslen Trablusgarp vilayetinden olup çeşitli askeri birliklere sevk edilenlerden 66'sı seçilir ve küçük zâbit mekteplerine gönderilirler.[237] 14'ü piyade küçük zâbit mektebinde; 7'si süvari küçük zâbit mektebinde; 14'ü ihtiyat küçük zâbit mektebinde; 31'i de topçu küçük zâbit mektebinde eğitim göreceklerdir.[238] Mekteplerdekiler, aylık 100 kuruş maaşlarını da alırlar.[239] Sonraki haftalarda, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından, "piyade, süvari, topçu ihtiyat zâbit namzedleri ta'limgâhlarıyla; küçük zâbit ve sâir mekâtibde [mekteplerde] bulunan bilâd-ı İslâmiyeye [İslâm beldelerine] mensub talebeler için 200 takım aba elbise, 200 aded kaput"[240] Afrika, Türkistan ve diğer memleketlerden gelerek tahsil gördürülen talebeler[241] ve misafirler için de 200 çift kundura Levazımât-ı Umûmiye Dairesi'nden, alınır.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, "Kuleli İdâdi-i Askerî Müdiriyyeti"nden ayrıca talepte bulunur. "Mektebinizde tahsil görmekde iken,

Levent Şahverdi Arşivi

bu kerre muhtelif mahallere taksim edildiği istihbar edilen Trablusgarb ve Bingazili"[242] öğrencilerin nerelere teslim edildiklerinin, numara ve künyelerinin kayıtlı olduğu defter, daireden gönderilecek özel görevliye hemen teslim edilecektir. Harbiye Nezareti Personel Başkanlığı da meseleyle ilgili bilgileri yollar.[243]

Esaretten firar edip İstanbul'a gelen Trablusgarplı Yüzbaşı Mehmed Nuri ile Karadeniz Müstahkem Mevkii'nde İhtiyat Diş Tabibi Mülâzım-ı evvel Cemal, kendi istekleriyle Afrika Gruplar Kumandanlığı'na tayinlerini istemişlerdir.[244] Daha sonraları, Yüzbaşı Mehmed Nuri'nin "Grub'da istihdâmına lüzum kalmadığından"[245] 17. Kolordu emrine atanması yapılır.

Afrika Gruplar Kumandanlığı harp kabiliyetinin en önemli unsurunu oluşturan topçu gücü, personel ve mühimmat yokluğundan dolayı çok zayıflamış durumdadır. Vaktiyle Almanya'ya sipariş edilen 4 makineli tüfek ile telgraf makinesi hâlâ gelmemiştir.[246] Elde mevcut İtalyan toplarının hemen hiç cephanesi kalmamıştır. Mücahitlerin ve askerlerin manevî güçlerinin kırılmaması için, bu toplar cephelerde kalan 7-8 mermileriyle tutulmaktadır. Bütün cephelerde yararlanılabilen "6 dağ topu, 4 küçük piyade topu" kalmıştır. İtalyanların topçu kuvvetinin üstünlüğü ise kıyaslanamayacak seviyedir.

Afrika Gruplar Kumandanı Şehzade Osman Fuad, Harbiye Nezareti'ne bu durumu aktarırken, çok acele iki Avusturya dağ topu bataryasının, bütün personel ve mühimmatıyla birlikte gönderilmesini ister. Tayin edilecek zâbitler ve küçük zâbitler, mutlaka bu topları kullanabilecek deneyime ve Trablusgarp'ta görev yapabilecek niteliğe sahip olmalıdırlar. Mevcut topların mühimmatı çok alt seviyedir. Yarısı tane, yarısı şarapnel olmak üzere 6.000 atım kudretli dağ topu cephanesine, 4.000 piyade topu tanesine lüzum vardır.[247] Topçu birliklerinde "eğe, çekiç, vida, cıvata, el makinesi, perçin, kumpas vs" gibi malzeme ihtiyaçlarının süratle giderilmesi lazımdır.[248]

"Urfelle Mıntıka Kumandanlığı"ndan Mısrata'daki barut imalathanesinin âtıl kalmaması için, kükürt tasfiyesi ve barut imâli için gerekli güherçile de beklenmektedir.[249] "Vaktiyle Almanya'ya

Levent Şahverdi Arşivi

sipariş edilmiş olan dört "muaddel maksim Alman makineli tüfeği" de sekiz ay geçtiği hâlde, henüz Gruplar Kumandanlığı'na gelmemiştir.[250] Keza gönderileceği bildirilen "bomba toplarıyla cephanesinden dört topun, top başına bin atım cephanesiyle beraber" gelecek ilk denizaltıya yüklenmesinde, Pola Sevk Memurluğu'nun uyarılması da istenmiştir.[251] O günlerde ise Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, beş yük vagonu cephane ve mühimmatı, Konvansiyonel treniyle bir tehire uğramadan Pola'ya ulaştırmak için, Karargâh-ı Umûmî 3. Şimendifer Dairesi'yle koordine yapmakla meşguldür.[252] Nihayet, Ağustos'un son haftasında, İstanbul'dan yüklenen iki vagon Viyana'ya ulaşır.[253]

Afrika Gruplar Kumandanlığı'na, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, telsizle şu şifreyi tebliğ eder. "Mevsuk [güvenilir] malûmata nazaran, Fransızların yeniden asker almaya kalkışmaları üzerine, Tunus'da ve hududa yakın kabileler arasında büyük karışıklıklar olmuşdur. Bu kıyam, [kalkışma] mümkün ve mevcud vasıtalarla ve bilhassa silah ve cebhane vermek sûretiyle, himâye ve teşcî' edilmelidir [cesaretlendirilmelidir]. Alman Karargâh-ı Umûmîsi'nin Berlin'deki kısm-ı siyasîsi, bu maksad içün, Pola'dan iki yüz elli bin fişengle, bin dört yüz silah veriyor. Bununla beraber, bu silahların gelmesi beklenmeksizin, şimdiden her türlü tedbirle ve icraata kalkışılarak, bu kıyamın alevlendirilmesini Grub'dan rica ederim."[254]

Söz konusu kabilelerle temasını sürdüren Gruplar Kumandanlığı, böyle bir kalkışmadan haberdar değildir. İtalyan basınında, yakında Trablus'ta sıkıyönetim ilan edileceği, görevdeki askerî valinin yerine General Carboni'nin atandığını bildiren haberler çıkmıştır.[255]

Şehzade Osman Fuad, İtalyanların ciddi hazırlıklarını, Tunus kıyılarına asker çıkararak batıdan, Seyyid İdris'in de doğudan eşzamanlı saldırılarıyla Osmanlı kuvvetlerini ikiye ayırmaya zorlamak planını uygulamaya dönük bir hareket olarak düşünür. Böyle bir taarruz halinde ne yapılabileceğini ve mevcut durumu yerinde tespit etmek maksadıyla, Tunus sınırına gider. Garyan'da, Enver Paşa'ya hitaben kaleme aldığı mektubunda, gözlemlerini anlatır-

Levent Şahverdi Arşivi

ken "garp tarafını" Hums Livası'nın son uç noktasına kadar "bir kütle" olarak tanımlar. Verilen her emri, hemen yerine getirmeye gayret göstermektedirler. Güneyden, şehzadeyi ziyarete gelen şeyhler, özellikle de "Tevarıklar" sadakatlerini arz ederler. Tevarıklar, Cezayir'in güneyinde Fransızlara karşı taarruza geçmek için kendilerine zâbit ve silah gönderilmesini her fırsatta dile getirirler.

Cepheleri denetlemek üzere 20 Temmuz'da Mısrata'dan ayrılan Şehzade Osman Fuad, ilk önce sahil yoluyla Hums cephesine gider. Onun Trablusgarp'a gelişinden sonra İtalyanlar, topçularını takviye ettikleri gibi, tayyare sayılarını çoğaltarak harp gücünü artırmışlardır. Şehzade Osman Fuad, bu durumu da bizzat görme fırsatı bulur. Buradan, Meslata yoluyla geçtiği Tarhune'ye, sevinç gösterileri arasında girer. Üç gün kaldıktan sonra Garyan'a hareket eder. Garyan'da "cebel ahâlisi tarafından fevk-al-âde olarak" karşılanır.[256] Vali Süleyman el-Baruni de buraya gelmiştir. Şehzade Osman Fuad, garbın durumuna vâkıf olmaya çalışırken, aradaki anlaşmazlıkları kaldırmaya çaba gösterir.[257] UC-20 denizaltısının Pola'dan aldığı yükle,[258] Mısrata'ya geldiğini öğrenir.

Garp tarafında, yönetimde esaslı bir problem yaşanmaktadır. Garp Cephesi Kumandanı İshak Paşa ile Vali Süleyman el-Baruni'nin arası "pek ziyade açılmıştır." Şehzade Osman Fuad'ın aralarını bulma gayretleri de sonuçsuz kalmıştır. "İshak Bey, pek çok çalışmakla beraber, ahâliye karşı pek şedîd [sert] politika takip ediyor. Ahâli, bu şiddetin hükûmet tarafından olduğunu zannediyor. Ben, bunun aleyhinde olduğumu birkaç defa söylediysem de önünü alamıyorum. Vali bey, İstanbul'a avdet etmek [dönmek] istiyor ve bunda ısrar ediyor. Validen bu kıt'ada, istifâde edilir. İstanbul'a gelse bile, yine gönderilmesi tarafdarıyım. İshak Bey, cidden vatanına sâdık ve çalışkan ve ciddî bir askerdir fakat tuttuğu yolun burada iyi netice vermeyeceği ümidindeyim. Bu hususta verilecek kararı, zât-ı âlinize terk ediyorum."[259]

İstanbul'dan henüz bir karar cevabı gelmeden, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede ise ikili arasındaki yönetim probleminin krize dönüştüğünü açıkça bildirir. "Vali ile İshak Bey arasındaki adem-i imtizâc [geçimsizlik] çirkin bir renk aldı. Her türlü mesaîye

Levent Şahverdi Arşivi

rağmen, itilâf [uyuşma] mümkün olmuyor. Vali, İstanbul'a avdette ısrar ediyor. İshak Bey'in ahâliye karşı pek şedîd muamelesinin önü alınmak mümkün olmuyor. Telsiz telgrafla cevabının sür'at-i iş'ârı [ivedi bildirilmesi]."[260]

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin sonunda arzusuna kavuşması zamanı gelmiştir. Pola'ya dönecek denizaltıyla, İstanbul'a gitmesinin önü açılmış ve bir engel kalmamıştır. Basında, Viyana'ya geldiğine dair haber çıkar.[261] Öyle ki Pola'ya ulaştığında ve İstanbul'a hareketi esnasında "tatbik olunacak program", Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a bildirilir. Bahriye Miralayı Kunz tarafından karşılanacak, filo kumandanları adına bir kurmay zâbit de orada bulunacaktır. Alman bahriyesi adına da denizaltı kumandanı hazır olacaktır. Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi yemek için otele gelecek, maiyeti ise Bahriye Gazinosu'nda yiyeceklerdir. "Maiyetine hizmetçi olarak Türkçe bilen bahriyeli nefer İstanbul'a kadar verilecektir."[262] Kendisine Pola'dan Viyana'ya gidişinde, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, eşlik eder.

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin İstanbul'a gelişi, basında "Şeyh Ahmed Sünusi hazretleri, Şimâlî Afrika Müslümanları nâmına, zât-ı hazret-i Pâdişâhîye fi'len bey'at[263] etmek üzre"[264] ana başlığıyla, sunulur. Balkan treniyle Viyana'dan hareket eden heyettekiler, uzun saatler süren gecikmeden sonra Sirkeci Garı'na varırlar. İstasyon binasında "Afrika Müslüman muhacirleri nâmına bir hey'et-i mahsusa, Hind hey'eti, Türkistan hey'eti, Cem'iyyet-i Hayriyye-i İslâmiye, Bâb-ı Meşihat'den [Şeyhülislâmlıktan] bir hey'et ve Kırımlılar nâmına diğer bir hey'et ile memleketimizin mehâfil-i âliyesine mensub [üst düzey görevlilerden] birçok zevat"[265] ve Yusuf Şetvan hazır bulunurlar. Resmî karşılama töreni icra edilir.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa da Sirkeci Tren İstasyonu'nda, Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'yi "yolculuk ettiği kompartımanın kapısı" önünde karşılar, sarılırlar. "Bu musâfahalar [tokalaşmalar] esnasında, Şeyh Ahmed Sünusi ve Enver Paşa hazerâtı, yekdiğerleriyle Arabca görüşmekde idiler."[266] Merasim takımını selamlayıp, karşılamaya gelenlerle tanıştıktan sonra,

Levent Şahverdi Arşivi

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi ve maiyetindekiler, Topkapı Sarayı'nda kendilerine tahsis edilen daireye, arabalarla giderler.

Vakit gazetesinde seyahate ilişkin değerlendirmede, bu ziyaretin siyasî faydası öne çıkarılır. İslâm memleketleri arasındaki dayanışma ve bağlar, böylece olağanüstü bir şekilde ortaya çıkacağı gibi Akdeniz'deki düşman kuşatmasına rağmen, Avrupa toprağına ayak basıp İstanbul'a gelmesi, her tarafta derin manevî tesirler yapacaktır. Diğer yandan da Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin idaresindeki "Sünusi" tarikatinin "Trablus, Bingazi, Mısır, Hicaz, Yemen ve Sudan"daki yaygınlığına ve faaliyetlerine dikkat çekilir.

İtalyanların tayyare sayısını çoğaltarak hava gücü üstünlüğünü pekiştirmeleri, karada yapılan mücadeleyi fazlasıyla zorlaştırmaktadır. Dört İtalyan tayyaresi, Mısrata'daki "ekinlere yangın bombası" atıp, Meslata'yı bombalar. Garyan'a saldırılarında gazsız bombalarla birlikte "klor gazı yayan" bombalar kullanırlar. Hums cephesindeki mücahitlere ise "topçusuyla boğucu gaz mermisi" atarlar.[267] Hava saldırılarının halkın üzerindeki yıkıcı tesirleri de her geçen gün artmaktadır. Mücahitler, Gruplar kumandanına "Dâimâ hükûmetin tayyaresi ne vakit gelecek?" diye sormakta, o da sürekli aynı cevabı vermektedir. "Geliyor." Oysa burada inisiyatif, müttefik Almanların elindedir. Tayyare olmayınca, "düşman harekâtı keşfedilemiyor." Şehzade Osman Fuad, propaganda ilanlarını Trablus'a, Zuvara'ya özellikle de Tunus'a göndermek istiyor ancak mümkün olmuyor.[268] Bunun yanı sıra elde bulunan âdi ve atlı İtalyan dağ toplarının cephaneleri kalmadığından kullanılamamakta, personel atamaları da bir türlü yapılamamaktadır.

Cephelerde, İtalyanlarla muharebeler ise devam etmektedir. Trablusgarp cephesinde İtalyanların çıkardıkları kuvvet, Osmanlı keşif kollarının baskınıyla telaşa kapılır. Top ve tüfek atışıyla Osmanlı kuvvetlerini durdurmaya uğraşır. Garp cephesinde girişti̇ği harekât da başarısız olur ancak tayyareleriyle birçok kasaba ve köyü bombalarlar.[269] Mısrata'ya gelen iki tayyare, İngiliz esir zâbitlerine paket atarken, Hums ve Trablusgarp cephelerinde de düşman tayyareleri bomba yağdırırlar. Bunların içinde "gaz bombaları" da vardır. Nalut'tan Tunus içlerine sokulan Osmanlı müf-

Levent Şahverdi Arşivi

rezesi, Fransız kafilesine taarruz ederek at, katır, silah vs ganimet alır.[270]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce "Garb ile resmen temasdan evvelki Garb ahvâl-i siyasiye, idariye ve askeriyesi hakkında" istenen ayrıntılı rapor,[271] "Hums hattı muhasara kumandanı Piyade Binbaşı Seyyid Hasan" tarafından hazırlanır ve arz edilir.

Mısrata, Zilleteyn ve çevresi ile Urfelle'deki asker ve jandarma haricindeki "mücahidîn" kuvvetinin toplamı 6.500'dür. Sahil, Hums, Meslata, Cufra, Hecavat, Meragna, Şekri, Buki kabileleri mücahitleri sayısı da 4.000'dir. Bölgedeki bütün kabileler ve şeyhlerin oluşturdukları bu kuvvet, doğrudan Mısrata Mutasarrıfı Ramazan Bey'e bağlıdır. Urfelle'dekiler ise kaymakam üzerinden emir altındadırlar. Bunların dışında, Sirt'teki Araplar da Ramazan Bey'in emrinde, Sirt ile Mısrata arasındaki sahil boyundadırlar. Hepsi "Hums muhasara hattı"nı teşkil etmektedir. Hums muhasara hattı kumandanı, Piyade Binbaşı Seyyid Hasan; askerî teşkilat ile şehir Ramazan Bey seyyar kuvvetlerine görevli Piyade Mülâzım-ı evvel Süleyman Zihni; Trablus muhasara hattı kumandanı Doktor Kolağası Hayri ve bu hatta görevli zâbitler de Piyade Yüzbaşı Salih, Mülâzım-ı evvel Âkif ile Mülâzım-ı evvel Bilâl.[272] Orduya mensup bu zâbitlere maaş ödenmemekte, zâbitlerin şahsi harcamalarıyla, ailesi olanların masrafları, millet sandığından karşılanmaktadır.

Mecburiyet dolayısıyla kurulan piyade birliklerine ve jandarmaya, itibarlı şeyhlerden on üçüne, bir süre eğitim gördükten sonra askeriyeye bağlamak ve sürekli eğitimlerine nezaret etmek üzere, Ramazan Bey tarafından, kendilerine mülâzım-ı sânî rütbesi verilmiştir. Piyade, topçu, süvari ve jandarma birliklerinde 12'si mülâzım-ı sânî 1'i de yüzbaşı olarak görevli[273] "gayretli evlatların" rütbelerinin, Osmanlı hükümetince de tasdik emirleri beklenmektedir.

Osmanlı Ordusu kadrosuna göre teşkil edilen piyade taburlarındaki, askerler 18 ilâ 25 yaş arasındadırlar. Elbiseleri ganimetten ve "esirlerden fazla elbise satın alınıp" Osmanlı Ordusu kıyafetine göre değiştirilmişlerse de görünümleri "perişandır." Mısrata,

Levent Şahverdi Arşivi

Zılleteyn ve Urfelle'de birer tabur konuşludur. Sırf elbise yokluğundan dolayı mevcutlar tamamlanamamıştır. Silahları da ganimet alınan İtalyanların küçük ve büyük çaplı Manliher ile az sayıdaki Osmanlı tüfekleridir.

İki adet 7,5 santimetrelik "kuyruktan dolma dağ topu" da ganimettir. Trablus muhasara hattında "daha beş adet top var ise de elbisesizlik yüzünden" ve aynı zamanda parasızlıktan henüz bir teşkilat kurulamamıştır. Eldeki diğer dört topun "kama ve nişangâhları yoktur." Cephane de azdır.

Sirt'ten Trablus hattına kadar bütün mevkilerde jandarma personeli görevlendirilmiş, Mısrata'da ayrıca 1 jandarma süvari ve 1 jandarma piyade bölüğü kurulmuştur. Zılleteyn ile Urfelle'de de birer jandarma bölüğü ve süvarileri vardır. "Bütün bu efrâd, millet sandıklarından iâşe edilmekde olup, bu miyânda maâşâtları dahi tesviye olunmakdadır [aylıkları ödenmektedir]."[274]

Sirt'ten başlayarak Trablus hattına kadar uzanan kıyı kesimleri, Urfelle'nin kuzeyinden yine Trablus hattına kadarki iç kesimler kontrol altındadır. İtalyanların Sünusilere dönük, kendi taraflarına çekme siyaseti, karmaşa doğurmaktadır. Denizaltıların Mısrata'ya gelişleri, "kuvve-i ma'neviyyeyi" artırmaktadır. Hums, ele geçirilirse, "cihet-i Garbiye tamamiyle nüfuzumuza girecektir."[275] Yalnız, "hükûmetimiz" bu konuda, mâlî yardımı ve istenen malzemeleri bir an önce yetiştirmelidir.

Genel itibariyle, mücahitlerin ellerindeki silahlar İtalyan menşelidir. Sünusilerin ikili oynamaları, Ramazan Bey'in de bu tavrı ve anlayışı kabul etmemesi, Garp ile Şark arasındaki en önemli meseledir. Sünusilerin, Garp'a ya da Şark'a gidecek kafileleri, şahısları Cidabiye'den çıkmadan önce aramaları, baskı yapmaları, birkaç Osmanlı zâbitini siyaseten hapse atmaları kabul edilebilir değildir.[276]

Raporun son bölümünde talepler sıralanmıştır. 5.350 takım piyade, topçu, jandarma üniforması; 460'ar çift potin ve dolak; 3.000 adet kalpak veya kabalak; 1.500 adet jandarma piyade ve süvari kalpağı; 500 adet süvari kılıcı; 4.000 adet su matarası; 20 adet kumanda borusu; 10 adet trampet; 10 takım rütbelerine göre

Levent Şahverdi Arşivi

zâbit üniforması –kılıç, potin, kemer dâhil–; yeni zâbitlerin sınıflarına göre 30 adet kisve ve kılıç; 10'ar adet inzibat görevlisi kordonu ve yakası; 30 adet santralıyla birlikte telefon; 1 adet telsiz telgraf cihazı; 50 adet tel örgü kesme makası; yeterli miktarda vilayete ve askeriyeye ait basılı evrak, alan ve gönderen telgraf ve telefon teli; 50 takım mülki idareci elbisesi.[277]

Lojistik desteğin sağlanabildiği Pola'daki merkezden tek vasıta olan iki denizaltı, Şehzade Osman Fuad'ın gelişinden bu yana sadece bir defa Trablusgarp'a gelebilmiştir. Bingazi gruplarında kullanılmak üzere şiddetle telsiz telgraf kurulumuna ihtiyaç vardır.[278] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, "Trablusgarb'da te'sis edilen telefon, telgraf makinelerini ta'mîr edebilecek ve telgraf muhaberesine muktedir"[279] personel Telgraf Depo Tabur Kumandanlığı'ndan talep edilir. İhtiyat zâbit namzedi Mahmud Selahaddin ile muhabereci onbaşılar Abdullah ile Hakkı "vatanın merkeze cüdâ [ayrı düşmüş] bir noktasında nâmus-ı milleti müdafaa etmek maksad-ı asîlânesiyle gönüllü olarak"[280] bu göreve talip olurlar ve görevlendirmeleri yapılır. Tabip Binbaşı Mehmed Naci de aynı şekilde tayin edilmiştir.[281]

Mülâzım-ı sânî Habib, Temmuz ayı yevmiyesi 1.477 kuronu alarak, görevinden ayrılır.[282] "Viyana Ataşemiliterlik Dairesi'nde Umûr-ı Şarkıyye'ye âid hususâtda istihdam"[283] kılınır.

Pola Sevk Memurluğunu üstlenen Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun,[284] devir teslim raporunu, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder.[285] Devir teslim cetvelleri hazırlar. Malzemeler ambarlarda sandıklar içinde ve denkler hâlinde yığılıdır. Avusturyalıların 2, 8, 9, 11 numaralı ambarlarında da bize ait cephaneler vardır. Avusturya hükümetinin Osmanlı Devleti adına göndermeyi vaat ettiği "2.683.780 adet 11 milimetrelik ve 6.977.080 adet 6,5 milimetrelik İtalyan tüfengi mermilerinden henüz Pola'ya gelen büyük bir kısmı dahi bu depolara yerleştirilmişdir ve gelecekler de yerleştirilecekdir."[286] Günlük masraflar, Pola'da denizaltının gelmesini bekleyenlerin yevmiyelerinin ödenmesi için gerekli para, kasada kalmamıştır. "Afrika grublarının ancak para ile tedârik olunabilir birçok siparişâtı vardır. Bunları te'min ve irsâl [yollamak] içün tahminen beş altı yüz liraya ihtiyac vardır."[287]

Levent Şahverdi Arşivi

Mülâzım-ı sânî Habib'in ciddiyetten yoksun, sorumsuz vazife anlayışının sonucu, ambarlar ve yazışmalar düzensiz hâldedir. "Ambarın yalnız sandık ve denk adedi gösterir bir cetvelden" başka elinde bir kayıt yoktur. "Depo dâhilinde yalnız Ordu-yı Osmâniye aid eşya olduğu hâlde, ambar anahtarını, Alman küçük zâbitleri ellerinde"[288] gören Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, anahtarları toplar ve ikinci bir emre dek mühürler. Ambarlarda yapılacak sayımda, eksiklikler çıkacağından emindir. Çok sayıda resmi evrâk sadece görülmüş, hangilerinin gereğinin yapıldığı da belli değildir. Beraberinde gelen bir çavuş ve yazıcı ile karışıklığı düzeltmeye çalışmaktadırlar.

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un dile getirdiği, önemli bir mesele daha vardır. Avusturya Ordusu'ndan Bahriye Miralayı Kunz, onun görevine ilişkin birtakım isteklerde bulunmaktadır. "Biraz Türkçe bilir" Miralay Kunz, "evvelce böyle alışdırılmış olsa gerek, hükûmet-i Osmâniyye'nin bir me'mûru ve bendenizin de bir âmiri gibi, hiç alâkası olmayan vazifeme müdâhil ve bir soğuk tavırla her icraatımda kendisinin muvafakatini istihsâl etmekliğimi arzu ediyor. Gerek Umûr-ı Şarkıyye ve gerekse Viyana'ya telgraf ve posta ile olacak muhabere-i resmiyyenin mutlaka kendi elinden geçmesi ve yazacağım her şeyde kendisini haberdar etmekliğim lazım geldiğini"[289] söylemektedir. Gerekçe olarak Pola liman amiralinin emrini göstermiştir. Hâlbuki kendisinin Pola Sevk Memurluğu'na tayin emrinde "böyle bir zâtın emir ve kontrolü elinde" olduğuna dair bir madde söz konusu değildir. Bu istek, hiçbir iyi niyete dayanmamaktadır.

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un meseleye dair değerlendirmeleri, üstlendiği görevin idrâkinde ve sorumluluğunun şuurunda zâbit kimliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. "Yalnız hükûmet-i Osmâniyye'ye aid bir şey içün bazı kereler, değil bir ecnebinin, sâdık bir Osmanlı'nın bile bilmesi, menfaat-i hükûmete mugâyir olacak olan muhaberât-ı resmiyede [resmî haberleşmelerde], onları vasıta edinmek ve her şeyden onları haberdâr etmekden her hâlde hiçbir menfaat mevcud değildir. Mamafih, bendeniz bu zâtın emrini, merci'imden emir almadıkça îfâ

Levent Şahverdi Arşivi

etmeyeceğim fakat bu sûretle, ya muhaberât-ı resmiye münkatı' [kesilmiş] olacak veyahut sansürden geçen hususi mektuplar gibi, mûmâ-ileyhin elinden geçecektir. Arkadaşlarımdan yaptığım tahkikatta, şimdiye kadar bütün evrâk-ı resmiyenin mûmâ-ileyh elinden geçtiğini anladım.

Burada, hükûmet-i Osmâniyye'nin bir me'mûr-ı resmîsi olmaklığım dolayısıyla, hükûmetime aid şeyler için hükûmetimle olacak muhabere-i resmiyemin, hem de açıktan açığa bir ecnebi kontrolü elinde bulunmasına, hiçbir mânâ veremiyorum. Bunlara, bizim memleketimizde böyle muâmele edilse, yapacakları mukabeleyi düşünerek, bayağı müteessir oluyorum. Ne bir şifre miftahım [anahtarım] ve ne de zarfları mühürlemek için bir mühr-i resmîm olmadığından, vazifeme ve dolayısıyla hükûmetime olan şu nâ-hak [haksız] tecavüze, kendiliğimden mâni olamıyorum. Emr-i âhire [verilecek son emre] değin, muhaberât ve evrâk-ı resmiyeyi, şimdilik buradaki Türk neferlerinden birisi ile Viyana Ataşemiliterliği'ne gönderecek ve bu sûretle, vasıta-i muhabereyi temin edeceğim. Bu hususu, ataşemiliterliğe dahi arz ettim. Binâen-aleyh, şu gayr-i lâyık mes'eleyi, îcâb eden makama emrettirilmek sûretiyle, bir an evvel hâlli hususunu kemâl-i mutâvaat [emirlerine âmâde] ile istirham eylerim."[290]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce gönderilen emirde, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a görevinin kapsamı ve sorumlulukları ayrıntılı biçimde açıklanır.[291] Zâbitlerin yevmiye ve diğer ihtiyaçları için, kasasında mevcut paradan harcadıkça alacağı makbuzları her ay sonunda İstanbul'a göndermeyecektir. Buradan gelecek emre göre, harcamalarla ilgili bilgi verecektir. Resmî işlemlerde kullanmak üzere istediği mühür ve şifre anahtarıyla, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın parayla tedarik edilebilir birçok siparişi için, tahminen istediği 500-600 Osmanlı lirasının yollanması, Harbiye Nezareti'nden alınacak izne göre ayrıca bildirilecektir. Pola'da, yazıcı olarak bir kişi vardır. Depo hizmetlerini yürütecek üç onbaşı, Ordu Dairesi'nden alınmıştır ve bugünlerde oraya sevk edileceklerdir. Hâlen kendisinin yanında getirdiği yazıcı ile çavuşun orada istihdamları, izinsiz olduklarından dolayı mümkün değildir ve birliklerine geri

Levent Şahverdi Arşivi

gönderecektir. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden izin almadıkça, kendisi ve emrindekiler İstanbul'a gelemeyecektir.

Miralay Kunz, resmî olarak, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un görevlerine müdahale hakkına sahip değildir. Bununla birlikte şimdiye kadar yürütülen işlerde ve Osmanlı zâbitlerine yardım hususunda hizmetleri görüldüğünden, her hâlde yapacağınız işlerde ve görevlerde, bütün Avusturya memurlarıyla iyi ilişkiler kurarak yararlanılması uygundur. Lüzum göreceği resmî evrâkı, emrindeki yazıcı çavuşla, doğruca Viyana Askerî Ataşeliği'ne ve oranın vasıtasıyla İstanbul'a ulaştıracak, bu gibi resmî haberleşmenin elçiliğe gönderilmesinde, hiçbir zaman Avusturya kuryesi kullanmayacaktır. Denizaltıyla Trablus'a gönderilen malzeme ve personel kayıtlarını aksatmadan tutacak ve Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne bildirecektir.

Bu sırada süvari malzemesi, bomba topu ve 2.400 sandık cephane Pola'ya sevk edilmiştir.[292] Ayrıca "*Trablusgarb Turuk-ı Muvâsalatı* [Trablusgarp Ulaşım Yolları]"[293] adlı eserden 600 adet, "2.000 adet beyannâme" de birlikte gönderilmiştir.[294] Afrika Gruplar Kumandanlığı'nca faaliyete geçirilen "fişenghâne"de üretimin aksamaması için "pek lazım olan" kimyevî maddelerle diğer malzemelerin listesi de İstanbul'a bildirilmiş ve orada temin edilmek üzere işleme konulmuştur.[295] Tabip Operatör Binbaşı Muhyiddin Hayri, görevine başlamış, beraberinde getirdiği 2.015.200 Fransız frangı ile 90.000 İtalyan frangını Gruplar Levazım Riyaseti'ne teslim etmiştir.[296]

İtalyanların artan karşı faaliyetleriyle ortaya çıkan durum, Gruplar Kumandanlığı'nı çok kötü biçimde etkilemektedir. Telsizle çok fazla haberleşme imkânı azalmıştır çünkü "daima tayyareler tarafından taarruz" olunmaktadır. UC-20 ile UC-73 denizaltılarının seferleri bir hayli seyrekleşmiştir. Garpta, Şehzade Osman Fuad'ın gelişinden beri gösterilen dayanışma sayesinde, İtalyan saldırıları bertaraf edilmektedir. Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, Ağustos ayı sonuna gelinmesine rağmen hâlâ İstanbul'dadır ve geri geleceğine dair bir haber de edinilememiştir. Şarkta ise işler karışmaya başlamıştır. Süleyman el-Baruni de yakın zamanda İstanbul'a dönecektir.[297]

Levent Şahverdi Arşivi

Afrika Gruplar Kumandanı Şehzade Osman Fuad, bu arada Ağustos ayı sonlarında tahta yeni çıkan Sultan Mehmed Vahideddin'e bir arzda bulunur. "Afrika kıt'asında pek çok müşkilât [zorluklar] içerisinde rızâ-yı şâhâneleri dairesinde" görev yapmaktan geri durmadığını ifade eder. Trablus halkının "sultana kalben bağlılıklarını" ve "uğur-ı şâhânelerinde" fedakârca, kutsal vatanlarının savunması için kanlarını akıttıklarını vurgular. Ardından; "Buradaki vazife-i askeriyemin hitâmında [askerî görevimin sonunda] İstanbul'a avdet ettiğim [geri döndüğüm] zaman pek çok müşkilât ve sıcaklar içerisinde çalıştıktan sonra, sâye-i mülûkânelerinde [himayelerinin gölgesinde] biraz istirahat etmekdir. Bendeleri ise Çırağan'da bulunan ve büyük tamire muhtaç olan dairemden başka ikamet ve hîn-i hâcetde [gerektiği zamanda] istirahat edecek bir sayfiyeye [yazlığa] mâlik [sahip] bulunmuyorum. Binâen-aleyh, uzun müddetden beri boş bulunan Beykoz Kasrı'nın kullarına lûtfen tahsisi hususuna" müsaade buyurmasını istirham eder.[298]

"Bingazi merkez iaşe memuru Abdullah Raşid" İtalyanların buraya girişlerinden beri alamadığı maaşlarının ödenmesi için Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne dilekçe yazar.[299] Kendisini "Allah'ın kulu ve halifenin nâib ve veziri" sıfatıyla tanımlayan Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi de onun fedakârlıklarına şahit olduğunu, "fevk-al-âde bir mükâfat" ve birikmiş maaşlarının verilerek ödüllendirilmesini, yazıyla rica eder.[300] Levazım-ı Umûmiyye Dairesi'nin görüşüyle, hesaplanacak miktar, "Umûr-ı Şarkıyye Dairesi kasasınca i'tâ olunacaktır."

Eylül-Ekim 1918

En son gönderilen iki dağ topunun koşum takımları, semerleri, nişan daireleri vd parçaları eksik çıkar. Şehzade Osman Fuad, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden bu eksiklerin süratle giderilmesini isteyince[301] Viyana Askerî Ataşeliği'ne telgrafla, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a, eksik parçaları hemen göndermesinin tebliğ edilmesi bildirilir. Denizaltı seferlerinin düzensizliğinden dolayı istenenler hemen gönderilemeyince, "topçu zâbitlerine lüzum-ı

Levent Şahverdi Arşivi

kat'i" olduğunu içeren malzeme listesini, tedariki ve süratle yollanması ricasıyla tekrar yollamak zorunda kalır.[302] Berlin Satın Alma ve Teslim Komisyonu da "Afrika grupları için bir milyon İtalyan kapsülü hakkında mahrem işaretli" yazısının cevabını beklemektedir.[303]

Tıbbî malzeme ve ilaç ihtiyaçlarının tedarikinde sıkıntılar yaşanmaktadır.[304] Mühimmat eksikliği de giderilememiştir.[305] "Köprü ve şimendifer tahribi" için de malzeme talep edilmiştir. "100 kilo dinamit, elektrik işleme makinesi, cereyan-ı elektriki te'mine kâfi, lastik kaplı kalın kablo, elektrikle ateşlemeye mahsus iki yüz aded dinamit kapsülü, yirmi metrelik âdi fitil, beş yüz aded âdi dinamit kapsülü."[306] Bir de Mısır'a gönderilmek üzere, büyük makine tertibatlı ya da kapsüllü bomba ile 50 adet şemsiyeli el bombası.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, Şehzade Osman Fuad'a taleplerinin hangi yolla giderileceği, hatırlatılır. Avrupa'dan satın alınmasını isteyeceğiniz her ne varsa, listesini ilk önce Pola Sevk Memurluğu'na gönderip, kumandanlığınız kasasındaki parayla temin edebilirsiniz. Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un mevcut görev talimatında, bu konuda özel madde de vardır. İstanbul'dan ya da Avrupa'dan alımlarda, doğrudan Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne başvurduğunuzda, harcamalar için kasanızdan para göndermeniz söz konusu olmayacaktır.[307]

Pola'dan yapılan sevklerin her geçen gün artması, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un altından kalkamayacağı seviyelere ulaşmıştır. Meselenin daha da ağırlaşması, işleri daha da aksatacaktır. Ali Başhampa, Avusturya askerî dairelerinde takipte bulunacak, sevkleri istenildiği gibi yürütecek Almanca bilen, çalışkan, üst rütbeli bir zâbitin atanmasını "Muâmelât-ı Zâtiye Müdiriyyeti"nden talep eder.[308] Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, görevini yardımcı sıfatıyla sürdürecektir. Her ne kadar yanına ambar hizmetlerinde istihdam edilmek üzere üç onbaşı gelmişse[309] de sevkte yaşanan aksaklıklar tamamen ortadan kaldırılamaz. Özellikle yazışmalardaki sıkışıklık bir "yazıcı" olmadan halledilebilecek gibi değildir.[310]

Üstün gayretle görevi sürdüren Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, gazidir. Ali Başhampa'ya raporunu takdimde şu cümleyi sarf

Levent Şahverdi Arşivi

etmekten kendini alamaz. "İhtimâl, mâlûm-ı âlileridir ki sol kolum, vatanın varlığı uğruna, Çanakkale'nin mukaddes topraklarına karışmışdır."[311]

Gruplar Kumandanlığı'na zâbit tayinleri devam etmektedir. Lağv edilen "Kafkas Grubu yâveri olup" önce ordu dairesi emrine verilen Yüzbaşı Naci, "Afrika Gruplar Kumandanlığı makam yâverliğine",[312] 61. Fırka Serbaytarı Yüzbaşı Ali Saib de yine "serbaytarlık" görevine[313] Mülâzım-ı evvel Mehmed Sadık, "karargâh iaşe zâbitliğine"[314] Piyade Kıdemli Yüzbaşı Hasan Fehmi,[315] Topçu Mülâzım-ı sânî Mirad[316] Kumandanlık emrine tayin edilmişlerdir. İmalât-ı Harbiye Mektebi'nden Kıdemli Yüzbaşı Ali Haydar, Sahra Topçu Endaht Mektebi'nden Trablusgarplı Mülâzım-ı sânî Bekir Sıdkı da atananlar arasındadır.[317] Telgraf Mülâzım-ı evveli Giritli Sıdkı da tayin edilmişse de "şimdilik Depo Telgraf Taburu'nda istihdamı" uygun görülür.[318]

Atananların, ilk vasıtayla görev yerine sevkleri, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a emredilmiştir. Bölgedeki zâbitlerin, İstanbul'daki yakınlarına para göndermede bir sıkıntı yoktur.[319] Mülkî memurların zamlı maaş meselesinde ise İstanbul'dan cevap beklenmektedir.[320] Trablusgarp'ta manevi destek de gözden uzak tutulmaz. Gösterdikleri yararlıklarla öne çıkan şeyhler, mücahitler, askerler; padişahın emriyle nişanlarla, madalyalarla taltif edilirler.[321]

Gruplar Kumandanlığı'nın Ağustos ayı tahsisatı 40.000 Osmanlı lirası ile erzak alımı için 50.000 Osmanlı lirası "üç sandık içinde", Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a gönderilmiş,[322] o da teslim almıştır.[323] İlk denizaltıyla sevki emrinin[324] gereğini yerine getirecektir.[325] "Kıdemli Yüzbaşı Hasan Fehmi vedâatiyle [emanetiyle] Temmuz 34 ve Ağustos 34 tahsisatıyla erzak mübâyaasına tahsis kılınan mebâliğin [paraların] bakıyyesi olan meblâğ mecmu'âsı olarak yüz otuz bin lira-yı Osmânî irsâli"[326] ve dağ toplarının malzeme eksiklikleri ile teferruatı ile diğer silah, mühimmatın acil olarak gönderilmesi de ayrıca tebliğ edilmiştir. Eylül ayı tahsisatı için de Maliye Nezareti nezdinde ısrarla takipte bulunulmaktadır.

Pola Sevk Memurluğu'nun giderleri artınca, mali sıkıntı baş göstermiştir. Gruplar Kumandanlığı'nın, siparişlerinin alımından

Levent Şahverdi Arşivi

sonra hesabı kapatmak istemesinden kaynaklanan aksaklık söz konusudur. Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, zor durumdadır. Ali Başhampa'ya açıkça durumu anlatır. "Gerek zâbitân efrâdın yevmiyeleri ve gerekse müteferrika içün kasada hiç para yokdur. Elimde olan birkaç para yetmediğinden, diğerleri gibi bendeniz de parasızlık müşkilâtı karşısındayım. Ataşemiliterlik, Umûr-ı Şarkıyye'den kimseye para veremeyeceğini ve bu ise yine Umûr-ı Şarkıyye Müdiriyyeti'nden aldığı bir tahrirat iktizâsı [gereği] olduğunu bildiriyor. Avusturya hükûmetinden borç almaya da sıkılıyorum... Bu müşkil vaziyetden, arkadaşlarımdan borç almak sûretiyle kurtulacağım"[327] der ve bir an önce yeterli miktarda para gönderilerek sıkıntıdan kurtarılmasını arz eder. Viyana Askerî Ataşeliği'nin lakaytlığının mağdurlarından biri de inceleme ve araştırma yapmak üzere Viyana'daki barut fabrikasında bulunan Kimyager Abdülhafız'dır.[328] Tahsisat alamadığından dolayı "garib-ül-diyar" olmuştur.

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, kısa sürede dairenin günlük işlerine, zorunlu olarak 1.040 kuron harcamıştır.[329] Bu zaman zarfında, gayretli çalışmalarıyla "gerek depo gerekse yazı işleri" artık, düzenli bir hâle sokulmuştur. Bu arada deponun demir kapaklı pencerelerinden birisinin kilidini kırarak giren bir hırsız, giyecek çalar.[330] Her ne kadar böylesine tehlikelere karşı sağlamlaştırılmışsa da deponun bulunduğu yerde demirci ve marangoz dükkânlarında çalışan çoktur ve hırsız kilidi sökmekte bir zorluk çekmemiştir. Deponun etrafı yüksek duvarla çevrildiğinden, içerideki hırsızı, dışarıdaki nöbetçi fark etmemiştir.

Gruplar Kumandanlığı'na tayin edilen "üç zâbit" Pola'ya gelirler. Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'dan yevmiyelerini isterler. Viyana Askerî Ataşemiliterliği'nin katı tutumunu sürdürmesinden dolayı, mesele bir türlü halledilememiştir. Bu kez "Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nde Süvari Kaymakam Hüsameddin"e hitaben bir yazı kaleme alan Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, durumu bütün çıplaklığıyla anlatır. "Bendeniz, iki aydan beri yoksuzluk içinde bin müşkilât ile ancak kendime kadar idare-i maslahat edebildim. Vatanı içün, îcâbında ölmeye gıden işbu zâbitânın, memâliklerinden

Levent Şahverdi Arşivi

[memleketlerinden] uzak yerlerde parasızlık yüzünden çekdikleri müzâyakayı tahfîf edemediğimden müteezzî oluyorum [sıkıntıyı hafifletemediğimden, üzülüyorum]"[331] dedikten sonra, kendisine çözüm yolunun bildirilmesini "rica ve istirham" eder.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce hemen meselenin üzerine gidilir. "Viyana Sefaret-i Seniyyesi Ataşemiliterliği'ne, Umûr-ı Şarkıyye'den gönderilen mebâliği, Ataşemiliterlik Dairesi bir sû-i tefehhüm [yanlış anlama] yüzünden"[332] bu paraları, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a yollamayınca mağduriyetlere sebebiyet vermiştir. Viyana Askerî Ataşemiliterliği'ne, iki seferde toplam 35.700 kuron gönderilip, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a teslimi "istirham kılındığı" hâlde, neden gereğinin yapılmadığı sorulur. "Dersaadet'ten gönderilmiş olan efrâd ve zâbitânın âram-ı yevmiyeleri ve sâir müteferrik mesârife karşılık olmak üzere"[333] Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a vakit kaybetmeden ulaştırılması rica edilir. Ayrıca 1.000 Osmanlı lirası daha yollanır ve "Pola Sevk Memurluğu'na tesviye buyurulması"[334] istenir. Maiyetindekilerle Pola'ya gelen Kaymakam Abdülkadir'in getirdiği 1.000 Osmanlı lirasını da teslim alır.[335]

Mesele böylece halledilir ve Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, Pola'da bekleyen hak sahiplerine yevmiyelerini Avusturya kuronu olarak öder.[336] Yevmiyeleri ödenemeyen Piyade Kıdemli Yüzbaşı Hasan Fehmi, Piyade Kıdemli Yüzbaşı Hasan Tahsin ile Topçu Mülâzım-ı sânî Mirad'ın paraları, Afrika Gruplar Kumandanlığı kasasından verilecektir.[337] Viyana'da 100 Osmanlı lirası, 2.800 Avusturya kuronu karşılığında değiştirilmektedir.[338]

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin İstanbul'a hareketinden önce, Sirt'teki kuvvetlere ve onun emrindeki mücahitlere komuta etmek üzere, bölgeyi bilen bir zâbitin tayin edilmesi Harbiye Nezareti'nden istenir. Eski Bingazi milletvekili ve 135. Alay eski kumandanı Kaymakam Abdülkadir, "Bingazi Kumandanlığı"na tayin edilir. O da "İshak Paşa" gibi, bu görevde bulunduğu sürece "Fahrî Mirliva" rütbesini taşıyacaktır.[339]

Kaymakam Abdülkadir'in ilk taleplerinden birisi, "Beyoğlu Telgraf Merkezi'nde müstahdem, Trablusgarblı telgrafçı Ramazan

Levent Şahverdi Arşivi

Sâbit Efendi'nin" emrine verilmesini istemek olur.[340] Topçu takım kumandanı olarak istenilen Serçavuş Hasan Basri'nin atanması ise uygun görülmez.[341] Erkân-ı Harp Yüzbaşı Hasan İskender, Bingazi Grup Kumandanlığı erkân-ı harbiye reisliğine tayin edilir[342] ancak gidemez. Zira vazgeçilir ve 25. Kolordu erkân-ı harbiye reisliğine atanması uygun görülür.[343] İstanbul'dan ayrılmadan önce, Bingazi grupları zâbitânına verilmek üzere birkaç malzeme[344] ile Ordu Dairesi'nde hazırlanacak mühürleri[345] Kaymakam Abdülkadir, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden alır. Göreve başladıktan sonra, emrindeki dokuz kişiye fahrî yüzbaşı ve mülâzım-ı sânî rütbeleri "irade-i seniyye" ile uygun görülür.[346]

Kaymakam Abdülkadir ve diğer zâbitler, UC-73 denizaltısıyla, Pola'dan görev yerlerine giderler.[347] Beraberlerinde götürdüklerinin arasında, kapsamı ve ayrıntıları ek yazıyla gösterilen, toplam 75.000 Osmanlı lirasının bulunduğu üç sandık da vardır. Bu paranın 40.000 Osmanlı lirası, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın Eylül ayı tahsisatıdır. 20.000 Osmanlı lirası, "Şark'daki tüccarların şimdiye kadar" biriken alacaklarına; 15.000 Osmanlı lirası da Bingazi Grup Kumandanlığı Levazım Heyeti'ne aittir.[348]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden Afrika Gruplar Kumandanlığı'na bu bilgilerin aktarıldığı yazıda, Seyyid İdris'in bilinen karakterinden yararlanarak tamamen karşıtlığını önlemeye dönük bir siyaset anlayışı, dikkat çekicidir. "Seyyid İdris hazretleri için bâ-emr-i nezaretpenahî [bakanlık emri ile] Şeyh Tayyib Efendi vedâatiyle irsâl kılınan beş bin lira-yı Osmânînin, Mısrata'da İtalyan evrâk-ı nakdiyesine tahviliyle [çevrilerek] şeyh mûmâ-ileyhe [Seyyid İdris'e] teslim buyrulması ve her hâlde bu hususun gâyet mahrem tutulması îcâb etmekde olduğundan sûret-i ... için şeyh mûmâ-ileyh yedine [Şeyh Tayyib'in eline] ayrıca bir tahrîrât [resmî yazı] verilerek i'zâm kılındığı ma'rûzdur."[349]

Kaymakam Abdülkadir gelmeden önce, Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin ayrılmasının hemen ardından, Seyyid İdris, Şark'ta fırsatı kaçırmaz. İtalyan otomobilleriyle Bincevad'a gider. Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin mücahitlerinin tamamı, Seyyid İdris'in yanına gidip onun kuvvetlerine katılırken, komutanları Yüzbaşı Sadık'ı da öldürürler.[350] Durum, kötü bir hal almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, maiyetiyle İstanbul'dadır. "Topkapı Saray-ı Hümâyunu'nda, misafir-i cenâb-ı pâdişâhî olarak ikamet buyurmaktadır."[351] Gazete yazarlarını kabul ederek, açıklamalarda bulunur ve şunları söyler.[352] "İlk kez, Afrika'nın dışına çıktım. Bu seyahatin bende uyandırdığı olağanüstü duygulardan çok memnunum. Asıl maksad, 'Emir-ül-mü'minîn ve sultan-ül-Müslimîn hazretleriyle müşerref olmak' ve kadim bağları kuvvetlendirmektir. Şerif Hüseyin'in 'Hilâfet makamına' ihanetini, Afrika'da hiç kimse taklide kalkışmadığı gibi, bu hareket, mücahitlerimizi de derinden üzmüş, nefret hislerini çoğaltmıştır.

İtalyanlara karşı fedakârca karşı konularak büyük kayıplar verdirildi, sahilde birkaç bölgede ve gemilerinin top menzilleri dâhilinde kalmaya mahkûm edildiler. Harbin ilanının ardından 'cihad-ı mukaddes emrinin' bize ulaşmasıyla, İngilizlerle ve Fransızlarla da şiddetli muharebelere girdik. Kıyı kesimlerinde yaklaşık bin kilometrelik bir mesafeyi, İngilizlerden temizledik. Mısır'daki çok sayıda kabile de bizim saflarımıza katıldı. Lojistik destek zafiyetinden dolayı, Mısır içlerine doğru gidemedik. Fransızları, Tunus sınırı dâhilinde çok geniş bir sahada geri çekilmeye zorladık.

Trablusgarp'ın iç durumu, harbin başından itibaren pek fazla karmaşaya düşmüş, İtalyanlara nefret de büyümüştür. Düşman denizaltılarının faaliyetlerinden dolayı, denizyoluyla yardım alma imkânı kalmamış gibidir. Bu da büyük sıkıntılara sebep olmaktadır."

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi ve maiyetindeki kişilere, "Afrika'ya mahsus muhassesât-ı fevk-al-âdelerinden" alacakları 1.967 Osmanlı lirası da ödenir.[353] Yine maiyetinden Seyyid Muhammed'in gözlerinden ameliyat ve tedavisi ile Süvari Binbaşı Abdüsselam'ın göz muayene ücreti olarak, "Valide Sultan ve Haseki Nisâ Hastahanesi Göz Tabibi Doktor Salih Said", ameliyat ve muayene ücreti olarak, Ali Başhampa'dan "40 Osmanlı lirası" alır.[354]

Trablusgarp'a dönmeye hazırlanan Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, gerçeklerle hiç de uyuşmayan taleplerde bulunur. 10.000'i altın ve gümüş olmak üzere 200.000 Osmanlı lirası. 5.000 tüfek, 2 batarya top, 12 mitralyöz. Kendisine mahsus 2 çadır, 3 top çuha, 40 top ipekli kumaş, askerlere 5.000 elbise, 10 takım sırmalı el-

Levent Şahverdi Arşivi

bise, 20 elmas yüzük, 40 altın saat, 3 çay semaveri, 3 halı vs.[355] Tabii kabul görmez. Buna rağmen, istediği "paradan bir kısmını almışdır."[356]

Bir vagon içinde bütün teçhizat ve takımları, cephanesiyle birlikte, kullanılmamış dört adet Alman makineli tüfeği ile Fransız "Lobel" marka tüfekleri için cephane, Pola'ya gelmiştir. Kime teslim edileceği belli değildir. Almanlar, kendilerinin olmadığını, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'a söylerler. O da Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne, durumu arz eder.[357] Gelen cevapta, Afrika Gruplar Kumandanlığı için, "daha önce Almanya'ya sipariş edilen silahlardır" denilerek, hemen sevki emredilir.

Eylül ayının son günü, UC-20 denizaltısı; "zâbitleri, erleri, eşyaları, silahları ve cephaneleri"[358] yüklenerek, Pola'dan hareket eder.[359] "Bugünlerde görülen ufak tefek nümâyişler, ileride büyük bir adem-i intizamın, Pola'da vâki' olacağını gösteriyor"[360] diye, gergin ortamı, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne takdim ettiği raporuna kaydeden Mülâzım-ı evvel Dursun, yanılmayacak ve bizzat şahit olacaktır. Artık herhangi bir denizaltının sefere çıkması söz konusu değildir. İstanbul'dan gelen "dokuz sandığı" iade etmek zorunda kaldığı gibi, zâbitlerin de "selâmetleri nokta-i nazarından" geri dönmeleri lazımdır.[361] Viyana'dan ileri gidebilmelerinde gerekli kolaylıkların sağlanması hususunda, emir beklemektedir. Şehzade Osman Fuad, gelişmelerden habersizdir. 7 cm'lik dağ topları için, Pola'da depoda mevcut "şarapnel tapa ve hartuçlarının" neredeyse hepsinin gönderilmesini istemektedir.[362]

Şark'ta, İtalyan tayyare saldırıları halkın üzerinde yıkıcı etkiler meydana getirmektedir.[363] Dağ toplarının şarapnel tapa ve hartuçları Pola'dan bir türlü sevk edilememiş[364] topçu cephanesinin ilk denizaltıyla yollanması için Almanlar nezdindeki teşebbüslerden de bir sonuç çıkmamıştır.[365] "Napoli'de, hemen Trablus'a gönderilmek üzere iki fırka ile topçu ve iki istihkâm taburunun beklediği"[366] haberleri alınmıştır.

İtalyan hava gücü üstünlüğü, belirleyici olmaya başlamıştır. "Son zamanda burada tayyare faaliyeti artdı. Düşman tayyareleri Mısrata'ya ve diğer mevâki'e [mevkilere] sık sık gelip büyük

Levent Şahverdi Arşivi

bombalar atıyorlar. Bizim elimizde hiçbir şey olmadığı için yalnız, bakıyoruz. Birçok def'a istirham etdiğim vech ile buraya bir tayyarenin gönderilmesi mümkün değil midir?"[367] Şehzade Osman Fuad, "Muhterem Paşa Hazretleri" hitabıyla Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı mektupta yaşadığı çaresizliği anlatırken, elinden bir şey gelmez.

İtalyan tayyarelerinin Mısrata ve Urfelle'deki telsiz telgraf istasyonlarına saldırılarının sonucunda, İstanbul ile haberleşmede aksamalar ortaya çıkmıştır. Gelecek günlerde bütünüyle temasın kesilmemesi için şimdiden güneyde "bir kuvvetli telsiz telgraf istasyonu yapar isek, İstanbul ile irtibat te'min edilmiş olur. Paşa hazretleri, bu husus için de emir buyurup tekmil takımıyla bir istasyon gönderirlerse mes'ele halolur."[368] Bugünlerde İtalyan tayyareleri Mısrata'da hükümet konağını ve diğer yerleri bombalarlar.

Garyan'dan Nalut'a geçmek üzere hazırlanan Şehzade Osman Fuad, Şark'tan gelen bu haberler üzerine Yifrin'e gidip şeyhlerle görüştükten sonra Mısrata'ya dönmek zorunda kalır. Karşı tedbirler almakla meşguldürler. Seyyid İdris, onun yokluğundan, olabildiğince yararlanmakta, birçoklarıyla ittifaklar yapmaktadır. Pek yakın bir zamanda İtalyanlarla birlikte, saldırıya geçecektir. Kanaatince, Şark meselelerinin halli için, Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi'nin hemen geri dönmesi ve kendisiyle birlikte çalışması lazımdır. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdiriyyeti'nden, Şark'taki gelişmelerden dolayı, onun bir an evvel buraya gönderilmesini istemiş,[369] sonra bir şifreyle "gelip gelmediğinin bildirilmesini" de yeniden yazmıştır.[370]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Afrika Gruplar Kumandanına bu konu hakkında cevabî yazısında şunları söyler: "Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi, İstanbul'a geldi ve me'mûlün fevkinde [umulanın üstünde] bir istikbal merasimi [karşılama töreni] yapılarak, hususi sûretde iltifât-ı şâhâneye mazhar [padişahın iltifatına nail] oldu. Müşârün-ileyh dönmek arzusunda değildir. Seyyid İdris'le ihtilâf [anlaşmazlık] çıkmasından sakınıyor. Hükûmetce de Seyyid İdris'e karşı husûmet ve şiddet kullanılması muvafık [uygun] görülmüyor. Şark ile Garb arasında zuhuru

Levent Şahverdi Arşivi

melhuz [ortaya çıkması düşünülen] ihtilâfın şiddet kesb etmesine [kazanmasına] meydan verilmemesi ve Seyyid İdris'in husûmeti olsa bile, düşmanlarımızla hareket birliği ederek bize karşı alenen muharebeye kalkışmasından sakınmalıdır. Bu kerre Seyyid İdris'e yazılan mektubun bir sûreti bağlı olarak takdim kılınmışdır. Meâlinden anlaşılacağı vechle siyaseten Seyyid İdris, hiçbir vechle muaheze edilmediği [eleştirilmediği] gibi bilâkis, hükûmetle Seyyid İdris arasında gerek müşârün-ileyh Seyyid Ahmed aralarında birlik ve uygunlukdan bahs olunmaktadır.

Seyyid İdris, bu kerre birtakım taleplerde bulunmaktadır. Kendisiyle hoş geçinerek, hüsn-i idare buyurunuz. Seyyid İdris'e bu kerre Tayyib Efendi vedâatiyle [aracılığıyla] beş bin lira gönderiyorum. Mektubdan anlaşılacağı vechle, cephanesiyle üç bin tüfek, iki top ve makineli tüfek namına olarak Mısrata'ya gönderildiği ve oradan arzu eylediği zaman da Sirt'e gönderileceği va'd edilmişdir. İşbu va'd, te'sirden hâlî [etkisiz] kalmayacağı tahmin ediliyorsa da her hâlde müşârün-ileyhin vereceği cevaba göre bir mikdar silah gönderilebilir. Abdülkadir Bey, şimdilik Sirt mevkiinde bulunacak ve Şark'da bir iş görebilecek bir kuvvet tecemmü' ve istihdâm edecek [toplayıp kullanacak] ve Seyyid İdris'le münasebât-ı hasene [iyi ilişkiler] tesisine çalışacaktır. Abdülkadir Bey Grubu idaresine şimdilik on beş bin lira verilmişdir. Daha sonra ihtiyacâta [ihtiyaçlara] göre tensib buyuracağınız [uygun göreceğiniz] mikdar, Gruplar tahsisatına [ödeneğine] zamm edilecekdir [eklenecektir]. Seyyid İdris'e verilmek üzre mezkûr mektub ve para, Şeyh Tayyib Efendi'ye teslim edilmiştir. Müşârün-ileyhin yanına gitmek içün mûmâ-ileyhe îcâb eden kolaylıkların gösterilmesi ve bugüne kadar Sünusilerle cereyan etmekde bulunan münasebetlerinizin ne gibi safahata müncerr bulunduğunun [aşamalarla sonuçlandığının] bildirilmesini rica ederim."[371]

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Enver Paşa'nın yazısının arka planındaki siyasetini şöyle açıklar: "Seyyid İdris'in Seyyid Ahmed vasıtasıyla Enver Paşa'ya gönderdiği mektubda oranın emiri olmak istediği açıkça yazılı idi. Seyyid Ahmed de böyle bir emâretin [emirliğin] hükûmetce kabulüne tarafdardı. Osman-

Levent Şahverdi Arşivi

lı hükûmeti, tabii böyle bir emâret teşkilini düşünmüyordu. Belki Seyyid İdris'in İtalyan ve İngilizlerin elinde oyuncak olmaması içün umûmî vali gibi bir unvanla kendini razı etme ihtimâli vardı. Enver Paşa, her ne sûretle olsun Trablusgarb ve Bingazi'yi harbin neticesine kadar elde bulundurmak, harb, müsaid şekilde biterse, buralarını Osmanlı hükûmetine ilhak etmek istediği anlaşılıyordu. İş, bu şekli aldıktan sonra ortada esasen bir mes'ele kalmazdı. Sünusilere veya başkalarına ufak bir mukavemet ve muhalefet göstermesine imkân yokdu."[372]

Bu gelişmelerden sonra, Şehzade Osman Fuad, Harbiye Nezareti'ne çektiği şifrede; "rahatsızlığından dolayı, gelecek denizaltıyla dönmesine müsaade edilmesini" ister.[373] Bir başka şifreyle de dönüşüne tahsis edilen denizaltının "Afrika'dan doğruca Pola'ya harekętinin temin buyurulmasını" rica eder.[374] Bu arzusu, "Karargâh-ı Umûmî" Erkân-ı Harbiye Reisliği tarafından Alman Bahriye Nezareti'ne telgrafla bildirilir.

Garp Cephesi kumandanı ile yaşadığı problemlerden dolayı, Vali Süleyman el-Baruni'nin İstanbul'a dönme isteğinin kabul edildiği Gruplar Kumandanlığı'na bildirilir.[375] İshak Paşa da şeyhlere, reislere, halka şiddetten kaçınması, akılcı siyasetle hareket etmesi, faaliyetlerini mevcut uyuşmazlıkları ortadan kaldıracak şekilde tedbirler alarak Osmanlı tarafına doğru yöneltmesi hususunda uyarılır.[376]

Müşir Ahmet İzzet Paşa hükümeti, 26 Ekim'de istifa eder. Enver Paşa da Harbiye Nazırlığı ve Başkumandan Vekilliği'nden ayrılır. Hemen ertesinde kurulan yeni hükümette Müşir Ahmet İzzet Paşa, Başkumandanlık, Erkân-ı Harbiye Riyâseti ve Harbiye Nazırlığı'nı üstlenir. Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında, 29 Ekim'de ateşkes görüşmeleri sona erer, ertesi gün mütareke metni imzalanır ve "Mondros Mütarekesi" adıyla tarihe geçer.[377]

31 Ekim'de "mütarekenin şartları" telsizle Afrika Gruplar Kumandanlığı'na bildirilir. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, doğrudan kendilerini ilgilendiren maddeleri kaydeder. "17. Madde – Trablusgarb ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zâbitleri, en yakın İtalyan askerî mevkilerine, kendilerini teslim edeceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, buraya hiçbir nev' erzak ve mühimmat göndermemek ve zâbitlerinden teslim emrine itaat etmeyenlerle, hiçbir türlü muhabere ve münasebetlerde bulundurmamak taahhüd eder. 18. Madde – Trablus ve Bingazi'de Türkiye tarafından işgal olunan bütün limanlar, Mısrata da dâhil olduğu hâlde hasım devletlerin en yakın askerî mevkilerine teslim eyleyecekdir."[378]

Aynı gün UC-73 denizaltısı, Mısrata sahiline gelir. Şehzade Osman Fuad ile Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz gemiye giderler. Kaptandan, denizaltının Pola'ya değil, tarafsız bir ülkeye, belki İspanya'ya gideceğini öğrenirler. Onlar da ertesi günü akşam Mısrata'ya geri dönerler.[379]

Kasım 1918

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, Ekim ayı içinde, Afrika Gruplar Kumandanlığı'na malzeme sevk edememiştir. Çünkü Pola Limanı'nda isyan çıkmış ve hiçbir düzen kalmayınca, kendisi ve yanındakiler, görev yerlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Afrika Gruplar Kumandanlığı emrine tayinleri çıkıp gitmeyi bekleyen tabip, baytar, diş hekimi ve diğer sınıf zâbitler, küçük zâbitler, erbaşlar, hesap memurları da bu gelişmeler üzerine tekrar eski birliklerine iade edilirler.[380]

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un kaleme aldığı 1 Kasım 1918 tarihli "zabt varakasını", kendisi, yazıcı, tercüman, ihtiyat zâbit namzedi ve iki onbaşı birlikte imzalarlar. Olayların bizzat şahitlerinin tuttuğu zabıtta, yaşananlar bütün çıplaklığıyla anlatılmıştır.

"Teşrin-i evvelin [Ekim ayının] yirmi sekizinci günü Pola harp limanında zuhur eden ihtilâl üzerine, bütün Almanlar, Pola'yı terk edip gidemeyen taht-el-bahirlerini ber-hevâ [havaya uçurup] fabrika ve ambarlarını olduğu gibi bırakıp gidiyorlardı. Bu ahvâl karşısında gerek İstanbul gerekse Viyana ile muhaberât men' edildiğinden, hiçbir ma'lûmât vermek kâbil olmadı. Şimdi terke icbâr edilen İslav ırkından gayri olan zâbitân misüllü [gibi] bizim dahi Pola'yı terkimiz, âsiler tarafından ihbar edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine otuz Teşrin-i evvel günü, vaziyyetin ne olacağını, başamiralden sorduğumuzda, burada daha kalmanın hiçbir fâidesi olamayacağını, eşyaların nakli içün istediğimiz treni veremeyeceğini çünki vaziyyeti gördüğümüzü ve bundan böyle kendi elinde bir şey kalmadığını ve yeni teşekkül eden bahriye efrâdından mürekkeb [askerlerinden oluşan] (majujen[?] komitesi) denilen isyan etmiş İslav ve İtalyan askerlerinin elinde olduğunu, bunun içün Pola'yı terk etmekliğimizin daha hayırlı olacağını bildirdi.

Esasen, ihtilâl zuhurundan beri ambarlar ile muvasala münkati' olmuş [ulaşım kesilmiş] idi. Son otuz bir Teşrin-i evvel gecesi tedârik edebildiğimiz bir motorbota, dairedeki defâtîr [defterler] ve evrâk-ı resmiyeyi, kendimiz ve eşyalarımızı bindirerek, her ne olursa olsun Valesunga'daki ambardan birkaç parça eşya kurtarmak istiyorduk. Oradaki zâbitânın cümlesi birden koğulmuş, yalnız ambar yalnız âsi bahriye efrâdı elinde idi. Eşya almamıza müsaade etmedikleri gibi, anahtarların kendilerine teslimini musırren [ısrarla] talep etdiler. Anahtarları teslim edip, maa't-teessüf hiçbir şey alamadan istasyona geldik. Bulabildiğimiz yük vagonuna, eşya-yı zâtiyemiz, ... efrâdı ve kendimiz binerek, Avusturya Alman zâbitânı ile birlikde, bir Teşrin-i sânî sabahı saat altıda Pola'yı terk etdik. Aynı saatde liman önünde bulunan düşman donanması dahi alkışlarla limana vâsıl olmakda iken, Pola'yı terk etdiğimizi mübeyyin işbu zabt varakası bâ-tanzim, tarafımızdan imza olundu."[381] Ambarlarda, Afrika Gruplar Kumandanlığı'na gönderilecek mühimmat ve silahlar, sandıklar içinde kalmıştır.[382]

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun ile beraberindekiler, Viyana'ya ancak 8 Kasım'da gelebilirler. Bindikleri trenin vagonları, cephelerden geri dönen Avusturya, Almanya zâbitleriyle ve askerleriyle karışık hâlde dopdoludur. Vagonların üzerindekiler, içindekilerden daha fazladır. Hareketlerinin üçüncü günü, tren, "ihtilâlci bir İslav kıt'a-i askerîsi" tarafından kuşatılır. Bir yanlışlık sonucu, maruz kaldıkları piyade ateşinden sağ salim kurtulduktan sonra, trendekilerin silahları toplanır. Bu esnada, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun'un "şahsî sandığı" da yok edilir.

Yol boyunca hemen her istasyonda, "ihtilâlci serseriler" tarafından tehditler, aramalar sırasında Mülâzım-ı evvel Mehmed

Levent Şahverdi Arşivi

Dursun, hayatı pahasına koruduğu resmî evraklarla Viyana'ya geldiklerinin ertesi günü, "Umûr-ı Şarkıyye Müdiriyyeti'ne, ataşemiliterlik vasıtasıyla bir telgraf ve bir rapor" göndermişse de "ikisi de yolların düşmanlar tarafından kapanması dolayısıyla" geri gelir.[383] "Yolcular için dahi yol olmadığından" 1 Şubat 1919'a kadar, diğer zâbitler gibi o da Viyana'dan ayrılamaz. Maiyetindeki askerlerin iaşeleri, burada mümkün olamayınca, onları Budapeşte'ye gönderir.

"Viyana İtalyan Kumandanlığı'nın vuku' bulan tebligatı üzerine, Viyana'da mevcud bil-cümle Osmanlı zâbitânı, yarın Trieste tarikiyle [yoluyla] İstanbul'a sevk edilecekleri"[384] hakkındaki, Viyana Askerî Ataşeliği'nin 31 Ocak 1919 tarihli yazılı emrini alınca, sonraki gün, "sakat, yaralı, hasta" 14 zâbit ile 22 nefer, Viyana'yı terk ederler. Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun da beş gün sonra Trieste'ye gider. Onun gittiği gün, trenden çıkarılmazlar. Ertesi günü "suâlsiz cevabsız" yakınlardaki bir kaleye götürülüp hapsedilirler. Üçüncü günü, fizikî durumlarının düşkünlüğü, hastalıkları dolayısıyla bir hastaneye gönderilirler ve "tam bir ay" kapalı bırakılırlar. Oradan çıkarılıp Venedik, Torino üzerinden Saluzzo'da, "Afrika'da yakalanan Osmanlı ve Arap" esirleri karargâhına götürülürler. İkinci gün, Fransa sınırındaki Saviano'da bulunan, Avusturya esirlerine "mahsus bir hastahaneye" nakledilirler.

Trieste'de silahları alındığından, burada yeni bir kontrolde, şimdiye kadar sakladığı evrakı, İtalyanlara vermemek için, aslında "hep şüphe altında bulunduklarından" böyle bir durumun ortaya çıkmasında arkadaşlarının zarar görmemeleri düşüncesiyle, senetlerin dışındakileri, Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, bir zabıt tutarak, 12 Mart 1919 günü, onların önünde yok eder.

Esir tutuldukları dört ay süresince, çeşitli makamlara devamlı müracaatları sonunda, 6 Haziran günü, Saviona'dan hareketlerine izin verilir ve bir İtalyan gemisiyle İstanbul'a ulaştıklarında tarih, 16 Haziran 1919'dur.[385]

Mülâzım-ı evvel Mehmed Dursun, "Pola Sevk Memuru Yazıcısı Başçavuş Mehmed" ve erleri, "Peşte Nekahathanesi"ne göndermiştir. Buradan gidecek bir vasıta bulunmadığından dolayı, üç ay mecburen kaldıktan sonra İstanbul'a gönderilen "harp ma'lûlü"

Levent Şahverdi Arşivi

askerlerle birlikte, Köstence'ye gelirler. "Depo efrâdının lâbis olduğu [giydikleri] askerî elbiseden dolayı, Fransızlar tarafından esir-i harp edilerek Odesa'ya"[386] sevk edilirler. Harp malûlleri arasında, Şehzade Osman Fuad'ın hava değişimi için Avusturya'ya yolladığı Mülâzım-ı evvel Fevzi ile İhtiyat Mülâzım Hayreddin de vardır. Başçavuş Mehmed, Mülâzım-ı evvel Fevzi ile Mart 1919'da İstanbul'a dönmüşler, Mülâzım Hayreddin ise gittiği Berlin'den henüz ayrılmamıştır.

Seyyid Ahmed eş-Şerif es-Sünusi ile Yusuf Şetvan, maiyetlerindeki 11 kişiyle beraber İstanbul'dadırlar. Harbiye Nezareti'nden Karargâh-ı Umûmî Menzil Müfettiş-i Umûmiliği'ne, bunların deniz yoluyla İbrail üzerinden Bükreş-Viyana güzergâhıyla Pola'ya hareket ettirilmeleri hususunda, bir emir verilmişse de sonuç alınamamış ve İstanbul'da kalmışlardır.[387]

Trablusgarp'ta ortaya çıkan bu yeni durum karşısında, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz hemen harekete geçip, Osmanlı hükümetini sorumluluktan kurtarmanın çarelerini aramaya koyulur. Hums sancağında Ramazan ve Abdünnebi beyler; Tarhune'de Meriz Bey hâkim konumdadırlar. Vali Süleyman el-Baruni ise Cebel-i Garbi sancağı, Garyan, Zaviye, Aziziye ve bütün Garp'ta nüfuz sahibidir. Erkân-ı Harp Abdurrahman Nafiz'in tasarladığı planda, bu dörtlünün üye bulunacağı komitenin yönetece-ği bir Cumhuriyet idaresi kurulacaktır. Komitenin bütün işlerini ve işlemlerini yürütecek "genel sekreter" tayin edilecek; mali işler için bir kurul ile başkumandanlık kurulacaktır. Halkın fikirlerini, değerlendirmelerini almak üzere de "Meclis-i Mebusân" oluşturulacaktır.[388]

Mısrata'ya çağrılan Vali Süleyman el-Baruni'yle görüşülür ve bu plan her tarafta, hiçbir engele uğramadan kabul görür. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, anayasa taslağı hazırlar. Genel Sekreterliğe Dr. Abdurrahman Azzam'ı, Başkumandanlığa Abdülkadir Paşa'yı, Maliye Divanı Başkanlığı'na da Mülkiye mezunlarından Garyanlı Muhtar Kibar'ı aday gösterir. "Cumhuriyet Meclisi a'zâları tarafından" bu isimler kabul edilirler. Yalnız, Ramazan ve Abdünnebi beylerin, hiç tanımadıkları Kaymakam Ab-

Levent Şahverdi Arşivi

dülkadir'in başkumandanlığına karşı şüpheleri, tereddütleri vardır.[389] Vali Süleyman el-Baruni'nin de araya girmesiyle, bir nebze şüpheler giderilir.

Şehzade Osman Fuad ile Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz de Mısrata'dan Meslata'ya gelmişlerdir. "İtalyanların her tarafda istihbarat şebekesi olduğundan" gelişmeleri, uzaktan takip ederler.

Meclis-i Mebusân, ayın ortalarında Meslata'da toplantıya davet edilmiştir. Belli başlı kasabalardan ve aşiretlerden seçilip gelen milletvekilleri, belirlenen zamanda toplantılarını yapmaya başlarlar. Dr. Abdurrahman Azzam, Anayasa taslağını Meclis-i Mebusân'a sunar ve savunur. Abdülkadir Paşa da toplantılarda hazır bulunur. Taslakta en çok itiraz edilen maddeler, başkumandana tanınan bazı yetkilerdir. "Hatta mebuslardan biri, vaktiyle Fransızlar da başkumandana, lüzumundan fazla salâhiyyetler vermek yüzünden, başlarına bir Napolyon belası çıkarmışlardı. Biz, böyle bir şey istemeyiz, diye bağırmışdı."[390] Birkaç gün süren görüşmelerin ve tartışmaların ardından, anayasa taslağı ve İtalyanlarla yapılacak anlaşmanın şartları, hemen hemen hiç değiştirilmeden kabul edilir.

İtalyanlara "Trablusgarp Cumhuriyet hükûmeti"nin kurulduğu bildirilir. Daha sonra da yeni hükümetin hangi şartlar çerçevesinde anlaşabileceğini içeren bildiriyi vermek üzere Hums cephesinde görüşülebileceği haber verilir. "Cumhuriyet hükûmeti"nin seçtiği heyet, Hums cephesine gider. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz de arkalarından takip eder. Gayesi, bir fırsat düşerse, İtalyanlara, halkın kendiliğinden bir hükümet kurduğunu, Osmanlı Devleti'nin işlerden elini çektiğini, zâbitlerini geri almakta olduğunu, bir şeye karışmadığını, bu yeni hükümetle İtalyanların anlaşmasını, Mondros Mütarekesi şartları gereği kendiliklerinden gelip teslimlerine Cumhuriyet hükümetinin izin vermediğini, kontrollerindeki sahillere bir Türk ya da tarafsız bir vapur gelirse, binip İstanbul'a gitmelerinin mümkün olacağını söylemektir.

Ramazan ve Meriz beyler de buluşma yerine gelirler. Bütün dünyayı kasıp kavuran "İspanyol nezlesi" burayı da vurmuştur. Cephedeki mücahitlerin büyük kısmı, bu hastalığa yakalanmış

Levent Şahverdi Arşivi

yatıyorlardır. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz de nezleye yakalanınca, Mısrata'ya geri dönmek zorunda kalır. Bir süre yattıktan sonra iyileşir, ayağa kalkar. Şehzade Osman Fuad'la Mısrata'ya dönerler.

Heyet, burada İtalyan temsilcilerle görüşür. Gelenlerin güvenilirliğinden şüpheye düşen Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, istediği fırsatı bulamaz, uzaktan dinlemekle yetinir. Cumhuriyet hükümeti heyeti, şartlarını söyler ve 24 saat içinde cevap verilmesini isterler. İtalyanlar, hiçbir talebi ciddiyetle dinlemezler, önemsemezler. Dört saat sonra Meslata'yı bombalayarak cevap verirler. Bu sırada ileri gelen önderler arasındaki kırgınlıklar ortadan kalkmış, tehlike karşısında birleşmişlerdir.[391]

Aralık 1918

İtalya Trablusgarp Askerî Politika Dairesi başkanı general vasıtasıyla gelen, Harbiye Nazırı Abdullah imzalı 8 Aralık tarihli şifrede, İtilâf Devletleri'yle imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre, Trablusgarp'taki zâbitlerin İtalyanlara teslimi hakkında çeşitli tarihlerde yapılan tebliğlerin ulaşıp ulaşmadığında tereddüt yaşandığı belirtilerek, tekrar ilgili maddeler sıralanmış ve gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.

İtalyan general, şifreye eklediği Şehzade Osman Fuad'a hitaben "Türkçe kaleme alınmış" mektupta aynen şunları söyler. "Osmanlı hükümeti Harbiye Nezareti'nden İstanbul'daki hükûmetimiz komiserine, savb-ı âlî-i âsaf-ânelerine [yüksek huzurlarınıza] çekilmek üzre tevdî' buyurulan iki kıt'a [gönderilen iki parça] şifreli telgrafnâmeyi îsâl etmekle kesb-i iftihar eylerim [ulaştırmakla övünç duyarım]. Hükûmet-i mensubiyyemin temenniyâtına terceman olmak üzre, maiyyet-i hıdîv-ânelerindeki [emrinizdeki] zâbitlerle, zât-ı vâlâlarının [yüce şahsınızın] tarafımıza teşriflerine ne zaman intizâr [bekleyelim] ve haysiyyet-i âlîleriyle mütenâsib bir sûretde istikbâl-i merâsime ibtidâ içün, lûtfen iş'âr buyrulması mercûdur [şerefinize uygun karşılama törenine başlamak için haber verilmesi rica olunur]."[392]

Levent Şahverdi Arşivi

Mısrata'ya döndükten sonra, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, "Türk zâbit ve küçük zâbitleri" cephelerden çekerek, "yerlerine, bizim zâbitlerden fakat Trablusgarblı olanları" görevlendirmeye başlar. Böylece İtalyanların Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmasının önü alınacak, "Cumhuriyet hükûmeti" muhatap olarak öne çıkacaktır. Afrika Gruplar Kumandanlığı elindeki bütün silah, cephane, malzeme vs ile fazla para da komiteye devredilecektir. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, "Millî hükümetin hangi şartlar altında anlaşabileceğini, o zaman pek revacda bulunan Wilson prensiplerini göz önünde tutarak not etmiş, Cumhuriyet hükûmetine"[393] vermiştir.

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, levazım kasasından bütün zâbit ve askerlerin ihtiyacına yetecek miktarda parayı ayırdıktan sonra geri kalanını, Ramazan Bey ile Muhtar Kibar'ın huzurlarında "Divan-ı Maliye veznesine" teslim ettirir. Bu para da Fransız, İtalyan, Avusturya ve Osmanlı kâğıt parasıyla, Osmanlı altın lirası ve mecidiyesi karışık olarak toplam 211.642 Osmanlı lirası 20 kuruştur. Böylece Afrika Gruplar Kumandanlığı Levazım İdaresi, Trablusgarp'taki işlerle bütün ilgisini keser.[394]

Trablusgarp Cumhuriyet Hükümeti, Meslata'da idarî göreve başlar. Başkumandan Abdülkadir Paşa da Mısrata'ya gelir. İlk iş olarak, Türk zâbitlerin atlarına verilen arpa ve saman istihkaklarını kestirir. Sağda solda, Türklerin Cebel-i Lübnan ve Suriye'de yaptıkları fenalıklardan, Araplara karşı zulümlerinden söz etmeye başlar.[395] Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Türk zâbitlere sâkin olmalarını, ses çıkarmamalarını söyler. Arpa ve samanı, parasını ödeyerek satın alır. Cephelerdeki Türk zâbit ve askerlerinin Garyan ve Urfelle'de toplanmaları uygun görülür.

Trablusgarp halkında, aşiret reislerinde İtalyanlara karşı büyük bir nefret hâkimdir. Komite, Fransızlarla ya da İngilizlerle anlaşmanın yollarını ararsa da mevcut şartlarda bu düşüncelerinin gerçekleşme ihtimâli yok seviyesindedir. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Meslata'ya giderek komite üyeleriyle görüşür, geri döner.

Mısrata'daki telsiz istasyonu, İtalyan bombardımanları sonunda elden çıkınca, Şehzade Osman Fuad, Erkân-ı Harp Kaymakam

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurrahman Nafiz, telsizci Almanları da yanlarına alarak Urfelle'ye giderler. Buradaki telsiz istasyonu sağlam olduğundan, haberleşmeyi sürdürme imkânı vardır. İtalyanlar, mütarekenin 17. maddesini ısrarla uygulamak isterler. Şehzade Osman Fuad ile Gruplar Kumandanlığı mensuplarının bizzat teslim olmalarını, Trablusgarp halkına yönelik psikolojik operasyona çevireceklerdir. Şehzade Osman Fuad ile beraberindekiler, kendiliklerinden İtalyanların ayaklarına gidip teslim olduklarında, halkın direnci ve ümidi kırılacak, böylece yıpranmadan işgallerini sürdüreceklerdir.

Ramazan Bey'le beraberken, bu sırada Urfelle'deki telsiz vasıtasıyla, Trablusgarp valisinin emriyle Siyasî Daire Müdürü General Giuseppe Tarditi imzalı, Şehzade Osman Fuad'a hitaben yazılan şu telgrafı alırlar. "İtilâf Devletleri'yle Osmanlı hükûmeti arasında akd olunan [imzalanan] mütareke şartlarına göre, Osmanlı zâbit ve efrâdının İtalyanlara görünmek mecburiyetinde olduklarını zât-ı fahîm-ânelerine [hürmetli zatınıza] temin ederim. Kolayca irkâb olunabilmek [bindirilebilmeleri] için onlar, Trablus'taki İtalyan mevkilerine gelmelidirler. Alman efrâd ve zâbitleri için de Yüzbaşı Baron Totenverd'e aynı tebligatda bulundum. Zât-ı fahîm-âneleri, efrâd ve zâbitlerin her türlü kolaylıkları görmeleri, gelecekleri günü ve mümkün mertebe saati lûtfen bildiriniz."[396]

Şehzade Osman Fuad'ın Trablusgarp valisine cevabı, telgrafla bildirilir. "Telgrafnâmenizi aldım. Mütareke şartlarını yapmaya hazırlandığımı, zât-ı âlîlerine beyan ederim. Türk nefer ve zâbitleri, birkaç Trabluslu müstesna olmak üzre, İtalyanlara karşı olan husumetlerini terk etdiklerinden, Türk ve Almanlar için Arabların bulunduğu cebhede, evvelâ bir yol te'mini iktizâ ediyor. Bu sebeble, geleceğimizi kat'i sûretde bildirebilmek için, birkaç gün beklemelerini rica ederim."[397]

General Tarditi, Şehzade Osman Fuad'a yolladığı yeni yazıda, mütareke şartlarının kolaylıkla uygulanması hususunu Osmanlı hükümetinin "yeniden temin ve taahhüd ettiğini" belirterek, İtalyan ve İngiliz esirlerin teslimi konusunda Mısrata sahilinde bekleyen İtalyan kruvazörünün komutanı Albay Gentilucci'ye yazılı ya da sözlü olarak bilgi vermesini istirham eder. Şehzade Osman

Levent Şahverdi Arşivi

Fuad, Trablusgarp valisine, Urfelle'den telgrafla cevap verir. "26/12 tarihli tahrîrâtınızı [yazınızı] şimdi aldım. Urfelle'ye seyahatimin Miralay Gentilucci'ye arzu edilen tebligatın yapılmasını gayr-i mümkin kıldığına müteessifim [üzgünüm]. Trablus'ta bulunan Avrupalı esirler, beni hususî sûretde alâka-dâr eden [ilgilendiren] bir mes'eledir. Fakat esirler, şimdi Arabların elinde bulunduğundan, tahliyelerine [serbest bırakılmalarına] kalkışmak, benim için hiçbir sûretle mümkin değildir. Lakin bu mühim hususun hiçbir vakit gözümden uzak bulunmayacağına emin olunuz."[398]

Türk, Alman ve Avusturyalı zâbitlerin isimleri, İtalyan valinin isteğiyle, telsizle bildirilir. Bunların cephelerden çekilecekleri, yalnız memleketlerini savunmak kararlılığındaki Trablusgarplı zâbitleri, engelleyemeyecekleri de özellikle belirtilir.

1919

General Tarditi, bildirilen zâbit isimlerinin listesini almıştır ancak bir mesele vardır. "Çanakkaleli Mülâzım Abdullah" emrindekilerle birlikte, İtalyan kuvvetleriyle çarpışmaya devam etmektedir. General Tarditi, yeniden mütareke şartlarını hatırlatarak, Şehzade Osman'dan, "Abdullah Timsiket"i yanına çağırmasını istemektedir. "Mülâzım Abdullah, vaktiyle Bingazi cihetinde Timsiket adında bir tepenin İtalyanlardan zabtında büyük bir cesaret ve kahramanlık gösterdiğinden, Trablus ve Bingazi'de halk kendisine bu adı vermişdi. Her tarafda Abdullah Timsiket adıyla anılıyordu."[399] Zâbitler, Şehzade Osman'ın emriyle Garyan ve Urfelle'de toplanırlarken, Mülâzım Abdullah, cephede kalacağını, isterse hükümetin ileride kendisini cezalandırabileceğini söyleyerek, emre uymamıştır.

Şehzade Osman Fuad'ın, zâbitlere emir verdiğine ilişkin cevabının ardından, General Tarditi, bu kez telgrafında tehdide kalkışır. Trablus'taki bütün olaylardan sorumlu olduğunu, eğer şartları tamamen yerine getirmezse, üst makamlara arz edeceğini söyler. Alman ve Avusturyalı zâbitlerle, Vali Süleyman el-Baruni dâhil bütün Türk personelin gelecekleri kesin tarihin hemen yazılmasını ister. Ayrıca bütün İtilâf Devletleri esirlerinin de Trablus'a getirilmelerini

Levent Şahverdi Arşivi

sözlerine ilave eder. Bu tehdit, "İtalyanların Trablus Cumhuriyet Hükümeti" karşısında âciz kalacaklarının bir işareti sayılabilecek mahiyettedir.

Telgrafla karşılıklı haberleşmede Şehzade Osman Fuad, bu tehdide alaylı bir üslûpla karşılık verir. Türk ve Alman zâbitlerin Trablus'a girmeleri hususunda, "Arablar nezdindeki teşebbüsüm, neticesiz kaldı!" der. Sebebini de açıklar, çünkü İtalyanlara gitmelerine muhalefet etmektedirler. Geriye tek bir çare kalmıştır. O da iyi tertip edilmek şartıyla, İtalyanların kontrolü altında, Osmanlı ya da tarafsız bir ülke vapurunun getirtilmesidir. İtalyan hükümeti bu teklifi kabul ettiği takdirde, binilecek yer ve zaman kendilerine bildirilecektir.

General Tarditi, Şehzade Osman Fuad'ın teklifini hemen reddeder. Mütarekenin 17. ve 18. maddelerini yine öne sürer. Gereğinin yerine getirilememesi, Şehzade Osman Fuad'ın sorumluluğunu azaltmayacak, aksine "Türk olsun, Arab olsun tekmil zâbitlerin ve me'murların yapdıklarının mes'uliyeti zât-ı devletlerine aiddir"[400] diyerek, tehdidinin şiddetini artırır.

Şehzade Osman Fuad, meselenin siyasetini yapmakta hünerlidir. General Tarditi'ye cevabında, ilk önce, Arapların tuttuğu cephelerde bir çözüm yolu bulmak gayesiyle görüşmek arzusundayız, der. Hemen arkasından ekler, "sizce de bilindiği üzre, Arablar, kendi hürriyetleri için harbe devam ediyorlar, İtalyan mevzilerine karşı büyük kuvvetler topladılar ve bildiğiniz vechle Türk ve Alman zâbitlerinin İtalyanlara iltihakına mâni' oldular."[401] Hele bütün bunları kendilerinin eseri olduğunu düşünmek, aldanmaktır. Çünkü Arapların harbe devamının Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun düşmediğini, o da bilmektedir. İtalyan hükümetinin, hakikati göz ardı eden anlamazlık siyaseti, yaşanan sıkıntıların sebebidir.

Gerçekte, Araplar nezdinde hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Esas gaye, işi sürüncemede bırakarak, İtalya hükümeti ile Trablusgarp Cumhuriyeti Hükümeti arasındaki görüşmeleri sağlayıp, uygun şartlarda olumlu bir sonuç elde etmektir.

İtalyanlar, Şehzade Osman Fuad ile Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'e istediklerini yaptıramayacaklarını anlayın-

Levent Şahverdi Arşivi

ca, İstanbul'daki komiserleri aracılığıyla, hükümeti sıkıştırmaya girişirler. Padişahı müdahaleye zorlayıp, Şehzade Osman Fuad üzerinden, Trablusgarp'ta direnişi önlemek peşindedirler.

Urfelle'de bulunan Şehzade Osman Fuad ile Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'e, Kaymakam Abdünnebi Bey, her türlü kolaylığı sağlar. Anadolu'ya doğrudan gitme imkânları yok gibidir. Denizyolu kapalı, güneye inip çöl üzerinden gidilecek yerler de zaten İngiliz ve Fransız sömürgeleridir. "İtalyanlara gidip teslim olmak, bulunulan şerâit içinde [şartlarda] bizim için hem doğru değildi hem de bu halkın hissiyâtına ve menfaatine hürmetsizlikdi."[402] Tunus'un dışında, gerektiğinde gidilebilecek en yakın başka bir yer yoktur.

Ay sonuna doğru, Trablusgarp cephesinden kötü haberler gelmeye başlar. Abdülkadir Paşa, İtalyanlarla anlaşıp emrindeki askerleri teslim etmiş, cephelerde görevli Trablusgarplı zâbitler de aynı yolu izlemişlerdir. Ramazan Bey'in bölgesinden ulaşan bilgiler de aynıdır. Şaşırtıcı ancak gerçektir. Şehzade Osman Fuad ile Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, harekete geçerler. Urfelle'den ayrılıp, Tarhune üzerinden Buyrat'a vardıklarında, coşkulu bir kalabalık tarafından karşılanırlar. Vali Süleyman el-Baruni de gelir. Gelişmeleri, burada daha etraflıca öğrenirler.

Meslata'da, Meclis-i Mebusân ve Cumhuriyet hükümeti üyeleri önünde Kur'an-ı Kerîm'e el basıp, "sadakat ve hizmet yemini" eden Abdülkadir Paşa, gittiği Trablusgarp cephesinde General Tarditi ile gizlice haberleşip "vaat ve teminatlar" aldıktan sonra, diğer zâbitlerle anlaşıp, önce kendisi sonra diğerleri iltica etmişlerdir. İtalyanlar, gemilerle karaya çıkardıkları kuvvetleriyle yerleşim yerlerine girmişlerdir. Tarhune başta olmak üzere, Garyan, Urfelle, Nevâhi-i erba'a, Zanzur, Cebel-i Garbi ve Mısrata'dan toplanan "6.000 piyade, 300 süvari" mücahit cephede savunmaya geçerek ve İtalyan saldırılarını püskürttükleri gibi, çok sayıda kayıp verdirerek, müstahkem mevkilerine geri çekilmek zorunda bırakırlar.

Abdülkadir Paşa, bu kadar kötülükleri yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş, bir süre sonra da hastalanıp ölmüştür. "Ölmezden evvel, kurşun kalemiyle hatıralarını not etmiş, öldükden sonra ak-

Levent Şahverdi Arşivi

rabasından bir zat, hükûmete vermişdir."[403] Trablusgarp'a gidişinden sonra yaşananlara, kendi penceresinden bakarak kaleme aldığı notlarında şunları söylemektedir.

"Bingazi Kumandanlığı'na tayin olunarak, mütarekeden bir ay evvel, Pola'dan Mısrata'ya taht-el-bahirle gitdim. Prens Osman Fuad, Harbiye Nazırı İzzet Paşa'dan aldığı emir üzerine İstanbul'a dönmek için benim Mısrata sâhiline çıkdığım taht-el-bahre binmek istedi ise de taht-el-bahir kumandanı kimseyi almadı. Prens, Afrika Gruplar kumandanı nâmiyle, birkaç gün Mısrata'da kaldılar.

Müşârün-ileyhin teşvikiyle, Meslata'da umûmî bir toplantı yapıldı. Dört azâdan mürekkeb bir Cumhuriyet hükûmeti teşekkül etdi. Ahali, beni umûmî kumandan tayin etdilerse de Cumhuriyet hükûmetini teşekkül eden azâların ne fikirde ve nasıl adamlar olduklarını pek iyi bilmediğim cihetle, bir müddet bu vazifeyi kabule çekindim. Sonra, prensin ısrarı üzerine kabul etdim. İşe, başladım. O sırada, ahali ve zâbitler arasında mütareke havadisleri yayılmaya başladı. Osmanlı hükûmetinin oradan çekileceğini işiten mücahidler, fena hâlde müteessir olarak evlerine çekildiler. Vaziyyeti düzeltmek için evvelâ Mısrata'ya gitdim. Oradaki asker, Ramazan-üş-Şetvan'ın teşvikleriyle, zâbitlerini dinlememeye başladıkları gibi prensi de tahkîr etmek istemişlerdir. Bunun üzerine Ramazan-üş-Şetvan'ın yanına gitdim. Nasihatde bulundum ise de eşkıyalıkdan birdenbire hükümdarlığa yükselen Ramazan, kimseye ehemmiyyet vermemeye başlamışdı. Adamlarından bazılarına nişan, bazılarına hediye verdirmek sûretiyle, muvakkat bir müddet için bu adamın hırs ve gururunu yatışdırdım. Zâbitlerine ve prense karşı itaatsizlik eden muhafız bölüğünü topladım. Zâbitlerinin karşısında, bu bölüğü tehdîd etdim. Zâbitlerine itaatlerini te'min etdim. Trablusgarblı Topçu Yüzbaşı Ziya'yı Mısrata'ya kumandan ta'yin etdim. Yüzbaşı Ziya, kendisini Ramazan-üş-Şetvan'ın te'sirine kapdırdı. Bana tâbi' olacağına, Ramazan'ın emrine girdi.

Mısrata'yı bu hâlde bırakıp, büsbütün çığırından çıkan Garb cebhesine gitmeye mecbur oldum. O zamana kadar çırılçıplak, aç ve bî-ilaç kalmış olan askerler yerlerine dönmüşdü. Bütün mevki kumandanlıklarından, askerin kaçmakta olduklarına dâir telefon-

Levent Şahverdi Arşivi

lar alıyordum. Bu telefonları, Cumhuriyet hükûmeti meclis azâlarına, kaymakamlıklara, müdürlere havale ediyordum fakat hiçbir netîce çıkmıyordu. Bilâkis herkes, firarîleri koruyordu. Bir zaman geldi ki bütün cebhenin –Acilat'tan Sirt'e kadar– mevcudu altı yüz nefere inmişdi. Buna karşı düşman, mütemâdiyen kuvvetini artdırarak hazırlanıyordu. Bu hâlleri, tafsilatıyla birkaç defa hükûmet meclis azâlarına yazdım ise de hiçbiri cevap vermedi. Zaten meclis, toplu bir hâlde değildi. Her birisi bir tarafa çekilmiş, ahalinin başına musallat kesilmiş, hâkim-i müstakil olmuşdu...

Ramazan ve Meriz'in aleyhlerinde atıp tuttukdan sonra Fethi Bey'in Meclis Âyan azası yapdırdığı ... mezhebinden Süleyman el-Baruni, Osmanlı hükümetinden ve Almanlardan aldığı para ile Cebel-i Garbî'de emlâk almış, Sünnîler tarafından öldürülen ... intikamını almak fikriyle, Fransızlarla muhabereye başlamışdır. Bu adamın birkaç seneden beri İtalyanlarla muhabere etdiği sâbit ve elân onlara yazdığı mektuplar Seyyid Ahmed Şerif'in yanında mahfuz iken, Almanlar vasıtasıyla nasıl olup da Harbiye Nezareti'mizden aldırıp, kendini Trablusgarb vali ve kumandanı ta'yin etdirdiğine ve birçok para ile oraya gitdiğine şaşırmışdım. Hükûmet azâsının en nüfuzlusu olan Meriz, bundan iki sene evvel İtalyanlardan esirleri tebdil içün bir milyon frank almış ve bugüne kadar İtalyanlardan almakta olduğu bin frank aylığı idâme etmek içün İtalyanlarla muhabere ediyordu. Hatta İtalyanlara yazdığı mektupların birinde, bizimle alâkasını kesdiğini, bundan sonra mücahidlere erzak göndermeyeceğini ve kendine mensub mücahidlerin, yavaş yavaş çekileceğini yazıyordu.

Ramazan-üş-Şetvan'dan ise eşkıyadan birisi iken Sünusilere karşı, Nuri Paşa tarafından kendisine büyük bir nüfuz te'min edilmiş ve birçok para verilmişdir. Bu sûretle bizlerin, Sünusilerin ve ahalinin başına bela kesilmişdir. Bununla beraber, vaktiyle İtalyanların kendisine emniyyet edib verdikleri para, cebhane ve silahları İtalyanlara karşı kullandığından, İtalyanların büyük düşmanı idi. Harb içün kendisinden epeyce istifâde edilmiş ise de mazarratı, fâidesinden daha çokdu. Hükûmet azâsından Abdünnebi bil-Hayr da Ramazan'a benziyordu. Halk ise harbden artık büsbütün bıkmış,

Levent Şahverdi Arşivi

harbin eziyetlerinden, meşakkatlerinden kurtulmakdan başka bir şey düşünmüyordu. Ahali arasında birlik kalmadığı gibi, zâten pek az kalmış olan asker ve mücahidlerde, zabt u rabtdan eser kalmamışdı.[404]

Sözde ahalinin kuvve-i ma'neviyyesini çoğaltmak için Garb cebhesine gelen Baruni, kendini takviye etmeye ve Fransızlarla muhabereye başladı. Baruni, Zaviye'den ayrılmadan bir gün evvel, İtalyanlar tarafından bir zâbit, beyaz bir mendil ile bizim mücahidlerin yanına kadar gelen kendi kumandanları, bizden büyük rütbeli bir zâbit ile konuşmak istediğini söyledi. Hükûmet azâsından Baruni Bey'in muvâfakatiyle, ben, bir zâbit gönderdim fakat İtalyanların gönderdiği büyük rütbeli zâbit, benim yolladığım mülâzımla görüşmek istemedi. Bunun üzerine, yine Baruni'nin muvâfakatiyle, ben kendim, bu defa da gelen İtalyan zâbiti binbaşı olduğu için, ben görüşmek istemedim. Bu binbaşı, bana, eşrafdan Ahmed Muntasır, –bu aile, vaktiyle Osmanlı hükûmeti tarafından büyük rütbelere, nişanlara ve mevki'lere nâil olunmuşdu. İtalyanlar gelince, onların en büyük tarafdarı oldular. Bu aileden Trablusgarb şehrinde İtalyanların yanında oturan birisidir– tarafından yazılmış bir mektup verdi.

Mektup meâli, benim Osmanlı hükûmeti tarafından zâbitleri alıp İstanbul'a götürmeye me'mur edildiğimi anladığından, Trablusgarb şehrine girdiğimizde, evlerinde misafir kalmaklığımızı teklif ediyor ve İtalyan hükûmetinden ne gibi yardım lâzım ise bunu taahhüd ediyordu. Bu mektubu, hükûmet azâsına gönderdim. Ahmed Muntasır'a gayet şiddetli bir cevap yazdım. İtalyanların halka yapdıkları fenalıkları söyleyerek, bu halkla beraber, ölünceye kadar İtalyanlarla harb edeceğimi söyledim. Bu mektup, İtalyanların elindedir ve Siyaset Dairesi'nde mahfuzdur.

Bunun üzerine, Ahmed Muntasır'dan ve Siyaset Dairesi Müdiri General Tarditi'den iki mektup aldım. Bu mektuplarda, İtalya hükûmetinin ahalinin bütün isteklerini yapmaya hazır bulunduğu, imâ sûretiyle söyleniyor, benimle mülâkat isteniyordu. General Tarditi'nin bu mektubunu da hükûmet meclisine gönderdim fakat meclis toplu olmadığı için varıb varmadığını bilmiyorum. O esna-

Levent Şahverdi Arşivi

da meclis azâsının teşvikiyle asker ve zâbitlere karşı büyük bir cereyan hâsıl olmuşdu. Her tarafda askerlerin ve zâbitlerin zulmünden ve istibdâdından şikâyet edilmeye başlandı. Bir iki gün sonra, hükûmet meclisi tarafından, asker yerine mücahidler ve zâbitler yerine mücahidlerin reisleri ta'yin edildi. Meclis azâsı, fikirlerini yaymak içün başka çare bulamadı. Tertib etdikleri bu işi, cihet-i askeriyeye bildirmediler. Yalnız idare reislerine –aralarındaki şifre ile– tebliğ etmişler. Birçok değişiklikler yapmışlar. Haberimiz olmadan, Sirt'teki müdâfi'leri çekmişler. Bizi, ellerinde alet gibi kullanmaya başladılar. Para isteriz, göndermezler; kaçan askeri isteriz, korurlar; cebhane isteriz, göndermezler. Gönderirlerse, yolda biri alıkor; erzak isteriz, göndermezler. Bu vaziyyetden ben ve maiyyetimde bulunan zâbitler, büsbütün me'yûs olduk.

Daha evvel, Seyyid İdris'e Harbiye Nezareti'nden gönderilen beş bin lira ile benim tarafımdan alınan hediyeleri, gönderdim. Hediyelerle beraber, Şeyh Ahmed es-Sünusi'nin ve Harbiye Nezareti'nin mu'temedi olup, İstanbul'dan beraber geldiğimiz Seyyid Tayyib'i gönderdim. Ne Seyyid İdris'den ne de Seyyid Tayyib'den cevap alamadım. Mısrata'da bulunan prense, vaziyyete dâir şifreli telefon çekdim, cevap gelmedi. Bu şifrenin prense gitmediğini, Aziziye'de Süleyman el-Baruni tarafından alıkonduğunu zannediyorum. Bu sûretle vaziyyetin iyileşeceğinden ümidimi kesince, maiyyetimle prense iltihak etmek istedim. Süleyman el-Baruni Bey, harbin sonuna kadar zâbitlerimi bir yere bırakmayacağını, söyledi. Hâlbuki birkaç gün evvel, Osmanlı hükûmeti tarafından prense gelen şifrede, zâbitlerin İstanbul'a davet edildiği yazılıyordu. Bütün kabileler, harbden bıkmış, münferiden kayıdsız ve şartsız sulh istiyorlardı. Reislerden her biri, sıyânetlerini [korunmalarını] ve menfaatlerini te'min içün ayrı ayrı İtalyanlara müracaat ediyorlar, sulh hazırlığı yapıyorlardı.

Ümidsiz kalınca, kan dökülmesinin önüne geçmek içün birçok vatanî menfaatler te'min etmek maksadıyla, İtalya hükûmeti ile bir sulh akd etmek çaresini düşündüm.

Arabların nüfuzu hâricinde, yani Garb mıntıkasında bulunan zâbitleri çağırıp, bulunduğumuz vaziyyeti anlatdım. Hepsi, kani'

Levent Şahverdi Arşivi

oldu, fikrime iştirâk etdi. Sonra civarımızda bulunan ayânı topladığım gibi, uzakda bulunanlarla muhabere ederek, ikna' etdim. Canlarını ve şahsî menfaatlerini te'min etmeden, sulhe yanaşmak istemeyen Süleyman el-Baruni, Ramazan üş-Şetvan, Abdünnebi bil-Hayr'dan başkası kani' oldu, fikrime iştirâk etdi. Garb cebhesinde bulunan zâbitlerle birlikde, ahalinin şahsî ve siyasî haklarını te'min etmek için şu metâlibi tertib etdik [istekleri düzenledik].

Avf-ı umûmî ilanı; İtalyan hükûmeti tarafından işgal olunan emlâk ve emvâlin [malların mülklerin], sahiblerine geri verilmesi; vali muavinlerinin, mutasarrıfların, kaymakamların, müdürlerin mahalli halkdan –reisine tahakküm etmemek şartıyla– muâvinlerinin de İtalyanlardan ta'yini, hâkimlerin ahalinin intihâbıyla [seçimiyle] ta'yini, şer'î ahkâma kat'iyyen karışılmaması; dinî ve mahalli âdetlere hürmet edilmesi; çokluk ahalide kalmış reisi İtalyan olmamak şartıyla adlî ahkâmın muhtelit [karma] bir meclis tarafından idaresi; şahsî ve siyasî hukukun muhafazası; yerli zâbit ve askerin şimdiki vaziyyetlerde bırakılmaları; yerli zâbit çıkarmak için Trablusgarb'da bir askerî mekteb kurulması; Trablusgarb ahalisine intihab hakkı verilmesi; tedrisatı Arapça olmak ve İtalyanca öğrenilmesi mecburi bulunmak şartıyla, Trablusgarb-Bingazi ve mülhakatlarında [bağlı yerlerde] dinî, zirâî, sınâî, tıbbî mekteblerin kurulması; zâbıta kuvvetlerinin iki tarafdan teşkili; İtalya hükûmeti ilerleyecek olursa, ahalinin sıyânetleri ile mülklerini ve hayvanlarını –ahali herşeylerini bırakıp kaçsalar bile–[405] muhafaza edecekdir.

Bu şartların tasdikinden evvel bütün maiyyetleriyle prensin İstanbul'a müreffehen [rahatça] hareketine müsaade edilmesi talep edildi. General Tarditi, Ahmed Bey el-Muntasır yanında; İtalya hükûmeti nâmına şehzade hazretleriyle maiyetlerinin izzet ü ikramla İstanbul'a gönderileceklerini daha evvel hükûmet nâmına toplantıda söz verdiği gibi, diğer şartlar için evvelâ vali ile sonra Roma ile muhabere edeceğini ve dört gün sonra neticeyi, bana bildireceğini söyledi. O esnada Ahmed Bey el-Muntasır, bana sulh için Ahmed Meriz Bey'den İtalya hükûmetine gelen mektubu gösterdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu toplantıdan sonra, herkes yerine döndü. Bu husus için prense bir tahrirât yazarak Bingazi ahalisinden Ahmed Çavuş'la gönderdim fakat prensden bir cevap alamadım. Ahmed Çavuş da dönmedi. Onun da evvelki şifre gibi, Süleyman el-Baruni tarafından alıkonulmuş olması şüphesizdir. Sonra, ayân ile muhabereye ve civarımda bulunan ahaliyi ikna'a çalışmaya başladım. O sırada, Zaviye iskelesine bir İtalyan harb gemisi gelerek, bir İtalyan binbaşı ile eski Trablusgarb mebuslarından Mehmed Ferhad'ın karaya çıkmak istedikleri haber verildi. Derhal men' etdirdim. Vâkı'a, ayânın muhabereden haberleri var idiyse de bütün halkın gözü önünde, bir İtalyan harb gemisinin kendi kendine iskeleye bir İtalyan binbaşısı ile İtalya'nın adamı olduğu herkesçe açık olarak bilinen Ferhad'ı çıkarmak istemesi, ahaliyi, şüpheye düşürdü. Zaviye'de bazı karışıklıklara sebebiyet verdi. Bizim de düşündüklerimizi alt üst etdi. Gemi, iskeleye kimseyi çıkaramayınca, Şark'a doğru Sid-i Bilâl'e geldi. Bu karışık meseleyi..."[406]

Abdülkadir Paşa'nın "notu, bu en can alacak yerde kalmışdır."[407] Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, bu notların "sırf kendini savunmak" için yazıldığı kanaatindedir. Cumhuriyet hükümetinin kuruluşu teşebbüsünde yapılan toplantıya katılan başta Abdülkadir Paşa olmak üzere, şeyhler ve diğerleri, Osmanlı Devleti'nin mütarekeye mecbur kaldığını biliyorlardı ve buradan çekilmek zorunda kalacağından dolayı, direnişin kesilmemesi ve işgalcileri atmak gayesiyle, stratejik bir aklın planı olarak, bu girişimde bulunulmuştur.

Cumhuriyet hükümeti meclisini dağılmış gibi gösteren Abdülkadir Paşa'nın, "kâtib-i umûmî"nin çalıştığını, meclis üyeleriyle temasının kesilmediğini bilmemesi söz konusu değildir. Süleyman el-Baruni hakkındaki iddiaları da dayanaktan yoksundur. Kendisinin Ahmed Muntasır'la temasından kimse haberdar değildir. General Tarditi'den aldığını söylediği mektupları, Cumhuriyet hükümetine gönderdiği ifadeleri de şüphelidir. Halkı usanmış, ne olursa olsun barışa can atıyor; idarecileri kendi şahsi çıkarlarını koruma derdine düşmüş göstererek, kendini kurtarıcı mevkiinde İtalyanlara barış şartları sıralamasının da gerçekle ilgisi yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, değerlendirmesinin sonunda arka planı da göz önüne serer. "Bir milletin hakkının lafla değil ancak silah kuvvetiyle elde edilebileceğini pek iyi bilen Abdülkadir'in bu yazıları gülünçdür. İtalyanların bir harb gemisiyle, Zaviye'ye çıkıp emr-i vâki' yapmak istemeleri, Abdülkadir'in bütün gizli işlerini meydana çıkarmış ve vaziyyetin fenalığından korkarak, acele İtalyan hatlarına kaçmak sûretiyle canını kurtarabilmişdir. Abdülkadir, canını kurtardı fakat o gün bütün Trablus halkının ve üniformasını taşıdığı Türk Ordusu'nun ma'nevî huzurunda, alnının karasıyla asıldı ve dünya durdukça sürecek bir ceza ile öldü..."[408]

Şehzade Osman Fuad, Boyrad'dadır. Trablusgarp'a gelen Süvari Yüzbaşı Ekrem'in "özel evrak" getirdiği öğrenilir. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, yaver Süvari Yüzbaşı Şerafeddin'le Aziziye'ye giderler, Harbiye Nazırı Cevad Paşa imzalı evrakı alırlar. Yeni hükümet, İtalyanların baskısıyla, Şehzade Osman Fuad'a "Mondros Mütarekesi" hükümlerini uygulamasını, bütün zâbitlerle birlikte oradan ayrılıp gelmesini "tebliğ etmektedir." Aksi takdirde, "ceza olarak, anavatanın bazı yerlerinin İtilâf Devletleri tarafından işgal olunacağı bildiriliyordu."

İtalyanlar, Abdülkadir Paşa üzerinden amaçlarına ulaşamayınca, yeniden İstanbul'a yönelmişlerdir. Süvari Yüzbaşı Ekrem'e her türlü kolaylığı gösterip, emrine "binek otomobil" vererek, kendi hatlarına kadar uğurlamaları "reisleri" kuşkulandırır. Gelen evrakta ne yazıldığını bilmek isterler. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, kargaşayı önlemek ve güvenlerini boşa çıkarmamak için yazıyı, hepsinin önünde açar, okur. Onlar da epeyce tartışmadan sonra ikna olurlar. Süvari Yüzbaşı Ekrem, Trablusgarp'a döner. Yaver de evrakı alıp, Tarhune'deki Şehzade Osman Fuad'a götürür.

Artık, Trablusgarp'ta daha fazla kalmak doğru değildir. Şehzade Osman Fuad, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz'le görüşür ve Süvari Yüzbaşı Şerafeddin, Tabip Binbaşı Muhiddin, Yüzbaşı Mehmed, telsiz zâbiti Mülâzım İhsan, Muğlalı Hüseyin ve Bolulu Mehmed Çavuş ile Alman hizmetçi Ştater'i yanlarına alıp Tunus'a gitmeye karar verirler.[409]

Levent Şahverdi Arşivi

Garp cephesinde işler iyiye gitmemekte, ferdi çekişmeler artmaktadır. Diğer yanda, hükümetin istediği şekilde, zâbitleri, askerleri, memurları da bir an önce bulundukları durumdan kurtarmak meselesi, çözüme kavuşturulmayı beklemektedir. Halk, her yerde vatan mücadelesi için beklerken, Osmanlı personelinin "İtalya'ya gitmesini düşünmek, doğru olmazdı. Memleket içinde kaldıkları sûretde, ileride vaziyyetlerinin ne olacağı belli değildi. Her zâbit ve neferimiz, memleketin namusunu, Türk Ordusu'nun şerefini ve kendi canını düşünmek ve kurtarmak kaygısıyla karşı karşıya kalacakdı."[410] Bunun için de levazım kasasında kalan son para, bütün personele, maaşları oranına göre dağıtılır.

Şehzade Osman Fuad, Tarhune'den Aziziye'ye gelir. Sid-i Ramza Tepesi'ndeki şehitliği ziyaretin ardından, Garyan'a geçer. Orada zâbitlerle vedalaşıp Tunus istikametine hareket edecektir. Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, "Cumhuriyet hükûmeti başlarıyla temasda kalacak" yolda kendisine katılacaktır. 27 Şubat günü Yifrin'de buluşurlar.

1 Mart sabahı Yifrin'den yola çıkarlar. Bir hafta sonra Nalut'tadırlar. İshak Paşa ve emrindeki zâbitler, buraya gelinceye dek kendilerine eşlik ettikten sonra Garyan'a geri dönerler. Şehzade Osman Fuad ve beraberindeki grup, 8 Mart günü sınırın hemen ötesindeki Dehibat'a geçmişlerdir. Tahkim edilmiş bir Fransız garnizonun bulunduğu Dehibat, "siyasî memur" sıfatıyla Yüzbaşı Bouvet, idaresindedir. Onun makamının bulunduğu "hükûmet konağına" giderler. Hürmet ve nezaketle kaşılanırlar. Gelişlerini bildiren Yüzbaşı Bouvet'ye, Tunus'ta Fransız hükümeti temsilcisi genel validen şu telgraf emri verilir. "Türkiye ile yapılan mütarekenin 17. maddesi mûcebince [gereğince] en yakın İtalyan mevki'ine teslimleri mecburi olduğunu ve Tunus'a geldiklerinden, harb esiri olarak, İtalyan me'murlarına teslim edileceklerini, Türk zâbitlerine bildiriniz. Nereye sevkleri münâsib olacağını bize bildirecek olan İtalyan general konsolosunun cevabı gelinceye kadar, kendilerini şimdilik Dehibat'da tutmanızı rica ederim."[411] Oysa hiçbiri İtalyanlara gitmek istemiyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Şehzade Osman Fuad'ın "Fransız hükûmeti" nezdinde girişimleri de "Mütarekenin açık hükümleri" karşısında sonuçsuz kalır. 14 Mart günü de genel validen kesin teslim emri telgrafı gelir. 20 Mart'ta Tatavin'dedirler. Oradan da Medenin'e nakledilirler. "Ambulance dedikleri, geçici hastahane binalarına" yerleştirilirler. Ertesi sabah ziyarete gelen Medenin garnizon kumandanı Albay Dalou, "hastahanenin salonunda ayakta kabul eden" Şehzade Osman Fuad'ın "karşısında düzgün bir vaziyet aldıkdan sonra" hitap eder. "Hoş geldiniz. Üç nokta hakkında söz verdiğiniz sûretde, tamamen serbestsiniz. Birincisi, bizden habersiz, Medenin'i terk edip gitmeyeceğinize; ikincisi, şehrin eski kısmı tamamen Müslüman olduğundan, buraları dolaşmayacağınıza; üçüncüsü, askerimizin birçoğu İslâm'dır, kışlalarımıza girmeyeceğinize."[412] Şehzade Osman Fuad, "Peki!" der, Albay Dalou selam verir, hiç durmaz ve çıkar gider. Cezayirli Yüzbaşı Mübarek, onlara mihmandarlık yapacaktır.

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, Medenin'deki gözlemlerini aktarırken, Fransa'nın halka reva gördükleri baskının şiddetini çırılçıplak ortaya döken hatırasını da paylaşmaktadır. Fransızlar, Kuzey Afrika sömürgelerini, idarî yönden, sahilden çöle doğru kısımlara ayırmışlar, Fransızlaşan yerlere, medenî haklarını vermişlerdir. Medenin de daha güneydekiler gibi, askerî idare altındadır. "Bu kısımların idare şekilleri başka idi. Askerî idare olan yerlerde, bütün halk, bir asker gibi zâbitlere resm-i selamı yapmaya mecburdu. Halk, bize karşı uzakdan hasretle bakıyorlardı fakat bizimle konuşmak değil hatta selam vermeye de cesaretleri yokdu. Fransız idaresinin sert ve çok ciddi olduğu görülüyordu. Bir gün, prensle ve Türk zâbiti üniformasıyla, Medenin'de Fransızların yapdığı parkda geziyorduk. Park, güzel tertib edilmiş çimenleri ve çayırları boldu. Bahçıvanlar, yerli Müslümanlardı. Çiçek buketi yapmışlar, bizim elimize vermeye cesaret edemediler. Dolaşdığımız yolun kenarına, çayırın üstüne koydular, oradan aldık."[413]

Fransızlar, bir Yüzbaşı eşliğinde iki otomobille "Türk esirleri" 24 Mart'ta, Libya sınırındaki Alouet el Gouna'ya götürürler. İtalyan bir albay ile teğmen onları beklemektedirler. Fransızlarla "teslim tesellüm" tutanağı imzalarlar. Beraberlerinde getirdikleri iki

Levent Şahverdi Arşivi

yük kamyonuna eşyalar yüklenir, iki otobüse personel, "fiat binek otomobile" de Şehzade Osman Fuad, Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz ile İtalyan subaylar binerler. Zuvara'ya ulaşırlar ve orada kalırlar. Ertesi gün yola devam ederler, akşamüzeri "Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından yapılmış olan surlarının bir kapısından" şehre girerler. Vapur iskelesinde indirilip, limanda demirli *Porto Muguet* adlı geminin kamaralarına yerleştirilirler.[414] Geçen zaman süresince "motorla limanda, otomobille şehir civarında" dolaştırıp propaganda yaparlar.[415] 27 Haziran'da Napoli'ye yola çıkarılırlar. General Tarditi, Süleyman el-Baruni, yolcuları uğurlar.[416] İki gün sonra, Napoli yakınındaki Ischia Adası'na çıkarılırlar.[417]

Eylül ayı biterken, hâlâ Ischia Adası'ndadırlar. Napoli'ye gidip gelmektedirler. Şehzade Osman Fuad, dönüşleri için İtalyan askeri yetkilisiyle görüşmektedir. Nihayet İtalyan Hariciye Nezareti'nin kabulüyle, İstanbul'a dönüşlerine izin çıkar. "2 Ekim 1919 Perşembe sabahı, saat 7.30'da Napoli'nin büyük istasyonundan"[418] Brindizi'ye hareket ederler. Taranto'dan geçip "akşam saat 21'de" Brindizi'ye varırlar. Yatacak yer bulamazlar. "Bir acentanın delâletiyle, birçok aramalardan sonra hususi evlerde" misafir olurlar. "1.977 frank" bilet parası, "2.500 frank" da bahşiş verdikten sonra, İstanbul'a giden gemiye bilet alabilirler.

Erkân-ı Harp Kaymakam Abdurrahman Nafiz, İstanbul'a varışlarına kadar geçen günleri kaydeder.

"4 Ekim, Cumartesi. Sabahleyin, Korfu'ya vardık. Birkaç tane dalga kıranla, küçük su hâlâ var. Vapurumuz, dışarıda kaldı. Yırtık pantolonlu, yakaları yağlı, açlıktan gözleri çökmüş birçok kayıkçılar geldi. Topraktan eski bir kalesi var. Üzerinde Fransız ve Yunan bayrakları sallanıyordu. Akşam, saat 21.30'da Patras'a vardık. Vapur, limana girdi. İki kapılı, büyükçe bir havuz var. Rıhtımı da güzel. Gece, şehir lâyıkıyla görülemiyordu. Etrafdaki dağların hayâlleri seçiliyordu. Saat 24'te hareket etdik.

5 Ekim, Pazar. Sabahleyin saat 7'de Korint Kanalı önüne geldik. Kanalda vapur vardı. Bekledik. Önümüze bir römorkör geçdi, çekerek, üççeyrek saatde kanalı geçdik... Saat 11'de Pire'ye geldik... Şehrin manzarası ve hâli, hoşa gidecek gibi değil... Halkın

Levent Şahverdi Arşivi

birçoğu, Türkçe biliyor. 6 İtalyan frangına, 1 mecidiye satıyorlardı. Herhâlde İzmir'de elde ettikleri paralar olacak. İstanbul'da, kabine değişdiğini haber aldık. Vapur, saat 20'de hareket etdi.

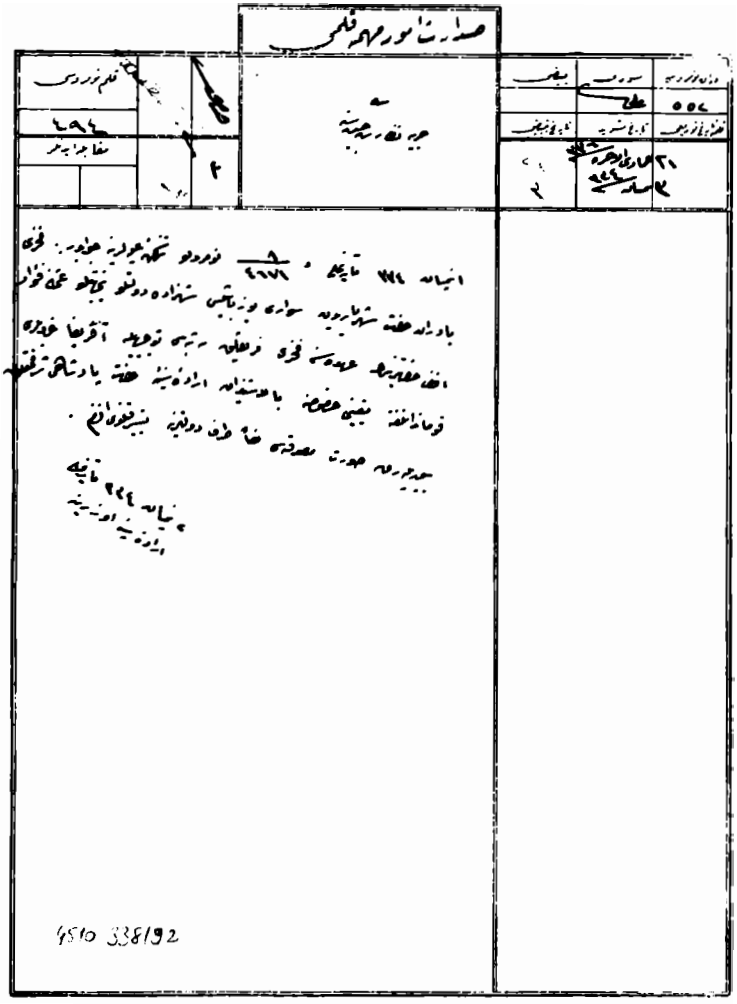
6 Ekim, Pazartesi. Bu gece ve sabah, deniz kabarıkdı. Vapur, pek sallanıyordu. Saat 17'ye kadar kalkmadım. Vapur, âdeta yarım sür'atle yürüyebiliyordu. Hava, rüzgârdı. Midilli önlerinde kalkdım. Saat 18'de kamaradan çıkdım. Hava, yatışmışdı. Çanakkale'den akşam karanlığından sonra geçmek iktizâ ediyordu. Vapur, mayınlara tesadüfden korkduğundan, Bozcaada arkasına demirledi. Sabahı bekledik. Gece, yanımıza bizim gibi bir vapur daha demirledi.

7 Ekim, Salı. Sabahleyin saat 5'te kalkdım. Saat 7'de, Çanakkale önüne gelmişdik. Anadolu sahilinde İngiliz askeri, Rumeli'de Fransız vardı. Na'ra Burnu'na kadar. Daha yukarılarda yokdu. Hepsi, çadırlarda idiler. İngilizler, daha kalabalık gözüküyorlardı. Bir Türk hekimiyle, bir sıhhıye ... İngiliz subayı refakatinde, vapuru, sıhhî muayeneye geldiler. Gittiler. Marmara, hava fena değildi. Akşama kadar, yürüdük. Saat 20.30'da, Haydarpaşa önünde demir atdık.

8 Ekim, Çarşamba. Sabahleyin 8.30'da bir İtalyan motoru geldi. Sonra rehber istimbotuyla Prens Ömer Faruk, damad-ı şeriflerden Mecid efendiler geldi. Bizi, prensle aldılar. Çırağan Sarayı'na gitdik. Sarayın esas harem dairesinden başka tarafları, Fransız askerleri işgal etmişlerdi. İstanbul'da en büyük zorluk, otel ve yer bulmak idi..."[419]

Bu sırada Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Sünusi ise, Mayıs ayında "ikametlerine tahsisi hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişahî şerefsâdır" olan, "Bursa'daki Kasr-ı Hümâyûn"da[420] tamirat masraflarından dolayı taşınmıyor,[421] Bursa'da daha önce kiralanan köşkte kalabalık maiyetiyle yaşıyordu. Kendisine "50.000 guruş olmak üzere"[422] Seyyid Muhammed İdris, Seyyid Muhammed Âbid, Seyyid Muhammed Rıza, Seyyid Safiyüddin, Seyyid Hilâl'in hanımları, oğulları ve kızlarına –toplam 35 kişi– aylık 1.640 Osmanlı lirası maaş ödeniyor,[423] yüzlerce liralık harcamaları[424] da tıpkı Topkapı Saray-ı hümâyûnunda "misafireten ikamet buyurduklarında" olduğu gibi[425] Devlet-i Âliyye'nin zor zamanında, devlet bütçesinden karşılanıyordu.

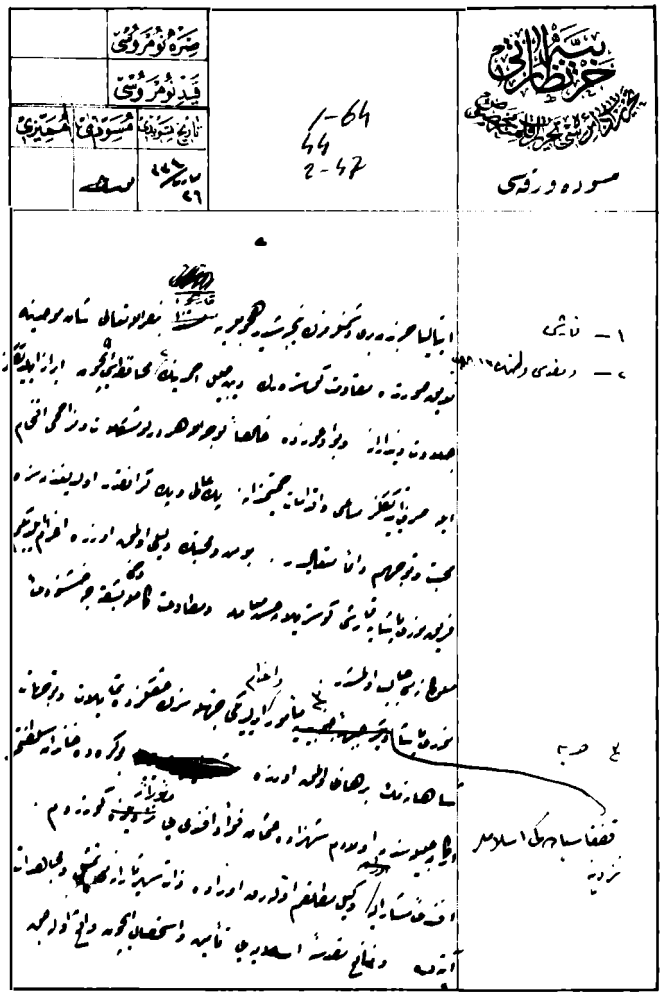
Levent Şahverdi Arşivi

Süvari Yüzbaşı Şehzade Osman Fuad'ın "Fahrî Ferik" rütbesiyle Afrika Gruplar Kumandanlığı'na tayin edildiğine ilişkin, padişah onayını bildiren yazı.

(BOA, BEO, D.4510, G.338192-1.)

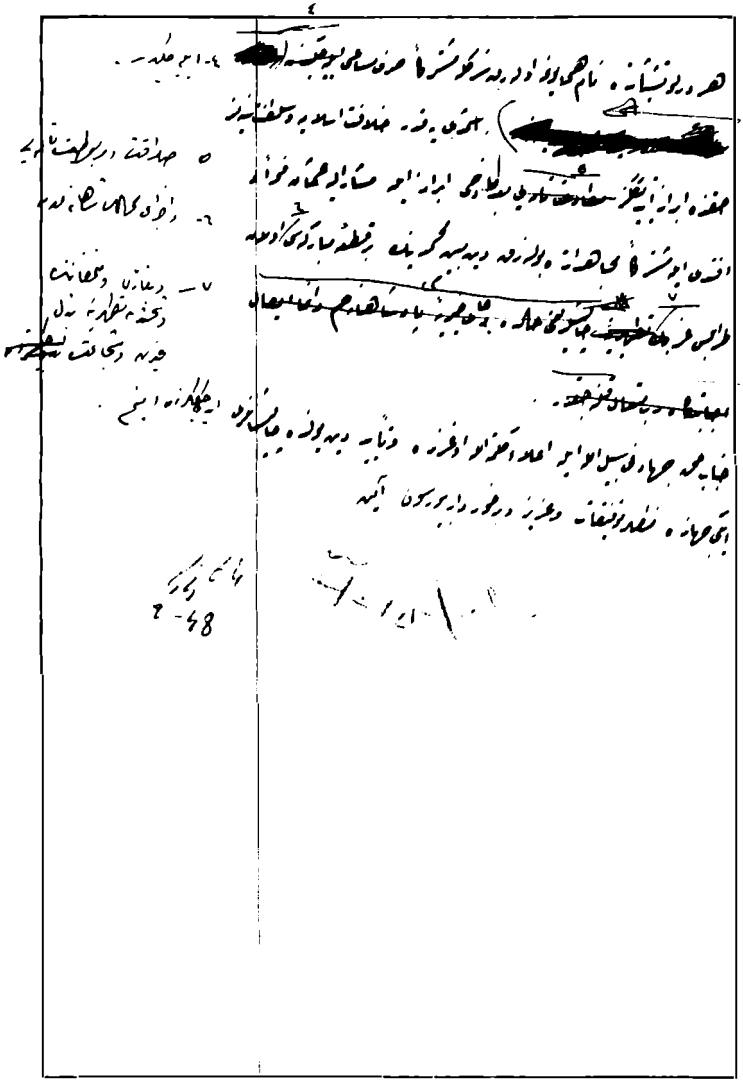
Levent Şahverdi Arşivi

Şehzade Osman Fuad'ın görev ve yetkilerini açıklayan padişah fermanı müsveddesinin birinci sayfası.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.2-47, 48.)

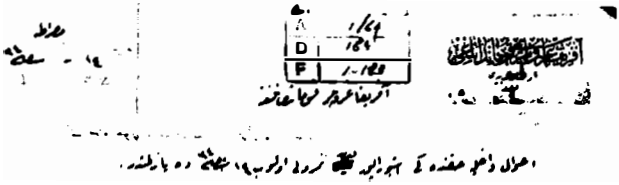
Levent Şahverdi Arşivi

Şehzade Osman Fuad'ın görev ve yetkilerini açıklayan padişah fermanı müsveddesinin ikinci sayfası.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.2-47, 48.)

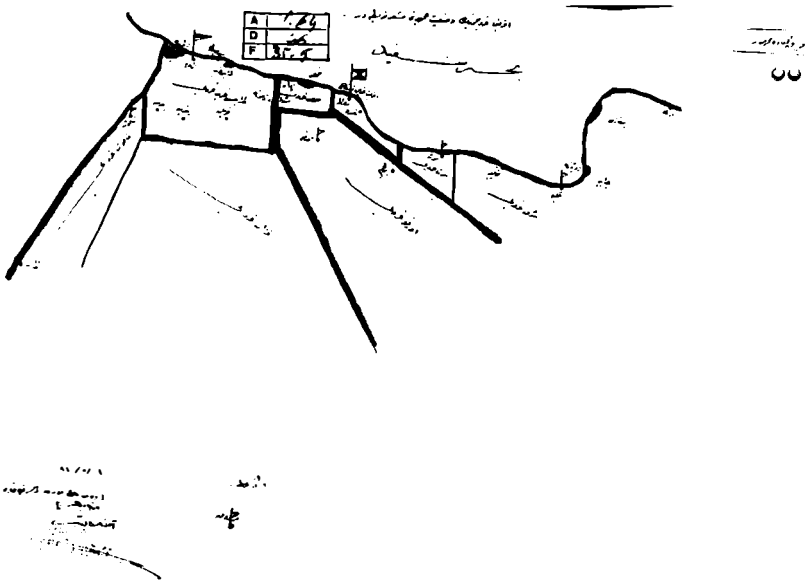
Levent Şahverdi Arşivi

Afrika Gruplar Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Neşet'in Trablusgarp'ın iç durumunu anlatan 14 Şubat 1918 tarihli raporu.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89, 89a, 89b, 89c.)

Levent Şahverdi Arşivi

Afrika Gruplar Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi Yüzbaşı Neşet'in Trablusgarp'ın iç durumunu anlatan 14 Şubat 1918 tarihli raporunun ekinde, Afrika Gruplar Kumandanlığı'nın genel durumunu gösteren harita.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89, 89a, 89b, 89c.)

Levent Şahverdi Arşivi

İran

Ocak 1918

Millî Ajans'ın, "İran'ın Hürriyet ve İstiklâli" başlıklı haberi, gazetelerde "Son Haberler" başlığı altında okuyuculara duyurulur.[1] "Hey'et-i Milliye ve Hükûmet-i Muvakkate Reisi ve Kuvâ-yı Milliye Kumandanı" Nizam-üs-saltana, Rusya ile "sulh müzakerelerinden" önce geldiği İstanbul'da, "İran'ın hürriyeti, tam bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü" hakkında Osmanlı Devleti'nin kararlarını öğrenmiş, "Meclis-i Mebusân ve Meclis-i Âyân" reislerine teşekkür ziyaretlerinde bulunup, şükranlarını sunmuştur. Nizam-üs-saltana'yla ilgili haberlerin basında yer alışında kullanılan sıfatlar, İran'ın İstanbul Büyükelçiliği'nce, Harbiye Nezareti nezdinde protesto edilir.[2] Bir an önce tekzip edilmesi istenir.

Nizam-üs-saltana, son olarak Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Hariciye Nazırı Halil Bey'i ziyaretle, teşekkürlerini arz etmiştir. Halil Bey, İran'a yönelik takip edilen siyaseti Nizam-üs-saltana'ya şöyle açıklar. "Hükûmet-i Osmâniyye'nin şerâit-i siyâsiyyesi [siyasî şartları] aynı olan kardeş ve komşu İran'ın istiklâl ve tamâmiyyetinin, terakkî ve inkişâfının husûlünü [ilerlemesinin ve gelişmesinin meydana çıkmasını] istemesi tabiidir. Menâfi'-i siyâsiyyesi [siyasî çıkarları] îcâbâtındandır.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz, harbe istiklâlimizi müdafaa içün girmişdik. İran'ın istiklâlini dahi te'min etmeden çıkarsak, yalnız istiklâlimiz tam sayılamaz."[3] Sadrazam Talat Paşa, "İran'ın ma'sûniyyet [korunması] ve saadeti içün çalışmanın, Osmanlılar içün yalnız bir vazife-i siyasiyye değil, bir vazife-i ma'neviyye olduğunu"[4] söylerken, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa "Hükûmet-i Osmâniyye'nin, İran hayr ve selâmeti içün hiçbir şey diriğ etmediğini [esirgemediğini]"[5] vurgulamıştır.

İstanbul'daki İranlı misafirler, bu haberden çok memnun olurlar. İran Elçiliği'ne verdikleri dilekçede,[6] Osmanlı Devleti idarecilerinin ülkeleri hakkındaki samimi ifadelerinin kendilerinin geleceğe dönük ümitlerini, güvenlerini artırdığını belirtirler. Özellikle de İran'ın istiklâline ve toprak bütünlüğünün korunmasına dair sözlerini sevinçle karşılamışlardır. Yalnız, Millî Ajans'ın haberinde Nizam-üs-saltana'yı takdiminde kullandığı sıfatlara itirazları vardır. Kendileri Tahran'dan ayrılırken, İran şahına ve merkezi yönetime bağlılıklarından vazgeçmemişlerdir. İçeride ve dışarıda kurulan bazı heyetlerin isimlendirilmesi, içinde bulunulan zamanın şartlarına uyma ve maksada hizmet amacı taşımaktadır. İran'dan ayrıldıktan sonra, o günkü şartların değişmesinin ardından, söz konusu sıfatlar artık kalmamıştır. Eğer bir siyaset varsa, İran Devleti'nin siyasî merkezi olduğundan dolayı bu hak İstanbul'daki elçiliğine aittir. Kırk sekiz misafir imzalı dilekçenin sonunda, bir zamanlar "kuvâ-yı milliye" başında bulunan Nizam-üs-saltana'nın da kabul edemeyeceği bu türlü yanlış düşüncelerden kaynaklanacak olumsuzlukların önünün alınması, İran elçisinden istirham edilir.

"Geylan[7] İttihad-ı İslâm Cemiyeti"[8] Cihan Harbi'nin başlangıcından kısa bir süre sonra, İran'da gittikçe artan faaliyetleri ve etki sahasıyla önemli bir güç hâline gelir. Tahran Ataşemiliteri Kaymakam Ömer Fevzi, cemiyet hakkında Harbiye Nezareti'ne bilgi arz eder. "Esasen menfaatimize muvâfık olan bu cemiyet, üç senedir İran'da muvaffakiyyetle çalışmakda ve hiçbir ecnebiden para kabul etmemekdedir. Hatta merkezi devlet ataşemiliteri tarafından kendilerine teklif edilen parayı kabul etmemişler, Müslümanın gayrısından para alamayacaklarını söylemişlerdir. Bu cemiyetin, si-

Levent Şahverdi Arşivi

lahla uğraşan çeteleri vardır. Gerek Ruslarla, gerek dâhildeki gayr-i muvâfıklarla iyi uğraşmışlardır."[9] Cemiyetin reisi iken İngilizlerin yakalayıp hapse attıkları, Hacı Mirza Ali Ekber Tebrizî-i İhrâbî hapishanede ölür.[10] Kaymakam Ömer Fevzi, onun bir fotoğrafıyla yayınladığı "beyannamelerden bir tanesini" Harbiye Nezareti'ne göndermiştir.

Osmanlı memurları, Tahran'a gideceklerdir. Onlarla birlikte İstanbul'da bulunan İranlı misafirler de memleketlerine döneceklerdir. Sine'deki Osmanlı Devleti Şehbenderi Mahmud Bey, Süleymaniye-Sine-Hemedan-Sultanabâd-Kum güzergâhının müsait olduğunu bildirir.[11] Şehbender Mahmud Bey, Kaymakam Ömer Fevzi'ye aktardığı haberleri, aynı zamanda Müfreze Kumandanlığı vasıtasıyla 6. Ordu Kumandanlığı'na da ulaştırmaktadır.[12] Rus askerleri Sine'yi, Kirmanşah'ı tamamen boşaltmışlar,[13] Hanekin'den ve Mendeli'den de çekilmişlerdir.[14] Süleyman Mirza'nın etkinliği artmakta ve bu durum da İngilizleri tedirgin etmektedir.[15] İstanbul'dan ayrılıp İran'a geçmek üzere geleceklerin isimlerinin bildirilmesi istenmektedir.[16] Kifri'de halk arasında, Almanların Reşt ve Hemedan üzerinden İngilizlere saldıracakları söylentileri dolaşmaktadır. İngilizlerin adı geçen yerlere birlik sevklerini haklı göstermek için, bu tür kasıtlı söylentiler çıkarmaları da ihtimâl dâhilindedir.[17]

İngilizlerin, Güney İran'da mevcut sosyal dokuda ayrılıkçı faaliyetleri sonucunda, Muhammere'de[18] "bağımsız emirlik" hayata geçirilmiştir. Nizam-üs-saltana'nın verdiği bilgiye göre, Muhammere emiri, kendi başkanlığında oluşturduğu kurucu meclisin kararıyla "bağımsız emirliğini" ilandan sonra, İranlı Arapları, Yahudileri ve "Yahya Aleyhisselamı peygamber tanıyan Sâbî[19] mezhebi sâliklerini [mensuplarını]" emirlik dâhilinde geçerli olacak kanunları düzenlemek için yüksek meclis seçimlerini yapmaya davet etmiştir.[20] Emirliğin sınırları Basra Körfezi sahilinden, Dicle ve Fırat havzasını da kapsayarak, Güney İran'a kadar uzanmaktadır. Kaymakam Ömer Fevzi, Harbiye Nezareti'ne, Nizam-üs-saltana'nın bu raporunu takdim ederken değerlendirmelerini de yazar. Bağımsız emirlik haberi, İngilizlerin Müslüman dünyasında uygulamak

Levent Şahverdi Arşivi

istedikleri planın açığa çıkışıdır. İslâm coğrafyasını kendi lehlerinde bağımsız yönetimlere ayırmak suretiyle, Müslüman devletlerini zayıflatmaya ve bölmeye uğraştıklarının ifadesidir. İlgililerle, ortak tedbirlerin alınması, müşterek çıkarlarımızın gereğidir.[21]

Sencabî aşireti de en son bulundukları "petrol yatağı" civarını terk etmiştir. Sencabîlerin yanında bulunan Alman keşif kolu, İngiliz keşif kollarının bu bölge çevresindeki hareketli faaliyetlerini görüp bildirmiştir.[22] Sencabîlerin çekilmeleriyle, aynı zamanda önemli bir askerî nokta olan bölgeyi, İngilizlerin işgal etmeleri ihtimâli güçlüdür.

Nizam-üs-saltana ve beraberindeki İranlı "muhterem misafirler" İstanbul'da en iyi şekilde ağırlanmaktadırlar. İaşe giderleri[23] ve diğer ihtiyaçları karşılanmaktadır. Mesela, Kirmanşah milletvekili Akay Gezâzî'ye verilen sağlık hizmeti, Kaymakam Ömer Fevzi'nin Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne sunduğu raporda anlatılır. "Akay Gezâzî'nin gözleri ameliyat ve tedaviye muhtaç idi. Maruf [tanınan] bir mütehassısa tavsiye edilmesi içün müracaat etdi. Fakülteden mütehassıs Kemal Ziya Bey'e ameliyat ve tedavisi, sûret-i mahsusada [özel olarak] icra etdirildi. Tensîb-i âlîleri vechle [yüksek müsaadeleriyle] Ziya Bey'e ameliyat ve tedavi ücretinin tesviyesine [ödenmesine] emir buyurulmasını rica ederim, efendim."[24]

İran Ordusu'nun düzenlenen listeye göre belirlenen zâbitlerin maaşları, "göçmenler" bütçesinden karşılanmaktadır.[25] İran jandarma birliklerinde görev yapan ve yetkili makamlardan biri tarafından onaylananların rütbeleri tanınacak, diğerlerine de sosyal statüleri dikkate alınmak şartıyla sivil muamelesi yapılacaktır.[26] Yetkili makamlar, Tahran merkezî hükümeti ya da harp esnasında kurulan geçici hükümettir. Nizam-üs-saltana'nın özel kâtibinin Halep'e gidip gelmesinde[27] hâlen yanında bulunan kızı ve torunlarının Stockholm-Rusya üzerinden İran'a gidişlerinde kolaylıklar sağlanması için gerekli yazışmalar yapılmakta,[28] diğerlerinin istekleri de yerine getirilmektedir.[29] Bu arada Nizam-üs-saltana'ya eşlik eden Mülâzım-ı sânî Hüseyin'in görevi sona ermiş, mitralyöz sınıfında staj görmek üzere ayrılmıştır.[30]

Levent Şahverdi Arşivi

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin İran ve Rusya'ya yönelik icraatlarını yeterli bulmayan Baha Said Bey, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, kendi eleştirel değerlendirmelerini sıralar.[31] Geçen yıl Ocak ayında yine kendisine yazdığı özel mektupta dile getirdiği, "Rusya'nın sonunu ihtilâl belirleyecektir. Sulh ya da harp, sonucu değiştirmeyecektir. Biz, bu sonucu değerlendirerek, şimdiden hazırlıklar yapalım. Çünkü Rusya'nın belini bükecek yalnız Türkiye'nin İslâmî, millî teşebbüsleri olacakdır" düşüncesini, hatırlatarak, Baha Said Bey mektubuna başlar. Zaman onu haklı çıkarmış, öngörülerinin ötesinde bir ihtilâl, Rusya'da yaşanmıştır. Asırlarca süren çarlık düzenine son verilen "büyük ihtilâl" ile Asya'da artık "cumhurî bir derebeylik"[32] devri açıldığını söylemek mübalağa olmayacaktır.

Asya'nın batısında Türkiye, doğusunda Japonya bu kıtanın geleceğinden yararlanacak adaylardır. "Japonya, işittiğimize göre bol bol ebvâb-ı menâfi'ini [çıkarlarının kapılarını] bol bol açtı ve açabilirdi de... Fakat biz, zannetmiyorum!"[33] Yakındoğu'muzda hilâfetin büyük siyasetine alet olacak veya olamayacak, sadece İran vardır. Eğer siyasetimiz İran'ı oyalayabilseydi, Doğu'ya karşı göğsü açık olacaktı. Ne yazık ki "Türkiye'nin memurları, buna muvaffak olamadı" diyen Baha Said Bey, sebeplerini maddeler hâlinde sıralar.

1. Hata, Tahran Elçiliği'mizden başlar. Elçimiz, İran'ı İslâmlık adına merkezî devletler topluluğuna bağlayacağı yerde, onun kötü düşünceleri yüzünden, Almanya ve Avusturya elçileri, millî hareketi bizim adımıza yürüttü.

2. Almanların, İran'da iktisadî siyaset teşkilatından başka, önemli bir amaçları yoktu. Biz ise siyasî, askerî, dinî ve millî birçok özelliklerle bağlıydık.

3. Almanların amaçlarını elde etmelerine bir Nizam-üs-saltana –ki Kazvin civarında Mafi denilen, bizim çingeneler makulesinden ikiyüz hanelik bir obanın oğludur– veya ona benzer birisi yeterliydi. Fakat bize yardımcı olacak kuvvetin değeri ve kimliği başka türlü olacaktı!

Levent Şahverdi Arşivi

4. Türkiye aleyhtarlığıyla hareket eden Almanya-Avusturya siyasetinin tuttuğu yanlış yolda, bir Kont Kançik gibi çok çalışkan elemanı kaybetti. Kont Kançik, bu hatalı siyasetinin cezasını, kendi kendisine verdi fakat biz, onun düştüğü bu durumu değerlendirip, aklımızı başımıza toplayamadık.

5. Böyle sakar bir insanı işbaşında bulundurmak, verimsiz sonucu istemek gibidir. İran ataşemiliterimize, Nizam-üs-saltana, hazır bir iş hâlinde fırsattı. Nasıl olursa olsun, yalnız "iş olsun!" diye bahtsız memleketimize yamayıverdi ve bu hata içinde hata oldu. Çünkü bu şahsiyete, İran'da hürmet edecek bir kişi bile yoktur. (Menfaat yüzünden başka!...)

6. Bu hataları, size söylemekle yükümlü olanlar, bunları örtmek için gerçekleri gizlediler. İçlerinde Kont Kançik kadar değerli bir adam olsaydı, intihar ederdi. Bu kez Türkiye, çok aldandı. Hem nasıl aldanış... Çok ciddi, devamlı... Daima zararlı şekilde! Eğer Türkiye, yeni bir yol tutsaydı, İran siyasetinde yaptığı hatalar için Almanlara bakarak, aklanıp temize çıkardı!

7. Türkiye'nin memurları, İran'ın Nizam-üs-saltana gibi, çürümüş bir uzvuna bağlanıp kalacağına, gerçek ve millî kuvvetini ele alabilseydi, millî teşkilatı yönetecekti. Aksini yaptı ve size her şeyi yolunda gösterdilerse de bugün hakikat apaçık meydandadır.

8. İranlılar, Nizam-üs-saltana'yı resmen geçici hükûmetin başkanlığından çıkardılar ve lağvettiler. Bilmem, size hâlâ bundan bahsediyorlar mı?

9. İran göçmenlerinin İstanbul sefasına gelince; "milletin hazinesi" iki yıldır 350-400 kişiye aylık 8-10 bin lira maaş veriyor. Daha da verecektir. "Şu iki sene zarfında dört yüz kişiden –sorunuz paşa hazretleri– dört kişinin vicdanını ikna edebildiler mi? Emin olunuz, hayır!"[34]

10. Hilâfet siyasetine yoldaş olması gereken bu kişilerin, hiç olmazsa dosyalarınızda bir özgeçmişlerini, bugüne kadar yaşadıkları hayatı bulabilir misiniz? Hayır!

11. Bunların aralarında Bahtiyarî reisleri gibi, İran saltanatındaki değişimde tahta geçecek önemli şahıslar da vardır. Onlardan bir tanesini, size takdim ettiler mi? Hayır!

Levent Şahverdi Arşivi

12. İstanbul'da, işsiz ve güçsüz oturan bu kişilerin arasında önemli âlim, düşünür, araştırmacı, bilgili şahsiyetler de vardır. Bu vasıfları değerlendirilip, bir teşkilat kurularak yalnız İran hakkında "ilmî ve incelemeye dayalı" bir kongre yapılsaydı... Onlara, İran'ın nasıl yaşayacağı, önemli büyüklerimiz tarafından açıklanarak, "Osmanlılar da bir şey yapabiliyormuş" dedirtebilmek mümkündü... Biz, onların milletvekillerini tutuklayarak, aydınlarını aşağılayarak gönüllerini kırmaya çalıştık... Elimizde, hazır yüzlerce yetişmiş, düşünen aydın varken dikkate alıp, mensup oldukları bölgelerin genel durumu hakkında incelemeler içeren birer rapor alsaydık, hiç olmazsa bu kadar para masrafımız, ilmen olsun boşa gitmezdi...

13. Bütün bunlar mümkündü... Mümkün olan daha neler vardı... Harpte, İranlılar kadar bizim iç yüzümüzü gören, İslâm âleminin hiçbir topluluğu yoktur. Onlara, siyasetimizi göstererek; "hasenâtımızdan me'yus [iyiliklerimizle ümitsiz] etdik."[35]

14. Bu söylediklerimizi yapacak iki resmî yer vardı. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi ile Tahran Ataşemiliterliği. "Her ne kadar bu hakikat acı ise de diyebiliriz ki azîm-üş-şân [şanı büyük] Hilâfet siyaseti, muvaffak olamadı; yalnız Almanya kazandı!"[36]

Baha Said Bey'in eleştirilerindeki haklılığı, elde mevcut imkânlar dâhilinde yapabilme kabiliyeti gerçeği dikkate alınmak kaydıyla değerlendirilmeye muhtaçtır. "Zannediyorum ki İran'da muvaffak olmayan bir Türkiye, Irak'tan zarar görecek. Bi-n-netice [sonuçta] Kafkas, Türkistan, Afgan, Hindistan hakkında endişe-kâr [endişeli] bulunmak mecburiyetinde kalacaktır. Irak'ın zararı, Arabistan ve Afrika'nın Türkiye aleyhine inkişâfı [meydana çıkması] demektir. Bu, böyle giderse âti [gelecek] karanlıktır... Türkiye, Çin'i herhangi bir şekilde –gerek dinî, gerek millî– sarsabilir. Hâlbuki Japonya bunu yapamaz. Binâen-aleyh, [bundan dolayı] bu kıyâmetnümûn [kıyameti gösteren] hâdisede Asya'nın müstakil arslan payı, Türkiye'nin olması gerekdir."[37]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya "Size, İslâm siyasetinin mümessili diyorlar" diye hitap eden Baha Said Bey, memleketin hayatının idareci sıfatıyla elinde olduğunu, dolayısıyla

Levent Şahverdi Arşivi

ona söylenen doğru sözlerden gücenmeyeceğine "zan değil iman ettiğini" söylemekte ve uyarmaktadır. "Zararın neresinden dönülse kârdır. Bu adem-i muvaffakiyyeti [başarısızlığı] bil'âhire zât-ı devletlerine isnad edecekler."[38]

Geleceğe dair öngörüsünde, Asya'daki Türk-İslâm toplumunun çoğunluğu, "Hilâfet hesabınadır" kanaatini açıklayıp, bu büyük emelin önündeki zorluklara göğüs germesi gereken "Türkiye müttefiklerinin ve gençliğinin" Asya stratejisi siyasetinin ana hatlarını da şu maddelerde açıklar.[39] 1. Mevcut teşkilatı değiştirmek. 2. Yeni teşkilatı dışarıda kurmak. 3. Dışarıdaki teşkilatı bizzat ve başlı başına olarak sonuna kadar elde bulundurmak. 4. Bu teşkilatın en az beş senelik bütçesini, şimdiden belirlemek. 5. Teşkilatın, Dışişlerimizin diplomasi çevresiyle resmî temasını kesin şekilde yasaklamak.

"Asya Milletlerarası Birliği" ismini düşündüğü ve kurulmasını teklif ettiği teşkilatın görevlerini de Baha Said Bey, şöyle belirlemiştir. 1. Asya'da çeşitli milliyetler içinde dinî birlik dayanışması altında ortak bir gayenin tesisi. 2. İlmî, siyasî, sosyolojik, iktisadî incelemeler. 3. İktisadî siyasette Avrupa ve Asya ulaşımına, karşılıklı değişimine, Türkiye'yi aracı etmek. 4. Siyasî, askerî istihbarat. 5. Bu meseleyi, çeşitli dillerde dünyaya duyuracak bir yayın kurulu.

Baha Said Bey, mektubunu "son söz" notuyla bitirir: "Mefkûresiz [ülküsüz] insanlara iş vermemek, en birinci şart-ı muvaffakıyettir. Şarkın birçok insanları, hâdise-i tedkîk ve tecrübeden alâkadr-il-imkân [olabildiği kadar] geçmiştir. Artık kimlerle nasıl ve ne sûretde teşrik-i mesâi edilebileceği, velev ibtidâî [ilk derecede] olsun, teferrüs edilebilmiştir [sezilebilmiştir] zannındayım."[40]

Almanya'nın İran'da takip ettiği siyaset, müttefiki Osmanlı Devleti'nin aleyhindedir. Baha Said Bey'in "kazanan" diye gösterdiği Almanya, tamamen kendi çıkarları öncelikli siyasî ve askerî tercihlerindeki hedeflerine bütün gayretine ve harcamalarına rağmen ulaşamamıştır. Süleymaniye'de, İran Ordusu'nun temeli olacak yapılanmayı da bu sebeple dağıtmaktan geri durmamışlardır. Kasten dağıtılan İran jandarma birlikleri kumandanlığı karargâhı zâbitlerinden Abdürrahim tarafından kaleme alınıp, Nizam-üs-sal-

Levent Şahverdi Arşivi

tana'ya ulaştırılan raporda,[41] Almanya emrinde çalışan İsveçli Yarbay Edward, emrivakiyle tayin edildiği bu birliklerin kumandanı olarak yayınladığı ilk emirde, nasıl bir müttefik anlayışına sahip olduklarını sergiler. "Devlet-i Osmâniyye memûrîni [memurları] tarafından hukukşikenâne [hukuka aykırı] bir sûretde haps ve tevkif edildikleri hâlde, esliha ile [silahlarla] mukavemet edilmesini, umûm efrâd ve zâbitâna [erlere ve subaylara] emrediyorum. Mukavemet etmeksizin destgîr [yardımcı] olanlar, tarafımdan kabahatli ve mes'ûl addedileceklerdir."[42]

C. Von Falkenhayn'ın [Falkenhein] İran'a dönmek üzere Süleymaniye'den ayrılıp Kerkük'e gelen jandarma birliklerinin zâbitlerine hitabı, müttefik değil düşmanca anlayışın ifadesidir. "Türk memûrînine itaate mecbur olmamak şartıyla, arzunuz nedir? Sûret-i mahsusada diyorum ki Ali İhsan Paşa'dan ve diğer Türk memûrîninden asla fütûr etmeksizin [korkmaksızın] mülâhazâtınızı [düşüncelerinizi] beyân ediniz. Hamdolsun, bugün Türk kumandasından istihlâs edilmiş [kurtarılmış] bulunuyorsunuz."[43]

Kaymakam Ömer Fevzi, Almanların bu tavırlarını tahlil ederken, siyasî arka planını açığa çıkarmaktadır. "Almanların maksadı, esas itibariyle jandarma kıtaâtının [birliklerinin] idare ve kumandasını ele almak ve sulhe kadar bunu elde tutarak, sulhden sonrası içün İran jandarma teşkilat ve idaresini kendileri içün bir hakk-ı mükteseb [kazanılmış hak] yapmak idi. Jandarmaların, Türk Altıncı Ordu emrine intikal etmesinden münfa'il oldular [gücendiler]. Oradan kendi idarelerine almak içün, her çareye teşebbüs etdiler. Me'yûs olunca, mademki bizim olmadı, Osmanlılara da kalmasın hırs ve rekabetiyle, jandarmaları dağıtmaya veyahud bu esası bozdukdan sonra yeniden ve kendi idareleri altında toplamak istediler."[44]

6. Ordu Kumandanı Mirliva Halil, Başkumandanlık Vekâleti'ne, İran ve Orta Asya'daki son dönemdeki gelişmelerden yararlanmak üzere, teklifte bulunur. Erkân-ı Harp Binbaşı Naim Cevad, Kaymakam Şevket Bey ile Tahran'a gönderilmelidir. Ortaya çıkacağı düşünülen fırsatlardan istifadeyle Afganistan'a geçmesi yararlı olacaktır. Yalnız Afganistan emiri nezdinde tanınması için,

Levent Şahverdi Arşivi

padişah ya da başkumandan vekili tarafından yazılacak bir mektubu götürmesi lazımdır.

Askerî görevinin sorumluluğunun yanında, çevrede meydana gelen siyasî olayları takip eden Mirliva Halil, bugünün keşmekeşi içinde yarına dönük değerlendirmesinde akılcıdır. "Âhiren [en son] ajanslarla da cumhuriyet ilan edildiği anlaşılan Türkistan'ın merkezinde, şimdiden bir zâbitin i'zâmını [gönderilmesini] fâideli görüyorum. Tensîb buyurulduğu [uygun görüldüğü] takdirde, buraya ve Hive'ye ve Buhara'ya tayin edilecek zâbitânın birlikte gönderilmek üzre, Musul'a i'zâmlarını istirham eylerim."[45] 79 numaralı şifre ile Başkumandanlığa ulaşan teklif evrakının üzerine şu not düşülmüştür. "Ali Başhampa'ya, Nazır Paşa Hazretleriyle görüşülecek."

"Tahran mebusu Süleyman Mirza" 13. Kolordu Kumandanlığı'yla yakın temastadır. Siyasî meseleler ve yansımaları, aşiretler vs konularında hem bilgi hem de şahsî değerlendirmelerini kapsayan yazılar takdim eder. Brest-Litovsk Antlaşması'nın 10. maddesi hükmünce,[46] Rusların İran'ı tamamen boşaltacak olmaları,[47] Rusya'nın İran'ın toprak bütünlüğünü kabul etmesidir ki önde gelen aşiretlerin reisleri ve "İran milleti tarafından" bunu sağlayan Osmanlı Devleti'ne minnettardır. Süleyman Mirza, bugün gelinen seviyeyi gelecek adına sevindirici kabul eder ve temennisini dile getirir. "İnşallah ileride bu iki İslâm devleti, ittihad ve ittifak [birlik ve işbirliği] ile birçok terakkîyâta [ilerlemelere] mazhar ve umûm âlem-i İslâm'ın, düşmanların şerrinden tahlîsine [kurtarılmasına] muvaffak olurlar."[48]

İngiliz temsilcinin görüşme davetini, "Sencabî serdarları" özürlerini bildirerek kabul etmezler.[49] Aşiretlerin, Osmanlı Devleti'yle irtibatlarını kesmeye dönük bu teşebbüs, Süleyman Mirza'dan gelen "malûmât"tan öğrenilmiştir. Sencabîlerle diğer aşiretler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinde, işbirliği yapmalarını sağlamada, Süleyman Mirza'nın faaliyetleri etkili olmuştur. Onun kanaatine göre, yakın zamanda, bütün İranlılar, özellikle batı kesimindeki aşiretler, İngilizlere karşı harekete geçeceklerdir. Şu anda ortam uygun olsa da hazırlıklar kesintisiz sürmektedir. Kirmanşah

Levent Şahverdi Arşivi

ve diğer yerlerdeki "bil-cümle matbuât ve komiteler işe başlamışlardır."[50] Yakın zamanda her iki devlet için iyi sonuçlar görülecektir. İngilizler, bunun farkına varmışlardır ve siyaseten ön almak telaşındadırlar. Öyle ki Hanekin'deki İngiltere konsolosu, aşiretlere bir yazı göndererek, pek yakında İran topraklarından çekileceklerini, İran'ın tarafsızlığını tanıdıklarını ilan eder.[51]

Süleyman Mirza, faaliyetlerinin ağırlığını aşiretler, komiteler ve siyasî partilerin bir araya gelerek işbirliği yapmalarını sağlamak üzerine kurmuş, olumlu sonuçlarını da görmeye başlamıştır. Acımasız İngiliz siyasetine karşı uyanış, hemen her kesimde güçlenmiştir. Öyle ki İngiliz yanlısı Kirmanşah valisi öldürülmüş, yine İngilizlerin kurdukları "Garp Polisi" de lağvedilmiştir.[52] Tabii olarak, Süleyman Mirza'nın ve kardeşi İsa Mirza'nın yararlıkları, Osmanlı Devleti'nce takdir görür ve "harp madalyası" ile taltif edilirler.[53]

Sencabî serdarları, Süleyman Mirza ve İngiliz Konsolosu arasında bir görüşme gerçekleşir. Konsolos, serdarlardan, birkaç gün içinde Süleyman Mirza'nın kendilerine teslimini ister. Tehdit edercesine, devam eden çatışmayı ortaya sürünce, aynı sertlikte cevap alır. Süleyman Mirza, "İngilizlerin, Takîzâde[54] programını tatbik ve İran'ın istiklâl ve bî-tarafîsine riâyet edildiği takdirde"[55] düşmanlığı terk edeceğini söyler.

Osmanlı Devleti'nin kuvvetini kötümserlere göstermek, birçok cahilin de düşüncelerini yönlendirmek üzere, "Şehbenderhâne muhafızı" adı altında Savuçbulak'ta bir süvari birliği konuşlandırılması düşünülmektedir.[56] Bugünlerde Savuçbulak'a gelen Serdar Ali Han'ın, ne yapmak istediği henüz anlaşılamamıştır.

Sencabî aşiret reisleri Serdar Nasır ile Serdar Muktedir ise, Osmanlı Devleti'yle işbirliği yapmanın şükran duygularını 13. Kolordu kumandanına yazdıkları mektuplarda dile getirirler.[57] 6. Ordu Kumandanlığı'nın birliklerindeki İranlılar da bu gelişmelerden sonra, memleketlerine dönmeye karar verirler.[58]

13. Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin,[59] aşiret reisleriyle samimi ilişkiler kurmuştur. Onları, İngilizlerle mücadelede etkin, dirençli, şuurlu kılmak için çaba sarf eder. Serdar Nâsır, Serdar Muktedir ile "Göran aşireti reisi Reşid-üs-saltana ve Kel-

Levent Şahverdi Arşivi

hor reisi Emir Muaazzam Abbas'a" yazdığı mektupta,[60] durum değerlendirmesi yaparken beklentileri de açıkça söyler. İngilizlerin İran'daki işgallerini sürdürmek siyasetinde "aşiretleri kandırarak" halkı elde etmeye çalıştıkları görülmektedir. Kendisinin inancı, "İslâm düşmanı olan İngiliz fitnesinin" oralarda yayılmayacağı, itibar görmeyeceğidir. Çünkü onlara güvenmektedir. İran'dan Rusları kovmak için, Osmanlı Devleti askerleriyle "omuz omuza Mâh-ı deşt Ovası'nda, Kirmanşah sahralarında" yiğitçe savaşan, kahraman İran aşiretlerinin, daima yurtseverlere yakışır biçimde, İslâm ilkelerine layık harekette kararlı olacaklarına şüphesi yoktur.

İngilizlerin asırlardan beri "eme eme doyamadıkları İslâm kanına" şimdi İran'ı katmak hevesine düştüklerini söyleyen Miralay Selahaddin, vatanlarını savunmayı bilen aşiretlerin, şimdi süren saldırıya karşı, vatanlarının kapısını kapamayı bileceklerini vurgular. Sonunda, baş eğmeye mecbur edilen müttefikleri Ruslar gibi, İngilizlerin de er geç aynı sonu yaşamaktan kaçamayacaklarını anlayacaklarına, aşiretler emin olmalıdırlar. Ruslara karşı savaşta, tarihî bir mevkii işgal eden "İran mücahidlerinin" vatan savunması uğrunda, İngilizlerin önünde de aynı mücadele ruhuyla hareket etmeleri şarttır. İngilizlerin dağıttıkları altınların aldatıcılığını anlamayıp, büyüsüne kapılan bazı akılsızların, nasihatlerle doğru yola döndürülerek, birlik ve beraberlik devrini açmak zamanı gelmiş, hatta geçmektedir. Bir an evvel, aşiretler arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasına çalışılmalıdır.

Miralay Selahaddin, Serpol'a kadar giden bir avuç İngilizin, nasıl olup da oralarda hiçbir engelle karşılaşmadan dolaşmasına hayret ettiğini, reislere söylerken, karşı tedbirlerin alınabilmesi için, o taraflardaki İngiliz kuvvetleri hakkında açık ve gerçek bilgilerin toplanmasını, ayrıca Kirmanşah'a dek uzanıp uzanmadıklarını araştırıp haber vermelerini rica eder. İngilizler, iaşe hususunda zor durumda kaldıklarından, her vasıtaya başvurmaktadırlar.

Aşiretlerin, İngilizlerin aldatmalarına kanarak, ticaret kastıyla alışveriş yapmaları muhtemeldir. Bu tuzağa düşmemelerini isteyen Miralay Selahaddin, mektubunu, reislere uyarı ve tavsiyeyle biti-

Levent Şahverdi Arşivi

rir. "Bu yüzden âlem-i İslâm'a, dolayısıyla İran'a birçok fenalıklar yapmış olacakları ve İngilizlerin temdîd-i mukavemetine [dirençlerini sürdürmelerine] sebebiyet verecekleri, sûret-i müessirede [etkin şekilde] aşâire ihtar edilerek, mümânaat edilmesini [engellenmesini] ve eğer böyle bir ticaret maksadları var ise, küffara değil, bize, İslâm dostlarına füruht etmelerinin tefhimini [satmalarının anlatılmasını] rica ederim."[61]

Tahran mebusu Süleyman Mirza'ya da mektup[62] yazan Miralay Selahaddin, aynı konuları dile getirir. Maneviyatını güçlendirecek, telkinlerde bulunur. Düşman devletlerin "kuvveti, her taraftan kırılmış, Rusya ayrılmış, İtalya ezilmişdir. Diğerleri de bir taarruza muktedir bulunmuyor. İngilizlerin buralardaki misafiretleri, pâydâr [kalıcı] olamayacaktır."[63] Ayrıca, İngilizlerin, Kasr-ı Şirin ve Serpol çevrelerine, daha içerileri ne kadar kuvvet sevk ettikleri, aşiretlerdeki teşebbüsleri hakkında edineceği doğru bilgileri ulaştırmasını rica eder.

Süleyman Mirza, Miralay Selahaddin'in öğrenmek istediği hususları araştırır, kısa süre içinde topladığı bilgileri, bir mektupla bildirir.[64] Kasr-ı Şirin'deki İngiliz kumandanın emrinde 800 kadar Hintli piyade, seyyar hastanelerine ait 300 asker ile 250 adet yük, 3 adet de topla donatılmış otomobil ve 5 makineli tüfek, 3 adet dağ topu, 1 adet ağır sahra topu ve 2 adet tayyare mevcuttur. Yaklaşık 1.400 kadar asker de Serpol ile Paytak'tadır.

İran'da değişen ortamın geleceğe dönük askerî ilişkilerde sağlamlaştırılması düşüncesiyle, Harbiye Nezareti'nce, eğitim planlaması hayata geçirilir.[65] İranlı zâbitler, küçük zâbitler ve askerî öğrenciler birliklerde, kurumlarda, askerî mekteplerde staja ve eğitim görmeye başlamışlardır. Bu süreç, devamlılık kazanacak ve kapsamı gittikçe daha da genişleyecektir. Düzenli akışı sağlamak ve yararlı şekilde sonuçlandırmak, Osmanlı Devleti Ordusu'nun "yüksek ve yeni bir vazifesidir." Şimdiden İranlıların "bir nezaret-i mahsusa" altında bulundurulmaları için, ilgililerin dikkatlerinin çekilmesi faydalı görülür. Staj görmek üzere "sivil sıfatıyla kabul edilenlere" de Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nde "İranlı misafirlere veya muhacirlere ayrılan bütçeden" maaş verilecektir.[66]

Levent Şahverdi Arşivi

Staj ve eğitim süresi boyunca, zâbitlerin ve askerî öğrencilerin bulundukları yerlerdeki sorumlular tarafından, düzenli ve mükemmel biçimde etraflıca açıklanmış sicilleri tutularak, "maddi ve manevi niteliklerinin" yanı sıra şu andaki kabiliyetleri ile gelecekteki yetenekleri tespitle kaydedilecek ve onaylanacaktır. Dört nüsha düzenlenecek sicil kayıtlarının birisi idarede, diğeri mensup oldukları dairelerde saklanacaktır. Üçüncü nüsha Tahran Askerî Ataşeliği'ne, dördüncü nüsha da ataşelik aracılığıyla İran hükümetine gönderilecektir.

Bir süre sonra, Harbiye Nezareti'ne bağlı,[67] "Şark askerî işleriyle görevli"[68] "Şark Askerî Umûru Şube-i Mahsusası" teşekkül ettirilerek, müdür vekilliğine Kaymakam Ömer Fevzi atanır. Gelecek günlerde İran Ordusu teşkilatı özelinde çalışacak "şube-i mahsusa"da, Kaymakam Ömer Fevzi, "İran Ordusu teşkilat başkanlığını" üstlenecek; yazışmalar, "müstakil kuvve-i seferiye nâmı altında ve mahrem" olarak yapılacaktır.[69] Şubenin ihtiyacı memurlar, Özlük İşleri Dairesi'nden temin edilecektir.

Kaymakam Ömer Fevzi, Özlük İşleri Müdürlüğü'ne gönderdiği yazıda,[70] İranlıların seçimine ilişkin takip edilecek yolu açıklar. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın verdiği emre göre, bütün birliklerde ve dairelerde görevli bulunan aslen İranlı zâbitler, küçük zâbitler, öğrenciler, aslen Osmanlı fakat Farsça konuşabilen zâbitler, maaş ilmühaberleriyle birlikte "bir maksad altında" çağrılıp toplanacaklardır. Seçme yapılabilmesi için zâbitlerin isim ve rütbeleri, küçük zâbit ve öğrencilerin miktarlarını içeren bilgi yazısına ihtiyaç vardır. Listeler gelip incelendikten sonra, seçilenlerin nerede ve ne şekilde toplanacakları, ilgili yerlerine bildirilecektir.

İranlılar için hazırlanan bu planın birliklere duyurulmasının ardından, 6. Ordu Kumandanlığı emrindeki çeşitli sınıflara mensup İranlı zâbitler, bu kapsamda müracaat ederler. İsimleri, Harbiye Nezareti'ne bildirilir.[71] Gelecekte memleketine hizmet etmek gayesiyle, yeni usûl eğitim ve öğretimi öğrenmek isteyen Serdar Şüca, Emir Hüseyin Han, Küçük Zâbit Mektebi hocaları eşliğinde staj yapmak isterler.[72] Arzuları, kabul görüp onaylanmış ve ilgili

Levent Şahverdi Arşivi

mektebe de gereği tebliğ edilmiştir.[73] Sonraki aylarda da staj için gelenler olur.[74] Piyade Küçük Zâbit Mektebi'nde staj için "Hücum Taburuna" nakledilenlerden uygun vasıftakiler, İhtiyat Zâbit Mektebi'nde eğitimlerini sürdüreceklerdir.[75] Jandarmaların durumu ise karışıktır.

Harp başladığında, İran'ın düzenli askerî kuvveti yoktur. Silahlı kuvveti, jandarmadan ibarettir. İsveçli zâbitlerce eğitilip teşkilat düzenlenmesi yapılmış, "işe yarayan zâbitân jandarmaya alınmış" yeteneklerine göre de rütbe dağıtılmıştır. Bunların dışında kalanların, geçmiş dönemlerde aldıkları rütbelerde, bir değerlendirme ölçüsü yoktur. İranlıların, Osmanlı Ordusu'nda staj görmeye başlamalarında bu konu, mesele olarak ortaya çıkmıştır.

Şube-i Mahsusa'ca, mesele hakkında İran Büyükelçiliği'yle görüşülmüş ve şu karar alınarak, çözüm yoluna gidilmiştir. "İran'ın jandarma kıtaâtında bulunmuş ve salâhiyyet-dâr [yetkili] merci'den rütbesi tasdik edilmiş olanların rütbeleri tanılacakdır. Diğerlerine mevki'-i ictimâîsi nazar-ı i'tibâre alınmak şartıyla, sivil muâmelesi yapılacakdır."[76] Yetkili makamlar Tahran merkezî hükümeti ile harp esnasında kurulan "hükûmet-i muvakkate"dir. Nizam-üs-saltana'nın geçici hükümet reisi olarak imzaladığı "buyrultular" geçerlidir. İran'da yaşanan karmaşada, bazen İsveçli bir jandarma yüzbaşı bile kendi başına, bir İranlı zâbite rütbe ve eline buyrultu vermiştir. Bunları geçerli kabul edip tanımak ise hiç uygun bir yöntem değildir.

"Harbiye Nezareti Muâmelât-ı Zâtiyye Müdiriyyeti Umûr-ı Ecnebiyye Şubesi" İranlı Yüzbaşı Hasan'ın, "Osmanlı Kanunları ve Düzenlemeleri"ni Farsçaya tercümesiyle meşgul olduğunu bildirerek, nerede çalıştırılmasının münasip olacağını, Şark Askerî Umûru Şube-i Mahsusası'na sorar.[77] Verilen cevapta, belirlenen amaca uygun bu faaliyetin, Tercüme Şubesi'nin gözetiminde, sağlıklı yürütülmesinin ve Kanunlar Şubesi Müdürlüğü'nce de denetiminin yapılması, en iyi hal tarzı olarak belirtilirse[78] de "Şube-i Mahsusa emrinde olarak çalışması" Nezaretçe uygun görülür.[79] İranlı Abdullah Efendi de "maaşla" tercüme yapmak üzere, aynı şekilde çalışacaktır.[80] Tercüme yapabilecekleri seçmek üzere düzenlenen

Levent Şahverdi Arşivi

sınava, hangi şartlarda ve ne kadar ücret istediklerini söyleyen 35 İranlı iştirak eder. 10 tam puan üzerinden yapılan değerlendirmede, 5'i gayr-i kâfi, 9'u kâfi, 11'i de âlâ not alırlar.[81] Birkaç ay sonra İranlı Topçu Yüzbaşı Sadık, Piyade Yüzbaşı Hasan, Tabip Mülâzım-ı evvel Rıza Perveriş de tercüme işinde görevlendirilirler.[82]

İranlı bir mühendis, "Size hizmet edersem, devletime ve vatanıma hizmet etmiş gibi olurum" diyerek, Harbiye Nezareti Özlük İşleri Müdürlüğü'ne başvurur. İlgisi icabı, Şube-i Mahsusa'dan görüş istenir. Cevap olarak kaleme alınan değerlendirmede[83] meseleye yaklaşım, bakış açısı devlet siyasetinin kapsayıcılığını göstermesi yönünden dikkat çekicidir. İranlı mühendisin, Osmanlı Devleti'nin emrinde hizmete kabulü, siyaseten yerindedir. Bütün Müslümanlar gibi, İranlıların da aramıza karışması ve memleketimizi, menfaatimizi; kendi memleketleri, kendi menfaatleri gibi düşünmeye alışmaları hayli lüzumludur. Müracaatında ifade ettiği düşüncenin, Osmanlı tebaası olmayan bütün "genç İslâmlarda" uyanması temennimizdir. Devletimizin bir mühendise ihtiyacı olmasa bile, olumsuz cevap vermemek "bu gibilere hüsn-i kabul göstermek siyaseten lâzımdır." Aksi hâlde gücenir, kırılır. Bu da kötü dedikodular hâlinde yayılır gider.

Mühendis, haklıdır. Bugün, İran'da çalışabileceği bir fabrika yoktur. Çünkü mevcut birkaç fabrika da dış güçlerin müdahalesiyle kapanmıştır. İran'ın ilerlemesinde hem kendisine hem de bize faydalı olabilmesi için, bu alanda uzmanlara muhtaçtır. Bunlar da ancak teşvik ile yetişebilir. Bir talebe anlarsa ki mühendis olursa, şimdi ne memleketinde ne de "büyük peder evi" demek olan bizde bir iş bulamayacaktır, elbette mühendis olmak istemez. İran'a, her şey gibi mühendis de lazımdır. Arzu edilir ki gelecekte bu mühendisler, bizim mekteplerde yetişsin. "Şubenin kanaat ve mütalâası, bu mühendise ya Harbiye veya Bahriye ve Nâfia nezaretlerinde bir iş bulmak ve netice(nin) bir an evvel kendisine tebliğ edilmesi, muvâfık olacağı noktasındadır."[84] Bir süre sonra İran'da böylelerinin çalışma imkânı doğduktan sonra, kendisi, güzel hatıralar ve hayat ile "tarafımızdan gönderilir" işsiz ve gücenik bırakılmamış, kazanılmış olur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ubeydullah Efendi,[85] harbin ikinci yılında, Afganistan'a gitmek üzere görevlendirilir. İran'dan daha ileri gidemez. Burada karşılaştığı engeller, sıkıntılar yüzünden yola devam edememiştir.[86] Tahran'dan yazdığı raporda,[87] geçen süreyi anlatır. İran'a geldiğinde, Horasan yoluyla Afganistan'a geçmenin imkânsızlığından dolayı, aynı gaye için hareket eden Almanya İkinci Sefer Heyeti'yle, Kirmanşah'ta karşılaşır. Almanların, Demokratlarla birlikte İngiliz taraftarlığıyla suçladıkları Kirmanşah askerî kuvvetler reisi Serdar Nusret'e düzenledikleri bombalı suikast, istedikleri gibi değil, başarısızlıkla sonuçlanır. Mart ayı sonlarında yenilmiş bir hâlde Kirmanşah'tan kaçmak zorunda kalırlar. Bu sırada Serdar Nusret'in sevk ettiği aşiretler, yollarda Almanlara saldırırlar, bazılarını öldürürler. Afgan emirine sunmak üzere hazırladıkları çok pahalı hediyeleri, yüklü miktarda paraları yağmalarlar, sağ kalanları da Şiraz'da esir ederler.

General Percy Molesworth Sykes,[88] 1916 yılı Haziran ayının başlarında, görünürde, İran'ın güneyinde polis[89] teşkilatı göreviyle, Tebrizli 150 asker ve dört zâbitle, Benderabbas'tan Kirman'a gelir. Serdar Nusret'in tehditleri, kısıtlamaları yüzünden, şehirden ayrılamayan Ubeydullah Efendi'yi, on beş gün sonra "Hindistan hükûmeti nâmına" esir alır. On dokuz gün tutukluluğun ardından, "aşiretlere göstermek üzere" İranlı yirmi süvari muhafızla, Benderabbas'a yollar. Güzergâh üzerindeki Sadabad kazasında birkaç gün dinlendikleri esnada, Osmanlı Ordusu'nun Hemedan'a girmekte olduğu haberi alınınca, "Türk Pıçakçı aşireti reisi Hüseyin Han" kendi aşiretinden gönderdiği 120 süvari ile oradan alıp Serkûh köyüne götürerek, esaretten kurtarır.

Serkûh reisi Şeyh Ebülhasan'ın tahsis ettiği 120 piyade ile birlikte 240 kişilik kuvvetle Hüseyin Han'ın kumandasında, Eylül ayında Savuçbulak'a taarruzla, gece kasabaya girerler. Yakınlardaki İngiliz kuvvetleri, bunu haber alarak ertesi sabah karşı saldırıya geçerler ancak kasabayı alamazlar. Hüseyin Han'ın kuvvetlerinin elinde cephane kalmayınca, gece çekilmek zorunda kalırlar. İngilizler, topladıkları kuvvetle, Hüseyin Han'ın aşiret yurduna sürekli saldırılarla rahat bırakmazlar. O da sonunda çaresiz kalır, kendi-

Levent Şahverdi Arşivi

si Serkûh'a kaçar. Bir yıl boyunca, Ubeydullah Efendi'yle beraber "Fars aşireti" içinde yaşarlar. Hüseyin Han'ın "gerek Sadabad kasabasında ve gerek yurdu olan köylerdeki evleri, topa tutulup yıkdırıldı. Bağları, bahçeleri harab, emvâl [malları] ve eşyası yağma, mahsulât, hayvanât ve mevâşisi [davarları] hep gasb edildi."[90] Zaman, beklemekle geçer.

1917 yılı sonlarında, Demokratların yeniden iktidara geldiklerini öğrenince, Ubeydullah Efendi ile Hüseyin Han, sapa yollardan Tahran'a hareket ederler. Kirmanşah Dağları'nda, susuz çöllerde geçen zorlu kırk günlük seyahat sırasında karşılaştıkları saldırılara rağmen, sonunda Tahran'a varırlar.

Ubeydullah Efendi, raporu kaleme aldığında, Tahran'a geleli bir ay olmuştur. İstanbul'dan Afganistan'a götüreceği eşyalar, burada saklı olduğundan, herhangi bir kayıp yaşanmamıştır. Geldiğinden beri "her sınıf halk ile ve muhtelif cemiyetler" ile görüşerek, ortamı araştırır, bilgi sahibi olmaya çalışır. Sonunda vardığı kanaat; "Ne Tahran'da ne de İran'ın hiçbir yerinde, hiçbir kuvvet ve cemiyeti aleyhimizde bulmadım."[91] Herkes, büyük coşkuyla Osmanlı kuvvetlerinin başarısını beklemektedir. Tabii Osmanlı Ordusu'nun gelişinden korkan ve nefret eden bazıları bulunsa bile, onlar da çoğunluğun, İngiliz ve Rus taraftarlığıyla itham ettikleridir.

"İsveçli zâbitler ile idare olunan jandarma kuvvetini", olağandışı Osmanlı Devleti yanlısı olarak niteleyen Ubeydullah Efendi, kumandanlarıyla iyi ilişkiler kurduğunu, öyle ki başlarındaki kumandanın kendisini, Tahran Elçilik binasında ziyaret ettiğini de özellikle belirtmektedir. İsveçli zâbitlerin bu hizmetleri karşılıksız bırakılmayarak, "nişanlarla ve madalyalarla" taltif edilmeleri yarar sağlayacaktır.

Ubeydullah Efendi'nin İran'da bulunmasını istemeyen İngilizler, hükümete baskı yaparlar. Onlardan korkan mevcut iktidar da resmen tebliğde bulunduktan sonra, ısrarla takibini sürdürmektedir. Eğer, İspanya Elçiliği'nin himayesiyle St. Petersburg İsveç yolunu açabilirse, gitmekten başka çaresi kalmayacaktır. Ubeydullah Efendi'nin Tahran'da görüştüğü kişilerden birisi de padişaha, Afgan emirinin mektubunu taşıyan Serdar Abdülmecid Han'dır. Ken-

Levent Şahverdi Arşivi

disiyle beraber Afganistan'a gitmeyi kararlaştırırlar ancak gelen son mektupta, siyasî sebeplerden dolayı, gidişin ertelenmesi istenir. Sebep, Afganistan Hindistan sınır bölgelerindeki ayaklanmalardır.

Serdar Abdülmecid Han'a gelen son emirden sonra, Ubeydullah Efendi, İstanbul'dan bildirilecek yeni karara dek beklemek zorundadır. Eğer gitmesi istenirse, bugüne dek geçen süredeki büyük masrafları dikkate alınmalı, şimdi çektiği parasızlığına son verilmelidir. Yalnız kendisinin değil, ona, malı ve canıyla yardımdan kaçınmayan Hüseyin Han'ın maddi zararlarının da karşılanmasını isteyen Ubeydullah Efendi, raporunu talep ve tespitle bitirir. "Eğer, Afganistan'a gitmekliğim lazım gelir ise, harbin ibtidâsından [başlamasından] şimdiye kadar hayli zaman geçmiş olmakla, eli boş muvâfık olamayacağı, nâme-i Hümâyûn-ı hazret-i padişahî ile emânâtı [emanetleri] birlikde götürmeğe mecbur olacağım ve bu eşyanın velev ki yüzde bir derecesinde tehlikeye ma'rûz olabileceği arz olunur. Ferman."[92]

Hariciye Nezareti'nin cevabı, İran'ın İstanbul Büyükelçiliği vasıtasıyla, Tahran Maslahatgüzarı Nüzhet Bey'e ulaştırılır. "Ubeydullah Efendi'nin bir an evvel Dersaadet'e avdetini [dönmesini] Sadrazam Paşa hazretleri taleb eylemekde olduğunun, müşârün-ileyhe [adı geçene] tebliği mütemennâdır."[93] İran Büyükelçiliği de telgrafı aynen gönderir.[94]

Tahran Maslahatgüzarı Nüzhet Bey, Ubeydullah Efendi'nin siyasetten yoksun ferdi hareketlerini, sert şekilde eleştirir. Onun fevri açıklamalarından dolayı, İranlı idarecilerin yönelttiği itirazları karşılamakta güçlük çekmektedir. Ubeydullah Efendi, Azerbaycan'ı örnek gösterip, bazı toplantılarda, diğer vilayetlerin de istiklallerini ilan etmelerinin, İran için hayırlı olacağına ilişkin, kamuoyu tepkisini doğuracak şahsi öngörülerini açıkça söylemekten sakınmamıştır. Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik iyi niyetli siyasetini ihtiyatla karşılayanların şüphelerini artıran bu tutumuyla "kaş yapmak isterken, göz çıkarmıştır."[95] Nitekim Tahran Elçiliği'ne gönderilen 2.000 Osmanlı lirasının, Ubeydullah Efendi'ye ait olduğuna ve Afganistan'a gidişine harcanacağına dair İran hükümeti nezdinde bir şüphe doğurduğunu, onların da söz konusu

Levent Şahverdi Arşivi

paranın küçük dilimler hâlinde verilmesini kararlaştırdığını, Maslahatgüzar Nüzhet Bey, gizlice haber almıştır. Ayrıca, Afganistan'a birlikte gideceklerini söylediği Serdar Abdülmecid Han'ın, bizzat kendi ifadesiyle kim olduğunu da gelecek aylarda Hariciye Nezareti'ne bildirir. "Merkum, Afganistan'da mahkûm olup Rusya'ya firar etmiş olduğunu ve Afgan emiri tarafından hiçbir me'mûriyyet ve sıfat-ı resmiyyesi olmadığını, nihayet i'tiraf etmişdir."[96]

"Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mûr Süvari Kumandanı Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf" Kafkasya, Tahran, Hemedan, Sine yoluyla, Süleymaniye'ye gelir. Gözlemlerini, bir raporla takdim eder.[97] Ruslar, geçtikleri yerleri yakıp yıkarak, İran topraklarından çekilmektedirler. İngilizler, İran'daki "gaz şirketinin" hisse senetlerinin tamamını satın almışlardır. Seyahati esnasında, Afganistan'dan dönen, Alman Denizaltı Yüzbaşı Wagner'le karşılaşır. Onun verdiği bilgiler, sevindiricidir. Afganistan'da, Osmanlı Devleti'ne duydukları muhabbet hislerini açıkça göstermekten çekinen Afganlılar, yine de bütün tehlikeleri göze almaktan kaçınmazlar. Emrullah Han'ın kardeşi Nasrullah Han ile oğlu Ayn-üd-devle, Osmanlı Devleti yanlısı gizli cemiyetler kurmuşlardır. Ayrıca oralarda "Sami Bey, Doktor Münir Bey ve muavini Fehim Bey ve Yüzbaşı Hayreddin Bey gibi birçok Osmanlı zâbitânı bulunmaktadır. Ve onlardan Rıza Bey nâmında bir Osmanlı zâbiti de esliha [ateşli silahlar] fabrikası riyâsetinde [başkanlığında] bulunmaktadır."[98] Yüzbaşı Wagner'in anlattığına göre, Hindistan'da İngilizlere duyulan nefret ve düşmanlık her geçen gün arttığından, Türkistan üzerinden, Hintlilere yardım etmek kolaydır.

Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, bu fırsatın heba edilmemesi düşüncesiyle, yapılması gerekeni teklif eder. Hâlen Süleymaniye'de bulunan Sine Şehbenderi Mahmud Bey, bir an önce görev yerine dönmelidir. Çünkü orada kaldığı "dokuz gün zarfında" araştırmaları ve gözlemleri ona şunu göstermiştir ki Şehbender Mahmud Bey, aşiretler üzerinde olağanüstü seviyede sözü geçen birisidir. "Osmanlı nüfuzunu" tamamen hâkim kılmak, Sine ile Tahran, Reşt yollarını açarak, aralarında temas kurabilmek için, hemen Sine'ye gitmesi sağlanmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tahran'da, Ubeydullah Efendi'yi de gören Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, onunla ilgili de bilgi aktarır. Kirmanşah'ta İngilizlerin engellemesiyle, Tahran'a dönen Ubeydullah Efendi, "para ve talimat" beklemektedir. Para geldiğinde, "Kafkasya yahud Mirza Küçük Han'ın yanına gitmek arzusunda bulunuyor."[99]

Cengelilerin[100] lideri Mirza Küçük Han'ın emrindeki silahlı 5.000 süvari ile Geylan vilayetinde hükümrandır. Son olarak Reşt'teki İngiltere konsolosuyla birlikte, birkaç İngiliz'i esir alarak, "Cengel[101] nâm büyük ormandaki karargâhına hapsetmiş ve Cenubî İran'ı İngilizler tahliye etmedikçe"[102] esirleri serbest bırakmayacağını, Tahran'daki İngiliz Elçiliği'ne bildirmiştir.

Şubat 1918

İngilizler, şimdilik İran aşiretleri ile münasebetlerini, onlara yeterince güvenmediklerinden dolayı, neredeyse kesmişlerdir. İngiliz kuvvetleriyle ilgili gelen haberlerin doğruluğu şüphelidir.[103] İstanbul basınında, von Hertling başkanlığında "Alman-İran Komitesi'nin" resmen kurulduğu haberleri çıkar.[104] İran Muâhede-i Milliye Fırkası başkanı Takîzâde ise komitenin ikinci reisidir.

Kaymakam Ömer Fevzi, haberin yayınlanmasının hemen ertesi günü, meseleye dair değerlendirmelerini Harbiye Nezareti'ne arz eder.[105] Almanların bu hareketi, İran'ın dikkatini ve kamuoyunu Berlin'e çekmek, diğer devletlerin Takîzâde'yi önemsemelerini sağlamaya dönük bir tertiptir. Takîzâde'nin İran'daki büyük kitleyi temsilen Berlin'de bulunacağını, İran millî siyasetinin "merkez ve eksen" noktasının Berlin'in olacağını göstermek; Almanya hakkında İranlıları büyük ümitlere sürüklemek hedeflenmiştir. "Bu asabiyyet ve hareket, çekemedikleri Nizam-üs-saltana hazretlerinin şahsını ve Dâr-ül-hilâfenin [İstanbul'un] hukukunu istirkâben [rakip görerek] yapılmıştır."[106] Çünkü Alman-İran Cemiyeti kurulmuş değildir. Üç yıldan beri, gizli olarak mevcuttur. Takîzâde, kitlelerin reisi değildir. Üç yıldır Alman çıkarlarına alet olmuş, ücretle Berlin'de istihdam edilmiştir ve adı geçen komitenin en eski çalışanıdır. İran'ın bağımsızlığını kazanması ve toprak bütünlüğünü

Levent Şahverdi Arşivi

korumasının, Almanya'nın "mesâisi neticesi olarak" elde edildiğini iddia eden İran'ın Berlin elçisinin telgrafı, Tahran basınında, propaganda olarak yayınlanır.[107]

Komitenin program maddelerinin bir kısmı da İranlıları, Osmanlı siyasetinden soğutmak ve uzaklaştırmak, kayıtsız şartsız Almanların kucağına ittirmektir. Komitenin, Osmanlı Devleti topraklarında "Almanlara muhbirlik, daha doğrusu aleyhimizde casusluk eden ve İranlılara aleyhimizde yalandan haberler tertib ve neşriyle meşgul olan İranlı memurları vardır."[108] Almanlar, gizli komitenin faaliyetleriyle istedikleri sonuçları elde edemedikten başka, varlığıyla ilgili olumsuz düşünceler de yayılmaya başladığından, açık bir teşkilat yaparak "eski mahrem teşkilatı" örtmek istemektedirler. "Almanlara hizmetkâr ve âlet olan Takîzâde" yıllarca önce, fikirleri ve faaliyetleri İran ve Müslümanlar için zararlı görülerek, Şîî ulemâ tarafından fetvayla "kâfir" ilan edilip İran'dan çıkarılmış birisidir ki ülkeye geri dönme gücü bile yoktur.

6. Ordu Kumandanı Mirliva Halil'in önceki teklifleri kabul görünce, Başkumandanlık Vekâleti'ne, bu kez faaliyetlerin nasıl yürütüleceğine dair görüşlerini arz eder.[109] Tayinlerini önerdiği isimlerin uygun görülmesinin yanı sıra, "âlem-i İslâmiyetin mukadderatıyla meşgul heyetin" başkanlığına Nuri Bey'in getirilmesi de isabetli olmuştur. Kafkasya'da çalışmak üzere Yüzbaşı İsmail Hakkı'nın gönderilmesini, Dağıstan'da da daha önce oraya giden zâbitlerden Yüzbaşı Midhat'ın yollanmasını münasip görmektedir. "Henüz teşkilatı olmayan, her sûretle en geri kalan Türkistan'a, aklı başında, görmüş geçirmiş yaşlıca bir zâbitin tayini, pek lâzımdır."[110]

Uygulamanın esaslarına ilişkin tespitlerini de Mirliva Halil, hâl tarzını belirterek sıralar. Şimdilik, bu işleri, kendisi "Ordu Kumandanı sıfatıyla" ve orduya bağlı bir "şube-i mahsusa" ile Musul'dan idare etmelidir. Bakü'de güçlü bir "heyet" ve Tahran'da askerî ataşenin maiyetinde birkaç zâbit bulundurulmalı, Afganistan'a da askerî ataşe ve zâbit gönderilmelidir. Yarına dönük öngörülerinde akılcı tavır sergileyen Mirliva Halil'in uygulamaya ilişkin teklifleri, gerçekçi olmaktan hayli uzaktır. "İkmal olarak da bunlarla doğru-

Levent Şahverdi Arşivi

dan doğruya muvasalalarını [ulaşımlarını] temin eylemek ve her türlü ... her zaman emin bir sûretde yapabilmek içün, Azerbaycan ve Tebriz de dâhil olduğu hâlde, peyderpey muntazaman kuvvetlerle işgal etmek... Şarkda ve bilhassa İran'da sözle, propaganda ile hiçbir iş görülemez. Devletçe başka bir mahzur yoksa, bî-taraflığına düşmanlarımızca hiç de riâyet olunmayan İran'ın Azerbaycan kısmının işgal-i askerimiz altına alınmasına müsaadelerini pek ziyade istirham ederim. Şark'da yapılacak her iş, bu işgalin neticesine bağlıdır. Bunun içün fazla bir kuvvete lüzum görülmeyecektir."[111]

İran'dan çıkışlarını sürdüren Rusların boşalttıkları yerleri, Ermenilerin "Nasturîlerden yapmış oldukları teşkilat vasıtasıyla" ellerinde bulundurduklarına dikkati çeken Mirliva Halil, "bu hâlin bu sûretle devamı, zaman geçtikçe yıkılamayacak derecede kuvvetli olmalarını mûcib olacaktır" düşüncesindedir. Ruslarla yaptığımız "mütareke mukavelenâmesinde, muhacirlerin yerlerine gidebilecekleri kaydını koymuştuk" hatırlatmasının ardından "gönderdiğimiz muhacirlerin ve orada bulunan İslâm ahalinin bir kısmı Ermeni ve Nasturîler tarafından katl olunuyor" bilgisini de verip "Bu ahalinin himâyesi, Azerbaycan'ı işgalimize güzel bir vesile teşkil edecektir"[112] diye, kanaat belirtmektedir.

Mirliva Halil, Kaymakam Şevket'in kısa süre içinde Tahran'a gideceğini belirterek, oraya vardığında, İran merkezi hükümeti ile anlaşıp önce merkezde sonra da diğer yerlerde İran askerî teşkilatına başlamasını uygun bulmakta ancak kurulacak bölüklerin donatımını ve personel maaşlarını, mevcut İran hükümetinin sağlayamayacağını tahmin etmektedir. Bölüklerin iaşelerinin İran hükümetince, diğer masraflarının da tarafımızdan karşılanmasından yanadır.[113] Yalnız bir gerçek göz ardı edilemeyecek şekilde ortadır. Tahran'dan Afganistan, Türkistan, Kafkasya diğer iç kesimlere ulaşım ve haberleşme hayli sıkıntılı olduğu gibi, ileriyi düşünerek hareket eden İngilizler, "oradan yapılacak her türlü tertibât ve teşebbüsâtı [düzenlemeleri ve girişimleri] bol para ile akîm [sonuçsuz] bırakabilir."[114] Tabii bir diğer çıplak gerçek de Müslüman halkın "teşkilattan, silah ve cephaneden yoksunluğudur."

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Mirliva Halil'in tekliflerine cevap verirken, meselelere yaklaşımda soğukkanlı, gerçekçidir. "İran'ın teşkilat-ı askeriyesi mühim ise de bu bâbda seri' bir teşebbüs, belki İngilizlerin şedîd [şiddetli] itirazına ma'ruz kalması ve İran hükümeti üzerine icrâ-yı nüfuz ederek [sözünü dinleterek] teşebbüsâtımızı akîm bırakması pek muhtemeldir."[115] Dolayısıyla ilk önce, İran hükümetinin uygun bir şekilde ikna edilmesi ve onayının alınması gerekir. Tahran'dan Kafkasya, Türkistan ve diğer İslâm beldelerindeki hareketleri takip ve idare etmek, bizim için en acil ve önemli görevdir. Kaymakam Şevket'in öncelikle meşgul olacağı mesele budur. Daha sonra İran hükümetinin askerî teşkilat konusunda çıkarabileceği engelleri ortadan kaldırması hâlinde, bu meseleyle ilgilenebilir. İran'ın askerî teşkilatının masraflarına gelince, "ne siyasî ne de iktisâdî bir menfaat mukabili olmaksızın lâzım gelen mebâliği [paraları] hükûmetimiz, İran hükûmetine karz sûretiyle tesviyeye [borç vererek ödemeye] hazırdır. Lüzumu kadar Rus tüfengi de veririz."[116]

"Aldığım malûmat, bütün Şark ahâli-i İslâmiyesiyle kolay ve en emin temasın Bakü vasıtasıyla olacağını gösteriyor. Binâen-aleyh, en mühim merkezin Bakü'de tesisi lâzım geliyor. Ve Bakü kurasında [köylerinde] dâhil-i memleket ile emîn bir muvasalaya mâlik [ulaşıma sahip] olması kat'iyyen îcâb ediyor."[117] Mirliva Halil'in bu değerlendirmesini ise Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili dikkate alır. Nitekim bir süre sonra kurulacak Kafkas İslâm Ordusu'nun hedefi, Bakü'ye varmak olacaktır.

Ubeydullah Efendi, Tahran'dan ayrılmamıştır. 6. Ordu Kumandanlığı vasıtasıyla Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne yazdığı mektupta, Batum yolunun İstanbul'a açılacağını ümit ettiğini, Afganistan güzergâhının da seyahate müsait üzere olduğunu haber verir. "Memleketin büyük küçük tekmil siyasî" kişileriyle temaslarını sürdürmektedir. Cemiyetler, gazeteler, mahfillerin çoğunluğu İngiltere lehinde olduklarından, Ubeydullah Efendi'nin Tahran'da bulunmasından rahatsızdırlar. Onlara verdiği zararlardan sonra, serbestçe dolaşmasını hoş görmediklerinden, artık güvende değildir. Mümkün olursa, Kafkasya'ya gitmek arzusundadır. Gelecek talimata göre hareket edecektir.[118]

Levent Şahverdi Arşivi

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa, konuyu Enver Paşa'yla görüşür. 6. Ordu Kumandanlığına; "Ubeydullah Efendi, Afganistan'a gitmesini muzır görerek Kafkasya'da çalışmasını tercih ederse, oraya gidebileceği ve kendisine bin ve refiki olan Hüseyin Han'a iki bin lira tesviye olmak üzere gönderileceğinin"[119] bildirilmesi emredilir. Hariciye Nezareti'nce, Ubeydullah Efendi'ye ait olmak üzere, 3.000 Osmanlı lirası karşılığı olan 7.500 Tümen gönderilir.[120] Paranın 7.409 Tümeni, Tahran'daki Almanya Elçiliği'nce, kalan 1.091 Tümeni de İran Hariciye Vezareti tarafından Maslahatgüzar Nüzhet Bey'e aktarılacak, Ubeydullah Efendi de ondan alacaktır.

"Tahran Osmanlı Ataşemiliterliği" yardımcılığına atanan Yüzbaşı Cemal[121] Haydarpaşa'dan hareket edecek trenle Musul üzerinden, İran'a gidecektir.[122] İran'da seyahat için kendisine harcırah olarak, "altın veya gümüş para" ödenmesi lazımdır.[123] İstanbul'daki İranlı misafirler, Toros treninde kendilerine tahsis edilen mevkilerde,[124] memleketlerine geri döneceklerdir.[125] Misafirler arasından bazılarına ise gerek kendilerinin dönme isteği gerekse İran hükümetinin onları daveti dolayısıyla, "istirahatlerinin temini maksadıyla" Harbiye Nezareti'nin emriyle özel tren tahsis edilecektir. Özel durumları gereği, kalmak isteyenlerin isimleri ivedi bildirilecektir. İsimlerini yazdırmayanlar, gidecek kabul edilip ona göre düzenleme yapılacaktır. Osmanlı Ordusu'nda istihdam edilen veya staj gören zâbitler ise gitmeyeceklerdir.[126] İstanbul'da kalan İranlı zâbitler, "Harbiye Nazırı Paşa hazretleriyle ayrıca teşerrüf [hürmetlerini takdim] arzusunda"[127] bulunduklarından, Başyaverliğe müracaat edip randevu isterler.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından 2. ve 6. Ordu kumandanlıklarına ve Menzil Müfettiş-i Umûmîliği'ne gönderilen emirde, İranlı misafirlerin İstanbul'dan özel trenle hareket edecekleri bildirilir.[128] 2. Ordu Kumandanlığı, Halep'teki İranlı misafirlere zamanında tebliğ ederken, "kendilerinin dahi harc-ı rahları heyet ile gönderildiğini" ve tren Halep'e gelinceye dek hazırlıklarını tamamlamalarını sağlayacak, kafileye katılacakların mevcuduna göre ayrıca vagon hazırlayacaktır. "Nizam-üs-saltana

Levent Şahverdi Arşivi

hazretleri (İran'a) gitmeyeceklerinden, Halep'teki maiyyeti efrâdı [emrindekiler] ve hayvanâtı, kemâ-fi-s-sâbık [eskisi gibi] Halep'te kalacaktır."[129] 6. Ordu Kumandanlığı da yaklaşık yüz elli kişilik kafilenin seyahatleri için gereken yardımı temin edecektir.[130] Kerkük, Süleymaniye, Erbil gibi yerlerdeki İranlıların da memleketlerine dönüş için 6. Ordu Kumandanlığı'na başvuruları artınca, hududa kadar uğrayacakları menzil [lojistik destek] noktalarında, kolaylık gösterilmesi hususunda, ilgililere emir yayınlanır.[131] Menzil Müfettiş-i Umûmîliği, Süleymaniye yoluyla İran'a gidecek özel trendekilere "gerek iaşe ve gerek iskân ve nakliyat" için yolculuk esnasında kendilerine yardımcı olunmak üzere Menzil Müfettişliklerine talimat verecektir.[132]

İranlıların geri dönüşlerinde, "beherine beş maaş mikdarı harc-ı rah verilmekdedir." Kaymakam Ömer Fevzi, zamanında ödemelerin yapılmasında aciliyet gördüğünden, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne mürâcaatla, "Nizam-üs-saltana hazretleri nâmına daire-i aliyyelerince kredi açılması lüzumunu"[133] "İlk tertibatda İranlılar içün haftada birer vagon tahsisini Nazır Paşa hazretleri emir buyurdukları vakit, her vagon ile birer zâbit birkaç neferin hareketini"[134] emrettiğini hatırlatır. Zâbit ve neferler trende Süleymaniye'ye kadar eşlik edip misafirlerin seyahatlerini kolaylaştıracaklardır. Bu arada dönenler arasında bulunan Kirmanşah Osmanlı Şehbenderhanesi kavaslarından Gulam Ali ile Hüseyin'in harc-ı rahları da ödenecektir.[135]

Ay sonuna doğru yaklaşılırken, İranlıların "harc-ı rahlarına mahsuben Nizam-üs-saltana hazretleri senediyle" Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden alınan para miktarı 16.500 Osmanlı lirasıdır.[136] Misafirlerden bazılarına ödenen harc-ı rah miktarları şöyledir:[137] Paşa Han ve hizmetçisi 220 Osmanlı lirası, Serdar Said ve hizmetçisi 395 Osmanlı lirası, Akay Müderris 450 Osmanlı lirası, Akay Nur 930 Osmanlı lirası, Mesud ve Şefi' Han 200 Osmanlı lirası. Özel hizmetlerde görevli Azerbaycanlı Hacı Emin oğlu asker Ali Asgar'a ödenen nakit para ise 3.000 kuruştur.[138]

Süleyman Mirza'nın bildirdiğine göre, Rusların henüz Kirmanşah ve Hemedan'da bir miktar kuvvetleri kalmışsa da yakında ha-

Levent Şahverdi Arşivi

reket etmek üzere bulundukları anlaşılmıştır.[139] Rumiye'deki bir bölük Rus süvarisi ise Dalma istikametinde çekilmektedirler. Rumiye'den ayrılmayan konsolos vekili ile bir zâbit, şimdiye kadar Rus ordusunda "hizmet eden Ermenilere ve Nasturîlere verilen silahları toplamakla" meşguldürler.[140] Kazvin'den peyderpey Enzeli yoluyla çekilen Rus birlikleri; Hemedan, Kazvin, Savuçbulak ve diğer yerlerde "mezâlimden" geri durmamaktadırlar.[141] İran hükümeti, Tahran'daki Rus Elçiliği'ne verdiği "nota" ile bu düşmanlığı protesto ederken, diğer elçiliklere de konuyu açıklayan bir yazı gönderir. Asayişi sağlamak üzere, Kirmanşah ile Savuçbulak'a da "bir miktar asker" sevkini kararlaştırmıştır.[142]

Rumiye ve civarında, hâlen iki bin kadar Ermeni mevcuttur. Pek azının elinde silah vardır. Osmanlı Ordusu'nda hizmetli Nasturîler de patriklerinin (Mar Şemun) kumandasında çevrededirler. Ellerindeki Rus silahlarını vermek istememişler ancak Rus görevlinin ve Tebriz'den gelen Salûr-üd-devle'nin "tazyik ve tehdidiyle" zorla alınmaya başlanmıştır. Ağa Petros kumandasındaki Ermeniler ise silahlarını teslim etmedikleri gibi, Osmanlı vatandaşı olanlar da iltica etmeye yönelmişlerdir. "Nasturîler, İngilizler ve Amerikalılardan silah alacaklarını ve muâvenete [yardıma] mazhar olacakları ümidinde iseler de henüz İngiliz ve Amerikalılar(ın), bunlardan ve Ermenilerden bir teşkilat yapmaya başladıklarına"[143] dair, daha önce alınan bilgiler, şimdilik doğrulanamamıştır.

İngilizler, Rusların boşalttıkları yerlerden, özellikle Afganistan'a yakınlığından dolayı, Horasan eyaletini işgal niyetindedirler. "Ufak Ermeni kuvvetleri ve İngiliz zâbitleri Rumiye'den Azerbaycan'a gönderilmiştir... Kirmanşah'tan Hemedan'a 120 otomobil vâsıl olmuştur. Bu otomobillerden bir kısmı Kazvin'e ve diğer kısmı Reşt'e gitmiştir."[144] Culfa'da[145] Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışma çıkmıştır. Ruslar, Müslümanlara yardım etmiş ve Ermeniler yenilgiye uğratılarak, ellerindeki silahlar toplanmıştır. Aras Köprüsü de Müslümanların kontrolündedir. Hemedan'a gelen zâbitlerini Kafkasya'ya yollamak niyetindedirler. Kirmanşah ve Hemedan konsolosları, görev yerlerinden ayrılarak Kasr-ı Şirin, taraflarına gidince,[146] Kerend'e[147] askerî kuvvet sevk etmişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu birliğin sonraki istikametinin Kirmanşah olması, kuvvetle muhtemeldir.[148] İngiltere, harp devam ettiği sürece, Güney İran'ı tahliye etmeme kararındadır.[149]

İngiltere tarafından Güney İran'da çıkartılmak istenen "jandarma meselesi" haberleri basında yer almakta ve tartışılmaktadır.[150] Kaymakam Ömer Fevzi, meselenin ortaya çıkışını ve tahlilini içeren raporunu, Harbiye Nezareti'ne arz eder.[151] Prens Ekber Mirza'nın Hariciye Nazırlığı zamanında, askerî heyetle İran'a gelen General Sykes'ın, İran ordusunda hizmet görmek üzere Güney İran'da jandarma teşkilatına görevlendirilmesi, Vüsuk-üd-devle'nin Nezaretin başına geçmesiyle incelemeye alınır. Tahran'daki İngiliz Elçiliği'nin bu konudaki sürekli müracaatları sonunda, General Sykes ile maiyetindekilerin "ancak harbin devamı müddetince" Güney İran jandarma teşkilatına görevlendirilebilecekleri bildirilmişse de daha sonra hükümet reisi Alâ-üs-saltana'nın Hariciye Nezareti işlerini de yürüttüğü sırada, bu mesele tekrar gündeme gelir ve yeni kararlar alınır.

İran hükümeti, General Sykes ile maiyetindekilerin görevlendirilmelerini; İran'ın kuzey, güney gibi ayrı ayrı isimlendirilmeyip, bütünün "inzibat ve âsayişi içün" askerî bir kuvvet teşkili, emir kumandasının tarafsız bir devlete mensup kişiye verilmesi, ayrıca İran Devleti tarafından "on beş bin kişilik muntazam bir jandarma kuvvetinin" meydana getirilmesini kabul eder.[152] Kurulacak teşkilat için gereken, yaklaşık üç milyon tümen, gümrük vergilerine yapılacak zamla sağlanacaktır.

İngiltere Elçiliği, alınan kararların isteklerine aykırılığını öne sürerek, özellikle tarafsız bir komutan hususunda itirazlarını, Hariciye Nezareti'yle müzakere etmişse de direnişle karşılaşmıştır. Daha sonra iktidara gelen Sipehdar'ın başkanlığındaki hükümet, İngiltere tarafından General Sykes ve maiyetinin gönderildiğini, İngiltere'nin Güney İran'ın ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasından başka hiçbir amacının olmadığını, bu teşkilatın harbin sonuna kadar devam edeceğini, gümrük zamlarının yapılmayacağını ilan eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Süleymaniye'de kalan Sine Şehbenderi Mahmud Bey'e, Hariciye Nezareti'nden görev yerine dönmesi emredilir. Birikmiş maaş ve tahsisatı, ödenecektir.[153] Şehbender Mahmud Bey, Süleymaniye'de iken kendisine Harbiye Nezareti'nden ödenek tahsis edilmiştir. "İstihdam edeceği muhabirler ve sâîler [haber taşıyanlar]" vasıtasıyla İran'dan bilgiler toplamış, Nizam-üs-saltana ile şah arasındaki iletişimi sağlamıştır. Onun bu görevini üstlenecek bir kişi belirlenmeden ayrılması, "haber, bilgi akışının" yüzüstü bırakılması demektir. Oysa bu akışın devamı, kesin ihtiyaçtır. "Tahran'ı daima lehimizde bir temasda, âsûde ve mutmain [rahat ve şüphe etmez] bulunduran ve bize meclûb [taraftar] eden vesâilden [vesilelerden] bir mühimmi de Nizam-üs-saltana hazretlerinin şah hazretlerine îcâb-ı hâl ve zamana ve Tahran'ın hâlet-i ruhiyyesine göre, muntazaman takdim ettiği raporlardır ki bu hatt-ı muvasalanın [iletişim yolunun] inkıta'ından ma'sûniyyeti [kesintiden korunması]"[154] için hızla tedbirler alınması lazımdır. Bunun üzerine, Hariciye Nezareti'nden, Şehbender Mahmud Bey'den, ikinci bir emre kadar bulunduğu yerde kalması istenir.[155]

Kaymakam Ömer Fevzi, ortaya çıkan bu olumsuz durumun bir an önce giderilmesinin çözümünü, ayrıntılarıyla Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz ederek, vakit kaybının ve doğacak boşluğun önüne geçmek ister. Şehbender Mahmud Bey'in üstlendiği ve başarıyla yürüttüğü bu görevi, Süleymaniye Kumandanlığı devralacak, Tahran ile haberleşmede istihdam ettiği kişiler ve onların harcama hesaplarını üstlenecektir. Kullandığı "Tahran Ataşemiliterlik şifresinin" bir suretini alarak haberleşmeyi devam ettirecek, ihtiyaç duyulan "tahsisat" İstanbul'dan gönderilecektir. Süleymaniye'de haberleşmede aracılık hizmetini gören Nizam-üs-saltana'nın memuru Paşa Han'ın İran'dan alacağı "yazılı kâğıtları veya şifreleri" Süleymaniye Kumandanlığı, "Harbiye Nezareti Şifre Mümeyyizliği" vasıtasıyla Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne ya da Kaymakam Ömer Fevzi'ye göndermelidir. "Bu tertibatın Süleymaniye'ce mahrem tutulması hususunun te'mini içün îcâb eden tebligat"[156] hemen yapılmalıdır. Haberleşmenin, Harbiye Nezareti ile 6. Ordu Kumandanlığı'ndan geçerek, Süleymaniye Kumandanlığı'yla yapılması, vaktin kaybına sebep olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaymakam Ömer Fevzi'nin çözüm önerisi kabul görür ve Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 6. Ordu Kumandanlığı'na emir verir. Nizam-üs-saltana ile Tahran arasındaki haberleşmeyi yine Paşa Han devam ettirecek, bilgiler Süleymaniye Kumandanlığı ya da Tahran Sefareti vasıtasıyla "aid olduğu makama" dağıtımı yapılacaktır.[157]

Aşiret reislerinin taltifi siyaseti, her adımda uygulanmaktadır. Oraman aşireti reisi Abbas Kulu Sultan'ın "biraderzâdesi Mecid Han" beşinci rütbeden Mecidî nişanıyla taltif edilir.[158] Birkaç gün içinde maiyetiyle birlikte, Kerkük'ten harekete hazır bulunan Savuçbulak muhacirlerinden Mevlânazâde Şeyh Necmeddin'e, Kerkük Lojistik Destek Bölge Müfettişliği'nce, "on büyük saplı mavzerle, beher mavzer için iki yüz ilâ iki yüz elli aded"[159] fişek verilecektir. Şeyh Necmeddin maiyetindekilerle yola çıkar. Birkaç gün sonra güzergâh hakkında bilgi vermek üzere, adamlarından birisini görevlendirir. Onun ifadesine göre, Savuçbulak civarında belli başlı dört aşiret vardır. Doğuda, Debukri aşireti, her zaman 3.000 atlı çıkarabilir. Reisi, Hacı İlhan'dır. Kuzeyde, Karakışlak'ta yerleşik 1.500 atlı gücünde, Şeyh Aladyan reisin Şarviran aşireti vardır. Batıda, Bukân arazisinde yaşayan, 2.000 atlıya sahip Serdar aşiretinin reisi de Feyzullah Bey'dir. Güneyde ise 2.000 atlı çıkaran Sakız aşireti yerleşiktir. Reisleri de Muhammed Ali Han'dır. Önemli olan husus şudur ki bu aşiretlerin hepsi birbirlerine düşmandırlar.[160]

Rusların, Güney Azerbaycan'da hâkimiyetlerini kaybettiklerini bilen İngilizler, ortaya çıkan şartlarda kendi lehlerine uygun bir planı hayata geçirirler. Yeni bir yönetim şeklinin kurulmasını öne çıkarırlarken, misyonerler vasıtasıyla halkta da amaçladıkları düşünce karmaşıklığına sebep olurlar. Büyük çoğunluğu "Erkân-ı harbiyeden olan bu misyonerler, Azerbaycan'ın Rus ve Türk ile iktidarsız İran'dan kurtulması için, İran'dan ayrılarak müstakil yaşaması lâzım geldiğinden"[161] ve bunun fiilen ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla, "Sosyalist Demokrat" adıyla, 36 kişiden oluşan bir cemiyet kurarlar. Üyelerden 12'si Ermeni, 12'si İranlı, 12'si de misyonerdir. Görevi, güya Azerbaycan'ı kurtarmaktır. "Hakikat-i

Levent Şahverdi Arşivi

hâlde maksadları bu olmayıp, Ermenistan'ı Türkiye'ye tasdik etdirmek içün, Kürdistan'ı ele almak ve Ermeni uhuvveti [kardeşliği] tesis etmek(dir). Cahil Kürdler işi bilmeyerek, bu Demokrat cemiyetin Savuçbulak şu'besine hürmetle bakıyorlar."[162] Kürtleri iğfalde bedava zahire verirken, silahlanmaları için de para dağıtmaktadırlar. Bu yolla taraftar edinirlerken, Osmanlı Devleti aleyhinde makaleler de yayınlarlar. "İranlılar ile Kürd ve Ermenilerin el ele vererek, artık çalışmaları zamanı geldiğini"[163] tavsiye ederler. Misyonerler ise daha ileri giderek, Salmas tarafında, Nasturîlerden milis taburları, polis ve jandarma teşkiline başlamışlardır.

6. Ordu Kumandanlığı İstihbarat Zâbitliği, mülteci Hintli Müslüman bir askerin ifadesinden, dikkate değer bilgi edinir. Kolordu Süvari Bölüğü'nde istihdam edilen mülteci Hintli bir zâbitin Bane'den[164] yazdığı gizli mektupta anlattığına göre, Kirmanşah'taki İngiliz konsolosun emrindeki Müslüman Hintli askerlerle münasebet kurularak, bu vasıtayla Bağdat'a kadar haber toplanmasını mümkün olabilecektir.[165] Tabii bu yöntem gayet iyi ve güzel ise de uygulanabilirliği, yapılacak araştırmadan sonra anlaşılacaktır.

Süleyman Mirza'nın, İngilizler tarafından tutuklandığına dair haberler,[166] İstanbul'a ulaşır. Dâhiliye Nezareti'nce, Musul Valiliği ile 6. Ordu Kumandanlığı'ndan, gerçeğin araştırılarak bildirilmesi istenir.[167] İlk duyumlar, Süleyman Mirza'nın kardeşi Kasım Han ile birlikte mi, yoksa yalnız mı tutuklandığı hususunda çelişkilidir.[168] Bir süre sonra da "Süleyman Mirza'nın İngilizler tarafından tevkif edildiği haberi teyid edilir."[169] İranlılar ise, Reşt'teki "İngiliz hâkim-i siyasîsini, Süleyman Mirza'ya mukabil olmak üzre, esir etmişlerdir."[170] İngiltere, İran hükümetinden konsolosun serbest bırakılmasını ister. Verilen cevap, İran hükümetinin "mezkûr konsolosun Süleyman Mirza ile tebdiline hazır olduğu"dur.[171]

13. Kolordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Reisi, bu meselede farklı bir yöntem teklif eder. Süleyman Mirza'nın kardeşi Abbas Mirza'ya mektup[172] yazarak derin üzüntülerini belirtir. İngilizlerin bu gibi esirlere karşı bir zararlarının dokunmayacağından emin olmasını söyler. Gerek İran gerekse İslâm âleminin kurtuluşu uğrunda üstlendiği görevlerin aksatılmayacağını da özellikle vurgular.

Levent Şahverdi Arşivi

Abbas Mirza'ya "aslen İngiliz olan zâbitândan birkaç tane esir edilerek rehin makamında hıfz edilirse [tutulursa] İngilizlerin Şehzade Süleyman Mirza hazretlerini bir an evvel serbest bırakacaklarını kaviyyen [kuvvetle] ümid ederim"[173] der. Yalnız bir uyarıda bulunur; aşiretler vasıtasıyla yapılabilecek bu teşebbüste, olağanüstü ihtiyatlı bulunulmalı, alınacak esirlere de zarar verilmemesi çok önemlidir. Mektubun ekine "muharebe madalyasıyla" taltif edilen Süleyman Mirza'nın "madalya vesikası" da eklenmiş, tebrikler iletilmiştir.[174]

İngiltere, Rusya Halk Komiserleri Meclisi'nin, İran'da işgal ettiği yerleri boşaltması talebini geri çevirir. İngiliz birliklerinin, "asayişi muhafaza" için Güney İran'da kalmaları gerektiği öne sürülür. İran hükümetinin de Rusya Halk Komiserleri Meclisi'nin de Güney İran'da, Irak'ta askerî harekâtı sürdüren kuvvetleri tehlikeye düşürecek mahiyette tehlikenin söz konusu olmayacağına dair "teminat veremeyecekleri" gerekçe gösterilir.[175]

Mart 1918

"Harbiye Nezareti Tedkîk-i Masârif-i Harbiye Şubesi Müdiriyeti"nin muhtırasına, Kaymakam Ömer Fevzi şu cevabı verir. "Şube-i mahsusa nâmı altında te'sisi buyurulan Şark Askerî Umûru Şubesi, Nezaret-i cel'ileye merbutdur [bağlıdır] ve Şark askerî umûriyle muvazzafdır [görevlendirilmiştir]. Yeni, işe başlamışdır. Kadrosu, henüz tamam olmadığı gibi bilâhire ihtiyaca nazaran şekil ve aksamı taayyün edilmek [kısımları belli olmak] üzre, şimdilik münferid bir merkez hâlinde güşâd edilmişdir [açılmıştır]."[176] Yazıyı "Şark Askerî Umûru Şube-i Mahsusası Müdür Vekili" diye imzalar.

İran'da yeni kurulan Ayn-üd-devle hükümeti, İran topraklarının tahliyesi hakkında, İngiltere ve Rusya hükümetleri nezdinde yeni girişimlerde bulunur ancak bir cevap alamaz. Başbakan ile Hariciye nazırı, İngilizlerin kuvvetlerini çekeceklerinden ümitli değildirler. Rusya'daki karışık ortamda ise hangi gücü muhatap alacaklarını tayinde zorlanınca, "vaziyeti anlamak için" eski na-

Levent Şahverdi Arşivi

zırlardan birisini "fahrî şehbender" olarak Tiflis'e gönderirler.[177] İran'dan çekilmeye devam eden Rus askerleri de kime tâbi olacaklarını bilememektedirler.

Berlin'de Farsça yayınlanan "Gâve" gazetesinde, Almanya'nın İran'daki çıkarları gözetilir. Almanya'nın maddi desteğiyle, gazetenin yazı heyetini de "Alman-İran Komitesi'nin ücretli adamları teşkil eyliyor."[178] İran'ın tahliyesi hakkında çıkan bir yazıda yer alan şu cümle, Almanların gerçek niyetini, gerçek yüzünü ortaya koyar. "Mütarekenâmenin onuncu maddesinin kabulü ile kendi askerlerinin geri çekilmesini ve İran arazisinin kâmilen [tamamen] tahliyesini taahhüd eylediğinden dolayı, Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'ye teşekkürât-ı samîmânemizi [samimi teşekkürlerimizi] arz eyleriz."[179] Bu ifade, Alman propagandasının ana fikridir. Kaymakam Ömer Fevzi'ye göre, Alman siyasetinin "Şark'a ait" hususlarda, Osmanlı Devleti'nin siyasetine ne ölçüde rakip olduğunu açığa çıkarmaktadır. Almanlar, örtülü biçimde şunu dedirtmek istiyorlar; "Osmanlıların İran'daki vaziyeti, İran için Ruslar gibi muhataralı [tehlikeli] idi. Fakat halâskâr [kurtarıcı] Alman siyaseti, İran'ın tahliyesini yalnız Ruslara değil, Osmanlılara da kabul etdirdi."[180]

İngilizler, Azerbaycan'da "te'sis-i nüfuza" son derecede çalışmaktadırlar. Culfa-Rumiye demiryolu hattını ele geçirmişlerdir. "Tebriz'de İngiliz zâbitânının iştirâkiyle teşekkül eden [kurulan] komitenin, Ermenilerle Azerbaycan Türklerini birleşdirmeğe, Azerbaycan'ı İran'dan ayırarak, istiklâlini izhara [açıklamaya] teşvik ile hakikatde burasını Ermenistan'ın bir kısmı olarak ihzara [hazırlamaya] sa'y ü gayret etdikleri [çalıştıkları] ve hamiyyet-i diniyesiz [dini haysiyetleri kalmamış] bazı kimseleri ele aldıkları"[181] anlaşılmaktadır. İşte bu yüzden, Mirliva Halil, Azerbaycan'da kurulacak karşı teşkilatın nüfuzundan fazlasıyla yararlanılacağı kanaatindedir. Hâlen İstanbul'da misafir bulunan Mecid-üs-saltana'nın kendisiyle birlikte çalışmak üzere yola çıkarılmasını ister.

Harbiye nazırının imzasıyla hemen, bu talebe cevap gelir. "İş'âr-ı aliyyeleri [yazıyla bildirdikleri] dairesinde Mecid-üs-saltana, yakında hareket edecektir."[182] Kendisi, İstanbul'dan ayrılmadan önce "bir nişanla taltifi" düşünülüyorsa, bunun cins ve rütbesinin bil-

Levent Şahverdi Arşivi

dirilmesi lazımdır. Ay sonuna doğru İstanbul'dan trenle hareket eden Mecid-üs-saltana, Tahran'a gidecektir. Musul'a kadar refakatine tayin edilen Yüzbaşı Hasan Fikri, 6. Ordu Kumandanlığı'nda "İran işlerinde" istihdam edilecektir.[183] Mecid-üs-saltana, Mayıs ayı başlarında Musul'a salimen varır.[184] Aynı günlerde oğlu da Almanya'da tahsil görmek üzere yola çıkacaktır.[185]

"Azerbaycan'a bir Osmanlı fırkası [tümeni] girdiği hakkında çıkan bir şâyi'a [söylenti], İranlılar arasında heyecanı"[186] doğurmuş, özellikle İran sefirinin kötümser yorumu da bunu artırmıştır. Oysa "Osmanlı-İran meselesi, bir itimad ve samimiyet meselesidir."[187] Güney Azerbaycan, İranlıların en hassas olduğu hususdur. Asker girmesi değil, sözünün geçmesinde bile telaşa kapılırlar.

Afganistan seferini gerçekleştiremeyen Ubeydullah Efendi, bir süre Kirmanşah civarında vakit geçirdikten sonra Tahran'a gelir. Sefir Âsım Bey'in ayrılmasının ardından bazı ümitlere kapılmış, "Tahran sefiri olmak içün komiteci nâmıyla bazı kimseleri hükümet-i İraniyeye sevk edip"[188] maksadına ulaşmaya çalışmıştır. Bunun üzerine İstanbul'a geri dönmesini isteyen İran hükümeti ise Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya elçilikleri nezdinde girişimde bulunur. Ubeydullah Efendi, haberdar olunca öfkelenir, Maslahatgüzar Nüzhet Bey'e saldırmaya bile kalkışır. "Bir Osmanlı mebusu olmak itibariyle" Ubeydullah Efendi, fevri davranışlar sergilemekten çekinmez. "Geceleri geç vakte kadar âdi ve umûmî otellerde vakit geçirmekde ve haysiyetşikenâne [haysiyet kırıcı] bazı harekâtda [hareketlerde] bulunmakda olması cihetle, yalnız sefaretler ve memûrîn-i ecnebiyye arasında değil, çarşı ve pazarlarda bile, hakkında güft ü gû [dedikodu] olmakdadır."[189] Maslahatgüzar Nüzhet Bey, Ubeydullah Efendi ve yanındakilerin elçilik dışında bir yerde kalmasını düşünür ancak İngilizlerin baskısıyla İran hükümetince mutlaka tevkif edileceği endişesi ağır bastığından, katlanmak zorunda kalır.

İranlı misafirlerden bazıları geri dönmeyip İstanbul'da kalmışlardır. Kaymakam Ömer Fevzi, geride kalanlardan "yalnız müstahak olanlara maaş verilmesi, bilâ-maksad-ı meşrû' [maksada aykırı] burada veya Avrupa'da vakit geçirenlere maaş verilmemesi"[190]

Levent Şahverdi Arşivi

taraftarıdır. Bu düşüncesinden hareketle, maaş ödemesine dair raporunu Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder. İstanbul'da vaktini boş geçirmeyerek staja başlayıp hâlen bitirmemiş askerlere, stajları süresince taşıdıkları rütbenin maaşıyla, emsâli Osmanlı zâbitleri gibi, belirli miktarda ve değerleri karşılığında erzak verilmelidir. Osmanlı kanun hükümlerini Farsçaya tercüme ederek, doğrudan doğruya işimize önemli biçimde yarayan İranlıların, hâlen aldıkları on beş Osmanlı lirası zamlı maaşları kesilmemelidir. Aksi takdirde işi bırakacaklar ve geri döneceklerdir. Tercüme işlerinin geri kalması zarardan başka bir şey değildir. Askerî rütbeleri olmayıp, stajyer olarak devam edenlere "zâbit namzedi ile yüzbaşı arasında", önemlerine göre "itibari olarak kararlaştırılacak bir rütbe maaşı" tahsis edilmelidir. Hastalığı yüzünden gidememiş kişilere, iyileşinceye dek; Osmanlı Devleti'nin onayıyla özel bir görevde istihdam edilenler, memuriyetleri bitinceye kadar; Nizam-üs-saltana ile onun idaresindeki kişiler maaşlarını almalıdırlar.

Kaymakam Ömer Fevzi, şu kişilere ise maaş ödenmemesini teklif eder. Harc-ı rah alıp da gitmeyenler; özel amaçları için kalanlar veya Avrupa'ya gidenler; kendi hesabına hususi menfaatler ya da ilim tahsil etmek isteyen siviller; liyakatsiz oldukları ve hak etmedikleri hâlde para isteyenler. Bunlara yapılacak ödemeler, o şahısların "işsiz güçsüz ve sefih olmasına sebebiyet verir hem de bî-taraf İranîlere iyi tesir bahşetmez. Hem de bir ziya'dır [kayıptır]."[191] Para alıp gitmeyen on kişiye 1.597,5 Osmanlı lirası; Berlin'de kalan on bir kişiye 612,5 Osmanlı lirası, Halep'te kalmış olan 6 kişiye de 262 Osmanlı lirası ödenmiştir.[192] "Nizam-üs-saltana hazretlerine merbut" Akay Salar Muazzam, Akay Mirza Kasım Han ile Akay Mirza Ahmed Han, "bu kerre Dersaadet'e" geri döneceklerdir.[193] İranlı misafirlerin kendi muhasebe kayıtlarında, "şimdiye kadar harc-ı rah olarak alınan 26.500; harc-ı rah olarak verilen 21.342; sandıkda mevcud olan 5.158 Osmanlı lirası"dır.[194] Mart ayında tahsis edilen 4.563 Osmanlı lirasından sadece 30 Osmanlı lirasının harcandığı "edilen tahkikat neticesinde"[195] anlaşılmıştır.

İranlı misafirler, hava şartlarının olumsuzluğunun yanı sıra otomobil ulaşımının da kesilmesi yüzünden Tel-el-halife'den mecbu-

Levent Şahverdi Arşivi

ren Halep'e geri dönerler. Daha önce gelen Binbaşı Muhtar[196] ve kafileler de beklemektedirler.[197] Durumu bildirdikleri Harbiye Nezareti'nden Musul'a gidişlerinin teminini isterler. Çünkü havalar düzeldiğinde de otomobiller askerî malzeme taşımaya tahsis edilmiştir. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 6. Ordu Kumandanlığı'na Halep'teki bütün İranlı misafir kafilelerinin "ilk vasıtayla Musul'a" gitmelerinin sağlanmasını emreder.[198] 4. Ordu Kumandanlığı ise 6. Ordu Kumandanlığı'yla temasa geçerek, yolcuların seyahatlerine devamlarında yardımcı olacaktır.[199] İranlı misafirlerin mihmandarı Yüzbaşı Süheyl İzzet de yolculuklarının ne şekilde süreceğine dair 6. Ordu Kumandanlığı'ndan bilgi talebinde bulunmuştur.[200] Kafiledekilerin Halep'te kaldıkları sürece, iaşelerinin "cihet-i askeriyece temini" teklifi ise,[201] harcı-ı rahlar bekleme yapmaksızın gidişe göre ödendiğinden dolayı makuldür. Harbiye Nezareti'nce de uygun görülür,[202] 4. Ordu Kumandanlığı, gelen emir[203] doğrultusunda, "İranlı misafirlerin yolda bulundukları müddetçe mükemmelen iaşeleri" hususunda Halep Menzil Müfettişliği'ni haberdar eder.[204] Günlük 150 kilo buğday verilecektir.[205] Halep'te kalış sürelerinin uzaması, harc-ı rahların burada sarfına yol açacaktır.[206] Tahsis edilen 3.180 Osmanlı lirası, Yüzbaşı Süheyl İzzet'e gönderilir ve sıkıntıların önü alınır.[207]

Yüzbaşı Süheyl İzzet, bazı misafirlerin İran dâhilindeki yolların tehlikeli olmasını öne sürerek, Batum üzerinden memleketlerine dönmek istediklerini "Tahran Ataşemiliterlik şifresiyle" Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne bildirerek, talimat bekler.[208] Kaymakam Ömer Fevzi, konuya ilişkin değerlendirmesini ve yazılacak cevap hakkında fikrini arz eder. İranlıların hangi yolla memleketlerine geri dönüşlerinin uygun olacağı, uzun uzadıya tartışılır. "Ve neticede Enver Paşa hazretlerinin buyurdukları vechle, Musul tarîkinin [yolunun] Kafkas tarîkinden daha emîn olacağı, kendilerince de kabul edildi."[209] İran Elçiliği'nden de Nizam-üs-saltana'ya "telefonla vuku' bulan ihbarâtda [bilgilendirmede]" Tahran hükümetinin de Musul ve Revandiz yoluyla gelmelerini uygun gördüğü söylenmiştir. Şimdi her iki hükümetin düşüncelerini değiştirecek yeni bir durum ortaya çıkmadığı gibi aksine bugünlerde Kafkas hükümetinin,

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlılarla anlaşma imzalamasına, Lenin hükümeti tarafından imkân tanınmayacağı haberleri dolaşmaktadır.

Kaymakam Ömer Fevzi'nin değerlendirmeleri dikkate alınır ve Yüzbaşı Süheyl İzzet'e, Halep Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla şu emir verilir: "Kafkas tarîkinin hâli mechul ve Batum'a seyr-i sefer başlamadığından, şimdilik ve belki uzun bir zaman için Musul ve ba'de [sonra] Azerbaycan daha emîn bir tarîk-i mutasavver [tasarlanmış yol] değildir. Tahran hükümeti de mezkûr [anılan] tarîki tensîb ve iş'âr etmişdir [uygun görüp bildirmiştir]. Misafirîn-i kirâm [saygıdeğer misafirlere] arz ediniz." [210]

Müstevveh-ül-Memâlik başkanlığındaki yeni hükümet, İran'da iş başına gelir.[211] Bu değişim, "İran'da Alman nüfuzu azalıyor" yorumlarına yol açar.[212] Kaymakam Ömer Fevzi, kabineyi millî ve uyumlu bulur, "bizim için daha müsaiddir" diye değerlendirir.[213] Nazırlar hakkındaki "hususi malûmatını" Harbiye Nezareti'ne arz eder. Demokrat olarak tanınan Müstevveh-ül-Memâlik hükümetinin Hariciye, Adliye, Harbiye, Maliye, Maarif, Nafıa, Posta ve Telgraf nazırları herhangi bir partiye mensup değillerdir. Nizam-üs-saltana, Müstevveh-ül-Memâlik ile "me'mûriyyet-i mahsusa ile i'zâm edilen Seyyid Müderris'e" ve "şah hazretlerine" şifre yazar.[214] Şifreler, 6. Ordu Kumandanlığı'nca Tahran Elçiliği'ne aktarılacak ve oradan kendilerine ulaştırılacaktır.[215]

İngiltere, Müstevveh-ül-Memâlik hükümetine hemen bir nota vererek taleplerini sıralar.[216] "İngiliz Devleti, İran ahvâlini takip ve ibrâz-ı muhabbet ve samimiyyetden hâli olmadığı [samimiyetini ve dostluğunu göstermekten geri durmadığı]" gibi, son olarak da İran'ın bağımsızlığı hususundaki rızasını açıkça beyan etmiştir. Son zamanlarda, Tahran'daki İngiliz elçisi, yetkililerle birçok defa "dostâne bir tarzda" İran'da meydana gelen olaylarla ilgili görüşmüştür. Özellikle 1915 yaz aylarında ve geçen kış yaşanan üzücü olayların yeniden ortaya çıkması ihtimâlinden dolayı, bunun önünü almak ve emek verdiği Güney İran'da, İngiltere'nin çıkarlarını olumsuz etkileyen başkaldırıya, düzensizliğe karşı koymak üzere tertiplediği askerî kuvvetlerinin, İran hükümeti tarafından tanınması için girişimde bulunmuştur. İngiltere, İran'a önemli miktarda

Levent Şahverdi Arşivi

malî yardım yapmış, harp bitinceye dek sürmek kaydıyla, İran'ın bütününü kapsayacak birleşik güç kurmaya, Güney İran'daki kuvvetini de buna katmaya hazırdır.

İngiltere, oluşturulan askerî kuvvetlere kumanda edecek zâbitlerin "tâbiiyyet ve milliyet" meselesinin iki devlet arasında kararlaştırılmasına karşı değildir. İngiltere ve Rusya arasında 1907'de imzalanan antlaşma hükümlerini, Rusya'da "muntazam bir hükümet" işbaşına gelince, resmen yerine getirmek üzere, İran hükümetiyle görüşmelere başlayacaktır. Gümrük tarifesinde değişiklikler yapmayı; düşman devletlerin katılmayacağı uluslararası her toplantıya İran hükümetinin dâhil olmasını, İngiltere hükümeti uygun görmektedir. Daha önce açıklanan taleplerin gereği, İran hükümetince henüz yerine getirilmemiştir. İran'ın içinde karışıklar bütün şiddetiyle devam ederken, "Osmanlılar da garp hududunun muhtelif noktasında, Azerbaycan'a dâhil olmuşdur."[217]

Kafkasyalılarla Osmanlıların irtibat kurmalarıyla, Enzeli-Tahran yolu, dağlılarca kesilmiştir. İngiltere viskonsolosu ile Bank-i Şahî müdürü, Reşt'te tutuklanmışlardır. Kuzeybatıdan Hazar Denizi kıyılarına kadarki güzergâh boyunca devam eden karışıklıktan dolayı, Kuzey İran, düşmanların geçişine açık hâle gelmiştir. İran hükümetinin, Kuzey İran'ın mevcut durumunu iyileştirecek güçten mahrumluğu ya da müsamahası sonucu, Tahran, tehlikeyle karşı karşıyadır. İngiltere, kendi çıkarlarına aykırı bu oluşumlardan dolayı, Kuzey İran'daki Osmanlı harekâtını engellemek üzere, yeterli sayıda kuvvet sevk etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti sınırından Kuzey İran'a kadar genişleyen bu cephede devam eden harekât, İngiltere'nin genel mesaisi sırasına geçmiştir.

İngiltere, samimi dostluğuyla açıklar ki bu durum geçici olup, imkânlardan her şekilde yararlanmak suretiyle, şu andan itibaren İran'ın bağımsızlığını korumasına özen gösterecek; İran'ın içişlerine müdahaleden sakınılacak, bu durumdan kurtulduktan ve harp sona erdikten sonra, İngiliz ordusu, İran'ı tamamen tahliye edecektir.

İngilizlerin söylediklerinde samimiyet ve inandırıcılık yoktur. Basında çıkan bir haberde, Fransız, ABD ve İngiliz zâbitlerinin

Levent Şahverdi Arşivi

para ve silah kuvvetiyle Horasan'ın kuzey köylerinden toplayıp kurdukları birlikle, Rumiye'yi top ateşiyle tahrip edip, "binden ziyade nüfus-ı ahaliyi katl eylemekle" beraber, mallarını da yağmalamışlardır.[218] Sistan'a da İngiliz işgal kuvveti girmiştir.[219]

Müstevveh-ül-Memâlik hükümeti, İngiltere'ye karşı bir notayla cevap verir.[220] İngiltere hükümetinin İran'ın bağımsızlığını elde etmesine ilişkin teminatını açıklaması, teşekküre şayandır. İran Devleti, harbin başından itibaren tarafsızlığını korumaya çalışmış, yabancı orduların ülkeye girmesindeki tehlikeyi görmüş, Rus Ordusu'nun çekilmesi hususunda taleplerde bulunulmuştur. İngiliz ve Rus çıkarlarına uygun düşen talebimiz dikkate alınmadığından, düşman devletler tarafından 1915 yılındaki üzücü durum meydana getirilmiştir.

İran'ın tarafsızlığını ilk önce ihlâl ve bağımsızlığına tecavüz etmek suretiyle ülke topraklarımıza giren Rus Ordusu'nun geri çekilmesinden ve tahliyesinden sonra, bu hareketin tekrarlanmayacağı hususunda, İran hükümeti ümitliydi. Böylece İran'ın tarafsızlığını koruması mümkündü. Ne yazık ki Tahran'daki elçiliğiniz, İngiltere'nin tekrarlanmış ve kesin vaatleri olan, İran'ın bağımsızlığını ve tarafsızlığını koruması hakkındaki teminatlarına aykırı biçimde, "İngiliz ordusunun İran'a tecavüz eylediğini beyan ve ihbar ediyor."[221] İran'ın bağımsızlığını, tarafsızlığını ihlâl eden "Güney İran Jandarma Teşkilatı" adıyla oluşturulan yabancı kuvvetin tanınmasına dair, İngiltere'nin baskısı ve ısrarı, ülkenin bağımsızlığına ve tarafsızlığına halel getirdiğinden, İran Devleti, bu durumu protesto eder. Kısa süre içinde, Güney Azerbaycan'da vahim sonuçlara sebep olacak "Jandarma" teşkilatının lağvını ve İngiliz Ordusu'nun topraklarımızı tahliyesini istiyoruz.

1907 antlaşmasının feshini, gümrük tarifesinin değiştirilmesinin kabulünü, şükranla karşılarız. İran'ın tamamını kapsayacak askerî kuvvetlere kumanda edecek "ecnebi zâbitânın ta'yin-i milliyeti mes'elesinin, İngiltere ve İran hükümetleri arasında kararlaştırılmış 1911 senesi ültimatomunu te'yîd ve İran hükümetinin hakkına tecavüz addolunur."[222] Diğer tarafsız devletlerin iştirak edeceği "sulh konferansına" İran'ın da katılması çok tabiidir. Düş-

Levent Şahverdi Arşivi

man devletlerin, İran topraklarında meydana getirdikleri zararın ödenmesi için, tarafsız devletlerin de bulunacağı her konferansa katılma hakkına sahip olduğumuzu beyan ederiz. Reşt'teki tutuklamalar hususunda "İran hükümeti beyan-ı teessüf eyler." Şöyle ki bu olaya sebep, İran'ın tarafsızlığını ihlâl suretiyle, İran topraklarında Mirza Süleyman ve arkadaşlarının İngiliz Ordusu'nca tutuklanmasıdır. Sorumluluk, İngiliz Ordusu'na aittir. İngiltere'nin mâlî yardım vaadine teşekkür ederiz ancak öncelikle İran Devleti'nin Bank-i Şahî'deki parasının ödenmesi temenni olunur.

Bir İngiliz generalinin "tayyare ile Tahran'a" gelişini, başkentteki siyasî ve askerî faaliyetlerini, Tahran basını, şiddetle protesto ve tenkit etmektedir.[223] Birkaç İngiliz zâbiti de otomobillerle Hemedan'a gelerek, süvari toplamak ve kaydetmek istemişler ancak şehrin hâkimi,[224] İran hükümetinin tarafsızlığını beyanla, izin vermemiştir. Luristanlı Ali Han'la anlaşan İngilizler, diğer aşiretleri de elde etmek için büyük uğraş vermektedirler.

"Revandiz Grubu'ndan tebdil-i kıyafetle Sine'ye gönderilen bir zâbit ile bu zâbit tarafından Rumiye'ye i'zâm kılınan [yollanan] bir muhbirin" elde ettikleri bilgiler, detaylı bir raporla takdim edilir.[225] Rus birlikleri, Kuzey İran'ı tamamen tahliye etmişlerdir. Götüremedikleri silah, cephane, erzak vesaireyi Rumiye'deki İtilâf Devletleri konsoloslarına bırakmışlardır. İran hükümeti; Savuçbulak, Sulduz, Sine'ye henüz "memur ve asker" göndermemiştir. Rumiye'ye yolladıkları zâbit de bir hâkimiyet sağlayamamıştır. Rumiye'de ABD konsolosunun eşliğinde bir İngiliz ve Fransız memur vardır. Burada silahlı "iki bin Ermeni mevcut olup iaşeleri Amerika konsolosu tarafından temin edilmekdedir."[226]

İtilâf Devletleri temsilcileri, "Karapapak aşireti"[227] reislerinden Süleyman ve Sadık hanlara iki yüz yük erzak ve beher atlıya on Tümen maaş verilmek üzere 3.000 atlı talep etmişler ise de red cevabını almışlardır. Buna rağmen atlı toplamaya çalışmaktadırlar. "Rumiye'deki Ermeniler, Rumiye şehri dâhil ve hâricinde şekâvet [haydutluk], yolcuları katl ve erzak ihracını men etmekdedir."[228] Bir mahalleyi yakmışlar, halktan 4.000 silah toplamışlar, 3.000 tane daha istemişlerdir. Onların sürekli talepleri ve Rumiye'yi tah-

Levent Şahverdi Arşivi

liye etmemeleri yüzünden, "İran hürriyetperverânı ile Ermeniler arasında" çıkan çatışmada, İranlıların kayıpları üzerine çevreden aşiret atlıları gelince sükûnet sağlanmışsa da "Ermeniler, yine şehre hâkimdir." Şehir, top ateşiyle tahrip edilmiş "ve binden ziyade nüfus-ı ahâli katledilmekle beraber"[229] malları yağmalanmıştır. Bu saldırıların arkasında, İngilizlerin teşviki vardır.

Rumiye ve civarında bulunan Ermenilerin arasında "Van civarı ahalisinden olduğu ve beraberlerinde top dahi bulunduğu"[230] tahmin edilmektedir. İran hükümeti memurlarını buradan uzaklaştırmışlar, çevrede yaşayan halkın elindeki silahlara, erzaka zorla el koyarak Rumiye'ye taşımışlardır. "Ellerinde bol miktarda zahire mevcuttur. Bir kısım ahali silahlarını gömmüş, erzaklarını saklamıştır."[231] Çaresiz ve silahsız halk, zorla baş eğmişlerdir. Ermenilerin güneye doğru saldırıp "zahire kaynaklarını imha etmelerini önlemek" için, Rıza Paşa, İran dâhiline bir kuvvet sevkini "istirham" etmektedir. "Kafkasya şimendiferlerinin idaresini" ele alan bölge halkı, esaretten dönen Osmanlı zâbit ve askerlerine her türlü yardımı yapmaktan kaçınmaz. Öyle ki "birkaç zâbit, birkaç yüz neferin, Bakü İslâmlarının teşkil ettiği kıtaâta" kaydolduğu haber alınmıştır. İhtiyaçları karşılanan diğer Osmanlı zâbit ve askerleri peyderpey Tebriz yoluyla sevk edilmekte, yollarda da korunmaktadırlar. Tebriz, Miyanduab, Meraga[232] çevresinde erzak boldur.[233] Tebriz ile Savuçbulak arasında, Ruslar birçok arabayı bırakarak çekilmişlerdir.

Muhammere Hudud Kumandanlığı'na, Rumiye'den gelen haberler korkunçtur. "Ermenilerin, Rumiye'de vahşiyâne icra etdikleri katl ü fecâyî' artık kabil-i tahammül hâlini [öldürme ve facialar, tahammül sınırlarını] aşdı."[234] Erbil'e Rumiye'den dönen bir "muhbirin bizzat gördüklerine" göre, Rumiye'deki silahlı Ermeni ve Nasturîlerin sayısı 2.500 olup, Van taraflarından 1.000 kişinin daha katılması beklenmektedir. "Birisi kudretli olmak üzere 6 cebel topu ve 2 makineli tüfeğe" sahiptirler. Başlarında "vaktiyle hükümet-i seniyyeden dahi muhassasât [maaş] verilmiş olan Emir Şemun isminde mel'un"[235] vardır. Rumiye'nin kuzeyinde Rusların bıraktığı çok sayıda silah, cephane ye erzakı almak üzere harekete

Levent Şahverdi Arşivi

geçen Mar Şemun kumandasındaki 1.000 kişilik Ermeni kuvveti, kendilerini 1.500 süvari ile karşılayan İran veliahdına yenilip, Dilman istikametinde çekilirken, "aşiretlerin taarruzuna duçar olarak 500 kadar zayiat ve bir hayli esir" vermişlerdir.[236] Rumiye'nin kuzeyindeki Şikâk aşiretleriyle Ermeniler arasında, sık sık çatışma çıkmaktadır.[237] Van taraflarındaki Ermeniler, İran içlerine göçe başlamışlardır. Rumiye Gölü'nde 4 adet Rus vapuru tespit edilmiştir.[238] Tebriz'den hareket eden İran kuvvetleri, Hoy'da Ermenilerle çatışıp kayıplar verdirirken, Rumiye'nin kuzeyindeki aşiretler de sık sık Ermenilere saldırmaktadırlar.[239]

"Sine hâkimi, Serdar Reşid'dir. Ruslar çekildikten sonra ahali, onu kabul etmemiş"[240] o da daha sonra Revandiz'e kaçmıştır. Buğday, pirinç, şeker çok pahalıya satılmaktadır. Sine ve yakın çevresindeki halk, Osmanlı Devleti taraftarıdır ancak silah ve cephaneleri olmadığından, İtilâf Devletleri güçlerine baş eğecekleri hissedilmektedir. ... aşireti reisi Rıza Paşa'ya verilmek üzere, Ordu Kumandanlığı'ndan gönderileceği vaat edilen Rus silahlarının süratle sevki, Revandiz Grubu'ndan istenmiştir.[241] Ruslar, Derbend ile Haydarabad arasında 30 km uzunluğundaki dekovil hattını, olduğu gibi bırakmışlardır.[242]

Erdebil'den tebdil-i kıyafetle Sine'ye gönderilen bir zâbit ile onun Rumiye'ye yolladığı "bir muhbir" önemli bilgiler toplayarak dönerler. Ruslar, İran'ın kuzeyinden tamamen çekilmişlerdir. Götüremedikleri silah, cephane, erzak vesaireyi Rumiye'deki İtilâf Devletleri kuvvetlerine terk etmişlerdir. İran hükümeti; Sakız, Savuçbulak ve Salduz civarına henüz bir kuvvet çıkaramamıştır. "Rumiye'de Padrik Şemun kumandasında müsellah [silahlı] 2.000 Ermeni mevcud olup, iaşelerini, Amerika Konsolosu te'min etmektedir."[243] Ermeniler buna rağmen, Rusların çekilirken götürmeyip bıraktıklarından başka, şehir içinde ve dışında halkın elindeki erzaka "eşkıyalıkla" el koymakta, İran hükümeti memurlarını kovalamaktadırlar.[244] Bir mahalleyi yakarak, halkın elindeki 1.000 adet silahı topladıkları gibi, 3.000 tane daha istemişlerdir. Bu sırada çıkan çatışmalarda, İranlıların kaybı Ermenilerden iki kat fazladır.[245] İran hükümetinin Rumiye'deki hâkimi 150 atlıyla firar et-

Levent Şahverdi Arşivi

miş, "Amerika konsolosu tarafından, İran hürriyetperverânından seksen nefer tevkif edildiği"[246] öğrenilmiştir.

Ruslar, Rumiye ile Savuçbulak çevresinden ayrılırken, daha önce kendi saflarında hizmet gören yerli Nasturîlerle Ermenilerin ellerindeki silahları, toplamamışlardır. Bunu fırsata dönüştüren İngilizler ve Fransızlar, "Rumiye'de hafî [saklı] bulunan zâbitân ve üç bin mevcudlu Nasturî Hıristiyanlarıyla, altı bin raddesinde bir Ermeni kuvveti"[247] teşkiliyle, Osmanlı Devleti aleyhinde harekete hazır hâle getirmişlerdir. Rusya'ya dönmeyen General Baratof, "İngilizlerin menfaati için 4.000 Rus toplamış(?) Zâbitân için mâhiye [aylık] yüz, süvari için 30 ve piyade için de 25 Tümen vermektedir... Rumiye, memâlik-i Osmâniyye'den firar eden Keldanîler tarafından, üç gün bombardıman edilmişdir."[248] Bu sıralarda, 1. Kafkas Kolordu Kumandanlığı'nca da Tebriz'de, "İran hükûmeti nâmına, bir alay piyade, bir süvari bölüğü ve bir makineli tüfek bölüğüyle, bir bataryadan ibaret bir teşkilat vücuda getirilmekdedir."[249]

"Sakız Şehbenderliği'nden alınan resmî istihbarata atfen, Bane Müfrezesi tarafından bildirildiğine" göre, Rumiye'de toplanan Ermeniler, Tebriz'e temsilci göndermişler, "Tebriz hükûmeti tekliflerini reddeddiği gibi, Rumiye'deki teşkilat aleyhine büyük mikyasda kuvvet"[250] toplanmaktadır. Tahran'dan kendilerine katılacak 1.500 kişiyi bekleyen Ermeniler, Dilman civarındaki imalathanede "bomba ve cephane" imal etmektedirler.[251]

İran'ın önde gelen şahsiyetlerinden Hacı Mirza Yahya, Stockholm'dedir. Stockholm Elçisi Cevad Bey'e Osmanlı Bankası vasıtasıyla "üç yüz Osmanlı lirası" gönderilir ve Mirza Hacı Yahya'ya verilmesi, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından istenir.[252] Elçi Cevad Bey, yollanan miktarın karşılığı "3.156 kuron"u, senet mukabilinde teslim ettiğini birkaç gün sonra bildirir.[253]

Nisan 1918

6. Fırka Kumandanlığı'na bölge ileri gelenlerinden gönderilen bir mektupta, son günlerde yaşananlar haber verilir. Ermeniler, Rumiye'de "fecî" tecavüzlerini sürdürmektedirler. Halkın erzak-

Levent Şahverdi Arşivi

larını gasp ettiklerinden, çaresiz kalan ahalinin bir kısmı Sine'ye sığınmıştır. "Şikâk aşireti[254] reisi Simko'yu kendi taraflarına celb içün, merkum [adı geçen] nezdine giden Mar Şemun ile kırk nefer maiyyetinin, Simko tarafından katledildiği, Simko ile Ermeniler arasında Salmas civarında müsademeler"in[255] devam ettiği önemli haberlerdir. Simko'nun son hareketini dikkate alan 6. Fırka Kumandanlığı, bundan yararlanmayı fırsat görerek, 6. Ordu Kumandanlığı'na şu bilgiyi arz eder. "Şikâk aşireti reisi Simko'dan, bu sırada pek çok istifade edileceği me'mûl [umulan] ve kendisiyle münasebet te'sisi, Revandiz'den istîzân edildiğinden, âtiyen [izin istendiğinden, ileride] icra edeceğimiz harekât hakkında beyanatda bulunmamak üzre, Simko'yla münasebet te'sisine müsaade edildiği..."[256]

İran hükümetinin cevabî notasının ardından, İngiltere'nin Kirmanşah Konsolosu Miralay Canning, "Umûm İran ahalisinin" bilgilenmesi için yazılan yedi maddeden ibaret duyuruyu, İran Hariciye Nezareti'ne gönderir, aynı zamanda İngiliz gazetelerinde de ilan eder.[257] Duyuruda, İngiltere'nin İran'ı işgalini haklı gösterme siyasetinin propagandası yapılır.

1. İngiltere, şimdiye dek, İran'ı askerî işgal altına almak niyetinde değildiyse de son olarak gördüğü lüzum ve mecburiyetten dolayı, yeterli miktarda bir ordu kuvvetini sevk etmiştir.

2. Düşmanlarımızın tahriklerinin ve aldatmalarının önünü kesmeye, İran'da meydana getirilen çok büyük hasarları engellemeye, "İran Devleti muktedir olamadığından, gönderilen ordu ancak bu maksadı" elde etmek ve teminle yükümlüdür. Düşmanların tahrip edici hareketlerinden, İran halkı, şüphesiz yeterli derecede ibret almış ve uyanmıştır. Hemedan'dan Kasr-ı Şirin'e kadar, Osmanlıların geçtiği yerler bir harabe hâlindedir. Halk, her türlü barınma ve maişetten mahrumdur. Buraların "ıslah ve imarı, uzun zamana muhtacdır."

3. İngiltere'nin tek gayesi, İran'ın istiklâli ve yükselmesidir. Buna ulaşmak için sevk olunan ordu, mümkün olduğu kadar "sulh-i umûmîden evvel" ve her şekilde "sulh-i umûmî" imzalanmasının ardından İran'ı tahliye edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

4. İngiltere'nin "mukaddes olan din-i İslâm'a hürmeti ve onu muhafaza hususundaki gayret ve ihtimamını"[258] cihanın bildiğini söylemek yersizdir. İngiliz Ordusu, İran'da bulunduğu sürece, "İslâmiyet'in hürmetkâr bir muhafız ve nigehbânı [bekçisi] olacakdır." [259]

5. İran topraklarındaki İngiliz ordusundan, halk her yönden emin ve rahat olmalıdır. Halkın malı ve mülkü, her türlü saldırıdan korunmuştur. Mümkün olabildiğince, İran'ın resmî işlerine müdahaleden sakınılacaktır. Devlet görevlileri, eskisi gibi vergi tahsilini sürdüreceklerdir. İngiltere, bu konuda gerekli teminatı ortaya koymaktadır.

6. İngiliz ordusunun her türlü levazımı, ihtiyaçları vardır ve mevcuttur. Hiç kimsenin yardımına muhtaç değildir. Gerektiğinde satın alınacak şeylerin paraları, sahiplerine hemen ve adaletle, cömertçe ödenecektir. "Osmanlı Ordusu'nun muamelât-ı zâlimânesi bütün ahalinin malûmudur. İngiliz Ordusu, değil yalnız ahaliye hüsn-i muamele etmek, belki bulunduğu yerleri ma'mur ve âbâd etmek vazifesiyle mükellefdir."[260] Onun bulunduğu yerlerde emniyet ve asayişin korunması için, eyalet ve vilayet hâkimleri tarafından, halka lazım gelen "vasıtaları" icrası gerekir.

7. İngiltere siyasetinin esası; istikrar, emniyet ve adaleti dağıtmaktır. İngiliz ordusunun İran'ı işgal etmesi, "İngiliz, İran ve diğer devletlerin" menfaatlerini korumaktır. Ayân, eşraf, hâkimler ve tek tek her ferdin yani bütün İran halkının, İngiliz ordusunun emir ve tebliğlerine uymaları temenni olunur. "Hâiz-i iktidar olan İngiliz ordusuna dostâne muamelede bulunmayacak ve ibrâz-ı husûmet edecek [düşmanlık gösterecek] olanlar, derhal idam edilecek ve ele geçirilecek casuslar, askerî ceza kanunnâmesi mûcebince mücazât olunacaktır [cezalandırılacaktır]."[261]

Ubeydullah Efendi, hâlâ Tahran'dadır. İngiltere'nin siyasî hamlelerini yakından takiptedir. Mirliva Halil'e yazdığı mektupta, hem kendi durumunu anlatır hem de İngiliz siyasetinin etkilerine dair düşüncelerini ifade eder.[262] "Rus inkılâbından sonra İran, sahipsiz kaldı. Memleket halkı ve hükûmeti tembelliklerinden, iş bilmemelerinden; aralarında birbirlerini çekemediklerinden dolayı,

Levent Şahverdi Arşivi

pek şiddetli nifak ve ihtilaf bulunduğundan, memleketlerine sahip olamıyor."[263] Bunu gören İngilizler, Rusların çekilmesini de fırsata çevirip, İran'ı işgal etmişlerdir. Güney İran'da oluşturdukları askerî kuvveti, bütün İran'a hâkimiyet sağlarken kullandılar. İran'ın bütün ümidi, Bağdat'ın yeniden Osmanlı Devleti'nce fethindedir. İngilizlere karşı fiilen bir şey yapamayan İranlıların, "hiç olmazsa gazete sütunlarında, minberlerde, kürsülerde ağız dolusu sövüp saymakdan, lanet okumakdan geri kaldıkları yok."[264] İki hafta önce, Tahran'da bir meydanda, İngilizler aleyhinde "umûmî bir miting" yapmışlardır.

İngilizlerin İran hükümetine verdikleri notadaki taleplerini hatırlatan Ubeydullah Efendi, İran hükümetinin, halkın gösterdiği tepkiyi dikkate alarak, karşı nota verebildiği kanaatindedir. Son günlerde İran kamuoyu, Almanların garp cephesindeki muharebeleriyle meşguldür. "Buranın yegâne havadis menba'ı olan Royter [Reuters] Ajansı'nın verebildiği kadarında bile Almanların her gün kazanmakda olduğu anlaşılmakda ve İngilizleri halkın gözünde küçültmekdedir."[265] Hükümetin bu haberleri sakince karşılaması, halkın protesto gösterileri, İngilizleri kızdırmıştır. Bugün yarın Müstevveh-ül-Memâlik kabinesinin düşmesi beklenmektedir.[266]

Hükümet değişikliğiyle arzu edilen, iktidara daha "millî bir kabinenin" gelmesidir. Ubeydullah Efendi, İran'da sık değişen hükümetlerin "iktidarda" nasıl millî olamadıkları gerçeğini bütün çıplaklığıyla göz önüne serer. "Kabineler, mevki'-i iktidara gelmezden evvel millî renge boyanırlarsa da mevki'-i iktidara geldikten sonra, İngilizler, ona istedikleri boyayı vurmakda güçlük çekmezler. Çünki ipin ucu, dâima İngilizlerin elinde bulunuyor. Bu tafsilatın hülâsası şudur ki dünya hangi hâle girse, İngilizler, gayya kuyusuna düşseler, bütün ahvâl, İranîlere müsaid olsa, İranlılar, kendileri kendi memleketleri veya İslâmiyet içün bir iş göremeyeceklerdir."[267]

Ubeydullah Efendi, İngiltere'nin İran hükümetine verdiği notanın ertesi günlerde, İran Hariciye nazırıyla görüşmüştür. Ona, aynı dinin mensubu ve aynı bölgede bulunmaları hasebiyle Osmanlı Devleti'nin İran'ın siyasetini anlayıp ileriye dönük çıkarımlar düşünüldüğünde, işbirliği yapmanın memleketlerinin lehine olacağını

Levent Şahverdi Arşivi

belirtir ve "Devlet-i Osmâniyye'nin Osmanlılık fevkinde [üstünde] bir siyaset-i İslâmiyesi olduğu gibi, İran'ın da siyaset-i İraniye fevkinde bir siyaset-i İslâmiyesi olmalıdır. Böyle bir siyaset ta'kib etmedikçe, İran, küfr ile imanı müsâvî [denk] tutmuş olur"[268] der.

Resmî bir sıfatı olmamasına rağmen, Ubeydullah Efendi, "Osmanlı Devleti, size lazım olduğu kadar para, silah, zâbit vermeye hazırdır" diye konuşmaktan çekinmez. Hariciye nazırı da İngilizlere bağlanmayacaklarına dair söz verir. Kamuoyunun İngiliz aleyhtarlığından yararlanılarak, hemen harekete geçilmelidir. Güç gösterisi yapılmalıdır. "Buraya bir Osmanlı tayyaresi gelecek olsa, emin olunuz ki burada, Bağdat'ın fethi kadar belki de daha ziyade te'sir hâsıl olur."[269] Eğer yakın zamanda bir Alman tayyaresi gelirse, "bizim ismimiz bir kat daha sönecektir."

Maslahatgüzar Nüzhet Bey, "gayet mahrem ve müsta'cel" raporunda,[270] ilk olarak, İngilizlerin en sonunda güneydeki askerî işgallerini kuzeye, hatta Enzeli'ye kadar uzattıklarını haber verir. Kirmanşah, hemen hemen tamamiyle İngilizlerin kontrolüne girmiştir. Hükümetin âcizliği yüzünden, "İran Kazak Ordusu" da İngiltere yanlısı bir Rus kumandana teslim edilince, artık merkezde İngiliz nüfuzu hâkimdir. Enzeli ile Kazvin'e gelen İngiliz zâbitleri, beş lira maaşla "Şimâlî Polis" adıyla teşkilat kurmakla meşguldürler. "İngiltere sefiri, on gün evvel Kazvin'e giderek mezkûr zâbitlerle mülâkat etdi ve teşkilata başlandı. Azerbaycan'da dahi İngiliz, Fransız ve Amerikalı bir hey'et-i askeriye tarafından ayrıca polis teşkilatına başlanmışdır."[271] İran hükümeti, bu faaliyetlere engel olamamaktadır. Bu teşkilatın kurulmaya çalışılmasındaki amaç, Afganistan yolunu kapatmaktan ibarettir.

İngilizler, polis teşkilatı üzerinden Ermenileri de kucaklamakta, Tahran Ermenileri dâhil, İran'dakilerin hepsini "polis mesleğine" davet etmektedirler. "Kafkas Ermenileri de İngiliz parasıyla, İngilizlere alet olmuşlar ve aleyhimize tahrik edilmişlerdir."[272]

Maslahatgüzar Nüzhet Bey, İran'ın güneyinde ve kuzeyindeki "polis teşkilatı" kurma teşebbüsünün sonuçlarını "pek vahim" görür. 20.000 mevcutlu olarak tasarlanan ve hızla hayata geçirilmeye çalışılan bu teşkilat kuvvetinin, Kafkas Ermenileri gibi, Osmanlı

Levent Şahverdi Arşivi

Devleti aleyhine kullanılmaları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü görünüşte "İran kuvveti" ismiyle öne çıkarılıyorsa da İngiliz kuvvetinden hiçbir farkı yoktur. İhtiyaçları olan silah ve cephane de her gün otomobillerle getirilmektedir.

Başbakan Müstevveh-ül-Memâlik, öylesine ümitsizdir ki istifa etmek üzeredir. İngilizler, bütün güçlerini, kendilerine taraftar bir hükümetin işbaşına geçmesine harcamaktadırlar. Şah da bunların "arzularına pek muhalif değil gibi görünmekdedir." Nitekim kısa bir süre sonra hükümet istifa etmek zorunda kalacak, İngiliz yanlısı kabine başa geçecektir.

Başkumandanlık Vekâleti, İngilizlerin bu teşebbüslerine karşı farklı bir hareket tarzı planlar. 6. Ordu Kumandanlığı'ndan görüşünü sorar. Plana göre, Kafkasya'ya sınır İran bölgelerinde İngiliz girişimlerini önlemek için, süratle zâbitlerimiz vasıtasıyla, yerli ahaliden askerî teşkilat kurulmalıdır.[273] İstanbul'daki İranlı zâbitlerden de bu işte yararlanılması göz ardı edilmemelidir.

Mirza Küçük Han'ın yanına gönderilen zâbitlerin bir kısmı varmış, bir kısmı da henüz yoldadır.[274] Mirza Küçük Han, donanımlı ve disiplinli kuvvetiyle bölge halkının desteğini sağlamıştır.[275] O ve beraberindekiler, İttihad-ı İslâm Cemiyeti'yle işbirliği hâlindedirler. "Bunların maksad ve gayesi, İran'ın istiklâlini ve İslâmiyetin terakkî ve teâlisini [ilerlemesini ve yükselmesini] te'mindir. İran'ın tamamiyyet-i mülkiyyesini [toprak bütünlüğünü] te'min etmek ve İslâm hükümetleriyle müstakilen irtibatda bulunmakdır. Mirza Küçük Han, her türlü muâvenet-i maddiyeden [maddi yardımlardan] mahrum olarak dört seneden beri bu maksadla çalışmakda ve muvaffak olmakdadır... Dûr-endîş [ilerisini düşünen], faal, ciddi, hulûs-i niyyet sahibi [iyi niyetli] bir zâtdır."[276] Emrinde süvari, piyade, makineli tüfek birlikleri vardır. Bu kuvvetin miktarı 5-6 bin civarındadır.

İngilizlerin Ermenilere dağıtılmak üzere Enzeli'ye sevk ettikleri "kırk yük mühimmat-ı harbiyeye" Mirza Küçük Han, el koyar;[277] Hemedan'a otomobilleriyle gelen İngiliz zâbitlerinin Sine'ye gitmelerini kendi kuvvetleriyle engeller, geri dönmek zorunda bırakır.[278] Reşt telgraf müdürünü azlederek, yerine "âlem-i İslâmiye"

Levent Şahverdi Arşivi

taraftarı birisini görevlendirir. Hemen ardından telgraf gönderdiği "Hemedan ulemâsı vasıtasıyla" bildiri yayınlar. İran halkını, İngilizler aleyhine cesaretli davranarak harekete geçmeye teşvik eder.[279] Mirza Küçük Han'ın çağrısı, karşılık bulur. Aşiretler, İngilizlerle çarpışma arzularını açıkça dile getirmeye başlarlar. Osmanlı kuvvetlerinin kendilerine acil durumlarda yardım etmesini, paradan ziyade silah ve cephane takviyesini isterler.[280] Tahran gazetelerinin İngiltere aleyhindeki yayınlarının da bunda tesiri büyüktür.

Mirza Küçük Han, Astara'dan[281] Reşt'e kadar nüfuzunu genişletmiştir. Esirlere yardımı pek çoktur.[282] Kazvin'de bulunan General Baratof emrinde bir miktar zâbit ile perakende Rus erlerinin[283] yanı sıra, otomobillerle İngilizler de buraya gelmiştir. Mirza Küçük Han'ın, Rusların silahlarını almak için yolladığı kuvvetler yeterli gelmemiş, yardım talep edilmiştir.[284] Belirsizlik ve kargaşa sürerken, Kazvin Çarşısı da kapanmıştır. General Baratof ile Bolşevikler, birbirilerinin amansız düşmanlarıdır. "Baratof, Bolşeviklerin korkusundan Rusya'ya gidemiyor."[285]

Rumiye'nin güneyindeki Hıristiyanları silahlandırıp düzene sokmakla meşgul "Fransız ve Amerika zâbitanına" birkaç zâbit daha katılmıştır. Civar köylerdeki Hıristiyanların, Müslümanları "katl ile Rumiye'ye" göçe başladıkları haberleri gelmektedir.[286] Kirmanşah'tan gelen haberlerde, İngilizlerin yakın zamanda Sine'ye asker sevk edecekleri söylentileri halk arasında yayılmıştır.[287] Rumiye civarındaki Nasturîler, İngilizlerin teşvikiyle, Rusların bıraktığı silahlarla donanmışlardır. Ellerinde "son sistem 24 top vardır."[288] Kuzeydeki Ermenilerle birleşmek üzere, Salmas'a doğru harekete geçmişlerdir.

Mergava'ya[289] keşif kolları gönderen Ermenilerin, civardaki "ahali-i Müslimeyi katleyledikleri" Nasturî çete reisi Petros'un öldürüldüğü[290] civar köylerdeki Hıristiyanların "kâmilen Rumiye'ye hicret etdikleri ve Rumiye kasabasında Müslümanları katlettikleri"[291] Mergava'dan göç eden halktan öğrenilmiştir. Aşiretler arasında, İngiltere aleyhtarlığı yaygınlaşmaktadır.[292] Hanekin'de ise duvarlara şu ilan yapıştırılmıştır. "Hanekin-Kasr-ı Şirin yolunda çalışmak isteyenler varsa, ekmek ve yemekleri hâriç ve İngilizler

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından tedarik edilmek üzre, yevmî 2 rupiye ücretle, hükûmete müracaat etsinler."[293]

Kirmanşah'taki İngiliz konsolosu da halka dağıttırdığı bildiride, işgallerini haklı gösterme çabasındadır. "Kendi düşmanlarımızın efkâr [niyet] ve maksadlarının önünü almak içün, mikdar-ı kâfi bir kuvvetin İran'a sevkine mecburuz. Ve ba'de-l-harb [harpten sonra] bu sevk edeceğimiz kuvveti, yine memleketimize geri çekeceğiz."[294] Bunun gerçekliğini araştırmak üzere, Solban Müfrezesi'nden yollanan "muhbir" dönüşünde, bir sevkıyatın olmadığını, sadece otomobillerin gidip geldiğini söyleyince, "hâsıl olan tenâkuzun [ortaya çıkan çelişkinin] halli içün, casus gönderilecektir."[295]

Solban Müfrezesi'ne gelen "altmış numrolu muhbir, bir mektub ve iki İngiliz tebliği getirmişdir."[296] Kasr-ı Şirin'den başlayıp Serpol'den devam eden yol üzerinde, üç İngiliz ordugâhı ile çok sayıda "amele ve nakliyecilere" ait çadırlar; "asker ve piyade olarak yalnız bin kadar Hindli İngiliz vardır, süvarisi cüz'idir."[297] Hanekin'den taşınan erzak, Paytak'a götürülürken, Kasr-ı Şirin'e de telgraf hattı kurulmaktadır. İngilizler, halkı yanlarına çekmek gayesiyle "yol üzerindeki emlak sahiblerine, ziraat içün hububat" vermeye başlamışlardır. Bağdat tarafından da Hanekin'e kuvvet sevk etmektedirler.[298]

Tebriz'deki Ermeniler, "sükûnetlerini muhafaza ve zahiren diğer Ermenilerin harekâtını takib ediyorlar. Hakikatte ise hâl-i faaliyetde bulunan Ermenilere, hafiyyen [gizlice] yardım ediyorlar."[299] Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Fahrî Ferik Nuri, bir zâbit göndererek, Tebriz'deki ortamı daha yakından takip etmek istemektedir. Çünkü mevcut durum, ona göre "Tebriz ve havalisini işgal etmemiz vazifesini tevlîd ediyor [doğuruyor] ve her hâlde İran'da müzâheret [destek] ve kıymet göreceğiz."[300] Bu harekât yapıldığı takdirde, Müslümanlar ve İran hükümeti, düşmanlarımıza sonunda baş eydirmiş olacaklardır. Fahrî Ferik Nuri, bir tayyare hangarı yapılarak, "tayyarelerin Rumiye ve Tebriz üzerinde gözükmesi"[301] hâlinde büyük tesir uyandıracağından da emindir.

Vakit gazetesinde çıkan bir haber, Berlin'de söylentilere yol açmış, İranlıları heyecanlandırmıştır. Haberde, Osmanlı Devleti'nin

Levent Şahverdi Arşivi

İran'ın Makû hududunda "sınır düzeltmesi" yapmak istediğine yer verilmiştir. Alman-İran Komitesi hemen toplanarak, bu meseleyi ele alıp tartışır. Yarı resmi gazetelerden biri de İstanbul'daki muhabiri vasıtasıyla bu haberi doğrulatmış ve makale yayınlamıştır. Birkaç İranlı zâbit bulan Alman Hariciye Nezareti memurları da bu tür heyecan uyandıran haberleri, Osmanlı Devleti aleyhinde propagandaya çevirirler. İran'ın İstanbul Elçisi, Berlin'e gelmiş ve Osmanlı Devleti'nin "İran siyasetini bedbînâne tefsir eylemiş [kötümserce yorumlamış] ve istirahate muhtac olduğunu ve Dersaadet'e avdet edip etmeyeceği mechul bulunduğunu söylemişdir."[302] İstanbul konsolosu da "İran'ın âtisi, Alman siyasetine peyrev olmak [uymak] üzre, Tahran'da teşekkül edecek genç Demokratlar kabinesinin siyaset ve ıslahatında bulunduğu hakkında, buradaki İranlılar arasında propaganda yapmak içün talimat aldığını"[303] Berlin'deki bir İranlıya gizlice söyler.

Almanya, müttefiki Osmanlı Devleti aleyhindeki siyasetinde basını kullanmaya önem verir. Tahran'da yayınlanan "Nevbahar" adlı gazeteyi "propaganda vasıtası olarak" satın almışlardır. Geçen aylarda, Berlin'deki İran elçisinin merkeze gönderdiği bir telgraf, gazetede yayınlanır. Elçi, telgrafında şu cümleleri kullanır. "Ruslarla mütareke imza edilmiştir. Almanya'nın mesâîsiyle, Rus ve Osmanlı devletleri, İran'daki askerlerinin çekilmesini taahhüd etmişlerdir. Ve İran'ın istiklâli hususunda Rusya'dan teminat alınmışdır."[304] Aynı gazetenin başmakalesindeki cümleler de dikkat çekicidir. "İran Demokrat Fırkası rüesâsının [liderlerinin] ve Alman sosyalistlerinin mesâîleri neticesi, Alman hükümetinin sulh konferansında, İran'ın istiklâl ve tamamiyyet-i mülkiyesinin [toprak bütünlüğünün] muhafaza edileceği hakkında, teminat-ı ciddiyye i'tâ edildiği... [önemli güvence verildiği]"[305] İran'ın İstanbul Elçiliği'nden yapılan basın açıklamasında da "kapitülasyonların ilgası" ve hayata geçirilen uygulamalar anlatılır.[306]

Kaymakam Ömer Fevzi, Almanların ayrı ayrı propagandalarla yetinmeyip, "rekabet hummasına tutularak" gazete sütunlarında da çalıştıklarına dikkati çeker. Bu gibi kurgulanmış haberlerle, İran'ın önde gelenleri arasında, gerçekler örtülüp gizlenemezse de

Levent Şahverdi Arşivi

kamuoyunda iz bırakması olağandır. Kendisinin Tahran'da bulunduğu sırada, *Bamdâd Rûşen* [Aydınlık Sabah] adlı gazetenin ellerinde olduğunu hatırlatır. Rusların Tahran'a saldırısı üzerine, bu gazete de doğal olarak yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Şimdi yine böyle bir gazetenin yayına başlaması, kamuoyunun bizim görüşlerimiz doğrultusunda aydınlatılması, istediğimiz şekilde yavaş yavaş hazırlanması çok lüzumludur. Almanların kullandıkları yöntemle, onların aleyhlerinde bulunmak yerine, "olayları doğru şekilde ve genel zeminler üzerinde yazmak yeterlidir." Bu konuda Tahran Elçiliği'ne talimat verilerek, "mezkûr gazeteye esas olacak ruhlu haberlerin vakt ü zamanıyla ve muntazaman, buradan sefarete temin-i îsâli [ulaştırılmasının sağlanması]"[307] lazımdır. Günlük yerel basında görülecek, aleyhimizdeki kasıtlı ve art niyetli haberlerin hemen düzeltilmesi için, "mukabil tertibat alınmak üzre sefaretin, matbuâtı dâima nazar-ı tedkîkde bulundurması lüzumu" vardır.

Halep'te kalışları uzayan İranlı misafirlerin iaşe problemi giderilmeye çalışılır.[308] Zor durumda kalmalarını önlemek için Başkumandanlık Vekâleti'yle yazışmalar yapılır.[309] Misafirlerin almadıkları Mart ayı tahsisatı, mihmandar Yüzbaşı Süheyl İzzet'e, Osmanlı Bankası üzerinden gönderilir.[310] Halep İaşe-i Umûmiyyesi tarafından on beş günlük ekmek parası 225 Osmanlı lirası, mihmandar zâbite verilir. Misafirlerin sıkıntısı hafifler.[311] "Misafirînden bazıları buradaki kâr-perdâzhâne [şehbenderlik] delâletiyle vesika istihsâl edip [alıp] İstanbul'a avdet etmekdedirler."[312] Dâhiliye Nezareti'nin onayıyla dönüşlerine valilikçe müsaade edilmiştir. Başkumandanlık Vekâleti de olumlu görüş bildirmiştir.[313] İstanbul'da ve Halep'te bulunan İranlı misafirlere her ay yapılan para yardımı miktarı 8.543,5 Osmanlı lirasıdır.[314]

Dâhiliye Nazırı Mehmed Talat Paşa, bu meselenin ehemmiyetten dolayı, Halep Valiliği'ni "acil şifre" ile uyarır. Akay Mirza Devletabâd, Akay Nur, Edib-üs-saltana, Esterabâdî, Serdar Şüca gibi önemli isimler de Halep'tedirler. "İran'da mühim siyasî mevkileri olan bu zevatın, hükûmet ve millet-i Osmâniyye'den memnun ve müteşekkir olarak avdetleri, siyaseten matlub bulunduğundan [is-

Levent Şahverdi Arşivi

tenildiğinden] haklarında, oraca mümkün olan teshilât ve ihtiram ve muâvenetin [kolaylıklar, hürmet ve yardım] te'mini muktezîdir [icab eder]."[315] Halep Valiliği'nden verilen cevapta, İstanbul'a gitmek isteyen "İran mebuslarına" son olarak, Nizam-üs-saltana tarafından 4.000 Osmanlı lirası gönderildiğinin, Halep İran Konsolosluğu'ndan öğrenildiği, bu kişilerin müracaatları üzerine de seyahat belgelerinin düzenlendiği bildirilir.[316]

Kaymakam Şevket, bir kılavuzla Kazvin'in doğusundaki dağ yolundan, Tahran'a varmak üzere yola çıkmıştır.[317] Fransız Havass Haber Ajansı, Rus birliklerinin İran'ı tahliyelerinin sona erdiğini duyurmuştur.[318]

Mayıs 1918

Berlin'deki İran elçisine Tahran'dan yazılan şifrede, İngiltere'nin yeni istekleri hakkında bilgiler yer alır. İngiltere, İran hükümetine en son tebliğinde, Müttefik Devletleri'nin Hindistan'a yönelik bir harekette bulunma ihtimâline karşı, Hindistan yolunu kapatmak ve gözetim altında tutmak üzere, İran'ın gereken noktalarına asker konuşlandıracağını bildirmiştir. Sistan yoluyla getirdikleri askerleri, kuzeydeki Horasan vilayetine, Bağdat cephesinden çektikleri askerleri de Kirmanşah'a yerleştirmişlerdir.[319] Hindistan hükümetine ise, Almanların Asya'da istila peşinde koştuklarını, buna karşı koymak için hazırlanmaları talimatını vermişlerdir.

Düşmanların tecavüzlerini önlemek ve "İran'ın takviyesi unvanıyla Hoy'a gelen Osmanlı Ordu kumandanının" takip edilen siyasete aykırı ve aleyhte sonuçlar doğuracak bazı uygulamaları hayata geçirdiği iddiaları, İran Hariciye Nezareti'nce İstanbul'daki elçilik vasıtasıyla hükümete bildirilir.[320] İran'ın İstanbul Elçisi Mahmud Han, Berlin'e gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa'yı ziyaret ederek, Hariciye nazırına arz olunmak üzere, üç maddede topladığı meseleleri yazılı olarak sunar.[321]

1. Güneyde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin kumandanı, yayınlattığı bildiriyle, Osmanlı kâğıt parası eski tarihteki değeriyle –dolaşımda geçerliliğinin– "aynı sûretle İran akçesi gibi kabulü

Levent Şahverdi Arşivi

mecburi olduğunu" ve kabul etmeyenler hakkında para ve hapis cezaları verileceğini ilan etmiştir. Madeni paraların değeri, yerel rayiç ve piyasaya tâbidir, "ceza ile ve şiddet ile ta'yin olunamaz." Ruslar ve İngilizler, İran'da işgallerindeki yerlerde böyle bir uygulama yapmamışlardır. Harpten önceki değeri 79 tümen olan 1 İngiliz lirası, şimdi 23 tümendir. İngilizler, önceki değerden işlem görmesi için şiddete başvurmazken, kumandanın bu tedbiri, yerel halkta ürküntü ve nefret doğuracaktır. Getirisi, malların gizlenmesi ve Osmanlı askerlerinin alışverişlerinin bile sıkıntıya düşmesi olacak bu tedbir, hemen iptal edilmelidir.

2. Kumandan, ayrıca halkın silahlarını toplatacağını duyurmuştur. Sınır bölgesinin her iki tarafında yaşayanların, dün de bugün de şartların gereği silahlı oldukları bilinen bir gerçektir. Bu tedbirin geçici uygulaması, çok kötü olaylara sebebiyet verebilir. "Azerbaycan valisinin maksadı, Ermenilerin ve Nasturîlerin silahlarını almak ise de kendisi bunu, tedâbir-i münasibe ile icra edeceğini taahhüd etmekdedir. Binâen-aleyh ahali-i Müslime silahlarına ilişilmemesi ve Ermeni ve Nasturîlerin silahları maddesinin, Azerbaycan Valiliğince te'min etdirilmesi lâzımedendir."[322]

3. Tahran'daki Osmanlı Devleti maslahatgüzarı, İranlı yetkililere müracaatla, İran hükümeti nezdinde 50.000 tümenlik bir kredinin kendisine açıldığının İstanbul'dan bildirildiğini söyleyerek, 10.000 tümeni hemen istemiştir. Onların bu konuda bilgileri bulunmadığından, aydınlatılmayı beklemektedirler.

Büyükelçi İbrahim Hakkı Paşa, talepleri Hariciye Nezareti'ne arz ederken, kendi değerlendirmesini de yazar. İlk iki meselede, bahsi geçen kumandanımızın, kendi vilayetimizde uygulanamayan tedbirleri, İran'da icraya kalkışması doğru görülmemektedir. İtidalli olmalıdır. İran halkını gücendirecek, idarecileri de ürkütecek bu icraat, "İngilizlere, aleyhimizde propaganda sermayesi olacak tedbirlere kıyam edilmemek münasib olacağı, muhtac-ı arz değildir."[323] Üçüncü madde hakkında da hükümetin arzusu kendisine bildirilirse, Elçi Mahmud Han'a tebliğ edecektir.

Hariciye Nezareti'ne, Büyükelçi İbrahim Hakkı Paşa'nın arz ettiği konu, Başkumandanlık Vekâleti'ni doğrudan ilgilendirdiğinden dolayı, ivedi cevap istenir.[124]

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, Rumiye'deki yığınaklarını artırmışlardır. Fahrî Ferik Nuri'nin edindiği bilgilere göre, Savuçbulak'tan Rumiye'ye kadar piyade, süvari, topçu, mitralyöz kuvvetleri, cephane ve erzakları hayli iyi seviyededir. "Nasturîlerin reisleri, sâbık [önceki] Osmanlı Rumiye şehbenderidir. Ermenilerin gemi veya vapurları yokdur. Rumiye'de bir telsiz istasyonu vardır. Rumiye ve havalisinden ancak 170 kişi kurtulabilmişdir. Bu hesabca 2.500 kadar İslâm öldürülmüşdür. Rumiye'nin sukutu [düşmesi] İngilizlerin Azerbaycan'daki nüfuzunu, tamamiyle kesr edecektir [kıracaktır]."[325] İngilizler; Isfahan, Hemedan ve Kazvin'e sürekli asker gönderirken,[326] halkın İngiltere aleyhtarlığını kırmak için yalan propagandaya başvurmakta, Almanların Osmanlı Devleti'yle birlikte, hâlen Odesa'da yaşayan devrik Şah Muhammed Ali'yi yeniden başa geçirecekleri söylentilerini yaymaktadırlar.[327]

İngilizlerin İran'daki kuvvetleri, önemli merkezlerdedir. "Alınan haberlere ve resmî istihbarata" göre, Hemedan'da yaklaşık 2.000 asker, Kazvin'in güneyinde bir "tayyare hangarı" bulunmaktadır.[328] Kirmanşah'tan yavaş yavaş Hanekin'e çekilirlerken,[329] Tahran'a sevkleri ise artmıştır.[330] İngilizlerin hizmetine giren "General Korliyof kumandasında 700, General Baratof emrinde 3.000 kadar Kazak" da Kazvin'dedir.[331] 1.500-2.000 kişilik İngiliz piyadesi ile bir mızraklı süvari alayı da Kazvin'e gelmiştir.

Sencabîlerle İngilizler arasında çatışmaların başlaması üzerine, Kazvin'deki İngiliz kuvvetinin geri çekildiğine dair duyumlar alınmaktadır. Sakız'da bulunan Süleymaniye Hudut Tabur Kumandanlığı'nın, Hemedan ve Sine'den elde ettiği haberlerden anlaşıldığına göre, "İngilizlerin Hemedan ve Kazvin'de 2.000 askeri ve mübâyaa [satınalma] komisyonları, fâhiş fiyatla zâhire mübâyaa ile Bağdad istikametine sevk etmekdeler iken, aldıkları emir üzerine müddahar [depolanmış] erzakı, pek dûn [aşağı] bir fiyatla satarak ve ale-l-acele İran'ı tahliye ve Bağdad'a ric'at et(mişlerdir)." [332]

"Zencan'da[333] bulunan muhbir-i mahsusa"dan gelen raporda, buradaki Demokrat ve Sosyal Demokrat fırkaları, Osmanlı Devleti'ne karşı iyi niyetli görünmekte, yardım vaat etmektedirler. İngilizlerin, "Şimâlî Polis" teşkil etmek üzre Zencan'a gönderdikleri

Levent Şahverdi Arşivi

İran zâbitleri ve askerleri, tâcirbaşının ustalığıyla, gözaltına aldırılmış ve polis kaydı teşebbüsleri sonuçsuz bırakılmıştır. Önceleri, Osmanlı Devleti taraftarı olan Emir Afşar'a, İngilizler, beş otomobil silah hibe etmişlerdir. "İran'da, İngiliz parası, mühim işler görmekde ve bize muhib [dost] olanları, kendisine celbetmekdedir."[334]

İngilizlerin yavaş yavaş Kirmanşah'tan çekilerek pek az kuvvet bıraktıkları, Hemedan'daki bir kısım birliklerini buraya gönderdikleri haberi alınır.[335] Kasr-ı Şirin-Kirmanşah ile Kirmanşah-Hemedan yollarının yapımına önem veren İngilizler, buralarda aralıksız "pek çok amele" istihdam etmektedirler. İşçilerin iaşesi bahanesiyle "külliyetli buğday, pirinç, tuz ve sâire" satın alarak Kirmanşah'a yollamakta, aşiretleri böylece kendilerine bağlamak için bütün güçleriyle çaba sarf etmektedirler.

Osmanlı Devleti taraftarı görünmesiyle, bir zamanlar Sine'ye hâkim tayin edilen ve şimdilerde Revandiz'de oturup Sencabîlere itaatle onların emrinde bulunan Serdar Reşid, bir süredir İngilizlerle temas hâlindedir.[336] Bunun sonucunda, İngilizlerle müttefikleri aşiretler tarafından Mâh-ı deşt'te[337] yenilgiye uğratılan ancak bugünlerde karşı hücuma hazırlanan Sencabî reisi Serdar Ali Ekber Han üzerine harekete geçirtilmiştir. Sonuç itibariyle, Osmanlı sınırındaki Cafer Sultan, Serdar Reşid ile aynı düşüncelere sahiptir. Dolayısıyla, "gerek merkum [adı geçen] Serdar Reşid'in gerekse Hüsameddin vâsıtasıyla, hükûmetimize karşı hissiyât-ı sadakatkârânelerini [bağlılık hislerini] izhâr ediyorlarsa [gösteriyorlarsa] da ne kendilerine ve ne de kendilerine tavassut eyleyen şeyh-i mûmâ-ileyhe [aracılık eden adı geçen şeyhe] katiyyen itimâd câiz değildir."[338] Sine Şehbenderliği'nin 6. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıdaki değerlendirmesi, kişilerin ve ortamın değişkenliği hususunda önemli fikirler vermektedir.

İran'daki en önemli meselelerden biri, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesidir. "Ajans Royter [Reuters] ve İngiliz neşriyatından" başka hiçbir haber kaynağı yoktur. İngilizler, işlerine gelen haberleri ve yönlendirici fikirleri, hükümetin sağladığı özel destekten yararlanarak, İran halkına kolayca telkin edebilmektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizlerin harekâtı yüzünden Tahran, Isfahan ve Kazvin'de çarşılar, pazarlar kapanmış, daha sonra hükümet tarafından açtırılmıştır. Tahttan indirilen ve şimdilerde Odesa'da yaşayan Muhammed Ali Şah'ı, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın yeniden "şah nasb etdireceği" propagandasını da ellerindeki yayın gücünü kullanarak yapmaktadırlar.[339] Kirmanşah ve Hemedan'da yayılan haberlere göre, yakında Sine'ye bir kuvvet göndereceklerdir. İtilâf Devletleri'nin Tebriz'deki konsolosları yola çıkmak üzere hazırlanmaktadırlar.[340]

Tebriz'deki manzara, halkın bölünmüşlüğüdür. "Bir kısmı İngiliz parası ile beslenen Demokrat Fırkası daha kuvvetli olup, polis ve jandarma teşkilatı bunlara merbut olduğundan, icra-yı hükûmeti ellerine almışlardır."[341] Partiler arasında çekişmeler ve çatışmalar meydana gelmiş, resmi dairler birkaç gün kapalı kalmıştır.[342] Rumiye'deki Fransız câbitlerden altmış kadarı Tebriz'e gelmişler, buradan Tahran istikametine doğru çekilmişlerdir. Rusların, Tebriz'de bıraktıkları askerî malzeme bir hayli fazladır.[343] Seri ateşli altı dağ topu, binlerce top ve tüfek mermisi, üç telsiz telgraf istasyonu, nakliye otomobilleri, benzin vs.

Kafkasya'ya gitmek üzere, Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Fahrî Ferik Nuri ile Tebriz'e gelen Binbaşı İsmail Berkok, "Başşehbender Vekili" sıfatıyla, bir süre burada kalır. Ayrılmadan önce, Tebriz'in mevcut durumu hakkında, buradaki bekleyişleri süresinde şahit olduğu gözlemlerini kapsayan bir rapor hazırlar.[344]

Binbaşı İsmail Berkok, "uzun müddetten beri devam eden İngiliz, Rus, Amerika ve Fransız devletlerinin telkinât ve te'sîrâtı [telkinleri ve tesirleri], Ermeni ve Nasturîlerin tazyikâtiyle müzebzeb [baskılarıyla karmakarışık] bir hâle gelen Azerbaycan siyasetini takib ve mümkün mertebe lehimize imâle etmek [meylettirmek]"[345] için Tebriz'den ayrılmamıştır. Ay sonuna doğru Tebriz'den Kafkasya'ya hareket ederken, Başkâtip İhtişam-üs-saltana, şehbenderliği açık tutacak, önemli işleri göremeyecektir.

Demokrat Fırka, muhalif Sosyal Demokrat, Ahrar, Müterakkî, el-Mücahidîn ve diğer küçük fırkalara rağmen Tebriz'de kuvvetlidir, duruma hâkimdir.[346] Mirza İsmail Nuri, Ulema Ağası Harirî,

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyh Mahmud Ziyabânî, Polis Müdürü Mirza Abdullah Han, Demokrat Fırka'nın etkin şahsiyetleridir.

Veliahd ile Kazaklar, Mücahidîn Fırkası'na taraftar görünmektedirler. Bu fırka, "Türk nasyonalisti olup, bizi istinadgâh ittihaz [dayanak kabul] etmekle beraber, esas programı olmadığı gibi"[347] üyeleri arasında bilgili ve nüfuzlu kişilerin sayısı azdır. Demokratlar ise "doğrudan doğruya İran vatanperverleri olup" her kim olursa olsun, yabancı müdahalelerinden ve tesirlerinden nefret eder, güvenmezler. Polis, jandarma ve askerler, bunların emrindedir.

Fahrî Ferik Nuri ile Binbaşı İsmail Berkok'un Tebriz'e gelişleri, Mücahidîn Fırkası'nı sevince boğar, pervasız hareketlere sevk eder. Demokratlar, hemen ellerindeki güçleri kullanarak bastırırlar, reisleri Hacı Mirza Ağa Bellurî'yi Erdebil taraflarına sürgün etmeyi kararlaştırırlar. Tabii bunlar yaşanırken, Osmanlı zâbitleri, tamamen tarafsız kaldıkları gibi partilerin siyaseten anlaşmalarını temine çalışırlar. Bunu fırsat bilen İngilizler, "Türklerin Azerbaycan'ı ilhak fikrinde olduğunu ve buna mâni olmak üzre de İngilizlerin Türkler aleyhinde hareket edeceğini ilan ve Kerkük'e doğru olan taarruzlarıyla da bunu te'yîd ve isbat etmek istediler."[348]

Demokrat Fırka, olumsuz propagandanın etkisiyle başlangıçta, Fahrî Ferik Nuri ile Binbaşı İsmail Berkok'tan çekinmişseler de onlar, İngiliz etkisini kırmayı başarırlar. Fırkanın ileri gelenlerinin çoğuyla, özellikle elinde kuvvet bulunduran polis müdürüyle iyi ilişki kurarlar. Maksatlarını, İngilizlerin siyasî hedeflerini delilleriyle izah ederler. Nitekim İngiltere'nin baskısıyla, Demokrat hükümeti düşüp yerine "İngiliz âmâline hâdim olan [emellerine hizmet eden] Bahtiyârî kabinesinin geçmesi" Demokratları sukut-ı hayale uğratır. Veliaht ile aralarında meydana gelen bir olayın ardından, Tahran'daki yeni hükümet, Polis Müdürü Mirza Abdullah Han'ı azleder. Demokratlar, bu kararı tanımazlar, görevine devam etmesini sağlarlar.

Binbaşı İsmail Berkok'un raporunda, ortaya çıkan fırsatın nasıl lehe çevrildiği şöyle anlatılır. "Biz, bu vaziyetden istifade etdik. Demokrat Fırkası'na, dolayısıyla bütün İran'a muayyen [ait] olacağımızı izah etdik. Demokrat Fırkası, bize mütemâyil idi. Teb-

Levent Şahverdi Arşivi

riz'de, teşkilat-ı askeriye için Demokrat Fırkası'nın muvafakatini istihsâl eyledik. Zaten fırka-i sâire, bize hâdim ve hükûmet de heman ma'dûm [yok] olduğundan, bu teşkilata muvaffak olacağımızı kaviyyen ümid ederiz."[349] Tahran ile Tebriz arasındaki ilişkilerin kesikliği, ümitli olmaya sebeptir. Tahran, tamamen İngilizlerin kontrolündedir. Kazvin'de "ücretle istihdam etdikleri" General Baratof'un emrindeki üç bin kadar Rus askerinin, Zencan'a doğru bazı gösteri hareketlerini, Mirza Küçük Han, kendi kuvvetleriyle engellemektedir.

Kazakları, Tebriz'den çıkarmak isteyen Demokratlar, veliahtın tesiriyle amaçlarına ulaşamamışlardır. Veliaht, 400 atlı kadar Tebriz Kazak Alayı'na "Felipof nâmiyle bir Rus kumandanı tayin ettiği gibi" 600 mevcutlu başka bir Kazak alayının, Tahran'dan Tebriz'e gelmekte olduğu duyumu alınmıştır. Tahran hükümetinin İngiliz yanlısı olmasına, Kazak kumandanlarının Rus bölünmesine göre, Kazakların İngilizler tarafından istihdam edildiği ve "İngilizlerin, Azerbaycan'da kuvvete müstenid [dayanan] bir nüfuz te'sis etmek istediği anlaşılıyor. Bunun için Rumiye havalisinde bulunan Ermeni ve Nasturîlerle, Kafkasya Ermenileri mühim bir kuvvet teşkil edeceklerdir."[350] Tabii ki bu gelişmeler, Demokratları telaşlandırmış, onlar da karşı tedbirler almaya girişmişler, polis ve jandarma gücünü artırmışlardır. Bir süre sonra Demokratlar, "Rumiye'deki ahalinin tahliyesi zamanında, Ermeniler aleyhine hareket için vâki olan teklifi kabul eylediğinden dolayı"[351] veliahtın katledildiğine dair söylentiler yayarlar.

Bugünlerde yapılacak seçimlerde, Demokratlar, çoğunluğu elde edecekleri ümidindedirler. Böylece, baştaki İngiliz yanlısı hükümet düşecektir. Binbaşı İsmail Berkok, "hatta parlamentonun ictimaına, Tahran'da müsaade edilmemesi ihtimâline nazaran Tebriz'de toplanmasını" teklif etmiştir. Demokratlar, kendilerinde bir kuvvet gördükleri takdirde, Tahran'ın üzerine yürüyerek, İngilizleri uzaklaştırmak niyetindedirler. Bu fikir de Kafkas İslâm Ordusu'nun Kafkasya'ya yönelik harekâtının tesirinin sonucudur. Müsait olan mevcut ortamdan istifade edilmelidir. Tebriz'de hemen teşkilata başlanarak, maksada hizmet edecek bir kuvvet getirilmesi zaruridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Binbaşı İsmail Berkok, teşkilatın kararlaştırılan yapısını da raporunda açıklar. "Şimdilik, sunûf-ı muhtelifeye [çeşitli sınıflara] mahsus bir küçük zâbit mektebiyle, bir hücum müfrezesi ve bir batarya."[352] Askerlerde silah vs vardır. Kafkas İslâm Ordusu'na görevlendirilen zâbitlerden buraya ayırmak düşünülmüşse de gerçekleştirme ihtimâlinin zorluğu görülmüştür. Binbaşı İsmail Berkok, bu teşebbüsünün, 4. Kolordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan tarafından uygun görüleceğini ve hemen işe başlanacağını vaat etmiştir.

Demokrat Fırka, başlangıçta Ermenilerin Salmas'a taarruzlarını önlemek ister ancak başarılı olamaz. "Nihayet sulha yanaşdı. Biz bunu kabul etmedik. Gönderilen heyetin sulh hey'eti değil, hey'et-i tahkikiye [soruşturma heyeti] olduğunu, hükûmet beyan etdi. Bu hey'etin bize de îzahât vermek mecburiyyetinde olduğunu söyledi. İş, bir neticeye iktiran etmeden [varmadan] harekâtımız başladı."[353]

Tebriz Şehbenderliği'ne tayin edilen Binbaşı Muhtar hakkında, "iyi bir mevkii yoktur" diyerek karşı çıkan ve "Tebriz'de her hâlde mühim bir me'mur-ı siyasî bulunmalıdır" diyen Binbaşı İsmail Berkok, "vaziyet ve maksad-ı askeriyemizi" tamamıyla bilmemesine rağmen, öngörülerini raporunda ifade eder. İngilizler, herhalde Ermenilerle ve Bolşeviklerle işbirliği yapmak için, Azerbaycan'da ve Tahran üzerinde Hazar Denizi kıyısında birleşmek isteyecektir. Bolşevikler, Hazar Denizi sahilindeki Petrosk, Derbend ve Bakü'yü elde ettiler ve Gence'ye doğru ilerlemek niyetindedirler. Gerek Kafkasya'yı himâye etmek gerekse İran'da birleşmelerini engellemek, dolayısıyla "Irak'ımızı kurtarmak maksadıyla, İran ve Türkistan için bir sefere hazırlanmalıyız. Bunun için de evvelemirde Tiflis-Bakü ve Tiflis-Culfa demiryolunu elde etmek, İran'da teşkilata başlamak lazımdır. Kuvvetimiz kifâyet etmediği takdirde, harekâtımızda serbest olmak ve Şimâl Kafkas Müslümanlarını, Kazakların ve Bolşeviklerin tazyîkâtından [baskılarından] kurtararak, onlardan bilfiil istifâde etmek için Şimâlde, Almanların muâvenetini fâideli görüyorum."[354]

Binbaşı İsmail Berkok, "İran'da yalnız Ajans Royter [Reuters]"in haberlerinin dolaşımda olduğuna dikkat çekerek, bizim haber

Levent Şahverdi Arşivi

ajansımızın ve lüzumlu görülecek bilgilerin, Tebriz Şehbenderliği'ne ulaştırılarak, buradan yayınlanması hâlinde, daha fazla etkisinin ve faydasının görüleceğini özellikle vurgulayarak, raporunu tamamlar.

Ubeydullah Efendi, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gönderdiği mektupta[355] Tahran'daki Müstevveh-ül-Memâlik hükümeti hakkında, "Zâhiren İngilizlere muhalif görünüyor ise de hiçbir iş göremediğinden, bugün yarın sukutuna intizar olunmaktadır [beklenmektedir]"[356] diye yazar. Almanların, İngiliz ve Fransız cephelerindeki taarruzlarının sonucu, İran'daki siyasî gelişmeleri de belirleyecek şekilde etki meydana getirecektir. İngilizler, İran'ın gerçekten tarafsız kalacağını "taahhüd edecek" bir hükümetin başa geçmesine çalışmaktadırlar. Bunun için Bahtiyarî reislerinden birisinin başkanlığında bir hükümetin iktidara gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

Yeni Mecmua'da,[357] Reşid Safvet'in[358] "Kafkas Etekleri-Türk Ticaret Yolları"[359] adlı makalesi, tartışmalara yol açar. Nizam-üs-saltana'nın oğlu, makaleyi Kaymakam Ömer Fevzi'ye göstererek, duydukları rahatsızlığı dile getirir. Özellikle şu paragrafa dikkati çeker. "Astara'daki, İran'ın yegâne Sünni-ül-mezheb kalabilmiş olan Talışları[360] kısmen yurtlarından tard ettirdiler. Yolun en mühim geçitlerinden birini işgal eden ve aslı Türk olan Makû[361] Hanı'nın, kendi nüfuzları altında kuvvetini artdırmak için memâlik-i Osmâniyye'den kaçıp, İran'da Rus himâyesine girmiş, âsi Kürt aşiretlerinin en hunharlarından birkaçını merkumun [adı geçenin] emrine vererek, yolun o kısmını büsbütün taht-ı hâkimiyetlerine aldılar. Berlin Kongresi'nde yine yola hâkim bir noktada, kendileri nöbetçilik etmek üzere Kotur'u[362] İran'a teslime bizi mecbur ettiler ve ba'de Kotur Hanı, meşhur şakî Simko'yu, bize karşı alet olarak, istedikleri gibi kullandılar. Zaten bir asırdır Kaşkar'dan[363] Trabzon'a kadar şimâl ciheti kâmilen Rus tazyikine maruz olan Türk millî yolu, bu sûretle müteaddid noktalardan parçalandı, boğuldu. Bu tehlike, Batum-Kars-Ardahan mıntıkasının istirdâdıyla [kurtarılmasıyla], yolun müntehâsında [sonunda] olsun, izâle dilmiş olacaktır. Makû ile Kotur'un da tabiatiyle bize iadesi, Şahsevenlere[364] İran hükûmeti tarafından müsâadât-ı kadîmenin [eski yardımla-

Levent Şahverdi Arşivi

rın] tekrar bahşı, Kafkasya ve Karabağ Türklerinin istiklâli, Türk yolunun yukarı yamaçlarından düşmanı uzaklaşdıracakdır."[365]

Kaymakam Ömer Fevzi de Harbiye Nezareti'ne bu durumu rapor eder.[366] Reşit Safvet'in, İran'ın mezhep ve milliyet meseleleriyle doğrudan meşgul olmasını, Şahseven Türklerini himâye edip onlara ayrıcalık verilmesini, Makû ile Kotur'un kurtarılmasını, Osmanlı hükümetine tavsiye ettiğini ileri sürer. "Buna sansürün nasıl müsaade etdiğini bilmiyorum!" diye, hayretini de gizlemez. Kendisinin doğrudan İran siyasetiyle ilgilendiğini ve sorumlu olduğunu vurgulayarak, geçmiş dönemlerde Rusların, Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları ve Bulgarları koruyarak bizde uyandırdıkları tepkileri hatırlatır. Reşit Safvet'in teklifinin hayata geçirilmesinin, bizim Ruslara gösterdiğimiz tepkinin daha fazlasını İran'da ortaya çıkarabileceğine dikkati çeker. "Zaten biz, İran'la şimdiye kadar hep bu gibi müdahale ve meşguliyetler neticesi, yekdiğere düşman olmuş ve iki Müslüman kitleyi zaif düşürmüşdük."[367] İşbaşındaki hükümetin şimdi yürüttüğü açık, samimi siyaset ve fedakârlık sayesinde İran'la anlaşmaya başladığımız zamanda, sorumsuz bir kalemin, taşkınlığıyla ortamı karıştırması ve unutulmuş eski hatıraları, güvensizlikleri depreştirmesi üzüntü vericidir. Sansür kurulunun bu gibi yayınlara izin vermesini, İranlıların anlamlı bulduğunu söyleyen Kaymakam Ömer Fevzi, İran'a dair yayınlanacak makalelerin, "ataşemiliterlikçe sansür edilmesinin" uygun olacağı kanaatini belirterek raporunu tamamlar.

Meseleyi Nizam-üs-saltana ile nasıl görüştüklerini de Kaymakam Ömer Fevzi, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne yazdığı raporda,[368] anlatır. İran'ın İstanbul Elçiliği müsteşarı, *Yeni Mecmua*'yı getirerek kendisini ziyaret etmiş, bazı İranlılar da müracaat ederek, üzüntülerini dile getirmişlerdir. Bu arada ayrıca "bir zarf" gösterir. Zarfın üzerinde Latin harfleriyle Nizam-üs-saltana'nın adresi yazılmış, içine de Reşid Safvet'in makalesini destekleyen bir başmakale yayınlayan "*Zaman*[369] gazetesi konmuştu." Başmakalenin etrafı ve önemli cümlelerin altı mavi kalemle çizilmiş, ayrıca yan tarafa da matbu olarak "Nizam-üs-saltana hazretleri! Türk dostluk sözünü mütalâa buyursalar ve suyla ateş hikâyesi olduğunu anlasalar, iyi olurdu"[370] cümlesi, Farsça yazılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Nizam-üs-saltana, Kaymakam Ömer Fevzi'ye gelen zarfla ilgili düşüncelerini çekinmeden söyler. "Ben, Hükümet-i seniyye-i Osmâniyye'nin efkâr ve niyyât-ı hâlisesine [temiz niyetlerine ve fikirlerine] tamamiyle vâkıfım. Fakat hâricdekiler, işin içyüzünü bilmezler. Bu gibi yazılar, bedhahlara [işin kötülüğünü isteyenlere] vesile-i ganimet olur. Türlü türlü te'sirlerle tefsir ederler, büyütürler, her tarafa bildirirler. İki milletin samimiyetine şüphe getirecek propagandalar icadına çalışırlar. Hâlbuki maksad, bunun aksidir."[371]

Nizam-üs-saltana'nın değerlendirmesinde "hâricdekiler" diye kastettiği Almanlardır. Siyasetlerine uygun düşen her fırsatı kullanmaktan geri durmazlar. Kaymakam Ömer Fevzi, meseleye ilişkin olarak Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne teklifinde, İran hakkında çıkacak yazıların kendi sansüründen geçmesini tekrarlarken, "hâl-i hazırdaki yanlışlığı da diğer bir gazeteye yazdırılacak muhalif bir makale ile ıslah ettirilmesi"[372] düşüncesinde olduğunu belirtir.

İran Elçiliği maslahatgüzarı, 18 Mayıs günü Nizam-üs-saltana'yı ziyaretinde, "Bir Osmanlı müfrezesinin Savuçbulak ve Salduz'u işgal eylediğinin" Tahran'dan bildirildiğini, Osmanlı hükümeti nezdinde protesto etmesinin emredildiğini arz eder. Kaymakam Ömer Fevzi'yle görüşen Nizam-üs-saltana, konuyla ilgili düşüncesini söyler. "Hükûmet-i seniyyenin İran hakkındaki hüsn-i niyetinden tamamiyle eminim. Fakat her vesile ile olursa olsun, bir Osmanlı müfrezesi, İran'a girmeden evvel keyfiyyetden samîmâne İran hükûmetinin de haberdâr edilmesi, pek münâsib olur. Aksi hâlde bedhahlar, düşmanlar, rakîbler tarafeyn arasına sû-i tefehhüm ilka [iki taraf arasına yanlış anlamayı telkin] içün fırsat bulurlar."[373] Mesele hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan Kaymakam Ömer Fevzi, Harbiye Nezareti'nden gelecek açıklamaya göre hareket edecektir.

Kaymakam Şevket, Tahran'a ulaşmış, "ataşemiliter vekili"[374] sıfatıyla görevine başlamıştır. Yol güzergâhında Sine-Azerbaycan hattında merkezi hükümet nüfuzunun etkin olmadığını, Türk aşiretlerinin "bize ve himâyemize" eğilimlerini gözlemler. Son günlerde hiziplere ayrılan Demokratlar, "etkin, belirleyici güç" mevkilerini kaybetmişlerdir. Kaymakam Şevket'in ilk raporunda, Ni-

Levent Şahverdi Arşivi

zam-üs-saltana hakkında yazdıkları, İran'daki kaygan ortamı göz önüne serer mahiyettedir. "Nizam-üs-saltana'nın hiçbir mevki'i olmadığı gibi, şah da kendisine muğberdir [gücenmiştir]. Hayat-ı husûsiyesi ve menâfi'-i zâtiye takibi [özel hayatı ve şahsi çıkarları takibi], hükümdara karşı hoşnudsuzluğu ve bunlara zamimeten [ilâve olarak] düşkün Rus evrak-ı nakdiyesiyle [kâğıt parasıyla] mübâyaa ettiği [satın aldığı] sekiz yüz bin tümenlik Bakü gaz senedâtını [senetlerini], İngilizlerin kendisinden kâm [üst] fiatiyle mübâyaa etdikleri ve yakında dört milyon tümenlik hususi parasını, İngiliz bankalarına yatırmak üzere, İngiliz Sefaretine tevdi' ettiği ve taht-ı istismâr [emanet bıraktığı ve istismar edilme] tehlikesi üzerine, makbuz senedâtını alamadığı te'min olunuyor."[375] Buna karşılık Mirza Küçük Han, her yerde taraftar kazanmaktadır. Emrindeki silahlı adamların sayısı beş bin civarındadır. Merkezî hükümeti tanımamakta, İngilizlerle de çarpışmaktadır. "Şah'ın yerine onu geçirmek içün muâvenet [yardım] ediyoruz. Azerbaycan'ı alacağız diye, İngilizler şahı endişeye düşürüyorlar."[376] İran'ın çeşitli mevkilerine asker sevkini, birçok kez protesto eden İran hükümetinin davranışı, görüntüyü kurtarmaktan ibarettir.

Kaymakam Şevket, yakın çevre hakkında da edindiği, henüz kesinleştiremediği şu bilgileri aktarır. Kafkasya'da, Ermenilerin Müslümanları mağlup ettiği söylentileri çıkarılmıştır. Buhara'da hâkimiyeti ele geçiren Ruslar, yeni bir hükümet kurmuşlar, Afganistan da tamamen İngiliz nüfuzu altına girmiştir. Ubeydullah Efendi'yi de eleştiren Kaymakam Şevket, onun Tahran'daki hareketlerini "bizim içün hacâlet-âverdir [utandırıcıdır]" diye, niteler.

Bir diğer raporunda da ayrıntılı haberler ve değerlendirmeleriyle Kaymakam Şevket, sorumluluk alanı içerisindeki gelişmeleri yakından takip etmektedir.[377] Türkistan'ın Bolşeviklerin eline düşmesinden sonra başlayan "İslâm teşebbüsleri", henüz istenilen hâle gelememiştir. Afganistan'ın da eskisinden daha fazla, İngilizlerin gözaltında tutulduğu anlaşılmaktadır.[378]

"İran dâhilinde telgraf ve posta, İngiliz sansürüne girmişdir."[379] Kaymakam Şevket'in şifreyle yapacağı haberleşme, kasden tahrif edildiğinden dolayı, mümkün olmamaktadır. Kazvin'deki yaklaşık

Levent Şahverdi Arşivi

2.500 kişilik Rus süvari ve piyade kuvvetine, İngilizler yevmiye "15 frank maaş ve 8 frank iaşe parası" ödemektedirler. İngilizlerin burada "260 süvari, 3 mitralyöz, 3 zırhlı otomobili" mevcuttur. 500 kadar Hintli asker de gelmek üzeredirler.[380] General Sykes, birkaç zâbitle Tahran'a gelmiştir. Basında, General Baratof'un Kazvin'den Bağdat'a hareket ettiği haberi çıkmıştır. Serdar Muktedir ile Serdar Nasır'ın tutuklanarak, Bağdat'a gönderildikleri de yerel basında çıkan haberler arasındadır.

Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf ile beraberindekiler, Reşt'e gitmek üzere hareket ederler[381] ve salimen varırlar. Bir süre sonra Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, kapsamlı rapor hazırlar ve takdim eder.[382]

1. Mirza Küçük Han ile Ruslar arasında ciddi ve devamlı bir çatışma olmamış, İngilizlerle de henüz bir çarpışmaya girmemiştir. Mirza Küçük Han, "İttihad-ı İslâm" ve İran'ın her türlü dış saldırılardan korunması ve istiklâlini kazanması gayesindedir. Benzeri görülmemiş iyilikseverliği ve nezaketiyle "millî kahraman" olarak kabul görmeye başlamıştır. Özellikle kendisine bağlılarıyla birlikte İran'ın felaketinden, yönetiminin karışıklığından, baştakilerin ihanetinden dolayı şikâyetlerinin, tehditlerinin şiddetini artırmıştır. Yabancı darbesi görmeyen yerlerde, bilhassa Mazenderan'da, Cengelilerin ayaklanışı taklide başlanmış ve onlar gibi hareket etme arzusu uyanmıştır. Henüz, fikri seviyeden icraata geçememiştir. "İran'da şimdiye kadar kendileriyle işe girişdiğimizden emniyyetli olmakla beraber, Azerbaycan için bizden şübhelenmekde ve Kafkas harekâtımızı hoş görmemekde oldukları anlaşılıyor."[383] Bulunduğu yerin sarplığına rağmen, ciddi bir İngiliz saldırısına uzun müddet karşı koymaları mümkün değilse de İran kamuoyundaki İngiltere tahakkümüne karşı, bunlar iyi bir sebep teşkil ediyorlar.

2. Mirza Küçük Han ve yoldaşları, bildiğimizden daha fazla bir kuvvetle, İslâmiyet ilerlemesi ve yükselmesi için kurdukları İttihad-ı İslâm Cemiyeti ile çalışmakta, tesir sahalarını İran'ın her tarafına doğru genişletmektedirler. Tek maksat ve gayeleri; İran'ın istiklâli ve İslâm birliğinin her yere tebliğiyle yayılmasıdır. Uzun zamandır bu düşünceyle hareket eden ve her türlü maddi yardımdan yoksun kalan Mirza Küçük Han ve yoldaşları, şimdi daha iyi

Levent Şahverdi Arşivi

vaziyettedirler. Süvari, piyade, makineli tüfek sınıflarında düzenli kuvvetlere sahiptirler. Bu teşkilatın gücü, artmaktadır. Birliklerdeki küçük zâbitler, Mirza Küçük Han'ın kurduğu, "Küçük Zâbit Mektebi'nde yetiştirilmektedirler." İyi zâbitleri de vardır. Rusları ve İngilizleri korkutacak bir hâle gelmişlerdir. Mevcutları, yaklaşık 5-6.000'dir. Bir Alman binbaşı ile birkaç zâbit de buradadır.

"İran'ın İslâmları ve diğer İslâm hükûmetleriyle siyasî ve dinî irtibat tesisi maksadıyla, Küçük Mirza Han ile İttihad-ı İslâm Cemiyeti, büyük mesâî sarf etmektedirler."[384] İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin faaliyetleri, her yere gönderdikleri tebliğcileri vasıtasıyla, İran'ın bütün bölgelerine yayılmıştır.[385] Hazar Denizi ötesindeki Türkmenlerle işbirliğine giderek, oraya da tebliğciler yollamışlardır. İngilizlerin Horasan taraflarına getirdikleri kuvvetlerin, Türkistan'a girmelerini engellemek için de Türkmenler arasında düzenli teşkilat meydana getirmek üzere, birçok zâbit göndermişlerdir. Gördüğümüz faaliyetlerini dikkate aldığımızda, burada büyük bir güç oluşturacakları kanaatindeyiz.

3. Rusların İran'ı tahliyeleri sırasında, Mirza Küçük Han'ın zamanında aldığı tedbirler sayesinde, Geylan ve çevresinde hiçbir şey yapamamışlardır. "Hâl-i hazırda Rusların, buralardaki vaziyyet ve mevkileri son derece sukut etmiş ve hiçbir mevcudiyyetleri kalmamışdır. Hatta Reşt Konsoloshanesi'ndeki Rus Kazaklarını da kaldırtıp, yerine, İran Kazağı koymuşlardır."[386] Reşt'te, artık hiçbir Rus askeri yoktur. Yalnız Enzeli'de, Bolşeviklerin bir komiteleriyle, 300 piyade, 2 topları mevcuttur ve bunların büyük çoğunluğu Ermeni'dir. General Baratof'un Mencil[387] köyü, köprüsü çevresinde bir miktar kuvveti vardır ki onların epeycesi de Rusya'ya gitmeyip kalanlardır. Köprü, Mirza Küçük Han'ın birliklerinin elindedir. Köprünün kuzeydoğu, batı ve güneyindeki dağlar tahkim edilerek, Mirza Küçük Han birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Sadece, Rusların Kazvin'deki fazla eşyalarının otomobillerle nakline izin vermiştir. Geçtikleri yol buyunca çok sıkı aramaya tâbi tutulmakta, silahlı geçişe hiçbir şekilde müsaade edilmemektedir. General Baratof'un emrindeki askerler de "burada İngiliz parasıyla duruyorlar."[388] Enzeli'deki Bolşevikler ile General Baratof, birbirlerinin

Levent Şahverdi Arşivi

amansız düşmanıdırlar. Hâlen Kazvin'de bulunan General Baratof'un yanında İngiliz zâbitler vardır.

4. Bir ay kadar önce Reşt'e 49 İngiliz otomobili ile bir zırhlı otomobil gelmiştir. Mirza Küçük Han'ın buradaki İngiliz konsolosuna verdiği ültimatom üzerine, Hemedan'a gitmişler ve bir daha bu çevreye sokulmamışlardır. İngilizlerin, Süleyman Mirza'yı tevkifi üzerine, aynıyla karşılık verilerek geçen aylarda tutuklanan İngiliz konsolos, "Tahran'daki İngiliz sefirinin, Tahran hükûmeti vasıtasıyla Süleyman Mirza'nın tahliye edileceğine dair, Küçük Han'a verdikleri teminat üzerine, konsoloshanede taht-ı nezarette [gözaltında] bulunmak üzere serbest bırakmışdır."[389] Reşt'teki bütün İngiliz varlıklarına ise el koymuştur. "İngilizlerin gayet mühim bir memuru" olan eski Şiraz konsolosu Yüzbaşı Noel, görevle gittiği Rusya'dan Tahran'a geri dönerken, Mirza Küçük Han'ın memurlarınca tutuklanmıştır ve hâlen hapistedir.

5. Reşt, Enzeli, Taliş, Astara, Mazenderân,[390] Lâhicân,[391] tarafları, Mirza Küçük Han'ın nüfuzu altında ve tesirindedir.[392] Buralardaki memurların hepsi, Mirza Küçük Han tarafına mensupturlar. Lojistik teşkilatı, düzenlidir.

6. Karakter bakımından gayet soğukkanlı, faal, ciddi, inandığına samimi bir kişiliğe sahip[393] Mirza Küçük Han'ın teşkilatı, her geçen gün genişlemektedir. Yoldaşları arasında kendisi gibi tanınmış diğer birisi de Hacı Ahmed Ağa'dır. İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin başkanlığını yürütmektedir. "Mencil Köprüsü'ne muvasalatımızda, pek kayd-ı ihtiyatla kabul edildik. Reşt'e muvasalatımızda da heyet-i İttihad-ı İslâm tarafından gönderilen üç kişilik bir hey'et vasıtasıyla ne maksad ve ne vazife (ile) geldiğimiz soruldu. Biz de vazifemizi kısmen söyledik ve paşa hazretleri tarafından, Mirza Küçük Han'a gönderilen mektubu verdik."[394]

Ertesi gün Mirza Küçük Han, Hacı Ahmed Ağa ve cemiyetin bazı üyeleri, ikametimize tahsis edilen bağa geldiler. Osmanlı Devleti'ne olan muhabbetlerini, samimiyetlerini ifade ettiler. Ordu kumandanımızın hediyeleri verildi. "Hey'et-i İttihad-ı İslâmın en nüfuzlu zevatı, paşa hazretleri nâmına küçük çaplı mavzer tüfenkleri ve altın saatleri ile taltif edildi. Bu husus da fevk-al-âde te'sir-

Levent Şahverdi Arşivi

bahş oldu."[395] Buralarda sürekli bulunacak "namuskâr" görevliler tarafından dinî ve samimî bağlar koparılmayarak, bu teşkilatlı topluluktan istifade edilebilecektir. Şu anda Tahran hükümetine de burası hâkim durumdadır. İngilizlere karşı yapılabilecek karşı harekâta hazırlanmaktadırlar ki Hakk'ın yardımıyla da başarılı sonuç alacaklardır. En büyük dayanakları, iyi niyetle, ihtiyatlı davranarak hareket etmeleridir. Bizi de birçok yerde araştırıp inceledikten sonra, Mirza Küçük Han ile görüştürdüler.

7. Mirza Küçük Han ve yoldaşlarının hâlen takip ettikleri siyaset, İran'ın toprak bütünlüğünü sağlamak, İslâm ülkeleriyle de bağımsız siyasî ilişkiler kurmaktır. "Gerçi bunların Kafkas ve Türkmenlerde, evvelce ellerinden çıkmış olan araziyi" geri alıp, topraklarımızı genişletmek fikrini taşımayıp "himâye etmek ve onların kendi arzuları dâhilinde" içişlerinde bağımsız bırakmanın, hükümetimizin tek gayesi olduğunu söyledik. Kafkasya'da "93 [1877] hududundan" ileriye geçen Osmanlı Ordusu'nun hedefi, sadece bölgedeki Müslümanları, Ermenilerin ve Rusların zulmünden, saldırısından kurtarmaktır, dedik. "Türkiye(nin) toprak ilhakı değil, kalplerin birleşmesini arzu etmekde olduğunu"[396] belirterek, onların da bu düşünceye katıldıklarını, Müslümanlar arasında tam birliğin sağlanmasına engel çıkarmayacaklarını anladık. "Zâten hulûs-i niyyete mâlik Mirza Küçük Han da bu hususu tasdik ederek, İslâmlar arasında tefrikayı mûcib [sürekli anlaşmazlığa sebep] hâllerden, bilhassa şu zamanda ictinâb etmenin [kaçınmanın] lüzumunu ilave etdi."[397]

8. İki günden beri yapılan üç dört toplantıdaki konuşmalardan anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti'nin emellerini ve arzularını yakından öğrenmek, ona göre, İran'daki hareket tarzlarını belirlemek için, İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nden bir heyetin Musul'a gönderilmesi ihtimâli yüksek görünmektedir.

9. "Reşt'te dâimî sûretde bir şehbenderimizin bulunması be-heme-hâl [mutlaka] lazımdır."[398]

10. Buraya gelmeden evvel, Bakü'deki "İslâm-Ermeni muharebesi hakkında" pek çok çelişkili bilgiler alıyorduk. Daha sonra Reşt'te öğrendiklerimiz de Bakü Müslümanları arasındaki parti anlaşmazlıkları, ileri gelenlerin birbirlerini çekememeleri yüzün-

Levent Şahverdi Arşivi

den "birçok İslâm çocuk ve kadını, Bolşevik ve Ermenilerin kurbanı olmuşdur. Şirvan Müslümanlarının hâli dahi tehlikelidir." Oradaki Müslümanlar, Ermenilere daha önce galip gelmişlerse de Bolşeviklerin ve Ermenilerin oraya kuvvet sevkiyle yenilmişlerdir. Lenkeran, Astara ve Bahr-i Hazer Bolşeviklerin elindedir.

11. "Her hâlde fikrimce, Kafkas mes'elesini, ordumuzun süngüsü hâlledecekdir."[399]

12. Reşt'te esaretten dönen zâbit adıyla, dar fikirli ve kimlikleri bilinmeyen, birtakım serseri adamlar dolaşıp duruyorlar ve her işe başlarını sokuyorlar. Bu da birçok karışıklıklar çıkarabileceğinden, onları toplayıp göndereceğim. "Bu gibi mes'ûliyetsiz adamlar, Kafkasya'da dahi ihtilâfa sebebiyet vermişlerdir. Ve her birisi, kendisi için fırka teşkil ederek, Kafkasyalıların arasına nifak bırakmışlardır."[400]

İngilizlerin Horasan taraflarına getirdikleri kuvvetlerin "Türkistan'a dâhil olmalarına mâni olmak için Türkmenler arasında teşkilat yapmak üzere birçok zâbitân, i'zâm edilmiştir [gönderilmiştir]."[401] İttihad-ı İslâm Cemiyeti ise İngilizlere karşı yapılacak harekât için hazırlanmakta, Tahran üzerine yürümeyi planlamaktadır. İran hükümeti ise bu arada, "Ermenileri kendisinin te'dîb edeceğini [hadlerini bildireceğini]" söyleyerek, Osmanlı askerlerinin çekilmesini isteyip, hiçbir kolaylık gösterilmemesi için şehirlerdeki idarecilere emir verdiğinden, birliklerin erzak temininde zorluklar yaşanmaktadır.[402] İstanbul Büyükelçiliği vasıtasıyla gönderilen yazıda, gerekçe olarak, İran'ın tarafsızlığı ile iki devlet arasında süregelen iyi ilişkilerin, Savuçbulak'a giren Osmanlı birliklerinin yerel asayişi bozacağı iddiasıyla, protesto edilir.[403]

Hariciye Nezareti'nden, bu protestoya, yine İran Elçiliği aracılığıyla kapsamlı bir cevap verilir.[404] Osmanlı Devleti, İran'ın tarafsızlığına ve bağımsızlığına saygısını açıkça göstermektedir. Osmanlı askerlerinin orada bulunmalarının gayesi işgal değil, söz konusu "tarafsızlık ve bağımsızlığın ihlâline karşı" dostluğa dayalı bir yardımdır. İngiltere, iki yıldan beri İran topraklarındaki askerî faaliyetlerini dostça kaygılarla değil, tamamen işgale dayalı siyasî hedeflerle sürdürmekte ve giderek artırmaktadır. Hâlen Tahran'da

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan General Sykes, emrindeki sayısı bir hayli fazla zâbitleriyle birlikte, Şiraz'da, İran vatandaşlarından oluşan "beş ilâ sekiz bin nefer kuvvetinde South Persia Rifles unvanı tahtında, bir kuvve-i askeriye vücuda getirdikden mâ-adâ, Rusya ihtilâlinin zuhurundan beri faaliyyetini, Şimâlî İran'a da teşmîl ederek [yayarak] çeteler teşkilatına çalışmakda bulunmuşdur."[405] Bu çeteler, İngiliz zâbitlerin kumandasındadırlar ve faaldirler.

Yerel yönetimlerin izni ve müsamahalarıyla, Osmanlı askerleri bu harekâtı yapmaya mecbur kalmışlardır. Çetelerin saldırılarının tehdit edici boyutlara ulaşması, birtakım Rus unsurların da İngilizlerin saflarına katılmasıyla, durum daha da tehlikeli bir hâle gelmiştir. Osmanlı Devleti için sakıncalı "işbu vaziyete karşı Ordu-yı Osmanî, İran arazisine duhûle mecbur olmuşdur."[406] Osmanlı hükümeti gerek çok eskiden beri gerekse harbin başlamasından itibaren, İran'la samimi ilişkilerini geliştirdiğinden, İran'ın tarafsızlığına saygıyla riayet etmiştir. İran hükümeti ise ülkesinde, kendi vatandaşlarından kurulu "hakiki bir İngiliz ordusu vücuda getirilmesini men' edemediğinden" tarafsızlık ve hükümranlık haklarına, "İngilizlerce de riayet edilmesini" kendi imkânlarıyla sağlayamamıştır. Şimdiki manzarayı hakkıyla, insafla düşünerek, Osmanlı Ordusu'nu tehdit eden İngiliz harekâtına karşı, bunun dışında başkaca yol ve imkân bulunmadığını kabul ile haklı bulacağını, kendisinin bundan zarar görmeyeceğini, Osmanlı hükümeti ümit etmektedir.

Cevap yazısı, açıklanan hususların, elçilik tarafından, İran hükümetine bildirilmesi istenerek sonlandırılır.

Mirliva Halil; İran'dan, elçilikten, Abdullah Efendi'den mektuplar getirirken birçok fedakârlıkları görülen Seyyid Habibullah Han'ı İstanbul'a Umûr-ı Şarkıyye Dairesi nezdine gönderir.[407] Burada kendisi, harp madalyasıyla taltif edilir.

Müstevveh-ül-Memâlik, mevcut şartlardan dolayı istifa etmek zorunda kalınca, Bahtiyarîlerden Samsam-üs-saltana başkanlığındaki yeni hükümet işbaşına geçer.[408] Harbiye nazırlığına da Bahtiyarî Emir Müfehhem tayin edilir. Kaymakam Şevket, bu hükümetin de uzun ömürlü olmayacağı kanaatindedir.[409]

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sıralarda, Berlin'de bulunan Hindli Prens Mahda Nedraparesta, adına düzenlenen "Osmanlı pasaportunu hâmilen [taşıyarak]"[410] İstanbul'a gitmek üzere, Balkan treniyle yola çıkmıştır.

Haziran 1918

Lojistik Destek Müfettişliği'nce, Tebriz'e ulaşımda gerekli tedbirler alınmıştır. Savuçbulak-Tebriz yolu, şimdilik gayet emindir. Savuçbulak'a son gelen iki birlik, bir gün istirahatten sonra, Tebriz'e doğru yola çıkmıştır. Tebriz ile Savuçbulak arasında "üç noktada, erzak celb, cem' etdirilerek iaşeleri muntazaman te'min edilmiştir."[411] Menzil Müfettişi Kaymakam Yusuf Ziya, ayrıca bir memuru, "Tebriz'de bulunarak, Kafkas ile irtibat ve muhabereyi" sağlamak üzere göndermiştir.

Kirmanşah-Hemedan yolu, olağanüstü önem kazanmıştır. 6. Ordu Kumandanlığı'nca, Süleymaniye İstihbarat Zâbitliği'ne verilen emirde, İngilizlerin, bu güzergâhtan İran'ın kuzeyine "sevkıyâtından ve faaliyyet-i sâiresinden vakt ü zamanıyla ve sıhhatle ma'lûmat almak üzre, Kirmanşah veya Hemedan'da bir me'mur bulundurulması icâb etmekdedir."[412] Birlikler, "İngilizlerin İran dâhilinde ilerlemeleri üzerine, Kafkasya cephesindeki ordumuzun cenâhını muhafaza etmek maksadıyla Rumiye Gölü tarafeyni [iki tarafı] ve Tebriz'e" girmişlerdir.[413] Bu harekât, İran'ın toprak bütünlüğüne ve istiklâline zarar vermeyecektir.

İngiliz ve Fransız konsoloslarının Tebriz'i terk ettikleri,[414] Ermenilerin kaçtıkları duyumu alınmış, gerçekliği araştırılmak üzere 6. Fırka Kumandanlığı'ndan "adamlar" gönderilmiştir.[415] Tahran'da göreve başlayan Kaymakam Şevket'in şah tarafından kabulü için, usûl gereği müracaat edilir. Gelen cevapta, kabulün "doğum ve tac giyme" merasiminde yapılacağı bildirilir. Sebebi, Tahran ataşemiliteri iken ordu emrine dönüp muharebelere katılan ve yeniden buraya dönen İngiliz generale de aynı günlerde kabul istendiğinden, ona "ayrı mülâkat vermek mecburiyetinde kalmamak fikrinden" dolayı, her ikisini birlikte icradan ibarettir. Nitekim resmî törende Kaymakam Şevket "müttefik devletler", İngiliz general "mü'telif

Levent Şahverdi Arşivi

devletler" siyasî temsilcileri arasında yer almış olarak, şaha takdim edilirler.[416] Avusturya elçisi, "müttefikler" adına konuşmasında; İran'ın bağımsızlığını istediklerini, Brest-Litovsk Barış Antlaşması'ndan da şahın idaresinde ülkenin gelişip güçlenmesinin müttefikler ve "hassaten Osmanlılar" tarafından gerekli görüldüğünden söz eder.[417] Şah da cevabî konuşmasında müttefiklerin hayırlı dileklerine teşekkürlerini dile getirir.

Tahran'da İngilizlerin baskısı ve üst düzey idarecilerin kararsızlığı, halkın hoşnutsuzluğu, şiddetli protestolar sonunda hükümet istifaya mecbur kalır. Şahın yeni hükümetin kurulması için görüşmeleri sürmektedir. Kaymakam Şevket, "mevdû' olan [kendisine verilen] talimatı arz içün, şah tarafından husûsî mülâkata" teşebbüs edecektir. Hükümetin kurulmasında uygun kişileri, söz konusu talimatın zamanı için hazırlamaya çalışacaktır. Talimatta, gerektiğinde İran'a tahsis edilecek paranın, sadece bizim tarafımızdan mı, yoksa Almanya ile ortaklaşa mı verileceğinin yanı sıra, teklif yapıldıktan sonra bir aksamaya uğrama ihtimâlinin olup olmadığı hususu belirsizdir.[418] Belirlenen miktarın, mevcut şartlar altında nakden ulaştırılmasının uygun düşeceğini de ayrıca belirten Kaymakam Şevket'in buna dair açıklama sorusunu, Mirliva Halil, "İran'a lâzım gelen parayı bizzat bizim vereceğimizi"[419] bildirerek cevaplar.

Müttefikler adına uzun süreden beri Tahran'da temsilci konumunu sürdüren, Avusturya elçisidir. Kaymakam Şevket, siyasî temsil yönünden gözlemlediği karmaşa ve zayıflığı raporunda özellikle vurgular. Avusturya elçisinin karakteri, seçimleri, "mevki'sizliği" zaaf teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nin elçisinin bulunmaması, Almanya işlerinin elçilikteki "evrak memuru elinde olması", Başkâtip Nüzhet Bey'in maslahatgüzarlığına, eski konsolos ile Ubeydullah Efendi'nin açıktan aleyhtarlıkları ve davranışları, "burada da hissolunacak derecede" şüphelerin yanında, düşmanın bu durumdan yararlanmasına fırsat teşkil etmektedir. Nitekim bir süre sonra, Hariciye Nezareti'nce Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen bir yazıyla, Ubeydullah Efendi'nin Tahran'daki özel hayatı, tuttuğu yol hakkındaki gözlemleri ve duyumlarına dair, Kayma-

Levent Şahverdi Arşivi

kam Şevket'ten rapor talep edilmesinin, Tahran Elçiliği'nce istendiği bildirilir.[420] Son günlerde ise Almanya elçisinin Tahran'a gelmek üzere yola çıktığı söylentileri yaygınlık kazanmıştır.

Ubeydullah Efendi, Şubat ayında kendisine verilmek üzere Tahran Elçiliği'ne gönderilen 7.500 tümeni henüz almadığını Harbiye Nezareti'ne telgrafla arz eder. Harbiye Nazırı Enver Paşa, 6. Ordu Kumandanlığı'na verdiği emirde, elçilik tarafından ödemenin yapıldığına dair bilgi verildiğini hatırlatır. Ayrıca Tahran Elçiliği'ne, Kaymakam Şevket adına da Şubat ayında 5.000 Osmanlı lirası karşılığı 12.500 tümenin yollandığının kendisine tebliğini ve ortaya çıkan bu durumun araştırılarak sonucun bildirilmesini ister.[421] Ubeydullah Efendi'nin Tahran'da kalmasını siyaseten zararlı bulup İstanbul'a dönmesini isteyen Harbiye ve Hariciye nezaretlerinin görüşlerine geçen aylarda katılan Sadrazam Mehmed Talat Paşa, bu kez ona sahip çıkar. Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Ubeydullah Efendi tarafından "taleb olunacak teshilât ve muâvenetin dirîğ edilmemesi [esirgenmemesi] lüzumunun" Tahran Maslahatgüzarlığı'na bildirilmesini ister.[422]

Kaymakam Şevket, Afganistan'da şimdilik bir girişimde bulunulmasını mümkün görmemektedir. Bunun sebebini ve olabilirliğinin şartlarını açıklarken gerçekçidir. "Türkistan'dan avdet eden Osmanlı ve ecnebi zâbitânın verdikleri malûmatdan da buradaki ahâli-i İslâmiyeyi birleştirmek, Rusların muhtelif cereyân-ı nüfuzundan kurtarmak müşkil olmakla, bir münasebet dolayısıyla Bakü ve Kafkas'daki muvaffakıyyetimizle pek alâkadar ve bu hâlde pek kolay görülüyor."[423]

İngilizlerin çeşitli vasıtaları kullanarak, Mirza Küçük Han ile uyuşmaya çalıştıklarına, Kaymakam Şevket raporunda dikkati çeker. Nitekim son günlerde İngilizlerin emirlerinde istihdam ettikleri Rus askerlerinin, bugünlerde Reşt yoluyla geçmelerine, Mirza Küçük Han'ın izin verdiği "istihbar edilmiştir." İngilizlerin İran'daki kuvvetlerinde bir değişiklik yoktur. Diğer taraftan Kaşkaîler,[424] Şiraz civarında İngilizlerin teşkil ettiği İranlı polis kuvvetine saldırmışlar ve dağıtmışlardır. Afganlılara, kısmen Bahtiyarîlerin de katılmaları beklenmektedir. Bu münasebetle İngilizler, güneyde ve Şiraz civarında kuvvetlerini toplamaktadırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Raporunun sonunda İran'da İngilizlerle mücadelenin propaganda tarafındaki eksikliğe değinen Kaymakam Şevket, şu teklifte bulunur. "İngiliz menâbi'ine inhisar eden ahvâl-i harbiye ihbârının te'sirini izâle [İngiliz kaynaklarına dayanan harp haberlerinin tesirini gidermek] içün, bizim tarafdan da neşriyâta ihtiyaç vardır."[425]

Kaymakam Şevket, daha sonraki raporunda, Mirza Küçük Han'ın İngilizlerle "uyuşmasına" dair bir tavrını anlatır. Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf ile Cengelîlerden iki görevlinin Musul'a hareketleri sırasında, 120 İngiliz askeri Zencan'a sevk edilmiş, Rusların da Reşt'ten geçmesine izin verilmiştir. Bir İngiliz müfrezesinin de Cengel'e hareketine müsaade edildiği öğrenilmiştir. Kaymakam Şevket, bu hareket hakkında gözlemlerine dayalı değerlendirmesinde gerçekçidir. "Cengelîler, Mirza Küçük Han'ın mevki' ve nüfuzunu temin içün, zâhirde [görünüşte] bizimle hemfikir olduğunu göstermekle beraber, İran'da bir âmil olmak maksadını ta'kîb ve bizim nüfuzumuzdan ihtirâz ediyor [çekiniyor] görüyorum. Yanında birkaç Alman mülteci varsa da bizden zâbit kabulünde müteredditd [kararsız] bulunuyor."[426] Seyyid Müderris ile birlikte İran'a dönen Serdar Said'in de Geylan'a hâkimiyetini kabullenmiş, o da Tahran'dan Reşt'e hareket etmiştir.

Bolşevikler, "Rus Merkezî Cumhuriyeti'ne" bağlı olmak üzere, Türkistan'ın özerkliğini biraz daha sınırlandırmışlardır. Kaymakam Şevket, bölgeyle ilgili gelişmeleri de yakından takip etmektedir. Türkistan'da "İttihad ve Terakkî ve Türk Adem-i Merkeziyeti vesaire gibi millî ve siyasî ve ekserisi pek ziyade lehimizde muhtelif cemiyetler teşekkül etmiş"[427] en son gelen bir zâbit de "tarafımızdan bir heyetin" gönderilmesini isteyen İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin programını getirmiştir.

Kaymakam Şevket'in çeşitli kaynaklardan edindiği bilgilere göre, Rusya'nın mevcut durumundan yararlanmak imkân dâhilindedir. Zira Türkistan'da Taşkent, Yemut, Hokand ve Buhara'da Türkler, pek heyecanlı millî hislerle Osmanlı Devleti yanlısıdırlar. Bunların dinî, sosyal, siyasî, askerî işlerini görmeye ve "hislerini hoşnut edecek" özellikle de üstlendiği görevin amacından zevk alan, uyumlu bir heyetin bölgeye gönderilmesinin lüzumu anla-

Levent Şahverdi Arşivi

şılmaktadır. Heyet, çalışma sahasını "Pamir ve hatta Kaşgar'a" kadar yaygınlaştırabilir. Rusların kuvveti; ücretli Ermeni, Rus ve Almanya, Avusturya esirlerinden oluştuğundan dolayı, heyetin başlangıçta yol boyunca kimliğini saklı tutması, Hazar Denizi yolu açılmazsa Azerbaycan-Geylan-Horasan güzergâhından gitmesi gerekecektir. Hâlen Taşkent'te İttihat ve Terakkî Cemiyeti nezdinde "64ncü Şınayder Alayının 68nci Bölüğü Mülâzım-ı evveli Samsunlu Şevki oğlu Haydar ve 80nci Alay 68-61nci Taburu Mülâzım sânîsi Harputlu Tevfik oğlu Süleyman Sami"[428] bulunmaktadırlar.

Batı cephesindeki gelişmeler, Azerbaycan'daki Osmanlı Devleti kuvvetleri, İngilizlerin baskıları "hükûmetin idare ve kararını selb [yok] etmekdedir."

Kafkas Ordusu Kumandanlığı'na arz edilen bir raporda, Mirza Küçük Han ve faaliyetleri hakkında etraflı tespitlere yer verilir.[429] Mirza Küçük Han'ın nüfuzu altındaki asıl bölge, Kızılözen Irmağı'nın oluşturduğu yayın, Hazar Denizi'ne doğru uzatılmasıyla ortada kalan alandır. Bu bölgenin güneyi, özellikle doğu kısmı sarp dağlarla, sık ormanlarla kaplıdır. Kuzey kısmı da yine ormanların yanı sıra, pirinç tarlalarıyla dolu Reşt Ovası'dır. Dağların sarplığı, ormanların sıklığı, ovanın ağaçlık ve bataklıkları dolayısıyla, askerî harekât yapmaya müsait değildir. Geliş gidiş, belli bölgelerden ve yollardan yapılabilmektedir. İngilizlerin ve Rusların buralarda hiçbir yığınakları yoktur. Mirza Küçük Han'ın, Geylan eyaletinin diğer kısımlarıyla, Mazenderan'daki nüfuzu da bilinmemekle beraber, önemlidir.

Mirza Küçük Han, kendisine hayli elverişli bu bölgede, daha önce düzenli hiçbir teşkilata sahip olmaksızın, sayıca çok az yoldaşlarıyla faaliyete geçmiştir. Bugün de "kuvvetinin bir kısmı, komite mahiyetini muhafaza eden bu mücahidler teşkil etmektedir." Burada nüfuz ve güven sağladıktan sonra, gönüllü olarak çok sayıda genç yanında toplanmış, yavaş yavaş hükümet memurları ve ileri gelenlerin tamamı ya doğrudan ya da çeşitli sebeplerle, ona, arka çıkmışlardır. Hâlen belirtilen bölgeyi "Ahmed Şah nâmına" yöneten ve "İttihad-ı İslâm nâmı, sekiz on kişiden ibaret bir hey'etin mühim bir uzvudur. Yapılan bütün işlerde, Küçük Han, mutlaka

Levent Şahverdi Arşivi

hey'etle müzâkere ve müşâvere etmektedir."[430] Reşt, Enzeli ve bölgenin diğer şehirlerindeki memurlar da bu heyetin emrindedirler.

Mirza Küçük Han emrindeki kuvvetin toplamı, yaklaşık 6.000'dir. Esaretten dönen beş altı Alman subay da gönüllü olarak katılmıştır. "Türklerden hiçbir zâbit ve nefer mevcud değildir. Harice karşı her ne sûretle olursa olsun, pek ketum davranmaları sebebiyle, kuvvetleri hakkında fazla bir fikir"[431] edinilememiştir.

Bölgenin savunulması bakımından alınmış en önemli tedbir, Mencil noktasının güçlü bir şekilde tahkim ve müdafaasına yeterli kuvvetin tahsis edilmesidir. Taliş mıntıkası, aslında geçilmesi mümkün olmayan dağ silsilesinden ibaret olduğundan, belirli yerleri, Şahsevenlerin saldırılarını engellemek gayesiyle işgal edilmiştir. Enzeli'deki Bolşevikler de "mücahidler ve nizamiye askerlerinin" gözetimi altındadırlar.

Enzeli'de, Mirza Küçük Han'ın teşkilatının bu denli başarılı çalışması, "İran ve Türkiye'nin istikbâlleri hakkında" İngilizleri endişeye düşürür. Bütün faaliyetleriyle hedefledikleri amaç, "İran'ın en münasebetsiz bir köşesinde hâsıl olmaya başlayan bu meçhul kuvveti, her ne olursa olsun, büyümeden ezmek, imha etmek ve buradan Türklerin faaliyetlerine mâni olacak tertibatı"[432] almaktır.

Raporda, edinilen bilgilere dayanılarak yapılan değerlendirme sonucunda, Mirza Küçük Han'ın maksadı da öngörülür. "Teşkilatı takviye, tevsî' [yaygınlaştırma] Tahran'ı elde etmek. İngilizleri tard etmek. Memlekette bir inkılâb ve mukadderâta hâkim olmaktır."[433] Bu hususta İran'ın her tarafında, saklı adamları ve teşkilatı olduğu gibi, bizzat şah ile de uyuştuğu söylenmektedir.

Mirza Küçük Han'ın hâkim olduğu bölgenin, Osmanlı Devleti'nin burada uygulamaya koyduğu plan kapsamında önemi hayli fazladır. İşte bundan dolayı ne olursa olsun, Mirza Küçük Han'ı güçlendirecek takviyeyi ve yardımı esirgememektir. "Bu muâveneti en müessir [etkili] olarak yalnız bir sûretle yapabiliriz. O da Bakü'ye serian [süratle] hâkim olarak, Kafkasya'da bir otorite te'sis etmekledir. Bu sûretle muâvenet, en emîn olduğu gibi, hükûmet-i Osmâniyye'nin Asya'da beslediği emellere vücud verebilecek muvaffakiyyetler ve fâideler te'mîn edecektir."[434] Dolayısıyla Mirza Küçük Han'a, top ve mühimmat gönderilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Maslahatgüzar Nüzhet Bey, daha önce –Mart ayında– gönderdiği raporda, Mirza Küçük Han ile İngilizlerin ilişkileri hakkında tamamen farklı bilgiler vermektedir.[435] İngilizlerin, yakaladıkları Mirza Süleyman'ı, Bağdat'a yollamalarına karşılık, "Reşt'deki İttihad-ı İslâm Cemiyyeti Ordusu kumandanı serdâr-ı İslâm Mirza Küçük Han" tarafından, Mart ayında Reşt'teki İngiltere konsolosu, İngiliz Bankası müdürü, Ermeni çetelerinin teşkiliyle görevli subay ile Danimarkalı üç kişi esir edilirler.[436] Aynı zamanda telgrafhaneye, bütün İngiliz kuruluşlarına da el koyarlar.[437] Tahran'daki İngiltere elçisi de bu gelişmenin ardından, "İngiltere hükûmetince lüzumu hissedilecek mahallerin" askerî işgal altına alınacağını, Mirza Küçük Han üzerine "asker sevk edileceğini" bildiren nota verir. İran hükümeti notayı reddettiği gibi, İran'daki İngiliz işgal hareketlerini de protesto eder.

Mirza Küçük Han'ın Hazar Denizi kıyıları ile Geylan vilayetinde tamamen, Kazvin de ise kısmen hâkimiyet kurduğuna işaret eden Maslahatgüzar Nüzhet Bey, bu bölgelerin "ıslahat ve adliye teşkilatıyla" meşgul olduğunu, Tahran'dan gönderilen Reşt hâkimini geri çevirip maiyetinden birini atadığını belirttikten sonra, değerlendirmesini yazar. "Bu muhterem mücahidin sayesinde, İngilizlerin Geylan'daki polis teşkilatı da akîm [sonuçsuz] kaldığı, Tahran'daki Ermenilerin kâffesi müsellah [hepsinin silahlı] oldukları, emniyyet ve âsâyiş-i memleketin muhtel [bozuk] ve herkesin bir ihtilâle muntazır idügi ma'rûzdur [hazır olduğu, arz olunur]."[438]

Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Mehmed Vehib, Başkumandanlık Vekâleti'ne arz ettiği şifrede mevcut durumu değerlendirirken farklı görüştedir. "İngilizlerin İran dâhilinde cenubdan şimâle ve Tebriz'e doğru hiçbir hareketleri mevcud ve mahsus değildir. Bizi tehdîd edecek kadar büyük bir kuvvetle gelmeleri esasen ve maddeten mümkün değildir. Bunun için bendeniz, bu meselede isti'câl [acele etmek] için lüzum hissetmiyorum."[439] Asıl tehlike, doğuda belirmiştir. Lojistik destek sağlamak için demiryolundan yararlanılamaması, bu nazik ortama sebep olmuştur. "Aleksandropol (Gümrü) ile Bağdat arasındaki saha çöl hâlindedir. İnsanlar, açlıkdan ölmekdedir... Bugün Dokuzuncu Ordunun elinde, bu

Levent Şahverdi Arşivi

hat üzerinde işleyebilecek bir menzil [lojistik destek noktası] yokdur."[440] Harekâta katılacak birliğin iaşesi, bu şartlarda mümkün değildir.

Ferik Mehmed Vehib, "Tebriz'e İngilizler gelmez, gelemez" iddiasını, aldığı açık bilgilerin de doğruladığını kaydettikten sonra, kararını açıklar. "Bendeniz, Tebriz meselesi için re'sen [kendi kendime] en büyük mes'uliyyeti deruhde ediyorum. Kaldı ki ordunun bu hareketi yapabilecek müsâid zaman ve imkân husûlüne intizâren teennî ile [ortaya çıkmasını bekleyip, dikkatle] hareketine müsâade buyurulsun."[441]

Ferik Mehmed Vehib, emrindeki ordu grubunun faaliyetlerini, içinde bulundukları şartları ve hareket kabiliyetini anlatarak,[442] kararının gerekçesini izah etse de tayin edildiği bu görevde fazla kalamaz ve İstanbul'a, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Karargâhı emrine alınır.

6. Fırka Kumandanlığınca Tebriz'e gönderilen "muhbirin" dönüşünde, "Tebriz ahalisinin hemen ekseriyyetle Azerbaycan'ın, hükûmet-i Osmâniyye tarafından te'min-i işgalini arzu eylediklerini"[443] ve bu yolda, İngiliz yanlısı Demokratlara rağmen, "mâlen ve bedenen" yardımcı olacaklarına dair verdiği bilgi ise hareketi teşvik edicidir.

İspanya'nın Tahran elçisi, Azerbaycan'daki Ermenileri himâyesine aldığını, Maslahatgüzar Nüzhet Bey'e bildirmiş, bu arada Tebriz konsolos vekilliğine de bir papaz seçilmiştir.[444] İngiliz, Fransız, Belçikalı ve bazı Amerikalılar, Tebriz'den çekilmektedirler. İngilizler, Kirmanşah'a getirdikleri kuvvetin bir kısmını Isfahan'a, bir kısmını da Kazvin'e doğru gönderirler. Kazvin'e giden 400 kişilik kuvvet, Mirza Küçük Han'ın süvarilerince engellenince, küçük çaplı bir çatışmanın ardından Hemedan'a geri kaçarlar.[445]

Kaymakam Şevket, Başbakan ve Hariciye Nazırı Samsam-üs-saltana'yla görüşür. Şahı ziyaret için yazılı müracaatta bulunur. Son günlerde İran hükümetinin, İngiltere'den on bir milyon tümen borç alma teşebbüsü söylentilerini sorar, o da asılsız olduğunu söyler. İngilizlerin Kazvin'e 400 mevcutlu bir süvari alayı gönderdiklerini, kendi kumandaları altında sıkıyönetim için baskı yaptıklarını doğ-

Levent Şahverdi Arşivi

rular. Diğer taraftan "buradaki Rus ve İngiliz kuvvetlerinin, Baratof idaresinde olarak Küçük Han'a taarruz niyetleri"[446] duyumları alınmaktadır.

"İngilizlerin, Azerbaycan harekâtına karşı Kazvin'deki hazırlıklarını Zencan'a da teşmîl edeceklerini [yayacaklarını] muhtemel" gören Kaymakam Şevket, dikkati çeken bir tespitte bulunmaktadır. "Bütün İran'da her şeyden ziyâde yegâne âmil, münhasıran maddi kuvvetdir. Bunun hâricindeki mesâi ... bir külfetdir. İngilizlerin para sarfiyâtı, gazeteleriyle teyîd ediyor. Ve bugünki vaziyete hâkim bulunuyorlar."[447]

"Me'mûriyyet-i mahsusa" ile Reşt'e, Mirza Küçük Han'ın yanına gidip daha sonra Savuçbulak'a geri dönen Mülâzım-ı evvel Yakup da hazırladığı raporda[448] Kaymakam Şevket'in öngörüsünü doğrular. Zencan'a İngiliz öncü kuvveti intikal ettiği gibi, Hemedan'dan da takviye birlikler çıkarılacaktır. Zencan'daki kuvvetlerinin bir kısmı ise Miyane'ye[449] ulaşmıştır. Oysa geçen ayın başlarında, "altı otomobil ile birkaç İngiliz siyasî me'mûru ile birkaç neferden ibaret" bir grup Zencan'a geldiğinde, "ahali tarafından kabul olunmayıb memleketdeki heyecan üzerine kalamayarak"[450] geri dönmüşlerdir. "Umûr-ı Şarkıyye me'murumuz" da tekrar Zencan'a girerek, görevine devam etmiştir.[451] Buradan elde edilen güvenilir bilgilere göre; "Tebriz Demokratları, İngilizlerin Tebriz'i işgal etmeleri için müracaat etmişlermiş. Tebriz'deki Demokrat reisi Mirza İsmail Nuri'nin biraderi, Hemedan'da İngilizlerle birlikte çalışdığı ve kendisinin yakında İngilizlerden birçok para aldığı istihbar kılınmışdır."[452] Demokratlar, özellikle Osmanlı Devleti'ne bağlılık gösterenleri, Tebriz'den uzaklaştırmaktadırlar.[453]

Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, Reşt'e varmış ancak henüz Tebriz'e girememiştir. Zencan'a gelen İngilizlerin,[454] on beş Osmanlı askerini yakaladıkları öğrenilmiştir.

Gazetelerde, "sulhden evvel ve sonra tahliye etmek üzere" İran'a yeterli seviyede kuvvet sevk edeceklerini ilan eden İngiltere'nin bildirisi yayınlanmıştır. Benderabbas'a önemli sayıda birliklerinin ulaştığı, yol yapımına başlandığı da haber verilmektedir.

Güney Azerbaycan'ın sosyo-politik yakın tarihi hakkındaki detaylı bilgilendirme raporu, "Cenubî Azerbaycan Komite-i Merke-

Levent Şahverdi Arşivi

ziyesi" genel sekreteri Refi' Şehidzâde tarafından, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne takdim edilir.[455]

Güney Azerbaycan, uzun yıllardan beridir, Tahran'da iktidarda bulunanların "sû-i siyaset ve idarelerinden" dolayı, felaketlere maruz kalmıştır. İran'da meşrutiyetin ilan edildiği on iki yıldan bugüne dek, "meşrutiyet idaresinin" korunması uğrunda Azerbaycanlıların fedakârlıkları, tarihin sayfalarına altın hatlarla yazılmaya değerdir. Bilenen bu gerçeğe rağmen, Tahran'daki idarecilerin kötü yönetimleriyle, Azerbaycan'ın düştüğü durum ve uğradığı felaketlerin bir kısmını sıralayabiliriz.

1. İran hükümetinin kötü yönetimi yüzünden, "Azerbaycan nüfusundan senede yüz binlerce faal ve değerli insanlar, terk-i dâr ü diyâr ederek [yurtlarından ayrılarak]"[456] geçimlerini sağlamak için işçilik, hamallık, kömür madenlerinde çalışmak gibi eziyetlerle acınacak bir hâlde ölüyorlar. "Hâlbuki İran'ın sâir vilayetlerinin ahâlisi kat'iyyen bu hâle ma'rûz değildir."[457] Güney Azerbaycan, benzerine nadir rastlanan bereketli topraklara, halı dokumak gibi gayet önemli, dünyanın her tarafında geçerli sanat eserlerine, zengin yeraltı kaynaklarına, zeki ve çalışkan nüfusa sahip olmasına rağmen, günden güne fakirleşiyor, düşüyor. "Bu kıtanın mahsulü olan milyonlarca servet, husûsî mecralarla, merkez-i hükûmet olan Tahran'a akıp, oradaki kasr ü kâşânelerin [sarayların ve köşklerin] ihtişamına, park ve mesirelerin tezyînâtına bîhûde ve bî-mânâ olan debdebe ve tecemmülâtın izdiyâdına [süslerin çoğalmasına] sarf olunuyor."[458]

2. Rus Ordusu'nun, İran topraklarına tecavüzüne karşı "mukaddes vatanı müdafaaya kıyam eden Şahseven aşiretleri" Tahran'daki yönetim tarafından, silahlarını Ruslara teslime mecbur edilmişlerdir.

3. Ruslar, Azerbaycan'ın önde gelen âlimlerini, hürriyetçilerini vahşice şehit ettiklerinde, yine merkezi yönetimdekiler, uzaktan seyredip hiçbir adım atmadılar.

4. Ayrıntılarını herkesin bildiği "hareket-i irticaiyye esnasında bütün İran vilayetleri" tahttan indirilen Muhammed Ali Şah'a bağlılıklarında ve itaatlerinde devam ettikleri hâlde, "yalnız Settâr

Levent Şahverdi Arşivi

Han ve Bâkır Han merhumların gayret ve himmetleri ve Azerbaycanlıların fedakârlık ve hamiyyetleri ile meşrutiyet idaresi yeniden"[459] kurtarılmıştır. İran'ı yeniden dirilten bu hizmetlere karşılık, yaralı Settâr Han, önde gelen idarecilerin art niyetliliğiyle yürek parçalayıcı bir hâlde öldü. Bâkır Han da yine bunların yüzünden, birçok felaket yaşadıktan sonra sıkıntılar içinde hayata veda etti.

5. Vüsuk-üd-devle, şu sözü sarf etmiştir. "Azerbaycan, kangren olmuş bir uzuvdur. Bunu kesip Ruslara bırakmalıyız."[460]

6. İran Millet Meclisi'nin üçüncü dönem seçimlerinde, Azerbaycan milletvekilleri, hükümet tarafından davet edilmemişlerdir.

7. Harbin başlamasından beri Azerbaycan vilayeti; Rus orduları ve Rusların silahlandırdıkları "vahşi ve hunhar Ermeni çeteleri tarafından birkaç kere, dünyada emsâli görülmemiş yağma ve katliâmlara uğradığı ve âlem-i medeniyetin yüzünü kızartacak bunca fecâyi'e [fâcialara] sahne olduğu hâlde, Tahran kabinesinin bu mezâlime karşı hiç ses çıkarmaması ve hiçbir harekette bulunmaması"[461] hep hatırdadır.

8. İran askerî gücünün en seçkin ve zinde unsurunu teşkil eden "otuz bin kişilik Azerbaycan ordusu" çöküntüye uğratılıp faydasız bir hâle getirilmiş, böylece Ermeni çetelerin, eşkıyanın, yabancı askerlerin istedikleri gibi zulmüne ortam hazırlanmıştır.

9. Azerbaycan'daki üst düzey devlet görevleri, halkın ne ahlâkını ne âdetlerini ne de ruh hâlini hatta dilini bile bilmeyenlerin âdeta tekelinde olduğundan, zavallı halk, "bin türlü mahrumiyet ve mağduriyete duçar olarak" durumunu, Tahran'da idarecilere ulaştıramamaktadır.

İşte bütün bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması, Azerbaycan'ın şiddetle ihtiyaç duyduğu "sükûn ve asâyişin iâdesi", halkın yaratılıştan layık olduğu medeniyet ve gelişme yolunda ilerlemesi için alınan kararların da eklendiği rapor, kararlılığın ifadesiyle bitirilir. "Cümlemizce, mukaddes olan bu mukarrerâtın neticesini istihsâl edinceye kadar, son katre hûnumuzu [damla kanımızı], bu uğurda feda etmeye, namus ve şerefimiz üzerine yemin ediyoruz."[462]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne sunulan ancak Ali Başhampa'nın uyarılarıyla yeniden düzenlenen "Cenubî Azerbaycan Komite-i

Levent Şahverdi Arşivi

Merkeziyesi"nin taleplerini ihtiva eden kararları, yedi maddeden ibarettir.[463]

1. Azerbaycan'da şimdilik en alt seviyede bir tümenin kuruluşunun sağlanması için; a. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan ya da staj gören zâbitlerin, Azerbaycan'a gitmeleri emredilerek, eğer bunların sayısı tümenin teşkiline yetmezse, eksiğinin Osmanlı zâbitlerince tamamlanması. b. Azerbaycan'da "küçük zâbit mektebi" kurmak ve yönetmek için birkaç Osmanlı zâbitinin tayin edilmesi. c. Kurulacak tümene gerekli silah ve diğer malzemelerin, "komitemizin tasvibi ve bir Osmanlı-Azerbaycan" karma komisyonunun onayıyla hazırlanması.

2. Azerbaycan mülkî görevlilerinin ve askerî personelinin masraflarını ve maaşlarını karşılamada ortaya çıkabilecek eksikliğin, Osmanlı Devleti'nce tamamlanması.

3. Azerbaycanlılarla ordu arasında düzen ve samimi bağların kurulması, mevcut ortamdan kaynaklanan hasarların, tahribatın onarılması, halkın iaşesini, rahatını temin ile onlara gerekli telkinlerde bulunmak üzere, karma bir komisyonun oluşturulması.

4. Şahsevenler ile diğer Azerbaycan aşiretlerinin reislerinin çağrılarak, bugün yapılması lazım gelen hizmetlerde "istihdam ve teşvikleri" kapsamında, komitemizin uygun göreceği madalya ve hediyeler verilmesi.

5. Komitemizin İstanbul'daki üyelerinin "tasvib ve tasdik etdiği hemfikir ve meslekdaşlarının" Azerbaycan'a gidişlerini sağlayacak vasıtaların süratle hazırlanması.

6. Azerbaycan'daki Osmanlı Ordu Kumandanlığı'na, Cenubî Azerbaycan Komite-i Merkeziyesi'yle birlikte "kardeşçesine çalışmak" ve yardım etmesi hususunda tavsiyede bulunulması.

7. Cenubî Azerbaycan Komite-i Merkeziyesi'nin, "İttihad ve Terakkî Cemiyeti mukaddesesi merkezi ve Harbiye Nezaret-i celîlesiyle doğrudan doğruya bilâ-mâni' muhabere etmek içün lazım gelen vesâitin ta'yin buyrulması."[464]

Halep'teki İranlı misafirler, gelişlerinin üzerinden geçen sürede memleketlerine gidemezler. Öngörülemeyen şartların ortaya çıkmasından dolayı, engeller bir türlü aşılamaz. Haziran ayı başla-

Levent Şahverdi Arşivi

rında, misafirlerden üçü 6. Ordu Kumandanlığı emrinde hizmet görmek gayesiyle Musul'a, biri Amerikan Koleji'nde eğitim için Beyrut'a, hâlen hastahanelerde tedavi gören beş kişinin dışında diğerlerinin hepsi geçen günlerde İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmışlardır.[465] Mihmandar Yüzbaşı Süheyl İzzet de kimse kalmayınca, trenle İstanbul'a hareket edeceğini, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne bildirir.[466] Bu arada Rumiyeli Mirza Ağa Han'a, maaş bağlanmıştır.[467]

Süleymaniye ve Musul cephesinde "bizimle beraber harp edip" yaralanınca önce İstanbul'a, sonra Viyana'ya tedaviye gönderilen Kirmanşah ve Tahran jandarmalarından Yüzbaşı Ali Mehmed Han ile Yüzbaşı Hacı Han Celâl de İstanbul'a sevkleri için Viyana ataşemiliterine müracaat etmişlerdir.[468] Meseleyi Harbiye Nezareti'ne arz eden ataşemiliter, gelen emirle, iki zâbitin İstanbul'a rahatça gidişlerine yardımcı olacaktır.[469]

Dağıstanlı Nur Muhammed; "Esasen kadîm teşkilat dairesinden Harb-i Umûmî bidâyetinde [başlangıcında] Kafkasya'ya gönderilmiş idi."[470] Kafkasya'dan Tahran'a geri döndüğünde, Kaymakam Ömer Fevzi'nin talimatıyla "araştırma ve istihbarat" için yine Rusya'ya gider. Esir Osmanlı ve Avusturya zâbitlerini kaçırmakla uğraşmış, dönüşünde "Osmanlı idare-i askeriyesi" tarafından, hizmet görmek üzere yeniden İran'a yollanmıştır. Kaymakam Ömer Fevzi, bugünlerde İstanbul'da bulunan Nur Muhammed'in "nişan ve harp madalyası" ile taltif edilmesini, maddi ihtiyaçlarının giderilmesini, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder.

Temmuz 1918

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Tahran'da ve İran'ın diğer şehirlerinde yayımlanan gazetelerin ve dergilerin başka yollarla şimdilik getirtilmesi mümkün olmadığından dolayı, 6. Ordu Kumandanlığı'na, bunların düzenli şekilde tedarikini ve Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne ulaştırılmasını emreder.[471]

Çoğunluğunu İngiltere üniforması giymiş İranlıların teşkil ettiği İngiliz kuvveti, Sine'ye girer. Şehirdeki "memurlar ile müderrisler"

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından olağanüstü gösterişlerle karşılanırlar. Serdar Reşid de kendi emrindekilerle, bu birliğe katılır. Sine Şehbenderliği'nin raporunda, İngilizlere gösterilen yakınlık şiddetle eleştirilir. Sayıları dört yüz ila altı yüz arasında "şeref ve haysiyetten mahrum Şeyh Hacı İbrahim denilen şakînin riyâset eylediği hazele-i gürûhdan [reislik ettiği kalleşler takımından]"[472] Sine'de kalanlardan bazıları da ücret karşılığı, İngilizlerin hizmetine girmişlerdir.

Sakız ve Bane'ye[473] de İngiliz kuvvetlerinin gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Sakız ve Savuçbulak mevkileri, "Azerbaycan'ın ve Süleymaniye'nin tam kilidi demek olduğundan, düşman kuvveti bu iki mevki'e girecek olursa, Azerbaycan'ın hatt-ı fâsılı [sınır çizgisi] demek olan Sakız-Savuçbulak-Miyanduab hattı"[474] kaybedileceği gibi, Rumiye civarındaki birliklerle temas tehdit altına girecektir. Şimdiden, mutlaka Sakız ve Savuçbulak'ta kuvvetli ve sağlam müfrezelerin konuşlandırılması lazımdır. Durumun etraflıca araştırılması için ayrıca "Sakız Şark Menzil İstihbarat Memuru" tarafından "Sine'ye casus çıkarılmışdır."[475]

İngilizler, Kirmanşah'taki bütün kuvvetlerini, Sine'ye getirip yığarlar.[476] "Aylık üç yüz kuron vererek ücretle, Sine ve havalisinden atlı tedarikle"[477] mevcutlarını artırmaları, Savuçbulak ve daha kuzeye hareket tasarılarının işaretidir. Bu da doğu sınırlarında büyük sıkıntılara sebep olacaktır. Sine Şehbenderi Mahmud Bey, raporunda "İngilizlerin teşkilat ve tedariki" tamamlanmadan önce alınacak tedbiri açıklar. Osmanlı Devleti'ne iltica edip hâlen Süleymaniye'de yaşayan Sencabî reisi "Serdar Ali Ekber Han'a top ve mitralyözle" donatılmış yeterli miktarda kuvvet verilerek, Sine'ye gönderilmesi büyük yararlar sağlayacaktır. Öncelikle böyle bir kuvvetin Serdar Ali Ekber Han ile "İran'a sevkinde, düşman İngilizlerle çarpışan bir aşiretin bugün hükûmet-i Osmâniyye'ye dehâlet [sığınıp] ve onun tarafından himâye ve iltizâm [tercih] edildiği fikri",[478] İran aşiretleri ve halkta çok iyi tesirler uyandıracak, İran'daki nüfuzumuzun kuvvetlenmesine, artmasına sebep olacaktır.

Diğer taraftan, Serdar Ali Ekber Han, İran'ın bütün kesimlerince "iktidarı ve kahramanlığıyla" tanınmıştır. Onun, Osmanlı kuvvetiyle birlikte geri döneceği haberi, bölgede yayılmaya başlayınca, "İngiliz harekâtı, bir dereceye kadar" durmak zorunda kalır.

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizlerin kuzeye doğru ilerlemek niyetleri açığa çıkmıştır. Şehbender Mahmud Bey, bu bölgelerde, tahsis edilecek Osmanlı kuvvetiyle Serdar Ali Ekber Han'a yardım sağlandığı takdirde, İngilizlerin harekâtının sekteye uğratılabileceğini; "şimdiye kadar İngilizlere temâyül etmiş olan İran aşâir [aşiretleri] ve ahalisinin tabiatiyle tarafımıza meylini"[479] mutlak gördüğünü, belirtir.

Şehbender Mahmud Bey'in teklifini dikkate alan Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 6. Ordu Kumandanlığına gereken emri verir. "Mûmâ-ileyhin hıdemâtı [Serdar Ali Ekber Han'ın hizmetleri] vâki' ise kendisine her türlü muâvenet ve teshîlât irâesi [yardım ve kolaylık gösterilmesi] ve kendisinin İran'daki nüfuzundan istifâde edilmek üzre, münâsib kuvvetle takviye edilerek, İngilizler aleyhine sevki husûsu, bâ-husûs [en çok] bu sırada pek ziyâde hâiz-i ehemmiyyetdir."[480] Dâhiliye ve Hariciye nezaretleri de bu emir hakkında bilgilendirilirler.[481]

6. Ordu Kumandanlığı'nın cevabî yazısında[482] Serdar Ali Ekber Han, "öteden beri tarafdarımız olan bir İran vatanperveri" olarak nitelendirilir. İngilizler, İran'ı işgale başladıkları esnada direniş göstermiş, bu yüzden İngiliz yanlısı aşiretlerin taarruzuna uğramıştır. Kardeşi Serdar Nasır, bu sırada Sencabîler nezdinde bulunan Tahran mebusu Mirza Süleyman esir düşmüş, kendisi de yaralanmıştır. Gördüğü sürekli baskı yüzünden, maiyetindeki 50 kadar beyzâde ve atlı ile birlikte Osmanlı kuvvetlerine "iltica" etmiştir. İran'daki nüfuzundan yararlanmak mümkündür.

Hemen harekete geçen 6. Ordu Kumandanlığı, 2. Fırka Kumandanlığı'na gereğini emreder.[483] Serdar Ali Ekber Han'a, "şimdilik altın olarak yüz Osmanlı lirası" gönderilecek ve ona teslim edilecektir.[484] Takviyeli kuvvetiyle, bugünkü şartlara göre en uygun yer olan Bane bölgesinde konuşlanarak, Osmanlı birlikleriyle işbirliği yapması sağlanacaktır.

Ağustos ayı sonlarına doğru Kerkük'e gelen Serdar Ali Ekber Han, gösterilen bu yakınlığa, Almanlarla gizli işbirliğiyle karşılık verir. 6. Ordu Kumandanlığı'na sunulan "mahrem ve acele" kodlu raporda,[485] tespit edilen gizli temasları anlatılır. Alman telsiz telgraf zâbitiyle görüşen Serdar Ali Ekber Han, "hayâl ve arzusu de-

Levent Şahverdi Arşivi

recesinde kendisine tahsisât verilmemekden mütevellid [ileri gelen] bir hisle olacak" çoğunlukla İranlılar tarafından takip edilegelen usûlle, daha fazla samimiyet göstermiş, "Türkiye'de misafir bulunmakla beraber, kalben Almanya'ya merbut [bağlı] olduğunu söylemişdir."[486] Alman zâbiti de onun düşüncesini, Berlin'e ulaştıracağına söz vermiştir.

Serdar Ali Ekber Han'la beraber gelen Binbaşı Lâhûti Han, bu ifadeden müteessir olmuş, Alman zâbitin ayrılmasından sonra, sert biçimde tartışmıştır. Bir iki gün sonra Alman konsolos, Kerkük'e gelip görüşür. Hariciye Nezareti'ne, Serdar Ali Ekber Han'a bir kuvvet tahsisiyle Hanekin, Kirmanşah yolunu kesmesi fikrini yazdığını, ayrıca kendisini Almanya'ya davetle görevli olduğunu söyler. Hemen cevap vermemişse de kabul edip gitmeye hevesli bulunduğu aşikârdır.

"Azerbaycan'ın en ileri gelenlerinden" Mecid-üs-saltana, harbin başlangıcından beri Osmanlı Ordusu'yla birlikte çalışmaktadır.[487] Oğlu Timuçin Efendi, askerî mektepte öğrenim görmek üzere Berlin'e gitmiştir. Kaydının yapılması için "tavsiyenâme" lazımdır. Mecid-üs-saltana, durumu Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne bildirip yardımcı olunmasını isteyince, Berlin Askerî Ataşeliği'ne çekilen Harbiye nazırı imzalı şifre ile[488] hemen ilgilenilmesi emri verilir. Askerî Ataşe Miralay Cemil, Timuçin Efendi'nin "Hükûmet-i seniyye hesabına olarak" tayyare mektebine kabulü için, "Prusya Harbiye Nezareti" nezdinde girişimde bulunur.[489] Her ne kadar Kaymakam Ömer Fevzi, Mecid-üs-saltana hakkında olumsuz kanaate sahipse de "Türkçülük siyaseti takip ettiğini", yararlı olduğunu kabul etmektedir.[490]

Osmanlı Devleti ve İslâmiyet uğrunda "mücâhedâtda bulunan" Savuçbulak kadısı Abdüllatif Efendi de esir düştüğü Rusların elinden kaçıp bugünlerde İstanbul'a gelmiştir.[491] Savuçbulak'a geri dönünceye dek, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce kendisine bir kereye mahsus 20 ve aylık 30 Osmanlı lirası verilecektir.

Kaymakam Ömer Fevzi, Nizam-üs-saltana ile son görüşmesinde öğrendiği "dikkate değer" haberleri kaydettiği raporunda, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder.[492] Nizam-üs-saltana'nın aktardığına göre, "*Türk Yurdu*, Serdar Şüca ve ... Refi' Han ismindeki İran-

Levent Şahverdi Arşivi

lılarla, mahrem münasebetde bulunuyormuş. Azerbaycan'a gidip Türkçülüğe çalışırlarsa"[493] kendilerine, yayın yapmaları için ödenek verileceği, her türlü kolaylık ve himaye sağlanacağı söylenmiş. İstanbul'daki resmî dairelerdeki idarecilerden "hâlis Türk olduklarına kanaat etmedikçe" yakınlık göstermemeleri, özellikle "Başhampa Ali Beyefendi ile" Kaymakam Ömer Fevzi'den sakınmaları tembihlenmiş. "İslâmcı siyaset takib etdiğinden dolayı" kendisi de eleştirilmiş. Nizam-üs-saltana, duyduklarının hemen arkasından, düşüncesini de açıklamıştır. "Bu gibi kişiler, İran'ın hiçbir ırkının sâhib-i salâhiyyet erkânı [yetki sahibi önderleri] değillerdir. Ellerinden sefâhatden başka bir şey gelmez. Kendilerine uyanları da mahcûb ederler."[494]

Nizam-üs-saltana'nın aktardığı söylentilerin doğruluk derecesini bilmediğini söyleyen Kaymakam Ömer Fevzi, meseleyle ilgili değerlendirmelerini yazar. Bu konu, Osmanlı Devleti ile İran arasındaki samimi ilişkilerin "en can alacak hassâs esasına temas eylediği içün" olayın aslı olmasa bile, İranlılar arasında büyük teessür ve telaşa sebep olduğu görülmektedir. Pek meşgul oldukları bu meseleyi, ciddiyetle takip edeceklerdir. Bazı doğrulayıcı belgeler elde etmek amacıyla, *Türk Yurdu*'na "özel görevli" kişiler göndererirler. Büyük, önemli projeler teklif ettirerek, fikirlerimizi ve niyetlerimizi keşfetmek için tamaha düşürüp, teşviklerde bulunabilirler. İlgililerin bu konuda, ihtiyatlı hareket etmeleri lazımdır. Aksi hâlde İranlılar, "bizden başka her devletin âgûş-ı sıyanetine [koruma kucağına] atılmaya râzı olurlar."[495]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, bunun üzerine Kaymakam Ömer Fevzi'den, "*Bamdâd Rûşen* gazetesi sermuharriri M.A. Serveş ve Azerbaycanlı Serdar Şüca" hakkında, eldeki mevcut bilgileri ister.[496] O da "mahrem ve zâtî" kaydıyla arz eder.[497] M.A. Serveş, Azerbaycanlıdır. Bir süre İstanbul'da bulunmuş, kitap bayiliği yapmıştır. Tahran'a dönmüş ve gazete yazarlığıyla geçinmiş, önemli birisi değildir. Serdar Şüca ise Azerbaycanlı değil, Reştlidir. Eski Harbiye nazırlarından Emir Nizam'ın oğludur. Mirasyedi, etrafına topladığı dalkavuklarla serseri bir hayat sürmektedir. Toplumda bir karşılığı yoktur. "Azerbaycan'da otuz bin kişilik bir kuvvetin riyâsetinde

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduğunu söyler. Hâlbuki otuz kişiyi sevk ve idare edemez."[498] Tahran'dan Kirmanşah'a geldiği zaman, Nizam-üs-saltana, babasının hatırına bakmak, istihdam etmek istemişse de dirayetsizliği, ehliyetsizliği yüzünden münasip bir görev bulamamıştır. Sözlerine güvenilemez. Çünkü bizzat kendisinin şahit olduğu davranışları, onun hakkında yeterli kanaat edindirmiştir. "Bu zat yetişmemişdir ve bundan sonra da yetişmek içün istinad etdirilecek [dayandırılacak] bir esası da yokdur."[499] En sonunda Halep'e gitmiştir.

Geçen yılın sonlarına doğru Almanya Hariciye nazırlığına atanan Richard von Kühlmann'ın takip ettiği politikayı, Kaymakam Ömer Fevzi'ye, bir Alman diplomat açıkça söyler. "Von Kühlmann, Hariciye Nezareti'nde kaldıkça, İran'a aid Almanya'nın gayr-i itilâfkâr, hodbin [uyuşmaz, bencil] müstakil siyaseti, tebeddül etmez [değişmez] ve binâen-aleyh, beraber çalışmak kolay olamaz."[500] Nitekim bu siyaset, İran'da somut biçimde yaşanmıştır. Richard von Kühlmann, Temmuz ayının hemen başlarında görevinden ayrılmasından[501] birkaç gün sonra, İstanbul'daki Almanya Elçiliği'nde "Doğu Haber Alma Bürosu" siyasî memuru hemen harekete geçer, Nizam-üs-saltana'yı ziyaret eder, bazı önemli işlerle ilgili görüşür. Bu temas, şimdiye dek Nizam-üs-saltana'nın konumunu çürütmeye çalışan ve Osmanlı Devleti'nin İran'daki siyasetini desteklediğinden dolayı kendisine mecburen selam veren, hatta Alman imparatoruyla görüştürtmeyen Almanya Hariciye Nezareti'nin politikasındaki ani değişiminin göstergesidir.

Siyasî memur, İran'daki Alman görevlilerin yanlış siyaset takip ettiklerinin, yaptıkları işlerin isabetli olmadığının üst makamlarca anlaşıldığını, özellikle vurgular. Asıl düşman İngilizlere çalışmak için yeni bir program, yeni bir adım atmak istediklerini belirtir. Kendileriyle işbirliği yapmasını, nasıl bir faaliyette bulunabileceğini düşündüğünü açıklamasını ister. Sözlerini, hassasiyeti istismar eden şu cümleyle tamamlar. "Hususiyle şundan emin olabilirsiniz ki Almanya'nın Türklük cereyanları ve Azerbaycan mes'elesiyle hiç alâkası yokdur."[502]

Nizam-üs-saltana, dinledikten sonra kesin bir tavırla konuşur. "Almanlar, Osmanlılarla tamamiyle anlaşmaksızın" iş ve hareket

Levent Şahverdi Arşivi

birliği yapmadıkları takdirde, İran'da İngilizlere karşı koyamayacaklardır. Osmanlı-İran münasebetleri, dinî hükümler gibi bağlayıcı esaslara dayandığından dolayı, onların İran'daki mevkilerini hiçbir yabancı devlet dolduramaz ve "onsuz muvaffak" olamaz. Almanların önce Osmanlılarla anlaşması lazımdır. Bu durum sağlanmayınca, kendisinin faaliyet programı üzerinde düşüncelerini açıklamasının yersiz olacağını belirtir. Siyasî memur, Osmanlılardan hiç kimsenin bu konuda Almanlarla görüşmediğini, kendilerinin de kiminle konuyu ele alacaklarını bilmediklerini, mümkünse bu hususta Nizam-üs-saltana'nın aracılık yapmasını söyleyerek, Alman siyasetine uygun bir cevap verir.

Kaymakam Ömer Fevzi, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne yazdığı raporda bunları aktardıktan sonra, şahsî değerlendirmelerini de arz eder.[503] Almanlar, İran işlerinde şimdiye kadar, bizimle açıkça anlaşmak ve birleşmek istemediler. Kendi başlarına çalışabilmek için de "meydan ve vasıta" bulamadılar. Şimdi ümitsizliğe kapıldılar. Özellikle İngiliz nüfuzunun genişleyip yerleşmeye başlamasıyla, kabullenilip tahammül edilmesi zor bir telaşa düştüler. En sonunda çaresizce, Nizam-üs-saltana'yı aracı olarak elde etmeye mecbur kaldılar. Onunla doğrudan anlaşmak, bizim aracılığımıza başvurmak istemiyorlar. "Nizam-üs-saltana ise ancak bizim talimatımız dâhilinde hareket edebilecektir ve bu bâbda ta'limat taleb etmekdedir."[504] Azerbaycan hakkındaki ifadesi de dikkat çekicidir. İranlıları kendilerine yaklaştırıp, aynı zamanda bizden uzaklaştırmak amacıyla, hakkımızda şüpheler uyandırıyorlar. Bu da eski siyasetlerinden bir izdir.

Siyasî memurun görüşmesi, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne, şu bilgi notuyla aynı gün haber verilmiştir. "Ma'rûz-ı âlîleridir. Temmuzun on ikinci Cuma günü saat 10'da kabl-ez-zevâl [öğleden önce] 12'ye kadar, Alman Umûr-ı Şarkıyye Müdiriyyet-i Umûmîsi (...) Nizam-üs-saltana hazretleriyle, evinde gayet gizli iki saatlik bir mülâkat devam etmişdir."[505]

İstanbul'daki İran Elçiliği, Tahran'dan gelen telgrafı bir yazıyla Hariciye Nezareti'ne gönderir.[506] İran Hariciye Nezareti, son günlerde Osmanlı Devleti-İran sınırında meydana gelen olayları gün-

Levent Şahverdi Arşivi

deme getirmektedir. Sınır civarındaki yerleşim yerlerinde asayiş ve emniyeti ihlâl edecek bir vaka yaşanmamış, bu konuda "Osmanlı Kumandanlığı'na te'minât-ı lâzıme dahi" verilmiştir. Buna rağmen, Osmanlı Devleti askerî birliklerinin sınırı geçerek "Tebriz, Hoy ve Salmas şehirlerini işgal ve Şerefhan'da mevcud levâzım ve mühimmatı"[507] almışlar, Hoy'daki postahanenin işleyişine ara verdirdikleri gibi telgrafhaneleri de işgal etmişlerdir. Ayrıca girdikleri yerlerde Osmanlı parasının kullanılmasını istemişler, "gerek ahaliyi gerek İtilâf Devletleri konsoloslarını Azerbaycan'dan" gitmeye zorlamışlar ve sözü edilen yerlerdeki İran hâkimiyetini ihlal etmişlerdir. İleride ihtilafa yol açacak bu durum protesto edilerek, mevcut şartlarda doğacak bütün mesuliyetin Osmanlı Devleti'ne ait olacağı belirtilir ve birliklerin geri çekilmesini istenir.

Hariciye Nezareti, Başkumandanlık Vekâleti'ne bu meseleyi aksettirir. Başkumandanlık Vekâleti Harekât Şubesi müdür muavini, verilecek cevaba ilişkin şu kaydı düşer. "İran dâhilindeki bütün İngiliz kıtaâtı çıkarıldığı ve İngiliz teşebbüsât ve istihzarâtına [girişimlerine ve hazırlıklarına] nihâyet verildiği takdirde, kıtaâtımız geri alınabilir."[508] Hariciye Nezareti'ne de Osmanlı Devleti birliklerinin "mecburi ihtiyaçtan" dolayı harekât yaptıkları belirtilerek, düşülen not da aynen yazılarak cevap verilir.[509]

Ubeydullah Efendi, Afganistan'a gidemeyip Tahran'da beklerken, Rûşeni Bey bulunduğu Azerbaycan'da hazırladığı ve kendisinin görevlendirilmesini istediği "Afganistan ve Hindistan Me'mûriyyeti İçün Program"ını Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gönderir,[510] gerekçelerini ve takip edilecek hareket tarzını ayrıntılarıyla açıklar.

Hindistan'da yapılacak her hareket, Afganistan'a dayandırılmalıdır. Hindistan'ın kuzeyindeki Afgan aşiretleri, Afgan emirinin gizli emirleriyle harekete alışkın olduklarından, planın esası "Afgan emirinin elde edilmesine ve maharetle lehimizde çalıştırılmasına" yöneltilmelidir. Rusya'nın çöküşü, milletler arasındaki dengeyi bozmuş, İngiltere'nin Asya'daki hâkimiyetine de darbeler indirmiştir. Hindistan'da son zamanlarda meydana gelen çalkanmalara karşı, İngilizlerin "parlak vaadleri" ortaya çıkan bu dengesizliğin sonucudur.

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'daki mevcut durum, Afgan emirini geçen yıllara göre daha cesaretlendirmiştir. Bundan faydalanarak, "Afgan emirinin yüzünü, Belucistan'a ve denize çevirecek teşebbüsler, boşa gitmeyecektir. İngilizler, Afganistan'ın hâlet-i rûhiyesini takdir etdiklerinden, Afganistan'ı kendi hesaplarına Türkistan'a ve Buhara'ya doğru sevk etmeğe çalışıyorlar."[511] Siyaseten bu planı önleyici tedbir olarak düşüncelerini açıklayan Rûşeni Bey, bunların kabulünü istirham eder.

İlk adımda, Afgan emiri ve maiyetindekilerinin üzerinde manevî tesir bırakacak "nişanlar" ulaştırılmalıdır. Geçen yıl nişanlar hazırlanıp Afgan prensi ile gönderilecekken, güzergâhın tehlikesi yüzünden yola çıkılamamış ve sonraya bırakılmıştı. Afgan emirine karşı gösterişli şekilde gitmiş olmak, Afgan Ordusu'nda ciddi teşkilata başlamak için "iki erkân-ı harp zâbiti; piyade, süvari, topçu ve kısm-ı fennîden [teknik sınıflardan] birer zâbit ve bir doktordan"[512] teşkil edilecek askerî heyet, Rûşeni Bey'le birlikte gitmeli, ayrıca "Şark'a âşina bir muavin" götürmesine de izin verilmelidir. Afgan emirinin gönlünü alacak, şevke getirecek bir "nâme-i hümâyûn" yollanmalıdır. Mektupta, Mehmed Vahideddin'in 4 Temmuz'da tahta çıkışı müjdelendikten sonra, "Rusya'nın izmihlâliyle [çöküşüyle] Cenab-ı Hakk'ın, Hilâfete ve âlem-i İslâm'a hazırladığı parlak istikbâl zikredilmeli"[513] ve bu geleceğin sağlanması için de cesaretle çalışmak gerektiği, imâ edilmelidir. "Hindistan'ın galeyanından" ve İngilizlerin gösterdiği zaaftan bahsedilerek, buradaki "yüz milyon kardaşın kurtarılması lazım geldiği" Afganistan'ın Belucistan ile bereketli bir sahile kavuşma zamanı geldiği bildirilmelidir. Ortamın fazlasıyla uydun olduğu belirtilerek, Afganistan'ın küçük çaplı hareketlerle; büyük haklar, yüksek şerefler kazanacağı açıklanmalıdır. Özellikle Asya'da büyük roller oynayacak konumda bulunduğu, harbin bitmesinden önce işe karıştığı takdirde, bölgenin en kuvvetli devletleri arasına gireceği söylenmeli; İngilizlerle yoldaşlıktan çok, tehdidin yarar sağlayacağı anlatılmalıdır.

Rûşeni Bey'in önemli bir isteği de kendisinin Afgan emirine takdim etmek üzere, "Hilâfetin siyasî görevlisi" olduğuna dair resmî

Levent Şahverdi Arşivi

belgenin verilmesidir. Düzenli haberleşme ve ulaşımın sürdürülmesi için de ayrıca yanına "beş zâbit" görevlendirilmesi yararlı olacaktır. Bu zâbitler, geçici bir süreliğine Tebriz, Kazvin, Tahran, Meşhed ve Terbet'te bırakılacaklardır. Haberleşmeyi ve ulaşımı sağlama görevlerinin yanı sıra bulundukları yerin şartlarına göre "ittihad-ı İslâm propagandası yapacak" ve geleceğe dönük olarak çıkarlarımızı elde edecek şekilde hazırlanacak "program dâhilinde çalışacaklardır." Bakü-Türkistan yolu açılınca; "Bakü, Krasnovodsk,[514] Aşkabad, Merv ve Mezar'a[515] nakl olunacak ve oralarda doğrudan doğruya Türklük içün çalışacak ve teşkilat-ı askeriye yapacaktır."[516] Gelecekte "kıymetli konsolos" nitelikleriyle yararlanılacak bu zâbitler, ona göre seçilmelidirler.

Rûşeni Bey, takip edilecek siyasete dair düşüncelerini de yedi maddede ifade eder. 1. Cihan Harbi, Hindistan'a karşı Asya'da yeni safha açtığı takdirde; Afganlıların Avrupalılara olan sertliğinden yararlanılarak, "Afganistan'ı o derece elde tutmalıdır ki müttefiklerimiz bile, Afganistan'da yapılacak işlerin ancak bizim elimizle olabileceğini idrâk etmeli ve bi-n-netîce, Asya'da lâyık olduğumuz mevki'-i ihtirâmı [saygıdeğer mevkiyi] vermeye mecbur olmalıdır."[517] 2. Hindistan komiteleriyle münasebet kurmak, olabildiğince oradaki İslâm komitelerini sevk ve idare etmek. 3. Her fırsattan yararlanarak, devamlı ve artan çabalarla, Afgan emiri ile ailesini elde etmek, İngilizlerden uzaklaştırmaya çalışmak. 4. Almanların buraya girişlerini, ustalıkla engellemek. 5. "Emirin ailesiyle hanedanımız arasında münâsebât-ı sıhriyye [evlilik yoluyla akrabalık] te'sis eylemek."[518] 6. Ortamın uygunluğu oranında, askerî ve idarî ıslahat yapmak; bütün makamlara "Türkiye'den celb edeceğimiz kıymetli adamlarımızı yerleştirmek"[519] ve yavaş yavaş resmî dilin Türkçe olmasına çalışmak. 7. Türk eğitimini Afganistan'a sokmak ve "Türkiye'ye muntazaman talebe göndermek."

Sekiz kişiden oluşacak görev heyetine, Rûşeni Bey'in istediği harcırah ve bir yıllık maaş tutarı 7.400 Osmanlı lirasıdır.[520]

Tahran Ataşemiliterliği şifreleri ile Musul'a gelip geri dönecek memura, Başkumandanlık Vekâleti'nce, 6. Ordu İstihbarat Şubesi vasıtasıyla, şu konularda araştırma yaparak sonuçlarını bildirmesi

Levent Şahverdi Arşivi

emredilir.[521] Azerbaycan dâhilinde, askerî yolların cinsi ve kullanılma imkânları nelerdir? Yapılacak bir harekât için "muhbirlerimizin emin olarak çalışacakları mıntıkalar ile bu mıntıkalardan" hangi yol ile nasıl ulaşılabilecektir? İngiliz casuslarının bölgeleri nerelerdir ve kuvvetlerinin miktarı nedir?

Başkumandanlık Vekâleti Birinci Şube [Harekât Şubesi] de İkinci Şube'den [İstihbarat Şubesi] İran'da gerçekleştirilmesi düşünülen harekâtın planlamasında yararlanacağı bilgileri talep eder.[522] İlk maddede istenenler; İran içinde ve özellikle kuzey kısımlarda, İngilizlerin nesi vardır? Birlikleri nerelerde ve ne miktardadır? Birliklerinin ilerisine gönderdikleri görevliler; ne taraflarda, ne şekilde ve ne derecede faaliyet gösteriyorlar? Kuzey İran'da bunlar vasıtasıyla lojistik destek teşkilatı yapıldığı, erzak satın alınıp önemli mevkilerde depolandığı hakkında işitilen rivayetler ne derece doğrudur?

İkinci maddede şu sorular yöneltilir. Birliklerimiz, İran içlerinde ilerlerse bilhassa Kirmanşah-Hemedan-Kazvin-Reşt hattına kadarki kısımda, iaşe bakımından ne derecede yardım görebilirler, temin edebilirler?[523] İran dâhilinde hareket edecek kuvvetin iaşesinin en fazla miktarı ne olabilir? Üçüncü madde, İran'ın genel durumu hakkında bilgilenmek amaçlıdır. Çeşitli partiler, aşiretler ve kabileler arasındaki ilişkiler nasıldır? Doğrudan doğruya İngiliz, Rus ve Türk dostu ya da düşmanı olanlar hangileridir? Gerek bizim gerekse düşmanlarımızın hakkında kendilerine ait fikirleri, eğilimleri olduğu hâlde, birbirleriyle ilişkileri noktasından lehimizde ve aleyhimizde bir araya gelmesi ve yararlanılması mümkün olanları hangileridir?

Son iki maddede istenen bilgiler de şunlardır. Mirza Küçük Han, hâlen nerededir? Maiyeti ne kadardır? İran'daki durumu ne vaziyettedir? Elçilik ve ataşemiliterimiz ile teması var mıdır? İngilizlerin İran'ın hangi mevkilerinde telsiz istasyonları vardır?[524]

Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, nihayet ay sonuna doğru Tebriz'e gelir. Faaliyetlerini, 6. Ordu Kumandanlığı'ndan "Şark Ordulara Grubu Kumandanlığı"na atanan Mirliva Halil'e rapor eder.[525] Mirza Küçük Han'ın top ve diğer harp mühimmatıyla takviye edil-

Levent Şahverdi Arşivi

mesi hususunda görevlendirilen Yüzbaşı Yakup, yanına gitmiştir. Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf da Tebriz'de aynı gaye için buradadır. Şimdilik buradaki birliklerin yardım edebilme imkânı olmadığından dolayı, Mencil-Reşt yolunu işgal etmişler ve Mirza Küçük Han da çekilmek zorunda kalmıştır.

Bakü, şimdilik düşmanların elinde olduğundan, "Mirza Küçük Han'ın takviye edebilmesi ve onun Kafkasya ile irtibat te'sisi, yalnız Azerbaycan'da esaslı bir teşkilat yapmak veyahut Tebriz'den yol açmakla mümkün olacaktır."[526] Teşkilatı hayata geçirebilmek için, buradaki İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin takviyesi ve bütün Azerbaycan'a yaygınlaştırılmasıyla görevli Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, işler başarıyla sonuçlanırsa, "Mirza Küçük Han'ın Azerbaycan teşkilatı vasıtasıyla takviye edilebilmesi ve Kafkasya ile de irtibatın te'sisi ile muvaffak olabileceği"[527] ümidindedir. Ayrıca raporun sonunda, Azerbaycan veliahtı ile önde gelen aşiret reislerinin nişan ve hediyelerle taltif edilmelerinin, önemli fırsatlar doğuracağını önemle belirtir.

Tebriz'deki durum hakkında, görevlendirilen kişilerin verdikleri bilgiler[528] aydınlatıcıdır. Burada yönetim Demokrat Parti'nin elindedir ancak şekilden ibarettir. İcra vasıtaları olarak "yüz elli jandarma, yüz elli Kazak ve altı yüz polis vardır." İngiliz casusların ve taraftarların sayısı pek fazladır. Bunları yönetenler ve kamuoyunu Türkler aleyhine kışkırtanların önde gelenleri, "İsmail Bubu, Hacı Muhammed Ali, Şeyh Muhammed Hıyabânî" adlı kişilerdir. Kısa bir süre sonra bu kişiler, "Dördüncü Kolordu'nun müfrezesi tarafından elde edilerek"[529] karargâha götürülürler. 9. Ordu Kumandanlığı da bir daha Tebriz'e geri dönmemelerini sağlayacak tedbir alınmasını emretmiştir. İsmail Bubu'nun Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetleri hakkında, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'nce tutulan bir dosya mevcuttur.[530]

Çok sayıda İngiliz, "casusluk ve propaganda" maksadıyla Tebriz'e gelmektedirler. Zamanında Tebriz'de bulunan Rus Kazakların çoğunluğu, İngilizlere katılmak üzere ayrılmışlardır. Şehirde nüfus çoğunluğu Azerbaycan ve Kafkas Türklerindedir. Kötü yönetim, Osmanlı Devleti aleyhtarı propagandalar, yiyecek kıtlığı gibi sebeplerden dolayı "bir ihtilâl zuhuru muhtemeldir." Yiyecek

Levent Şahverdi Arşivi

teminindeki güçlük, birliklerimizi de sıkıntıya düşürmüştür. Halk, "Osmanlıların lehinde ise de kabine kâmilen aleyhinedir."

Geçen aylarda, *Vakit* gazetesinde çıkan bir haberi, Osmanlı Devleti aleyhinde istismar edecek çabaları gösterip elindekileri kullanmaktan çekinmeyen müttefik Almanya, bu kez Berlin'de bulunan İranlı kanaat önderleri üzerinden, meseleyi bir kez daha gündeme getirir. "Hacı Mirza Yahya, Muhammed Ali Sertib, Seyyid Muhammed Rıza Savat, Seyyid Hüseyin Gerzâti, Nâsır-ül-İslâm Geylâni, Seyyid Hasan Takîzâde, Eb-ül-Hasan Tahrânî, Vâhid-ül-Mülk, Muhammed Ali ve Hidâyet"[531] imzalı olarak hazırlanan Farsça dilekçe,[532] Berlin Elçiliği vasıtasıyla Sadaret makamına arz edilir.

Dilekçede ilk önce, Osmanlı Devleti ile İran arasında birkaç asırdan beri süregelen anlaşmazlıkların, her iki ülkeye ne denli darbeler indirdiği, bundan da İslâm âlemi düşmanlarının hangi seviyelerde yararlandıklarının bilindiğine vurgu yapılıp, değerlendirmeler sıralanır.

Son zamanlarda "her iki milletin" ilim adamlarınca, Osmanlı ve İran "ümmetlerinin" birliği ve samimiyeti için güç sarf edildiği, kendi fikirlerince iki ümmet arasında barışın tesisine çalıştıkları bilinmektedir. Bazen, Osmanlı hatipleri ve kalem erbâbı tarafından söylenen samimiyete aykırı sözlerini bile, İranlılar özel maksatlara yönelik diye yorumluyorlar, eğer o söylenenler, Osmanlı resmî idarecilerince yalanlanırsa, bütün bütün seviniyorlardı. Ne yazık ki birkaç aydan beri memleketin gerek üst düzey yöneticilerinin gerekse bazı önemli Osmanlı gazetelerinin yayınlarından, yorumlarından İran'ın en önemli eyaletlerinden ve hemen hemen ikinci başkenti kabul edilen Azerbaycan'a ve dolayısıyla İran'ın sınır haklarına saygı duyulmadığı gözlenmektedir. Böylesine yayınların ardından, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a ordu gönderdiği söylentileri, İran kamuoyunu karıştırmaktadır ki bu şekilde olaylı yayınlar, ilişkilerde samimiyetsizlik diye görülmekte ve tarafsız İran'ın haklarına saygısızlık olarak kabul edilmektedir.

Güvenilir kaynaklardan gelen haberlerden anlaşılıyor ki Osmanlı resmî memurları, Azerbaycan'da, İran'ın haklarına darbe

Levent Şahverdi Arşivi

vurmaktadırlar. Bunlardan bir kısmı şöyledir. İran hükümetinin iznini almadan "Culfa-Tebriz" demiryoluna el konulmuş; İranlı memurlardan bazıları dairelerinden atılarak, yerlerine Osmanlı Devleti memurları yerleştirilmiştir. İran'ın Rusya'dan satın aldığı silah ve malzemeleri kendilerine mâl etmiş, Rumiye Gölü kıyıları işgalinden başka, Osmanlı Ordusu'nun masraflarını karşılamaya halkı zorlamışlar, karşı çıkanlar darp ve hapsedilmişlerdir. Azerbaycan'ın özerkliğine yönelik olarak, açık açık müzakerelerden bahsedilmiştir.

Cihan Harbi'nin başlarında, İran emirlerinden bir kısmı, düşmanların tehditlerine rağmen kamuoyunu Osmanlı Devleti ile müttefiklerinin tarafına çekmişlerdi. Amaçları, İran hükümetinin zaafından yararlanıp kuzey ve güney taraflarından gelecek Rus ve İngiliz tecavüzlerini, İran'ın genelinde icra ettikleri zulümleri, Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin yardımlarıyla engellemek; İran'ın haklarının korunmasını ve belki kaybettiği haklarının da iadesini sağlamayı başarmaktı. Ne yazık ki İstanbul gazetelerinin yayınları ve memleketimiz hakkındaki görüşleriyle birlikte, "Azerbaycan sevkıyâtı" ve diğer sebepler yüzünden, Osmanlı Devleti, taraftarlarını ümitsizliğe düşürmüştür. Ayrıca, ortak düşmanların amaçlarının desteklenmesine, İran'ın en ücra noktalarına kadar nüfuzuna, düşmanın haksız muamelelerinin devamına sebep olmuştur.

"Devlet-i İran, İngilizlerin muamelât-ı hasmânelerini [düşmanca muamelelerini] protesto etdiği tarihden beri, asla tagyîr-i meslek [seçimini değiştirmemiş]"[533] düşmanların meşru olmayan tecavüzlerini durdurmayı, bir dereceye kadar başarmışken, Azerbaycan meselesi, ortak düşmanının azgınlığına "bir vesile teşkil ederek", devletimizin icraatlarını sonuçsuz bırakmıştır.

İranlılar, Rus ve İngiliz mezâlimine senelerce direnmiş ve Cihan Harbi'nin başından itibaren, Osmanlı Devleti ile müttefiklerine sadakat göstermiş, hatta birçok fedakârlıktan kendilerini alamamışlardır. Müttefik Devletleri'nin, Brest-Litovsk Antlaşması'yla İran hükümetine verdiği müsaadeler, İranlıların iyi niyetlerini bütün bütün artırmıştır. Onların sayesinde, bu harpte İran topraklarının maruz kaldığı harabiyeti onarmayı yükleniyordu. Yoksa dost ve

Levent Şahverdi Arşivi

sınırdaş bir devletten, açık haklarına karşı "darbeler indirileceğini asla" aklına getirmiyordu.

Sonuç itibariyle, Osmanlı Devleti idarecilerinin "aynı dinden komşu iki millet" arasında yeniden dostluğu ve samimiyeti tesisi etmeleri, İranlıların düşüncelerindeki karışıklığın önlenerek gönüllerinin alınması arzusu beyanıyla, dilekçeye son verilir.

"Karagâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi müdiri", dilekçenin içeriğini, elçiliğe verilmesini "teşvikât-ı ecnebiyeden [yabancı kışkırtmalarından] ileri gelmesi muhtemel"[534] olarak değerlendirir. İmza sahiplerinin hüviyetleri, Hariciye Nezareti vasıtasıyla araştırılırken,[535] Osmanlı askerî birliklerinin mecburi ihtiyaçtan dolayı İran topraklarındaki harekâtı, Osmanlı Devleti'nin İran'ın toprak bütünlüğünün korunmasında eskiden beri süregelen siyasetini terk anlamı taşımadığı "sûret-i gayr-i resmiyede" bunlara anlatılacaktır.[536] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından da adı geçen kişiler, İstanbul'a veya Osmanlı Devleti topraklarına getirildikleri takdirde, İstihbarat Şubesi haberdar edilecektir.[537]

İran'ın kuzeyindeki İngiliz birliklerine karşı, Irak ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin yanlarını koruma maksadıyla bazı birlikler, İran topraklarında harekâta mecburiyet görmüşlerdir. Harekât sona erdiğinde ya da İran hükümeti, kendi topraklarından İngilizleri tamamen çekilmeye mecbur bıraktığı takdirde,[538] Osmanlı Devleti birlikleri de buralarda kalmayacaklardır.

İran'ın toprak bütünlüğünün bozulmaması, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına tamamen uygundur. İngiliz birliklerinin Bakü'ye kadar İran'ın kuzeyinde ilerlediği bir sırada, kendi kuvvetlerinin emniyeti için yaptığı mecburi harekâttan, süregelen siyasetin değiştiği anlamı çıkarılamaz.[539]

Dilekçede imzası bulunanlar hakkındaki bilgileri, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa, İstihbarat Şube Müdürlüğü'ne gönderir.[540] Adı geçen kişiler, Alman-İran Komitesi üyelerindendirler. Demokrat Fırka mensubudurlar. Aralarında, "hakikaten İran'ın vatanperver ve malûmatlı" simaları vardır. Bunlar, İran'ın kuzey ve kuzeybatısında, Osmanlı nüfuzunun bir tehlike oluşturduğuna inanmaktadırlar. Memnuniyetsizliklerini çeşitli vesilelerle

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya koymakta, fırsat düştükçe de aleyhtarlıklarını sergilemekten kaçınmamaktadırlar. Yabancı etkisinden daha çok, "şahsen" bu düşüncelere sahip olmaları söz konusudur. İstanbul'a gelmek isteyen Seyyid Muhammed Rıza Savat'ın da aynı fikri savunduğu tahmin edilebilir. Ali Başhampa, takip edilen siyasetin gereği olarak yapılması lazım geleni belirterek, yazıyı noktalar. "Mamafih kendisine seyahati esnasında teshîlât ve muâvenetde [kolaylıklar göstermemiz ve yardımda] bulunmaklığımız ve hüsn-i muâmele ile kabulümüz, icabât-ı ahvâlden bulunduğu kanaatindeyim."[541]

Aynı günlerde imza sahiplerinden Hacı Mirza Yahya, Batum ve Bakü yoluyla İran'a geçmek istediğini söyleyerek, Berlin'deki Osmanlı Devleti Elçiliği'ne müracaat eder.[542] Ukrayna hükümeti nezdinde girişimde bulunulur. Osmanlı toprakları üzerinden geçişine izin verilmesi hususu da Harbiye Nezareti'ne bildirilir. Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi'nce, Hacı Mirza Yahya'ya gereken kolaylığın sağlanması için 3. Ordu Kumandanlığı'na ve karargâhtaki ilgili makamlara yazı gönderilir.

Kaymakam Ömer Fevzi, İstanbul'da "Almanya'nın Şark siyasetine vâkıf" eski bir Alman diplomatıyla "tesadüfî mülâkatda" edindiği dikkat çekici bilgileri, rapor hâlinde takdim eder.[543] Eski diplomatın söyledikleri, Almanya'nın siyasetini ortaya koymanın yanı sıra yönlendirmenin de ifadesidir.

Daha önce İran'da ortaya çıkan Osmanlı-Alman anlaşmazlığındaki fikir ayrılığı, Kafkasya meselesinde çok şiddetli biçimde kendini göstermiştir. Alman ve Osmanlı idarecileri, ilkelerde anlaşabildikleri takdirde, teferruatını yönetmeyi memurlara bırakmalıdırlar. Birtakım ilkeler belirlemek mümkündür. Mesela, Rus-Kafkas işlerinde faaliyet sahaları hattı çizilebilir. Bu hattın kuzeyinde Almanya, güneyinde de Osmanlı Devleti serbestçe hareket edebilir.

İran meselesinde, Almanya zor durumdadır. "Türkçülük siyasetinde tehlike gören İranîlerin bi-z-zarure [ister istemez] aldıkları vaziyet, Almanları mutazarrır ediyor [zarara uğratıyor]. Almanların bir kısmı, İranîlere hak veriyor, çünki Osmanlıların Azerbaycan gibi Türklerle meskûn araziye karşı olan emelleri, herkes nazarında dâima mübhem ve meşkûk [kapalı ve şüpheli] kalmıştır."[544]

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturya imparatoruna verilen "nişan vesilesiyle yazılan berat-ı hümâyunda Türkistan Padişahlığı gibi işitilmedik ve anlaşılmaz şeylerin yazılmış bulunması" Alman idarecilerini bir kat daha şüpheye düşürmüş, yeni olumsuz yorumlara yol açmıştır. Yani, "Osmanlı Şark siyasetinin dâima karanlık tutulması, Osmanlılar için müşkilata ve diğerleri için ihtiyata sebep olmakdadır."[545]

Almanya'nın bugünkü İran siyasetinin temel fikri; "Bir Osmanlı kuvvetinin Azerbaycan'dan girerek, İran'ı İngilizlerden tathîr ile [temizleyerek] Irak cephesinde İran'dan çıkmak esasındadır."[546] Şu şartla ki bu kuvvet, Azerbaycan'da hiçbir emel taşımadığını ispatlayacak şekilde hareket etmelidir. Keyfî davranmamalı, köylere zarar vermemelidir. Cömertlikle, iyilikseverlikle gerçekleştirilecek askerî harekât ile İngilizler temizlendikten sonra, İran, Müttefik Devletleri'nin diplomatlarının çok iyi çalışabilecekleri uygun bir ortam oluşturur.

Alman diplomatın dikkati çeken bir diğer teklifi daha vardır. "Bir parça arazi mukabilinde, Ermenistan'ın istiklâline müsaade edilmesinin, hükûmet-i Osmâniyye'nin menâfi'ine tevâfuk edip etmeyeceği de cây-ı mülâhazadır [menfaatlerine uygun gelip gelmeyeceği, düşünülecek noktadır]."[547]

Başkumandanlık Vekâleti İstihbarat Şubesi'nin "gayet mahrem" 119 numaralı raporunda, İngilizlerin İran'daki faaliyetleri hakkında da bilgi verilir.[548] İran'da, İngiltere'nin faaliyetleri önemli bir şekilde yaygınlaşmaktadır. General Baratof emrindeki Kazak gönüllülerden, Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin sağ kanat açıklarında hareket etmek üzere, birkaç müfreze teşkil etmişlerdir. Bu birliklerin donatım harcamaları, İngiltere hesabına "Bank-i Şehinşâhî-i İran" tarafından karşılanmaktadır. Tahran'daki Rus Elçiliği, Bolşevik hükümetini tanımamakta, General Baratof'u eskisi gibi İran'daki Rus birliklerinin komutanı kabul etmektedir.

İran hükümeti ise bu konuda oldukça belirsiz bir hareket tarzı sergiler. "Bir taraftan Petrograd hükümeti nezdinde Baratof taraftarlarının" İran'daki hareketlerini protesto ederek, geri çağrılmasını isterken; diğer yandan onun faaliyetlerini engelleyecek hiçbir tedbire başvurmadığı gibi, değişen bir şey olmamışçasına, Rus

Levent Şahverdi Arşivi

Elçiliği'ni resmî muhatap görmekte ve Bolşeviklerin atadığı elçinin görevine başlamasına imkân tanımamaktadır.[549] Böylece, Baratof'un İran'daki tertibatı, İran hükümetince engellenmemekte, devletin resmî mâlî kurumu sayılan Bank-i Şehinşâhî-i İran, "bu tertibatın" masraflarını alenen karşılayabilmektedir.

İngiltere'nin İran'daki faaliyetlerinden beklediği sonuç, Irak'taki ordularının harekâtına doğrudan doğruya bağlı olduğu hâlde, Güney Kafkasya'da yürüttükleri siyasî ve iktisadî operasyonların gayesi ikinci derecede önemlidir. Gerçek amaçları şudur: Gürcüler ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşma imzalanmasına mâni olmak; Kafkasya hükümetinin Osmanlı hükümetine dayanarak kurulmamasına çalışmak; bu cephedeki düşmanlık ve iç karışıklıkları uzun süre devam ettirmek.[550] Nihaî hedef, Osmanlı Devleti'nin dikkatini o bölgeye çekerek, yalnız Irak ve İran cepheleriyle meşgul olabilmesini engellemekten ibarettir.

Kaymakam Ömer Fevzi, İstihbarat Şubesi'nin bu rapordaki bazı değerlendirmelerine, "mahrem" bir yazıyla itiraz eder.[551] Raporda geçen "İran'ın gayet mühim bir hatt-ı hareket ta'kib etmekde olduğu, General Baratof'un İran'daki harekâtına mâni olmak içün hiçbir tedbire müracaat etmediği ve İngilizlerin tertib etdikleri müfrezelerin mesârifini [masraflarını] devletin resmî müessese-i maliyesi olan Bank-i Şâhî alenen tesviye etmekde olduğu"[552] hükmünü yanlış bulur. Kaymakam Ömer Fevzi'ye göre bu anlayış, her iki tarafın ilişkilerini olumsuz etkileyecektir. İran şahı, önde gelen liderleri, ulemâsı, halkı; İngilizlerin İran'da askerî harekâtına ya da İran'ın içişlerine karışmasına taraftar değildirler. "Onlar, ecnebi tasallut ve müdahalesinden o kadar bıkmış, o kadar zarar görmüş, o kadar ikrah etmiştir [tiksinmiştir] ki ecnebi sözü, bir İranlının tüylerini ürpertmeğe kâfidir."[553]

İngilizlere ya da General Baratof'a karşı, İran'ın fiilen engelleme yapamadığının doğruluğunu kabul eden Kaymakam Ömer Fevzi, haklı olduklarını söyleyip sebebini açıklar. Çünkü kuvveti, ordusu, teşkilatı yoktur. Birkaç bin kişi toplasa bile, iaşe edemez, cephane bulamaz. Bu durumdayken engellemeye kalkışsa da yenilmekten kurtulamaz. İngilizler de bunu fırsata çevirip, İran'ı tarafsızlığını

Levent Şahverdi Arşivi

yitirip harbe girmiş olarak kabul edip, kendilerinin haklılığını öne süreceklerdir. İşte bu gerçeklikten dolayı, sadece sözle, protestoyla yetinmek zorundadırlar.

İran'ın karşılaştığı sıkıntıların ve maruz kaldığı baskının sebebi, Osmanlı Devleti aleyhinde hareket etmemesindedir. Engelleyen; din, his ve çıkarlardır. İngilizler, kendi vasıtalarıyla İran'ı silahlandırmak, donatmak, iaşe etmek suretiyle "aleyhimizde harbe sokar ve birçok mükâfatlar da va'deder; hâlbuki İranlıların ruhu bizimledir." Osmanlı Devleti'nin yanında harbe hazırdırlar ancak silahsız, cephanesiz, parasız, zâbitsiz, teşkilatsız İran'ın ihtiyaçlarını sağlayamama çaresizliğimiz yüzünden "İran'ı ne koruyabiliyoruz ne de kurtarabiliyoruz." Kaymakam Ömer Fevzi, tespitlerine devam eder. "Bîçâre İran da ruhu, kalbi bizde; vücudu, maddiyatı düşmanların ayakları altında ezilip gidiyor. Ve bize olan sadakati hasebiyle, her felâkete tahammül ediyor. İngiliz müfrezeleri, İran köylerini yakıyor, ma'mûrelerini [kasaba ve şehirlerini] topa tutuyor. Ahalisini katliâm ediyor. Sebep, hep İranlıların bize sadakatidir. Kendi sînesini tahribden, evladını katliâmdan hıfz edemeyen [koruyamayan] İran, bizim hududumuzu ne ile setr [kapatıp] ve muhafaza edebilsin?"[554]

Kaymakam Ömer Fevzi, Bank-i Şehinşâhî-i İran'ın, isminden başka, İran ile bir ilgisinin bulunmadığını, İngiltere'ye ait "bir devlet bankası" olduğunu; "İran'ı esaret-i iktisadiye altına almak, İranlıların kanını emmek" için açıldığını da söyler. Çünkü "İngilizlerin bir şeyin mâhiyetini setr ve ihfâ [gizleme] içün böyle maskeler, isimler kullanmak âdetleridir."[555]

İranlı misafirlerin kafileler hâlinde, Batum yoluyla memleketlerine dönmeleri planlanır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 3. Ordu Kumandanlığı'na verdiği emirde, karadan emniyetle gidişlerini sağlayacak tedbirlerin alınmasını ister.[556] Gideceklerin kafile sayısı, her kafilede kaç kişinin bulunacağı ve diğer hususlar Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce hazırlanarak, "Menzil Müfettiş-i Umûmiliği"ne bildirilecektir.[557] Piyade, süvari, topçu küçük zâbit mekteplerinde staj gören İranlı zâbitlerden yeterli eğitimi almış ve devamlarına lüzum kalmamış olanlar, hücum taburlarına ve atış mektebine sevk edileceklerdir.[558]

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos 1918

İngilizler, İran'da yeni bir hamle yaparlar. "Âsi Şerif Hüseyin nâmına" Farsça ve Arapça bastırdıkları bildiriyi dağıtırlar.[559] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne ulaşan mealen tercümede, hedef Osmanlı Devleti ve idarecileridir.

Bildiri, kitleye dinî hatırlatmayla başlar. Dünyadaki işlerinizden, imanınızdan haberdar olan Allah. Dindar ve hayırlı olanlara, dinsizler mecbur itaat eder. Sizden önce de bu, böyle yaşandı. İnkâr edenler, sonunda hakkı teslim edecektir. O'nun ortağı ve inkârcısı olamaz. Kullarını "zulmet ve dalâletden" korumak için, mutlak rehber "Furkan-ı Kerîm"i indirdi ve Peygamberimizi, inkârcıları ıslaha ve hidayete sevke görevlendirdi.

Allah'ın birliğine dayanarak, şimdiye kadar yayınladığımız bildirilerin, istenilen tesirleri ortaya çıkarması, teşebbüslerimizin ve harekâtımızın bütün dünyada özellikle bütün İslâm dünyasında olumlu karşılanması, davamızı ispatladı ve doğruladı.[560] Biz, sözümüzde ve imanımızda sabit, dosdoğru olup, "ehl-i imanı ve kâffe-i mümîni Turanîlerin zulm ve istibdâdından halâs için"[561] onların cinayetlerini açıklıyor, İslâm dininin ve dünyasının aleyhinde hareketlerindeki gizli emellerini ilan ediyoruz. Peygamber Efendimizin mübarek kabirlerinde bulunan bütün eşyaları, değerli hediyelerin hepsini yağmaladılar ve götürdüler. Bu hareket, yalnız büyük bir günah değil, belki çirkinliklerin en büyüğüdür ki Allah, bize, bu saygıdeğer makamların muhafazasını açık ve gizli olarak ferman buyurmuşlardır... Bu kutsal yerlerin "zalim Turanîler tarafından yağma edilmesi, kendilerinin bu makamâta [makamlara] olan derece-i zulmlerini isbata bir delildir."[562] Biz ki bu makamların saygıyla, güzelce korunmasıyla görevliyiz.

Eğer bu anlatılan olaya inanmayacak olanlar varsa, nasıl gerçekleştiğinin doğruluğunu öğrenmek için, kutsal yerlerde yaşayıp "zalim Turanîlerin zulm ve şerrinden Rabiğ[563] taraflarına firar eden binlerce kişiye sorsunlar."[564] Bizce, bu utanılacak olayın, doğu ve batıda bütün din kardeşlerimizce, icap ettiği gibi bilinmesi ve gereğinin yapılması, dinî mecburiyettendir. Övünüyoruz ki

Levent Şahverdi Arşivi

Allah, kudret eli ve celâl kuvvetiyle o intikama, bizi seçip "âlet" buyurmuştur.

Bizim kılıçlarımızdan, onların kanları dökülecektir. Onlar, yaptıkları yağmadan, şaşkın oldular. Biz de zincir altında kalan padişahlara hayranız. "Eğer bu utanmaz ve hayâsız, cahil Turan Komitesinin harekâtı teemmül olunacak [yaptıkları düşünülecek] olursa, bunlar bir zaman da Sultan Abdülhamid'in hal'inde, kasr-ı saltanatını yağma ve evlâd ü ıyâlinin mal ve mülkünü gasb ve gâret [yağma] etmişlerdir."[565]

Bildiri, bütün Müslümanlara özellikle de "henüz Osmanlı memleketinde kalmış Müslimîne, askerlere, zâbitâna ve kumdandanlara" şu çağrıyla son bulur: "Eğer onlar, bu şerir [kötü] Turan hükümeti aleyhinde kıyam [ayaklanıp] ve onları ıskât etmeyecek [düşürmeyecek] olurlarsa, biz, İslâmiyetin haşmet ve celâlini [heybetini ve büyüklüğünü] te'min içün, nihâyete kadar çarpışmakdan fâriğ olmayacağımız [vazgeçmeyeceğimiz] gibi, Osmanlı padişahını da halife ve padişah tanımayacağız ve şimdiye kadar hutbelerde zikretmekte olduğumuz ismini, ba'demâ hazf edecek [bundan sonra silecek] ve Müslümanları, bu zalim Turanîlerin dest-i istibdâdından halâs edeceğiz [baskıcı idaresinden kurtaracağız.]"[566]

Hemedan ve Bicar[567] bölgesine, bazı İngiliz süvarileriyle mühimmat gelmektedir. Aşiretleri, "kendi taraflarına ve Türkler aleyhine çevirmek içün, aşâir arasında Şîîlik ve Sünnîlik gibi mezhep farklarını ortaya atdıkları"[568] ve kendileriyle işbirliği yapacak aşiretlerden her piyade erine on, süvari erine de yirmi tümen maaş vereceklerini, iaşelerini sağlayacaklarını da vaat etmektedirler.

"Para kuvveti, tehdîd ve teşvik" ile etkilenen bazı İranlıların, Osmanlı Devleti aleyhine döndükleri gözlenmektedir.[569] Tebriz'de halkın çok feci şartlar altında yaşadığı, aleyhte propagandalar yapıldığı ve belki isyanlar tertip edilmekte bulunduğu "istihbar olunmuştur." 9. Ordu Kumandanı Mirliva Yakup Şevki,[570] İngilizlerin bu faaliyetlerine, mutlaka karşı hamleyle cevap verilmesini ister. Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na da yöntemini arz eder. İran hükümetinin ve halkının tarafımıza çekilmesi, yardımlarının temini, "siyaset ve para ve maharetle olabileceğinden ve bu işleri de

Levent Şahverdi Arşivi

kıtaât-ı askeriye beceremeyeceğinden"[571] hükümetçe gerekli tedbirler, acilen alınmalıdır.

Rumiye civarında bulunan Ermeniler ve Nasturîler, Kuzey İran'da İngilizlerle işbirliği yapma amacıyla bölgeyi tahliye ederek, Sainkale[572] istikametinde çekilmeye başlamışlardır.[573] Önlerine çıkan İranlıları katlettikleri, hayvanlarına el koydukları haber alınır.[574] Nasturîlerin bir kısmının ise Şemdinan'a peyderpey geri dönerek, "Kürd ağaları tarafından himâye ve muhafaza edildikleri ve Şemdinan telgraf müdirini darb ve emvâlini ahz [mallarını alıp] ve gasb eyledikleri"[575] Van ve Musul vilayetlerinden bildirilmiştir. Nasturîlerin bu isyankâr hareketlerinin bölgede yayılması söz konusudur. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na meselenin önemine binaen emir verir. "Vaziyetin müsaadesi nisbetinde, bu havalide te'min-i asayiş içün tedâbir-i lâzıme ittihâzı [gerekli tedbirlerin alınması] ve neticenin iş'ârını [bildirilmesini] rica ederim."[576]

Miyanduab'da bulunan Süvari Livası'ndan alınan raporda,[577] Sainkale yönünde çekilen "şakilere" taarruz edildiği, yedi buçuk saat süren çatışmanın sonunda, aralarında iki İngiliz zâbit olmak üzere dört yüz kayıp verdirildiği bilgisi yer alır. Bu sırada, bir muhbirin ele geçirdiği İngiliz bildirisinde, "Türklerin Kafkasya ve Azerbaycan'ı ilhak ve ahâlisini imha etmek istediklerinden bahisle"[578] İranlıları, kendileriyle işbirliğine davet etmektedirler.

4. Kolordu Kumandanlığı'ndan Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na, "Kıtaât-ı Osmâniyye tarafından İran Azerbaycan'ındaki Ermenilere hiçbir fena muâmele yapılmadığı ve bilâkis Ermeniler tarafından ahali-i İslâmiyeye zulm ve şeneât ikâ edildiği [zulüm ve fenalık yapıldığı]"[579] bildirilir. 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva Kâzım (Karabekir) de 9. Ordu Kumandanlığı'nı bölgedeki son gelişmeler hakkında bilgilendirir. "Henüz İran'a geçen 1. Kafkas Kolordu kıtaâtı tarafından Ermenilere karşı fena bir muâmele yapılmamışdır. İran'da mıntıkamız dâhilinde bulunan Ermenilerin sâdık ve sâkin bir hâlde kaldıkları müddetçe, yine bizden şimdiye kadar olduğu gibi, bir şey görmeyeceklerdir. Bu hususda icâb edenlere tekrar emir verdim. Daha son zamana kadar Rumiye ahali-

Levent Şahverdi Arşivi

sinden, Dördüncü Kolordu'yla müsademe yapan Ermenilerin, İran Sefarethânesi'nin nazar-ı himâyetkârânesine iblâğı [korumasına eriştirilmesi] ..."[580]

Enzeli'yi işgal edip, Kazvin'i askerî idarelerine alacaklarını açıklayan İngilizler, Azerbaycan'daki Osmanlı kuvvetlerini engellemek üzere gönderecekleri birliklere kolaylık göstermesini, İran hükümetinden ısrarla talep ederler.[581] Başbakan, reddeder. Osmanlıların İran'dan çekilmelerine karşılık, onların vaatlerinin aksine işgali sürdürmeleri ve Hıristiyanları silahlandırmaları üzerine, "Osmanlıların da tecavüz-i hudud etmiş olduklarını ve kendileri çıkmazsa, Türklere mümânaat edemeyeceğini"[582] dile getiren cevabını verir.

Kaymakam Şevket, son raporunda bu bilgiyi kaydettikten sonra, diğer gelişmeleri anlatır. Türkistan, Bolşeviklerin eline düşmüştür. Afganistan da fena bir hâldedir. "Ecnebi darbesi" görünen yerlerde, özellikle Mazenderan'da Mirza Küçük Han'ın başlattığı hareketi, taklit ve temsil arzusu uyanmıştır. "İran'da, şimdiye kadar kendileriyle işe girişdiklerimiz ehemmiyyetli olmakla beraber, Azerbaycan içün bizden şübhelenmekde, Kafkas harekâtımızı hoş görmemekde oldukları anlaşılıyor."[583] Kaymakam Şevket'in tespiti, Azerbaycan meselesinin taşıdığı hassasiyetin ifadesidir.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, Azerbaycan Merkez Komitesi adına yazılan dilekçede,[584] yaşanan sıkıntılar anlatılır, talepler sıralanır. İran'da Meşrutiyetin ilan edildiği 1906'dan beri, zulüm ve istibdâdın def edilmesinde, "bütün İran ahalisinden ziyade fedakârlıklarda bulunan" Azerbaycan halkıdır. Buna rağmen ne yazık ki Azerbaycan, bugüne kadar Rusların, Ermenilerin katliamlarından, yağmalarından kurtulamamıştır. Osmanlı kuvvetleri Hemedan'a geldiğinde, görevli olarak başka yerlerde bulunan Azerbaycanlı zâbitler, mücahitler hemen gelip ordu saflarına katılmışlardır.

İran'dan ayrıldıktan beri, vatanlarına geri dönmeleri hususunda kendilerine yardımda bulunulacağına, burada kaldığımız sürece zorluklarla karşılaşmayacağımız ümidi taşımamıza rağmen, tam aksine "Nizam-üs-saltana ve Ataşemiliter Fevzi Bey'den gördüğümüz sû-i muâmele, hakikaten arz edilecek gibi değildir."[585] Hâli-

Levent Şahverdi Arşivi

mizi size arz etmek üzere ne zaman bir teşebbüste bulunduysak, her ikisi de bize engel teşkil ettiler. Mücahidlerin çoğu, günlerce aç kaldılar. Yine de Azerbaycanlılar, Osmanlı Devleti'nin yardım ve himâyesini hep beklediler ve her geçen gün de ümitleri arttı.

Azerbaycan Merkez Komitesi olarak maksadımızı ve isteklerimizi, çeşitli makamlar aracılığıyla Harbiye Nezareti'ne bildirmiştik. Arzumuz, vatanımıza geri dönüp Osmanlı Devleti'nin emri ve yardımıyla, bir Azerbaycan tümeni teşkil ederek, Osmanlı kardeşlerimizle birlikte İslâm topraklarını, düşman tecavüzünden korumak için çalışmaktır. "Nasıl reva görülüyor ki biz, İstanbul'da bu hâlde kalalım, Osmanlı kardeşlerimiz, bizim namusumuzun muhafazası için Azerbaycan'da şehid olsunlar?"[586]

Biz, "pedersiz çocuklar, kocaları şehid olmuş Azerbaycanlı kadınlarla, Ermenilerin zulmüne maruz kalan esirlerimizin" kurtuluşu için, şu üç maddeyi size arz ediyoruz. 1. Irz ve namusumuzu korumak üzere, buradaki bütün İranlı zâbitlerin, mücahitlerin Azerbaycan cephesine gönderilmelerini yalvararak istirham ediyoruz. 2. Osmanlı Ordusu'nda hizmet gören Azerbaycanlı zâbitler ile yeni staja gönderilen zâbitlerin, komitemizle hareketi için gerekli emrin verilmesini istiyoruz. 3. Hareket edecek olan Azerbaycan Komitesi'yle beraberindekilere her türlü yardımın yapılması hususunda, Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na emir buyurulmasını istirham ediyoruz.

Dilekçe, bir an önce hareketlerinin hızlandırılarak diğer vasıtaların da kullanılabilmesi arzusu, bir kez daha vurgulanarak sonlandırılır.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Azerbaycan Merkez Komitesi'nin taleplerine duyarsız kalmaz. Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na "gayet mahrem" yazıyla emir verir. "Evvelce İran dâhilinde yapıldığı gibi, İran Azerbaycanı'nda da yerli kıtaât teşkilini mühim görüyorum. Binâen-aleyh bunlar için grubca ve Dokuzuncu Ordu'ca zâbit tefrik edilerek [seçilerek] teşkilata başlanılsın. İsterseniz, burada bulunan İranlı zâbitânı kâmilen emrinize göndereyim."[587] "Muâmelât-ı Zâtiye Müdiriyyeti"nden [Özel İşlemler Müdürlüğü'nden] gönderilen bu şifreden, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne de bilgi verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir süredir İstanbul'da bulunan Mirza Süleyman Han'ın, Farsça yayımlanan haftalık *Haver* gazetesinde mülakatı yayınlanır.[588] Başyazarın soruları ve cevaplar, siyaseten düşündürücüdür.

"Soru: Osmanlı-İran tarihi ilişkilerinize dair düşünceleriniz...

Mirza Süleyman Han: Sultan Selim devrinde İran'ı fethetmek tasavvuru, iki İslâm milletinin tabii ilişkilerini ihlâl ederek, vahim bir şekle soktu. O zaman tahrik vasıtası, mezhep meselesi idi. Her iki İslâm devletinin düşmanlarının biricik arzuları, İran ile Osmanlı Devleti'nin arasına anlaşmazlık sokarak, Rus Çarı Petro'nun İslâm aleyhindeki vasiyetlerini hayata geçirip canlandırmaktı.

Soru: Şu anda İranlılarla, Osmanlı Devleti'nin işbirliği ilişkilerine dair kanaatiniz...

Mirza Süleyman Han: İranlıların arzusu, Osmanlıların bu Cihan Harbi'nden şerefle, istiklâl ve toprak kaybetmeden çıkmalarındadır. Bu iki İslâm devletinin her birinin istiklâl ve toprak bütünlüğü, diğerinin dirliğidir. Biri, diğerini Avrupa'ya; diğeri, birini Asya'ya karşı kapatıp takviye edecek konumdadır.

Soru: Azerbaycan'daki Osmanlı askerî harekâtının ne gibi etkiler ortaya çıkaracağına dair değerlendirmeleriniz...

Mirza Süleyman Han: Bu iki İslâm devletinin bir diğerinin toprağına tecavüzünü zararlı kabul ediyorum. Hatta bugün yabancıların İran toprağına tecavüzü bahanesini de bu teşkil etmektedir. Bugün, her milletin kendi mukadderatına sahip olması ilkesinin söz konusu edildiği bir zamanda, bu askerî harekâtı faydasız görüyorum. Azerbaycan'ın İran merkezi hükümetine ve İran milletine bağlılığı o kadar sarsılmazdır ki bunu ihlâl mümkün değildir. Osmanlı-İran tarihinde gerçekleşen olaylar da bu iddiama şahittir. Osmanlı Devleti'nin siyaseti, İran'da fikir ve kalem ile bulunmalı, asker ve bayrak ile değil.

Soru: Osmanlı Devleti ile İran'ın ilişkileri ne şekilde dostça olabilir ki aralarındaki birlik ve samimiyet sağlam olsun...

Mirza Süleyman Han: İki İslâm devletinin ilişkileri, birbirlerinin istiklâllerine saygılı ve kardeşçe olmalıdır. Geçmişlerindeki hatalarını unutarak, ortak çıkarlarına uygun hareket etmelidirler. Bugün cihanda en güçlü ve geçerli olan, karşılıklı çıkarlardan iba-

Levent Şahverdi Arşivi

rettir. Ben eminim ki her iki devletin her iş ve hususta çıkarları ortaktır. Hiçbir zıtlık yoktur. Hatta bu kanaat tesiriyle derim ki İran'ın önde gelen mevki sahipleri, her şeylerini terk ederek buraya gelmiş bulunuyor ve bu yerlerde çalışıyor. Eğer zaman ve muhalifler engel olmazsa, mesaimizde devam edeceğiz. Başarı Allah'ın takdirine bağlıdır."[589]

Mülakatın yayınlanmasından bir ay kadar sonra, Kaymakam Ömer Fevzi, Mirza Süleyman Han'ı şiddetle eleştiren bir rapor kaleme alır.[590] "İranlıların ileri gelenlerinden ve siyasetle meşgul ve ehl-i vukufdan addedilen" bir şahsiyetin, Osmanlı askerinin Tebriz'e gitmesini "ilhak fikri" ve İran'ın toprak bütünlüğü aleyhinde bir hareket gibi kabul etmesi, hayret vericidir. Daha da ileri gidip, İngilizlerin "İran'a tecavüzlerine" bu harekâtın sebep olduğunu söylemesi de düşündürücüdür. Kaymakam Ömer Fevzi, özeleştiri yapar ve şu soruyu yöneltir. "Her vakit erkân-ı me'mûriyetimizle temas ve musahabetde [görüşmede] bulunabilen bir kimse, bu hakâyıkı [hakikatleri] bu kadar ma'kûs [tersine çevrilmiş] ve yanlış görürse, acaba aylarca uzak mesafedeki Tahran hükûmeti veya İran'ın kitle-i avâmı [halk kitlesi] hakikati nasıl işitir ve anlar?"[591] Özellikle de İstanbul'daki bir İranlının bu kanaati taşıdığını görünce ne düşünür?

Yapılacak ilk iş, gazetedeki bu haberin tekzip edilmesidir. Mirza Süleyman Han'ın bu yanlış anlayışı "ne ilminden ne cehlindendir." Yetkili makamlarımız, memurlarımız hemen her sefer, her vesile ile İran'ın istiklâl ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı konusunun, Osmanlı siyasî programının başlıca temelini teşkil ettiğini söylemiş, yazmış, anlatmışlardır. Brest-Litovsk Antlaşması'nda fiilen de göstermişlerdir. Bu sû-i zanlar, şüpheler sırf güvensizliktendir. Zayıfların, ruh hâlidir. Yalnız İranlılar değil, Almanlar da bugüne kadar, bizim gerçek fikrimizin ve gayemizin "söylediklerimizden, yazdıklarımızdan büsbütün başka ve esrarengiz olduğunu"[592] bizde gizli bir ele geçirme ve istilâ emeli saklı bulunduğunu zannederler. Bu türlü yanlış anlayışlara sebep olan, muamelelerimizdeki düz tavrımız ve saflığımızdır. Bir işe başlarken kendi samimiyetimize, doğruluğumuza güvenerek; usulü, işlemleri gerekli

Levent Şahverdi Arşivi

bulmuyoruz. Yalnız kendi iyi niyetimizden emin olmakla yetiniyoruz. Muhatabımızın içinde bulunduğu şartları dikkate alarak ilk tedbirleri almıyoruz. Kendimizi onların yerine koymuyoruz.

Akay Tabâtabâî verdiği mülakatta, Osmanlı askerlerinin nasıl karşılandıklarını anlatır. Azerbaycan halkının, muharebe başlangıcında Osmanlı askerlerinin Tebriz'e gelişlerinde, onları, hoşgörüyle, iyi niyetle karşılamaları ve misafirperverlikleri o derecededir ki evlerini onlara terk etmişler, maişetleri hususunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Hemedanlılar, imkânları ölçüsündeki yardımlarından başka, bahçelerindeki ağaçları hatta evlerinin kapılarını bile çıkarıp, Osmanlı askerlerinin ısınmaları için vermişler, kadınlar da eldiven ve çorap dokumuş, çamaşırlarını yıkamışlardır. Kirmanşahlılar ise genel yardımlarının yanı sıra, Osmanlı şehitlerine mahsus mezarlık, hastalarına da hastane kurmuşlardı.[593]

Samsam-üs-saltana başkanlığındaki hükümetin ömrü uzun sürmez. Bu ayın başlarında Vüsuk-üd-devle hükümeti iktidara gelir. Kaymakam Ömer Fevzi de Harbiye Nezareti'ne arz ettiği yeni hükümet hakkındaki bilgilendirme raporu,[594] gereği için Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gelir.

Vüsuk-üd-devle, herhangi bir siyasî parti mensubu değildir. Önceleri Rusya yanlısı kabul edilirken, şimdi de İngiliz taraftarı diyeceklerdir. Gerçekte, güçlü olana hoş görünerek oyalamak, zayıf hükümetine zaman kazandırmak ister. Akıllı, tedbirli, iyiyi de kötüyü de yapabilir, dayanıklı, gayretli birisidir. Daha önceki hükümetlerde bakan olarak görev yapmıştır. Hariciye Nazırı Müşâvirül-mülk de bir partili değildir. "Son zamana kadar, Ruslara olan tabasbusu [yaltaklanmasıyla] ile" tanınıyordu. Uzun süre, İran'ın St. Petersburg Elçiliği'nde çalıştı. Çok vehimli ve çıkarcıdır. Paris'te hukuk eğitimi gören Nasir-üd-devle de Adliye nazırıdır. İngiliz siyaseti yanlısıdır. Maliye, Nafıa, Maarif, Posta ve Telgraf ile Harbiye nazırları da Vüsuk-üd-devle'nin yakın adamlarıdır.

Bu hükümete görünüşte, milliyetçiler ya da İtilâf Devletleri siyaseti yanlısı denemez. İngiliz istilası ve Tahran baskı altındayken, başka nitelikte bir hükümet kurulamaz. İngiltere yanlısı bir hükümetin işbaşına geçtiği haberi, İran'ın iç ve dış siyasetini değiştirece-

Levent Şahverdi Arşivi

ği anlamına gelmez. Bu gibi hükümetler, İran'ın bir yabancı baskısı altına düşüp sıkıntıya girdiği zaman, "tazyîk eden ecnebiyi nevâziş [gönül alma] politikalarıyla oyalayarak, tazyîki tahfif [baskıyı hafifletmek] için iğfâl ve vakit kazanmak maksadıyla, tertîb olunur."[595] Gerçekte İran, yine kendi bildiğini okur ve muhafazakârlığını, hislerini, kinini kuvvetlendirir.

Rumiye valisinden edinilen bilgiler, Vüsuk-üd-devle hükümetinin başa geçmesinden sonra, İngiltere'nin etkinliğini ve uygulayacağı siyasetini açıklar mahiyettedir. İngilizler "yeni kabine ile şahı" zorbalıkla tamamen kendi hâkimiyetlerine aldıkları, İran'ı güney ve kuzey olarak ikiye ayırarak, Bahtiyarî reislerini iktidara taşıyarak, Güney İran'ı bütünüyle kendilerine mal etmek maksadını planladıkları ve takip ettikleri anlaşılmıştır.[596] Gizli talimatla, Tebriz'de Osmanlı birliklerine erzak verilmemesinin istendiği de ortaya çıkmıştır. 6. Ordu Kumandanlığı'nın elinde de "mesture [örtülü] akçesi" bulunmadığından dolayı, girişimleri yüzüstü kalmakta, birçok sıkıntılar yaşanmaktadır.[597]

Görünürde "Fırka-i Milliye" adını alan Demokrat Parti yöneticileri, "bir tarafdan birtakım vaadlerle İngilizleri iğfal ederek, diğer tarafdan ahaliyi tehdid ederek ve soyarak"[598] şahsî menfaatlerini elde etmeye çalışmaktadırlar. Tahran'daki Rusya elçisi, İngilizlerin tesiriyle Bolşeviklerin, kendisinin yerine "Ermeni siyasî me'murunun tayinine çalışdığını" Maslahatgüzar Nüzhet Bey'e, bizzat söylemiştir.[599] Her bakımdan zararlı bu teşebbüsün, Rusya merkezince engellenmesi lazımdır.

Eylül 1918

Rumiye'de bulunan 4. Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin,[600] 9. Ordu Kumandanlığı'na bölgedeki gelişmeleri bir raporla takdim eder.[601] "Azerbaycan Ermenilerinin Osmanlı kıtaâtı tarafından katl edildiğinin aslı yokdur. Bunlardan kısm-ı a'zamı [çok büyük kısmı] Tebriz'de ve bir kısmı da Meraga'da ve civarındaki yerleşim yerlerinde, huzur içinde yaşamakdadır. Yalnız Hoy ve Dilman, Rumiye mıntıkasında bir Ermeni ve Keldani hükûmeti

Levent Şahverdi Arşivi

teşkil maksadıyla, bize muharip olarak karşı çıkanlara karşı usulen hareket olunmuşdur."[602] Osmanlı kuvvetleriyle muharebeye girip sonra kaçanların geride bıraktıkları düşkünler, çoluk çocukları hâlen hastane ve diğer bakım yurtlarında "ordumuzun şefkat ve himâyesinden" yararlanmaktadırlar. Bunların mallarının, mülklerinin yağmalandığı da "esassız bir iftiradan ibarettir." Ayrıca Dilman ve Rumiye'den muharebe sonunda kaçan "şakilerin evlerinde ve köylerinde bulunan" eşyaların kaybını önlemek üzere toplanıp kayda geçirilerek, Van ile diğer yerlerdeki "Kolordu ambarlarında" korunmaya alınmıştır. "Rumiye'de kıtale meydan verilmemişdir."

Miralay Selahaddin, bölgede bizzat gördüklerine, aldığı bilgilere, burada yaşayanların ifadelerine ve olayların gerçekliğine göre şu tespiti de raporunda ifade eder. "Azerbaycan'da Ermeniler, bizim tarafımızdan değil; Azerbaycan Türkleri, Ermeniler tarafından muhtelif def'alar katle ma'rûz bırakılmış; Nisan (13)34 [1918] bidâyetinde [başlangıcında] Köhneşehr; Nisan evâsıtında [ortalarında] Dilman, hâk ile yeksân [yerle bir] edilerek, ahalisi katl-i âmm edilmiş ve bugün Dilman'da oturulabilir iki ev bırakılmış ve hâric-i şehirdeki İran ... bile taarruzdan masun bırakılmamışdır. Rumiye'deki fecâyi' ve mezâlimse, ordumuz tarafından tahlisine [kurtarılmasına] kadar devam etmişdir... Bu sûretle yalnız Dilman'da sûret-i feci'ada şehid olanların mikdarı, bizzat bu şakilerle birlikde hareket eden Rus zâbitânının ifadesine göre sekiz bin; Rumiye'de yalnız Amerika viskonsülü Doktor Sheett tarafından bir iki gün zarfında gömdürülenlerin mikdarı ise üç bin kadardır."[603] Miralay Selahaddin, bu rakamların ancak gerçeğin en düşük bilgisini ihtiva ettiğini vurguladığı gibi, yukarıda anlatılanları "mezarlarla, şehitlerle ve bizzat İranlılarla da ispata hazır" olduklarını söyler.

Rumiye Gölü'nün batısındaki şakiler, İran halkını katl ve imha ile yetinmemişler, aynı zamanda bu bölgedeki İran siyasî hâkimiyetini de yok etmişlerdir. 1917 Ocak ayında Ruslar, bölgeden çekilmeye başladıklarında "Rumiye garbında yapılacak Ermeni ve Âsurî teşkilatı" için çok sayıda personel, silah ve mühimmat bırakmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Rumiye'nin garbında müstakil bir Keldanistan teşkili, İngilizler ve Fransızlar tarafından kendisine va'd edilmiş bulunan Nasturîlerin Başruhanisi Mar Şemun Binyamin, Ruslar tarafından Azerbaycan Müfrezesi nâmı altında, bu teşkilatı yapmaya me'mur edilen Kozmin ve bu işin hüccet-i fikriye ve siyasiyyesini [fikrî ve siyasî senedini] te'mini deruhde eden Doktor Sheett, bu teşkilata İslâmların davet edilmesine karar verirler."[604] Bu gayeyle, Mar Şemun Binyamin, çevrelerinde toplu kuvvet ve güç sahibi olarak bulunan Şikâk aşireti reisi Simko İsmail Ağa'yı, kendisine müstakbel hükümette bir "valilik" sözü vererek, davet eder. Simko da gider ancak çeşitli etkiler altında kalarak, "Mar Şemun Binyamin ile maiyyetini" öldürür. "Bu teşebbüsün neticesi, bir mukabele-i hâinâne olmak üzre, Salmas Ovası'ndaki İslâm köylerinde, Dilman'da ve Rumiye'de İslâmlara karşı, umûmî bir katl-i âmm olur."[605]

Günlerce süren yağmalar, katliamlarla birlikte İran askerlerinin elinden silahlarını alırlar. Tebriz'den gönderilen kuvveti de püskürtürler. Hükümet otoritesi de bir gölge hâline getirilir. Öyle ki para basmaya bile girişirler. "Bunların yalnız Rumiye'de ve mülhakâtında [bağlı yerlerinde] şehid ettikleri Müslümanların adedi, hükümetin memleketin şâyân-ı itimâd adamlarının ifadâtına nazaran [ifadelerine göre] 90 bini mütecavizdir [aşkındır]."[606] İran hükümeti, ilk önceleri bu olaylara şiddetle karşı çıkar görünmüş fakat daha sonra "yaltaklanan" bir tavır alarak bunların siyasî varlığını kabul yoluna gitmiştir. Etkin sebep ise, imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nın yedinci maddesindeki[607] taahhüttür.

Savuçbulak ve Miyanduab'da meydana gelenler ise, Mecid-üs-saltana'nın hisleriyle hareket etmesinin bir sonucudur. Halka işlerini hallediyormuş gibi görünmek hevesinin, kitleyi yağma ve talana yöneltmesidir. Miralay Selahaddin, burada yaşananları da açıkça anlatır. Sainkale'nin kuzeyinde düşmanla muharebe eden "Osmanlı Aşiret Yirmi ikinci Süvari Alayı efradından birkaçının, ahalinin Mahmudcide pazarında da talan ve yağmasını görerek, onlara iştirâk etdiklerini anladığımdan, esasen başka bir mes'eleden de maznun olan kumandanını celb ve tevkif etdirdim. Kıtaât

Levent Şahverdi Arşivi

sıkı muayeneden geçirtildi ve halkın müracaatının derhal ifâsı ile zararlarının tazmini Livaya[608] bildirildi. Ve Beşinci Fırka'dan bir müşavir-i adlî ile Mecid-üs-saltana nezdindeki mübâyaa [satınalma] komisyonu hey'eti, bu hususda ayrıca ta'kibâta, teftiş ve netâyici [sonuçları] rapor hâlinde iş'âra [bildirmeye] me'mûr kılındı."[609]

Miralay Selahaddin, Rumiye'ye girdiklerinde iki üzücü olayla karşılaştıklarını da raporunda kaydeder. "Bunlardan birisi, Rumiye'de Katolik Kilisesi'nin başrahibi Sontag'ın, diğeri bir Amerika Misyonu Yetimhanesi'nde me'mûr Floser'in katlidir." İlk tespitler, Osmanlı birlikleri şehre gelmeden önce, "kiliseye hücum etmiş bulunan ve henüz hüviyetleri ta'yin edilemeyen yerli Kürdlerdendir ... Floser'in katline gelince, bunların Simko İsmail Ağa'nın adamlarından iki Kürd olduğu, mûmâ-ileyhin mahall-i hâdisede bulunan zevcesi ve sâiresi tarafından söyleniyorsa"[610] bu kişilerin de henüz kimlikleri belirlenememiş ancak inceleme ve araştırma sürmektedir. Her iki maktulün evlerinin de "Acemler tarafından yağma edildiği anlaşılmaktadır."

Serdar Ali Ekber Han, maiyetiyle beraber hâlâ Kerkük'tedir. Askerî kuvvetle kendisine yardım tedariki, "maaşı hakkında ma'ruzatta bulunmak" ve Almanlardan alacağı parayı tahsil etmek üzere, tek başına Musul'a gitmek için[611] 2. Fırka Kumandanlığı'na başvurur. İsteği kabul edilir.

6. Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan, Musul'da kendisiyle görüşür.[612] Başkumandanlık Vekâleti'ne, görüşmenin mahiyetini ve edindiği kanaatini yazar. "Bunun fikri, bizden alacağı kuvvetle İran'a gidip hasımlarını ezmek ve elinden çıkmış servet ve şevketini iâde eylemekdir.[613] Bu mümkün olmazsa, şimdilik münasib bir yerde hükûmet-i Osmâniyye'nin misafiri gibi oturup ahvâle intizâr eylemeği, arzu ediyor. İran hududundaki kıtaâtımızın yanına giderek, onlarla beraber mücahedeyi kabul etmeyen ve hudud üzerindeki aşâirle hasm olduğu anlaşılan ve boşuna yiyip içmek fikrinde olan ve buralarda kalmasından hiçbir fâide mutasavver olmayan [düşünülmeyen] bu adamı, maiyetindeki birkaç beyzâde ile İstanbul'a gönderiyorum."[614]

Levent Şahverdi Arşivi

Kararın bildirilmesinin ardından, Musul'daki Almanya Konsolosluğu'ndan Mirliva Ali İhsan'a resmi bir yazı gelir. Serdar Ali Ekber Han ile birlikte iki aşiret reisinin, Almanya imparatoru nezdinde misafir olmak üzere, Almanya hükümetince Berlin'e davet edildiği haber verilir.[615] Muhataplarınca teklif tabii ki sevinçle karşılanmıştır. Konsolos vekili, onların İstanbul'a gitmeleri için gerekli resmi evrakların kendilerine verilmesini rica etmektedir.

Mirliva Ali İhsan, Almanların bu tavrına sert tepki gösterir. Söz konusu kişilerin Osmanlı Devleti'ne iltica ettiklerini, kendilerini İstanbul'a Harbiye Nezareti emrine göndereceğini söyler. "Almanya hükûmetinin bunlarla peyda etmek istediğini söylediğiniz münasebât [ilişkiler] ancak İstanbul'da Alman sefiriyle hükûmet-i Osmâniyye beyninde [arasında] tesviye ve tanzim edilebilir [sonuçlandırılıp düzenlenebilir] ve bana merci'den [makamdan] emir verilir. Bu gibi konsolos vazife-i muayyene ve resmiyesine [belirlenmiş resmi görevine] karıştırılmamamızı rica ederim."[616] Devamında, Almanya hükümetinin arzusunu İstanbul'daki elçisinin muhatap yetkililere bildirip halledebileceğini,[617] orada Harbiye Nezareti emrinde bulunacak Serdar Ali Ekber Han ve diğerlerine ancak bu vasıtayla tebliğ ettirilmesi gerektiğini ihtar eder.

Durum, Başkumandanlık Vekâleti'nde değerlendirilir. Serdar Ali Ekber Han ve beraberindekilerin İstanbul'a gelmeleri uygun görülmez. 6. Ordu Kumandanlığı'na kesin emir verilir. "Sencabî aşireti reisi Serdar Muktedir'i buraya göndermeyiniz. Ya orada misafir kalsın veyahud kendisine mümkün ise muâvenet ederek, İran'a gönderiniz. Buraya gelmesine lüzum yokdur."[618]

Mirliva Ali İhsan, verilen emri, siyaseten doğru bulmaz. İstanbul'a götürülmediği takdirde, Serdar Ali Ekber Han, Almanların kucağına itilecektir. Cevabî yazısında konuyla ilgili daha önce ayrıntılı bilgiler arz ettiğini belirterek, Almanya'nın Şark'ta takip ettiği özel siyaset dolayısıyla, Musul konsolos vekilinin müracaatı da açıkça göstermektedir ki onu Berlin'e götüreceklerdir ve bunun yapacağı tesir de lehte değil aleyhte olacaktır, diye görüşünü vurgular. Bunların Almanya'ya gitmesi uygun görülüyorsa, izin verilmek üzere kendisi, kardeşi ile maiyetinden birkaçı İstanbul'a gel-

Levent Şahverdi Arşivi

melidir.[619] Eğer hiçbir şekilde gitmelerine müsaade edilmeyecekse, uygun biçimde Musul'da alıkonulabilirler.

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu konudaki emri değişmez. "Verdiğiniz tafsilatı biliyorum. Serdar Muktedir'i Almanya'nın te'sirine bırakmak, muvâfık değildir. İran'a gönderib becâyiş yapması mümkün değilse, orada tatyîben [hoş tutarak] misafir ediniz."[620]

Tebriz'de dikkati çekici bir girişime şahit olunur. İspanya'nın Tahran elçisi, "Tahran Osmanlı şehbenderinin vesikasıyla Tebriz'e gelmiş" 11. Kafkas Fırkası kumandanına, İspanya hükümetinin himâyesi altındaki bazı binalara yapılan saldırıları araştıracağını; buradaki İngiliz Bankası'nın kendi hükümeti korumasında bulunduğunu belirterek, "mevcudunun toplanmasında" kendisinin de eşlik etmesi gerektiğini söyler.[621]

Hâlbuki Temmuz ayından beri Tebriz'deki İngiliz Bankası, "İran askerinin taht-ı muhafazasına" terk edilmiştir.[622] İspanya'nın Tebriz'de "fahrî konsolosu" mevcutken, elçinin yanında İngiliz zâbitleriyle boy göstermesi, bunların vasıtasıyla "casusluk etmek" ve bankadaki parayı alıp götürmek gayesi taşıdığı düşünülmektedir. Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Halil, Başkumandanlık Vekâleti'ne meseleyi bildirip, elçinin istediğinin yapılıp yapılmayacağı ve Tahran'a dönüşüne izin verilip verilmeyeceği hususunda emir bekler.[623]

Tebriz Valisi Muhteşem-üs-saltana, halkın ihtiyaçlarını göz ardı edip, İngiltere yanlılarına yardımdan geri durmamaktadır.[624] Osmanlı ve İran ordularının işbirliği yapmasına karşıdır. Ermeniler tarafından keşif yapmak üzere Rumiye'ye gidecek Rus zâbitlerine izin verirken;[625] Makü, Hoy, Savuçbulak hâkimlerine "Ermenileri, İran Ordusu te'dib eder [cezalandırır]. Osmanlıların İran'a girmemeleri lâzımdır. Bu, İran'a tecavüzdür"[626] diye, aleyhte propaganda yapmayı sürdürünce, veliahtın baskısıyla istifa etmek zorunda kalır.[627] Tebriz'de karşı hamle yapılır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 9. Ordu Kumandanlığı'na, Tebriz'de ve civar bölgelerdeki İranlı muhtaçlara gerekli yardımın yapılmasını, "iaşelerinin çorba ve ekmek tevzî'iyle [dağıtımıyla] te'mini"[628] emrini verir.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhteşem-üs-saltana'nın halkın baskısı sonucu istifasını, İran veliahtı kabul eder.[629] Alman konsolos kabullenemez ve veliaht nezdinde, şiddetle protesto eder. Görevine dönüp devam etmesini, Tahran'dan gelecek cevabın beklenmesini ister. Öyle ki Almanya yardım etmezse hiçbir işin görülemeyeceği örtülü tehdidini her yerde söylemekten çekinmez. Konsolosun son girişimi, Osmanlı Devleti'nin himaye ettiği İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin faaliyetlerine de bir darbedir. Bu hareketiyle, "Osmanlı Devleti'nin Şark'daki nüfuzunu kırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır."[630] 11. Kafkas Fırka kumandanına gönderdiği mektupta, "küstahâne bir sûretde" Muhteşem-üs-saltana'yı, Almanya'nın koruması altında gösterir.[631] 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva Kâzım, 9. Ordu Kumandanlığı'na konsolosun münasebetsizliklerinin kesilmediğini, değiştirilmesi gerektiğini ikaz eder. Eğer dikkate alınmazsa, ne yapacağını açıklar. "Ordumuzun harekâtını işkâle [güçleştirmeye] devam ederse, bilâhire âcizleri, bu zâtı, buradan çıkarmak mecburiyetinde kalacağımı arz eylerim."[632]

Almanlar, bir süre önce de 6. Ordu cephesinde Almanya'nın nüfuzunu takviye düşüncesiyle, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hareket etmişler fakat umduklarını bulamayıp, zararlı çıkarken, İngiltere fırsatı kaçırmamış ve yararlanmıştır.

Mirliva Kâzım, Muhteşem-üs-saltana'nın Tebriz Valilik makamının gücünü, imkânlarını tamamen Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmasında, Almanların etkisinin yakın şahididir. Muharebenin başından beri, Osmanlı Devleti'nin yanında "arzusu dâhilinde Ruslarla çarpışmış" hâlen Meraga taraflarında İngilizlerle muharebeyi sürdüren, Mecid-üs-saltana, Tebriz valisi olarak tayin edilmelidir. Mirliva Kâzım, 9. Ordu Kumandanlığın'a arz ettiği bu teklifinin gerekçesini açıklar. "Burada bulunduğum müddet zarfında, Mecid-üs-saltana'yı Tebriz'e celb etmek ve husûsî olarak görüşerek, vali nasb edilmesi delâleti, harekât-ı askeriyenin idâmesi içün mecburi görülmekdedir."[633]

Mecid-üs-saltana, "bilcümle efrâd-ı ailemle îd-i saîdin [kurban bayramının] zât-ı fahâmet-i âlîleri hakkında mes'ûd ve metîn olmasını Cenâb-ı Hak'dan diler, selam ve ihtiramât-ı fâikamızın [üstün

Levent Şahverdi Arşivi

saygılarımızın] kabulünü istirham ederiz, efendim hazretleri"[634] ifadelerinin yer aldığı telgrafla, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Kurban Bayramı'nı kutlar.

Kaymakam Ömer Fevzi'nin son değerlendirmesine göre, Sultan V. Mehmed Reşad'ın "münasip birer vesile ile" Nizam-üs-saltana'yı kabul etmesi, onun "bize olan revâbıtını [bağlarını] tahkim eylemiş" ve her fırsatta Tahran'a, özellikle şaha faydalı raporlar yazmasına, İstanbul'daki İranlılara da "hissiyâtını telkine sebep olmuş idi."[635] VI. Mehmed Vahideddin'in, Temmuz ayı başlarında Osmanlı Devleti tahtına oturduğundan beri, "hâk-pâ-yı şâhânelerine hiçbir vesile ile yüz süremedi."[636] Teşrifat dairesinden olağan merasimler için bile hiç davetiye gönderilmemiştir. Nizam-üs-saltana, şimdiki muameleden dolayı üzgündür. Kaymakam Ömer Fevzi, Harbiye Nezareti'ne arz ettiği yazısında, meselenin çözümünü teklif eder. Merasimlere mevkiine uygun şekilde davet edilmeli, vesileler oluşturularak padişahla görüştürülmelidir. Bu arada şikâyetler üzerine, Nizam-üs-saltana, bundan sonra İstanbul'daki İranlı misafirlere, kendisi vasıtasıyla verilen maaşların, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce doğrudan hak sahiplerine verilmesini istemektedir.[637]

İstismar edilegelen "İran'ın toprak bütünlüğü" hakkında bilgi notu hazırlanır.[638] Öncesi ve bugünü anlatılır. Cihan Harbi başladığında İran, kuzeyde Rus, güneyde ise İngiliz nüfuz bölgelerine bölünmüş bir hâldeydi. Sahiplenme fikrinin dışında, bir taraftan Rusya'nın Hindistan'a yaklaşma siyaseti; diğer taraftan İngiltere'nin Rusları Hindistan'dan uzak tutma siyaseti karşılaşarak, "İran'ın iki nüfuz altına girmesine sebep olmuştu." Asırlardır süren kötü yönetim de sızma ve nüfuz politikasına uygun bir zemin hazırlamaktaydı.

Osmanlı Devleti, İtilâf hükümetleriyle harbe girdiğinde, Kafkasya'da Rus, Irak'ta İngiliz ordularıyla cephede karşı karşıyaydı. "Harpte kuvvetler, dâima yekdiğerini celb ve cezb ederler."[639] Rus ve İngiliz ordularıyla savaşan Osmanlı Ordusu, kendi emniyetini sağlamak için, İran'daki düşman kuvvetlerini dikkate almak mecburiyetiyle, "İran dâhilinde bazı harekât icrasına lüzum görmüşdü."[640] Harbin ilanıyla birlikte, İran hükümeti, tarafsızlığını tama-

Levent Şahverdi Arşivi

men koruma gücüne sahip olarak, İran'daki Rus ve İngiliz varlığını fiilen engelleseydi, hiç şüphe yok ki Osmanlı kuvvetleri de burada Rusya ve İngiltere ile muharebeye girmek zorunda kalmazdı. Osmanlı Devleti'nin bu harekâtı, zorunlu ihtiyaçtan dolayı yapıldı. İngiltere ve Rusya'nın İran'ın içişlerine müdahalelerindekine benzer bir durum asla yaşanmadı.

Asırlardan beri "komşu Müslüman devletin" toprak bütünlüğünü korumasına, Osmanlı Devleti riayet etmiş, bu konudaki düşüncelerini, duygularını tekrar göz önüne koymak için, Müttefik Devletler ile Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nda buna özen göstermişti. İran'ın toprak bütünlüğünü koruması, "Osmanlı Devleti'nin selamet ve emniyeti için elzem olduğundan" İngiltere'yle imzalanacak ayrı barış antlaşmasında da bunun dikkate alınacağına şüphe yoktur.

İngiltere birliklerinin, bugün Bakü'ye kadar İran'ın kuzeyine ilerlediği bir zamanda, Irak ve Kafkasya'daki Osmanlı Ordusu'nun yanlarını emniyete almak maksadıyla, bazı kuvvetlerinin harekâtı mecburi görmeleri, Osmanlı Devleti'nin İran'ın toprak bütünlüğüne dair düşüncesinde bir değişiklik olduğuna işaret edemez. Harekâtın bitiminde, bu kuvvetlerin tamamı geri alınacaktır. İran hükümeti, kuvvetlerimizin hemen çekilmesini istiyorsa, ilk önce İngiliz birliklerini çıkarmak suretiyle, kuvvetlerimizin emniyetini sağlamalıdır. "Aksi takdirde Osmanlı Ordusu, kendi selâmetini te'min içün, bir kısım kuvvetlerini İran'da bulunan İngilizlerin karşısında bulundurmaya mecburdur."[641]

İran'da mevcut yönetimin görünümünü, Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Halil, tek cümleyle ifade eder. "Kabinede, Hariciye nazırından mâadası [dışındakileri] İngiliz tarafdarıdır."[642] *Journal de Genève*'de çıkan "İran'da Alman nüfuzunun kırılması" başlıklı haber yorumda, bu durum şöyle açıklanır. "Şahın 4 Ağustos'ta, İtilâf tarafdarlığıyla meşhur Vüsuk-üd-devle kabinesini re's-i kâra [iktidara] geçirdiği ve bu sûretle Almanya'nın yalnız garbda (Marn) değil, şarkda da mağlûp edildiğini..."[643]

Vüsuk-üd-devle hükümetinin taraftarlığını fazlasıyla istismar eden İngilizler, Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhindeki propagan-

Levent Şahverdi Arşivi

dalarına hız verirler. Muhtaç, cahil halkın, aşiret reislerinin para, erzak, nişan dağıtılarak, baskı kurularak elde edileceğini çok iyi tespit etmişlerdir. Din meselesinden başlarlar. "Türkler gâvurdur" deyip, "Kur'an'ın Arapça olduğunu ve Türklerin İslâmiyetle alâkası olmadığını söylüyorlar."[644] Azerbaycan'ın Osmanlılara, Bağdat'ın da İranlılara verileceği söylentilerini yayıyorlar. Rumiye Gölü'nün güneyinde ve batısında Nasturî hükümeti; daha kuzeyde Ermeni ve Gürcü hükümeti kurarak, doğudaki Müslümanlarla Osmanlı Devleti'nin irtibatını kesme planını hayata geçirmek istemektedirler.

General Sykes, Tahran'dadır. İki yıldan beri İran'daki faaliyetlerinin sonunda, Şiraz'da, çok sayıda İngiliz zâbit ile yerli İranlılardan "South Persia Rifles" adı altında, yaklaşık 5-6.000 kişilik, askerî bir kuvvet oluşturmayı başarmıştır.[645] Rusya'daki ihtilâlin çıkmasından bu yana, Kuzey İran taraflarına da genişleyen faaliyetle, çeteler teşkilatına çalışmaktadır. Bugün, İngilizler tarafından donatılan, silahlandırılan, iaşe edilen bu çeteler, İngiliz zâbitlerin kumandasında faaldirler. Tahran hükümetinin bilgisi dâhilinde hatta yerel idarecilerin yardımları ve korumalarıyla "kuvveden fi'ile" gelmiştir.

İngilizlerin bu teşebbüsleri, gittikçe Türkiye'ye karşı tehditle karışık bir mahiyete bürünmektedir. Çarlık Rusya'sının düşmanca hislerini taşıyan bazı unsurlarının, İngilizlerin emrine gönülden iltihakları, vaziyetin nazikliğini bir kat daha şiddetlendirmektedir. Osmanlı Devleti için tehlikeli durum ve sakıncaları açık bu manzara karşısında Osmanlı Devleti Erkân-ı Harbiyesi, "İngiliz faaliyyet-i tehdîdkârânesine mukabele edebilmek üzre"[646] Tebriz'e girmeyi mecburiyet olarak kabul etmiştir. İran hükümetinin de bu harekâtı, kendisine yönelik düşmanca bir tavır görmeyeceği kuvvetle ümit edilmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti, harp süresince İran'ın tarafsızlığına özenle hürmet göstermiştir.[647]

Kaymakam Ömer Fevzi, devletlerarası siyasî ilişkilerde ortaya çıkan yeni şartların çerçevesinde yarına dönük değerlendirmelerini rapor hâlinde, yine Harbiye Nezareti'ne arz eder.[648] Brest-Litovsk Antlaşması, "Şark'da yeni bir vaziyet" meydana getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere, bölgedeki varlığını ve siyasetini sürdürmek için, İran ve Ermenistan'ı her ne pahasına olursa olsun, kendi yanına çekmek ihtiyacındadır. Almanya, yarına dönük siyasetine uygun ilk adımda Gürcistan'ın kurulmasını başarmıştır. "İslâm-Türk âmâl-i Osmâniyye için de bir Bakü hükûmeti te'sisine çalışılıyor."[649] Tabii bu iki adım, İngiltere'nin Asya'daki çıkarlarını tehdit edebilecek mahiyettedir. Öyleyse İngiltere'nin, hızla karşı oyun kurup, bu ilk öncülerin karşısına birer ileri mevzi oluşturması kaçınılmazdır. Buna da İran ve Ermenistan'dan daha elverişli başka bir mevzi, başka bir millet de yoktur. Çünkü Kafkasya'da kurulacak her devlet, kendisini çevreleyen İslâm ve Slav akımlarına, sınırdaş büyük devletlere karşı mutlaka bir desteğe muhtaçtır. Bu da ya dışarıdan güçlü bir himayeye ya da bölgesel bir ittifaka ihtiyaç hissettirir.

Gürcistan, Almanya'ya yanaşmış veya Almanya, Gürcistan'ı elde etmiştir. Ortada kalan Azerbaycan ve Ermenistan'dır. Azerbaycan, Osmanlı Devleti'nden ayrılamaz. Ermenistan ise ne Rusya'ya ne Osmanlı Devleti'ne güvenebilir ne de Almanya'ya bel bağlayabilir. Fakat tek başına da olsa küçük bir Ermenistan, Hindistan'ı muhtemel tehdide karşı koruyamayacağı gibi, Hindistan da Ermenistan'ı bağlantı kurulmadan takviye edemeyecektir. Dolayısıyla İran'ın mutlaka araya eklenmesi şarttır.

İngiltere'nin bu yeni duruma uygun düşecek şekilde, İran'a yönelik siyasetini daha cazip bir hâle koyması, yanına çekmek için bütün maharetlerini göstermesi beklenmelidir. İran, özellikle Osmanlı Devleti'nin politikasını takip sonucunda, düşmanların fazlasıyla baskılarına, tahriplerine maruz kalmış, sürekli bunları etkisizleştirmek, uzaklaştırmak için bir çare de bulamamış, belki de bundan dolayı bunalmıştır. Böyle zamanlarda, bizden atılacak adımlarda ve toprak bütünlükleri hakkında da şüphelendirecek tutum görürlerse, durdurmaya mecbur kalırlar. Nitekim bütün dünya, aleyhimizde haberler yaymakta ve aramızda düşmanlık ve güvensizlik telkin etmekle meşguldür.

"Buna karşı ise bizim İran siyasetini, daha ziyade ehemmiyyetle takip etmemiz lazım gelir. Yani İran'ın bizden emniyyetini selb [ortadan kaldıracak] ve onları nâ-ümid edecek her hâl ve muame-

Levent Şahverdi Arşivi

leden çok tevakki etmemiz [sakınmamız] lazım gelir. Vâkıa' bizim hüsn-i niyyetimizden, âmâlimizin safvet ve nezahâtinden [emellerimizin art niyetsizliğinden ve inceliğinden] şüphemiz yoktur. Fakat bize nisbeten zayıf mevki'de bulunan İran, her zayıf gibi şüpheli yaşamaya mahkûm ve bedbin [kötümser] olmaya mecburdur. Zayıfın sükûtu, sükûn ve huzuruna delâlet etmez. Çünki hissiyâtını dâima ketme sâidir [gizli tutmaya çalışır]."[650]

Times gazetesinde çıkan haber yorum da Kaymakam Ömer Fevzi'nin değerlendirmelerini doğrular mahiyettedir.[651] Bağdat'ın düşüşüyle birlikte, Bağdat-İran Körfezi hevesleri, Kafkasya-İran istikametine dönüşmüştür. Rusya'nın çöküşüyle, Şark'ta ortaya çıkan İngiltere aleyhine durumu, ıslaha ve uygun bir yola sokmanın lüzumunu anlayan pek azdır. Bu iş, belirsiz şekilde sonraya ertelenemez. Genellikle idrak edilemeyen nokta, "Türk İmparatorluğu haricinde kalan Irak ve Filistin –biz de Kafkasya ve Ermenistan'ı ilâve etmeliyiz– ki harp zamanında olduğu gibi, sulh zamanında da müstakil kalması imkânı mes'elesidir. Çünki bu mıntıkada hâlli zarurî ve müdhiş bir mes'ele vardır ki Hind İmparatorluğu'nun emniyyet-i müstakbelesi [geleceğinin güvenliği], bu mes'ele ile alâkadardır. Bi-t-tab bu mes'ele hâlledilmelidir."[652] Şark, harp sonrasındaki keşmekeş içerisinde kendi hâline bırakılacak olursa, İngiltere'nin yüksek çıkarlarını ihmal ederek, çok büyük tehlike altında kalınacaktır. İhtiyaçlar, açık proje şeklindedir ve bir maddesi de Hindistan'ın selametine, güvenliğine aittir. Şark'ın geleceğine ait düşüncelerimiz, hayata geçirilmelidir. Bu hususu, İtilâf Devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin belirli ve kararlı siyasetini teşkil etmeli, harp gücümüz bu meseleyle birlikte yürümelidir.

Tebriz'deki Alman konsolos, "kendisine İran hükûmetinin âdeta hâmisi sıfatını vererek" siyaset yürütmektedir. Mirza Küçük Han'ın buraya gönderdiği görevliye, Türklerin kendilerine yardımlarının, aslında Almanlar tarafından yapıldığını söyler. İran'daki Alman askeri personelinin hepsi de aynı propagandayı sürdürmektedirler. İspanya konsolosunun faaliyetleri de aynı istikamettedir. 4. Kolordu Kumandanı Miralay Selahaddin, "Tebriz'de bir siyasî me'mûrumuzun bulunmaması" yüzünden, Osmanlı Devleti'nin

Levent Şahverdi Arşivi

menfaatlerine zarar verilmekte olduğunu 9. Ordu Kumandanlığı'na bildirir.[653] Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Halil, bağlı birlik kumandanlarından gelen diğer bilgilerle, meselenin nazikliğini görür ve Başkumandanlık Vekâleti'nden gereğini talep eder. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'nın konsolosunun, Osmanlı birliklerinin bulunduğu bölgelerde aleyhte faaliyetleri hakkında, ilgili makamlar nezdinde girişimde bulunulmalı; "muktedir bir siyasî memur" da acilen Tebriz'e gönderilmelidir. Ferik Halil, yakında bizzat Tebriz'e giderek bu meseleyi halledecektir.

Ekim 1918

Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Halil'in, İspanya elçisinin Tahran'a dönüşüne izin verilip verilmeyeceği hususunda beklediği cevap, Harbiye Nezareti'nce konunun arz edildiği, Hariciye Nezareti'nden gelir.[654] İspanya elçisi, İran topraklarında her yere gitme hakkına sahiptir. Tebriz'e gelişine de bir söz söylenemez. Kendisi ve maiyetindekilerinin dokunulmazlığına, bizim de uymamız gerektiği açıktır. İngiliz zâbitleri olduğu düşünülen beraberindekilerin Tebriz'de tutulmaları, elçinin ise birkaç muhafızla Tahran'a geri gönderilmesi uygun değildir. Tebriz'deki İngiliz bankasına el konulup mevcudunun toplanmasına, mevcut şartlarda lüzum olmadığı gibi, "İspanya sefirinin de dilgîr edilmesine [gücendirilmesine] vakayi'-i hazıra [yaşanan hadiseler] kat'iyyen müsâid değildir."[655]

1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva Kâzım, Rumiye ve Havalisi Kumandanı Kaymakam Hüsameddin'e, Rumiye halkının memleketlerini savunmak ve asayişi sağlamak hususunda, "teşkilat-ı askeriye" yani "milis teşkilatı" kurmaları için yardımda bulunulmasını emreder.[656] Çünkü hududun yanı başı demek olan Rumiye ve civarında, "sükûnet ve emniyyet te'sisine muktedir ve muntazam bir teşkilatın vücuda getirilmesi, pek lâzımdır."[657] Süratle işe koyulup, teşkilata katılacakların sayısını bildirecek, kolordu kumandanı da ihtiyaç kadar silahı getirtecektir. Silahlar gelinceye kadar, teşkilat mensuplarının eğitimine hemen başlanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Rumiye ve çevresi hayati derecede önemlidir. Asayişi sağlayacak ve sürdürecek bir teşkilat kurulmazsa, doğacak kargaşalık, İngilizlerin bölgeyi işgaliyle neticelenecektir. Bu durumdan ne kadar büyük zarar görüleceğini, izaha bile lüzum yoktur. Mirliva Kâzım, meselenin taşıdığı hayatî önemin farkındadır. "Tebriz ve Rumiye'nin, bir ecnebi istilâsını görmemesi ve bir anarşi içinde, İslâmların boğulmaması için iki çare görüyorum; ya burada arz edildiği vechile, Mecid-üs-saltana'nın emrinde te'min-i asâyişe muktedir bir kuvve-i muntazamanın vücuda getirilmesi veyahut Rumiye havalisinin kuvve-i askeriye tarafından taht-ı işgalde bırakılmasıdır."[658] İkinci yol, genel siyasetin alacağı şekle bağlıdır. Dolayısıyla sulh müzakerelerinde etkili olacağı bilinerek, şimdiden bu hakikat göz önünde tutulup hareket edilmelidir. Birinci şıkta da Rumiye ve çevresinde kurulacak teşkilata, maddi yardımda bulunulması şarttır. 2.000 kişilik bu kuvvetin dört-beş aylık iaşesi, bir de İran hükümetinden alınamadığından dolayı, kullanılacak kaynakların masrafları da tarafımızdan karşılandığı takdirde, arzu edilen asayişi sağlayacak kuvvet meydana çıkarılabilecektir. Sine'de teşkilata onay verilirse, "iki bin kadar silah gönderilmesine" emir çıkarılmalıdır.[659]

Mirliva Kâzım, Tebriz'de kurulacak askerî teşkilat için, Alman zâbitlerine verilen silahlardan 500 tüfek ve 50.000 adet fişek alacaktır.[660] Yalnız zâbitler bu silahları vermekte tereddüt ettiklerinden dolayı, General Kressenstein'den kendilerine emir tebliğini isterler. 9. Ordu Kumandanlığı, bu konuda gerekli girişimi yapacaktır. Yine Almanların elinde bulunan Schneider dağ toplarını da İranlılara vermek niyetindeyse de mühimmat temininde güçlük yaşanacağından dolayı, Rus toplarından bir batarya teşkili daha uygundur. İranlıları bu toplarla eğitmek kararındadır. Sonuç itibariyle, "Tebriz'de bir bölük piyade ve bir Rus cebel bataryası ve bir makineli bölüğü"[661] teşkil edilmiş olacaktır.

Tebriz Umûmî Valiliği'ni de bu teşkilat hakkında, Mirliva Kâzım, bilgilendirir. Teşkilatın kurulmasında kolaylıklar göstermeleri için, Rumiye'deki memurlara emir buyurulmasını, istirham eder.[662] Azerbaycan Umûmî Valisi Mecid-üs-saltana'ya hitaben, ayrıca özel bir yazı gönderir.[663] Tebriz'de bulunan 500 tüfek, 12 makineli

Levent Şahverdi Arşivi

tüfek ve 4 top da emrine verilecektir ancak ne kadarını Rumiye bölgesi için istediğini, bildirmesi lazımdır. Rumiye'deki vapurların nakliyat seferlerinde bir aksama yoktur. Bunlardan, içinde bir toplu olanı, Rumiye'nin müdafaası için, Mecid-üs-saltana'nın emrine tahsis edilmiştir. Rumiye'deki Rus evleri boşalttırılacak, sonuç arz edilecektir. Mirliva Kâzım'ın haber verilmesini istediği bir ricası vardır; "İngilizlerin Zencan, Reşt ve Kazvin'den çekildiklerini kim görmüş ve nereye çekilmişler?"[664] Şerefhane Mevki Kumandanlığı, emre verilecek vapurun hangisi olduğunu bildirecektir.[665]

Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Halil, girişimi yerinde bulur ve 6. Ordu Kumandanlığı'ndan, yerli teşkilat için "1.200 küçük çaplı Rus tüfeğinin" yeterli miktarda cephanesiyle birlikte, 1. Kafkas Kolordu Kumandanlığı'na sevkini ister.[666]

Mirliva Kâzım, teşkilata düşündüğü Mecid-üs-saltana hakkında fazlasıyla iyimserdir. Mecid-üs-saltana, özel yazıya cevabının ilk maddesinde, sağlığının kötüleştiğini belirtip, birkaç gün daha bekleyip, Tebriz'deki teşkilatı tamamladıktan sonra "istifa edeceğim" der.[667] Askerî teşkilatın başına geçmeyi istiyormuş ancak "Veliahd hazretleri daha evvelce reis ta'yin etdiklerinden bu da mümkün değildir." Rumiye'yi her hususta doğrudan kendisinin "emir ve idaresine" havale ettiğinden, oraya çekilerek, önce müdafaasıyla sonra da imarıyla uğraşmayı planlamaktadır.

Mecid-üs-saltana, tahsis edilen 500 tüfekten 400 adedinin Tebriz teşkilatına bırakılabileceğini, kalan miktar ile de "Rumiye'deki teşkilat olamayacağından, bu husus içün tekrar himmetinize muntazırım" deyip sorumluluktan kaçınırken, Rumiye'deki teşkilat için "iki makineli tüfek" ister. Topla donatılmış vapurun ise hemen emrine tahsisini,[668] aksi takdirde geç kalınacağını ihtar eder. Geçmiş günlerde Rusların kendisine verdikleri zararlara karşılık, bunların terk ettikleri evleri alması için gereken yapılmışsa da "cihet-i askeriye tarafından işgal edildiklerinden" dolayı seçmek mümkün değildir. Bunun için yeni bir emir lazımdır. Gerçekleştiğinde, Mecid-üs-saltana, Rumiye hâkimi vasıtasıyla evlere el koyacaktır.

Mirliva Kâzım'ın ricasını da yazının sonunda cevaplar. "Azerbaycan'ın Posta reisinin ifadesine göre İngilizler; Zencan, Reşt, Kazvin'den çekiliyorlar."[669]

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerde, Tebriz Başşehbenderi Refik Bey, "Askerimiz(in) İran'ı tahliye etmekde olduğu ve burada hilâfgîrânı [muhalifleri] ziyade bulunduğu cihetle, hayatından korkan hâkim Mecid-üs-saltana, veliahda isti'fasını verip, İstanbul'daki ailesi nezdine gitdiğini"[670] Hariciye Nezareti'ne yazmıştır.

Mirza Küçük Han'ın yanına gönderilmiş olan süvari bölüğünün Masule'ye dönüşünde, Mirza Küçük Han tarafından gönderilen Mirza Hüseyin isimli şahıs, bölük kumandanına; "Küçük Han nezdine bir müstakil Osmanlı me'mur-ı siyasîsi gönderilmesi için Âsım Efendi nâmında bir Türk zâbitle haber gönderdiklerini; İngilizlerle, naçar kaldıklarından sulh etdiklerini; bunun için az kuvvetde Osmanlı kıtaâtıyla irtibatda bulunamayacaklarını; tamam bir Osmanlı kuvveti gelinceye kadar Masule'yi terk eylemesini ve erzak verilemeyeceğini"[671] söyleyince, Türk zâbit de bölgeyi terk edeceklerini demekle yetinir.

İngilizlerle Mirza Küçük Han'ın yaptığı anlaşmanın şartları da öğrenilir. 1. Mirza Küçük Han, kendi mıntıkası dâhilinde, talep edildiğinde İngilizlere erzak verecektir. 2. İngilizlere düşman devletlerin askerlerinin, kendi bölgesine girmelerini engelleyecektir. 3. İngilizler, her vakit Mirza Küçük Han'ın bölgesinde serbestçe dolaşacaklardır.[672]

Kirmanşah'tan dönen "istihbarat casusunun, mu'temed [güvenilir] şahısdan" getirdiği mektuptaki bilgiler, son zamanlardaki hareketliliğe aittir. Sine'de buğdayın fiyatı aşırı artmıştır ve ihracatı yasaklanmıştır.[673] Buradaki düşman kuvvetinin tamamı, 200 kadar süvarisi de Kirmanşah'a geri dönmüştür. Hemedan taraflarından gelen 600-700 kadar Ermeni'nin 100 kadarı silahlıdır.[674] Kirmanşah'taki İngiliz ve Hindli asker sayısı bir hayli fazladır. Serdar Reşid de süvarileriyle beraber Kirmanşah'tadır. "150 otomobil, 100 motosiklet, 30 top, 2 tayyare, 60 araba ile külliyetli miktarda müddehar [depolanmış] erzak"[675] Kirmanşah'ta hazırdır. İngiliz yaralı askerleri, otomobillerle gece saatlerinde Bağdat'a nakledilmektedirler.

Hemedan'dan Kirmanşah'a gelmiş olan Ermenilerden, askerlik hizmetine elverişli beş altı bini, İngilizler tarafından silahla donatı-

Levent Şahverdi Arşivi

lıp, Reşt'e sevk edilmişlerdir.[676] Sine'ye ulaşan altı yedi yüz Ermeni'nin arasında yüz kadarının silahlı olduğu görülmüştür.[677] Tebriz Başşehbenderliği'nden gelen bilgide, Mirza Küçük Han'ın, İngilizlerle anlaşma imzaladığı anlaşılmıştır.[678] Kendisine yardıma gönderilen Osmanlı müfrezesini de geri çevirmiştir. Kazvin'deki İngiliz birlikleri de yavaş yavaş Hemedan'da toplanmaktadırlar.

Miralay Selahaddin'in eksikliğinin doğurduğu zararlara dikkat çektiği Tebriz'de "siyasî memur" bulunmaması meselesi, Refik Bey "Tebriz Başşehbender Vekili" olarak tayin edilerek halledilir.[679] Tebriz'deki İran veliahtı, Refik Bey'i "sûret-i resmiyede" kabul eder. Gösterişli bir davetle, Şehbenderlik açılışına da idarî yöneticileri bizzat gönderir. Bu tavır, veliahtın, başşehbenderliğe verdiği özel önemin göstergesidir.

İran'ın İstanbul elçisi, "Azerbaycan'da güya kıtaât-ı Osmâniyye tarafından yapılan" ortama uygun düşmeyen davranışlara ilişkin protesto yazısını,[680] Hariciye Nezareti'ne takdim eder. 9. Ordu Kumandanı Ferik Yakup Şevki, elçinin bahsettiği hadiseler hakkında ayrıntılı rapor hazırlar.[681] Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na gönderir, oradan da Başkumandanlık Vekâleti'ne ulaşır.[682] "Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Birinci Ferik Enver", "İran'da kıtaât-ı Osmâniyye'ye atfedilen isnadât [iftiralar] hakkında, Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'ndan cevaben aldığım telgrafın bir sûreti rabten [ekte] takdim kılınır. Buna göre İran Sefareti'ne tebligât icrası, menut-ı re'y-i devletleridir [onayınıza bağlıdır]"[683] üst yazısıyla Hariciye Nezareti'ne gönderir. İran Elçiliği'ne cevap verilirken, raporda açıklandığı gibi, şikâyet edilen olaylarla "kıtaatımızın hiçbir te'sir ve alâkası" olmadığının ortaya çıktığına dikkat çekilmesi istenir.[684]

On iki maddeden ibaret raporda, elçinin iddialarının aslı ve esası açıklanmıştır.

1. Şerefhane'de[685] İran'a ait ne bir mermi ne de en küçük bir malzeme, birliklerimiz tarafından alınmamıştır. Karargâhı Rumiye'de bulunan Rus 7. Kolordusu, Şerefhane-Culfa yolu ile çekilirken, Rumiye Gölü batısındaki "Ermeni ve Nasturîlerden Azerbaycan müfrezesi nâmı altında aleyhimize bir teşkilat yapmak üzere" bir zâbitler ve memurlar heyeti bırakmış; bunların emrine Rumiye,

Levent Şahverdi Arşivi

Haydarabâd,[686] Gülmanhana[687] ve Şerefhane'de çok miktarda mühimmat ve malzemeyi de kullanmaları için götürmemişlerdir. Bir şey yapamayacaklarını anlayınca ellerindeki silah, mühimmat ve malzemeyi "bedelini İngiliz ve Fransızlardan yapmış oldukları istikraza mahsub ederek [borca sayarak] Amerika konsolosuna terk ve ferâğ eylemişlerdir [bırakmışlardır]."[688] O günlerde Rumiye'de, ABD fahrî konsolosluğunu yürüten misyonerler reisi Dr. Sheett, Nasturîler ruhani reisi Mar Şemun'a "bir Keldani hükûmeti teşkili teklifinde bulunarak" terk edilen söz konusu harp malzemelerini bize karşı kullanmışlardır. İşte bu malzemeler, tabii ki ilk başta sahipleri sonra da onların yerine geçmek isteyen şakilerle harp etmiş birliklerimize aittir.

2. Hoy postahanesinin faaliyetlerinin durdurulduğunun gerçekle ilgisi yoktur ve Azerbaycan hükümetinin kayıtlarında da bu sabittir. Aksine güneyde İngilizler, kuzeyde Ermeniler tarafından tahrip edilen telgraf telleri onarılarak, vilayetin emrine sunulmuştur.

3. Müttefik, tarafsız ve düşman ülkelerde kabul gören Osmanlı kâğıt parası, "İngiliz tezvîrâtıyla [yalan dolanlarıyla] İran'da rağbetten düşmüş ve yirmi guruşdan fazlaya tedâvül etmemekde bulunmamasına rağmen, bunların tedâvülü içün, kıtaâtça hiçbir tazyik yapılmamışdır."[689]

4. Tebriz'deki İngiltere ve Fransa konsolosları, Osmanlı Devleti aleyhinde "yapmış oldukları hıyanetin" korkusundan olmalıdır ki birliklerimizin buraya girişinden iki gün sonra, kendi arzularıyla Miyane ve Zencan yoluyla çekilmişlerdir.

5. Aslen Rumiye Nasturî papazlarından olan ABD konsolosu Dr. Sheett ise, şakîlerle birlikte kaçmıştır.

6. İran sınırındaki Şahtahtı'da[690] aslında önemli bir şey tespit edilememiştir. Bunlarla ilgili değerlendirmemiz de Şerefhane'dekinin aynısıdır.

7. Şerefhane'de mevcut mühimmat ve malzemenin iadesi hiçbir zaman söz konusu olmamış ve oradaki muhafız İran askerleri de tutuklanmamışlardır.

8. Azerbaycan'da birliklerimizin bulunduğu yerlerdeki kamu binalarına zarar verilmemiştir. Meydana getirilmiş tahribatın

Levent Şahverdi Arşivi

"Ermeni ve Nasturîler tarafından yapıldığı, bizimle beraber İran me'mûrîni tarafından görülmüştür."[691] Halkın yiyecek maddelerine el konulması da gerçekle ilgisi olmayan bir iddiadır. Çünkü birliklerin iaşe malları hükümet aracılığıyla satın alınmaktadır.

9. Tebriz Konsolosluğumuza ilişkin iddialara ise, esasen buradaki konsolosumuz bulunmadığından dolayı, bir şey söylemek lüzumsuzdur.

10. Valilerden, bankalardaki mevcut paralar istenmemiştir. "Yalnız Tebriz'deki İngiliz bankası, Ermeni şakîlerine para dağıtdı ve casusları toplayarak aleyhimizde propagandalar yapdığından, mazarratının [zararlarının] tahdidi içün teb'îd edilmeye [uzaklaştırılmaya] teşebbüs edilmiş ise de henüz yerindedir."[692] Hâlen bankanın parasına el konulmamıştır. Yalnız, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı, kapısında Osmanlı ve İran askerleri ortaklaşa nöbet beklemektedir.

11. Harbin ilk senesinden beri, Azerbaycan'ın Tahran'la ulaşımını kaybettiği, kayıtlarda sabittir. Tam aksine, Osmanlı Devleti birlikleri Tebriz'e geldikten sonra, Tebriz ile İran'ın diğer bölgeleri arasında haberleşmenin yeniden sağlanması için, 9. Ordu Kumandanlığı'nca teklifler yapılmış, girişimlerde bulunulmuştur. Telgraf haberleşmesine gelince, düşmanlarımız, kendi bölgelerindeki telgraf hatlarını tahrip etmekte olduklarından, doğrudan haberleşmeye imkân yoktur. Yine de telgraflar, ileri hatlarımıza kadar çekilerek, oradan İngilizlerin işgalindeki bölgeye de habercilerle gönderilmektedir.

12. Açıklamalarımızdan anlaşılacağı gibi, 9. Ordu birliklerindeki personel, hiçbir şekilde "ne bir kimsenin ve ne de İran Devleti'nin hukukuna tecavüz etmemiş" ancak zorunlu olan askerî gereklilikleri hedeflemiştir. Dile getirilen temelsiz iddiaların temelinde, bölünmüşlük ve birbirlerinin aleyhinde partiler vardır.

Ferik Yakup Şevki, raporu bitirirken kanaatini de açıkça söylemekten kaçınmaz. Söz konusu protesto, Osmanlı Devleti askerî birliklerinin İran'a girişine karşı çıkıp her türlü tedbire başvurdukları, yazışmalarından anlaşılan "İran Demokrat Fıkrası'nın, İngiliz teşvikiyle yapılmış bedhahâne ihbarâtın netâyîci [kötülük isteyen,

Levent Şahverdi Arşivi

art niyetli ihbarların sonuçları] olduğunu kaviyyen [kuvvetle] zannetmekteyim. Binâen-aleyh, hükûmet-i Aliyye-i İraniye'nin her hâl ve mahâlde, hürmetle karşıladığımız hukuk ve şerefine zerre kadar tecavüz ve müdahale edilmemiş olduğunu te'min ve arz ederim."[693]

İngilizler, aşiretlere yönelik propagandalarına hız vermişlerdir.[694] Emir Muzaffer'e gönderilen ve ele geçen çağrı notunda para karşılığı isteklerinin neler olduğu öğrenilmiştir. "Bu mektubumuz, hiç kimseye ma'lûm olmasın. Biz, size her ay üç bin tümen vereceğiz. Siz, bu paraya mukabil, bize 440 nefer toplayacaksınız. Ve bu parayı, her ay, emin bir adamınız vasıtasıyla aldırabilirsiniz. Bu hususa dâir, yalnız muhatabınız İnayetullah Han'ı haberdar edebilirsiniz."[695]

Kaymakam Ömer Fevzi, İran elçisinin aleyhte girişimi üzerine, Nizam-üs-saltana ile yapılan 22 Receb 334 (25 Mayıs 1916) tarihli antlaşmayı hatırlatır. Tercümesini, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne takdim eder.[696] "İttihad-ı İslâm esasına" dayanan ve Müslümanların çıkarları çerçevesinde bir genel siyasetin uygulanmasını, iktisadî ve sosyal refahlarının gelişmesini sağlamak gibi temel konularda işbirliğini hedefleyen antlaşmanın maddelerinde de karşılıklı yükümlülüklere yer verilmiştir. Antlaşmayı, "Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin nâm-ı hümâyunlarına Başkumandan Vekili ve Yâver-i Hass-ı hazret-i Şehriyârî ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Sultan Ahmed Şah Kaçar nâm-ı şâhânelerine Kuvâ-yı İraniye Umûm Kumandanı Nizam-üs-saltana"[697] imzalamışlardır. Sekiz maddelik antlaşmada karşılıklı iktisadî, siyasî sorumluluklar ve dayanışma niyeti kayda alınmıştır.

Son gelişmeler üzerine, antlaşmaya on maddelik bir ek yapılır ve imzalanır.

1- Osmanlı Devleti, ortak düşmanı "def içün" İran'a, lüzumlu sayıda asker gönderecektir.

2- İran kuvvetleri, kendilerini düşmana karşı savunabilecek hâle gelince ya da düşmanlığı sona erdirecek barış sağlanınca, Osmanlı topraklarına geri döneceklerdir.

3- Osmanlı kuvvetleri, İran'da bulundukları süre zarfında Sultan Ahmed Şah'ın idaresi altında olacaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

4- İran içindeki kararlara ve harp harekâtına, İran hükümeti, gerekli yardımı yapacaktır. İran içişlerini ilgilendiren kısımlara, Nizam-üs-saltana nezaret edecektir.

5- Bütün İran kuvvetlerinin başkanlığı, doğrudan doğruya Nizam-üs-saltana'ya ait olacaktır.

6- Osmanlı-İran kuvvetleri arasındaki bağ ile bu kuvvetler arasındaki ilişkileri, Nizam-üs-saltana, "îcâbına göre" 6. Ordu Kumandanlığı ile haberleşerek "tertib ve te'min eyleyecekdir."

7- Nizam-üs-saltana'nın karargâhında yetkili kurmay heyeti bulunacak, başkanı ve üyeleri usulüne uygun şekilde seçileceklerdir. Osmanlı ataşemiliteri, İran Genel Karargâhı'na bağlı kalacak; gerektiğinde, Osmanlı Devleti'nden "zâbitler ve küçük zâbitler" isteyecektir.

8- Osmanlı Devleti; silah, cephane ve diğer malzemeler ile İran Ordusu'na ait bütün harp masraflarını iki devlet arasında uygun görülecek miktarda, Müttefik Devletler'le birlikte ya da tek başına ve mümkün olan en çabuk surette temin ve teslimi üstlenecektir.

9- Belirtilen levazım ve harp masrafları, Osmanlı Devleti tarafından, özel şartlar altında ve "makbuz mukabilinde, İran hükümeti nâmına İran memurlarına teslim edilecektir."

10- Gerektiği takdirde ve tarafların onayı ile şu kararlara ek olmak üzere, diğer maddeleri dahi ekleyebilecektir.[698]

Müttefik ve İtilâf devletlerinin bütün harp cephelerinde, artık sona yaklaşıldığı hissedilmektedir. 9. Ordu Kumandanı Ferik Yakup Şevki, 1. Kafkas Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım'a yeni sorumluluk sahalarını ve hareket tarzını tebliğ eder.[699]

1- Grup Karargâhı Baş Menzil Karargâhı lağv edildi. 9. Ordu Kumandanlığı'nın sorumluluk bölgesi, Rumiye civarındaki Nazlıçay'ın İran hududunu kestiği noktadan Karadeniz'e kadardır. Buranın güneyi 6. Ordu Kumandanlığı sorumluluğundadır.

2- Savuçbulak bölgesindeki Süvari Livası, 6. Ordu Kumandanlığı emrine girecektir.

3- İran topraklarını, Brest-Litovsk Antlaşması dışında kalan Nahcıvan, Iğdır, Gümrü, Ahılkelek, Ahıska kazalarını tahliye emri gelmişse de henüz zaman ve şekline dair ayrıntılar belli değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

4- İran dâhilindeki bütün kaynakları, bilhassa erzakı, her türlü vasıtalardan en üst seviyede yararlanarak, mümkün olduğu kadar çabuk Saray-Bayezid bölgelerine nakletmek hayatî seviyede önemlidir. Bunun için de Süvari Livası'nın bir süre daha kalması, Başkumandanlığa yazılmıştır.

5- "On birinci Fırka'yı; Culfa, Hoy, Dilman hattına çekiniz. Müretteb Süvari Alayı, bir mikdar piyade ve topçu ile şimdilik Tebriz'de kalsın. On birinci Fırka karargâhı Hoy'a gelsin. Zât-ı âlilerinin vereceği evâmir [emirler] esaslar dâhilinde umûm işleri, fırka kumandanı bi-z-zât deruhde ve îfâya başlasın ki bilâhire bu fırkayı, Bâyezid-Van mıntıkasına çekerek, müstakil bulunduracağım. Binâen-aleyh bu fırka, şimdiden işlerini kendisi görebilmeye başlasın."[700]

6- Birinci Kolordu'nun bağlı birliklerinden erzak ve cephane kollarını, ekmekçi takımı ve telsiz telgraf takımını, 1. Fırka emrine veriniz. Kolordu istihkâm bölüğünü, 12. Fırka'yı yürüyüşle kuzeye gönderiniz. 4. Kolordu'dan kalan birliklerden topçuları da 12. Fırka gibi kuzeye sevk ediniz. İstihkâm taburunu, Bâyezid'e gönderiniz. Diğer birlikleri, telgraf bölüğü ve seyyar hastahaneyi, hayvan deposunu, erzak ve cephane kollarını, Kaymakam Hüsameddin Bey'e, 11. Fırka'ya gönderiniz.

7- Zât-ı âlileri de karargâhınızla, geçici olarak Culfa'ya veya Nahcıvan'a gelerek, gerek İran bölgesini gerekse 9. Fırka bölgesiyle buralardaki işleri idare ve bu iki fırkaya emir kumanda ediniz.

8- "İcraattan her gün malûmat verilmesini, her işin gayet gizli tutulmasını rica ederim."[701]

9. Ordu Kumandanı Ferik Yakup Şevki, sonraki emrinde, "Vaziyyet ve ahvâl-i umûmî dolayısıyla, İran'ı er geç tahliye etmek lâzım geleceği anlaşılıyor"[702] diyerek, bu doğrultuda çekilme planında yapılacakları açıklar.[703] Tebriz, Şerefhane, Makü, Hoy havalisindeki bütün kaynaklar, şimendiferlerle Bâyezid ve Kars'a nakledileceklerdir. İran dâhilinde lüzum ve mecburiyet görülmedikçe, erzak satın alımından kaçınılacaktır.[704] Culfa ve Tebriz arasına, yeterli vagon tahsis edilmiştir.[705] Tebriz'de büyük bir İngiliz taarruzuna karşı muharebeyi kabul edip etmemek, o zaman ortaya çıkacak

Levent Şahverdi Arşivi

duruma bağlıdır. Şimdilik bir "setr [örtü] ve himâye perdesi teşkil etmek ve kuvvetimiz" gerektiğinde her tarafta kullanmak için elde tutulup, kademe hâlinde bulundurulacaktır.[706]

9. Ordu Kumandanı Ferik Yakup Şevki, öngörüsünde yanılmamış, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın harp süresince üstlendiği bu görevleri bırakmasından sonra, Müşir rütbesiyle Ahmed İzzet Paşa, Sadrazam ve Harbiye nazırıdır. "Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Ahmed İzzet" imzasıyla, Sadaret'e gönderdiği, "Türkiye'nin İran arazisiyle, Brest-Litovsk muahede-i sulhiyyesi ahkâmı haricinde olarak Kafkasya'da işgal eylemiş olduğu kâffe-i mıntıkaların tahliyesi emredilmişdir"[707] diye başlayan yazıdaki ifadeler, yeni dönemin anlayışının habercisidir. "Türkiye ve işgal" kavramları tesadüfen kullanılmamıştır. Birliklerin nakilleri sırasında şimendiferlerden yararlanabilmeleri için, Kafkas hükümetleri nezdinde gereken girişimlerde bulunulması Hariciye Nezareti'ne, Sadaret tarafından bildirilecektir. "Mezkûr mıntıkaların tahliyesi, bilâ-hâdise [olaysız] ve sür'atle cereyan edecekdir. Bu bâbda, Kafkas hükûmetleri nezdinde muktezî teşebbüsâtda [gerekli girişimlerde] bulunulması, Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'na emredilmişdir."[708] Nitekim Hariciye Nezareti de Sadaret'ten gelen yazıyla, tahliye esnasında ne yapılacağından haberdar olur.[709]

Rumiye'deki ABD misyonerlerinin faaliyetleri, Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'nca hazırlanan raporda etraflıca anlatılır.[710] Osmanlı Devleti birlikleri Rumiye'ye girdikleri zaman görülen ABD misyon heyetinin teşkilatı ve maksadı hakkında etraflıca bilgi toplanır.

ABD hükümetinin, hâlen dahi Tebriz'de bulunan Doktor Danneman'a gönderdiği para, Rumiye'deki misyon heyetine gitmektedir. "Evvelce bu heyetin reisi ve ilahiyat muallimi iken bilâhire, Rumiye'de fahrî Amerika viskonsüllüğünü de îfâ etmiş olan Doktor Sheett, aldığı paraları, Rumiye'de hükûmet-i Osmâniyye aleyhine, icrâ-yı hareket eden ve Ermenistan hükûmetiyle akd edilmiş olan sulhiyeye de râzı olmayan ve bu sûretle Ermeni hükûmetine de âsî bulunan Ermeni ve Nasturî eşkıyalarının teşkil, tensik, techizine

Levent Şahverdi Arşivi

sarf etmiş ve bu şakîleri beslemiş, istihdam etmiş ve yapdıkları bütün mezâlime de riyâset [liderlik] etmişdir."[711] Bu bilgi, Rumiye'de gözetim altındaki hastanede, Ermeni ve Nasturî yaralılarını tedavi eden ABD doktorlarının itirafıdır.

Rumiye tüccarları, Doktor Sheett'in bazen tüccarlardan aldığı borç paraya karşılık olarak, Tebriz'deki Doktor Danneman adına "havale verdiğini" ve paralarını da bu kişiden aldıklarını söylemektedirler. Yine Rumiye'de esir edilen Rus zâbitleri de maaşlarının, Doktor Sheett vasıtasıyla Tebriz'den geldiğini itiraf etmişlerdir.

"Esasen memleketimizin ekser taraflarında mevcud olan bu kabil komisyon teşkilatlarının vazife ve maksadlarının zâhiren taht-ı idarelerinde [görünürde yönetimleri altında] bulunan bir hastahane, bir mekteb, bir yetimhanenin idaresi ve hakikatde ise Hıristiyanların himâyesi ve efkâr-ı fâside ve isyaniyenin neşr ve ta'mîmi [bozguncu ve isyancı fikirlerin herkese duyurulup yaygınlaştırılması] ve İslâmlığın imhası olduğu ma'lûmdur."[712] Doktor Sheett, kendi memleketimizde, Ermeni ve Nasturî çetelerini Osmanlı Devleti aleyhine teşkilatlayıp, donatıp kullanarak, halka ve Müslüman esirlere yönelik bütün cinayetleri sevk ve idare etmiştir. Doktor Danneman'ın istediği parayı bulup vermiş, diğer doktorların da hayır işlerine harcadıklarını söyledikleri paraları, aynı yolla aldıklarından dolayı, Dr. Sheett'le birlikte bu suça ortaklıkları gerçeği böyleçe ortaya çıkmış olmaktadır.

Amerikalıların, bu kadar süreden beri İran topraklarında aleyhimize işledikleri bu cinayetleri ve harp ihanetini keşfedip engellemeyen, hiç olmazsa protesto etmemesi dolayısıyla, tarafsızlık hukukuna uymayan İran hükümeti; askerî mecburiyet yüzünden bulunduğumuz bölgede, askerî çıkarlarımızın güvenliğini sağlamak için, bizzat keşif, inceleme ve araştırmamız sonucunda yakaladığımız cinayetin cezasını bizim vermemiz hakkında, bize karşı hiçbir hak iddia edemez.

Eğer bu Amerikalıları, divan-ı harbe gönderirsek, işledikleri harp ihaneti suçundan dolayı idama mahkûm olacaklardır. Bu şekilde cezalandırılmaları da "Hükûmetimizin İran dâhilindeki nüfuz-ı siyasîsini takviye ve İranîlerden aleyhimize çalışacak adam-

Levent Şahverdi Arşivi

ların adedini tahdîd edeceği [sınırlayacağı] şüphesizdir."[713] Daha sonra diplomasiye intikal edeceği kesin olan meselenin bu şekilde halledilmesinin, hükümetimizin Amerikalılarla ilgili takip edeceği siyasete aykırı düşmemesi ve sıkıntıya meydan verilmemesi maksadıyla, hâl tarzının öncelikle İstanbul'dan sorulması gerekmektedir.

"Hâlen Rumiye'de bulunan üç doktor, bir me'mûr ve birkaç Amerikalı kadından mürekkeb olan [oluşan] komisyon, mevkuf [tutuklu] olmayıb, bir seyyar hastahanemizle birlikde müştereken çalışarak, kırk kadar Ermeni ve Nasturî yaralısını tedavi etmekde ve yalnız nezaretimiz altında bulunmakdadırlar."[714] Dr. Sheett ise şakîlerle beraber kaçmıştır. Misyonun bizden gördükleri iyi muamele ve himayeye teşekkürlerini ifade eden, ordu kumandanlığına ve İsveç Elçiliği'ne hitaben yazdıkları mektuplar, postayla getirtilmektedir. İdareleri altındaki yetimhanede, dokuz çocuk vardır.

Yakın zamanda, Ermeni ve Nasturî yaralıların tedavileri tamamlanınca, bu heyetin de görevi sona erecektir. Bölgedeki Ermeni ve Nasturîler de "tamamen firar etdiklerinden dolayı, bunların yapacakları başka bir iş de kalmayacaktır." Yukarıda arz edilen, aleyhimizde işledikleri cinayetlere karşı, sonuna kadar Rumiye'de, Tebriz'de serbest kalmaları, dolaşmaları da uygun değildir.

23 Ekim tarihli üst yazıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilen rapora, 4 Kasım'da verilen cevap, şartların ve yönetimin nasıl değiştiğini apaçık göstermektedir. "Arazi-i İraniye'nin tarafımızdan tahliyesi, esas i'tibariyle takarrür etmiş [kararlaştırılmış] ve Amerika hükûmetiyle iâde-i münasebâta [ilişkilerin yeniden kurulmasına] gayret edilmekde bulunulmuş olduğu şu zamanda, Tebriz ve Rumiye'deki Amerikan misyon heyetinin ve ... Rumiye fahrî Amerika viskonsolosluğunu îfâ etmiş olan Doktor Sheett'in divan-ı harbe tevdîi [verilmesi] ve herhangi bir ceza ile tecrîm edilmeleri [cezalandırılmaları] hususuna, ahvâl-i hazıra-i siyâsiyye [şimdiki siyasî ortam] kat'iyyen müsâid olmadığı cihetle, merkumuna [ismi geçenlere] ilişilmemesi hakkında, Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na evâmîr-i lâzıme îtâsı [kesin emir verilmesi]..."[715]

"Şark Orduları Grubu Kumandanlığı Grup Karargâhı" emri yerine getiremez. Çünkü Kumandan Ferik Halil, İstanbul'da alı-

Levent Şahverdi Arşivi

nan kararı 9. Ordu Kumandanlığı'na veda yazısıyla bildirir. "Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin emri mûcebince, Grub Karargâhı lağv edilmişdir. Dokuzuncu Ordu'nun, vatanımızın mühim bir kısmını istirdâd [geri alma] hususunda mesbûk olan hıdemât-ı güzidesinin, [geçmişteki seçkin hizmetlerinin] bundan sonra da bi-hakkın [hakkıyla] lâyık olduğu şan ve şeref ile tetvîc eylemesini [taçlandırmasını] eltâf-ı İlâhiyeden tazarru' ederek [Allah'ın lutfunu yalvararak] arz-ı veda eylerim."[716]

9. Ordu Kumandanlığı'nca, Hariciye Nezareti'nin açıkladığı görüşün doğrultusunda verilen emrin gereği yapılır, İran hükümetinin kefaletiyle, Amerikalılar tahliye edilirler.[717]

Osmanlı Devleti birliklerinin İran'da bulundukları yerlerden çekilmeleri, yerel halk için harbin başlarındaki acı günlere dönüş demektir. Özellikle Tebriz, taşıdığı anlam ve konum itibariyle çok önemlidir. "Tebriz Başşehbenderliği'ne me'mûr Şehbender Ali Ziya Bey" Güney Azerbaycan'ın genel durumu hakkında hazırladığı raporda, dünde yaşananlar ile tahliye sonrası yaşanabileceklere dair ayrıntılı tahlillerini, öngörülerini kaleme alır.[718]

"Rusya ihtilâli ve inkılâbı üzerine" İran'daki Rus kuvvetleri, kısmen düzenli fakat büyük çoğunluğu silah, cephane ve diğer harp malzemelerini satarak ya da terk ederek düzensiz bir şekilde ülkelerine dönmeye başlamışlardı. Öteden beri büyük miktarda kuvvet bulundurdukları Azerbaycan'ı Rus askerlerinin tahliyelerini fırsat bilen Ermeniler ile burada Âsurî diye anılan Nasturîler, Rus harp okullarında ve ordusunda eğitim görmüş Ermeni zâbitler ve askerlerin komutası altında "ellerine geçirdikleri silahlarla, Azerbaycan'ın garbında ve cenubunda icra-yı vahşet ve mel'anete başlamışlar ve maalesef birtakım menfaatperest Müslüman İranlıların da müzaheretine [desteğine] nâil olmuşlardır."[719]

Vahşet sahasına dönen Rumiye, Hoy, Savuçbulak, Miyanduab şehir ve kasabalarıyla civarlarındaki köyler yakılmış, yıkılmış; müthiş yağmalar yapılmış; ziraat mahvedilmiş; "Müslümanlar; erkek, kadın, çocuk yüzde altmış-yetmiş derecesinde kesilmiş, namuslara tecavüz vuku' bulmuşdur."[720] Zamanında İran'ın en bayındır, gelişmiş eyaleti iken şimdi felaketlerin sahnesi Azerbaycan'a, özel-

Levent Şahverdi Arşivi

likle Tebriz'e ve çevresine de musallat olmak isteyen bu açgözlü, merhametsiz, insanlıktan nasipsizler; batıdan ve kuzeyden gelen Osmanlı kuvvetlerince perişan edildiler. Sağ kalanları "Karabağ" taraflarına, İngiliz işgalindeki yerlere kaçtılar.

Yaklaşık 300.000 nüfuslu ve "veliahd makarrı [başkenti] olan Tebriz" bunların saldırı tehlikesine maruz kaldığı bir sırada, çapulculuktan başka bir meziyetleri olmayan ve Demokrat Fırkası'nın en kötülerinden Tebrizli İsmail Nuri ile yardakçıları harekete geçtiler. Azerbaycan'ın bağımsız bir cumhuriyet olacağını ileri sürerek, silahlı Ermeniler ve diğer gayr-i Müslimlerle gizlice işbirliği yaparak, Veliaht Muhammed Hasan Mirza'yı, İran'ın bağımsızlığı ve Müslüman camiasına hizmet edenleri tehdide, baskıya başladılar. Osmanlı Devleti kuvvetlerinin gelişi, onların emellerini gerçekleştirmelerini engellemişti. Yerel İranlı idareciler, kendilerinin yetersizliğini ifade eden resmi müracaatları üzerine, İsmail Nuri ile iki arkadaşı "cihet-i askeriyece" tutuklanıp Kars'a sevk edilerek, uzaklaştırılmışlardı.

Askerimiz, Azerbaycan'da hakkıyla kurtarıcı olarak ağırlanmaktadır. İngilizlerin elindeki "Bağdat-Kirmanşah-Hemedan-Kazvin-Reşt-Enzeli" ve "Kirmanşah-Sine-Hemedan" yollarını, Kazvin ile Sine üzerinden tehdit edip Tahran'ı bile etkilerken, halk tamamen emniyete ve rahata kavuşmuşken çekiliyoruz. Buraya gelişimden birkaç gün sonra, Kolordu Kumandanlığı'mızın aldığı emrin icabı, yavaş yavaş Kafkas ve Van hudutlarımıza çekilerek, Kazvin'e karşı ileri mevzilerin boşaltıldığını, Tebriz'deki kuvvetin de gittikçe azaldığını görenler ve duyanlar, şehrin tamamen terk edileceğini düşünüyorlar. İsmail Nuri takımının, şehir Ermenilerinin yanısıra dışarıdan gelecek Ermeniler ve Nasturîlerin de katılacağı katliam ve yağmanın mutlaka yapılacağından korkuyorlar. Bilhassa askerimizi coşkuyla karşılayanlar, tehlike altındadırlar.

Yeniden faaliyete geçen Tebriz Başşehbenderliği'nde, –İngilizlerin Tebriz'e kuvvet sevk etmeleri ihtimâline karşı sürekli tetikte bulunmakla beraber– şehrin, sulhten önce askerimiz tarafından terk edilmeyeceğine ilişkin teminat vermekteyiz. Şehbenderliğin geri alınan eşyalarının yerleştirilmesi, düzenlenmesi uğraşılarıyla, bir yere

Levent Şahverdi Arşivi

gidilmeyeceğini isbata çalışmamız, halkı, bir nebze rahatlatıyorsa da ortada dolaşan sulh dedikodularının, henüz hayata geçmeden "askerimizin göz önünde çekilip gitmesi" endişe doğurmaktan geri kalmıyor. Allah korusun, şehirde böyle bir ayaklanma çıktığında, pek genç olan veliahtın da Tahran'a gitmek zorunda kalacağı kesindir. "Şehirde, serbâz[721] nâmıyla mevcud kuvvet silah, hiçdir."[722]

İsmail Nuri takımının elinde, Rusların Rumiye Gölü'nün iskelesi Şerefhane'deki büyük depolarında ve diğer yerlerde bıraktıkları, yok pahasına sattıkları iki top, birkaç mitralyöz, silah ve cephane bulunduğu, halkın bildiği bir gerçektir. Askerimiz gelmeden silahlarını saklamaya lüzum görmeyen İsmail Nuri takımı, bunları, şimdi izi belli olmayacak yerlerde saklıyor. Şehirdeki Ermenilerde de yüklü miktarda silah, cephane olduğu söyleniyor. Onların muhtemel harekâtına karşı, Tebriz ve Rumiye taraflarında "millî teşkilat" yapmak üzere, Kolordu Kumandanlığı'nca, veliaht ile aslen Rumiyeli olup Osmanlı Devleti ile özel bağlantısı bilinen Mecid-üs-saltana'ya bir miktar silah verilmiştir. Askerlerin eğitimi için Osmanlı zâbitleri tayin edilmiş ise de her işi savsaklayıp geçiştirmeye alışmış İran memurlarından, kararlı bir faaliyet beklemek boştur.

Veliaht, Tebriz'in sükûnetini, asayişini Osmanlı Devleti askerlerine borçludur. Tebriz, kolordumuzun karargâhı iken, hiç kimseden en ufak bir şikâyet işitilmiyordu. Kuvvet azaldıkça, askerin erzak toplaması, binaları işgali, bazı hareketleri gibi ufak tefek şeyler bahane edilerek, şikâyetler, resmî ya da gayr-i resmî artmaya başladı. Bunun ne gibi tesirler ve telkinler eseri olduğu, yukarıda va aşağıda anlatılanlar dikkate alındığında anlaşılır.

Büyük çoğunluğu parasız pulsuz takımından ve azılılardan olup, "terör teşkilatına da mâlik olan Tebriz Demokratları" bağımsızlık taraftarıdırlar. Başta Seyyid Celil Erdebilî, Sertibzâde gibi aklı başında bazılar var, ancak onlar da makam ve servet peşindedirler. Seyyid Celil Erdebilî, Berlin'de toplanan Almanya yanlısı İran Demokratlarının talimatıyla, geçen günlerde, İstanbul'dan buraya geldi. Bu grup, Alman konsolos vekili sıfatıyla hareket eden ve daha önce Şiraz, şimdi de Musul Konsolosluğu'nu

Levent Şahverdi Arşivi

vekâleten yürüten şahıstan maddi ve manevi yardım görmektedirler. Bu konsolos, bana da gelerek, İsmail Nuri ve arkadaşlarının serbest bırakılmaları için, teşebbüste bulunmamı rica etti. Hâlbuki veliaht, bunların Kars'tan iadelerine karar verilirse, İran sınırına geldiklerinde, göndereceği memurlara teslimlerini istemiş, muhafızlarla Tahran'a sevklerini uygun gördüğünü de bana söylemişti. Ben de bu istek doğrultusunda, 9. Ordu Kumandanlığı'yla görüşmekteyim.

Almanya'nın Tebriz konsolosu olarak tayin edilen "Mösyö Litin" henüz gelmemiştir. İngilizlere karşı Reşt'te mücadele etmekte iken, son zamanlarda onlarla barışan Mirza Küçük Han'a gönderilmek üzere, en son buradaki Almanlara gelip konsolosluğa taşınan silahların da el altından İsmail Nuri takımına dağıtılacağını zannediyorum.

İran'ın bölünmeden bağımsızlığa ve refaha ulaşması yanlıları, Demokrat Fırka'dan ayrılarak önce "Sosyal Demokrat" en son da "İttihad" ismiyle gruplar kurmuşlardır. Dayanabilenler ise belki asayişi devam ettirmeyi başarırlar. "İttihad Partisi"nin kurucusu, Osmanlı Devleti'ne özel yakınlığını mücadeleleriyle ispatlayan "Hacı Mirza Aka Billurî"dir. Kendisi, Hoy ve Salmas hâkimliğine tayin edilmiştir. Emsâlinin pek az olması, çok üzücüdür.

"İttihad-ı İslâm" adıyla, açık fikirli "Mirza Ali Aka Hey'et" tarafından kurulan diğer cemiyet de İran'ın refahı, saadeti, eğitimi ve Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ilişkilerin sıkılaştırılması gibi güzel hedeflerden bahsediyor ancak "faal unsurları yok gibidir." İş görmekten çok, konuşmak ve çay içmek için toplanıyorlar.

Azerbaycan'ın genelinde, özellikle Tebriz'de açlık, hastalık korkunçtur. Her gün sokaklarda, fakir kulübelerinde açlıktan, tifodan, lekeli hummadan ve salgın hastalıklardan yüzlerce kişi ölüyor. Yiyecek maddeleri son derece pahalıdır. Hububat az değil fakat köy sahibi, nüfuzlu zenginlerin vurguncu tekelindedir. Güçlü ve teşkilatlı bir idare yok ki bu sefaletlerin ortadan kaldırılmasını sağlasın. Fakir bir ailenin, dereye atılmış bir at leşiyle beslenmeye çalıştıklarını, bizzat gördüm. Yaklaşan kış da felâketin artmasına sebep olacaktır. Azerbaycan'ın şiddetli soğuğuna karşı yakacak

Levent Şahverdi Arşivi

az ve tabii ki çok pahalıdır. "Ayân nâmiyle yâd olunan zenginler, kendi rahatlarından başka bir şey düşünmüyorlar. Kalblerinde zerre merhamet yokdur. Halkın sefâletini temaşadan [seyretmekten] zevk alıyorlar, denilebilir."[723]

İran Hariciye Nezareti, Şehbender Ali Ziya Bey'in "İsmail Nuri takımı" diye isimlendirdiği "Hacı Şeyh Muhammed Hıyabânî, Mirza İsmail Nuri ve Hacı Muhammed Ali Bâdâmci"yi kurtarma peşindedir. İstanbul'daki elçilik aracılığıyla, Osmanlı Ordu Kumandanlığı'nca tutuklandıkları iddia edilerek, serbest bırakılmaları için ilgili kumandanlığa gerekli emrin verilmesi istenir.[724]

Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Halil, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nden konuya ilişkin gelen açıklama emrini, Grup Karargâhı lağvedilmeden önce, ayrıntılı cevaplamıştır.[725] Adı geçen kişiler tevkif edilmemişlerdir. Tebriz'de İngilizlerin lehine yaptıkları propagandaları engellemek üzere, ihtiyati bir tedbir olarak, 9. Ordu Kumandanlığı'nca, bölgeden uzaklaştırılmışlardır. Şu anda da Kars'ta bulunmaktadırlar. "Bunların, bu aralık Tebriz'e iâdeleri hâlinde, esasen pek de bize muvâfık olmayan Tebriz muhitinde, yine aleyhimize faaliyet göstermeleri muhakkakdır. Esasen bunların, İran'a iâde edilmemeleri, veliahd hazretleri tarafından, sûret-i mahsusada benden rica..."[726] Hariciye Nezareti'ne de bu cevap aynen iletilir.[727]

Şehbender Ali Ziya Bey'in dile getirdiği, Tebriz ve civar halkının Ermeni katliamına uğrama korkularını, 1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva Kâzım da bölge için doğrular. 9. Ordu Kumandanlığı'na, bu konudaki endişesini ve alınacak tedbiri arz eder. "Brest-Litovsk Muahedesi hâricinde kalan Aras Vadisi'nin tarafımızdan tahliyesini müteakib, Ermenilerin, İslâm ahaliyi katliâma teşebbüs edeceği muhakkakdır. Ermenilerin bu mezalimine meydan vermemek içün, hiç olmazsa ahali-i İslâmiyenin kalabalık olduğu Nahcıvan, Şahtahtı, Kamarlı mıntıkalarına bî-taraf hükûmete mensub birkaç zevatın bulunması, pek fâideli olacak ve bu sûretle, ahali-i İslâmiyeye yapılacak katliâmlar, yapılamayacakdır."[728] Nitekim Eçmiyazin civarında çok sayıda Ermeni ve Yezidî'nin toplandığı da haber alınmıştır.[729]

Levent Şahverdi Arşivi

Mirliva Kâzım, siyaseten teşebbüste bulunulmasını, eğer dikkate alınmazsa, mecburi harekât tarzını da bir sonraki şifreyle arz eder. "Gerek Yezidîlerin ve gerekse Antranik çetesi dâhil olduğu hâlde, Ermenilerin bir teşebbüsleri hâlinde Erivan, Eçmiyazin'i işgal mecburiyetinde kalacağım. Bu bâbda terettüb edecek [ait olacak] mes'uliyyetin Ermeni hükûmetine râci olacağını [ilgilendireceğini] ve işin hitamına yakın, kanlı bir safha görmekden ictinâb etmeleri [kaçınmaları], bir tarz-ı münâsibde, Osmanlı mümessili Mehmed Ali Paşa tarafından, Ermeni hükûmetine teklif olunursa, Ermeni kıtaâtı tarafından mütecâvizlerin cür'etlerinin kesr edileceği [kırılacağı] kanaatindeyim."[730] Ermenilerin, Arpaçay ve Aras Nehri'nin doğusundan bir saldırı girişiminde bulunma ihtimâlleri de yüksektir.[731]

Mirliva Kâzım, öngörüsünde yanılmaz. Ermeniler ve Nasturîler saldırır, 12. Kafkas Fırkası da bertaraf eder. Kolordu kumandanı olarak, 12. Fırka'yı kutlar. "Mevsimin en müşkil zamanında, vatanın teâlisi uğrunda, karlı dağları taşları aşan ve ordumuzun hasm-ı cânı olan Ermeni ve Âsurîleri önüne katarak, ordunun şanlı sahâifine [sayfalarına] bir levha-i zerrin-i diğer [yeni altın levha] katan On ikinci Fırka'nın, kolordum emrinde ve mıntıkasında bulunduğu müddetce göstermiş olduğu intizamdan mütevellid [tertipten doğan] memnuniyyetimin, umûm ümerâ, zâbitân ve efrâda tebliğini rica eyler, fırkaya, yeni verilecek vezâifinde [vazifelerinde] Cenâb-ı Hakk'ın, zât-ı âlilerini ve fırkasını muvaffak bil-hayr buyurmasını Huda-yı Müteal'den [Ulu Tanrı'dan] tazarru' eylerim."

Kasım-Aralık 1918

İstanbul'daki İranlı misafirlerden 59'u,[732] tahsis edilen 5.395 Osmanlı lirası harcırah ile memleketlerine döneceklerdir.[733]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin tasfiyesi başlamıştır. Kaymakam Ömer Fevzi, İranlı misafirler ve yapılan harcamalar hakkında ayrıntılı rapor hazırlayıp takdim eder.[734] İranlılara para tahsisi ve sarfı iki aşama geçirmiştir. İlk devrede, Nizam-üs-saltana'nın "senediyle maaş veya harc-ı rah içün para alınmış ve İranlı muhasebe memur-

Levent Şahverdi Arşivi

ları" eliyle harcanmıştır. Daha sonra ise yine Nizam-üs-saltana'nın imzasıyla para alınmış fakat "Umûr-ı Şarkıyye Dairesi ma'rifetiyle sarf olunmuşdur."[735] Tahran ataşemiliteri olarak, Nizam-üs-saltana ile Umûr-ı Şarkıyye Dairesi arasında haberleşme vasıtası vazifesi görülmüştür. Bu konuda da Yüzbaşı Süheyl İzzet, teferruatlı bilgi sahibidir.

İranlı misafirlerin hepsinin memleketlerine geri dönmeleri meselesi bu yılın başlarından beri gündemden düşmemiştir. Yedi ay önce, Halep'e kadar gitmeleri sağlanmış ise de daha ilerisi için, 6. Ordu Kumandanlığı nakliye vasıtaları temin edemeyince, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin emriyle yeniden İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardır. Batum yolu açıldıktan sonra da vasıta bulunamayışı, harcırahların vaktinde verilememesi yüzünden, şimdiye kadar ancak bir kısmı gidebilmiş diğerleri de vapur ya da yol parası beklemektedirler.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa, misafir İranlılarla ilgili iki yol takip etmiştir. İlki; İranlılar, istedikleri zaman geri dönsünler. Bizim tarafımızdan gitmeleri isteniyormuş görüntüsü verilmesin. İkincisi; İranlılar, güzel hatıralarla memleketlerine ulaşsınlar. Para hususunda ne burada kalırken ne de dönerken bir sıkıntı yaşamasınlar. Hatta dönecek kişilere, beşer maaş verilmesinin yeterli olacağı, bizzat İranlıların belirledikleri bir miktardı ve çoğunluğu bu parayı alıp, Halep'e gitmişlerdi. Oradan İstanbul'a dönünce, beyhude masraf yapmak zorunda kaldıkları düşüncesiyle, yeniden Batum yoluyla gidecekleri zaman, ikişer maaş daha verilmesinde, Ali Başhampa ısrarcı olmuştur. Ali Başhampa, bu konuda Kaymakam Ömer Fevzi'den ve Nizam-üs-saltana'dan daha fazla hoşgörülü davranmıştır. Fikren anlaşmazlık ortaya çıkınca da İranlılara ödeme işleminde, Nizam-üs-saltana'yı devre dışı bırakıp, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ni yetkili kılmıştır.

Ali Başhampa, ölmüştür. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tasfiye edilirken, Kaymakam Ömer Fevzi, bu meseleye dair değerlendirmelerini de arz eder. Mademki bu mesele, başından itibaren özel değil, "mukavelelere ve muhaberelere" dayanan bir devlet meselesidir, o hâlde Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin hesaplarını tasfiye etmekle, bu

Levent Şahverdi Arşivi

konu neticesiz ve yüzüstü bırakılmamalıdır. "Devlet, bu mes'eleyi haysiyetine" ve taahhütlerine uygun şekilde, güzel sonuçlandırmalıdır.[736] Aksi hâlde, şimdiye dek yapılan harcamalar da boşa gider ve olumsuz bir hatıra olarak kalır.

Biz, bu meseleyi güzel sona erdirmek şartıyla acele etmeliyiz. "Maksadı ihlâl etmeksizin" istenen faydayı ancak bu şekilde elde edebiliriz. Bunun için de gerekli olan, hepsinin harcırahını vermek ve kendilerini götürecek bir vapur göstermektir. Her durumda, onlarla ilgimizi kestiğimizi söylemek ve açığa vurmak uygun değildir. Sebeplerini açıklayıp, kendiliklerinden o vaziyete koymak lazımdır. "Vapur gösterilmezse, harc-ı rahları verilse dahi onu burada harc ederler ve sonraya sefil olurlar. İhtimâl ki memleketimize gelecek olan İngilizlere ilticaya ve pâyitahtımızdan onlar muavenetiyle harekete mecbur olurlar. Ruslar ve İngilizler, bunların önüne geçmek içün bizim şimdiye kadar onlara sarf etmiş olduğumuz paradan ziyade para va'd etmişlerdi."[737]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin tasfiyesiyle görevlendirilen Süvari Kaymakam Hüsameddin, bu raporun altına şu notu düşer. "Dairenin ilgası hasebiyle, bir muâmele yapılamayacağından, dosyasında hıfzı îcâb eder."[738]

Kaymakam Ömer Fevzi'nin de zaten görevine son verilmiş, "İran işleriyle iştigal edecek Şube-i Mahsusa'ya Ekim ayı sonlarında Mülâzım-ı evvel Mahmud Hulûsi tayin edilmiştir."[739] Bir süre sonra da "Şube-i Mahsusa"nın kapatıldığına dair şu emir yayınlanır: "1. Harbiye Nezareti'ne merbut Şube-i Mahsusa lağv edilecektir. 2. Bil-cümle evrakı, Umûr-ı Şarkıyye evrakıyla birleşmek üzre, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâset-i celîlesine teslim olunacaktır. 3. Kasalarını, muhasebe memurlarını ve muhasebe evrakını, Muhasebât Müdiriyyet-i Umûmiyyesi'ne teslim edecekdir. 4. Eşya-yı askeriye, Harbiye ve Levazım dairelerine teslim olunacakdır. 5. Zâbitân, Muamele-i Zâbtiye emrine verilecekdir. 6. Efrad, Ordu Dairesi emrine i'tâ olunacakdır. 7. Bina, Asayiş Şubesi'ne teslim olunacakdır."[740]

Ve bir devir kapanırken, 9. Ordu Kumandanı Ferik Yakup Şevki, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyâseti'ne, 2 Şubat 1919 tarihli

Levent Şahverdi Arşivi

"İran ahvâli hakkındaki istihbarat" şifresinde, son vaziyeti anlatır. "Hoy mıntıkasında bulunan Serdar Şüca, şimdiye kadar üç yüz kadar asker kayd edebilmiş ise de maaşları verilemediğinden, bunlar da dağılmışlardır. Serdar Şüca, yedinde [elinde] bulunan bil-umûm eslihâ ve cebhâneyi alıp Tebriz'e sevk etmek üzre, Prens Ziyaeddin, Hoy'a gelmiş ve sevkıyâta başlamışdır. Serdar Şüca ve maiyetindeki zâbitân, bir işe karışdırılmamakdadır. Hoy'da askerler ve polis me'murları, maaş alamadıklarından ta'til-i iştigâl etmişlerdir. Hükûmet-i mahalliye reisine karşı, sû-i kasd vukû' bulmuş ise de yalnız eşrafdan bir kişi ile hizmetkârı maktul düşmüşdür. Sâbık İran Harbiye Nazırı Sipehsalar, Tebriz'e eyalet hâkimi ta'yîn olunmuşdur. Tahran ahvâli pek karışık olup hükûmet-i hazıra aleyhinde bir cereyân varmış. Eski ve yeni ricâl-i hükûmetden kırk kişi kadar tevkif olunmuş. Şehzade Alaüddüvle ve Azerbaycan Valisi Muhteşem-üs-saltana da bu miyânda imiş."[741]

Levent Şahverdi Arşivi

K 4/1064 81
D
P 3-6

(١١)

اردو استخبارات ضابطلکی

٢ - ٦ - ٣٤

زنجانده بولنان مخبر مخصوصمزدن ٢٧ - ٤ - ٣٤ تاریخلو زنجان احوالی حقنده کی راپورندن :

١ — زنجان ده موقرات وصوسیال دمو قرات فرقه لری حکومت عثمانیه یه قارشی محب کورنمکده درلر وحکومت عثمانیه یه معاونت وعدنده بولنیورلر .

٢ — انکلیزلر شمالی پولیس تشکیلاتنك اوزره زنجانه کوندردکلری ایران ضابطان وافرادی تاجر باشی معرفتیله تحت نظارته آلدیرلمش وپولیس قیدی تشبثاتی عقیم براقلمشدر .

٣ — ٢٠ - ٥ - ٣٤ تاریخلو طهران غزته لرینه نظراً همدانه مهم وانکلیز قوتیله ایکی طیاره طوپ ، اوتوموبیل ومالزمه کلمشدر . بونلر میانندهروس قوماندانی جنرال « فیلیمنوف » واردر .

٤ — زنجانك شرق جنوبیسنده ابهر شهری ایله بحر خزر ساحلنده واقع خرم آباد وکراسته شهرلری انکلیزلر طرفندن اشغال اولنمشدر .

٥ — اوجه حکومتمز طرفداری اولان امیرافشار هانکلیزلر بش اوتوموبیل سلاح ویرمشلردر .

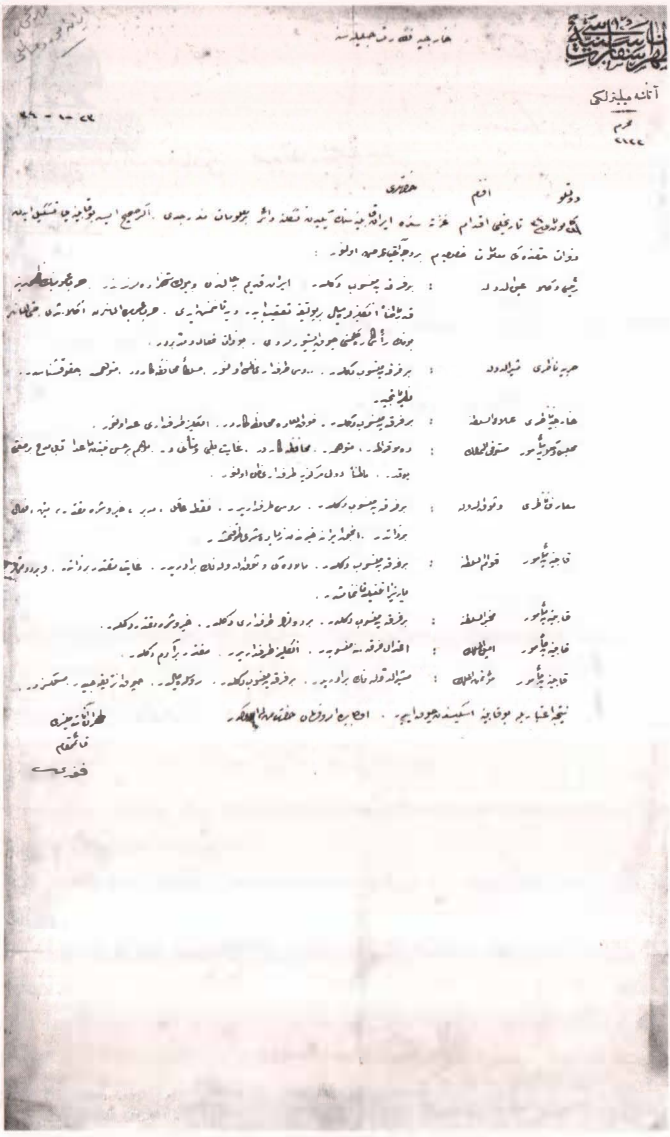
٦ — عموم ایران قازاقلری طهرانه اجتماعه دعوت ایدلمش وحرکته باشلامشلردر .

٧ — ایرانده انکلیز پاره سی مهم ایشلر کورمکده وبزه محب اولانلری کندوسنه جلب ایتمکده در .

Zencan'daki "özel muhbirin" bölge hakkındaki 27 Nisan 1918 tarihli raporundan.

(ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-6.)

Levent Şahverdi Arşivi

İran'da başa geçen yeni hükümet üyeleri hakkında, Kaymakam Ömer Fevzi'nin değerlendirme raporu.

(BOA, HR.SYS., D.2340, G.90-1)

Levent Şahverdi Arşivi

Telsiz Telgraf Mektebi'nde öğrenim görmek isteyen İranlıların taleplerinin karşılanmasına dair, İran İstanbul Büyükelçiliği'nce, Hariciye Nezareti'ne arz edilen istirham yazısı.

(ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-2.)

Levent Şahverdi Arşivi

Hicaz

Ocak-Şubat-Mart 1918

Hicaz[1] vilayetinde, Suudîler ile Reşidîler arasında süregelen yerel güç mücadelesi harpten etkilenmez. Cihad çağrısına olumlu cevap vermeyen Suudîler, İngiltere ile işbirliğine giderken; Reşidîler, Osmanlı Devleti'nin yanındadırlar. İngilizlerin Suudîlerle yakın temasları, askerî ve siyasî mahiyette giderek artarken, "siyaseten dengeleri de göz ardı etmeksizin" Reşidîlerin mevcut konumlarını korumaları, daha da güçlendirilmeleri vesair konularda, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi etkindir.

Kuveyt'teki İngiliz konsolosu, aldığı talimatla, yanında askerî ve mülkî iki delegeyle birlikte İbn-üs-Suud'la[2] müzakereler yapmaktadır. Tekliflerinden ilki İbn-üs-Suud'un belirleyeceği Necid[3] emirlerine ve şeyhlerine maaş bağlamaktır. Yine planlarına göre, Necid halkının bir kısmını Irak taraflarında yerleştirecekler, "bir kısmını âsi Hüseyin'in emrine terk edeceklerdir." Suud el-Sabah, İngiliz siyasî memuruyla görüşmek üzere Bağdat'a gitmiştir.[4]

Reşidîlerin[5] emiri Emir İbn-ür-Reşid,[6] muhatap alınan bir lider olarak Osmanlı Devleti'ne tamamen sadık bir tavır sergilemekten uzak olsa da mevcutlar içinde mecburen tercih edilendir. İbn-ür-Reşid, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, bir-

Levent Şahverdi Arşivi

kaç aydır erzak sıkıntısı çektiklerini, yardım edilmediğini belirten bir şikâyet telgrafı çeker. Hâlen İstanbul'da bulunan "umûm vekili Reşid Paşa'nın" da bir an önce malzemelerle gönderilmesini arz eder.[7]

Medine'ye gelen Emir İbn-ür-Reşid'le ilgili olarak, 58. Fırka Kumandanı Miralay Ali Necib'in raporunda açıklananlar ise gerçeğin ifadesidir. Emire, "en sıkıntılı zamanlarda bile hürmetten geri durulmamış" erzak meselesinde "Ordunun emri" uygulanmıştır. Askere çeşitli erzak gelirse, aynen onlara da verilecektir. Şikâyete hakkı yoktur. Miralay Ali Necib, "kendisinin ve maiyetinin hareketlerini her vakit sabr ü sükûnet üzre geçirmiş ve nezâket ve ağır davranışla"[8] muamele etmiştir. Emir İbn-ür-Reşid'le Hâil'e[9] çekilmeyi kurduğundan, Osmanlı hükümeti nezdinde "küçük düşmemek içün şimdilik buna desîseli bir esas hazırlamak üzre" İstanbul'a şikâyet edecek ya da böylelikle "para ve erzak çekecektir."[10] Yanındaki mücahidlerden kırk kişiye, paralarını vermemiş, onlar da develeriyle çekip gitmişlerdir.

Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanı Ferik Fahreddin'de, bazı işaretlerden dolayı "Emir İbn-ür-Reşid'in Hâil'e savuşmaya karar vermiş olduğu"[11] kanaati hâsıl olmuştur. Ayrıca edindiği bilgiye göre, İbn-ür-Reşid, Ahmed Bey ile Muvaffak-ül-Fakîr'e temsilci göndermiş, aralarında bir madde üzerinde anlaşmazlık çıkınca "eşya ve nukudunu [paralarını] sekiz deveye yükleterek, sekiz hecinli ile şark cihetine göndermiş."[12] "Emirin ne yapmak istediğini ne fikirde olduğunu da anlayamadım" diyen Ferik Fahreddin, buradan ayrılmaya kalkışırsa, nasıl hareket edileceğinin, Harbiye Nezareti'nce bildirilmesini ister. 4. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen şifre cevap, kesindir. "İbn-ür-Reşid, Hâil'e avdet etmek isterse, kendisine mümânaat edilmemesi [engel olunmamasını], aynı hürmetle muâmele edilmesi, muvâfık-ı maslahatdır [işe uygundur]."[13] Gerçekte, "Emirin, mücahidlerin Medâyin-i Sâlih'de[14] canı sıkılmakdadır. Zaman geçdikce mücahidlerin kâmilen savuşmaları ve emirin hâlet-i rûhiyesinde tahavvül [değişme] vuku'a gelebilmesi muhtemeldir."[15] Miralay Ali Necib, hâlen İstanbul'da bulunan Emir İbn-ür-Reşid'in Umûmî Vekili Ahmed Reşid Paşa'nın süratle buraya gelmesini rica eder.

Levent Şahverdi Arşivi

"Suriye ve Garbî Arabistan Umûm Kumandanlığı"nın adı 4. Ordu Kumandanlığı olarak değiştirilir ve kumandanlığına, 8. Kolordu Kumandanı Mirliva Cemal[16] tayin edilir.[17] Onun yerine de Miralay Ali Fuad atanır. Suriye Valisi Tahsin Bey, değişiklikten haberdar edilirken, Mirliva Cemal ile fikir alışverişinde bulunarak, görüşme sonucuna göre gerekli tedbirlerin alarak, Dâhiliye Nezareti'ni bilgilendirecektir.[18]

Bahriye Nazırı, Suriye ve Garbî Arabistan Umûm Kumandanı Ferik Ahmed Cemal'in İstanbul'a dönüşünün ardından, bölgede Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı General Falkenhayn etkin bir konumdadır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Almanya'nın müttefikliğin değil, kendi çıkarları öncelikli siyasetinin meydana getireceği olumsuzluğu bertaraf etmek üzere hızla harekete geçer. 4. Ordu Kumandanlığı'na kesin emir verir. "Suriye ve Hicaz mıntıkasında meşâyih ve aşâirle idâme-i te'mîn-i irtibat zımnında [şeyhlerle ve aşiretlerle temasın sürdürülmesi hususunda] nişan ve sâir münâsib hedâyâ i'tâsı gibi teşebbüsât dâire-i salâhiyyetiniz dâhilinde [hediyeler verilmesi gibi işler yetkileriniz kapsamında] olduğu gibi, bu hususda, Yıldırım Grubu'nun hiçbir alâkası yokdur. Binâen-aleyh, sâbık [lağv edilen] Suriye Garbî Arabistan Umûm Kumandanlığı'nın bu bâbdaki [konudaki] salâhiyyetinin muhafazası ve Yıldırım Grubu'nun bu hususâtla kat'iyyen alâkadar olamayacağı, sûret-i mahremânede tavsiye olunur."[19]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 6. Ordu Kumandanlığı'na verdiği emirde de daha önce aynı konuda "Irak mıntıkasında" yetkilendirilen Yıldırım Ordular Grubu'nun işlemlerinin sonucuna dair değerlendirmelerinin bildirilmesini ister.[20] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden "özel görevlendirmeyle" İbn-ür-Reşid'in yanında bulunan Süvari Binbaşı Aziz de uyarılır. Suriye ve Hicaz bölgesinde aynı konudaki işlerin, tamamen 4. Ordu Kumandanlığı'nın sorumluluğuna verildiği hatırlatılarak, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'nın her türlü teşebbüsten sakınması emredilir.[21] Süvari Binbaşı Aziz, grubun şimdiye kadarki faaliyetlerinin sonuçları hakkında, gizlice yapacağı araştırmanın sonuçlarını ayrıca rapor hâlinde arz edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Süvari Binbaşı Aziz, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne takdim ettiği raporunda,[22] İbn-üs-Suud'un İbn-ür-Reşid'e gönderdiği mektuptan bahseder. İbn-üs-Suud, sulh teklif etmiş fakat İbn-ür-Reşid, bunu saklayıp, bizim aleyhimize tertipler peşine düşmekten kendini alamamıştır. Umûm vekili Reşid Paşa'nın da önde gelen aileler, eşraf nezdinde itibarı zayıftır. Süvari Binbaşı Aziz, bu durumda; Arapların "ahvâline gayr-i vâkıf" kişilerin temaslarından doğan sakıncaları mümkün mertebe gidermek, onların kabiliyetlerine mütenasip ordu hizmetlerinde bulunmalarını sağlamak için, "Urban [çöl Arapları, aşiretleri] Kumandanlığı" kurulmasını, Harbiye Nezareti'ne teklif eder.[23] İyi yönetildiği takdirde, birtakım aleyhte istismarlara meydan vermemek üzere, çöl aşiretlerini bilfiil ikna edecek merci olacaktır. Onların sevk ve idareleri, iaşeleri buradan görülecek, memleketin gerçek çıkarlarına böylelikle hizmet görülebilme imkânı doğacaktır.

Bir yıldan beri, "yüz süvarisiyle İbn-ür-Reşid refakatinde" Hicaz cephesinde "cihad eden", El-Cezire[24] mıntıkasının en büyük aşiretlerinden biri olan Şemer Cerbe aşireti[25] reisi, müteveffa Ferhan Paşazâde Ahmed Bey, "dört nefer maiyetiyle" Musul'a döner. Bu fedakâr reis, "açlık ve susuzluk yüzünden" en iyi kısraklarını kaybetmiştir.[26] Süvari Binbaşı Aziz, bu bilgiyi aktarırken teklifini de söyler. Reis Ahmed Bey'in, hizmetlerine karşılık "yüz lira mükâfat-ı nakdiye ve dördüncü rütbeden bir kıt'a nişan ile taltifi" aşiretler üzerinde olumlu etki yapacaktır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın buna ilişkin emrini, Harbiye Nezareti Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa, şifre yazının üzerine not düşer. "Altıncı Ordu'dan sorulsun, buyruldu."[27]

6. Ordu Kumandanı Mirliva Halil, meseleyle ilgili soruya şifreyle cevap verir.[28] Ferhan Paşazâde Ahmed Bey, henüz Musul'a gelmemiştir. Bizzat yaptığı "tahkikata" göre, reisin aşireti üzerindeki nüfuzu vasat ise de "zeki bir adamdır." Madalyayla taltifini yerinde bulurken, aylık "otuz lira tahsisat almasını" uygun görür. Kısa bir süre sonra da "irâde-i seniyye" ile Ahmet Bey'e "Dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı" verilir.[29]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hicaz'da halka yönelik aleyhte propagandaların siyaseten önünü kesecek bir

Levent Şahverdi Arşivi

emri 4. Ordu Kumandanlığı'na verir. "Harameyn-i muhteremeyn [Mekke ve Medine]" halkından, harbin ortaya çıkardığı mecburiyet yüzünden, "Ordu-yı hümâyûn mıntıkasına" gönderilerek emniyetleri sağlanan "ve bil-hassa Haleb'de bulunan muhacirînin, pek perişan bir hâlde oldukları istihbar kılınmış(tır)."[30] Bunların rahata kavuşmaları, ihtiyaçlarının giderilmesi lazımdır. İlgili valiliklere de tebligat gönderilmiştir. "Mükemmelen iskân, ilbâs [giydirilmeleri] ve iâşelerine muktezî [gereken] eşya ve levâzımın ve bu hususdaki sarfiyyât içün lâzım olacak mebâliğ istiksâr edilmeyerek [paralar çok görülmeyerek]"[31] ve yapılacak harcamalar için vilayetlerden gelecek müracaatlar, Ordu Kumandanlığı tarafından hemen karşılanacak ve takip edilecektir. Bu iş önemine uygun bir şekilde yürütülecek, sonucu da peyderpey bildirilecektir.

Adana, Beyrut, Halep, Suriye valilikleri ile Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda, konu anlatıldıktan sonra, "ne kadar paraya ve eşya ve sâireye ihtiyaç var ise" 4. Ordu Kumandanlığı'na müracaat edilerek alınması, muhacirlerin durumunun iyileştirilmesi ve neticenin bildirilmesi "ehemmiyyetle rica" olunur.[32] Ankara, Mamûretülaziz, Konya, Musul, Aydın, Sivas, Kastamonu, Bursa, Diyarbakır valilikleri ise para ve diğer ihtiyaçlarının miktarını, ayrıntılarıyla Harbiye Nezareti'ne bildireceklerdir.[33] Mamûretülaziz valiliğince yapılan araştırmada, adı geçen mültecilerden kimsenin gelmediği bildirilmiş[34] ise de daha sonra ailelerin tespit edildiği, "büyüklere yirmişer, çocuklara onar guruş yevmiye" verildiği bilgisi arz edilir.[35] Musul Valiliği'nce Haziran ayı başında verilen cevapta, "Musul'a hicret etmiş bir kimse bulunmadığı"[36] haber verilir.

Suriye Valisi Tahsin Bey, muhacirler hakkında, doğrudan Harbiye Nezareti'ne yazar.[37] Muhatap, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'dir. Şam'da bulunan Medinelilerin nüfusu, 15.000'dir. 1.500 kadarı da Hama, Humus ve vilayetin diğer yerlerindedir. Şam'dan Halep'e geçenlerin sayısı ise 500-600 kişiden ibarettir. "Halep'te sefalet çekdikleri emir buyurulan bu Medineliler içün büro teşkiline ve ne de fazla fedakârlık ittihazına mahal yokdur." Mahalli belediyeye verilecek "hükûmet tahsisatıyla" bütün ihtiyaçları karşılanacak-

Levent Şahverdi Arşivi

tır. Şam'daki Medineliler, buranın yerli halkı kadar müreffeh yaşamaktadırlar. Medine belediye reisi, Şeyh Şamlızâde Kâmil Paşa, Medine Şafii müftüsü ile Medineli diğer ileri gelenlerden kurulu büro, daima bunların refahları için meşgul olmaktadır.

"Muhterem zevâtdan en fakirine kadar, aile başına elli liradan üç liraya kadar maaş verildiğini, şehrî [aylık] yedi sekiz bin lira nakid ve mühim mikdarda zahire ve erzak"[38] yardımı yapıldığını vurgulayan Vali Tahsin Bey, şu teklifte bulunur. Medine'den her gün gelenlerle nüfusları arttığından dolayı, "gerek Medineliler içün on bin lira evrak-ı nakdiye ve bin lira nakdin doğrudan doğruya Vilayetin emrine" gönderildiği takdirde, hiçbiri sefalete düşmeyecektir.

Aydın vilayetindeki muhacirlerin sayısı çok azdır. Ailelere kişi başına yevmiye verilmekte, iskân ve iaşeleri temin edilmektedir.[39] Isparta'daki birkaç aile zor durumdadır.[40] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce icabı yerine getirilecektir.[41] Adana Valiliği "mültecilere çamaşır i'mâl etdirilmek üzre, bin beş yüz top yerli bezinin mîrî fiyatıyla Adana ve Tarsus fabrikalarından" verilmesini ister.[42] Ali Başhampa, Levazımât-ı Umûmiyye Dairesi'ne talebi bildirir ve gereği için ilgililere emir buyurulmasını rica eder.[43] Adana'da, ordu hesabına bir fabrika çalışmakta ve üretimi, askerlerin ihtiyacını bile bütünüyle teminde yeterli değildir. Söz konusu talebin buradan karşılanmasına imkân yoktur. Kentteki diğer fabrikalardan yararlanılması yolu tercih edilmelidir,[44] cevabı üzerine, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 4. Ordu Kumandanlığı'na, söz konusu talebin sorumluluk bölgelerindeki fabrikalardan tedarikini, sonucun Adana Valiliği'ne bildirilmesini emreder.[45] Adana Valiliği, 4. Ordu Kumandanlığı'yla temasa geçerek, bezleri alacaktır.[46]

Kastamonu Valiliği'nin istediği, "otuz altı bin yedi yüz seksen beş guruş",[47] posta telgraf havalenamesiyle gönderilmiştir.[48] Medine Belediye reisi ise Şam'dan "Başkumandanlık Vekâlet-i celîlesine" telgrafla, "bil-umûm Medine-i münevvere ve Harameyn-i muhteremeyn muhacirleri nâmına arz-ı teşekkür"[49] eder, devlet ve millet düşmanları karşısında zafer kazanılması için dua ve niyazlarını dile getirir.

4. Ordu Kumandanı Mirliva Cemal'in Kıbrıs'a gönderdiği "bir muhbir" önemli bilgiler edinerek dönmüştür.[50]

Levent Şahverdi Arşivi

1. Suriye'nin durumunu görüşmek üzere, "Mart'ın on ikisinde, Paris'te bir konferans" toplanacaktır. ABD'deki Suriye gönüllüleri, aralıklarla bölgeye geleceklerdir.

2. Gemi ve büyük mavnalarla, 15.000 ton kadar tren rayı, 1.000'e yakın ahşap travers, 150 balya boş kum torbası, yaklaşık 2.000 adet "tel örgülere mahsus kazık", Port Said'den Kıbrıs'a, Fransız gemisiyle getirilmiştir.

3. ABD'den gelmeleri kararlaştırılan 50.000 civarındaki Suriye gönüllülerinin kalacakları yerler hazırlanmakta, sıhhiye teşkilatı kurulmaktadır. Burada görev yapmak üzere, İngilizler, esir aldıkları Suriyeli ve Lübnanlı tabipleri, Port Said'de Fransızlara teslim etmişlerdir.

4. Port Said'deki 15.000 kişilik ihtiyat kuvveti, Filistin cephesine katılacaktır. Filistin'deki 80.000 mevcutlu kuvvete, 50.000 kişi daha ilavesi kararlaştırılmıştır. "On iki bin İngiliz, dört bin Maroken Port Said'e vâsıl olduğu gibi, mütebâkîsi [kalanları] da peyderpey gelmekdedir."[51]

5. İngilizler, Port Said'den ve Kıbrıs'tan "Yafa cephesine" nakliyatta büyük gemilerden yararlanıyorlar.

Emir İbn-ür-Reşid'in vekil-i umûmîsi Reşid Paşa, "Göztepe'de Rıdvan Paşa Sokağı'nda mutasarrıf oldukları köşklerinde otuz üç nüfusdan ibaret ailesini"[52] bırakıp, 21 vagonlu özel trenle Haydarpaşa'dan yola çıkar.[53] 2 vagon, seri ateşli toplar ve cephaneleri; 4 vagon, "mestûre eşya;" 1 vagon, gaz; 1 vagon, şeker; 1 vagon, benzin; 2 vagon, cephane; 2 vagon, motor; 1 vagon, binek otomobil; 1 vagon, yük otomobili; 1 vagon, mutfak için; 1 vagon, erzakla yüklüdür. 1 vagon, hususi salon; 2 vagon, birinci ve ikinci mevki olarak, 1 vagon da topçu ve mitralyöz erleri için tahsis edilmiştir.[54] Sıhhî malzemeler,[55] giyecek,[56] sabun, aş kabı,[57] çadır,[58] silah, motor ve haberleşme yedek parçaları[59] da Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nden ilgililerce teslim alınır.

İbn-ür-Reşid karargâhına tahsis edilen bir batarya ile birlikte, ayrıca otuz iki de "mitralyöz efrâdı" gitmektedir.[60] Bataryanın kumandanlığına Kıdemli Serçavuş Recai atanmıştır.[61] 19. Fırka Sıhhiye Bölüğü Operatörü Tabip İhtiyat Yüzbaşı Şevki Fazıl ise

Levent Şahverdi Arşivi

Şam'da katılacaktır.[62] İbn-ür-Reşid'in vekilharcının oğlu Necidli Salim de Süvari Küçük Zâbit Mektebi'ndeki tahsilinin ardından, "İhtiyat Mülâzım-ı sânî" olarak tayin edilir.[63]

Reşid Paşa ve beraberindekileri taşıyan katar, 10 Şubat günü Rayak'a ulaşır. Reşid Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta hem gelişlerini haber verir hem de duyumlarını, isteklerini aktarır. Hicaz hattı, düşman ve âsi çöl aşiretlerinin sürekli saldırılarına maruz kalmaktadır. Bunun için de kendisinin büyük bir kuvvete ihtiyacı vardır. Şam'daki Arap ailelerden, aylık tahsisatıyla asker bulabileceğini belirterek, bu konu hakkında ve gerektiğinde Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı General Falkenhayn ile görüşüp görüşmemesi hususunda emir beklediğini arz eder.[64] Aynı gün, Reşid Paşa'nın beklediği emir, Harbiye Nezareti'nden gelir. "Zikr edilen hususât içün, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya müracaat ediniz."[65]

Reşid Paşa heyeti, 11 Şubat'ta Şam'dadırlar.[66] 4. Ordu Kumandanı Mirliva Cemal de ayrıca bilgilendirilir. "Emir İbn-ür-Reşid nezdine avdet eden ve eslihâ, cebhâne, top ve sâir hedâyâyı hâmil bulunan [beraberinde getiren] Reşid Paşa'nın, bu me'mûriyetine âid olan husûsât içün, doğrudan doğruya tarafınıza müracaat etmesi tebliğ kılındı."[67] Reşid Paşa, kabullenmekte zorlanır. Bu kez, kendilerini ilgilendiren bütün taleplerin, işlemlerin ciddiyetle ve süratle yapılması hususunda, 4. Ordu Kumandanlığı'na "emr-i kat'î" verilmesini, şiddetle beklediğini,[68] Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yazar.

58. Fırka bölgesini teftişe çıkan, Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanı Ferik Fahreddin, İbn-ür-Reşid'le uzun uzun görüşür. İbn-ür-Reşid, yanlış anlamalara kapılmıştır. Onunla konuşarak, olumsuz düşüncelerini bertaraf eder. Başkumandanlık Vekâleti'ne "karşı gitmekten bahsetmesi" şımardığının işaretidir. Ferik Fahreddin, "Çocukluklarda bulunmayacağını ümid ederim."[69] demekten, kendini alamaz. Bir de vekil-i umûmîsi Reşid Paşa vasıtasıyla, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya arz olunan gerçekçilikten uzak, şu isteklerinin geri çevrilmemesi için istirhamda bulunmasını rica eder. Birkaç mitralyöz, bir batarya seri ateşli

Levent Şahverdi Arşivi

top, bir tayyare, erzak, altın olarak 120.000 Osmanlı lirası, bazı sadık kişilerin taltifi ve aylık maaş bağlanması, bir vagon şeker, bir vagon gaz, binek ve nakliye otomobili, beş ton benzin, beş adet motor, Medâyin-i Sâlih'teki bütün memurların kendisine "riayetine" dair kesin emir.[70]

Ferik Fahreddin, "tayyare, zırhlı otomobil gibi şeylerin" çölde kullanılmasındaki zorlukları anlatınca, İbn-ür-Reşid, İngilizlerin İbn-üs-Suud'a verdikleri toplardan, tüfeklerden bahsedip, eğer alamazsa, "kendisinin ondan aşağı kalacağını" söylerken, meselenin nezdindeki şahsiliğini itiraf eder. Aslında, iki top, iki makineli tüfek verilir, maaşlarına karşılık bir miktar "mecidiye ihsan buyurulursa" yetinecek ve sevinecektir.

Hicaz'daki İngiliz görevli, bugünlerde çok faaldir. Âsi çöl aşiretlerine "üç maaş" dağıtarak, bazı isteklerini sıralar. Abdullah kolundan bini aşkın atlı ve hecin, demiryolu hattına saldıracaklardır. Birkaç noktadan, bu saldırıların gerçekleştiği gözlenir. Ferik Fahreddin, İbn-ür-Reşid'e, sadakatini gösterecek bir fırsat doğduğunu söyler. İlk önce karışmak istemez. Daha sonra, mücahitlerinin hizmete kabulünü ister. Yanında dört yüze yakın mücahitle birlikte, saldırıları önlemek üzere gelir.[71] Tabii bu hareketinin takdir edilmesi, onu daha da yakınlaştıracaktır. Nitekim gereği yapılır. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, "teşekkürlerini ve takdirlerini" mahrem bir yazıyla bildirir.[72] İbn-ür-Reşid'e verilmek üzere gönderilen "levazım ve para hakkındaki" hususları, "biraz daha vakit kazanmak fikriyle", Ferik Fahreddin, hemen tebliğ etmez.[73]

Vekil-i umûmî Reşid Paşa ise Şam'dan gönderdiği şifrede, oldukça iyimser bir manzara çizer. Kendisine gelen habere göre, gerek Hâil'in gerekse oradaki aşiretlerin durumu, gayet iyidir. Âsi aşiretler de İbn-ür-Reşid'in merhametine sığınmaktadırlar.[74] Reşid Paşa'nın kendisinin işlerine ket vurulduğundan uzun uzun şikâyetleri[75] ise samimiyetinden şüpheye düşürecek mahiyettedir. Beraberinde gelen askerler, 4. Ordu Kumandanlığı'nca bir sakınca görülmediği takdirde, onun evinde kalacaklardır.[76]

Müfrezenin eksikliklerinin giderilmesine az kalmıştır ancak Mirliva Cemal, "daha şimdiden Reşid Paşa'nın emrine verilmesi-

Levent Şahverdi Arşivi

ne" taraftar değildir. Bütünüyle hazır hâle geldikten sonra, İbn-ür-Reşid'e "iltihakı lâzım geldiği vakit yine orduca tahrik edilmesini" uygun görmektedir.[77] Reşid Paşa hakkındaki "hususi tahkikatının neticesini" de yakında arz edecektir.

Reşid Paşa, bir an önce Şam'dan ayrılıp, İbn-ür-Reşid'in yanına gitmek istemektedir. Eğer geç kalırsa, "telafi edilemeyecek bir vaziyet karşısında bulunacağı" tehdidiyle, gerekli şartları sağlaması için, 4. Ordu Kumandanlığı'na kesin emir verilmesinin peşindedir.[78]

İsviçre'den ulaşan son istihbarata göre, Filistin cephesinde, İngilizlerin özellikle lojistik hatlarında, kolera salgını baş göstermiştir.[79] Sıhhî tedbirlerle önünü almaya çalışsalar da yaygınlaşması kaçınılmazdır. İngiliz süvari birlikleri, Şeria Nehri'nin batısından kuzeye doğru yürümekte, nehir üzerine köprü inşa etmekte, ihtiyat kuvvetlerini toplamaktadırlar.[80] İtalya üzerinden Filistin'e sevkleri devam etmektedir.[81]

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gelen son bilgiler, Arabistan kabilelerinin, âsi Şerif Hüseyin'i hilekâr olarak kabul etmek istediklerinin anlaşıldığına[82] işaret etmektedir. Hicaz demiryolu hattına, âsi çöl aşiretlerinin saldırıları sürmekte, keşif kollarıyla çatışmaktadırlar.[83] Âsi Şerif Hüseyin'in "Yemen'in Benî Şehr ahalisinden gönderdiği iki yüz kişi" de oğlu Abdullah'ın emrindeki kuvvete katılmışlardır. "Âsiler, urbândan ve Mekke ve havalisinde sâkin yerli Hindli ve Yemenli serserilerden ve Suriye ve Filistin asker kaçaklarından 150'şer kişilik bölükler teşkil etmişlerdir."[84] Bugünlerde İstanbul'a gelen "Yemenli mücahidlerin önderlerinden sekiz kişi" Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce ağırlanmaktadırlar.[85]

Ane'de[86] bulunan "Osmanlı Aşâir İrtibat Zâbiti" Mülâzım-ı evvel Yusuf, Uceymi Paşa adına ayrılmış "800 adet küçük çaplı mavzer tüfeklerini" almak üzere gönderdiği temsilcilerinin, 100 kadar deveyle gelip aldıklarını, 6. Ordu Kumandanlığı'na bildirir.[87] İngilizlerin Fırat boyundaki kasabaların çoğunda hâkimiyetlerinden dolayı, Uceymi Paşa'nın erzak temini çok güçleşmiştir. Ane, Zor[88] ya da uygun yerlerden, satın alma yoluyla tedarikini istemektedir. Mülâzım-ı evvel Yusuf'un değerlendirmesi, "Uceymi Paşa, ailesini Şemmer aşâirinde terk ederek, maiyetiyle birlikde, bu havaliye gel-

Levent Şahverdi Arşivi

mek fikrinde(dir)."[89] İngilizlere karşı isyanı idare eden ve Ane'ye gelen bir diğer temsilcisini ise "Arap hususâtı, 6. Ordu'ya devredildiğinden"[90] Musul'a gönderir.

Nisan-Mayıs-Haziran 1918

Şeria Nehri baş köprüsünde, İngilizlerin bir süvari livası ile bir piyade taburu yığınağı tespit edilmiştir. Lût Denizi ile Şeria Nehri arasındaki kıyıda kuvvetli birliklere rastlanmamış, Eriha Nehri'nin güneyindeki ordugâhlarda da bir değişiklik gözlenmemiştir.[91]

Reşid Paşa, Şam'dan İbn-ür-Reşid'in yanına gidememiştir. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bu durumu şikâyet ederken, başarısızlığını da engelleyenlere yükleme gayretindedir.[92] Yazdıklarına göre, İbn-ür-Reşid ve mücahitlerin yeni harp vasıtalarından mahrum bırakılması, levazım ihtiyaçlarının karşılanması hususunda "son derece müzâyakada [baskı altında] bulundurulması yüzünden"[93] çok sayıda mücahit "telef ve helâk" olmuştur. Bu da saklanamaz bir gerçektir ve Arap çevrelerinde siyaseten Osmanlı Devleti aleyhtarlığını artıracaktır.

Reşid Paşa, daha da ileri giderek, üst düzey idarecilerin şahsî menfaatleri uğrunda, vatanın çıkarlarını feda etmek gibi çok eskilere dayanan ahlâklarında gizli "sefih âdetleri" bu kez, onun Hicaz'a hareketini engellemekle, ortaya çıktığını, bu tavrın, İbn-üs-Suud'a yardımdan başka bir anlam taşımadığını iddia eder. Hem Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı hem de şimdiki 4. Ordu Kumandanı Mirliva Cemal'i yaşananlardan sorumlu tutmak cüretini gösterir. Kendini alamaz, Vali Tahsin Bey'in de "bu cereyana karışarak" resmî toplantılarda ve makamlarda aleyhlerinde tavır aldığını söylemeye kadar varır. İstediği şey şudur; sadakatlerini gösterenlere kötü muamele yapanların şiddetle cezalandırılacaklarına dair, 4. Ordu Kumandanlığı'na kesin emir verilmesi, kendisine de "bil-hâssa dâimâ elimizde bulunmak üzre bu zemînde bir vesikanın"[94] en hızlı yolla ulaştırılmasıdır.

Reşid Paşa'nın gecikmesini, İbn-ür-Reşid fırsat bilir, asıl niyetini ortaya koyar. Şam ile ulaşımın kesildiğinden, müracaatlarına

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı hükümetinin cevap vermediğinden "ve Reşid Paşa'nın Şam'dan avdetine müsaade edilmediğinden bahsederek"[95] emrindekilerle birlikte, Medine'den çıkar gider. Reşid Paşa ise bunun sebebini, 4. Ordu kumandanı ve emrindekilerin kendilerine karşı olumsuz icraatlarına bağlar.[96] Levazım, teçhizat, iaşe hususlarında, İbn-ür-Reşid'e yardımdan kaçınılması, kendisinin, 4. Ordu Kumandanlığı'na bu desteklerle ilgili resmî müracaatlarının dikkate alınmaması, gidişlerinin engellenmesi, maiyetindekilerin iaşesinde yaşadığı sıkıntılar ve bahsettiği art niyetli yaklaşımın[97] tabii bir sonucu olduğu iddiasındadır. Arap aşiretlerinde, Osmanlı hükümeti aleyhine ortaya çıkaracağı "emniyetsizlik ile itimatsızlığı"[98] da ayrıca dikkate almak lazım, diyerek örtülü tehdide bile yeltenir.

Nihayet, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Mirliva Cemal'e, Reşid Paşa'nın neden gönderilmediğinin sebeplerinin açıklamasını, şifreyle emreder.[99] Reşid Paşa'ya da yine şifreyle, 4. Ordu Kumandanlığı'ndan "malûmat talep edildiğini" kendisine ulaştığında değerlendirilip, gerekli talimatın verileceğini[100] söyler.

Birkaç hafta sonra da Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, şu şifreyle kesin hareket tarzını belirlemede inisiyatifi, Reşid Paşa'ya bırakır. "Orduca isti'mâl olunmakda [kullanılmakta] olan topların, şimdilik verilmesi kabil olmadığından, mevcud mitralyözler ile iktifa olunduğu [yetinildiği] takdirde, hareket edebilirsiniz."[101] 4. Ordu Kumandanlığı'na da son hareket tarzının Reşid Paşa'ya tebliğ edildiğini, kendisine gerekli yardımda bulunulmasını emreder.[102]

Mirliva Cemal'in tutumunda bir değişiklik olmayınca, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu kez, Vali Tahsin Bey'e "şifre ile" ricada bulunur. Reşid Paşa'nın "umûmî vekil" sıfatıyla, birkaç ay önce silah, mühimmat ve bazı hediyelerle İbn-ür-Reşid'in yanına gitmek üzere, Şam'a geldiğini haber vererek, onun "İbn-ür-Reşid işlerinde kullanıldığını" bu konuda bazı hizmetlerinin görüldüğünü belirtir.[103] Şimdiye kadar kendisine gösterilen itimadı sarsacak bir sebebe rastlanmadığını vurgulayarak, gitmesinde yardımcı olunmasını ister. Reşid Paşa'ya da Vali Tahsin Bey'le temas kurması bildirilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşid Paşa, Şam'dan Hâil'e hareketi için taleplerini sıralayarak, bunların temini hususunda Vali Tahsin Bey'e emir vermesini, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yazıyla arz eder.[104] Reşid Paşa'nın şu talepleri, gerçekçi olmaktan uzaktır.

1. Arap Yarımadası'nda erzak kaynakları, her taraftan düşman elindedir. Son günlerde kaçak yollardan Hâil'e gelen erzak kafileleri, İbn-üs-Suud'un ısrarlı talebiyle, İngilizler tarafından alıkonulmuştur. İbn-üs-Suud'un vereceği belgeyle, erzak tedariki ve nakli mümkündür. "İlk defaya mahsus olmak üzere, emir hazretlerine lâ-akal [en azından] beş yüz yük erzakın i'tâsı [verilmesi].

2. Bu erzak ve malzeme ve mühimmat ve kuvvetle ve sâirenin tahmili [yükletilmesi] içün iki bin devenin i'tâsı."[105]

3. Seri ateşli top takımıyla, mitralyöz bataryası ve mavzer cephanelerinin teslimi.

4. Şam'dan başka bir yerden erzak temini mümkün olmadığından, her iki müfrezeyle birlikte, "bizlere ve aşâirimize" aylık erzak tahsis edilerek verilmesi.

5. Şam'dan Hâil'e doğru takip edilecek yolda "âsi Şerif ve İngiliz avânesiyle temas edileceğinden" mevcudun dışında üç yüz kişi daha beraber götürüleceğinden dolayı, bunlara da bir buçuk aylık sefer sırasınca gerekli tahsisatın, erzakın verilmesi.

6. Bir buçuk yıl önce Bağdat'ta iken İbn-ür-Reşid'e tahsis edilen, bir sene evvel de Medâyin-i Sâlih'de bulunurken ayrıca gönderilecek paraya mahsup edilmek üzere, aylık olarak verilecek "üç yüz altın maaşının"[106] sarfı hakkında, emire tebliğine ilişkin emrin çıkarılması.

7. İstanbul'da iken, aylık masraflar ve diğer giderler için verileceği söylenilen, "on veya beş bin altının" her aya harcanmak üzere tahsisi.

8. Emirliğin ve ona bağlı aşiretlerin ve diğerlerinin her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına, eksikliklerin giderilmesine yönelik taleplerini, "bendenizden istemekde bulunduklarından" yukarıdaki maddelere yer alan hususların eksiksiz yerine getirilmesi.

9. Sefer levazım ve teçhizatımız, askerî lojistik müfettişliğinden alınıp verilmektedir. Lojistik destek depoları da Yıldırım Ordular

Levent Şahverdi Arşivi

Grubu Kumandanlığı'na bağlıdır ve kumandanlıkça "tanınmadığımızdan" temasımızın sağlanması için resmen emredilmesi.

Reşid Paşa, 10. maddede talepleri tamamen yerine getirilmediği takdirde, özür dileyerek Arabistan'a hareket etmeyeceğini söyler.

Reşid Paşa, yazıyı kaleme almadan beş gün önce, Vali Tahsin Bey ile görüşmüştür.[107] Valilikçe Şam'dan hareketlerini mümkün kılacak "teşkilat icrasına" hazır bulunulduğu anlatılmışsa da karadan en az bin beş yüz deveye ihtiyaç olduğunu, trenle gitmeye imkân bulunmadığını "şimâlî seyahate muktedir olmadığını" ifade etmiştir.

Suriye Valisi Tahsin Bey'in yararlı hizmetlerini tespitle Harbiye Nezareti'ne bildirdiği, Cebel-i Dürûz[108] reislerinden Selim Ağa, "ikinci rütbeden Osmânî" ve Adâre Aşireti Reisi Tallâl Asâd' da "ikinci rütbeden Mecidî nişanla" taltif edilirler. Hizmetleri sabit görülen diğer aşiret liderlerine de Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın "teşekkürât-ı mahsusâsını" Vali Tahsin Bey tebliğ edecektir.[109] Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıp muharebeye katılan aşiretlerden, gelecek günlerde taltiflerini uygun göreceği kişilere bizzat vermek üzere, çeşitli rütbe ve cinsten nişanlarla[110] birlikte, 35.000 Osmanlı altın lirası da Vali Tahsin Bey'in emrine gönderilmiştir.

Bu sıralarda, Dürzilerin idaresi, hassasiyet arz etmektedir.[111] Bu meselede, sivil idarenin yönetimi çok önemlidir. Şubat ayı sonlarında Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'na atanan Liman von Sanders'in yürütülen siyaset aleyhinde yapabileceği muhtemel hareketlerin önü alınır. Şam, çöl aşiret reislerinin toplanma noktasıdır. Hükümetin siyasetine taraftarlıklarını sürdürmek ve hatırlarını hoş tutmak için misafir olarak geldiklerinde, aşiret reislerinin, hediyelerle ve nişanlarla taltiflerini hızla temin etmek elzemdir. Şimdiye dek bu görevi yürüten 4. Ordu Kumandanlığı karargâhının değişmesi sebebiyle, bundan sonra "işin ânında sürat-i icrası maksadıyla" Vali Tahsin Bey sorumludur.[112]

Aşiretlerin ve çöl Araplarının muharebede, ordu tarafından istihdamları önceden olduğu gibi, ordu kumandanlıklarınca yürütülecek, taltif edileceklerle ilgili işlemleri de yerine getireceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nezareti'nce, Suriye Valiliği'ne, 4. Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'na ayrı ayrı, bu husus tebliğ edilir.[113] Hediyelere düşkünlükleri bilinen şeyhlere, hanımlarına, oğullarına ve kızlarına verilecek "tespih, yazı takımı, kılıç, kol saati, murassa köstekli saat, murassa kemer, gerdanlık, yüzük, pırlanta yüzük, küpe, bilezik, elbise, maşlah, nişan, taç"[114] göz alıcı ve caziptir.

Seferberliğin ardından, âsi Şerif Hüseyin'in isyanıyla, İstanbul ile Yemen arasındaki ulaşım ve haberleşme kesilir. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce bölgedeki gelişmeleri takip etmek ve gerektiğinde girişimde bulunmak gayesiyle, beş madde altında görev kapsamı belirlenir.[115]

1. Yemen'deki asker ve sivil memurların maddi ihtiyaçlarını sağlayacak paranın ulaştırılması.

2. Âsi Şerif Hüseyin'in isyanı dolayısıyla İmam Yahya,[116] İbn-üs-Suud ve İbn-ür-Reşid'in siyasî maksatlarını inceleyip, Osmanlı hükümetini haberdar etmek.

3. Verilen talimat çerçevesinde bu kişilerin yanı sıra, diğer çöl aşiret reisleri ve şeyhlerle temas kurarak propaganda yapmak.

4. Mevcut fetvaları, yayınları, resmî yazıları, ilan edilen cihadı, Arapça broşürleri "lâzım gelenlere" ulaştırmak.

5. Osmanlı hükümetinin siyasî taleplerine göre ilgili kişileri kazanmak ve taraftar kılmak.

Kuşçubaşızâde Eşref, bu görevi icra etmek üzere, bir müfreze ile İstanbul'dan yola çıkar, Şam'a gelir. "Umûr-ı Şarkıyye emrinde Yemenli Felat Bey" de burada, onunla buluşur. Ayrı kafileler hâlinde yola çıkarlar. Kuşçubaşızâde Eşref, aşırı özgüvenin doğurduğu tedbirsizliklerin sonucu, isyancılarla çatışmada yaralanır, esir edilir ve âsi Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'a götürülür.[117] Yemenli Felat Bey ise kendisine ayrılan grupla, her türlü müşküllere rağmen Yemen'e varır ve belirlenen görev tanımı kapsamında faaliyetler icra eder ve Mayıs ayı başlarında, İstanbul'a döner.

Yemenli Felat Bey, görev sonu raporu hazırlar, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz eder.[118] Dört madde ve sonuçtan ibaret raporda, gözlemlerine dayalı değerlendirmelerini kaleme alır.

Levent Şahverdi Arşivi

1. İmam Yahya'nın Siyasî Maksatları: Yemenli Felat Bey, İmam Yahya'yla birkaç kez buluşur. Onunla konuşmalarında önemli ayrıntılar vardır. Âsi Şerif Hüseyin'in isyan ettiğinde, İngilizler tarafından, kendilerine katılmaları ve işbirliği defalarca teklif edilmiştir. Öyle ki İmam Yahya'ya, "tam bağımsızlık" sözü verilip, olağanüstü bol para vaat ve temin edildiği hâlde, Osmanlı hükümetiyle yapılan anlaşmadan[119] kesinlikle dönmeyeceğini, hiçbir yabancı devletin müdahalesini kabul etmeyeceğini, "Yemen'in vaziyyet-i sâbıkâsına cüz'i bir tecavüzde, silaha sarılacağı"[120] cevabını verir.

İmam Yahya, Yemenli Felat Bey'le konuşurken, geçen yıl "Hudeyde'ye[121] çıkarılan üç bin kadar İngiliz ve İtalyan kuvvetlerini, bir gecede mahvetdiklerini, maksadlarına delil olarak"[122] gösterir. Hâlen, muharebeyi yönetmeyi sürdürmektedir. Osmanlı hükümeti, imzalanan "itilâfnâmeye" sadık kaldıkça, İmam Yahya da sözünden hiçbir zaman geri dönmeyecektir.

2. Asir Bölgesi[123] Şeyhleri, Mücahidleri ve Sâkinlerinin Siyasî Maksatları: Bölge tamamen, Muhiddin Paşa'nın[124] emrinde ve ona bağlıdır. Âsi Şerif Hüseyin kuvvetleriyle, defalarca çarpışmışlar ve püskürterek uzaklaştırmışlardır. Muhiddin Paşa, orada kaldıkça ve Osmanlı hükümeti de önceki gibi masraflarını karşılarsa, aynı konumu korumaya devam edecek, bozulmayacaktır. "Gösterilecek herhangi hedef olursa taarruz ederler."[125]

3. İbn-üs-Suud'un Siyasî Maksatları: "Necid kıt'asının ve Cezîret-ül-Arab'ın[126] yegâne hâkimi olan İbn-üs-Suud hazretleri, mezheb itibariyle Şerif-i Mekke'ye [âsi Şerif Hüseyin'e] tâbi' olamaz ve olamayacağını dahi âcizleriyle olan mülâkatında uzun uzadıya îzah etdiler."[127] İbn-üs-Suud, Osmanlı hükümeti lehine, İbn-ür-Reşid ile ittifak yapabileceğini; kendisine nakit para ve silah yardımı yapıldığı takdirde, âsi Şerif Hüseyin'in üzerine yürüyebileceğini, Arap âdetleri ve gelenekleri çerçevesinde bir tören düzenleyerek, "Allah üzerine yemin edeceğini" de söylemiştir. Böyle bir harekât yapmasına lüzum görülürse, başlamadan önce hiçbir şey istemeyecektir. Yalnız bu işe giriştikten sonra kazançlarından mahrum kalmaları tabii olan ona bağlıların ve mücahitlerin masrafları, Osmanlı hükümetince karşılanmalı, silah ve cephane gönderilmelidir,

Levent Şahverdi Arşivi

diye de esas taleplerini sıralamaktadır. En dikkat çekici sözü ise, Osmanlı hükümetince bir şekilde yardım edilmese bile, İngilizlerin "ayartmalarına sonuna kadar kapılmayacağını"[128] iddia etmesidir.

4. İbn-ür-Reşid'in Siyasî Maksatları: Yemenli Felat Bey, tek cümleyle ifade etmektedir. "İbn-üs-Suud hazretleri hakkındaki ma'rûzâtımın aynısıdır."[129]

Netice: Yemenli Felat Bey, temas kurup konuştuklarının "Halifeye sâdık ve Osmanlı birliğinde kalmak" hakkındaki kararlarında, fikirlerinde birlik gördüğü kanaatine vararak, düşüncelerini sıralar. Gerek İmam Yahya ve bağlıları gerekse Asir bölgesi şeyhleri, reisleri, mücahitleri sonuna kadar sebat ederek, Osmanlı Devleti'ne karşı sadık siyasetlerinden ayrılmayacaklar, cihatta samimiyetle direneceklerdir. Kendilerinden, bunu ifade eden dilekçeler alınmıştır. İbn-üs-Suud'un kesin teminatı, bizzat yazdığı dilekçelerle, Osmanlı hükümetiyle haberleşmesi için verdiği şifre anahtarı, talep ettiği silahlar ve cephane hususundaki tekliflerini ve diğer hususları kapsayan listeleri, ayrıca Harbiye Nezareti'ne takdim edilmiştir.

İbn-ür-Reşid dâhil, isimleri geçen liderler ve onlarla birlikte hareket eden bu sâdık zümrenin dinî hassasiyetleri, İngilizlerle işbirliğine ya da başka bir devletin emriyle, Osmanlı Devleti aleyhinde bir harekete teşebbüslerine mutlak engeldir. Âsi Şerif Hüseyin'in emri altında işbirliği yapmaları da geleneksel anlaşmazlıkları dolayısıyla "külliyen müstehîl [anlamsız, saçma] ve imkânsızdır."[130] İngilizler, bunları, Osmanlı Devleti aleyhinde ayartıp tahrik için, ismi hiç duyulmamış şeyhlere hadsiz hesapsız altın ve para dağıtmaktadırlar. Pirinç, şeker gibi tahıl maddelerini, rayiç fiyattan çok aşağısına yollayıp sattırmaktadırlar. Bu kişilere, hediye olarak erzaktan başka sınırsız başka çeşit hediyeler de gönderdikleri hâlde, şimdiye kadar hiçbirisini harekete geçirip, âsi Şerif Hüseyin ile işbirliği yaptırmayı başaramamışlardır.

Yemenli Felat Bey, raporunu şöyle tamamlar. İmam Yahya'nın, Osmanlı Ordusu'nun ihtiyaçlarını, gücünün çok üstünde olmasına rağmen, karşılamak hususunda fedakârlık yaptığı gibi, para meselesinde de yardım edip borç verdiğine bizzat incelemelerim sırasında şahit oldum. Esas görevim bu tarafları araştırıp incele-

Levent Şahverdi Arşivi

mek, bana bildirilen emirlerin, talimatların ulaştırılması ve "îcab eden propagandanın îfâsı", verilen yazıların, dilekçelerin, Arapça broşürlerin, fetvaların tebliği gibi hususlardan ibaret olduğu gibi[131] Yemen'deki Osmanlı Ordusu'na teslim edilecek paralar dahi "marifetimle teslim kılınmıştır."

Suriye'de Almanya'nın siyasî çıkarlarını gözeterek belirleyici güç konumuna gelmek amacını öncelikli hedef gören ve bütün personeli Almanlardan oluşan Yıldırım Orduları Grubu karargâhı, son aylardaki icraatlarıyla daha da pervasızdır. Sorumluluk bölgesindeki sivil idareler vasıtasıyla, sahada Osmanlı Devleti lehine mücadele edenlere ödenen aylık tahsisatlar gönderilmeyerek aksatılmıştır. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'ndan "Mart-Nisan aylarına ait 400 Osmanlı altın lirası" ile süregelen "eşkıya derdesti casuslar hakkındaki tahkikat" için yapılacak masraflara 1.000 lira kâğıt parayı isteyince, Suriye Valiliği'ne müracaat edilmesi cevabı verilerek baştan savılır.[132] Vali Tahsin Bey, acil kaydıyla Harbiye Nezareti'ne durumu bildirir. Üstelik daha önce yollanan 35.000 Osmanlı altın lirası ile diğer nişanlar da Suriye Valiliği'ne hâlâ ulaştırılmamıştır.

Ali Başhampa, meselenin hassasiyetini dikkate alarak, konuyu Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya arz eder. Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı'nın bütçesine "zam yapıldığı" bilinmesine rağmen, bilinçli tavırla engel çıkarılmıştır. Bunun üzerine hemen çıkarılan kesin emir, Enver Paşa imzalı şifreyle iletilir. "Suriye vilayetine ihtiyacı olan muhassasât-ı şehriyenin [aylık ödeneğin] ordu bütçesinden hemen tesviye buyurulmasını rica ederim."[133] Vali Tahsin Bey'e de nasıl hareket etmesi gerektiği yazılır. "Muhassasât-ı şehriyye Yıldırım Grubu tarafından verilecekdir. Oraya müracaat buyurulmasını rica ederim. Grub'a iktizâ eden [gereken] tebligat icra edilmişdir. Neticesini bildiriniz."[134]

Kaymakamlığa terfi eden Süvari Binbaşı Cemal'in "urban işleriyle iştigal etmek üzre" 4. Ordu Kumandanlığı emrine verilmesine dair, Mirliva Cemal'in teklifi, Başkumandanlık Vekâleti'nce uygun görülür.[135] Kaymakam Aziz, 4. Ordu ile Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlıkları'ndan tahsisat alamamıştır. Şiddetle madeni pa-

Levent Şahverdi Arşivi

raya ihtiyacı vardır.[136] Umûr-ı Şarkıyye Dairesi tarafından, söz konusu talebin ivedi karşılanması için, Muhasebât Dairesi nezdinde girişimde bulunulur.

Pişder aşireti reislerinden Mahmud Ağa, ölür ve yerine, Abbas Ağa geçer. Pişderler, öteden beri muharebede canla başla hizmet etmektedirler. Pişder reisleri, Köysancak Müfreze Kumandanı Kaymakam Rıfat'ı devamlı ziyaretten geri durmamaktadırlar. Abbas Ağa, Kaymakam Rıfat'a haber göndererek "yine devletce her ne emr olunursa, îfâya hazır olduklarını"[137] bir kez daha arz eder. Kaymakam Rıfat, ölen Mahmud Ağa ve Abbas Ağa ile "Pişderler nezdinde nüfuz sahibi" Ayşe Hanım'ın taltiflerinin uygun düşeceğini, 13. Kolordu Kumandanlığı'na teklif eder. Kabul görür, yerinde bir düşünce olarak değerlendirilir.[138] Reislerden "Abbas ve Selim ağalar muharebe madalyasıyla" takdir edilerek, vesikalarıyla birlikte, Köysancak Müfreze Kumandanlığı'na gönderilir. Mahmud Ağa'nın maaşı da Abbas Ağa'ya intikal ettirilir.[139] Ayşe Hanım'ın ne şekilde taltifi hakkında ise Kaymakam Rıfat'tan münasip bir teklif beklenmektedir.

Vali Tahsin Bey, ani bir kararla istifa eder. Bölgedeki askerî ve siyasî gelişmelerin her geçen gün daha nazik hâle geldiği bir zamanda aldığı bu karar, olumlu karşılanmaz. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Batum'da iken istifayı öğrenince, Vali Tahsin Bey'i sorumlu olmaya davet eder, kararından dolayı şiddetle eleştirir. "Batum'da iken isti'fa buyrulduğunu haber aldım. Bilhassa, Suriye gibi bir vilayetde, şu sırada siyâset-i dâhiliyenin de idaresi der-uhde buyrulmuş [üstlenilmiş] iken, çalışmakdan istinkâf eylemek [vazgeçmek], memleket içün en lüzumlu ve nâfi [faydalı] olacak bir zamanda, hizmetinizden memleketi mahrum etmek demekdir. Şahsî hayata göre edilecekse, o hâlde hiçbir kimse içün çalışmak imkânı kalmaz. Binâen-aleyh, vâki' olan isti'fanın geri alınmasını ve pek mühim olan vezâif-i âlilerinin tekrar der-uhde buyrulmasını rica ederim."[140]

Âsi Şerif Hüseyin, bundan sonra Hicaz'daki camilerdeki Cuma hutbelerinde, "halifenin isminin okunmayacağını" Mekke'de çıkan "El-kıble" gazetesinde ilan eder. Yayınladığı beyannamede

Levent Şahverdi Arşivi

şunları söyler: Türk tabiiyyetinde bulunan Müslümanlara, özellikle de ordu ve komutanlarına beyan ederiz ki eğer bunlar Turanîlerin uğursuz hükümetini devirmek için isyanlarını ilan etmezlerse, İslâmiyetin yükselmesi için mevcut olan son ümit de mahvolacaktır. Dinî ilişkilerimizin kesildiğini bildirecek ilk resmî icraatımız, Cuma hutbelerinden padişahın ismini kaldırmak olacaktır. Kendinden öncekilerin, İslâmiyete hizmetleri ve "Turan hükûmetinin yakın zamanda inkıraz bulması ümidi" bizi, şimdiye kadar böyle bir karar almaktan alıkoyan, tek sebep olmuştur. "Hâkimiyet, yalnız Cenâb-ı Hakk'a mahsusdur." Belirlenen süre sona erdiğinden, esirlikten kurtulmak hususundaki emellerimizin hiçbiri uygulamaya konulmadığından, "Hükûmet-i Hâşimiye, Hicaz Kraliyeti dâhilindeki camilerde, bundan böyle sultan nâmına hutbe kıraat edilmemesini emretmişdir."[141]

Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim 1918

Süvari Kaymakam Aziz, sorumluluk bölgesindeki çöl aşiretlerinin kısa sürede, "lehimize bir hareketini" oluşturabilmek için, "Ordu tahsisatından başka, on bin liraya ihtiyaç vardır."[142] diyerek para isteyince, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce, 4. Ordu Kumandanlığı'na müracaatı istenir.[143] "Şimdiye kadar hiçbir yerden tahsisat"[144] almadığını söyleyen Süvari Kaymakam Aziz, "500 lira madeni para" gönderilmesini tekrar hatırlatır.[145] Gelen emre uygun olarak "nakit para beş yüz lira" zarurî masrafları için gerekli müracaatı yapar. Verilen cevapta, kumandanlığın mevcut ödeneğinin bile yetersizliği belirtilerek, talep reddedilir.[146] Bunun üzerine 4. Ordu Kumandanlığı'na, "Karargâhınızda urban işlerinde istihdam olunan" Süvari Kaymakam Aziz'in, Suriye'de bulunduğu sürede alamadığı ödenek ve diğer masraflarına ait göstereceği hesap pusulasının gereği emredilir.[147]

"Bazı mühim zevâta, ordunun emir ve tensibiyle madenî para olarak"[148] aylık tahsisat verilir. Temmuz ayı ortalarında Suriye Valiliği'nde madenî para kalmamıştır. Tahsisatı alanlar, kâğıt parayı kabul etmeyerek, sürekli müracaat etmektedirler.[149] Arap şeyhler

Levent Şahverdi Arşivi

ve çöl aşiretlerinin reislerinin elde tutulmasında maddi hediyeler çok önemlidir. Süvari Kaymakam Aziz de gözlem ve tecrübeleriyle bunu bilir. Başkumandanlık Vekâleti'ne, geçen yıl hazırlanan ve korunan "kısmen fosforlu kol saati, kısmen kordonlu olmak üzre otuzu altın, mütebâkîsi [geri kalanları] gümüş yüz kıt'a saatin ve kundaklı ve kundaksız manliher ve parabellum olmak üzre, yüz ellişer fişengle beraber yüz kıt'a tabancanın ve elli kıt'a mavzer filintası"nın[150] bir an önce gönderilmesini arz eder.

İbn-üs-Suud hakkında, Süvari Kaymakam Aziz'in yazısı,[151] farklı bir bakışın değerlendirmesidir. Ona göre, âsi Şerif Hüseyin'in, İngilizleri, Arabistan'a hâkim kılmaya dayalı aleni faaliyetleri, İbn-üs-Suud'un ideallerine temelden aykırıdır. "Cümlesi Vehhabî olan Necid ulemâsından müteşekkil el-Emvan(?) cemiyetiyle uyuşarak, şerif aleyhine dönmüşdür."[152] Hatta âsi Şerif Hüseyin'in akrabalarından olan Harme köyü hâkimi ile ortak hareket etme girişiminde bulunmuş, nitekim o civarda, âsi Şerif Hüseyin'e muhalif kuvvetli bir grup ortaya çıkmıştır. Bu günler, İbn-üs-Suud'un tam gönlünün kazanılacağı bir zamandır.

Süvari Kaymakam Aziz, sahadaki güçlerin hareket tarzlarını tahlil ile eldeki imkânları, mevcut kuvveti dikkate alarak muhtemel gelişmeler çerçevesinde alınabilecek tedbirleri, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne takdim eder.[153] Akabe ile Şam arasında, çöl üzerinden yapılan düşman haberleşmesini önlemek mümkün değildir. Âsi Şerif Hüseyin, oğlu Faysal'ın yanına gitmiş diye, hiç kimse suçlanamamaktadır. Şimdi, İngilizlerin "siyasî kurgu merkezi" olan Akabe'den yola çıkan her kafile, güzergâhında çöl aşiretlerine, Cebel-i Duruz'a "Şerif tarafından para ve mektuplar getiriyor. Bu hâli, uzun müddet böyle bırakmak asla muvâfık değildir."[154] Yapılması gereken şudur; ya yüklü miktarda nakit para dağıtmalı ya da en az 5.000 altın sarfıyla kuvvetli bir "hecinsüvar alayı" [155] kurularak hazır tutulduğu takdirde, tehlike kalmaz. 4. Ordu Kumandanlığı'nın sınırlı para harcayarak, "demiryolu hattı civarına" etkin olan tedbirleri, biraz fayda sağlasa da Akabe ile Şam arasındaki mevzileri asla engelleyemeyeceğinin önemi bilinmelidir.

"Fas'da a'zâmi nüfuz ve hürmetle tanılmış" ileri gelen şahsiyetlerden Seyyid Kettani, bir süreden beri Medine'de yaşarken, son

Levent Şahverdi Arşivi

zamanlarda meydan gelen karışıklıklardan dolayı, "Şam'a hicret etmiştir." Süvari Kaymakam Aziz, onun Fas'a gönderilmesi hâlinde, orada yürütülen mücadeleye olumlu katkıları olacağını düşünmektedir.[156]

4. Ordu Kumandanı Mirliva Cemal, emrindeki bütçenin yetersizliği, sorumluluk bölgesindeki yetki kısıtlılığı dolayısıyla çaresizlik içinde kıvranmaktadır. İngilizlerin sonbahara doğru taarruza geçme ihtimâlleri; âsi Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın son zamanlardaki hassasiyetleri, endişeleri; Cebel-i Duruz'un durumu; Suriye'de özellikle Şam'da karışıklıkların beklenmesi dikkate alınınca, bazı tedbirlerin alınması elzemdir.

Süvari Kaymakam Aziz, "selâmet-i memleket nâmına" kaleme aldığı tekliflerin süratle icraya konulması, önemle arz etmeye kendisini mecbur hisseder. Süvari Kaymakam Aziz'in teklifleri şunlardır:

1- Bana, mutlaka 5.000 Osmanlı lirası nakit verilmesi, üç sınıftan oluşacak bir müfrezeyle Kal'at-ül-ezrak(?) mevkiinin tarafımdan işgali.

2- Suriye ve civarında mahkemeye sevk edilenler ayrı tutulmak kaydıyla, Mekke ve Medine'den gelenlere genel af ilan edilmesi.

3- 4. Ordu bölgesindeki trenlerin, mutlaka Almanların kontrolünden alınması.

4- 4. Ordu kumandanının pek nazik ve önemli olan mevkii dikkate alınarak, açık ve örtülü ödeneğinin, imkânı varsa artırılması ve öncelik verilerek vakit geçirilmeksizin "re'sen orduya" ulaştırılması.

5- Şam'daki basın, istihbarat ve özel görevliler ağının mutlaka elde tutulması için valiliğe yetki ve nakit para verilmesi.

6- Medine muhacirlerini ayrı tutmak şartıyla, Şam'da yoğun şekilde biriken bütün Arabistan ulemâ ve siyaset önderlerinin, bu hassas çevrede, şu günlerde fazlasıyla dedikodusu yapılan iaşe sıkıntıları ortadan kaldırılmalıdır. Çünkü bu etkin kitlenin patırtıları ve şikâyetleri, arkamızdaki düşman ordusundan daha çok etkilidir ve başarımızı sıkıntıya düşürecektir. Buna çare olarak, Şam merkezinde, bu gibilerin iaşeleri, ya doğrudan doğruya 4. Ordu

Levent Şahverdi Arşivi

Kumandanlığı'na bırakılmalı ya da Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı eğer karşı çıkarsa, "tarafımdan hemen tanzim edilecek bir deftere göre Baş Menzil'ce [Lojistik Destek Başmüfettişliği'nce] seri'an iaşelerinin te'min edilmesi."[157]

7- Deve veya hecin satın almak için para yoksa 6. veya 2. Ordu kumandanlıklarının ellerinde bulunması muhtemel develerden 800 tanesinin, çöl yoluyla Şam'a gönderilmesi.

8- "Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın şu sırada" kendisinin çok tanındığı Cebel-i Duruz ve çevresini ziyaret etmesi, birkaç gün de Şam'da kalması.

Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın, âsi Şerif Hüseyin'in bütün faaliyetlerine karşı ilgisiz bir tavırla Cebel-i Lübnan'da oturması, pek çok dedikodulara sebep olmaktadır. Onun beklentisi, âsi Şerif Hüseyin'in kendisine hizmet etmesidir. Mirliva Cemal, bu fikri gerçekçi bulmaz. Şerif Ali Haydar Paşa'nın İstanbul'a çağrılması veya âsi Şerif Hüseyin'le temas kurarak lehimize çalışması seçeneklerinin değerlendirilmesini, Başkumandanlık Vekâleti'ne teklif eder.[158] Bu sıralarda, İngilizlerle ilişkileri gerginleşen Faysal'ın da davet edilmesinin olumlu tesirler uyandıracağını düşünse de kesin ümitli değildir.

Şerif Ali Haydar Paşa, İstanbul'a "misafir" olarak çağrılır. Basına verdiği mülakatta, âsi Şerif Hüseyin ve bölge hakkında kanaatlerini açıklar. "Arabistan'ın istiklâliyeti mevzû'-ı bahs olamaz. Çünki Osmanlı hükûmetinden başka, İslâm halifeliğinin vücudu adîm-ül-imkândır [imkânsızdır]. Binâen-aleyh İslâmiyetin müttehid ve yekvücud olması [birleşmiş ve tek vücut] iktizâ eder. Bundan başka, her nev'i idare sahtedir ve İslâmiyet arasında bâdi-i nifak ve tefrika [anlaşmazlığa ve ayrılığa sebep] olur. Elyevm, âsi Hüseyin ile müttefik olanlar, cerr-i menfa'atlerini [çıkarlarını temini] ta'kib edenler olub, başka tarafda daha büyük bir menfa'at te'min edeceklerini anladıkları zaman, kendisini terk edeceklerdir."[159]

Vali Tahsin Bey'in görevinden istifasının ardından, 4. Ordu Kumandanlığı ile valiliğin arasındaki görev tanımlarının esastan belirlenmesi hususunda, Harbiye Nezareti ile Dâhiliye Nezareti görüşmektedirler. Alınan karar, yakında 4. Ordu Kumandanlığı'na

Levent Şahverdi Arşivi

bildirilecektir. Bu süre zarfında, Şam'da daha önce başlayan işler ve işlemlerin, Mirliva Cemal'in istediği çerçevede devamı için, valiliğe gereken talimat verilir.[160] Valiliğe yazılan talimatta, "tahsisât-ı mestûrenin" önceki gibi "lâzım gelenlere" dağıtımı hakkında, Harbiye Nezareti'nden Mirliva Cemal'e tebliğde bulunulduğu belirtilerek, "yeniden bazı kişilere tahsisat verilmesi" lüzum görüldüğünde, "kumandanla bil-müzâkere icabının icrası"[161] istenir.

Uceymi Paşa'dan gelen bilgilerin yer aldığı 2. Ordu Kumandanlığı'nın istihbarat raporunda,[162] İbn-ür-Reşid ile Reşid Paşa hakkında şüpheler uyandırıcıdır. İbn-ür-Reşid, âsi Şerif Hüseyin ile tekrar temas kurmuştur. Reşid Paşa'nın yüklü miktarda eşyalarla, Şam'dan çıkmasını sağlamak üzere "Şerif ile olan münasebâtını [ilişkilerini] şimdilik pek ziyade sıkı tutarak, ba'de [sonra] müzâheret-i lâzımede [gerekli yardımda]"[163] bulunacağı söylentileri dolaşmaktadır. İngilizlerin, Hicaz demiryolu hattını keserek askerî kontrol noktaları inşa etmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgede darmadağın olduğu söylentilerinin çöl aşiretleri arasında yayılmasının önemli zararlara yol açtığı kaydı, raporda dikkat çeken uyarıdır.

Reşid Paşa, hâlâ Şam'dadır. İstediği malzemelerin hepsinin teslimini beklemekte, vilayete dilekçeler, Başkumandanlık Vekâleti'ne "mahrem, gayet mühim ve müsta'cel" şikâyetler yazmakta, yeni taleplerde bulunmaktadır.[164] Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bir kez daha 4. Ordu Kumandanlığı'na emir verir. "Reşid Paşa, yola çıkmak için bazı taleplerde bulunuyor. Kendisiyle görüşünüz. Yerine getirilebilecekler varsa karşılayıp, bir an evvel gitmesini sağlayınız."[165] Reşid Paşa'ya da Mirliva Cemal'e müracaatı yeniden hatırlatılır.

Reşid Paşa'nın tavrında bir değişiklik yoktur. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya yine şikâyetlerini sıralarken, artık pervasızdır.[166] Harbiye nazırının, Arabistan'da uyguladığı siyasetin yürütülmesinde tek vasıtanın kendisinin olduğunu, çekinmeden söyler. Bölgede, Reşidîlerden başka sadık bir kesim de kalmadığından dolayı, kendilerinin "nazik konumları" görülmelidir. Her tarafı düşmanla çevrili Reşidîlerin, yaşadıkları maişet sıkıntısı, tahammül sınırlarını aşmıştır. İngilizlerin sel gibi akıttık-

Levent Şahverdi Arşivi

ları paraları, silahları, erzakı gören bedevîlerin hırslarını, açgözlülüklerini dikkate alarak, yokluklar içinde bu engellere, olmayacak şeylere karşı İbn-ür-Reşid'le birlikte çektikleri zorlukları, zahmetleri, hayatlarını hiçe sayarcasına mücadelelerini ve kararlılıklarını tekrarlamaya lüzum yoktur. Bundan böyle mevcut şartlarda cihat mümkün değildir. Medâyin-i Sâlih'te bulunduğu şu on ay süresince gördüğü kötü muamele ve hakaretten başka, kuru ekmek bile bulamayan İbn-ür-Reşid'in bu esef verici hâli, Arabistan'ın her tarafına söylentilerle yayılmış ve düşmanların o tarihe kadar bir türlü ikna edemedikleri çöl aşiretlerini yanlarına çekmeye kesin delil olarak kullanılmasına sebep olmuştur.

Çöl aşiretleri mensuplarının zihinlerine yerleştirilmiş, Osmanlı Devleti'nin tebaasına sadakatsizliği ve korumadığı düşüncesine karşı gelmek, tamamen bir fedakârlık göze alınmadıktan sonra, bir başarı elde etmek mümkün değildir. Önceki yazılarımızda, size tek tek arz edilen bu hususlarda, bir emriniz ulaşmadığı gibi, olumsuz davranışlardan sakınılması için, buradaki asker ve sivil görevlilere kesin emir verilmediği anlattıklarımızın hâlen süregelmesiyle sabittir. Bu durum biliniyorken, öncekiler gibi şimdi de 4. Ordu Kumandanlığı'na yöneltilmemiz, haberleşmeyle vakit geçirmektir. Bu yola başvurmakla, Şam'dan Arabistan'a hareketimin mümkün olmayacağı kanaatim kesinleşmiştir.

Reşid Paşa, Mirliva Cemal'e müracaat eder. Ona, İbn-ür-Reşid'in yanına gitmesinin nasıl gerçekleşebileceğine, ne gibi şeylerin gerektiğine ilişkin taleplerini sıralar. Listesini, bu yazıya da ekler.[167] 25.000 kg bulgur, 50.000 kg buğday, 25.000 kg un, 200 kg çay, 150 kg sevadlı ip,[168] 1.000 kg murassa ip,[169] 20 çuval sabun, 2.000 adet mum, 300 adet 7 arşın kadar halat, 700 adet 16 arşın kadar halat, 2.000 adet semer, 100 adet ...(?), 50 adet deri ...(?), 100 adet kazma, 2.000 adet boş çuval, 500 adet tabanca, 50 adet dürbün, 6 adet sahra telefonu, 500 adet mitralyöz cephane fişeği sandığı, 1.500 adet devenin yanı sıra seri ateşli top takımının cephane ve personeliyle birlikte emirlerine verilmesi, sıhhiye teşkilatının takviye edilerek tam teşekküllü hâle getirilmesi, bir yıllık erzak ve maaşlarının da altın olarak ödenmesi de isteklerindendir.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşid Paşa, giderler için aylık "on veya beş bin altının" tahsisini, İbn-ür-Reşid'in birikmiş aylıklarının toplamı 60.000 Osmanlı altın lirasının da ödenmesini şart koşar.

Mirliva Cemal'in bugüne kadarki tutumunu, devletin siyasî menfaatlerini gözetmekten uzak diye eleştiren Reşid Paşa, onun bu işin hakkından gelemeyeceğini yani taleplerini yerine getiremeyeceğini, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya doğrudan kendisinin emir vererek gereğini yaptırmasını, aksi hâlde şimdiye dek giriştikleri mücadelenin de boşa gideceğini söylemekten geri kalmaz. Arabistan'a gidememesinin sonucu; mevcut durumun iyileştirilememesi, planlanan siyasette bir ilerleme sağlanamaması ve mağlûbiyetin yaşanması olacaktır. Reşid Paşa, bunu söylemeyi, vatanî görev ve sadakatinin gereği diye sunmaktadır. İbn-ür-Reşid'in maddi baskılardan dolayı protestolarını, kendilerine aktarmadığını ileri sürüp, onun "bir seneye mahsus olmak üzre Arabistan'a ancak iki yüz bin lira" ile geri dönebileceğini söylediğini fakat kendisinin devletin zor şartlarını bildiğinden "yüz bin liraya" indirdiğini ifade ettikten sonra, şöyle der. "Bu hususlar hakkında, Cemal Paşa hazretleri bir hükm veremeyeceği cihetle bi-t-tab' ve bi-z-zarûre zât-ı devletlerini ta'cize muztarr [zorunda] ve mecbur kalıyorum."[170]

Reşid Paşa, Sadrazam Talat Paşa'ya da aynı mahiyette bir yazı kaleme alır.[171] İbn-ür-Reşid'in atalarından miras olarak, Osmanlı hükümetine bağlı olduğunu, çektiği bunca sıkıntıya rağmen sadakatinden vazgeçmediğini, direndiğini ve Arabistan'daki emirler, şeyhler arasında bir örnek teşkil ettiğini özellikle belirtir. Kendisini de İslâm camiasının, devletin, milletin yükselmesi için gece gündüz çalışan birisi olarak niteler. Her ikisinin de Osmanlı hükümetiyle aralarını açmak üzere birtakım hilekârlar, kindarlar tarafından dolaplar çevrilmektedir. Buna rağmen, kendilerinin sadakatleri, bağlılıkları bugüne değin bozulamadığı gibi uğradıkları bazı haksız muamelelere rağmen değişmeyecektir. İşittiğine göre, sadrazama haklarında dedikodular, rivayetler söyleniyorsa da aralarındaki bağlar güçlü olduğundan, bunlara kulak asmayacağı inancındadır. Söylenenlerin hepsi, onları tuttukları yoldan döndürmeyecek, can-

Levent Şahverdi Arşivi

siperâne mücadelelerine devam edeceklerdir. Bekledikleri, sadrazamın yardımları ve teveccühleridir.

Şu meselelerin çıkışından beri, Arabistan'da bütün sıkıntılara katlanarak, İbn-ür-Reşid'le beraber çalışıp gayret etmişlerdir. "Emir hazretleri on mah [ay] kadar bir müddet Medâyin-i Sâlih'de bulunarak, muhafaza-yı vatan uğrunda, mücâhedâtda ve birçok hiçbir kimsenin tahammül edemeyeceği yoksuzluklara katlanarak, sadakat ve sebâtda bulunduk."[172] Reşid Paşa, kendilerinin bu kadar çabasının karşılığının, emirlere aykırı şekilde, bazı memurlar tarafından engellenmek ve hakaret görmek olduğunu tekrarlayarak, Sadrazam Talat Paşa'dan "teveccühlerini esirgememesi" dileğiyle yazısını sona erdirir.

Reşid Paşa, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü Ali Başhampa'ya da aynı konuyu yazar.[173] "Aramızda öteden beri câygîr [yerleşmiş] olan muhabbete ve elbirliğiyle şu mülk ve millete çalışmak arkadaşlığımıza binâen"[174] hitabıyla başladıktan sonra, yine ekli listedeki taleplerinin bir an önce sevk ve tesliminde yardımcı olmasını "hassaten" rica eder.

4. Ordu Kumandanı Mirliva Cemal de Başkumandanlık Vekâleti'ne, Reşid Paşa'yla görüşmesi hakkında bilgi arz eder.[175] Onun talep listesini bir daha hatırlattıktan sonra, değerlendirmesini yazar. "İşte bu teklifâtın kısm-ı a'zâmı gayr-i kabil-i icra [tekliflerin büyük kısmı yerine getirilemez] olduğunu, Reşid Paşa da biliyor fakat İstanbul'dan aldığı paraları enva'-ı sefahatle yemiş bitirmiş olduğu içün, niyeti Necid'e gitmemekdir. Bu ağır teklif ise bu niyetini güya hükûmet yapmadı gibi bir siyasetle gizleyecektir. Reşid Paşa, daha yakında Şam'da konaklar istîcâr etmiş [kiralamış] zevk ve safâsıyla meşguldür."[176]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, bu meselede beklentileri gözeterek sürdürdüğü soğukkanlı siyasetinden vazgeçmek zorunda kalır. 4. Ordu Kumandanlığı'na kesin emir verir. Reşid Paşa'nın teklifte ısrar ettiği taleplerin uygulanması mümkün değildir. Mirliva Cemal, onunla görüşerek, "şayet azîmetden [gitmekten] sarf-ı nazar ederse, emire verilmek üzre kendisine tevdî' edilmiş olan [emanet edilen] para ve hedâyâ ve eşyâ-yı sâirenin"[177] kendisine teslimini tebliğ edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Reşid Paşa, takdim ettiği yazının önemine binaen, cevap beklediğini Başkumandanlık Vekâleti'ne şifreyle hatırlatır.[178] Gelen cevap kesindir. "4. Ordu Kumandanlığı'na müracaat ediniz."[179] Öyle de yapar. Mirliva Cemal'e daha önceki taleplerini tekrarlar.[180] Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya, kendini haklı gösterirken başkalarını kötüleyen bir şifre daha yazar.[181] Bugüne dek her türlü sıkıntıya katlanmış, hiçbir çıkar gözetmemiş, Müslümanlara sadakatine zerrece halel getirmemiştir. 4. Ordu kumandanıyla görüşmüş, ondan başkumandan vekiline hareket tarzının sorulduğunu, gelecek cevaba göre işlem yapılacağını öğrenmiştir. Oysa sekiz aydan beri "Orduyla uğraşıldığı hâlde, bu âna kadar bir netice elde edilememişdir."[182] Reşid Paşa, yaşanılan günlerin fevkalade önemli olduğunu, bir dakika bile geç kalmanın telafisi imkânsız zararlar doğuracağını vurgular, hemen taleplerinin yerine getirilmesi hakkında acil emir verilmesini "millet-i İslâmiye" adına önemle istirham eder. Nihayet işi tehdide kadar vardırır. "Şayed bu bâbda bir tereddüd varsa, âcizleri yüzünden emaretin helâke ma'ruz olmasını kabul etmeyeceğimden, emir hazretlerine bu dakika olarak keyfiyet arz olunmak üzre, bu bâbda makine başında, irâde-i cevâbiye-i devletlerine intizâr eylerim."[183]

İstanbul'da yayınlanan *Sabah* gazetesinde çıkan "Arabistan'da Vaziyyet" başlıklı haber, Reşid Paşa'yı çok rahatsız etmiştir. Yine şifreyle, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya gazetenin bilgilerini vererek, yazılanların gerçek dışı olduğunu, "Matbuat İdaresince" tekzip ettirilmesi için ilgililere emir vermesini "ehemmiyyetle rica eyler."[184]

Reşid Paşa'yı fazlasıyla ürküten, haberde geçen şu bilgilerdir. "İbn-üs-Suud'un hükûmet-i Osmâniyye'ye muhalefetinin bir sebebi de bazı me'mûrîn-i Osmâniyye'nin İbn-üs-Suud'un şahsî düşmanlarını ve bilhassa aczi ile meşhur Suud İbn-ür-Reşid'i kendi aleyhine tahrik etmiş olmalarıdır. Hâlbuki bu esnada İbn-ür-Reşid'in gerek veziri gerek Dersaadet'teki vekili, İngiltere ile Fransa'dan külliyetli mebâliğ [paralar] almışlar ve İngiliz menâfi'ine [menfaatlerine] çalışmaya başlamışlardır. Muzil, 1915 senesinde

Levent Şahverdi Arşivi

ele geçirdiği bir mektub ile bu entrikalara vâkıf olduğundan, İbn-ür-Reşid'in veziri tarafından katl için mükâfat va'd ... edilmişdir."[185]

Âsi Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Mirliva Cemal'e yolladığı mektupta, İngilizlerin "deniz ile Nablus arasında" kesin taarruza kalkışacaklarını, "bir an evvel el ele verilmek üzere, kendilerine talepleri" çerçevesinde anlaşmak lüzumundan bahseder. Mirliva Cemal, bu teklif üzerine sahadan aldığı duyumlar, incelemeler sonundaki öngörülerini "kişiye özel" kaydıyla, beş maddede Başkumandanlık Vekâleti'ne arz eder,[186] gereği için Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne gelir.

1. Faysal ve çevresinin şu sıradaki fazla telaşları da anlatıyor ki İngilizler, bir taarruz yapacaklar. Faysal, İngilizlerin Suriye'yi istila edeceklerine kesin inandığından, onlardan önce buraya girmeye can atmaktadır.

2. Bizzat Faysal ve kardeşi Zeyd'e gönderdiğimiz Emir Said'e karşı, daha çok iltifat ve iyi niyet göstermişlerdir. Yanlarında bulunan Erkân-ı Harp Binbaşı Bağdatlı Nuri ve Emsâl, Faysal ve Zeyd'i etkilemesiyle, Faysal, tek başına karar verememiştir.

3. İngilizler ile Faysal ve taraftarları, birbirlerine güvenmediklerinden, sürekli rekabet hâlindedirler. Faysal, red cevabının sonrasında Suriye'nin, Osmanlı Devleti'nden başka bir idare altına giremeyeceğini, eğer Faysal, Suriye'ye gitse bile halkın onu savunmaktan, kabulden kaçınacağını ilan eden beyannameler yayınlamak fayda sağlayacaktır.

4. Şam ve Cebel-i Duruz'un şu andaki vaziyetleri, düşmanı çekmeye müsaittir.

5. "Suriye'de benimle beraber el ele vererek, bu gibi işleri ta'kib ve tedvir edecek [çevirecek] bir hükûmet kudreti yokdur ve hükûmetin mevcûdiyyeti gayr-i mahsusdur [belirsizdir]."[187]

Reşid Paşa ise Harbiye Nezareti'ne, Faysal'ın Akabe'den erzak, mühimmat nakletmek üzere, çöl aşiretlerinden yüzlerce devenin kiralanmasını sağladığını ihbar etmektedir.[188]

Faysal'ın teklifinin kabulü söz konusu değildir. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Mirliva Cemal'e şifreyle bu kararı bildirirken, onunla haberleşmeyi sürdürmesini ve sanki

Levent Şahverdi Arşivi

kendi düşünceleriymiş gibi şu önerilerde bulunmasını rica eder.[189] Mekke emiri önceden olduğu gibi devam etmekle birlikte, Hicaz valisi görevinin yürütülmesi de kendisine verilecek, böylece Osmanlı Devleti'nin tek temsilcisi olarak o bölgeyi yönetecektir. Yalnız askerî güvenlik ve bazı mukaddes makamların muhafazasındaki görevliler, doğrudan İstanbul'dan belirlenip gönderileceklerdir.

"Faysal'ın maiyyetinde topçu ihtiyat zâbiti hizmetinde iken" Osmanlı kuvvetlerine sığınan Mısırlı Muhammed Salim, sorgusunda âsi Şerif Hüseyin, oğulları ve diğer konularda önemli açıklamalar yapar.[190] Hicaz'da, Mekke'de ikamet eden âsi Şerif Hüseyin'in başkanlığında bir hükümet kurulmuştur. Emrinde, talim ve terbiye ile meşgul, birkaç Mısırlı zâbit vardır. Hükümette, Ali, sadrazam; Abdullah, hariciye nazırı; Faysal, dâhiliye nazırı; Haydarabadlı Ahmed Bağaki, maliye nazırı; Zeyd de emniyyet-i umûmiyye müdürüdür. Harbiye nazırlığına "Mısırlı Aziz Bey" tayin edilmiş ise de "bil-âhire Faysal ve Ali ile uyuşamadığından infisâl edib [ayrılıp] Mısır'a gitmişdir."[191]

Âsi Şerif Hüseyin'in oğullarının her biri, isyancıların oluşturduğu grupların kumandanıdırlar. Rabiğ[192] civarındaki kuvvetin kumandanı, Ali'dir. Mevcudu ve silahları; bedevîlerden başka, Şamlı ve Iraklı esirlerden meydana gelen yaklaşık 4.000 kişilik piyade; 25-30 zâbit, 300 nefer mevcutlu 10 toplu batarya; birkaç makineli tüfek. Ayrıca, Mısırlı Seyyid Ali Paşa kumandasında; 165 Mısırlı piyade neferi, 4 adet seri ateşli dağ topu; 4 adet Maksim makineli tüfekten oluşan Mısır müfrezesi ile 4 adet İngiliz ve Fransız tayyaresi.

Faysal'ın emrinde, Rabiğ el-bahr yakınındaki kuvvetin yarısı hecinsüvar, diğer yarısı da piyadedir. 1.000'e yakın bedevî, 2 adet seri ateşli sahra topu, 8 adet makineli tüfek, 2 tayyareden başka; 120 piyade, 2 seri ateşli dağ topu ile 3 adet makineli tüfekten oluşan bir Mısır müfrezesi de vardır.

Doğu yolu üzerinde, 2.000 kadar bedevî ile 2 âdi dağ topuna sahip kuvvete, Abdullah kumanda etmektedir. Zeyd, ... said çevresindedir. Maiyetindeki hecinsüvar bedevî sayısı 300-500 arasındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kuvvetlerden başka 5 adedi Faysal'a, 20'si de Ali emrine gönderilmek üzere, 25 makineli tüfek sahile çıkarılmıştır. Mısırlılara ait olmayan top ve makineli tüfekleri, esir Arap askerleriyle birlikte talim gören bedevîler kullanmaktadırlar. Bedevîlerin tamamı, İngiliz tüfekleriyle donatılmıştır. "Rabiğ'de bir İngiliz me'mûr-ı siyasîsi ile birkaç İngiliz zâbiti, keza Faysal'ın yanında Lavrens ismindeki erkân-ı harb zâbiti ve başkaca iki zâbit vardır. Bu zâbitlerden Garland ismindekinin vazifesi, bedevîlere demiryollarının sûret-i tahribi ve el bombalarının sûret-i isti'mâlini [nasıl kullanılacağını] öğretmekdir."[193]

Rabiğ şeyhi Hüseyin, merkezin birkaç saat uzağında oturmaktadır. Âsi Şerif Hüseyin ile araları iyi değildir. Çünkü onun taraftarıyla çıkan çatışmada yaralanmıştır. Rabiğ'de sürekli kuvvet tutan âsi Şerif Hüseyin, onun karşı hareketinden korkmaktadır. Faysal, Osmanlı hükümeti yanlısı Süleyman Fade Paşa üzerine yürümek niyetindedir.

Mısırlı Muhammed Salim, 4. Ordu Kumandanlığı İstihbarat Şube'de istihdam edilir. Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nce değerlendirmek üzere, "istihbarat ve görüşlerini" kaleme aldığı bir rapor hazırlar.[194] Raporun girişinde son dönemlerde yaşananlara dikkati çeker. Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki çeşitli milletlerin arasına "milliyet propagandalarıyla nifak ve şikak [anlaşmazlık] tohumu serperek, kuvvet ve şevketini [heybetini] parçalayıp, her birinin za'fiyyetinden [güçsüzlüğünden] istifade ile"[195] bütün Müslümanları tahakkümleri altında inletmek siyasetinin gerçekleşmesi için uğraşan İngilizlerin büyük vaatlerinin parlak hülyalarına kapılarak, milliyet örtüsü altında aldatıp sakatlayabildiği cahil çöl aşiretleriyle Osmanlı Devleti aleyhine ayaklanıp, dinî emellere hizmet vaadiyle, İslâm'ın kıblegâhını, kâfirlerin ayaklarıyla kirletmek gibi alçaklığı, İslâm âleminde ilk defa yapan Mekke emirinin ölümü; Sultan Mehmed Vahideddin'in tahta çıkışı, Seyyid Ahmed eş-Şerif-üs-Sünusi'nin İstanbul'a gelişi gibi gelişmelerin birbirini takiben yakın zamanda yaşanması, Müslüman milletlerin arasında ekilmek istenen nifak tohumunun imhası için hayra işarettir.

Suriye'de Ortam ve Kamuoyu – Şam'da İngiltere propagandası yapan gizli cemiyetler, casuslar, düşmana erzak sevk edenler mev-

Levent Şahverdi Arşivi

cuttur. Padişah Mehmed Vahideddin'e güven, olağanüstüdür. Her ne olursa olsun, burayı gözden uzak tutmayacağı ümidiyle doludurlar. Bunun oluşturacağı güzel tesir ve sonuçlarını aralarında konuşmaktadırlar.

Hicaz'daki Âsilerin Akıbeti – Mekke emirinin ölümüyle, emirlik meselesinden dolayı oğulları arasında şiddetli ayrılıklar ortaya çıkmış, çöl aşiretleri liderlerinin kafaları karışmış, bazı kabileler çekilmiş, diğerleri taraftarlığı sürdürmekle kuvvetten düşmüştür. Emirliğe Ali aday iken, İngilizlerin Abdullah'ı tayini, diğer kardeşleri olumsuz etkileyecektir. İngilizlerin bir şekilde bunları uzlaştırmalarına meydan vermeksizin, talihin sunduğu şu fırsatı kaçırmamak ve en üst seviyede istifade etmek, memleketimizin çıkarları gereğidir. Özellikle Faysal, çıkarılacak genel aftan yararlandırılarak cesaretlendirilirse, aşiretlerin büyük çoğunluğunu bir araya getirecek, isyanı sürdüren kardeşleriyle İngilizlere karşı harekâta girişebilecektir.

Değerlendirme – Hanedandan bir şehzadenin liderliğinde, "Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Dâhiliye Nazırı İsmail Canbulat" adına, Suriye'deki ortama vâkıf ve dil bilen seçkin kişiler; "Afrika İslâmları nâmına ya bizzat Şeyh Sünusi hazretleri veya taraflarından bir zat ile Tunus, Cezayir, Hind, Afgan, Mısır, Kafkasya gibi bilâd-ı İslâmiye [İslâm beldeleri] Müslümanlarını mümessil birer müntahab [seçilmiş] zevatdan mürekkeb bir hey'et-i İslâmiyenin Suriye ve havalisine gönderilmeleri, pek büyük fâideler te'min edeceği me'mûldür [umulur]."[196]

Maksat – Bu heyet, görünürde kamuoyunu düşündükleri gibi hoş tutmak ve şikâyetleri dinlemek, ufak tefek icraatlar ile halkı memnun etmek; manen de Müslümanların kurtuluş çareleri olan birliği takviye, düşmanların ekmekten vazgeçmedikleri nifak tohumunu imhadır. Heyetin "milliyet ve siyasetle" ilgisi olmayacak, yalnız "İslâmiyet nokta-i nazarından konuşmak" ve kamuoyuna "milliyet hissiyle değil, İslâmiyet nâmına çalışmak lâzım geldiğini anlatmakdır."[197] Heyetin, Suriye'ye gönderilmesi olağanüstü olumlu tesirler uyandıracağı gibi "milliyet düşüncelerini" de tamamen düzelteceğine ümidimiz tamdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Başhampa, raporu Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya arz etmiştir.

Kaymakam Ömer Fevzi'nin "istihbaratına nazaran"[198] âsi Şerif Hüseyin'in oğulları arasında güç mücadelesi başlamıştır. Ali'nin kardeşleriyle arası açılmıştır. Mekke'nin ileri gelen yöneticileri Şerif Ali'yi, çöl aşiretleri ise diğerlerini desteklemektedirler. Çatışmaların ardından, Faysal ve biraderleri Mekke'yi terk edip, "urban içine çekilmişlerdir."

4. Ordu Kumandanı Mirliva Cemal'in "Âsi urbanı sadakate davet maksadıyla beyanname atılması hakkındaki tekliflerini"[199] Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa kabul eder. Yalnız bir ihtarı vardır; beyanname atılacak çöl aşiretlerinin içinde İngiliz zâbit ya da birliğinin bulunup bulunmadığı iyice araştırılmalı, eğer varsa buralara hiç girilmemelidir. Mirliva Cemal, bu uyarıyı hemen cevaplar. "Yanlarında daima İngiliz zâbitleri olabileceği ve atılacak beyannamelerin, düşman memleket ve ahalisine olmayıp, memleketimiz ve isyan etmiş ahalisine olacağı mütalaa kılınmakda ve bunun mutlaka lüzumu olduğu ma'rûzdur."[200] Bu değerlendirme dikkate alınarak, sadece aralarında İngiliz zâbiti yaşadığı tespit edilen çöl aşiretlerine beyanname atılacak, "İngilizlerin teşkilatı bulunan mahallere" ise girilmeyecektir.[201]

Necid bölgesinde hareketlilik eksilmemiştir. İbn-üs-Suud, 12 top ve 31 makineli tüfek, 7.000 kadar atlı ve birçoğu hecinli, yüklü miktarda silah ve erzakla, Kasîm'in[202] merkezi Beride'ye gelir. Orada bulunanları Hacca davet eder. "Ya Hacc edeceğiz ya ... bu yolda öleceğiz"[203]demiş, dönüşte mücahitlere bölüştürülmek üzere arazi tahsis etmiştir. İbn-ür-Reşid ise tahta çıkan Padişah Mehmed Vahideddin'e tebriklerini arz etmektedir.[204]

"Filistin cephesinde düşman, Şam Beyrut hattını geçmişdir."[205] Vali Tahsin Bey, Halep'e geldiği 1 Ekim akşamı, "Şam'ın dün gece âsi Şerif Hüseyin adamları ve bugün İngilizler tarafından işgal edildiğini" haber alır. Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta "Dürzilerin son vak'aya kadar sadâkatlerini muhafaza eylediği pek çok me'mûrların ve hemen umûmiyetle Türk ailelerinin Şam'da, Beyrut'da kaldıklarını" soruşturmaları sonucunda öğrenmiştir.[206]

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam Talat Paşa, 12 Ekim tarihli "zâta mahsus" şifre ile Vali Tahsin Bey'e şu talimatı verir. "Düvel-i İtilâfiyenin [İtilâf Devletleri'nin] öteden beri matma'-ı nazarı [göz diktikleri] ve İslâm ahalisi pek kesîf bulunan Arabistan kıt'asının başdan başa İtilâf orduları tarafından işgal olunması, câmi'a-i mukaddese-i Hilâfeti vehn ü za'fa [kutsal Hilâfet camiasını, güçsüzlük ve zayıflığa] duçar edeceği muhakkak olduğundan, Faysal ile bu esasâtı muhafaza edebilecek sûretde te'sisine gayret edeceğiniz muhabere ve mükâlemeyi [görüşmeyi] bu esasa ve vaz'iyyet-i hazıra-i askeriyeye göre idare etmenizi tavsiye ve Cenâb-ı Hakk'ın tevfikâtına [yardımlarına] mazhariyyetinizi dua eylerim."[207]

Halep'e sığınan Reşid Paşa ise 9 Ekim günü, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya "acil telgraf" çeker.[208] Zor durumdadır. Masumiyetine inandırma peşindedir. Ricalarına, şikâyetlerine rağmen bozguncuların fitnelerinin tesiriyle, bugün kurban vaziyetine düşmüştür. Din ve devletin çıkarlarından başka bir düşüncesi yoktur. İbn-ür-Reşid'e ait olarak emanet edilen paraların, eşyaların kendisinden alınarak başka bir vasıtayla ulaştırılmasına dair emrini, Mirliva Cemal, Şam Merkez Kumandanı vasıtasıyla tebliğ etmiştir. Aslında o, Hâil'den gelen kafilelerle göndermek istemiş ancak resmi görevliler engellemişler, Şam'ın düşmesinden üç gün önce "mitralyözleri" yollayacakken de yine izin vermemişlerdir.

Reşid Paşa mağduriyette o dereceye vardırır ki çekemeyenler, düşmanın Şam'a girdiği gün, söz konusu eşyalarla "düşmana teslimi için" geciktirerek, onu baştan çıkartmışlardır. İbn-ür-Reşid, Medâyin-i Sâlih'te bulunduğu andan beri arabozucular, elde etmek istedikleri amaçlarına kavuştular. Düşmanın istilasına Şam'ı terk ederken, onun, Şam'dan en son olarak yalnız canıyla çıkabilmesine sebep olmuşlardır. Netice itibariyle, İslâm beldeleri ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine sadakat kisvesine bürünmüş hainler, bu sonu hazırlamışlardır.[209] Bütün bunlara rağmen, Arap Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin yanında kalan Reşidîlerdir ve devletin çıkarlarının gereği desteklenmelidir.

Bu sıralarda Şam'da mahsur kalan bir kişi daha vardır; Hicaz Kuvve-i Seferiye Su Mühendisi Abdülhalim Kenan. Görev adamı

Levent Şahverdi Arşivi

mesuliyetiyle, neden ayrılamadığını bir özür yazısıyla izah ederken, hayatını anlamlı kılan fikri ve o uğurda yaptıklarını, mücadeleyle geçen yılları sığdırdığı mütevâzi birkaç cümle ile de kendisini anlatır. "Mekteb-i Harbiye'de iken 1313'de [1897] esbâb-ı siyasiyeden [siyasî sebeplerden] i'dama mahkûmen, Fizan'a sevk olunmak üzre, Trablusgarb'a nefy ve tagrîb olundum [sürülüp uzaklaştırıldım]. Orada, altı sene mahbus ve kal'abend [kale içinde yaşamaya mahkûm] kaldıktan sonra ferceyâb [fırsat bulup] firar olarak Romanya'ya gitdim.

Bükreş'de Kalkandelen Arnavudları vasıtasıyla Arnavudluk'a evrak ve gazeteler îsâl etdirdiğimden [ulaştırttığımdan], o zaman Bükreş'de Osmanlı Şehbenderi bulunan Kâmil'in, Romanya hükûmeti nezdinde etdiği teşebbüs üzerine, orada tevkif ve bir müddet sonra Romanya'dan ihrac edildim.

Tebdil-i nâm ve kıyafetle, iki defa Trabzon'a giderek istihsâl-i Meşrutiyete [Meşrutiyetin elde edilmesine] çalışdım. Sonra Kırım'a giderek, merhum İsmail Bey Gaspirinski'nin Bahçesaray'daki Dâr-ül-muallimîninde [erkek öğretmen okulunda] bir sene muallim ve müdirlik etdim.

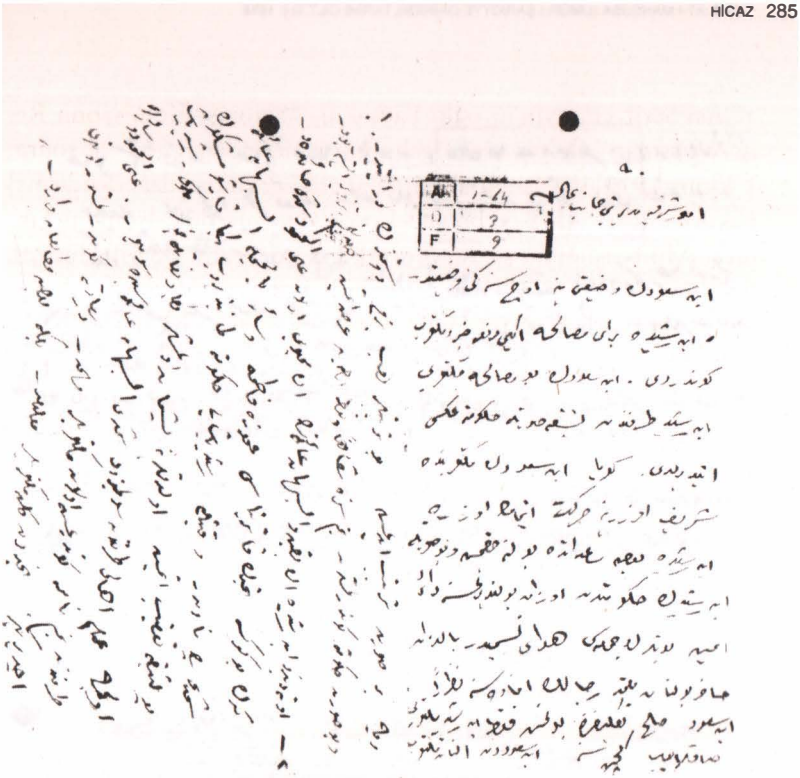
Oradan Kafkasya'ya geçerek ve Nuha şehrinde bir Dâr-ül-muallimin yapdırarak ve üç sene idare ederek bir sınıf, Türk ruhlu ibtidâî [ilkokul] muallimi yetişdirdim. Bir tarafda ahali-i İslâmiyenin terbiye-i fikriye ve muhafaza-i kavmiyeleriyle terakkî ve teâlîsine min-gayr-i haddin [fikren eğitimlerine, millî kimliklerini korumalarına ve ilerlemelerine ve yükselmelerine haddimi aşarak] mesâî-i mütemâdiyede bulundum. Tatil vakitleri Bakü'ye ve sâir Kafkas şehirlerine gider idim.

Rus hükûmetinin tevkif edeceğini istihbar edince, Dersaadet'e avdet etdim. Harb-i Umûmî'de Kanal ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'nde bulundum. Elyevm [hâlen] Hicaz Kuvve-i Seferiye Su Mühendisliği'yle, Kuyucu ve Burgucu Müfrezeleri Kumandanlığı uhde-i âcizânemde. İşe malzeme tedâriki içün, Medine'den Şam'a gelmiş iken hutût-ı hadîdîyyenin [demiryolu hatlarının] tahrib edilmesinden mahall-i me'mûriyetime avdet edemedim [görev yerime geri dönemedim.]"[210]

Levent Şahverdi Arşivi

Âsi Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın, "Siyonist Komisyonu Reisi Weissman" ile bir araya gelip görüşmesinden,[211] bir yıl sonra, 1 Ekim 1919'da "İstanbul İstitlâ'ât [haber alma, değerlendirme] Baş Memuru" Ali Bey, bölgedeki son duruma dair, İstanbul Emniyet Müfettişliği'ne şu raporu takdim edecektir. "Şerif Hüseyin Paşa'nın elyevm zîr-i hâkimiyetinde [hâkimiyeti altında] bulunan mıntıkalarda mütevattın [yerleşmiş] kimselere ve bâ-husûs [hususiyle] Mekke ve Medine'deki mücavirlere [oturanlara] kendi tâbiyyetini [yurttaşlığını] kabul etmedikleri takdirde, hıtta-i mezbûreden infikâk etmeleri [buralardan gitmelerini] lüzumunu ihtar etdiği ve teklif-i vâki'i kabul etmeyerek tâbiyyet-i asliyyelerini muhafaza etmek isteyenlerden bazılarının, Dersaadet'e geldikleri, istihbarât-ı mevsûkemiz [sağlam istihbaratımız] cümlesinden bulunmakla, arz olunur efendim."[212]

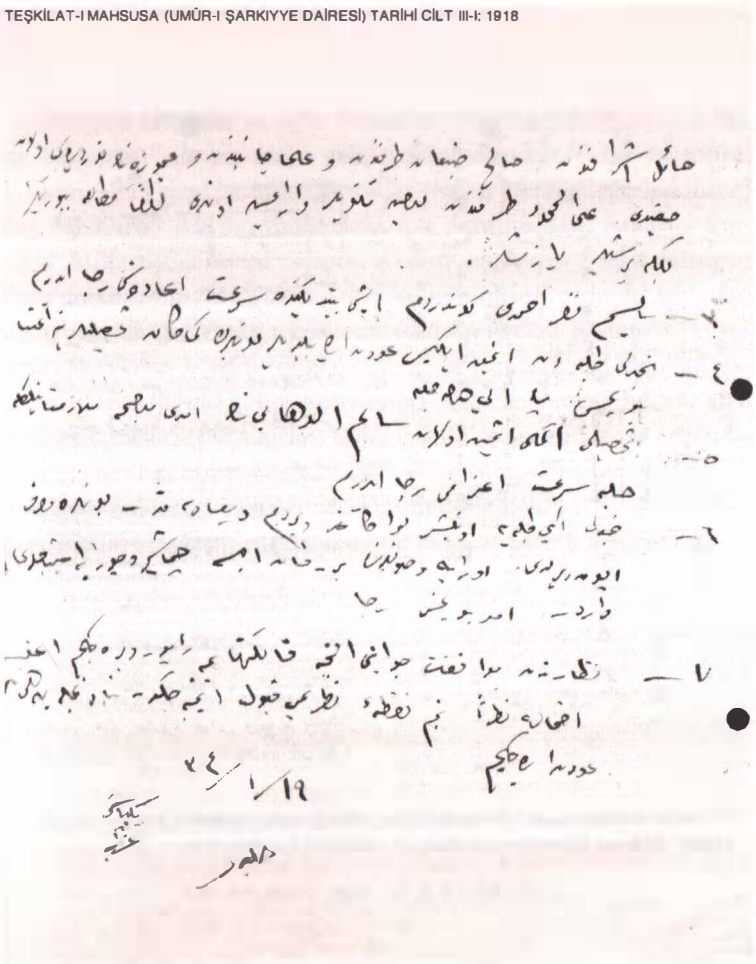
Levent Şahverdi Arşivi

"Özel görevlendirmeyle" İbn-ür-Reşid'in yanında bulunan Süvari Binbaşı Aziz'in, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz ettiği, 19 Ocak 1918 tarihli raporun birinci sayfası.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.9, 9a.)

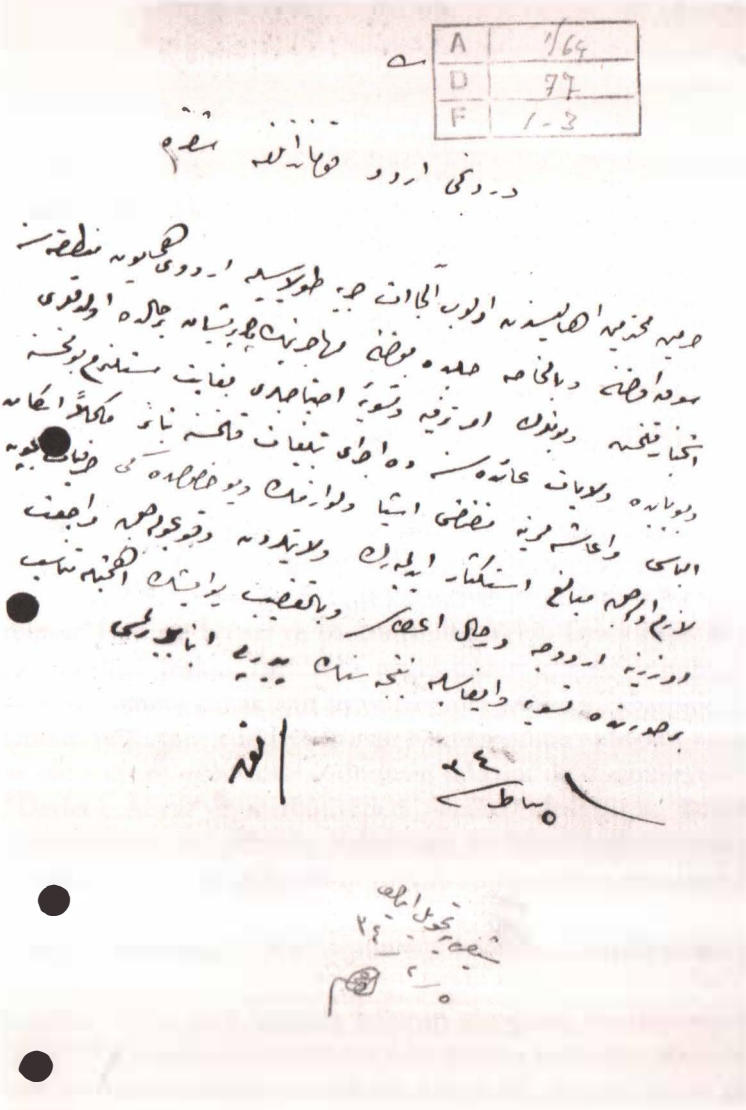
Levent Şahverdi Arşivi

"Özel görevlendirmeyle" İbn-ür-Reşid'in yanında bulunan Süvari Binbaşı Aziz'in, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'ne arz ettiği, 19 Ocak 1918 tarihli raporun ikinci sayfası.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.9, 9a.)

Levent Şahverdi Arşivi

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın, 4. Ordu Kumandanlığı'na, Hicaz'da halka yönelik aleyhte propagandaların siyaseten önünü kesilmesine dair emrı.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-3.)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Rumeli

1918

Balkan Harbi acısı, Rumeli'de kalanların ıstıraplarıyla hiç unutulmaz. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Bulgarların Batı Trakya Türklerine uyguladıkları işkence ve imha siyasetinin önünü almak için siyasî tedbirler alınması çabasındadır. Drama ve Kavala Türkleri, Yunan hâkimiyetinde oldukları hâlde ve daha sonra uğrayacakları intikam öfkesini de düşünmeyerek, "Devlet-i Âliyye'ye merbûtiyetleri nâmına" fedakârca, Bulgar menfaatlerine çalışmışlardır. Bulgarların, bu hizmetlere şükranları, acımasızca katliamdır. Rumlara yönelik imha usulünü aynı şekilde Türklere de tatbik etmektedirler. On beş yaş üstü Rum erkeklerin hepsi, "Bulgaristan'ın dâhiline alınmış" kadınları da zorla zahmetli işlere sürülmekte ve korkunç bir kıtlık ve açlıkla öldürülmektedirler. "El-ân silah başında bulunan yirmi beş bini mütecâviz [aşkın] Türk milislerinin evlâd ü ıyâli de aynı hıdemât-ı şâkkada, aynı kaht [aynı eziyetli hizmetlerde, aynı kıtlık ve açlık] içinde öldürülüyor. Hakaret ve şerefsizliğe duçar ediliyor."[1]

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Hariciye Nezareti'ne, bölgede yaşananları bu şekilde aktardıktan son-

Levent Şahverdi Arşivi

ra, Bulgarların takip ettikleri siyasetle neyi amaçladıklarını da üç maddede sıralar. 1. Batı Trakya'daki Osmanlı Devleti nüfuzunu tamamıyla kırmak. 2. Türklerin, Osmanlı Devleti'nden ümitlerini kestirmek ve "onları, Bulgar hükmünü kabule mecbur etmek." 3. Trakya'nın nüfusça çok ve güçlü Türkleri ile "ikinci derecede kalan Rum unsurunu" âciz bir azınlık alt seviyesine indirmek. Buna karşı, şimdilik bir askerî faaliyet gerçekleştirilemeyeceğinden, siyaseten her türlü tedbire başvurulmalı, çaba gösterilmelidir.

"Karargâh-ı Umûmi Şimendifer Şubesine me'mûr Erkân-ı Harb Binbaşı Subhi" Rumeli'dedir. Bölgede "seyahat ederek" gelişmeleri takip eder. "Mahrem ve zâtî" raporlar[2] hazırlar. "Arnavutluk ahvâli hakkında ma'lûmat ve Arnavutların âmâli" başlıklı raporundaki gözlem ve değerlendirmeleri, bölgede yaşanan güç mücadelesini gözler önüne sermektedir.

Makedonya'daki "zalim idarenin" Müslümanları "yok etmek" siyasetini gören, Yenipazar sancağı ile Kosova vilayetinin Mitroviçe ve Vulçitrin kazaları halkı, Avusturya-Macaristan'ın askerî işgali altında olmalarına rağmen, bundan memnun görünmektedirler. Bulgarların baskısıyla, askerlikten kurtulmak isteyen gençler, Üsküp ve Piriştine'den kaçıp Mitroviçe'ye gelmişlerdir. Sırbistan tarafından, adı geçen bölgelerde yaşayan Arnavutlar, Osmanlı Devleti ile imzalanan sulh antlaşması kararlarına göre henüz "Osmanlı Devleti teba'sı" kabul edildiklerinden dolayı, görünürde müttefik ülke vatandaşı muamelesi yapılmaktadır.

Buna karşılık Makedonya'da Bulgarlar, Müslüman ahalinin henüz Osmanlı teba'sı olduğunu tanımıyorlar, gelecekteki sulh antlaşmasında, tâbi olunacak hükümetin tayininde halkoyuna başvurulması genel kuralının uygulanması esasına dayanılacağından, buralardaki Müslümanların mevcudiyetlerini, her şekilde ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. "Makedonya'da 17 yaşından 50 yaşına kadar işe elverişli yani harekete kabiliyyetli bütün Müslümanlar, silahaltına alınmış ve cümlesi, yollarda istihdam edilmekde bulunuyor. Bunlar, iyi tegaddî ve telebbüs etmediklerinden ve ahvâl-i hevâiyyeden [beslenip giydirilmediklerinden ve hava şartlarından] dolayı, hastalıkdan mahv ü helâk olmakdadırlar."[3]

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa Avusturya-Macaristan işgali altındaki yerlerde bulunanlar, Lahey kararlarına göre, zorla askere alınmayıp, birkaç kez gönüllü olarak "beş on bin kişi cem' olunmuşdur."

Avusturya işgalindeki yerlerde "nâhiye" idaresi kurulmuştur. İlçelere bağlanmış ve işler belediyeler vasıtasıyla yürütülmektedir. Arnavutluk dâhilindeki memurların büyük kısmı da yerli halktandır. Avusturyalılar, üst düzey görevlerde, onları kontrol makamındadırlar. Her yerde açılan okullarda, "Latin harfleriyle Arnavutça" öğretilmektedir. Bazı hocalar ile "ihtiyarların hemen hepsi" buna karşıdırlar fakat çocuklarını okula göndermeyenler cezalandırıldıklarından dolayı, istemeyerek de olsa uymaktadırlar.

"Yenipazar sancağı ahâlisi kısmen Boşnak, kısmen Arnavut olduğundan, Mitroviçe dâhil olduğu hâlde, oraların Bosna-Hersek'e ilhakını taleb etmek üzre Avusturyalılar, bilhassa Hırvatlar tarafından propaganda yapılmakdadır."[4] Hırvatların gayesi, Sırbistan ve Karadağ'ın da içinde bulunduğu, büyük Hırvatistan Krallığı'nı kurmaktır. Bosna-Hersek ile Yenipazar sancağı ile Mitroviçe'yi de ilhak etmenin peşindedirler. Belgrad merkezli propaganda komitesi, Sırpça bildikleri bahanesiyle, Yenipazar sancağı ile Mitroviçe'ye, çoğunlukla Hırvat zâbitler atamakta, onlar da "bilhassa Sırblıları himâye ve muhafaza etmekdedir."[5] Keza, jandarmalar içinde de ağırlığı teşkil eden Hırvatlar, Arnavutlara son derecede baskı yapmaktadırlar.

Mitroviçe, Vulçitrin, Piriştine ve İpek gibi Arnavutluk'tan ayrı düşen kuzey bölgesi halkı da buraların "müstakil Arnavutluk'a ilhakının te'minine çalışmakdadırlar." Tabii ki bunun için de Osmanlı Devleti'nin yardımına muhtaçtırlar. Eğer gerçekleştiremezlerse, başka bir devletin tebaası olmak yerine Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek fikrindedirler.

Arnavutluk ile Arnavutların çoğunluk oluşturduğu yerleşim yerlerinde Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan propagandaları etkindir. Avusturya-Macaristan imparatorunun kardeşi Prens Maks ile maddi yardım ve himaye propagandasını yaparak, kamuoyunu kazanma çabasındadırlar. Son günlerde, Kuzey Arnavutluk'tan, masrafları Hariciye Nezareti'nce karşılanmak üzere, "ileri

Levent Şahverdi Arşivi

gelenlerin çocuklarından 20 kişiyi" Viyana'ya okula gönderirler. Oysa halkın büyük çoğunluğu, "çocuklarını, İstanbul'a mektebe göndermek istiyorlar." Bulgarlar ise Piriştine, Yerzerin ve Ohri bölgesinde ve Arnavutluk içinde şu propagandayı yaparlar. "Eğer, Prens Kiril'i kabul ederseniz, istiklâlinizi tanımakla beraber, Arnavudlarla meskûn yerlerin, Arnavudluk'a ilhak ve ilâvesini de te'min ederiz."[6] Prens Kiril, çok iyi Arnavutça konuşmakta ve hâlen de Arnavutça eğitim görmektedir. Onun bu eğitimini sürdürmesi, Bulgarların, Arnavutluk üzerindeki emellerini ispata yeterlidir.

Kendilerini hedefe oturtan propagandalara karşı Arnavutların arasında farklı fikirler ve akımlar mevcuttur. Eski hükümdar Prens David'in etrafını çevirenler, onun ve prensesin büyük boy resimlerini evlere asarak, dönmesi için propaganda yaparken, Avusturyalılar, onların bir daha dönemeyeceklerini söylemektedirler. Bulgar yanlılarının sayısı ise pek azdır. Halkın büyük kısmı, özellikle Orta ve Kuzey Arnavutluk'ta, Osmanlı Devleti taraftarıdırlar. Gençlerin tavrı da dikkat çekicidir. "Münevver gençler ise bir kimseyi ta'yin etmeyerek, sûret-i umûmiyyede, daha ziyade fâide göreceklerinden bahsle, bir Hıristiyan prens arzusunu izhâr ediyorlar [açığa vuruyorlar]."[7] Hıristiyan bir prensin, Arnavutluk'ta kalıcı olamayacağını ileri sürerek, ilk başlarda böyle bir adım atılsa bile, durumun kesinleşmesinden sonra, onu, her an indirmenin mümkün bulunduğu fikri güçlüdür.

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, Arnavutların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarına, topladığı gönüllülere gösterilen alakayla şahit olur. "İpek ahalisinden birçokları gelip, 'Bizden niçün gönüllü almayacaksınız? Biz, hükûmet-i Osmâniyye'ye sâdıkız ve ona hizmet istiyoruz. Yoksa, hâlâ bize dargın mısınız?' diyorlardı."[8] Arnavutluk'a gideceği işitilince, Orta Arnavutluk'ta binlerce kişinin, "Osmanlı Ordusu'na gönüllü gitmek üzre hazırlandıklarını" güvenilir kaynaklardan öğrenir. Kuzey Arnavutluk'ta ve İşkodra'da karşılama hazırlıkları ve gösteriler düzenlenmiştir. İşte bütün bunlar, Arnavutların Osmanlı Devleti'ne "pek büyük hislerle" bağlılıklarının işaretidir. Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi'nin görüştüğü birçok Arnavut, "şimdiki vaziyetin, kendi kabahatleri eseri olub, birkaç

Levent Şahverdi Arşivi

alçak ve âdi herifin eser-i cinâyeti olduğunu söyleyerek"[9] kendilerini temize çıkarmaya çalışırlar.

Kuvvetli ve akıllı bir propaganda ile Arnavutluk'u, Osmanlı Devleti için "muhafaza etmek pek kolaydır." Yapılması gerekenleri de Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, ayrıntılarıyla kaleme alır. Her şeyden önce "dışarıda görev yapacak kişilerin" çok iyi belirlenmesi ve seçilmesi lazımdır. Kişiyi değil, üstleneceği görevin şuurunda olanları tercihi, memleket menfaatlerinin icabıdır. Nedenini de bizzat şahitliğiyle gözler önüne serer. "Oralarda tesadüf etdiğim 'Salih Hoca' gibi kimseler işe yaramaz. Kendisinden suâl etdiğim şeylere, muvafık bir cevap alamadım. Yani mu'ayyen bir emel ve fikr ile çalışmıyordu. Mitroviçe'de, Piriştineli Hüsnü Bey'e intisâb etmişdir [bağlanmıştır]. Gerçi ticaret bahanesiyle, öteye beriye gidiyorsa da fâideli bir hizmet görmekde olduğuna kanaat hâsıl edemedim. Bu gibi kontrol edilmesi mümkün olmayan veya pek müşkil olan vezâif-i hâriciyede [dış görevlerde] istihdam edilecek eşhâsın [kişilerin] pek büyük bir aşk ve muhabbet-i vataniyyeye mâlik, fedakâr, cesur ve her hususça emniyyetli ve mücerreb [denenmiş] ve biraz zeki ve âlim olması lâzım gelir."[10] Osmanlı Devleti, "Arnavudluğun, Arnavudlarla meskûn mahallere teşmîli [yayılması] sûretiyle teşkil ve ihyasına" çaba gösterir ve bunu da uygun biçimde Arnavutlara anlatır ve açıklarsa, muhaliflerin dahi kalbini kazanır.

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, Arnavutluk'ta bahsettiği çerçeve dâhilinde arzulanan seviyeye gelinmesi için, basında makaleler yayınlanması ya da "Hükûmet-i seniyyeye mensub olmadığı ma'lûm" herhangi –mesela *İkdam* veya *Tasvir-i Efkâr*– gibi günlük gazetelerin, Arnavutluk meseleleriyle ilgili yayınlarda bulunması, Arnavutların bağlılık, sadakat ve minnettarlıklarını artıracağı, kanaatindedir. Buna gelecek itirazlara cevabı, akılcı ve gerçekçidir. "Siyasetde hissiyâtın hükmfermâ [hükmeden] olamayacağını ve mâzideki şeylerin, şimdi hükmü olamayacağını söylüyorum."[11] Devam eden harpte, Osmanlı Devleti'nin zaferi için dua eden Arnavutlar, birkaç seneden beri karşılaştıkları zulümden, çektikleri sıkıntılardan dolayı, Osmanlı idaresi zamanına büyük bir özlemle bakmaktadırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Rumeli, maddeten Osmanlı Devleti'nden ayrı düşmüşse de "ma'nen bâkîdir." Hatta, "manevî bağlılığı" Balkan Harbi'nden önceki bağlardan daha da kuvvetlidir. Avusturya-Macaristan ve Bulgar hükümetleri de bunun farkındadırlar. "Balkan'da, Müslümanlara cümleten 'Türk' tesmiye olunur [isimlendirilir]; Arnavudlar da Müslüman olduklarını anlatmak için 'Türk'üz' derler."[12] Bulgarlar, gelecekte Rumeli'de güçlü bir Müslüman unsuru bulunduğu takdirde, bölgenin Osmanlı Devleti'nce kurtarılmasının pek güç olmayacağını bildiklerinden, buralardaki zavallı, çaresiz Türkleri ve Müslümanları hızla imhaya çalışırken; Avusturya-Macarlar da farklı bir siyasetle, Arnavutların Osmanlı Devleti'yle her türlü ilişkisini kesmeye çaba sarf etmektedirler.

"İslâmiyet", Rumeli'de belirleyici en kuvvetli bağdır. Arnavutlar, "kendileri pek dindar olmadıkları hâlde" Cuma namazlarında, Erkân-ı Harp Subhi'yi safları arasında görünce, başka bir gözle bakmaya ve her sözünü farklı değerlendirmeye başlarlar. Dolayısıyla orada görevlendirilecek kimseler, "onlara karşı dindar gözükmek ve bu sûretle pek kavî olan rabıta-i İslâmiyeden istifâde etmek mecbûriyyetinde bulunacaklardır."[13]

Balkan Harbi sonrasında, Rumeli'den Anadolu'ya göç eden "binlerce aileler vardır ki" bütün geçimleri, geride bıraktıkları mülklerin korunması ve gelirlerin sahiplerine temin ve ödenmesi de memleket için önemli bir meseledir. Barışta, bu maddenin dikkate alınması, Anadolu'ya gelen bütün Rumeli halkı için hayatîdir. İmzalanacak bir barış antlaşmasında, işgal edilen toprakların geleceğinin halkoyuyla belirlenmesi hususu, Balkanlar için kabul edilecek olursa, bazı konular göz ardı edilmemelidir. Halk oylamasına gidilirse, mutlaka harbe katılan devletlerin temsilcilerinden kurulu bir komisyon atanmalıdır. Çünkü Bulgarlar, Makedonya'da zorla oyları toplamaya çalışmaktadırlar. Üsküp civarındaki köylerin muhtarlarından mühürleri isteyince, onlar da Üsküp'e gelerek ileri gelenlere danışırlar. Mühürler, zorla ellerinden alınınca, Bulgarlar, istediklerini yazıp mühürleyerek, Makedonya halkının kendilerini istediklerini, dünyaya ve barış komisyonlarına gösterip ilan edeceklerdir.[14] Bunu önlemenin yolu, serbestçe oy kullanılmasının

Levent Şahverdi Arşivi

sağlanmasıdır. Harp yüzünden Rumeli'den gidenlerin oyları da toplanmalı ya da geri dönüp oylamaya katılabilmeleri için "üç aylık izin" verilmelidir. Rumeli'den Müslümanların göçü önlenmeli, şimdiki nüfus tespit edilmelidir.

Maksat, Rumeli'de bağımsız Makedonya ve Arnavutluk devletlerinin kurulmasıdır. Her iki idarenin siyasî sınırlarının belirlenmesinde çoğunluğun ve Osmanlı Devleti'nin menfaatleri göz önüne alınarak, Üsküp ve Manastır'ın da katılmasıyla, Arnavutluk'un güçlendirilmesidir. "Gerek Makedonya gerekse Arnavudluk'taki Müslümanlar, kendi hayatlarının te'minini, hükûmet-i Osmâniyye'den beklemekdedirler."[15]

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, Viyana'da bulunduğu kısa sürede gözlemlediği en önemli eksiklik; "Avrupa'da Türk ve Osmanlı propagandası"nın hiç yapılmamasıdır. Viyana'da, halkın kendisini "Bulgar zâbiti" sanmaları, çok acıdır. Bu algı, iki kez Viyana'yı kuşatan Osmanlı Devleti'nin değil, "henüz otuz kırk senedir meydana gelen Bulgarların, Avrupa'da yapdıkları propagandanın farkını" gösteren somut delildir. Her tülü vasıtayı kullanarak propaganda yapan Bulgarların aksine, "Avrupa'da pek çok Türk olduğu hâlde, hiçbir kimse, propaganda yapmasını bilmiyor veya böyle bir fikre mâlik değildir."[16]

"O hâlde bunu gidermek için neler yapılmalıdır?" sorusunu, Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, maddeler hâlinde cevaplamaktadır. 1. Viyana, Budapeşte, Berlin, Münih gibi büyük şehirlerde, buradaki istihbarat büroları gibi yerlerde, Ordumuzun şânını, büyüklüğünü gösteren muharebe safhalarına ait tablolar sergilenmelidir. 2. Basından bazı kişiler elde edilerek, "Osmanlılık ve Türklük" hakkında bilgiler veren makaleler yazdırılmalıdır. 3. Elçilik ve askerî ataşelik çalışanları, bu gibi propaganda fikirlerine alıştırılmalıdır. 4. Askerî kalpak ve kabalaklarımıza, Osmanlılığı gösterecek bir işaret –ay yıldız– yerleştirilmelidir. 5. Resmî gazetelerle, *Bild*, *Die Welt* gibi, yarısı Türkçe yarısı Almanca gazetelerin Avrupa şehirlerine gönderilmesi gibi çeşitli vasıtalarla, kendimizin Avrupa'ya öğretilmesinde, son derecede özenli hareket edilmelidir.[17]

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, Kuzey Arnavutluk bölgesinden gönüllü toplanması için aldığı emirle, önce Viyana'ya, oradan da

Levent Şahverdi Arşivi

Baden'deki Avusturya-Macaristan genel karargâhına gider. Arnavutluk işleriyle görevli şubedekilerle görüşür ve bölgeye seyahatine karar çıkarttırır ancak üst makamdan, sadece "Yeni Sırbistan" dâhilinde Mitroviçe ile Vulçitrin'den gönüllü toplayabileceği, Arnavutluk'a gidemeyeceği tebliğ edilir. Bunun üzerine birkaç zaman sonra yeniden karargâha giderek, Erkân-ı Harbiye reisiyle görüşür. Ohri ve Perspa gölleri arasındaki Osmanlı müfrezesini ziyaret edeceğini, Çetine'deki şehit mezarlarının toplanması hususunda, Harbiye Nezareti'nden şifahî emir aldığını söyleyerek, Arnavutluk üzerinden Çetine'ye geçmesine izin verilmesini rica eder. O da reddetmez ve yeni bir emir düzenlenir.

Viyana'dan Belgrad'a gelen Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, Sırbistan Genel Valisi General von Bremen'le görüşür. General, gönüllü toplamakta fazla başarılı olamayacağını söyler. Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, oradan ayrılır ve Üsküp üzerinden Mitroviçe'ye gelir. Gönüllü toplamak için gerekli girişimlerde bulunur ve propagandaya başlar. Mitroviçe ve Vulçitrin belediye başkanlarına, gönüllülerin gitmelerinin istenmediği, bölgedeki kumandanlık tarafından tebliğ edilir. Hükümetin, o sıralarda Bulgarların Üsküp'te tutukladıkları eski Piriştine mebusu Hüsnü Bey'in adamlarının, İsa Bolatin'in "biraderzâdesi Tufeyl ve Arnavud yerli tabur kumandanı, sâbık jandarma zâbitânımızdan Yüzbaşı Derviş ile bu gibi pespâyelerin muhalif propagandalarına rağmen"[18] yüzlerce gönüllü, kaydolmaya koşarlar. İpek ve Yenipazar'dan da birçok kişi gelerek, Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi'yi, oralardan da gönüllü toplamaya davet ederler. Avusturyalı sivil ve askerî makamlar ise her geçen gün daha da çok engeller çıkarmayı sürdürürler.[19]

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, yetkililerle bizzat görüşmesine rağmen bir ilerleme sağlayamayınca, Osmanlı Ordusu'nun Avusturya Askerî Temsilcisi Pertev Paşa'ya; İpek, Yenipazar ve diğer Müslüman bölgelerinden gönüllü toplamasına izin almasını yazar. O da cevabında, Avusturyalıların olumsuz karşıladıklarını, durumu, Harbiye Nezareti'ne arz ettiğini bildirir. Geçen süre içinde, gönüllüler sayısı gittikçe artar. Bütün engellere rağmen, Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, "585 gönüllüyü Dersaadet'e sevk eder."[20] Bu sayı-

Levent Şahverdi Arşivi

da gönüllünün gönderilmesine, herkes şaşırır. Avusturyalı general, hayretini gizleyemez ve şunları söyler. "Bu kadar gönüllü toplayabildiğinizden dolayı muvaffakıyyetinizi tebrik ederim. Zira biz, yerli gönüllü taburu içün 45 nefer, hatta yalnız bu iki mıntıkadan değil, beş mıntıkadan bile toplamak istedik, muvaffak olamadık. Bu Arnavudların, size olan merbûtiyyeti cidden şâyân-ı hayretdir. Bidâyetde [başlangıçta] güya ahvâle vâkıf olanlar, bana dediler ki hiçbir kimse gelmeyecekdir. Bunların, ahvâle vâkıf olduğuna kani' oldum. Hâlbuki sizin ümidleriniz dâima büyük idi. Ve şimdi de hakikate tamamen tevâfuk [uygun] oldu."[21]

General, takdirlerini belirtse de daha sert tedbirlere başvurulur ve aleyhte propagandaya hız verilir. Halka, "Nereye gideceksiniz? Osmanlı Ordusu'nda açlıktan ölüyorlar" sözlerine karşılık veren gönüllüler, "Biz, babamıza gideceğiz" deyince de "Âdi ve alçak münafıklar. Babanız öldü" diye bağırırlar. Bir süre sonra da Mitroviçe ve Vulçitrin belediye reisleri, "memleketi boş bırakmanın" zararlı olacağını öne sürerek, gönüllülerin gitmesini istemezler. Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, hazır olmalarına rağmen, ikinci kafileyi sevk edemez. Mitroviçe'de daha fazla kalmaz, Üsküp-Pirlepe-Resne güzergâhıyla Ohri'ye varır. Birkaç gün geçer ve 19. Avusturya-Macaristan Kolordusu irtibat zâbiti, telefonla, kendisine ulaştırılacak özel bir emir bulunduğunu, Elbasan'a gelmesini rica eder.

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi, Elbasan'a gider. Özel emir, Avusturya-Macaristan Ordusu Başkumandanlığı'ndan, Pertev Paşa'ya gönderilen yazının bir suretidir. Gönüllü toplanmasına dair değerlendirmeden sonra, Arnavutluk ve Karadağ'a gitmemesi ve verilen seyahat belgesini iade etmesi istenmektedir. Mecburen, Üsküp üzerinden Baden'e geri döner. Genel karargâhta, Arnavutluk işlerine bakan "Hıristiyan Boşnak bir erkân-ı harb yüzbaşısı" ile görüşür. Neden engellendiğini sorunca, yüzbaşının yaptığı açıklama şaşırtıcıdır. Mitroviçe'de gönüllü toplanmasına karşı çıkan halk, yardım istediğinden dolayı hem bu karar alınmış hem de aynı sebeplerle, Arnavutluk'a gidişi uygun görülmemiştir.[22]

Gönüllü toplanmasına, Avusturyalıların önce olumlu yaklaşıp sonra tam aksine davranmalarını, Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi tah-

Levent Şahverdi Arşivi

lil eder. Müttefik Avusturya-Macaristan Genel Karargâhı, gönüllü toplama talebini görünürde kabul etmiş ancak yapılan çağrıya kimsenin icabet etmemesini, "gizlice ve arkadan" emretmiştir. Geçen Ağustos ayında, Yenipazar ve Taşlıca'daki propagandalarının sonucunda, Boşnaklar tarafından, buraların Bosna-Hersek'e ilhakı istenmiştir. Buna dayanarak, gönüllü toplamayı, sadece Mitroviçe ve Vulçitrin ile sınırlandırmışlardı çünkü bu kazalarda yaşayan Arnavutlar, Arnavutluk'a katılmak istiyorlardı. Bölgedeki "İslâm unsurunun muhafazasının" Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan'ın ortak çıkarları gereği olduğu öne sürülmüş ancak gerçeğe uygun değildir. "Vulçitrin kazasında hemen hiç Sırp bulunmadığı gibi, Mitroviçe ve Vulçitrin'den gelecek bir iki bin Müslüman gönüllü, nüfus-ı umûmîye nazaran hiçbir te'sir yapmayacakdı."[23] Bunu bilen Avusturya-Macaristan hükümeti, Arnavutların Osmanlı Devleti'ne bu derecede desteklerini ve bağlılıklarını göstermelerini, çıkarlarına aykırı görmüştür. Çünkü "Her ne kadar hükûmet-i Osmâniyye'nin, oraları maddeten istirdâd [geri alıp] ve ilhak etmeyeceğine kani' idiyse de yapılan propaganda ve te'sirlerle bir ilhak-ı ma'nevîyeden havf etdi [korktu]."[24]

İşkodralı Edhem de Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi'nin faaliyetleri esnasında yanındadır. O da ayrıca bir rapor[25] hazırlar.

Kosova'da gönüllülerin yazıldığına dair haberler; Yenipazar, Seniçe, İpek sancaklarıyla çevrelerine ulaşınca, Müslümanlar, birbirleriyle yarışırcasına müracaat etmeye koşmuşlar, kendi bölgelerine de gelmelerini rica etmişler ancak müttefik Avusturya-Macaristan hükümetinin izin vermeyip engellemesi, "birkaç bin kişilik bir kitlenin mahrum-ı emel kalmasına sebeb-i müstakil teşkil eylemişdir."[26] Avusturyalılar, Müslümanlardan oluşan bir takip taburunun eksiklerini tamamlamak üzere başvuranların aylık maaşla emre alınacaklarını ilan etmeleri, hiç kimseden rağbet göstermezken, Osmanlı Devleti'nin bir teklifine koşup yazılmalarını hayretle karşılamışlardır.

Mitroviçe, Vulçitrin, Yenipazar Müslüman halkı, Osmanlı Devleti'ne sadakatlerinin bir eseri olarak, korkusuzca, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne "kırk üç bin küsur kuronluk bir hediye toplayarak"

Levent Şahverdi Arşivi

Erkân-ı Harp Binbaşı Subhi ile İşkodralı Edhem'e teslim ederler. Yenipazar'daki Avusturyalı bölge kumandanı, işin öncülerini getirtip, "Yardım vermeyiniz!" zemininde emretmiş ancak kimsenin dinlemediğini görünce, bu kez "Hiç olmazsa yardımın miktarı az olsun!" diye, soğuk bir tavırla, bazı nasihatlerde bulunmuştur. Müslümanlardaki bu sosyal davranış, sırası geldiğinde her türlü fedakârlığa hazır olduklarının açıkça ispatıdır.

Arnavutluk'un idaresini ele geçirmek için, Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan arasında amansız bir mücadele vardır. Avusturya-Macaristan, Arnavutluk'un başına, Avusturya imparatorunun kardeşi Maks'ı; Bulgaristan da Bulgar kralının oğlu Prens Kiril'i getirebilmek amacıyla, ellerindeki maddi imkânları kullanarak propaganda yapmaktadırlar. Bütün çabalarına rağmen, halkta bir tesir izi yoktur. Bulgarların hedefi, ileride Makedonya ve Arnavutluk'u birleştirip, Bulgaristan'ı büyütmektir. Prens Kiril'e Arnavutça konuşup, eğitim görürken; "her ne hikmete mebni ise, Ohri'de kimsenin Arnavudca konuşmamaları için, taraf-ı hükûmetden tenbihât [uyarılar] icra kılınmakdadır."[27]

Seniçe, Taşlıca, Yenipazar sancakları temsilcilerinin katıldığı ve "Avusturya'dan iki kontrol memurunun" da hazır bulunduğu genel toplantıdaki müzakerelerde bazıları, sancakların, Bosna vilayetine ilhakı lüzumunu ileri sürmüş ve bazıları da bu sancakların büyük bir kısmının Arnavutluk'un ayrılmaz parçası ve yerleşik halkın çoğunluğunun Arnavut olduğunu söyleyerek, karşı çıkmışlardır. Mitroviçe ve Vulçitrin kazaları halkı, toplantının gayesini daha önce tahmin ettiklerinden, bu davete hiç yanaşmamışlar, toplantı sonunda, Bosna'ya ilhakı arzu edenler, Avusturya-Macaristan hükümetine bu arzularını dile getiren dilekçe yazmışlardır. Aldıkları cevapta, kendilerine teşekkür edilmiş ve şimdilik isteklerinin ileri bir vakte bırakıldığı bildirilmiştir.

Avusturya-Macaristan Hariciye Nezareti'nden, işgallerindeki Arnavutluk beldelerindeki resmî dairelere, belediyelere gönderilen gizli genelgede, öteden beri Arnavutluk'un başına "İslâm prensinin ta'yin talebini" Müslümanlara telkin eden cemiyetler hakkında gerekenin yapılması ve "bu Türkiye politika ve propagandasının

Levent Şahverdi Arşivi

tevessü'üne [yayılmasına] meydan verilmeksizin, kat'iyyen imhasına" hızla hareket edilmesi, önemle hatırlatılınca "Vulçitrin ve Mitroviçe kazaları belediye reisleri İzzet ve Ferhad beyler tarafından pek mahremâne olarak bildirilmiş ve bu işe ziyadesiyle ehemmiyyet verilip, ehl-i İslâm her bahânelerle tazyîk ve tehdîd edilmekde bulunmuşdur."[28]

Bulgarların Ohri'deki İslâm ibadethanelerine yönelik faaliyetlerinde kökten imha anlayışına dayalı bir siyaset hâkimdir. "Ohri'de, Evkaf Nezareti'nin parasıyla inşa edilmiş bulunan Hacı Şükrü Efendi'nin câmi'-i şerifesi, Bulgarlar tarafından hedm edilip [yıkılıp] enkazı ve kiremitleri kaldırılmışdır. Ohri'de Ayasofya Câmi'-i Şerifi, Bulgarlar tarafından, kiliseye tahvil edilmişdir."[29] Resne'ye bağlı köylerde yaşayanlar sürgün edilmekte, çeşitli bahanelerle önde gelen kişiler bölgeden uzaklaştırılmakta, vakıf mallarına usulsüzce el konulmakta, karşı çıkanlar hapsedilmekte ve dayanaksız bahanelerle katledilmektedirler. Bütün gayeleri, "İslâmların bir kısmını katl sûretiyle imha ve kısm-ı bâkîsini hicrete icbâr etmekle [kalanları da göçe zorlamakla] İslâm nâmını tamamiyle imâte [öldürmek] ve imhâ etmeye ma'tuf bulunuyor."[30]

"Köstence[31] Osmanlı Askerî Murahhaslığı Hey'etine Me'mur Müfettiş Mehmed Kemal" hazırladığı raporda,[32] Köstence-Cernavoda (Boğazköy)[33] hattının güneyindeki bölgedeki inceleme, gözlem ve değerlendirmelerini kaleme alır.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Besarabya'ya[34] karşılık Dobruca Romanya'ya bırakıldığında, bölgede yaşayan Rumenler, nüfusun %36.3'ünü teşkil ederken, –çoğunluğu Türklere ait olmak üzere– diğer unsurların oranı %63.7'dir. Rusya ile Bulgaristan ve Balkanlar arasında engel olması niyetiyle, Romanya, arzusu dışında yapılan değişimle idaresi altına giren Dobruca bölgesinde, Rumenlerin azınlıkta bulunması, emelleriyle uygun değildir. Bu sebeple, aradan geçen otuz dört yılda, yerel unsurların siyasî haklarını tanımamış, önce "hususî komisyonlar" sonra da "imtiyazlı kanunlar" ile yönetmiştir.

Romanya idarecilerinin geçen yıllar boyunca tek siyasî meselesi, "Dobruca'da, Rumen unsurunun tezyîd-i mikdârına [sayısını

Levent Şahverdi Arşivi

artırmaya] münhasır kalmışdır."[35] Osmanlı Devleti'nce verilen tapularla hak sahibi kişilerin arazilerinden eşit biçimde kesilen üçte biri ile diğer hazine arazileri, Romanya'nın diğer bölgelerinden buraya göç ettirilenlere dağıtılıp iskân edilmişlerdir. Gerek yabancıların yoğun bulunduğu yerlerde gerekse çeşitli boş mevkilerde, özellikle göçmenlerden oluşan "köyler teşkiline gayret edilmiş" ve sonunda belirlenen amaca ulaşılmıştır.

Dobruca, Romanya'ya bırakıldığında, sadece kuzey taraflarda 93.000 civarında nüfusa sahip Müslümanlardan tapulu arazi sahiplerinin çoğunluğu, mal ve mülklerini satıp yavaş yavaş Osmanlı Devleti topraklarına göç ederler. Yıllık üç frank vergi karşılığında, otuz sene kullanılmak ve peş peşe üç defa verilmediği takdirde, hakkın kaybolacağı şartıyla "nüfus başına onar hektar tarla verildiği sırada" bundan faydalanamayan topraksız Müslümanlar da tarlalarını ellerinden çıkarıp göçe mecbur kalırlar. Sonuçta, nüfusları da üçte bire düşmüş, gidenlerin yerine Rumenler otururken, Bulgarlar da hem arazi sahibi olmuşlar hem de sayıca artmışlardır. Rumen nüfus oranı 1905 yılında %48'e, 1909-10'da %55'e kadar çıkar. Köstence ve Tulca sancaklarını içinde bulunduran Dobruca'nın, 1909-10 sayımındaki milliyet ile nüfuslarının toplam rakamları şöyledir: "Rumen, 168.140; Türk ve Tatar, 36.450; Bulgar, 41.978; Rus, 15.784; Lipoven, 15.335; Rum, 9.919; Alman, 8.210; Çingâne, 5.217; Musevî, 4.384; Gagauz, 3.758; Ermeni, 2.951; İtalyan, 1.507; diğer unsurlar, 2.884. Dobruca, yekûn-i umûmî, 326.477"[36]

Dobruca'da bugün için ekilebilir 615.819 hektar arazinin, 392.786 hektarı Rumenlerin elindeyken, kalan 223.033 hektarı da diğer unsurların tasarrufundadır. Bu durumda Rumenler, arazinin 2/3'üne, diğer milletler de 1/3'üne sahiptir. Rumenler, sayıca üstünlüğü ele geçirdikten sonra, Romanya hükümeti, Dobruca halkının siyasî haklarını tanıyınca, ilk defa 1912 seçimlerine katılmışlar ve tabii ki çoğunluk kazanılmıştır. Yine de ihtiyatı elden bırakmayan Romanya hükümetince, Bulgarların çoğunluk teşkil ettiği "Tulca sancağına tâbi' olan Babadağ kazası Köstence sancağına ve ekseriyyeti Rumenlerde olan Hırsova kazası da Tulca'ya ilhak olunmuşdur."[37]

Levent Şahverdi Arşivi

Romanya idarecileri, geçen otuz dört yılda, Dobruca'nın kalkınması için üzerlerine düşeni, imkânlar dâhilinde yapmışlardır. Vergilerin toplanmasının, mükellefleri hoşnut edecek esaslara ve kurallara bağlanması sayesinde, Köstence mükemmel bir liman hâline dönmüş, Tuna Nehri üzerine büyük bir köprü yapılmış, kasabalar arasında yollar açılmış, emniyet ve asayiş sağlanmış, tarım teşvik edilmiş ve %95'i çiftçilerden oluşan halkın serveti ve refahı artmıştır.

Dobruca Müslümanları, Rumenlerle ve diğer unsurlarla uyum içindedirler. Hayat ve geçimleri, diğer memleketlerdekine az çok benzemektedir. Çoğunlukta ya da azınlıkta yaşadıkları köylerde, "birer mektebleri bulunmasına rağmen muktedir muallimlerin" yokluğundan dolayı, çocukların ilköğretimleri çok eksik kalmaktadır. Romanya hükümetince, bütün küçük çocukların, Romanya ilk mekteplerine devama mecbur tutulmaları, Müslüman çocuklarının ilköğretimini bir kat daha azaltmış ve güçleştirmiştir. Müslüman köylerindeki mekteplerin çoğu, "muharebede yanmış ve yıkılmış olduğu hâlde, büyük bir kısmı, yeniden sarf-ı himmet ve gayretle ta'mir ve küşâd edilerek [açılarak] elyevm, çocukların ta'limine devam edilmekdedir."[38]

Müslüman gençler arasında ahlâk bozukluğu artmış ve içki gizlice kullanılmaktaysa da kumar yaygınlaşmış bir hâldedir. "Kız kaçırmak âdeti, köylerde elan câridir." Köstence ve Mecidiye'de, mektepten kaçan Müslüman çocukların, viraneler arasında bir nev'i kumar oynadıklarına bizzat şahit olunmuştur.

Romanya'nın 1916'da harbe girişine kadar, Dobruca bölgesinde hayat, olağan akışında devam etmiş, hububat işleri ve transit işlemleri artmıştır. Bu tarihten sonra harbin baskısı, burayı da etkilemeye başlamıştır. "Dobruca'daki Türk, Tatar, Bulgar ve Almanların arasında zekâ ve dirayetiyle ma'ruf olanlarla bil-umûm teb'a-i Osmâniyye, bulundukları kasaba ve köylerden alınarak, Romanya dâhiline sevk edildiği gibi"[39] Tutrakan ve Silistre cephesinin çökmesiyle, ordunun geri çekilme güzergâhındaki bütün köyler de boşaltttırılıp iç kesimlere gitmeye zorlanmışlar; yük ve diğer hayvanlarına, arabalarına el konulup askerler tarafından alı-

Levent Şahverdi Arşivi

nıp götürülmüştür. Köstence'nin güneyindeki, Pîr Veli köyünde, 23 Müslüman, Bulgarlara hafiyelik ettikleri suçlamasıyla, haksız yere, Rumen askerlerince kurşuna dizilerek katledilmişlerdir.

Romanya Ordusu'nun çöküşüyle ricatinden sonra, Güney Dobruca'ya giren Müttefik Devletler askerleri, kısa sürede Köstence-Cernavoda hattını işgal ederler. Bulgar askerleri, geçtikleri yol üzerindeki Rumen ve Müslüman köylerini yağmalarlar. Bu sırada zorla ayrıldıkları köylerine geri dönen çaresiz köylülere rastladıklarında da onların arabalarını, hayvanlarını gasp etmekten de çekinmezler. Silistre'den Tuna sahili boyunca sıralanan Bulgar köylerine ise dokunulmamıştır.

Dobruca'daki Müttefik Devletler askerlerinin çoğunluğunu Bulgarlar oluşturmaktadır. Romanya Ordusu tarafından bırakılan erzak ve harp malzemeleri depolarını korumak, Müttefik kuvvetlerin iaşesini sağlamak için, Dobruca'nın hemen her köyünde, Bulgarlar, birer müfreze veya birkaç asker bırakmışlardır. Bu askerler, bulundukları köylerdeki Müslüman, Rumen, Alman halkın bazı yerlerde, ev eşyalarına kadar el koydukları gibi, Müslüman kadınların "namusuna tasalluttan geri durmamışlardır." Osmanlı Ordusu güzergâhında ya da karargâhları civarındaki Müslüman köylerin halkı, korunmaları için müracaat etmişler ve talepleri hemen yerine getirilmiştir.

Müttefik kuvvetlerin Bükreş'i düşürememeleri ve mevcut uygun olmayan durumu iyileştirmek amacıyla Güney Dobruca'da Taşoğlu köyü ile Tuna Nehri arasındaki müstahkem hatta çekilirler. Bulgarlar da bunu fırsat bilip, "250 hânesi Müslüman ve 5 hânesi Bulgarlardan ve bakıyyesi Rumen'den mürekkeb olmak üzre, cem'an 1.100 hâneyi ve tarihî bir kal'a ile Cennetmekân Mahmud Hân-ı Sânî devri hâtırâtından olarak, dilnişîn [lâtif] bir câmi'-i şerifi hâvî olan Hırsova kasabası da dâhil olduğu hâlde"[40] söz konusu hat yakınlarına kadarki köylerin büyük bir kısmını –bazılarının enkazı bizzat görülmüştür– yağmalayıp yakmışlardır. Gerekçe olarak da buralarda Rumen ve Rus askerlerinin barınamamalarının sağlanması gibi bir sebep ileri sürmüşlerdir. Bulgar Kumandanlığı'nın, Hırsova halkının "yarım saat içinde" şehri terk etmeleri emrinin

Levent Şahverdi Arşivi

gereği yapıldıktan sonra, "bini mütecâviz yük arabasının kasabaya girerek, mütemadiyen zahire ve eşyanın taşındığını ve ba'de şehre ateş verilmiş olduğu, bu vuku'âtı biz-zât görenler tarafından, Hırsova'da ifade edilmişdir."[41]

"Almanların idare ettiği merkez-i Dobruca, altı kaza ve kırk yedi nâhiye ve iki yüz üç pâre köyden müteşekkil olan Köstence sancağına inhisar eylemekdedir [sınırlıdır]."[42] Dobruca merkezinde, Almanların mülkî memurları yoktur. Köstence'deki Lojistik Destek Müfettişliği'nin kararları ve emirleriyle; mülkiye, adliye, maliye ve ilmiye işleri, askerî görevliler tarafından yürütülmektedir. Köstence sancağında, altı ay önce yapılan sayımda çıkan sonuca göre, nüfusun toplamı 170.000'dir. Rumenler %50; Müslümanlar (Türk-Tatar) %25; Bulgarlar %18; diğer unsurlar %7 olarak gösteriliyorsa da mecburî sebeplerden dolayı sayım sırasında burada bulunmayanlar dikkate alındığında, nüfusun daha fazla olduğu görülecektir.

Bulgarlar, bütün imkânları seferber ederek, Dobruca'nın tamamen Bulgaristan'a ilhakına yönelik propagandalarına devam etmektedirler. Babadağ'da, "ilhakı isteyen" gösterişli bir de kongre toplarlar. Dobruca'nın Romanya idaresindeki kısmında yaşayan Müslümanlar adına, Bulgar gazetelerinde bir bildiri yayınlanır. Romanya hükümetinin kötü yönetiminden, zulmünden bahsedilmekte, Bulgaristan idaresinin kendileri için kurtuluş olacağı söylenmektedir. Yapılan araştırma sonucu, söz konusu bildirinin, "Bulgaristan hükûmetinin ibrâm ve tazyîkiyle [zorlama ve baskısıyla] yazılmış olduğu"[43] anlaşılır. "Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakını te'min maksadıyla propaganda yapmak üzre" Sofya'ya giden, "Dobruca'nın Müttefikler orduları tarafından işgali akabinde, Sofya hükûmetinin Bulgaristan'a gönderdiği ajanlar vasıtasıyla, Babadağ'da teşkil ettirilmiş olan Dobruca meclis-i millî-i merkezisi"[44] temsilcileri, Müttefik Devletler elçiliklerini ziyaret edip, hazırladıkları diplomatik notayı takdim ederler.[45]

"Propaganda programının" gereği olarak, Bulgaristan hükümeti tarafından, Müslümanların hoşnutluğunu kazanmak için, Dobruca'ya "Müslüman muallimler" gönderilmeye başlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdiye kadar 20'si gitmiş, 50 kadarının da seçiminin tamamlandığı ve seçmelerin devam ettiği, "bu muallimlerin, Bulgar ordusunda hizmet-i askeriyelerini îfâ etmekde olan Müslümanlardan intihâb edildiği [seçildiği]"[46] öğrenilmiştir.

Bulgaristan hükümetinin desteğiyle, Bulgar ve Müslüman karışık bazı köylerde cami ve mekteplere ait vakıf arazilerinin, "Bulgarlar tarafından kendi hesablarına cebren zer'ine [ekilmesine] teşebbüs edilmesi ve Türk ve Tatarlara karşı bazı köylerde, Dobruca'nın artık Bulgar arazisinden ma'dûd olduğu beyâniyle, şimdiden ya mahkûmiyyete alışmaları veyahud Türkiye'ye hicret etmeleri lâzım geleceği yolunda"[47] konuşmaları, Müslümanlarda korku ve nefret hislerini artırırken, sulh antlaşması imzalandıktan sonra, hemen göç arzusunu da takviye etmektedir.

Bulgarların, Babadağ'da topladıkları kongreyle uyanan Köstence Müslümanları, "müfti-i beldenin" başkanlığında bir danışma meclisi toplayarak, Dobruca'ya "muhtariyet" verilmesini istemek üzere, "son bir ay zarfında, bir hey'et-i mahsusa teşkiline karar vermişlerdir."[48] Köstence sancağına bağlı köylerden davet edilen elli kadar delegenin katılmasıyla gerçekleştirdikleri ikinci toplantıda, bu taleple ilgili olarak hazırlanan bildiri, Almanya ve Avusturya başbakanlarına ve Millet Meclisi başkanlıklarına ayrıca Brest-Litovsk sulh heyetine gönderilmek üzere imzalanır. Delegeler arasından da "muhtariyet meselesini" takip etmek üzere, ayrı bir heyet teşkili kararlaştırılır.

Müfettiş Mehmed Kemal, söz konusu bildiriyi incelediğinde "yalnız Dobruca'nın üç yüz köyünden gelen murahhaslar tarafından mün'akid ictima'da [düzenlenmiş toplantıda] bu bedbaht memleketin herhangi şekl-i idare tahtında dûçâr-ı sefâlet olacağından bahsle, muhtariyetle idaresi eslem tarîk [doğru yol] olacağına dâir"[49] soyut bir değerlendirmenin dışında kendilerini haklı gösterecek tarihî, dinî, siyasî ve ilmî hiçbir delil söylenmediği gibi, alelade tabirlerle dolu, "beş on satırdan ibaret bulunduğunu" görür. Üç yüz köyden gelen delegeler ile "muhtariyet" talep etmek, yeterli değildir. Dobruca halkının hepsinin bu düşünce etrafında birleşmesi lazımdır. Mevcut şartların gerçekliği üzerinde etraflıca

Levent Şahverdi Arşivi

düşünülmeden girişilen bu teşebbüsten, istenilen sonuca varmak mümkün değildir. Kaldı ki Köstence'deki "Osmanlı Askerî Murahhaslığı"nın da bu teşebbüsten haberi yoktur. "Halk arasındaki şâyi'âtdan [söylentilerden] bir kısmı, Bulgarların, Dobruca hakkındaki metâlibiyle mugâyeret [talepleriyle zıtlık] teşkil etmek üzre bu mes'elenin, Almanlar tarafından ileri sürüldüğünü hâkîdir [anlatmaktadır]."[50]

Harp yüzünden etrafa dağılan bazı Müslüman köylüler, yurtlarına geri dönünce, nüfus yeniden artmıştır. Hattın kuzey kısmındaki Tuna Nehri kavşaklarına yaklaştıkça, sayısı elliye yaklaşan Müslüman köyleri vardır. Harp esnasında, Bulgar askerî birliklerinin feci zulmüne uğradıktan başka, harekâtın sona ermesinin ardından bugüne dek eksilmeyen "Bulgar düşmanlığı" sonucu bu köyler, son derece harap, halkı fakir ve perişan olmuştur. Öyle ki tahribatın ve zulmün izleri, Bulgaristan hududuna yaklaşıldıkça artmaktadır. Bazı aileler, köylerine geri dönmüşler, yıkılan harabelerini tamire, tarlalarını sürmeye çalışmışlarsa da her türlü geçim vasıtalarından mahrum kalmışlardır. Etraftan tedarik edebildikleri erzakları, yemleri ve hayvanları, Bulgarlar tarafından ellerinden alınıp sürekli "angaryada istihdam olunduğundan, hayatları bir işkence şeklini almışdır."[51]

Bu şartlar altında, "hakiki olarak, İslâm nüfusunu kaydetmek mümkün olamamışdır. Mevcut İslâmlardan alınan ma'lûmata göre, bu havâlide, evvelce 15-16 bin İslâm bulunduğu anlaşılmakdadır. Rumenler tarafından askere alınmış veya esir olarak, Rumen Ordusu'yla birlikde sevk ve teb'îd [sürgün] edilmiş olan ahâli-i İslâmiye de hesab edildiği takdirde, Dobruca'da 40.000 kadar İslâmın sâkin [yerleşik] bulunduğu iddia olunabilir."[52]

Dobruca Alman askerî idaresinin hükmü, kuzey kısımda tamamen yüzeyseldir. Almanlar, buralardaki nahiyelerin bazı belirli vergilerini toplamakta, askerî işleri yürütmek üzere de köylerde üçer-dörder askerleri mevcuttur. Bulgarlar, bu bölgede istedikleri gibi hareket ederek, Alman idaresini önemsizleştirip halkın üzerinde etkinlik kazanmakta, insanlar da Almanlardan değil, Bulgarlardan korkarak, onların emirlerini yerine getirmeye çabalamaktadır-

Levent Şahverdi Arşivi

lar. Böylece Dobruca'daki Alman askerî idaresinin gerçek hüküm ve nüfuzu, Köstence şehir ve limanıyla, Mecidiye-Cernavoda hattının çevresiyle sınırlıdır.

Bulgaristan, Dobruca'nın büyük bir kısmında hâkimdir. Köstence'de hâlen varlığını sürdüren Bulgar Mutasarrıflığı, polis, posta telgraf müdürlüğünün yanı sıra "beş polis merkezi ve yirmiyi mütecâviz polis efradı ve 80 kadar mülkiye me'muru hâlâ mevkilerinde bulunmakda ve bu vechle, Bulgar idare-i askeriyye ve mülkiyyesinin lağvedilmediğini göstermeye çalışmakdadır."[53] Mesela, Köstence sancağında halkın istifade edeceği, Türk ya da Alman posta teşkilatı yoktur. Belli başlı köylerde, Alman belediye dairelerinde ya da karakollarının daha ilerilerinde, kendilerinin işlem yapabilecekleri müsait yerlerde, "Bulgar karakolları ikame edilmişdir."

Almanya ve Bulgaristan yani "iki rakîb idare arasında ezilen 4.000 İslâm, ordu-yı Osmânî'nin vürudundan intizâr etdiği himâye ve terfîh [rahat yaşatma] ümidini, çokdan terk ederek tesadüf etdiği Osmanlı me'muruna, elîm mukadderatından şikâyet etmekdedir."[54] Bulgarlar, Müslümanların Alman idaresinden hoşnut olmadıklarından ve Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakını Müslüman halkın istediğine dair sahte imzalarla bildiriler yayınlayarak propagandalar yapıp, müttefik tarafsız devletlere "muhtıralar" gönderiyorlar. Bunlarla yetinmeyip, Dobruca'nın çeşitli köylerindeki Müslüman ileri gelenlerini, "Bulgar kumandanlarının arabalarıyla Alman kumandanlarının mümânaatına [karşı çıkmalarına] rağmen, Babadağ'daki ilhak kongresine götürmüşdür."[55] Bu yaşananlardan sonra, Dobruca Müslüman halkı, kendilerini gerçekten terk edilmiş ve Bulgaristan'ın emellerine bırakılmış saymaktadır.

Bu ümitsizlik sebebiyle, Müslüman ileri gelenlerin "Dobruca İslâm Komitesi" adıyla kurdukları teşkilat, Müttefik Devletler nezdinde girişimde bulunmuş, sulh görüşmelerinde dikkate alınmak üzere "uyarı yazısı" hazırlayarak göndermiştir. Harbin başlamasından bu yana geçen zaman içinde Müslümanların, Bulgarlardan gördükleri sertlik ve düşmanlıktan son derecede nefret ettiklerinden dolayı, Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakı hâlinde, tamamen göçe

Levent Şahverdi Arşivi

karar vermişlerdir. "Rusların ileri harekât ve tahşidâtı [yığınağı] esnasında, Rus Ordusu'ndaki İslâm Tatar zâbitân ve efradından mahallî İslâmları çok himâye ve muâvenet [yardım] gördüğü için, Kırım cihetlerine hicret etmeği düşündüklerini söylemekdedir."[56]

Romanya hükümeti de Bulgaristan'dan geri kalmamıştır. Müslümanların vakıflar, mezarlıklar gibi her türlü kutsal yerlerini gasp etmiş, bütün siyasî haklardan yoksun bırakmış, dinî ve millî eğitim öğretimi kaldırmıştır. Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakı hâlinde Müslümanlar, kısa süre zarfında bunları aynen yaşayacaklarını, çok sefil düşeceklerini bilip kahrolmaktadırlar.

Bulgarlar, istilanın ardından, Dobruca'yı iki ay idare ettikten sonra, resmen Alman askerî yönetimi kurulmakla beraber Köstence, Mecidiye, Cernavoda'daki önemli yerleşim yerlerinde, Almanlarla şiddetli rekabete girişerek, kendi "hüküm ve nüfuzlarını" uygulamakta ve "mülkî memurlar" bulundurmaktadırlar. Dobruca'da Almanlar ile Bulgarlar arasındaki büyük düşmanlık sürerken, Bulgaristan Harbiye Nezareti, "kumandanlarından neferlerine varıncaya" bütün askerî vasıtalarıyla, buradaki hâkimiyetlerini kalıcı kılmak için, her türlü tedbiri almaktan çekinmez bir tavra sahiptir. Bu durumda, Bulgar zorbalığının, Alman idarî şiddetinin bütün işkencelerini Müslümanlar çekmektedirler.

Müslümanların Osmanlı Devleti'nden beklentileri; Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakı hâlinde, göç edecek halkın, Romanya tarafından zorla el konulan bütün dinî ve millî varlıkları heba olacağından, sulh görüşmelerinde bu haklarının temini; göç sonuna kadar eksilmeyecek düşmanlığın hafifletilmesini sağlayacak haklarının elde edilmesi için gerekli koruyuculuktur. Dobruca'daki hâkimiyetlerini genişletmek ve güçlendirmek amacıyla; Mankalya,[57] Hırsova,[58] Maçin,[59] Tulca[60] ve Köstence'de vergi daireleri açılması için, Bulgaristan Maliye Nezareti'nce, Bulgar Millî Meclisi'ne kanun teklifi verilir.

Müfettiş Mehmed Kemal, bu tespitlerinin ardından, Dobruca meselesinin çözümünün, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun düşmediğinin apaçık ortada göründüğünü belirttikten sonra, takip edilecek siyasete dair tekliflerini de sıralar. Müttefik Devletler

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından idaresi kararlaştırıldığı takdirde, hem Dobruca'da sonuçlanmamış pek çok hakları ve devletin menfaatlerini elde etmek hem de Köstence'de yabancı muamelesi gördüklerinden dolayı "makam-ı Hilâfete karşı besledikleri derin merbûtiyyet ve hürmeti unutmaya başlayan 40.000 İslâmın"[61] dolayısıyla yabancı unsurlar nezdindeki eski tesiri korumak için, Dobruca'da Osmanlı Devleti idaresine önem verilmelidir.

Köylerde "birer ikişer Osmanlı neferinden mürekkeb" nokta kumandanlıkları kurulmalıdır. Askerlik hizmetini görecek gençlerden öğretmenler görevlendirildiği takdirde, çok büyük faydalar sağlanacaktır. "Osmanlı Ordusu'nun vakfettiği büyük fedakârlıklardan sonra, Dobruca'daki İslâm kitlesinin nazar-ı ehemmiyyete alınarak, Bulgar mezâlimine tevdî' olunduğuna [bırakıldığına] dâir, Dobrucalıların memâlik-i Osmâniyye'de [Osmanlı memleketlerinde] pek çok olan akraba ve ... vasıtasıyla intişâr eden şâyi'ânın tashîhini mûcib [yayılan dedikoduların doğrulanmasına sebep] olacaktır."[62] Çok çalışkan ve oldukça zengin çiftçilerden meydana gelen Müslümanların, gelecekte Dobruca'daki varlıkları, Osmanlı Devleti'nce lüzumlu görülmediği ve siyasî menfaat sağlayamayacağı takdirde, "Edirne vilayetinde iskân edilmek üzre, mümkün mertebe zararsızca hicrete ihzâr [hazır] edilmeleri muvâfık olacağı ma'ruzdur."[63]

Müfettiş Mehmed Kemal, dört ay süren görevini tamamlayıp İstanbul'a dönünce, bu kez "Dobruca İslâmları ve muhtaç oldukları icraat ve teşkilat" meselesini ele alan detaylı bir rapor[64] kaleme alır.

Romanya'nın kırk yıldan beri süren her türlü "teslimiyet tedbirlerine" maruz kalan Dobruca'nın istilâsı sırasında Müslümanlar, Rumen ve Bulgar ordularının acımasız tahribine, zulmüne uğrarlar. Alman askerî idaresinin devam ettiği son bir yılda da yine eksilmeyen düşmanlığın hedefi olmaktan kurtulamamışlardır. Dobruca'da Bulgarlar, Bulgar ordularının; Avusturyalılar da Alman ve Avusturya birliklerinin korumasında, harbin yıkımlarını yaşamazlarken, Müslümanlar ise gerek harp esnasında gerekse şimdi, her iki ordunun bitmez tükenmez eziyetlerine boyun eğerek

Levent Şahverdi Arşivi

haklarını kaybediyor, harap oluyor ancak "mütevekkilâne [Allah'a sığınarak] tahammül etmek mecburiyetindedir."[65] Bu düşüş, zaten Rumenlerin ortadan kaldırdığı "dinî ve millî teşkilattan mahrumiyeti" sebebiyle, Dobruca Müslümanlarının millî ve iktisadî varlıklarının, Bulgaristan idaresinde "pek büyük bir zillet içinde kalacağı şüphesizdir."

Rumenlerin, Dobruca'da idarî teşkilat yaparken düşündükleri önemli tedbirlerden birisi de Müslümanları, millî ve dinî müesseselerinden ve geleneklerinden yoksun bırakmak ve Rumenleştirmek olmuştur. Bunun için de Babadağ taraflarındaki geniş sebilleri, Gazi Ali Paşa Vakfı'nın mallarını ve bunlara bağlı ormanları müsâdere ederek, câmileri ve mescidleri, Romanya hükümetinin verdiği "iki yüz kuruş kadar sefil bir maaşa" muhtaç bırakmış, mekteplerini de Maarif Nezareti'ne bağlayarak, Müslüman çocuklarını Rumen mekteplerine devama mecbur etmiştir. Bunun üzerine Müslümanların bir kısmı, ümitsizce Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiş, bir kısmı vaktiyle Selanik taraflarına yerleştirilmiştir.

Göç ettikleri yerlerde uygun şartlar bulamayan "muhacirlerden bir kısmı" tekrar Dobruca'ya geri dönünce, Rumenler, bunu fırsat bilirler. "Osmanlı idaresinde bile bulamadıkları iyiliği, yalnız Romanya'da bulabileceklerini beyan ile İslâmların Rumen idaresiyle istînâs eylemeleri [yakınlaşmaları] mecburiyyetini anlatmışdır."[66] Romanya hükümeti, Müslümanları, "Romanya'nın iktisadî ve zirâî" gelişimine teşvik ederek, kolaylıklar göstererek halkı "diyanet ve milliyetden uzak tutmak" yavaş yavaş Rumenleştirmek şartıyla çalıştırmaya başlar. Bu sayede, Müslümanlardan gerçekten çalışkan, zengin, değerli ve önemli çiftçi kitlesi oluştururlar. Bugün itibariyle, Dobruca Müslümanlarının çoğu, geniş arazi, çok sayıda hayvan ve tarım makineleri sahibidir. "Lâkin Rumen tarz-ı idaresi, emlâk ve servet ihtirası, bu mühim unsuru, az zamanda ma'neviyyatdan, an'anât-ı dîniyyeden [dinî geleneklerden] uzaklaşdırmışdır."[67]

Rumenlerin, Müslümanları millî ve dinî teşkilattan yoksun ve hükümete muhtaç bırakmak için yürürlüğe koydukları tedbirler arasında ilk işleri, İslâmî vakıfları gasp etmek olmuştur. Romanya

Levent Şahverdi Arşivi

hükümetinin bu tavrı, tahminen 1899-1900 senelerine doğru Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş, mesele üzerinde müzakereler yapılmışsa da bir sonuca varılamamıştır. Hemen sonrasında Romanya hükümeti, Dobruca Müslümanlarının "makam-ı Hilâfetle alâkasını kesmek" hem de gasp ettiği vakıflara karşılık "güya bir şey yapdığını göstermiş olmak içün Mecidiye kasabasında 'medrese-i İslâmiye' nâmıyla bir medrese açmışdır."[68] Gaye; Dobruca'ya müftü, hatip, mekteplere öğretmen, camilere imam, müezzin yetiştirmek, yani Müslümanların liderlerini ve din adamlarını hazırlamaktır. "Medrese-i İslâmiye"ye yükledikleri örtülü görev ise kendi emellerine uygun din adamları yetiştirerek, Müslümanları Rumenleştirmekten başka bir şey değildir.

Medrese-i İslâmiye'nin teşkilatı, programları, öğretmenleri, idarecileri incelendiğinde, Romanya hükümetinin maksadı hemen görülür. Aleko isimli Hıristiyan müdürün idaresindeki on beş muallimden yalnız üçü Müslümandır. İslâmî eğitime mahsus olması gereken medresenin ders programında "pek az Kur'an ile Arabça ve yine Türkçeden başka, İslâmlıkla alâkadar bir şey yokdu. Bugün, köylerde görülen medrese mezunları, Türkçeden ziyade Rumence görüşmekde, Romanya hükûmetini senâ etmekdeler [övmekteler]."[69] Mesela, medresenin sekizinci sınıfından aldığı birisini Tulca'ya müftü atayarak, "Kral Carol" adına fetva verdirmeye başlamıştır. Sonuç itibariyle bu medresenin, Müslümanların şeyhülislâm ile alâkalarını kesmek gibi bir amaca tahsis edildiği ortaya çıkmıştır. Köstence'de, kilise tarzında cami inşa ettirmek, İstanbul'dan imam getirmek gibi icraatlarla bu maksatlar, örtülmeye çalışılmıştır.

"Medresenin, Dobruca ahâli-i İslâmiyesi arasına ekdiği başka bir fesad daha vardır ki o da Türklük ve Tatarlık mes'elesidir."[70] Birlik hâlinde yaşayan Müslümanların bütünlüğü medresenin öteye beriye gönderdiği "genç ve tecrübesiz" muallimler vasıtasıyla bozulmuş, birbirlerinin çektikleri sıkıntılara yabancı bırakılmışlardır. Bu ayrılıktan, Bulgarların daha fazlasıyla yararlanmaları tabiidir. Zaten onlar, idareleri altına geçen Müslümanları, "iktisaden zayıf, sefil bırakmayı" en önemli görev ve siyasetlerinin temeli

Levent Şahverdi Arşivi

olarak görmektedirler. "Arazi itibariyle kuvvetli, faaliyet ve beceriklilik" bakımından takdire şayan olan Dobruca Müslümanlarını "servetlerinden ve topraklarından" mahrum etmek peşindedirler. Bulgar köylülerinin ve idarecilerinin düşmanlığı –Doğu Rumeli'de uygulanan usûl çerçevesinde– ve tecavüzlerinden önce vesile olmak üzere, Müslümanlar arasında ayrılık meydana getirmeye yönelecekleri, şüpheye yer vermeyecek kadar açıktır. Hatta "Türklük Tatarlık" farkını iddia ederek, daha şimdiden köylerdeki tahriklerine bizzat şahit olduk.

Bir diğer önemli ayrıntı da "Bulgaristan zirâî mülkiyet" kanununda, belirli kimselerin büyük ölçeklerde arazi sahipliğine izin verilmemesidir. "Bir parçada 500-1.000 hektar (3.500-7.500 dönüm) arazi sahibi bulunan İslâmların elinden bu araziyi alarak parçalamak için Bulgarlar, şimdilik vesilelere muhtacdır."[71] Böylece koparmaya çalışılacak toprakların, yine Müslümanların eline geçmemesine özellikle dikkat ederken, bu ikilikten faydalanacaklardır. Kırım hükümetinin kurulması durumunda, Bulgarlar, ellerinde bir sermaye bulundurmak için, Dobruca Müslümanlarının büyük bir kısmını, Tatar diye gösterme gayretindedirler. Deliorman diye adlandırılan Silistre, Tutrakan çevresiyle Dobruca Müslümanları arasında, Osmanlı Devleti aleyhtarlığı faaliyetleri artmıştır.

İstanbul'dan Köstence yoluyla firar edenler, "mütecânis [hemcins] kitleler hâlinde bulunan Dobruca İslâmlarını, sermâye-i fesad ittihaz etmeğe [kullanmaya] çalışmakdadır. Cihad-ı ekber aleyhinde ma'hûd müfsidlerin [bilinen karıştırıcıların] ilk teşebbüsâtı buralarda görülmüşdür."[72] Yıllardan beri millî ve dinî teşkilatına susamış hâlde yaşayan Dobrucalılar, "diyanet ve milliyetden" bahsedenin sözlerini gerçek kabul ederek, istekle koştuklarından, doğruların ve yanlışların yayılması kolayca mümkün olacaktır. Milliyetlerini ve dinlerini korumak düşüncesiyle, kendilerine yapılan, her türlü fedakârlık teklifini "memnuniyyetle kabul etmekdedirler."

Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakını sağlamak için, Müslümanlar adına "Bulgar Millî Dobruca Komitesi"nin yayınladığı yalan bildiriler yüzünden galeyana gelen halk, millî haklarını koruyacak

Levent Şahverdi Arşivi

bir komitenin teşkilini sevinçle kabul etmişler, birkaç gün içerisinde köylerden gelen "yüz elli" temsilcinin katılımıyla, Köstence'de toplanan kongrenin sonunda, "Millî Dobruca İslâm Komitesi" adlı bir teşkilat kurmuşlardır. Komitenin açıktan faaliyeti sakıncalar doğurunca, bugün itibariyle "gizli olarak, mahrem bir hey'et-i idare tarafından idâme edilmekdedir."[73]

Müfettiş Mehmed Kemal, bugüne dek yaşanan siyasî ve diğer gelişmeleri bu şekilde anlattıktan sonra, Dobruca Müslümanlarının hiç olmazsa millî haklarını korumalarının temini için alınması gereken tedbirlere dair değerlendirmelerini sekiz maddede arz eder.

1. Romanya hükümeti tarafından gasp edilen vakıfların iadesi; Bulgar askerî birliklerinin Köstence'ye girdikleri akşam, Ermenilerin "ayartmalarıyla" askerlerin yaktığı vakıf binalarının zararlarının ödenmesi; söz konusu vakıflar, Müslümanlara geri verilmedikçe, Dobruca İslâmî eğitim ve camilerinin varlığı imkânsızlaşacaktır. Bulgaristan hükümeti her ne kadar, Müslüman mebusların mücadeleleri ve ısrarlarıyla, İslâmî eğitime yardım adıyla, genel eğitim bütçesine bir miktar ödenek koyuyorsa da bunun onda biri dahi ödenmediğinden, vakıflar olmadan Dobruca'da eğitim yapılamaz.

2. Uzun yıllardan beri kendi başlarına kalmış olan Dobruca Müslümanları, özellikle harbin başından şimdiye dek aralıksız süren düşmanlıktan dolayı maruz kaldıkları kötülükleri dile getirdikleri şikâyetlere hiçbir yerde karşılık bulamadıklarından, fazlasıyla ümitsizdirler. Bu durumları dikkate alınarak, "makam-ı Hilâfetin kendilerini düşünmekde olduğuna delil olmak üzre, mahalli ma'arifinde, en ibtidâî teşkilatın yapılması"[74] lazımdır.

3. Romanya hükümetinin zor ve baskıyla el koyduğu, bazı köylerde Müslüman halkın kendi paralarıyla daha önceleri inşa ettirdiği sağlam mektep binaları, tekrar sahiplerine verilerek, buralarda "muallim, münevver gençler" yetiştirmek üzere, erkek öğretmen okulu tarzında yeniden açılmalı ve bu müesseseler, Bulgarların zabtına karşı korunmalıdır.

4. Müslüman halkın, ortaya konulan şartlar ve yaşadıkları göz önüne alındığında, Bulgaristan idaresi altında uzun müddet ayakta kalabilmeleri imkânı yok denebilir. Düşündükleri gibi Rusya ta-

Levent Şahverdi Arşivi

raflarına göçlerine gerek kalmadan, Osmanlı Devleti topraklarına, özellikle aynı arazi sayılan Edirne vilayetine gelişleri, bizim menfaatlerimize münasip görülürse hem göçü yoluna koymak hem de geniş topraklara sahip Müslümanların mallarını, mülklerini sattırmamak için gerekli telkinlerde bulunulmalı, tedbirler alınmalıdır. Bulgarların Dobruca Millî Komitesi'nce Müslümanlara yönelik girişimlerini sonuçsuz bırakmak, genellikle Müslümanlarla ilgili işlerle ilgilenmek, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin emellerine hizmet etmek üzere, hâlen kurulu olan "Dobruca İslâm Millî Komitesi"nin himayesinin yanı sıra daha sağlam ve düzenli bir teşkilat yapısına kavuşturulması sağlanmalıdır.

5. Dobruca'nın kuzeyindeki Müslüman köyleri, çok fazla yıkıma uğratılmış ve halkı da büyük sefalete düşürüldüğünden, toprak sahibi olmayanların daha fazla sürünmelerine meydan vermeyerek, Osmanlı Devleti topraklarına göçlerine ve "memleket arazisini işlemelerine müsaade edilmesi" münasiptir.

6. Hemen hemen bütün köylerde yapılan teşvikler, uyarılar sonucu mektepler açılmıştır. Hepsinde de talebeler vardır. "Hükûmet-i Osmâniyye nâmına vâki' olan bu teşkilatın adem-i sıyâneti [korunamaması] hâlinde, yıkılması tabi'î olacağından" hem uygulamanın devamı ve hem de her gün Bulgar ve Alman askerlerinin sürekli işkencelerine uğrayan Müslümanlara yardımcı ve yol gösterici olmak vazifesiyle, "hizmet-i askeriyyesini îfâ etmekde olan otuz kırk kadar gencin, köylerde muallim sıfatıyla i'zâmı [yollanması] ve Bulgaristan'da on dört mektebe verilmekde olan ve ekseriyyâ İslâmlar arasında nafaka vesile ittihâz edilen tahsisâtın, Dobruca mekteblerine tahsisi"[75] yapılmalıdır.

7. Önceki senelerde, Osmanlı Devleti topraklarına göç eden ancak ihtiyaç duydukları hayat şartlarını bulamadıklarından dolayı tekrar Dobruca'ya geriye dönen Müslümanlar mevcuttur. Eğer göç etmeleri uygun görülürse, onlara, bazı taraflardan gelmesi beklenebilecek "ayartmaların" sonuçsuz bırakılması için, göçün sağlam bir usule bağlanması lazımdır.

8. Senelerden beri ihmal edildiği söylenen Köstence Müftülüğü'ne gereken önem verilmeli; "Bulgarların Köstence'deki reis-i

Levent Şahverdi Arşivi

rûhânîsi misillü, bu mevki'e, umûr-ı dîniyeden ziyâde mesâlih-i dîniye ve siyâsiyyeye âşinâ [dinî ve siyasî işlere vakıf] bir reis-i rûhânî ta'yin etmek ve elyevm Köstence'de bir müftü ile bir hizmetçiden başka, Müftülük nâmına kimse bulunmadığından, Müftülük teşkilatının makâm-ı meşîhati [Şeyhülislâmlık makamını] ve ahâli-i İslâmiyeyi hakkıyla temsil edebilecek sûretde tanzîm ve tevsî'i [düzenlenip genişletilmesi]"[76] şarttır.

Bulgaristan Başbakanı Vasil Radoslavof, Millî Meclis'te Liberal Parti grubuyla özel toplantısında, mebuslardan birisi, birkaç gün önce "Türklerin taleplerini reddettik. Talat Paşa, arkadaşlarıyla görüşmek üzre gitti" dediğini hatırlattıktan sonra, bir soru yöneltir. "Ne zaman ve ne sûretle, Dobruca ilhakının vukû' bulacağına dâir bir şey söylemediniz. Brest-Litovsk'ta meydana konulduğu üzre, ekseriyyet prensibi nazariyesine göre, milletlerin mukadderatı mes'elesi ne olacak?"[77] Sofya Askerî Ataşeliği'nin raporunun girişinde bu bilgiler aktarıldıktan sonra, Başbakan Vasil Radoslavof'un cevabı da yer alır.

Başbakan Vasil Radoslavof, Talat Paşa ile kardeş gibi görüştüklerini vurguladıktan sonra, ortaya çıkan siyasî tehlikeye dikkat çeker. Rusya'da meydana gelen ihtilal sonrası başa geçenlerin Bulgaristan'a karşı düşman konumunda bulunabilecekleri ihtimâli mevcut oldukça, "Türk dostlarını" hiçbir şekilde gücendirmeyeceklerini, tavizler verip memnun edeceklerini, aralarındaki ittifakı da sürekli kılıp güçlendireceklerini söyler. "Yalnız almak olmaz, bazen de vermek lâzım" der. Dobruca meselesinde görüşü de aynı istikamettedir. Müttefikleri bir harita çizip, kendileri emrivaki karşısında bırakılırlarsa, kabulden başka bir çare bulunamayacağından, "İslâmlarla meskûn mahalleri" ikili görüşmelerle halletmekten yanadır. Nasıl ki Kafkasya'da Türkler, çoğunluğu "İslâm olan yerleri" istediklerinde nasıl onay vermişlerse, bu kez de aynı esası kabul, doğrudur. Sonuç itibariyle Dobruca da bir güç meselesidir. "Avusturyalıların talep etdikleri misillü ve Almanlara da Köstence limanını verdik. Çünki Köstence limanı, Bulgaristan'ın ağzına sığmaz büyük bir kaşıkdır. Ne zaman orasını idareye kesb-i istihkâk edersek [hak kazanırsak] o zaman taleb ederiz."[78]

Levent Şahverdi Arşivi

Başbakan Vasil Radoslavof, konuşmasında Türkler hakkında dostça bir görüntü sergilese de işgal ettikleri topraklarda yaşattıkları tam aksidir. "Batı Trakya'nın ikinci defa olarak Bulgar hükûmetinin işgalinden bugüne kadar" Müslümanlar, Bulgarların çeşitli zulüm ve işkenceleriyle "ırza tecavüz ve katliamla" öldürülmüşlerdir. Bütün yıl boyunca Müslümanların pek büyük zahmetler ve sıkıntılarla elde ettikleri çeşitli hububatın hepsine, zorla el konulup gasp edilmiş, "bî-günah ahâli çoluk çocuğuyla aç ve bî-ilaç"[79] bırakılmıştır.

Drama ve civarındaki Müslümanlar da çeşitli tarihlerde "türlü işkence ve mezâlim ile bilâ-sebeb sûret-i feci'âne ve vahşiyânede, yine Bulgar hükûmetinin emriyle katl ve itlâf edildikleri ve ırzları pâymâl [çiğnenmiş] ve malları ahz ü gasb edilmekde olduğu meydandadır."[80] Bu temizleme siyasetini güden Bulgar hükümetinin maksadı, "ahâli-i İslâmiyeyi yaşatmamak"tır. Trakya'daki Müslümanlar, Bulgaristan'ın kuzey bölgelerine sürgün edilmekte, ağır işlerde çalıştırılmaktadırlar.[81] Kavala, Drama, Praviştе[82] Sarışaban[83] havalisinden Müslüman kadınlar ve erkekler, Bulgarlar tarafından zorla Drama'da toplanarak, Bulgaristan'ın iç kesimlerine sürülmektedirler. İçlerinden bir kısmı Osmanlı Ordusu'nda askerlik hizmetlerini yaparken izinli ya da hava değişimi için memleketlerinde bulunanlardır. Filibe Şehbenderliği'nce, sevk edilecek Müslümanların sayısının 15.000'i geçeceği tahmin edilir. Müttefik Bulgaristan, "asker olanların yedlerindeki [ellerindeki] evrak-ı Osmâniyye ve açık emir varakaları ve muayene raporları ve sâir vesâiki [vesikaları] nazar-ı i'tibâre alınmadığı ve Fuad Bey'in[84] maiyyetinde hizmet etdikleri bahanesiyle tahkîr ve taht-ı tazyike [aşağılanıp baskı altına] alındıkları"[85] gibi daha önce "milis hizmetinde bulunan ileri gelen kişiler"[86] de Drama hapishanelerinde işkence altındadırlar.

Bulgaristan hükümetinin bir diğer asimile projesi de Müslüman mekteplerinin "Rusya Müslüman mektepleri" şekline sokulmasıdır.[87] Pomakların yaşadığı yerlerde, Bulgar mektepleri açılırken, Müslüman mekteplerinin kapatılması "Bulgarlaştırma" siyasetinin icrasıdır.[88]

Levent Şahverdi Arşivi

Drama yöresinde bulunan Bulgar 10. Fırkası'nın, Müslümanlara karşı tavrı ve hareketleri son derece değişmiştir. Müslümanların, sırf Osmanlı Devleti ile müttefikliği dolayısıyla "cihad-ı mukaddesin te'siri altında hiçbir mecbûriyyetleri yok iken, Bulgarlarla tevhîd-i harekât ederek" tâbi oldukları Yunanistan'a karşı silahla karşı koymuşlardır. Böylece Drama'nın Bulgaristan'ın elinde kalmasını sağlarcasına fedakârlık göstermişlerken, bunların hepsini unutup zulmetmektedirler. Sarışaban, Siroz (Serez),[89] Doyran[90] civarındaki Müslüman halkı yol inşaatında, istihkâmlarda; "Sarışaban'ın dağ kısmında on yaşından i'tibâren ihtiyarlara kadar bütün erkekleri, angarya sûretiyle çalışdırmakdadırlar."[91]

Köylerde, okumak da artık mümkün değildir. Çünkü kim mektebine gelirse, hemen angaryaya gönderilmekte; bütün Bulgar askerleri, rastladıkları yerlerde keyfi olarak, on yaşındaki çocuklardan kadınlara kadar, kurşuna dizerek katletmektedirler.[92] Bulgar zâbitleri ise tütün komisyonculuğuna soyunmuşlar, Müslüman köylülerden türlü şekillerde aldıkları tütünü, şirketlere vermektedirler. On beş yaş üstü Rumları da başka yerlere sürdüklerinden, geride kalan aileleri "sefil ve perişan bir sûretde ölmekdedirler." Yine Rumların malları, kıymetli eşyaları yağmalanıp Sofya'ya gönderilmiştir. Hastalanan bütün esirler de aynı şekilde öldürülmektedirler. "Böyle delicesine hareket eden bir hükûmet altında, ahâli-i İslâmiyyenin, şimden sonra sıkıntısı, son derece olacak(tır)."[93]

Drama, Gümülcine ve bağlı köylerde evlere zorla giren Bulgar askerleri, bütün mallarını gasp edip yağmalamaktadırlar. Çiftçi fakir halkı "ziraatden mahrum bırakmak, kadın ve bakirelerin alenen namuslarına tecavüz edilmek", bazı aileleri köylerinden çıkarıp öteye beriye sürmek, hatta birtakım kişileri evlerini yakarak öldürmek bir yıldan beri süregelen baskılardır.[94] Suçsuz Müslüman erkekler tutuklanıp, Drama hapishanesine atılarak, "işkence ve sopa altında inlemekte", onlarca kişi yerlerinden alınıp katledilmektedirler.[95]

Karaağaç'ta ikamet eden Osmanlı Devleti vatandaşı "Hırisostomos Pandazi Efendi" iş icabı Filibe'deyken, "arama yapacağız" diye evine gelen sivil ve asker Bulgar memurlar yani "resmî elbiseli

Levent Şahverdi Arşivi

eşkıya" pahada kıymetli eşyaları yağmalarken feryat eden kızlarını ve hanımını sopalarla döver, yaralarlar ve topladıklarını alıp savuşurlar.[96] "Karaağaç Şehbenderliği'ne me'mur Dedeağaç Şehbenderi Şükrü Bey" bu elim hadiseyi, Hariciye Nezareti'ne tafsilatıyla anlatırken, özeleştiri yapar ve alınması gereken tedbirleri de açıkça yazmaktan sakınmaz.

"Bulgarların, Bulgar olmayanları düşman addettikleri ve fırsat düşdükce onlara karşı haydudca, barbarca muâmele etdikleri herkesce ma'lûm bir keyfiyetdir."[97] Bu muameleye devamlı olarak en şiddetli, en feci şekilde "Türklerin, İslâmların ve teba'a-i Osmâniyye'nin ma'ruz kalması" sebepleri de "hakkıyla himâye ve tesâhub edilememelerinin [sahip çıkılamamalarının] neticesi olduğu, pek âşikârdır."[98] Burada yaşayan "müttefik, tarafsız ve düşman" devletlerin vatandaşlarına, Osmanlı Devleti yurttaşları hakkında tatbik edilen zulüm, şiddet ve işkencenin yüzde biri dahi yapılamadı, yapılamıyor. Çünkü o devletler, vatandaşlarını layıkıyla koruyor, sahipleniyor gerektiğinde misliyle karşılık kuralını uygulamada tereddüt göstermiyorlar. Biz ise yapanların cezalandırılmasına, en azından birkaç gün hapis bile olsun, önem vermedik, takip etmedik ve saldırganlar da iyice cesaretlendiler, tecavüzlerinde daha ileri gitmeye başladılar.

"Teb'amızı nefy etdiler [sürdüler], biz, arkasından bakakaldık. Teb'amızın hânesine mükerreren girip beğendikleri eşyayı alıp götürdüler, biz, seyirci olmakdan başka bir şey yapmadık. Bugün kadın ve kızları vahşiyane bir sûretde döğerek, cerh eylediler [yaraladılar]. Şayed bu vak'a da selefleri gibi zamanla ehemmiyyetini gâib ederek, unutulup geçilmek sûretiyle neticelenecek olur ise, yarın cinayetler ve öbür gün de katliâmların şâhidi olacağımız, bî-şek ü şüphedir."[99] Hariciye Nezareti'nin, Bulgaristan hükümeti Hariciye Nezareti nezdinde teşebbüste bulunması, yaşanacak olumsuzlukların önünü alacaktır.

Drama ve Siroz Rumlarını, askerî sebepler öne sürerek, Şumnu, Razgrad, Orhaniye'nin yanı sıra, Toryan gibi bataklık yerlere sevk edip, salgın hastalıklar bahanesiyle çadırlara yerleştirmişler, bu şartlarda yaşayanların yarısından fazlası da hayatları-

Levent Şahverdi Arşivi

nı kaybetmişlerdir. Meriç-Dobruca meselesi söz konusu olmaya başlayınca, bu kez bütün kin ve düşmanlıklarını, Müslümanlara yöneltirler. "Gümülcine, Drama ve Siroz ahâli-i İslâmiyyesini, Bulgaristan dâhiline tehcir" etmeye başlarlar.[100] "Gümülcine'den kaldırılan Müslümanlar" da Rumlarla birlikte yurtlarından sürülürler.[101] Yaşadıkları köy ve şehirlerden, asker gözetiminde "pek sefil ve mahrum bir hâlde çoluk çocuk, ihtiyar ve hastalar yaya olarak şimendifer istasyonlarına getirilmekde ve buradan hayvan vagonlarına fevk-al-âde bir izdiham ile yükletilerek, Şimâlî Bulgaristan'ın Tuna havâlisi şimendifer istasyonlarına terk olunmakdadır. Buralardan yine askerin muhafazasıyla ve gayet büyük kafilelerle mâşiyen [yaya olarak] Bulgar köylerine sevk olunmakdadır."[102] Bölgede çok sayıda Türk köyü olmasına rağmen, Bulgar köylerinde ikamete zorlanmakta ve Türklerle temaslarına izin verilmemektedir. Buna şahit olan "Bulgaristan İslâmları, pek derin te'sîr ve ma'nevî hakaret altında kalmakdadır."[103] Müttefik Osmanlı Devleti'ne mensup milletin, hiç sebepsiz, özellikle harp sahası olmayan Gümülcine'den sürgün edilmeleri, Bulgaristan'ın Meriç-Dobruca meselesiyle ilgili zorlayıcı bir tedbir siyasetinden başka bir niyet taşımaz.

Bulgarlar, Dobruca'da işgal ettikleri yerlerdeki Müslümanlara reva gördükleri zulümde hiçbir değer tanımazlar, etnik temizlik yaparlar. "Balçık[104] kazasına merbut [bağlı] tütün ticaretiyle meşhur olan Çatallar karyesinde [köyünde] bil-cümle ahâli-i İslâmiyyenin namuslarına tecavüz etdiler... Bayram Baba karyesinden Hacı Baba'nın on yaşında olan kerimesinin namusuna Sekizinci Alay'a mensub on dört Bulgar neferi taarruz ederek, ölüm hâlinde bırakmışlardır. Kumandanlığa müracaat edildikde, 'Şimdi, muharebedeyiz. Her şey yaparız. Türkiye'ye çıkınız!' hakaretiyle, kapı dışarı atıldılar... Köstence kadısı efendinin de hânesine girerek darb ve tecavüz etmişler ve bugün kadı efendi, hayatdan nâümid bir hâlde, hastahanede yatmakdadır... Bütün Hırsova kasabasında, hiçbir eşya kalmamışdır. Bütün ahâli-i İslâmiyye ailelerinin namuslarına tecavüz edilmişdir. Hamile kadınların karınları delinmişdir. Hulâsa hiçbir ferd kurtulamamışdır."[105]

Levent Şahverdi Arşivi

Sofya'daki Elçi Safa Bey, bölgede yaşananlarla yakından ilgilidir.[106] Son zamanlarda Makedonya ve Batı Trakya'daki Bulgar mezalimi iyice tehlikeli yola girmiş, "âdeta bir imha politikası şeklini" almıştır.[107] Bulgaristan hükümeti, Makedonya ve Batı Trakya'daki Müslümanlara "şiddetle muamele etmek" siyasetini takibe başlamıştır. Silah arama bahanesiyle Makedonya'daki Müslümanların evlerine girilmekte, buna karşı çıkanlar acımasızca cezalandırılmakta ve kurşuna dizilmektedir. "Silah taharri [arama] bahanesiyle, Kaçanik'de[108] yüz altmış sekiz ve Gilan'da[109] da iki yüz kişinin kurşuna dizilmiş olduğu, cümle-i istihbarat-ı âcizânemdendir."[110] Bulgar hükümetinin Batı Trakya ile Makedonya'da "imha politikasını" yürürlüğe koyması, her iki bölgedeki güvenilir kaynaklardan elde edilen, şüpheye düşürmeyen doğru bilgilerdir. "Bulgar komiteleri" harp elbisesi giyerek harekete geçerek "Kaçanik ve Firezovik[111] ve havâlisi ahâli-i İslâmiyesinden 300 kişi kadar katletmiş" ve Bulgar hükümeti, bu katliamı komitacılar yapmış gibi görürse de bölgedeki yolların emniyetinde görevli askerî birliklerdir.[112] Amaç bellidir; söz konusu yerlerdeki "Müslüman unsurun imhası."

Bulgaristan hükümeti, Makedonya'daki Müslüman nüfus sayısını gizlerken, diğer taraftan onları göçe zorlamak için "arama bahanesiyle" baskılarını şiddetlendirir.[113] Aynı zamanda nüfus sayımı yaptırarak, özellikle Müslümanları bölmek siyasetini uygular. Nüfus sayım çizelgesinde birçok sütunun yanında "din ve kavmiyet hâneleri mevcuddur." Görünürde iaşe komisyonlarınca istendiği söylenmekte ise de doğrudan Sofya'dan talep edilmiştir. Müslümanlar, "Türk, Arnavut, Bulgar" adıyla kayda geçirilmektedirler. Bulgarca konuşan bir Müslüman köyünü örnek olarak gösterip yalnız şu anda orada bulunanların isimleri yazılırken, askerî işgal bölgesi olmasından dolayı köylerine gidemeyenler hatta hâlen Osmanlı Ordusu'nda askerlik yapanlar yok sayılıp kayıt dışı bırakılırlar. Bunun sonucunda "yapılacak yeni bir istatistikde, Makedonya'daki İslâm kitlesinin –sûret-i umûmiyyede Türk kabul edilecektir– son derece tenezzülüne [düşmesine] mukabil, Bulgar unsuru tereffu' edeceği [yükseleceği] ve bi-n-netice Türklüğe karşı Bulgarlar ekseriyyeti kazanacakları"[114] çok tabii olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Üsküp'teki Bulgar polis müdürü çağırdığı köy muhtarlarına, şifahen isteklerini tebliğ eder, ayrıca "Bulgar hükûmetinin vasıta-i i'lânı olan trampet çaldırarak" tellallarla duyuru yapılır. Talepler; 1. Herkes, elindeki silahları, cinsi ne olursa olsun –av silahı, eski kılıç vs– teslim edecektir. 2. Herkes, evinin kapısını sağlam kapayacak, kıymetli eşyasını yatak odasına alacaktır. 3. Birinci maddede belirtilen silahların teslim zamanından sonra evler aranacak, bu sırada kıymetli ve diğer eşyalardan herhangi birinin kaybı hâlinde, Bulgaristan hükümeti onları tazmin davasını kabul etmeyecektir.[115]

Üsküp İrtibat Zâbitliği, bu uygulamayı Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirirken, meydana getirdiği kargaşayı da ekler. Telaşa düşen Müslümanlar, Bulgaristan hükümetinin kendilerine karşı bugüne değin yaptığı ve bundan sonra da yapacağı tecavüzler, saldırılar yetmezmiş gibi "artık bu bahane ile ziynet ve kadın elbiselerinin bile yağmalanacağını, başka bir mânâ çıkarılamayacağını" anlamışlardır. Bu baskının bütün hedefi, halkı göçe zorlamaktır. Onların haklarının korunması için girişimde bulunulacaktır.

Dedeağaç Şehbenderi Şükrü Bey, Gümülcine ve havâlisindeki Müslümanlara, Bulgarların zulmüne uğradıkları haberleri artınca, gerçeği bizzat yerinde araştırmak üzere Şehbenderhâne Kâtibi Ahmed Şâzi'yi, çıkarılan zorluklara rağmen gerekli bütün kanunî izin belgeleri elinde hazır şekilde, Gümülcine'ye gönderir. Oraya vardığında, kurallar hiçe sayılarak, ceplerine kadar aranan Ahmed Şâzi, kaldığı süre boyunca da gözetim altında bulundurulur. Dönüşünde anlattıkları, işitilenlerin katbekat fazlasının yaşandığını ortaya koyar.

Batı Trakya'nın Osmanlı Devleti'ne "ilhakı" söylentilerinin yayılması ve Bulgar gazetelerinin bu konudaki yayınlarıyla, "esasen Türkler aleyhine mevcud olan her vesilede alevlenen ateş, kin ve garaz" bu sefer de olanca şiddetiyle yüzünü göstermiştir. "Bil-cümle İslâmlar, aç bırakılmak ve en âdi vak'a ve ehemmiyyetsiz kabahatden dolayı şiddetli ceza ve hakaret edilmek sûretiyle tazyîk ve işkence olunmaya başlanılmışdır."[116] Gümülcine merkezdeki Müslümanlar, büyük sıkıntılarla, güçlüklerle ve gizlice bulabildikleri "mısır, arpa gibi şeyleri hânelerinde gizlice pişirerek" açlıklarını gi-

Levent Şahverdi Arşivi

derip hayatlarını sürdürme savaşı içindedirler. Diğer halka ekmek, et vesair ihtiyaçları dağıtan Bulgarlar, Müslümanları ise her türlü hakaretle mahrum bırakmaktadırlar. Açlığın etkisi çevre köylerde, özellikle de dağ köylerinde daha yıkıcıdır. "Kabil-i ekl [yenebilecek] neleri var ise hükümet tarafından alınmış olan mezkûr köylerin ahâlisi, yabanî otları suda haşlayıb yemek mecbûriyyetinde kaldıklarından, zuhura gelen hastalık yüzünden her günde, yüzlerce kadın ve erkek ve çocuklar telef olmakdadır."[117]

"İslâmların dinin tahkîr [aşağılama] emvâlini gasb, ırzlarına tecavüz vekâyi'-i âdiyedendir."[118] Şehbender Şükrü Bey, misal olarak da şunları anlamaktadır. "Köstence yakınında bulunan ve oldukça ma'mûr ve zengince bir İslâm köyü olan Salmanlı karyesinde, Türklerin komitecileri muhtefî bulunduğu [sakladığı] ihbar edilmesi üzerine, mezkûr karye muhasara edilerek, darb ve işkence ile taht-ı istihkaka [sorguya] alınan ve karye câmi'ine doldurulmuş olan erkeklerin, bîçâre ve himâyesiz kalan ailelerinin bikrleri izâle edilmedik, namuslarına tecavüz olunmadık hiçbir kız ve kadın bırakılmamışdır. Bir hafta devam eden bu mezâlim ile iktifâ etmeyen [yetinmeyen] canavarlar, karyeyi ve hâneleri tahrib ve yağma ederek, savuşup gitmişlerdir. Karye-i mezkûrenin manzarası ve İslâmların hâli, en vahşi ve katı yürekli insanları bile ağlatacak bir raddeye gelmişdir."[119] İşlenen cinayetlerin, eşkıyalığın başka taraflarda duyulmaması için, Gümülcine'den hiç kimse çıkarılmamakta, köyler arasında gidiş gelişlere de müsaade edilmemektedir.

Hiçbir yerden himaye görmeyen, sahiplenilmeyen Müslümanlar, yaşadıkları her an en ağır saldırılara, aşağılamaya hedef olmaktan kurtulamaz durumdadırlar. Sürekli işittikleri cümle; "Hiçbirinizi sağ bırakmayacağız!" tehdididir. Kendi bağlarına bahçelerine, çarşıya pazara çıkamaz vaziyettedirler.

Düzenli ve şuurlu biçimde yapılan bütün katliamların açığa çıkardığı gerçek, "Bulgarların, Garbî Trakya'daki siyaseti, nüfus-ı İslâmı azaltmakdır."[120] Şehbender Şükrü Bey, yaşanan facialarının sona erdirilmesinin, bir "karma komisyonun" oralarda dolaşarak inceleme yapmasıyla mümkün olacağını, bunun dışındaki her türlü teşebbüsten sonuç alınamayacağını, zulmün devamı hâlinde, bir-

Levent Şahverdi Arşivi

kaç sene içinde, Batı Trakya'daki Müslümanların büsbütün "mahv ve münkariz [yok] olacağı" kanaatini arz ederek, yazısını bitirir.

Sofya Şehbenderliği'nden Kançılar Nahid Bey de Safa Bey'e Batı Trakya'dan sürgün edilen Müslümanlara ilişkin raporunda, Bulgaristan hükümetinin siyasî hedefinin "havâli-i mezkûrede Müslüman unsurunun imhasıyla, bu unsurun ecdadından kalan arazi ve emlâkini elde etmek olduğunu"[121] kesin bir dille söyler. Bizzat şahit olduğu sürgün manzarasını da anlatır. Sofya istasyonu civarında, gözetim altında trene bindirilmek üzere bekleyen, "genç, orta yaşlı, ihtiyar" 35 kişilik bir Türk kafilesini görmüş, dikkati çekmeden yanlarına gidip konuşmuştur. Zorla getirilen bu grup, Drama ve civarından toplanmışlardır. Bilmedikleri bir yere sürgün edilmelerinin sebebine dair bir bilgileri de yoktur. Orada kalanların da kafileler hâlinde sevklerinin sürdüğünü, ifade etmişlerdir.[122]

Kançılar Nahid Bey, bir başka raporunda, Batı Trakya Müslümanlarından 400 kişilik kafilenin, "Bulgaristan'ın diğer mahallerine sevk edilmek üzre, Sofya deposuna" getirildiklerini, yaptıkları araştırma sonucu öğrendiklerini belirtir.[123] 250 kişilik kafile, Plevne taraflarına gönderilmişlerdir.[124] Yine belirlenen bölgelere sürgün edilen 60 kişilik bir grubun içinde "sekiz on sarıklı hoca" da vardır.[125]

Şehbender Şükrü Bey'in yazısını "kemâl-i dikkat teessürle" okuyan Elçi Safa Bey, cevabında Bulgaristan hükümetinin etkin biçimde dikkatinin çekileceğini, Hariciye Nezareti'nden gelecek talimat çerçevesinde, gereğinin yapılacağını belirtir. "Garbî Trakya'da pek elîm bir sûretde hükümran olan mezalim hakkında hemen ve fakat Bulgar hükûmetinin zinhar dikkatini celb etmeyecek tarzda ma'lûmat"[126] toplamasını ister. Yalnız genel bilgi yerine mezalimin yeri, zamanı, mağdurların isimleri yer alacak şekilde olmalıdır. Hazırlanacak rapor, posta ile gönderilmeyecek, "Balkan treniyle ve Karaağac'dan geçecek kuryeler" vasıtasıyla, Elçi Safa Bey'e ulaştırılacaktır. Hariciye Nezareti'nin meseleye ilişkin talimatı kısa süre içinde, Sofya Elçiliği'ne tebliğ edilir. Bulgaristan hükümetinin bu tavrı dikkat çekici olarak değerlendirilmiş, anlatılan mezalim vakalarının tekrarının önlenmesi, oradan gitmek isteyen Bulgar

Levent Şahverdi Arşivi

tebaası Müslümanların kabulünün sağlanması için hızlı ve etkili girişimde bulunulacaktır.[127]

Dedeağaç Şehbenderlik Kâtibi Ahmed Şâzi'nin Gümülcine'ye gittiğinde gördüğü muamele, Elçi Safa Bey'in istediği ölçülere göre önemli bir delildir. Şehbender Şükrü Bey, onu yeniden gönderdiği takdirde, bu kez daha fazla dikkati çekecek, daha ağır hakarete maruz kalacak, ardından da elçiliği, uzun süre meşgul edecek bir meseleye dönüşecektir. Başka bir vasıta ararken, "Gümülcine'den gelen bir İslâm Bulgar askeri" ile görüşür, anlattıklarını kaleme alır. Salmanlı'daki mezalimde, köyün önde gelenleri Hasan ve Davud ağalar da şiddetle dövülmüşlerdir. "Hasan Ağa'nın karısı ile gelinlerinin ve Davud Ağa'nın gelinleri ile kızlarının namuslarına da günlerce tecavüz edilmişdir."[128] Mezalimin aynısı, Dolapçılar köyünde de gerçekleştirilmiş, Muhtar Ali Ağa ile bir arkadaşı öldürülmüşlerdir. 87. Alay'dan bir binbaşının kumandasındaki birkaç zâbit ile yüz elli askerden ibaret askerî müfreze, bu katliamları yaptıklarının hemen ertesinde, Makedonya cephesine yollanır ve izleri kaybettirilir. Koşukavak'tan Karaoğlan'a "zahire almak için giden" bir erkek ile üç kadın, Bulgar askerlerinin saldırısına uğramış, erkek dövülerek öldürülmüş, kadınlar da kaçırılmışlardır. Gümülcineli tütün satınalma memuru Halil İbrahim, Karabağlı'da arabacısıyla birlikte katledilmiştir. "Arabacının başı koparılmış ve Halil İbrahim'in bıçakla delik deşik edilmiş olan cesedleri, Kozlu karyesinde Karabağlı mevki'inde" tarladaki çavdarlar biçildiğinde meydana çıkmıştır.

Gümülcine ve çevresindeki Müslüman köylerinin kenar yerlerinde, yollarda öldürülmeleri, soyulmaları, iffet ve namuslarına tecavüz, sıradan vukuat sayılır hâldedir. Bunları teşvik eden, göz yuman Bulgaristan hükümetine "fâillerini açıklamak, ispat etmek" mümkün değildir. Tabii Salmanlı ve Dolapçılar köylerindeki katliam fâilleri, Gümülcine Bulgar Kumandanlığı'nca da kolayca tespit edilebileceği şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır. Tecrit o denli sıkıdır ki "Makedonya ve Trakya havâlisinden hiçbir ferdin hâricle temasına imkân bırakmamaktadır." [129]

Levent Şahverdi Arşivi

Elçi Safa Bey, Bulgaristan'ın yeni Başbakanı Malinof nezdinde teşebbüse geçer ve mezalimi anlatan muhtırayı, bizzat kendisine verir. Bu defa da "Drama ve havâlisinden birçok ileri gelen Müslümanların, eski Bulgaristan'a nefy ve tagrîb edilmekte bulunduklarını [sürülüp uzaklaştırıldıkları] istihbar eylemesi" üzerine, hem bu konuda hem de daha önceki meseleyle ilgili yaptıracağını vaat ettiği araştırmadan ne sonuç çıktığını öğrenmek için Başbakan Malinof'la bir kez daha görüşür.

Başbakan Malinof, Safa Bey ile görüşür ve meseleyle ilgili olarak konuşur. Tahkikat sırasında, Batı Trakya'da ayrılıkçı hisleri uyandırmak ve bu bölgeyi Osmanlı Devleti'ne ilhak etmek için, "propaganda yapmak üzre 'Teşkilat-ı Mahsusa' nâmiyle bir teşkilata destres olundu [ulaşıldı]."[130] 374 kişiden oluşan teşkilat mensuplarının bir kısmı Edirne'de, diğerleri de Batı Trakya'dadır. Başbakan Malinof, teşkilatta "on iki reis" bulunduğunu ve diğerlerini yönettiğini söyledikten sonra, elindeki rapordan isimler okur. "Reis Gani Bey, Binbaşı Rıfat Osman Bey, Müdir Aziz Bey, Avukat Şerif Bey, Tüccar Ahmed Efendi, Avukat İsmail Bey, Kahveci Gaffar, Derici Hüseyin Bey vs."[131]

İskeçe, Drama, Kavala ve Siroz'daki Müslümanların ileri gelenleri ile az çok servet sahipleri, kafileler hâlinde Bulgaristan'ın iç kısımlarına sürgün edilip vatanlarından uzaklaştırılırken, geride kalan aileleri de her türlü sefalete, zulme uğrarlar. Bulgaristan hükümetinin bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin, Batı Trakya hakkındaki teklifinin ardından daha da sertleşmiştir. Sofya Elçiliği'ne ulaşan bilgilerin değerlendirilmesi sonucu, Bulgaristan hükümetinin takip ettiği siyasetten anlaşılan şudur; Batı Trakya'daki "İslâmları mahv ve perişan etmek ve bunları mecbur-i hicret ederek emvâl ve emlâklerini müsâdere etmek... Müslüman unsurunun ekseriyyetini, ekaliyyete kalbetmek [çoğunluğunu azınlığa çevirmek]..."[132] Müttefik Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetlerinin bu meselede, Bulgaristan hükümeti nezdindeki teşebbüslerine de "Teşkilat-ı Mahsusa"nın ayrılıkçı faaliyetinden dem vurulup, "tarafımızdan sebebiyet verilmekde olduğunu isbâta çalışılacağını" Başbakan Malinof'un söylemi açıkça göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Elçi Safa Bey, "sevkler ve mezalim" konusunda, Bulgaristan Kralı I. Ferdinand nezdinde ısrarlı girişimlerde bulunmuş ancak bir sonuç elde edememiştir.[133]

Osmanlı Devleti'nin müttefiki Avusturya-Macaristan hükümeti de işgali altındaki topraklarda yaşayan Müslümanlara karşı acımasız ve sert bir siyaset takip etmektedir. Berat[134] Mutasarrıfı Haydar, bölgesindeki Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin insanlık dışı icraatlarını eleştirince, "Avusturya kumandanı muğber olmuş [gücenmiş] ve mumâileyh fecî' bir sûretde katl olunmuşdur."[135] Osmanlı Devleti gümüş sikkeleri, Arnavutluk'ta halk arasında son derecede revaçta olduğunu gören Avusturya memurları, bunların kullanılmaması yolunda baskı yapmaktadırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

1765
D 879
F 48-15

Müfettiş Mehmed Kemal'in "Dobruca İslâmları ve muhtaç oldukları icraat ve teşkilat" meselesini ele alan detaylı raporu.

(ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-15, 16, 17, 18, 19, 20.)

Levent Şahverdi Arşivi

صاحب و مدیری : [illegible]
اداره‌خانه : سوفیه
جمعه‌سنه ۲۲۵۰ نومره
آبونه‌شرائطی : سنه‌لکی آلتی آیلغی
بولغارستان ایچون ۶۰ ۳۰ ۱۵
اجنبی ایچون ۸۰ ۴۰ ۲۰
گونه ۵ پاره‌در

نومرو ۲ ۱۳۲ [illegible] 6 [illegible] صباحلری چیقار مستقل الافکار اسلام غزته‌سیدر

۱۶ آغستوس ۱۹۱۸
۸ ذی‌القعده ۱۳۳۶

به شمالی اسلام دارالعلمینی
حضرتلری

شمدیه قدر بولغارستانده یاشایان اسلام مکتبلرینه مسلم بولنه‌رق سنه‌لرجه حکومت طرفندن گنه‌ده ایدیلن بدل سنه‌لری مکتبی حضرتلرینه بولغارستان رکنی‌نک قانون بشنجی بالاتزام یاکلش تفسیر اجرای رئی حکومت طرفندن وقوعبولمقده ایسه‌ده بو ایشک اجراسی حسابنه تیچ مخصوصه بر طاقم چوق یازمعارفی

مذکور قانون‌نک ذکر ایتدیکی اوزره بو سنه‌لرجه مکاتب حاضرلانان بر مکتبک گشاده‌سی حکومتک حسن نیتی آگلاتمه‌سیدر.

اونک گشاده‌سی اسلام جمعیتلری حاضرلامش ایسه‌ده بونلرک حاضرلامش ایسه‌لرینک اعتبار قدری یوقدر.

اسکی هیئت جمعیتلرک اولان مذکور غزته‌سی حرریاتنده گوسترمکده بولندقلری مسلکانه نقطه‌نظرلرینه موافق اولمق، مسلکانه نقطه‌نظرلرینه موافق اولمق، مبنی آگلاتمیلدیر.

مکتبلر نظامنامه‌سی پروغرامی مطالعه ایدیلن اولاجق اولورسه بو مکتبلر حکومتک رسمی رکنلری اولمق نسبتیله اولاجق مکتب طرزینده طوغریدن طوغریه معارف نظارتنه مربوط بولونه‌جقدر.

شمدی جامعه اسلامیه‌یه ایدن معارفقصه‌کار مکتبلرینه کوندیکی ایچون تفسیراتنه بولونق وظیفه‌سی ترتب ایدیورکه بو وظیفه‌یه عملا رشتانه‌سی طرفدن قانون جامعه اسلامیه‌یه معارف اجباری اقتراح ایتمکدیر.

یوقه حکومتک مکتبلر گشاده‌سی حالات ایچنی بولغارستان اسلامیه‌سنه قارشو بسلکه اولدیغی حسن نیتدن ایلری گلدیگنه‌دلالت اولدیغنه شبهه یوقدر. بونی دیگر حسن نیتلرله برابر بو مکتبلرک اداره اولونه‌جغندن دولایی بسلکه اولدیغی اداره‌نک دخی بیلمه‌سی لازم گلیر.

خلیوه یز بش آلتی سنه‌دنبری

[illegible]

لیبلیان پاشاوه آیپیجیان مکتبلرینه عائد اولدیغی گبی بو سنه‌لرده گشاده ایدیلن مکتبلرک اسلامیه قارشو بسلکه اولدیغی حسن نیتله برابر دلیل اولمیوب اداره‌ی صرار ایدمکدر. زیرا بو مکتبلرک بعضیلری قصر حصول اتمدن مکرر موقع اشتهار گشاده اولان تذروفالی و زاغوروسته گبی نامیه‌لیلرک غیر یازدقلری حالده بر رسمی التزام ایتمه‌لری اگر التزام ایتمش اولسه‌لرمی فیه‌لرینه قدر مکتبلرنی بر خیلی طلبه یتیشمش اولاجقدی.

جهه‌دن معارف ناظری عزتمیز‌زوارت ایدن درمزه معارفلرینه یاپلان آیپیجه اولونان مساعدتلر حقنده پروره اجدیکی حسن نیتی بر دفعه دها اثبات ایتمشدر.

معارفلرینه دیمه‌سی کافیدر که بو سرایلرینه مساعدتلر مکتبلری موسع بیت اداره‌لری صورته غوسپودین پاشانه قارشی وقع اولان مدافعه و اعتراضلرینه ثابت‌قدم‌دم.

اورق مکتبلرینی بولغارستانک تربیه‌سیه مناسب بر صورته گورمک ایسترم و بونی بو گون موقع اشتهاره گلمک بالکل اشیاء جالبدیه‌دم.

شمدی دارالعلمینه مدیر گیرن اینجه‌گیم گی مناسب بر خطه بولدیغی ده اورا مساعی انجمن اسلامیه‌سنه حوالهایدیه‌دم.

اونکی مقالهمزده بحث ایتدیکمز وجهه یزه لازم اولان مذکور تکمیلدن چیقه‌جق آنجق و آنجق مقصدلردر.

مکتبلرده تدریسات بولغار لسانیله اجرا اولونه‌جغدن دخی مذکور مکتبلره طلبه یتیشدیرمک یحون رشیدیه زعیم بولغارجه‌نک دعا اطرافنی بر صورته تدریس اولونه‌جغنه جالیشمق مجبوریتنده قالاجقدر و بو ده بولغارستان رسی اولانلرک هیچ بر حاجتلرینی آورمه‌ده دها زیاده نسیم ایتمه‌سیله ویرمه‌یکدر.

ابقه پرواپه قدر ورده‌یکز ایشلر

حاضر مکتبلرک رسمی بر مکتب اولوب طوغریدن طوغریه معارف نظارتنه مربوط اولدیغی آگلاتمیلدیغنی ایجون.

بو نقطه آگلاشدیغمز ایچون مکتبلرک گشاده حکومتک مکتبلرک گشاده‌سی حکمنده اولدیغنی تکرار آیدیلاریز

صوفیه انجمن معارفندن
(اورق ۵ - اصی) مدیریته

الکام

بو گون سنه‌لردنبری انجمن معارفک اداسی اوزرینه باش، ذهابت و مخابره‌سی ایدیلمه‌ده‌سنجه‌ز بو جهتلرک اسلامیدن صوفیه اسلام مکتبی ایچون آیانه طوپلادیغی، شفاعاً انجمنزه بیلدیرلمکله برابر اشتراکه ده اعتراف اعدادسز.

آمع مالیه شیر اعانه‌ی نه مقصده یاپلدیغنه بو گونه قدر انجمن معارف قاسه‌سنه ورلمیکی و بونه بر اعانه‌لک قاسه‌یه تسلیمی قوانین صحیه اقتضاسندن ایکی تسلیم ولزاماسی شایان تأ یادر. خصوصی مذکور حقده معارفلرینه لازمه‌سنک اعطاسنه انجمن معارفلک باشترط ایچکی عرض ایلرز.

معارف امور خیریه و صنعائیه مدیریتی طوپلادیغلری اعانه‌لک عائد اولدیغی جهت مندرجه‌سنه تبعاً قوانین مملکت احکامندن اولدیغی و بو گی اعانه‌لک بو گونه قدر خصوصی آمرلرنه براز قیلمش گی مسئولیت انجمن معارف ایله اعانی ضبط ایدنلره تبلیغ ایدر.

بولغارستان جزا قانونامه‌سی بنه خصوصله توقیفاً بو گی امور خیره عائد اعانه‌لرله‌ده بری ده براقیلمسی مسئولیتی موجب اولدقه آلتی ماهدن اوچ سنه‌یه قدر حبس جزاسیله اولدیغی انجمن معارف ایله اعطا ایدیلن مسیوللی بیانیله‌در.

داخل خبرلر

جلوس جرتنک سنه دوریسی مناسبتیله دون صوفیه پرونه کلیسه‌سنده اجرا اولنان آیین دوجانبه‌ده باش وکیل غوسپودین مانیوف، نظارت سرمزنه‌لرنه ذوات اشتراک ایتمشلر، اجنبیه اوقرانیا سفیری ذوات‌لریله

Sofya'da yayımlanan **Türk Sadası** *gazetesi.*

(ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.60-2.)

Levent Şahverdi Arşivi

EK BİLGİLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Harb-i Umûmî'de İran Harekât-ı Siyasiyesine Dair Mücmel [Özetlenmiş] Rapordur[1]

1335 (1919)
Dersaadet

Harb, Mahruciyyet ve Esaret, Esaretde, Esaretden Firardan Sonra İran

Şahsî Rapor

İlân-ı harbden evvel seferberlikde, mensub olduğum Mamûretülaziz Seyyar Jandarma Alayı'yla beraber Erzurum'a gelmiş ve alayım, mevki'-i müstahkeme rabt olunarak, Palandöken istihkâmâtına [istihkâmlarına] me'mur edilmiş idi. İ'lan-ı harb edilmesi ve Ordu-yı Osmanînin harekât-ı harbiyeye başlaması üzerine, teşkilat-ı mahsusa nâmı altına ve ekseriyyetle yerli rüesânın veyahud sûret-i mahsusada gönderilmiş sınıf harici zâbitânın vücuda getirdikleri küçük küçük çeteler ve müfrezelerden, mutasevver olduğu [tasarlandığı şekilde] vechle istifade edilememekle beraber, ayrıca da bir gâile ve asker arasında gayr-i muntazam bir unsur olmakda bulunduklarından, bunların kâffesinin toplatdırılarak, Beşinci Hudud mıntıkasına sevki, orduca takarrür ederek [kararlaştırılarak]

Levent Şahverdi Arşivi

işbu müfrezelerden olabildiği kadar istifâde te'mini ve bu müfrezelerin tertib ve tensîki [düzenlemesi] içün, jandarma yüzbaşısıyla iki yüz kadar muallem [talimli] esas jandarma efradına [erlerine] lüzum görülmekle, jandarma zâbiti olarak ben intihab olunduğum [seçildiğim] gibi, muhtelif jandarma alaylarından da refakatime yüz yirmi kadar –kısm-ı a'zâmı çavuş ve onbaşı olarak– jandarma verilerek, Beşinci Hudud mıntıkasına, Ersis'e[2] sevk ve bu sûretle alaydan infikâk etdim [ayrıldım].

Aldığım emir mûcebince, müteferrik [dağılmış] ve başlı başına hareket eden çeteleri cem' ve tevhîd ederek [toplayıp birleştirerek] bir tabur teşkilatı yapıp, Milo Hudud Bölüğü'yle birlikde harben düşman arazisine dâhil olarak, Artvin ve bilâhire Ardanuş kasabaları ve mülhakâtı [bağlı yerler] zabt olunmuş ve müfrezenin takviyesi içün İstanbul'dan gönderilen Sekizinci Alay ve İstanbul gönüllü kıtaatıyla [birlikleriyle] Yalnızçam muharebesini müteâkib, Ardahan'da müdafa'a eden düşman sarılıb mağlûb ve ric'ate mecbur edilmekle 16 Kânun-ı evvel 330 [29 Aralık 1914] gecesi Ardahan zabt olunmuşdur.

Ardahan'ın zabtına kadar, intizamını mümkün mertebe muhafaza eden gönüllü kıtaâtı, Ardahan'ın zabtından sonra şehrin yağmasına koyulub, zabt ü rabt muhtel olduğu [bozulduğu] gibi, İstanbul'dan gelen Lazistan mebusu Sûdi Bey de hapishanelerden çıkardığımız efrad ile Ardahan Mutasarrıflığı'nı deruhde ederek, çete zâbitleriyle taksim-i ganâim [ganimetleri paylaşma] gürültüsü çıkardığından, bu vaziyeti fırsat ittihaz eden [bilen] düşman 21 Kânun-ı evvel 330 [3 Ocak 1915] gecesi, bağtaten [ansızın] tecavüze geçerek, Ardahan'a hücum etmekle, gayr-i mes'ûl sivil zevat kaçıp, Sekizinci Alay'la beraber, maiyetimdeki jandarmalarla nevmîdâne [ümitsizce] vuku' bulan müdafaada, karnımdan ve kasığımdan ağır sûretde yaralanıp terk edildiğimden, 21 Kânun-ı evvel 330 tarihinde, Ruslar tarafından esir edildim.

Ve Ardahan'dan Kars'a ve Kars'dan Tiflis'e gönderilerek, yedi ay tedaviden sonra yaralarım iltiyâm bulmakla [iyileşince] Bahr-i Hazer'de kâin Osmanlı üserâ [esirler] karargâhı ittihâz olunan [kabul edilen] Nargin Adası'na gönderildim. Tiflis'de hastahane-

Levent Şahverdi Arşivi

de bulunduğum müddet zarfında, ma'ruf [bilinen] Kafkas Müslümanlarıyla kesb-i muârefe etdiğim [tanıştığım] gibi, Bakü'de gerek "Yeni İkbal" ve gerekse Karagözüf'ün neşretmekde bulunduğu "İkdam" gazetelerine, nâm-ı müstearla birçok makaleler yazarak, Kafkas efkâr-ı İslâmiyesine icrâ-yı te'sir etdim. Esaretde bulunduğum esnada, Ruslar, Erzurum'a doğru ilerlemekde ve Kafkas cebhesine pek ziyade takviye etmekde bulunduklarından, Kafkas Müslümanlarının bu sırada bir harekât-ı ihtilâliyede bulunmaları pek vahim olacağına binâen ve oraca yapacak bir şey olmadığından, gerek Rusça bilmekliğim gerekse Kafkas Müslümanlarından müzâheret [destek] görmekliğim üzerine, tebdil-i hüviyet ve libas ederek ve bir İran pasaportu istihsâl edip [ele geçirip] "Erdebilli Muzaffer Kerim" unvanıyla karargâhdan me'zûnen [izinli olarak] çıkdığım Bakü'den firar ve Şimâlî İran'a geçerek mâşiyen [yaya olarak] Bahr-i Hazer sahilinden, İran'ın Reşt şehrine muvasalat [varış] ve oradan da Tahran'a gelip sefâret-i seniyyeye dehâlet ve tekrar harbe iştirâk etmek üzre, Ordu-yı Osmanîye iltihak etdirilmekliğim ricasında bulundum. Ve Kafkasya ahvâline ve Rus Ordusu'nun, bilhassa Müslümanlardan aldığım hakikî malûmat ile Rus menzil [lojistik] teşkilatına dair, o zaman içün pek müfîd [yararlı] birçok da malûmatı getirdim.

Sefaretin Harbiye Nezareti'yle muhaberesi neticesi, Nezarete merbût [bağlı] olarak İran'da istihdâmım emr olunduğundan, Sefaretce, Belûcistan'da kâin Kirman Şehbenderliği'ne tayin ve Cenûbî İran'da İngiliz harekâtını tedkîk etmek üzre, mahall-i mezkûre gönderildim. Tahran'dan Kum-Kâşan-Isfahan tarîkiyle, Cenûbî İran'a muvasalatla, îfâ-yı vazifeye ibtidârım [başlamam] esnasında Ruslar, Tahran'a tecavüzle Tahran'ı işgal ve sefaretimiz ve ataşemiliterimizin Tahran'dan çıkmış ve İran başdan aşağı karışmış ve aleyhimize mi, lehimize mi hareket olunacağı mechûl bulunmuş olduğundan, bu sırada her tarafda ayaklanan eşkıya, o sırada bulunduğum yola da taarruz etmekle, beraberinde bulunduğum büyük bir kervan ile beraber, eşkıya eline düşdüm. Ketm-i hüviyet etmekde [kimliğimi saklamakta] olduğumdan, bütün eşya ve elbisemden tecrîd edildikden [soyulduktan] sonra, hüviyetimi mübeyyin [orta-

Levent Şahverdi Arşivi

ya koyan] bavulumdan çıkan evrakdan, sıfat ve me'muriyetim anlaşılmakla ve eşkıya, Kaşkâî aşiretine mensub Türk olduklarından, serbest bırakılıp, Isfahan'a avdet etdim.

Ve Isfahan'da[3] Isfahan Alman Konsolosu Mösyö Kardoff'la birlikte, Osmanlı mümessil-i siyâsîsi olarak, mevki'in ve cereyânın îcâbına göre hareket olunup, Isfahan'da neşr olunan "Derfeş Gâveyan" nâm gazeteyi, himayeme alıp İranlıların, hükûmetimize tarafdarlığının te'minine çalışılmışdır. İran'ın muntazam bir ordusu ve muntazam bir maliyesi, eslihâ [silahları] ve teçhizatı olmadığından, İran'ın lehimizde harbe dâhil olması, bîfâide olup ancak İran'a yapılacak harekâtdan maksad, İran'ın düşman ateşi olmaması ve aleyhimizde harbe iştirâk etmemesini te'minden ibaret idi. İran'da bulunduğum ve İran işleriyle meşgul bulunduğum müddet zarfında, benim içün bir gaye, İran'ın bize mâil olarak bîtaraf kalması idi. Aleyhimizde, İngilizlerle teşrik-i mesâi eden İran'ı, İngilizler pek az bir zamanda teslîh [silahlandırarak] ve tanzim ederek, karşımıza müdhiş bir kuvvet olarak çıkarırlardı. Nasıl ki İngilizler, bir harb esnasında en vahşi akvâmı [kavimleri] teslih etmek sûretiyle, ondan istifade etmişdir. Isfahan'da bir esaslı vazife ile meşgul iken, Kum'da bulunan Tahran Ataşemiliteri Kaymakam Fevzi Bey'den aldığım telgrafnâmede, Rusların, Isfahan'a doğru inmekde oldukları bildirildiğinden, Isfahan'da bulunan hey'et-i sefareti ... Kirmanşah'a hareketim emr olunduğundan, Isfahan'dan hey'et-i sefareti alarak, Kirmanşah'a geldim.

Ve Kirmanşah'da, "Bağdad Grubu" nâmiyle bir müfrezemiz bulunduğundan, işbu müfrezenin menzil hıdemâtına [hizmetlerine] me'mur edildim. Ve müteakiben hastalandığımdan Bağdad'a gönderildim. Rusların, Hanekin'e gelmeleri ve Bağdad'ı arkadan tehdid etmeleri üzerine, On üçüncü Kolordu, İran'a sevk edilip Hemedan'a kadar Garbî İran, Osmanlı işgal-i askerîsi altına alındığından, İranlıların izzet-i nefsini vikâye [korumak] zabt ve işgal edilen aksâm-ı arazide [arazi kısımlarında] bir İran hükûmet-i muvakkatesi [geçici hükümeti] vücuda getirilmesi takarrür etdiğinden, İranlılar tarafından Kuvâ-yı İraniye Umûm Kumandanı intihâb olunan [seçilen] Nizam-üs-saltana, İran hükûmet-i muvakkatesi riyasetine

Levent Şahverdi Arşivi

[başkanlığına] geçirilip ve bir teşkilat yapılıp bir Osmanlı, bir İranlı ve bir Alman ile hey'et-i askeriye, Kirmanşah'da te'sis-i hükûmet etdiğinden, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nca, gerek lisan-ı Fârisîye âşina olmaklığım ve gerekse İran ahvâline vâkıf bulunmaklığım hasebiyle, İran hükûmet-i muvakkatesi refakatine me'mur edilerek, Kirmanşah'a gönderildim.

Hükûmet-i muvakkate-i İraniyenin bil-umûm mesârifi [masrafları], Alman hey'et-i askeriyesi tarafından te'diye ve tesviye kılınmakda [ödenmekte] idi. Gerek hükûmet-i muvakkatenin te'sisi ve gerek vezâif-i cereyânını [görevlerinin akışını] tanzim vazifesiyle Kaymakam Ömer Fevzi Bey, me'mur ve meşgul olduğundan ve İran'da bulunan bil-umûm Osmanlı zâbitleri de mûmâ-ileyhin [adı geçenin] emrine verildiğinden, ben de Kirmanşah'da îfâ etdiğim işlerde mûmâ-ileyhe merbût idim. Esasen jandarma zâbiti olmaklığım ve Mekteb-i Hukuk tahsili görmüş bulunmaklığım i'tibâriyle, i'tibâri olarak İran hizmet-i askeriyesine naklolunarak, İran Müdde-i Umûmî-i Askerîsi [askerî savcısı] ta'yin edildim. Ve şahsım i'tibariyle Osmanlı ve İranlı merci'-i muhakemesi, bu sûretle tevhîd edilmiş [birleştirilmiş] oldu.

Tarafımdan, –Osmanlı kanunlarından terceme sûretiyle– tanzim kılınan kavanîn [kanunlar] hükûmet-i muvakkatece, mevki'-i icraya vaz' olunarak [uygulamaya konularak] İran'ın meşgul [işgal edilen] kısmında, âsâyiş ve inzibat te'min edildi. Fakat gerek Osmanlı me'murîniyle [memurlarıyla] Almanlar ve gerekse Almanlarla İranlılar hüsn-i imtizac edememekde [anlaşamamakta] ve Osmanlı me'murları da birbirleriyle geçinmemekde olduğundan, hükûmet-i muvakkate-i İraniye, esaslı ve pâydar [kalıcı] bir eser bırakamadı. Ve aynı zamanda İranlılarda da Demokrat, İ'tidâl nâmiyle iki fırka [siyasî parti] mevcud olup bizdeki gibi her ikisi de yekdiğerinin hasm-ı cânı [can düşmanı] olduğundan, hiçbir vechle itilâf edemediler [anlaşamadılar].

Bil-âhire Bağdad'ın sukutu [düşmesi] üzerine, İran'ı tahliye mecburiyetinde kaldığımızdan, hükûmet-i muvakkate erkânı da İran'da kalamayarak, memâlik-i Osmâniyye'ye, Kerkük havalisine iltica etdiler. Bu sırada Almanlar da İranlılara vermekde oldukları

Levent Şahverdi Arşivi

tahsisâtı kat' etdiklerinden, hududumuz civarında sefil ve perişan kaldılar. Ve esasen İranlıların Almanlara müzâhereti, Osmanlıların harbe dâhil olması vesilesiyle başlamış olduğundan ve birçok İranlılar askerlerimizle beraber harb etmiş olduklarından, memâlik-i Osmâniyye'ye iltica eden İranlıları himâye etmek, aynı zamanda hem elde bir rehin bulundurmak hem de İranlıları memnun ve minnetdar kılmış olmak içün, Altıncı Ordu Kumandanlığı'yla bil-muhabere, Nizam-üs-saltana ile İran hükûmet-i muvakkatesi erkânı, nâm-ı nâme-i Hazret-i Padişahîyle, İstanbul'a davet olunmuşlardır.

Ve bu hey'etin İstanbul'a vürûdundan [varışından] i'tibâren kendilerine, ayda sekiz bin lira kadar bir muhassesât [ödenek] verildiği gibi, Nizam-üs-saltana'ya da ayrıca bir konak tahsis olunup mâ-âile esbâb-ı istirahati te'min kılınmış ve burada İranlılara karşı gösterilen bu âsâr-ı mihmannüvâzî [misafirpervelik], gerek İran'da gerekse âlem-i İslâmda pek ziyade hüsn-i te'sir etmiş ve alel-husûs [bilhassa] Sünnî-Şîî ihtilâfâtından dolayı asırlarca birbirine düşman olan iki millet, böyle müdhiş bir harb esnasında yekdiğeriyle bozuşmak değil, bil-akis te'yîd-i uhuvvet etmişdir [kardeşliğini kuvvetlendirmiştir].

Ben de bu işler içinde âcizâne uhdeme müretteb [verilmiş] vezâifi mehmâ-emken [mümkün mertebe] îfâ etmiş olup aleyhimizde İran'ın harbe dâhil olmaması neticesiyle, vazifemi hisseme düşdüğü kadar yapmış olmakla müsterihim. Biz, burada İranlılara hüsn-i muâmele etdikce, İran matbuâtı da lehimizde, pek yüksek makaleler yazmakda idi. Bu sûretle bırakılan izlerin bir aks-i tarihî bırakacağı şübhesizdir. Dört sene devam eden bu harbde bulunduğum muharebelerle Türkistan'da, İran'da, Belûcistan'da geçirdiğim hayatın safahatına aid işbu raporumu, vâki' olan talep üzerine, merci'-i âidine takdim ediyorum. İran'a dair mufassal birkaç eser yazdığım gibi, şark seyahatine müteallik Türk ve İslâm harsına aid bir iki eserim de derdest tab'dır.

10 Kânun-ı sânî 335 [10 Ocak 1919] Yüzbaşı Süheyl İzzet[4]
İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

Cenûbî Azerbaycan[5]

Azerbaycan, şimâlden 42 derece arz havalilerinden başlayıp 36 derece cenûb had oluyor. Tûlen, 42 ile 48 derece aralarında vâki'. ... iki kısma ayrılıyor: Şimâlî ve cenûbî. Bu iki kısma rağmen hiçbir alâmet-i farika, bu iki kısmın akvâmını yekdiğerinden ayıramıyor. Çünki her ikisi Türk ve İslâm ahâliyle meskûn âdât, ahlâk ve bedâyileri tamamen birdir.

Mamafih Cenûbî Azerbaycanlı olduğum içün, binâen-aleyh daha muttali' [vâkıf] olduğum içün, yalnız Cenûbî Azerbaycan hususunda bildiklerimi yazacağım.

Hudud: Arz [enlem], 26 derece ile 40 derece arasında ve tûl [boylam] 42 ile 46 derece 20 dakika arasında vaki'dir. Şimâlen Aras Nehri, Cenûbî Azerbaycan'ı şimâlîden ayırıyor. Şimâl-i şarkta, Şimâlî Azerbaycan'ın Talış vilayeti; şarkta, İran'ın Geylan; şark-ı cenûbîde Hamse (Zencan); cenûbîde Kürdistan vilayetleri. Garbda yüksek dağlar, Van vilayeti ile Azerbaycan'ı ayırıyorlar.

Nehirler: Şimâlde Aras Nehri, Erzurum havalisinde neş'et edip, Ararat Dağı yanında cenûb-i şarka doğru bir münhanî [eğri] teşkil ediyor. İşbu münhanî, eski Rusya ile İran hududu olup, şimdiyse iki Azerbaycan'ı yekdiğerinden ayırıyor. Sonra ... havalisinde Kara(!) Denizi'ne dökülüyor.[6] Cenûbî Azerbaycan'ın ekser suları

Levent Şahverdi Arşivi

Rumiye Gölü'ne dökülüyor. Bu göl, Azerbaycan'ın garbında vaki' yüz kilometre tûl ve elli kilometre arzında büyük ve çok tuzlu bir göldür. Cenûben Cagato(!), Tataov(!), Gedar çayları, şarken Tebriz'den geçen Acıçay ve garben pek çok nehirler, bu göle doğru akıyorlar.

Dağlar: Sehend Dağı; 3.550 metre, Tebriz cenûbunda. Savalan Dağı; 4.800 metre, Erdebil havalisinde. Rumiye Gölü'nün şimâl-i şarkında Mişav Dağı; garbda Kürdistan dağları.

Şehirler

Tebriz; 300.000 nüfusu var. Azerbaycan'ın merkezidir. Rumiye Gölü'nün şarkında vaki' Acıçay Nehri nin üstünde, büyük bir ticaret merkezidir. Ruslar, Culfa'dan bir şimendifer yapmışlar, Rusya'dan Tebriz'e bu hat ile pek çok emtia-i ticariye geliyor. Ve Azerbaycan'dan Rusya'ya bu yol ile kuru üzüm, badem, koyun derisi gider. Tebriz'le Culfa arasında vaki' Sofyan'dan ikinci bir hat, bu yolu, Rumiye Gölü'nün şimâl-i şark iskelesi olan Şerefhane'ye rabt edip, Ruslar, göle pek çok vapur ve yelken bıraktıklarından, gölün etrafındaki zengin havalinin ihracat ve idhalatını te'min ediyorlar.

Erdebil; 50.000 nüfus. Şimâl-i şarkta vaki'. Safeviler ... İran'ın paytahtı olup, cami ve türbeleriyle meşhurdur.[7]

Rumiye; 40.000 nüfus. Rumiye Gölü'nün garbında vaki'. Münbit ve pek zengin bir şehirdir.

Meraga; Gölün şarkında, bağlar ve meyveleriyle meşhur bir şehirdir.

Hoy; Gölün şimâl-i garbında. 30.000 nüfus.

Dilman; Gölün garb-ı şimâlinde. 20.000 nüfus. Pek çok bağlar var.

Savuçbulak; Gölün cenûb-i garbında. 15.000 nüfus. Kürdistan'ın ticaret merkezidir.

Eher; Eher Suyu'nun üzerinde vaki' bir kasabadır.

Miyane; Azerbaycan'ın şark hududunda, Tebriz-Tahran yolu üzerinde vaki'dir.

Miyanduab; 5.000 nüfus. Cagato üzerinde vaki'. Tebriz'i Savuçbulak'a rabt eden yol üzerinde, mühim bir kasabadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sainkale; 5.000 nüfus. Azerbaycan'ın cenûbunda Cagato Nehri üzerinde vaki'dir.

Tekân tepe; 6.000 nüfus. Azerbaycan'ın cenûb hududunda vaki'. Tebriz-Bicar yolu üstünde vaki'dir.

Makü; Şimâl-i şarkta Bayezid yakınlarında, hububatının mebzullüğüyle meşhur ve kalesinin tabîî müstahkemliğiyle ma'rufdur.

Merned; Tebriz-Culfa şimendiferi üzerinde vaki'dir.

Nüfus

Birkaç istatistike nazaran Cenûbî Azerbaycan'ın üç milyon nüfusu vardır. Bunların başlıcasını Türkler teşkil edip, bir kısm-ı cüz'isi Kürdler ve birkaç bin de Keldani, Yahudi ve Ermeniler.[8]

Türkler; iki buçuk milyon. Cenûbî Azerbaycan'da Türk vardır. Bunlar, şehirlerde, köyler ve iller çadırlarda yaşarlar.

Şehirlerde; bütün büyük şehirler ve köyler ahâlisi Türklerle meskûn olup, lisanları Türkçe (Azeri Türkî) dir. İran teb'ası oldukları hâlde, birkaç bilenden ma'ada Farsiceyi bilen hiç yoktur. Bu şehir ve köy Türkleri, pek eski zamandan Azerbaycan'a gelmişler. Çünki Türklerin, Türkistan'dan hicretleri zamanlarında Kafkasya'ya hicret edip, oradan ya şimâl tarîkiyle Avrupa'ya geçerlerdi ya Cenûbî Azerbaycan tarîkiyle Anadolu'ya, Şam, Bağdad'a giderlerdi. Avrupa müverrihlerine nazaran, pek eskiden Azerbaycan'da Türkler varmış. Hatta kabl-el-İslâm [İslâmiyetten önce], Azerbaycan Türklerle meskûn imiş. Azerbaycan'ın da veche-i tesmiyesi [isimlendirilmesi], eski Türk kelimeleri âder baygân yani yüksek tepe sözünden geliyor. Çünki burada, Türklerin hakanı Oğuz vermiş. Toprak cem' edip bir yüksek tepe yapıp, onun üstünde bir kubbe bina edip ismini âder baygân yani yüksek tepe koymuşlar.

İkinci cihet, Moğollar olmuşlar. Çünki bu memleketde Türk gördükleri için, diğer milletleri mahv edip âdetleri vechle yalnız Türkleri muhafaza edip Hülâgü Han Meraga'yı da kendisine paytaht yapmıştı.[9]

Çadırnişînler; Erdebil havalisi, tâ Tebriz'e kadar Şahseven tesmiye olunan birçok Türk aşiretleriyle meskûndur. Bunlar, birçok taifelerden müteşekkildirler. Onların taife tarihleri, onların Türk

Levent Şahverdi Arşivi

oldukları içün birer burhandır [delildir]. Bu aşiretler, hâlâ Türkistan'da taşıdıkları taife isimleriyle adlanıyorlar. Türklüğün âdât, cesaret ve hasenât-ı kadîmesi [çok eski güzellikleri] hâlâ bu illerde ber-devamdır.

Sehend Dağı'nın şarkında Şakakî aşiretleri yaşıyor. Bunlar, lisanen, âdât ve ahlâken temiz Türklerdirler. Bunlar, yaz vakti Sehend Dağı'nın dâmenlerinde [eteklerinde] çadırlarda vakit geçirip, deve ve koyun besliyorlar. Kışın Miyanduab'ın nisbeten sıcak havalisine kadar inip, hayvanlarını besliyorlar.

Azerbaycan-ı Cenûbî'nin tam şimâlinde Karadağ aşiretleri yaşıyorlar. Bunlar ve Şahseven komşularıyla beraber reşâdet [doğrulukları] ve cesaretleriyle ma'ruf [bilinen] Türk aşiretleridir.

Azerbaycan'da olan Türk aşiretlerinden birçoğu çadırnişînliği [göçebeliği] terk edip şehir ve köylerde yaşamayı, âdet etmişler. Meselâ; Afşarlar (ki Türkün meşhur kabilelerinden olup hâlen de Anadolu'da Maraş'da ve Türkistan'da şehirlerde ya çadırlarda yaşıyorlar.) Rumiye ve Sainkale'de köy ve şehir hayatını kabul etmişlerdir.

Meraga şehrinde, Mukaddem nâm Türk aşiretleri meskûndur.[10] Rumiye Gölü'nün cenûb-i garbîsinde Karapapak aşiretleri, köyler yapıp sâkin olmuşlar.

Azerbaycan'da daha çok Türk aşiretleri vardır. Hepsinin lisanı, âdât ve ahlâkı tam mânâsıyla Türk kalmıştır. Ekser bu aşiretlerin taife tarihleri hâlâ mevcuttur. Bunlar Türk olduğu ve Türkistan'ın neresinden göçüp Azerbaycan'a hicret ettikleri malûm oluyor. Afşarların, Karapapakların, Şahseven aşiretlerinin ekserisinin tarihleri yazılmış, ellerinde mevcuttur.

Başka Milletler

Kürdler – Kürdler, Azerbaycan'ın cenûb-i garbla aksâ-yı garbında vaki' dağlıklarda yaşayıb, çadır hayatı geçiriyorlar. Yalnız birkaç kasabaları vardır. En büyük kasaba, Savuçbulak'dır. Bu harb esnasında üç kere, Ruslar ve Ermeniler tarafından katliâm olub ve yandırılmışdır. Burası, Azerbaycan Kürdlerinin merkezidir. Ahâlisi bütün bütüne Kürddür. Etrafında olan köyler cümlesi, Kürd köyleridir.[11]

Levent Şahverdi Arşivi

Oşnu; Rumiye Gölü'nün cenûb-i garbında, Osmanlı hududunda vaki' güzel bir Kürd kasabasıdır. Bu harb esnasında, pek vahşiyane bir tavırla Ermeniler, Âsurîler tarafından katliâm olmuştur. Bu kasabalardan ma'âda cenûb, cenûb-i garbide Sakız, Bane, Serdeşt kasabaları vardır. Hepsinde Kürdler meskûndur. Azerbaycan'ın şimâl-i garbından tâ cenûb-i garbiye kadar, Kürd aşiretleri vardır. Bunların başlıcaları; Makü Kürdleri, Abduvi, Şemdin, Herki, Surçi, Zerza, Mamaş, Miskur, Viran, Debukri, Mekri, Beyzâde aşiretleridir.

Kürdlerin yekûn-ı umûmîsi, Azerbaycan'da 420.000 nüfus tahmin olunabilir.

Gayr-i İslâm Nüfuslar

Ermeniler – Ermeniler, Azerbaycan'da birkaç şehirde ve birkaç köyde yaşıyorlar.

Tebriz; Bin hane nüfus, nefs-i Tebriz'de Ermeni vardır. Ve etrafında üç Ermeni köyü mevcuttur.

Meraga; Üç yüz hane, Meraga'da Ermeni vardır.[12]

Rumiye; 50 hane nüfus şehirde, dört Ermeni köyü şehrin etrafında mevcutdur.

Dilman; Birkaç hane şehirde, dört Ermeni köyü etrafında.

Beş Ermeni köyü de Azerbaycan-ı Cenûbî'nin diğer taraflarında vardır. Azerbaycan'ın kendi yerli Ermenileri, otuz bin nüfusu tecavüz edebilmez.

Keldani ve Âsurîler – Bunlar, Mesihî olup, Rumiye şehrinde iki yüz hane ve etrafında yirmi kadar köyleri vardır. Bunların yekûnu, yirmi bini tecavüz edebilmez.

Yahudiler – Azerbaycan'ın her şehrinde, birkaç hane Yahudi mevcuttur. Mahsûsen Kürdlerle meskûn şehirlerde, bunlar fazlaca olup mu'tadları vechle ticaretle meşguldürler.

En ihtiyatkâr bir istatistikle, Azerbaycan'da; Türk, 2.500.000; Kürd, 420.000; Ermeni, 30.000; Keldani ve Âsurî, 20.000;[13] Yahudi ve sâir milel [milletler], takriben 20.000.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhtasar Azerbaycan'ın Son Savaşları

Harb-i Umûmî'den on sene evvelden Ruslar, Azerbaycan'ı işgal etdiler. Zâhirde işgal askerî olup manen memlekete tesâhub ediyorlardı [sahip çıkıyorlardı]. Hatta Culfa'dan Tebriz'e ve Şerefhane'ye kadar bir hat çekib, bu harb esnasında da hattı bitirdiler.

Azerbaycan'a gönderdikleri konsüller, konsüllükten mâadâ vali ve mutasarrıflık vazifelerini de görüyorlardı. Sene 1911'de Şahseven aşiretleri, Ruslara karşı gelib, Ruslar, kırk bin askeri bunların üzerlerine i'zâm ettiler [yolladılar]. Altı ay muharebeden sonra, yine bir şey yapamayıb nihayet aralarına tefrika [ihtilaf] saldılar ve bu cihetle yalnız onlara tasallut [hükm] edebildiler!

Bu harb ibtidâlarında, bütün Türklerin becerdikleri kadar silahlarını alıp harab etdiler. Bu vasıtayla ahâliye musallat oldular ve ahâlinin felaketine bâis oldular. Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye teb'ası olan Çölemerik ahâlisi olan Colu'lar –bunlar Mesihî ve Keldanidirler– Rusların iğfaliyle yerlerinden çıkıb[14] hükûmet-i Osmâniyye'ye isyan ettiler. Musul valisi, bunları tenkile [cezalandırmaya] gitdi lâkin bunlar, Azerbaycan'a geçmeye muvaffak oldular. Ruslar, bunları Salmas ve Rumiye köylerinde iskân etdirdiler. Bu Colu'ların yekûnu 30.000 hane, takriben 100.000 nüfustu. Ruslar, bunlara talim terbiye verip ve silah da verdiler. Bunları ve yerli Mesihîleri teslîh edib [silahlandırıp], Devlet-i Âliyye ile harbe sürdüler. Bu esnada, bunlar ve mahsusen yerli Ermeniler, yapabildikleri fenalığı yerli Türklere yapmaya başladılar. Lakin en büyük fenalığı, Ruslar çekildikten sonra yapdılar.

Van, tathîr ve tahlisinden [temizlenip kurtarılmasından] sonra, Van'da olan Ermeniler 4.000 müsellah [silahlı] gelip, bunlara karışdılar. Rumiye ve Salmas günahsız, bîçare, mazlum Türklerinin kanlarını akıtıp ismet, servet ve her şeylerine taarruz etdiler. Nisan 334'de [1918] Dilman şehri ve köylerini katliâm. Yalnız bir iki bin genç kadını kendi hırs-ı hayvanîleri içün muhafaza edib bâkisi bütün bütüne vahşi tavırlarla kesildi. Meselâ, çocukları annelerinin dizi üstüne yahud her ikisine gazyağı döküp yakmak sûretiyle kestiler. Bütün maksadları, İslâmları bitirip o havalide ekseriyyet

Levent Şahverdi Arşivi

kazanmakdı. Yüz elli binlik Salmas nahiyesinden yüz elli erkek, 3.000 kadın sefil bir hâlde kurtulabilmişdir.[15]

Salmas havalisinin Türklerini, böyle kestikten sonra, cenûba doğru inip Rumiye Türklerini vahşiyâne sûretde kesmeye devam etdiler. Van'dan inen Dördüncü Kolordu, Salmas'ı kurtardı. Şimâl-i şarkta olan Hoy'u da kurtardı. Çünki Ermeniler, orayı da istilâ etmek üzere idiler ki kolordu yetişib ve mazlum ahâli bunu Allah tarafından gönderilmiş kurtarıcı zannetdiler.

Ordunun Hoy ve Salmas'ı almasıyla Ermeniler ve Corlu'ların şimâldeki kısmı da cenûba inip zavallı Rumiye'yi müdafaaya başladılar. Aynı zamanda bîçare ahâli, dört aydan beri kesilir, taarruzât, yağma, ismetlerine taarruz bir kat daha ziyadeleşdi. Altı ay, ahâliden bir Türk sokağa çıkmaya cesaret edemeyip, edenler gazyağlarıyla yanıb bedenlerine dağlar koyulub, bin türlü vahşiyâne hâllerle mazlumâne katl olunuyorlardı. Köyler, tamamen katl ve ihrak edilmişdir [yakılmıştır].

Bu zulümlerde insan[a] hayret veren nokta burasıdır ki şimdiye kadar, Cenûbî Azerbaycan'da Ermeniler, daima mes'ud, muhterem yaşayıb, hatta 1904 ve 1905'de Kafkasya'da binler, on binlerle Azerbaycan Türkünü günahsız, sebebsiz yere Kafkas Ermenileri ve Osmanlı'dan geçen Ermeni fedaileri katletdikleri hâlde, Azerbaycan Türkleri, bir Ermeni bile[16] öldürmeyib ellerinden geldiği kadar da bunları muhafaza etdiler. Bizim şehirlerimizde olan Ermeniler, o zamanlar her gün canlarından kurtardıkları hâlde biz, onları temin ve siyânet etdiğimize [korumamıza] rağmen şimdi aynı vatandaşlar bizleri imha ve vahşi tavırlarla katlediyorlardı.

Rumiye şehrinin yüz kilometre cenûbunda, şehre kadar bir tane Türk köyü selâmet kalmış, bulunan bütün köyler yanmış, cesetler, kesilmiş kafalar, kanlı sokaklard[ad]ır. Münbid, âbâd [bereketli, bayındır] pek şen Rumiye şehrinin beş yüz İslâm köyünden bir tane köyü selâmet kalmamışdır. Bir ... Ermeni de gidip fecâyi'i görürse, kendisi bütün Ermeniliğe lanet ve nefret eder.

Büyük çarşının dükkân ve mağazaları, eşya-yı ticariye yerine zavallı, merhametsiz tavırlarla kesilmiş Türk cesetleriyle doludur. Her gün, her saat hanelere baskın yapılıb erkekler katl, sonra ka-

Levent Şahverdi Arşivi

dın, anne ve hemşireleri çıplak edilib cesetlerin etrafında raks etmeye icbar ediliyormuş. Çocukların başlarını, taşlarla eziyormuşlar. Bir Rumiyeli diyor ki büyük çarşı dam üzerinde korka korka gidiyordum. Aşağıda mezbûhâne [boğazlanırcasına] bir ses işitiliyordu. Ufak bir delikten[17] bakdım. Gördüm birkaç Keldani ve Ermeni çocukları, bir Türk çocuğunun başını taşla eziyorlar ve çocuk bağırıyor.

Bana söyleyen adam, cesaret edebilmemişdir çocuğu kurtarsın. Nihayet öldürmüşler. Bu misâllerden yüz binlerle var ancak bir heyet-i teftişiye, bu vahşetleri takdire kâfi gelebilir.

Dördüncü Kolordu, cenûba doğru hareketiyle büyük fedakârlıktan sonra Rumiye ... kurtarmışdır. Köyleri mahv, şehir kanlar içinde bulmuşlar. Şakîler, cenûba doğru inip Hemedan'a gidib İngilizlerle birleşmişler, yolda, firarları zamanında Türk ve Kürd aşâiri, bunlara hücum edib birkaç bin telef edib ve Rumiye ve Salmas'tan aldıkları eşyanın bir kısmını almışlar, mamafih kuvvetli bir desteleri İngilizlere yetişmeye muvaffak olmuşlardır.

Azerbaycan'ın şark tarafları, bu şakîlerin zulmünden asâkir-i şâhânenin yetişmesiyle kurtulmuşlar ve bundan dolayı bütün ahâli, arz-ı şükran ederler. Lakin mütâreke dolayısıyla askerin çekilmesinden, fevk-al-had [çok fazla] müteessir ve telaş içerisinde bulunub, hatta bütün varlıklarının gitmesine razı olub, askerin çekilmesine razı değillerdi.

İki Azerbaycan'ın Münasebâtı

Tarihen, Milliyeten: Irken, ahlâken hiçbir alâmet-i farika, bu iki[18] memleket ahâlisini yekdiğerinden tefrik [ayırt] edebilmez. Aynı kabile (il) isimleri hem Cenûbî hem Şimâlî Azerbaycan'a mevcutdur. Meselâ, Afşarlar, her ikisinde de var. Karapapaklar, şimdi Tiflis etrafında ve Rumiye Gölü'nün cenûbunda vardırlar. Lisan, lisan-ı Türkî olduğu içün mahsusen şîve cihetinden, Azerbaycan şîvesi her iki kısımda konuşuluyor. Bu iki kısmın Türkleri, yekdiğerleriyle münasebatları [münasebetleri] herkesten ziyâdedir. Ticaretleri, yekdiğerine fevk-al-had merbût olduğu ve Cenûbî kısmın Avrupa'ya yolu, şimâliden olduğu içün, bu Türkler daima yekdiğe-

Levent Şahverdi Arşivi

riyle münasebetdedirler. Bu derin irtibattan dolayıdır ki her iki kısmın münevver kısımları, birleşmenin müfrit [aşırı] taraftarıdırlar.

Şimâlî Azerbaycan ahâlisi daha zengin ve maarif, pek çok ilerlemiştir. Bunun neticesi olarak, kendi milliyetini daha ciddi bir sûretde müdafaa ediyor. Bugün üç fırka piyade ve bir fırka süvari teşkil edib ve yeni kanunları üzerine, 18 yaşındakiler de taht-ı silaha [silahaltına] alınıp, binâen-aleyh birkaç yüz bine bâliğ bir orduları olacaktır. Maliye cihetinden de çok iyi bir hâldedir. Hatta Şimâlî Kafkasya'ya, bu son günlerde bile para vermişlerdir. Şimâlî Azerbaycan'da birkaç yüz, dâr-ül-fünûn [üniversite] bitirmiş gençler vardır.[19] Hepsi Türk olduğu için, cümlesi, bir gaye için çalışıyorlar. Büyük ümitler, Azerbaycan'dan beklemek olur. Mahsusen ikisi birleşirlerse, büyük terakkiyâta [ilerlemelere] nâil olacaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Ârâ ve Efkâr [Reyler ve Fikirler]

Akay Mirza Ali Muhammed Devletâbâd Hazretleriyle Mülâkat[20]

Kari'în-i kiramın [saygıdeğer okuyucuların] ma'lûmları olduğu vechle, bir müddetden beri İran ekâbir ve ağniyâsından [ileri gelenlerinden ve varlıklılarından] bir kısmı, İngiliz ve Ruslarla zıddiyet ve mücâhede ve memleketin menâfi'ini vikâye [çıkarlarını koruma] maksadıyla, İran'dan hareket ve bir müddet İngiliz ve Rus kuvvetleriyle çarpışdıkdan sonra Kirmanşah'a ve Kirmanşah ric'atini müteakib Bağdad'a ve bilâhire, İstanbul'a gelmişlerdi. Müşârün-ileyhimin [adı geçenlerin] efkâr ve hissiyât-ı vâkı'alarından, kari'în-i cerîde-i *Haver*'i nasîbedâr etmek [*Haver* gazetesi okuyucularını nasiplendirmek] içün, sermuharririmizi, İran İ'tidâl Fırkası Reisi Hacı Mirza Ali Muhammed Devletâbâd nezdine i'zâm etmişdik [göndermiştik]. Pây-i taht-ı Devlet-i Âliyye'ye vürûdlarından [gelişlerinden] beri, kendilerince hâsıl olan kanaat hakkında vâki' olan suâllere bervech-i zîr [aşağıdaki] beyanâtda bulunmuşlardır.

Suâl – Osmanlı-İran, bu iki millet-i İslâmiyenin münasebât-ı hâzıraları ile vaziyyet-i âtiyeleri [şimdiki ilişkileri ile gelecekteki durumu] hakkında zât-ı âlilerinin nazariyâtını suâl edebilir miyim?

Levent Şahverdi Arşivi

Cevab – Efendim, bu iki milletin mezheb nokta-i nazarından, vaziyyet-i sâbıkaları ma'lûm olduğu vechle pek iyi değildir. Ancak bunların senelerden beri münasebât-ı müsâlemet [barışçı] ve muvâfakatle geçdiğine nazaran ale-z-zâhir [görünürde] fena olmaması iktizâ eder. Nazar-ı dikkatden kaçırılmaması icâb eden nokta, bu iki İslâm devlet arasında hükümrân olan tefrika ve beynûnetin [ayrılık ve anlaşmazlığın] sebebi nedir? Hakikaten esbâb-ı dinî ve mezhebi yüzünden mi? Yoksa başka bir esasa müstenid midir? Bunları araştırmak gerekdir.

Erbâb-ı basîrete mahfî [sağgörü sahiplerine saklı] değildir ki ihtilâfât-ı siyâsiyye; bazen ihtilâfât-ı mezhebiyye nâmiyle, bir veya iki devletin muktezâ-yı zamana [zamanın icabına] göre, îcad etdikleri ve ahâli arasına ilkâ eyledikleri [soktukları] nifak ve muhalefetdir. Tarihe nazar edilecek olursa, görülür ki pek çok mevadda [maddelerde] devleteynden [iki devletten] her biri politika ve siyasetleri iktizâsı olarak [gereğince] imkân elverdiği mertebede, ihtilâfât-ı ma'lûmeye sa'y etmişler [çalışmışlar] ve senelerce, Müslümanları ateş içinde bırakmışlardır. Hâlbuki, yalnız bu iki devletin siyaset-i dâhiliyesi böyle olduğu, zannolunmasın. Kurûn-ı âhire [son çağ] zarfında, siyaset-i hâriciye dahi ihtilâfât-ı hâzıranın izdiyâd ve istidâdına medhâldar [mevcut anlaşmazlıkların çoğalmasına ve yatkınlığına etkili] olmuşdur. Hindistan ile İran'ın mevki'-i coğrafî i'tibâriyle komşu bulunmaları hasebiyle İran Devleti, Rus ve İngiliz hükûmetleri tarafından dâima taht-ı murâkabede ve tazyîkâtda [gözetim ve baskı altında] bulundurulmuşdur. Çünki Rus ve İngiliz hükûmetleri, hiçbir vakit karşılarında kudretli ve kuvvetli bir İran'ın bulunmasını istememişlerdir. Husûsiyle kendilerince ma'lûm idi ki iki İslâm devletinin ittihâdı, kendilerini kuvvetli ve muazzam bir hâle kalbedecekdir [dönüştürecektir]. Onun içün binlerce entrika ve desîse [hile] tertib ederek, bunların ittihad edememeleri husûsuna sa'y ve gûşiş ediyorlardı [çalışıyor ve uğraşıyorlardı]. Şâyân-ı dikkat şurası idi ki Rus ve İngiliz me'murları bir muktezâ-yı menfa'at, dâima bir Müslümandan ziyâde İslâmperest görünüyor ve iş beceriyorlardı. Osmanlı ve İran devletleri arasında bazen hudûs eden [meydana çıkan] ihtilâfât, onlar içün mûcib-i

Levent Şahverdi Arşivi

istifâde olmuş ve bu vesile ile kendilerini, tarafeyne [iki tarafa] dost ve tarafeyni yekdiğerine düşman göstererek, müstefîd olmuşlardır [faydalanmışlardır].

İşte, İran ve Osmanlı hudud münakaşâtı [çekişmeleri] dahi onlardan biri olup, bu mes'ele, bizim içün binlerce fenalıkları icâd etmişdir. Ve aşâir tecavüzâtı [aşiretlerin saldırıları] nâmiyle hudûs eden pek çok müsâdemeler, bu müddeâmıza [iddia ettiğimiz fikre] şâhid-i yegânedir.

Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'nin bugünkü zimamdarân-ı umûru [işbaşındaki idarecileri] Meşrutiyyetin evâilinde [ilk zamanlarında] esas istibdâdı mahveden İran Devlet-i cedîdesine gayr-i resmî olarak işbu hudud ihtilâfâtını kendi aramızda dostâne bir sûretde hâl ve hasm [sona erdirmeye] hazır buyurmuşlardı... İran'ın o günkü erbâbı, hâl ve akdi dahi beyanât-ı vâkı'ayı kemâl-i meserretle [tam bir sevinçle] karşılamışlardı. Hâlbuki tarafeynin bu meyl ü hâhişine [meyl ve arzusuna] gizli parmaklar, tekrar mâni oldular.

Dört sene evveline gelinceye kadar, bu sözler imtidâd etdi [uzayıp gitti]. Ve nihayet yine diğerlerinin nazariyatına göre iş görüldü. Ma'mâfih insaf etmelidir ki millet ukalâsı [akıllıları], sînin-i vefîreden [çok senelerden beri] bu derdlere âgâh [haberdar] olup deva peşinde koşuyorlar. Ve İranîler, daha ziyade ihtilâfât-ı mevcûdenin ref'ine sâî [ortadan kaldırılmasına çalışıyor] ve hazır bulunuyorlardı. Şu da müsellemdir [inkâr edilemez] ki beş yüz seneden beri mevcud olan ve memleketin her tarafına kök ve budak salan bir şecere-i nifakın kolları budakları, öyle kolay kolay kat' edilmez [kesilmez]. Belki ittihad ve ittifak ile işbu ağacı kökünden kal' etmelidir [parçalara ayırmalıdır]. İşte, size evzâ'-ı sâbıkadan bir mühmel [eski hallerden bir ihmalkârlık] ...

Bugünkü münasebâta gelince; yukarıda işaret edildiği vechle İranlılar pek uzun müddetden beri geçmiş vekâyi'in [olayların] tashîhi ve Osmanlılarla vedâd [dostluk] ve ittihad te'sis husûsuna pek ziyade hâhişger idiler. Ve nasıl ki bu husûsu mükerreren isbat etmişlerdir. En son imtihanın şâhid-i sahihi; harb-i hâzırda İran ekâbir-i rüesâsının [önde gelen reislerinin] fedakârlıkları, İngiliz ve Rusların İran'daki olanca nüfuz ve kudretlerine mukabil ve İran

Levent Şahverdi Arşivi

hükûmetine va'd etdikleri pek çok menâfi'e karşı sebat göstererek, Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye ve İslâm kardeşlerine sıdk, vefa ve şîme-i dostî ibrâz etmeleri [dostça hasletler ortaya koymaları] ve hususiyle milliyet nâmına, hükûmet-i Osmâniyye ve müttefiklerine karşı, mümkün olduğu kadar her nev' fedakârîden geri kalmamaları gibi bîtaraflıkla gayr-i mütenâsib vaziyyeti ihtiyar ve bu yüzden muhasım devletlerden birisi kadar mâlen ve nüfusen hasarâta giriftâr olmasıdır [hasarlara uğramasıdır]. Bir milletin âyine-i efkârı, o milletin a'mâl ve girdârı [emelleri ve davranışları] olması hasebiyle, İranlıların bu müddet zarfındaki ihmâli dahi herkese i'lâm ve âşikâr etdi [bildirdi ve açıkladı] ki hangi tarafla dost ve hangi tarafla düşmandır. Yalnız nazar-ı teemmüle alınacak [etraflıca bakılacak] bir nokta vardır ki o da düşmanlar, ellerine verilen bir bahaneyi vesile ittihaz ederek İranlıları ikna' etmezlerse, ümid olunur ki İran milleti, mâdem-ed-dehr [dünya durdukça] Osmanlılarla hakiki birader olarak yaşayacaktır. Ya'ni düşmanın eline bahane vermemelidir. Ma'lûm muahedât-ı hafiyenin [gizli antlaşmaların] sonra İngilizlerce, bu gibi bahaneler elde etmek, pek de kolay değilse de her iki taraf ukalâsı, gaflet ederek, kapanan muhalefet kapılarını, düşmanlar için açık bulundurmamaları iktizâ eder.

Hayret edilecek diğer bir nokta vardır ki o da İranîlerle, Osmanlılarla müttefikleri arasındaki münasebât-ı dostâneyi bir muahede-i karar ile tahkim etmemişlerdir ki bunca ihsasât ve ikdamât [bildirimler ve sürekli çalışmalar] ona binâen olduğu tasavvur olunsun ümid ederiz ki âtide işbu dostluğumuza muhkem ve metîn [dayanıklı ve sağlam] bir esas vaz' edilir de âlem-i İslâm düşmanları, her ne şekil ve sûretle olsun, ona bir halel îras edemezler [zarar veremezler].

Son suâliniz olan "Âtide ne yapmak gerekdir?" fıkrasına gelince; âtide yapılacak işe bugün şürû' etmek [başlamak] lâzımdır. Ya'ni icâb eden program üzerine esas tahkim edilmelidir ki netice elde edilebilsin. Bu da ya'ni icâb eden muahedâtdır ki mevzu'muzdan hariç, resmî makamâta [makamlara] âiddir. Bizim için, ittikâ edilecek [dayanılacak] iki şey vardır. Birincisi dinî ittihada ittifak esasâtının [esaslarının] tahkimi ve senelerden beri ara yere ilkâ

Levent Şahverdi Arşivi

edilen zıddiyet ve münâferetin [nefretin] kaldırılmasıyla ve zâyi' olan hukuk-ı meşrûa'mızın istirdâdı [şeriata uygun haklarımızın geri alınması] hususlarıdır. Bugün, aralarında hiçbir münasebet olmayan akvâm ve milel [kavimler ve milletler] her birerleri lisan, ecdad, ırk, iklim, hemcivarî [komşuluk] gibi birtakım unvanlar tevessül ederek, yekdiğerleriyle bir râbıta [bağ] ve münasebet peyda etmekle çalışdıkları hâlde, bilemem ki bu iki millet ve devlet, miyânelerindeki [aralarındaki] bunca münasebete rağmen, birtakım istifadelerden nasıl sarf-ı nazar ediyor ve vakitleri nasıl gafletle geçiriyorlar. Bu gibi ittihada vesile olmak üzre, mecâmi'-i İslâmiye [İslâmların bir araya geldiği] teşkilatı, kesb-i müfîddir [faydalı çalışmadır]. Tabi'i Müslümanların intibahına [uyanışına] yardım edecek cerâid ve resâil [gazeteler ve kitapçıklar] neşri, bu hususda âmil-i yegâne olabilir.

İkincisi; temas-ı millîdir. Ya'ni her iki milletin rüesâ ve ser-âmedânı [ileri gelenleri] yekdiğerleriyle ittihad ederek, kendilerince bir program ta'yin etmelidirler ki âtide vukû'u melhuz [muhtemel] bütün tecavüzât-ı nâ-meşrû'adan [meşru olmayan saldırılardan] kendilerini muhafaza etdikleri gibi, yekdiğerlerine mahsus umûr ve muâmelâta müdahale edilmemek şartıyla, celb-i menâbi'-i meşrû'a [meşru kaynakların sağlanması] için de serbest bulunsunlar. Bu tevâfuk-ı nazar-ı millî, tarafeyn hukukunu o yolda muhafaza eyler ki hiçbir vechle onların dostluklarına halel ârız olmaz. Ve bil-cümle zimamdarân umûrun bu mesleği ta'kib etmekden başka çaresi kalmaz. Bu iki milletin menâfi'-i müşterekesine müfîd olabilecek yegâne tedbir, işte bu ittihad-ı millî olsa gerekdir. Tabi'i içinde bulunduğumuz muharebe, bir vakit hitam bulacak [sona erecek] iyi veya fena her milletin mukadderâtı da ta'yin edilecektir. İşte o millet, saadetmend [mutlu] ve bahtiyardır ki kendi mukadderâtını, vesâil-i mümkine [mümkün vesilelerle] ile te'min edip, diğerlerinin mukadderâtına, mağlûb ve mahkûm olmasın. Binâberin, memâlik-i İslâmiye, mâzideki gafletlerinden ibret almaz, istikbâli görmez ve kendi fevz ü salâhı [kurtuluşu ve iyiliği] için çalışmazsa, kör körüne reh-sipâr-ı hâk-i adem [toprakta yok] olacağından şübhe etmemelidir. Bil-akis kemâl-i sıdk ile yekdiğerlerine takarrüb [yak-

Levent Şahverdi Arşivi

laşır] ve i'timâd eyler ve yekdiğerinin nef' [kâr] ve zararını kendi nef' ve zararı gibi telakkî eylerse, bu bâdireden halâs ve kâmyâb [kurtulup arzusuna kavuşmuş] olacaklarında, kezâ şübhe etmemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Baron Openhaym

Harb-i Umûmî'nin bidâyetinde, İstanbul'dan başlayarak tedrîcî [yavaş yavaş] bir sûretde Anadolu'ya ve bil-hâssa Suriye ve Filistin'in her tarafına musta'celiyyetle [ivedilikle] yayılan Alman istihbarat odalarının vaziyyet-i hâzırasına nazaran istihdâf eyledikleri [hedefledikleri] gâye ve maksad hakkında, istihsâl edilen ma'lûmat-ı tedkîkiye [ele geçirilen inceleme bilgileri] ve bu bâbda mütâla'âtımız ber-vechi âtî [aşağıda] îzâh olunur.

Harbin ibtidâsı tehaddüsünde [harbin başlangıcında ortaya çıkan] her tarafda peydâ olan heyecân-ı herc ü merc arasında, kavî müttefikimizin memâlik-i Osmâniyye dâhilinde, sırf harbe âid neşriyâtda ve askerî fa'aliyyeti irâe eden [gösteren] resimler teşhîrâtında bulunmak [duyurmak] maksadıyla küşâdını [açılmasını] arzu eylediği istihbarat salonlarına müsâ'ade edilmişdi. İstihbarat salonları, bu esas dâhilinde, bir tarafdan Anadolu'da alel-âde ve sâkin bir şekilde teşkil edilirken, diğer tarafdan Suriye ve Filistin cihetlerinde, daha ehemmiyyetli bir fa'aliyyetle te'sis edilmeye başlanmışlardı.

Suriye'yi devr-i sâbıkda uzun geşt ü güzârlarıyla [gezip dolaşmalarıyla] pek güzel ve istifâdeli bir sûretde tanımaya muvaffak olan Baron Openhaym[21] ismindeki zengin müsteşrik [oryantalist] bil-hâssa tarafdar ve alâkadar olduğu istihbarat salonlarını, bu havalide gördüğü lüzum üzerine bizzat yakından te'sis ve tanzi-

Levent Şahverdi Arşivi

me çalışmış ve maddî fedakârlıklar ihtiyârından [katlanmaktan] kaçınmayarak, gâye ve maksadı süratle te'mine imkân bulmuşdu.

Baron Openhaym, Şâm-ı şerifde isticâr eylediği [kiraladığı] bir ... câmi' tarzında tefriş ederek, İslâmların celb-i kulûb ve hoşnûdîsini [hoşnutluğunu ve kalpleri kazanmak] mûcib bir şekilde tanzim, aşere-i mübeşşere[22] isimlerini ve hadis-i şerif ile muharrer elvâh ile tezyîn [yazılı levhalarla süslemek] sûretiyle işe başlamışdı. Bu sûretle ihzâr olunan mahall-i mahsusada keşide edilen müdebdeb [hazırlanan özel yerde düzenlenen gösterişli] ve şa'şa'alı ziyafetlere, memleketin ileri gelen ulemâsı olarak tanınan[23] zevâtın, vaktiyle husûle getirilen temaslar neticesinde, bazı muhibler [dostlar] tedârikine muvaffak olmuşdu. Bu muhibler, gördükleri muâmele-i cemîle ve mihmannüvâzîden [gönül okşayıcı muamele ve misafirperverlikten] ve tabîî biraz da iltifat-ı maddiyeden mütevellid memnuniyetleriyle kaleme sarılarak, Almanlık saltanat-ı nüfuzunu telakki [kabul] edecek makalât ve risâleleri tahrîrde [makaleleri ve broşürleri yazmakta] kusur etmemişlerdi.

Vâkı'a bunların kısm-ı a'zâmı, Almanların iktisaddaki azameti, vahdet-i milliyelerindeki salâbet [sağlamlık] ve âhengi, bir vazife olarak mecburi girmiş oldukları bu harb-i azimde gösterdikleri fedakârlıkları, Almanlığın sarsılmaz miknet [güç] ve şevketi hakkında propagandaları ihtiva eylemekle beraber, dînî vesâik iradiyle [belgeler söylemekle], bu dîn-i mübînin, Almanlar ve Kayser tarafından tahlîs ve i'lâ edileceğine [kurtarılıp yüceltileceğine] dâir olanı vardır. Ezcümle Suriye ulemasından Sâhipzâde Said Molla imzasıyla neşredilen bir makaleyi hâvi risâlede "....." hadis-i şerifinin tefsiriyle "Bu din, bu dinin olmayanı bir recülün [ehilin] tahlîs ve i'lâ edeceği ve bunun Almanya Kayseri hazretleri olduğu izâh olunarak, a'vâm [halk] nâmına hüccet-i dînîye [dinî delil] isbâtiyle Almanlığa, lüzum-ı hürmet ve makam olunuyor. Bunları da yine aynı muhiblerin husûsi ve umûmîye konferansları ta'kib etmişdi.

Doğrudan doğruya, bu istihbarat salonları tarafından tevzî' edilmek [dağıtılmak] üzre, Almanya'dan gelen risâle ve resim mecmu'aları, vâkı'a İstanbul'da kemâl-i vukuf ve ehemmiyetle tedkîke

Levent Şahverdi Arşivi

tâbi' oluyorsa da Suriye'de bunun imkân-ı tatbik ve kontrol olamadığı Sahib Molla'nın risâlesinden anlaşılıyor. Vâkı'a, müttefikimizin menâfi'-i askeriyemizi muhil [askerî menfaatlerimize zararı dokunan] neşriyâtda bulunmayacağına itmînân [güvenmek] doğru ise de âdeta muhil bir gazete idarehâneleri şeklini alan bu salonların,[24] istikbâle âid cereyanları, şimdiden ihzâra hâdim [hizmet eden] neşriyat, layıkıyla tedkîk edilerek, menâfi'imizi muhil olanlara mâni' olmak üzre, şübhesiz takdir edilmek îcâb eder.

Baron Openhaym, Suriye'nin aksâm-ı mütemeddinesinde [medenî kısımlarında] istihbarat salonları teşkilatını tanzim-i vahîd [benzersiz düzenlediği] muhiblerle, lüzumu kadar risâle ve gazetelerle nâşir-i efkârlarını [fikirlerini yaymayı] te'min eyledikden sonra, aksâm-ı gayr-i mütemeddinesi içerlerine kadar aynı fikir ve maksadı propaganda için gezmeye ve bu sûretle bedevîler, urbanla meşâyihlerle [çöl Araplarıyla, şeyhlerle] temasda bulunmaya teşebbüs etmişdi ki tam vakt ü zamanında ... ... hareketi tevkif edilerek, bu hâl Suriye'den şimdiki hâlde, ilel-ebed iftirâkını [ayrılmasını] mûcib olmuşdu. Ma'mafih Baron, Suriye'den çıkmakla beraber, gayeye doğru işleyen ilerleyen eserleri kalmışdı.

Suriye'de Alman istihbarat salonları, en işlek bir mevki'de, kapılarının üzerlerine muallak (istihbarat salonu - ...) levhasının iki cenahına, büyük Osmanlı ve Alman sancakları keşide edilmişdir. Dâhilleri ise tamamiyle Almanlığa âid resimler, arz-ı çehre ederler. Zât-ı şâhânenin tasvîr-i hümâyunlarının ta'lik edilmiş [asılmış] olduğu ... cidârda [duvarda], aynı sırada Alman Kayseri ve Avusturya Macaristan İmparatorunun resimlerinden sonra, umûmiyyetle elvâh-ı muallâka [asılı levhalar] sırf Alman hayat ve fa'âliyyet-i askeriyyesini irâe eder. Bunların içinde, bize âid olanları hemen hemen bir iki seyahat merasimine âid resimlerle Talat, Enver, Cemal paşalar hazerâtı gibi birkaç camimizin tasvirinden ibâretdir. Hâlbuki bizim de harb sahnelerinin müttefiklere âid aksâmında bile pek canlı ve kıymetdâr hayat ve fa'âliyyet-i askeriyyemiz olduğu[25] hâlde, bunlardan bir şeye tesâdüf edilemez. Neşriyâtdaki aynı kafadan nazar-ı dikkate çarpar ki bunlar miyânında, bize müteallik eden [ait] bir ikisi de şahsi medâyihi [övgüleri] ihtiva etmekdedir.

Levent Şahverdi Arşivi

İstihbarat salonlarına, Anadolu'dan ziyade bil-hâssa Suriye'de, pek büyük ehemmiyyet verildiği, bâriz bir sûretde görünür. Anadolu'da bu salonlar tarafından bir risâle neşr ve tevzî' olunursa, Suriye salonları, mutlaka bunların birkaç misli neşriyât ve tevzî'âtda bulunmakdadır. İstihbarat salonlarının İstanbul'daki idare-i umûmiyyesi, Suriye gazeteleriyle doğrudan doğruya muhabere ile temasda bulunarak, arzu olunan bend ve makalelerle neşr etdirmekdedir. Hâlbuki Anadolu'da münteşir cerâidle [gazetelerle] şimdiye kadar, mezkûr idare-i umûmiyye münasebâtda bulunmamışdır.

Suriye istihbarat salonları, dolgun maaşla muvazzaf [görevlendirilmiş] yerli müfettişler tarafından, dâima teftiş edildiği gibi, konsolos ve tercümanları da muntazaman idaresini te'min ve teftiş eylemekle vazifedârdırlar. Aynı zamanda, istihbarat salonları vesâtetiyle [vasıtasıyla] neşr ve tevzî' olunacak risâlelerin muhteviyâtını muharrirîn-i mensûbelerine ilham ederlerse, Suriye'de ne kadar eli kalem tutan varsa, bunların hemen kâffesiyle [hepsiyle] münasebât-ı samimiyye idâme ederler. Bunun için, sahâvet-i kâfiye [yeterli cömertliği] icrasına müsaid büdceleri vardır.

Şu izahât-ı mesrûdeyi [yapılan açıklamayı] müte'âkib sözsüz ve örtüsüz bir hakikat söylenmek îcâb eder ki o da Suriye'de ta'kib edilen Almanlık emel ve gâye-i siyasetinin ilk temellerinin ..... risâle atılmış olmasıdır. Bugün Suriye'de görülen fa'âliyyet, Almanların Fransız ve İngilizlerden boşalan nüfuz yuvasına hulûl-i serî' ile yerleşmek [süratle nüfuz etmek] istediklerini izhâr eder.

Vâkı'a bu fa'âliyyet-i hulûliyenin, bize karşı bir husûmet-i kasdiye ile icra edildiği farz edilmezse de bu hususda ecnebi baskılarından silkinib kurtulduğumuz bir zamanda, kendi mülkümüze sahib ve nâfiz [etkili] olacağımız hengâmda [vakitte], velev ki sırf Fransız ve İngilizlere rekabet fikrine müstenid olsun, menâfi'-i milliye ile gayr-i kabil bulunup, ahvâle, hiçbir yerimizde müsâmaha gösterilemez.[26]

Esbâb-ı za'fiyyemizin avâmil-i hâriciyesi taht-ı te'sirinde [güçsüzlüğümüzün sebeplerinin dış etkenleri tesiri altında] harbin bidayetine kadar hâlî [boş] bırakılan Suriye'nin merbûtiyyeti [bağlılığı], bir şekl-i zâhirden ileriye geçmemişdi. Bu sebeble kavm-i necîbin

Levent Şahverdi Arşivi

me'vâsına [yurduna] uzanan yabancı eller, ilk önce mekteb ve müessesât-ı hayriyye vücuda getirerek, ma'ârif ve insaniyyet hâmiliği şekliyle işe başlamışlar ve nihayet evlâd-ı necib hâmisi kesilmişlerdir. Almanlar da bugün ötede beride kendisini ecnebi hâmisi ile beraber görmeyi ihtiyâr edilmiş nazarıyla baktıkları bu asabî ırkın cereyân-ı efkârını ihâta ile İngiliz ve Fransızlıkla rekabet gâyesini istihdaf eden bir fikir ve maksadla, bunların çıkarıldıkları nüfuz boşluğuna girerek, aynı mevki'e sahib olmak içün, sarf-ı fa'âliyyet ediyorlar ki dolayısıyla menâfi'-i milliye-i Osmâniyye'ye mugâyir [aykırı] bir siyaset muakkibi [takipçisi] oluyorlar.

Henüz Suriye ve havalisindeki mekteplere ahalisinin hey'et-i mecmu'ası tarafından, büyük bir sevimlilikle rağbet edilen Türkçe'nin ta'mimine [yaygınlaştırılmasına] başlanıldığı bir sırada, Almancanın da istilâsına uğratılıyor. Beyrut'da açılan umûmî Türkçe dersleri, ehemmiyyetle ta'kîb eden kadın ve erkeklerin celb-i dikkat ederek [dikkatlerini çekerek] bunların maksadı tazyik ve aynı mahâlde Almanca tedrisâtının icrâsı arzularına tesadüf edildiği gibi, yine salonlar vâsıtasıyla umûmî Almanca dersleri tedrisâtına çalışıldığı ve Alman mektebleri de Fransızların bidâyetdeki hareketleri gibi tedrîci sûretde tezyîd olunduğu [çoğaltıldığı] görülmekdedir.[27]

İstihbarat salonlarının, şu arz olunan evsâfına nazaran, Suriye'de vaktiyle Fransız ve İngilizler tarafından açılan müesseselere müşâbih [benzer] olduğu sâbit oluyor. İzahât-ı ma'rûza [arz edilen açıklamalar] ile ... keyfiyet, Alman istihbarat salonlarının şimdiye kadar ta'kib eyledikleri hatt-ı harekete, hâtime [son] verilmesini intâc [icap] eder ki bunların millî bir şekle tarz-ı ifrâğı [sokulması] hakkındaki efkâr ve mütalâ'âtımız bervech-i âtidir.[28]

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Necid Hakkında Rapor

Takriben üç bin beş yüz seneden beri Arabistan-ı vusta'da [orta Arabistan'da] –Necid'de– yaşayıp îcâb-ı mevki' olarak tecavüz ve ihtilâtdan masunen kat'-ı merâhil eden [saldırı ve temastan korunarak zamanı geçiren] bu kıt'anın akvâmı [kavimleri] edvâr-ı hıyâniyelerinde [ihanet devirlerinde] ancak iki bin senelik bir mesafe kat' etmiş sayılırlar. Bugün onlar, tamamen bin beş yüz sene evvelki devre-i tekâmüllerini [olgunluk dönemlerini] yaşıyorlar. Hâl böyle iken hasm-ı hükûmetin karaciğeri makamında olup ifrâzât-ı mahsusuyla, hayatımızda mühim bir rol oynayan "Irak" ile aramızda bulunan bu vâsi' [geniş] Necid bâdiyelerini [çöllerini] yok farz ederek, Irak'a mâlik olduğumuzu iddia etmek de bâtıl bir da'vâdır.

Mademki Necid vardır, ona yok diyemeyiz. O hâlde Irak'la beynimizdeki revâbıt-ı tabiiyyeye [aramızdaki tabii bağlara] mâni' olacak bir Necid hakkında mütalâa yürütmek zâid [lüzumsuz] olmasa gerekdir. O Necid ki bugün Irak'ımıza, Basra'mıza gitmek için ecnebi boğaz, denizlerinden bizi geçirmeye mecbur ediyor yahud bin türlü fedakârlıklar ile ve mevcudiyetimizden bazı eczâmızı [parçalarımızı] kurban ve zaman göstermek şartıyla bir ecnebi hatta muhtâc ediyor. Her hâlde, mevcûdiyyet-i siyasiye ve hayatiye-

Levent Şahverdi Arşivi

miz nokta-i nazarından onu nazar-ı tedkik ve teftişe almaklığımız, gayr-i tabîî, gayr-i meşrû' bir hareketden pek uzakdır.

Irak'ın ehemmiyyetini idrâk etmiş olanlar, cezîret-ül-Arabın [Arap Yarımadası'nın] ne demek olduğunu düşünmeyenler için Necid'in belki bahse değer bir mevzû'u yokdur ve olamaz da. Fakat yalnız arazi mahsulünün vergisi Hazreti Ömer zamanında altı, Emeviyeler zamanında dokuz, Abbasiler zamanında on beş milyon liraya bâliğ olan [ulaşan] Irak ile bugün Bahr-i Umman, Basra Körfezi'nde "5.000" yelken gemisiyle işlemekde olan inci tacirlerinin müdhiş gulgule ve İngiliz faaliyyet-i ticareti göz önüne getirilince, bu menâbi'-i medeniyyet [medeniyet kaynaklarının] ve servetin merkez-i muammâsı olan bir kıt'a Necid'den bahs etmemek, mantıkî ve tabîî olmakdan pek ziyade uzakdır.

İslâmiyet'in her biri çift olmak üzre iki cenahları olan "Haremeyn-i Şerifeyn" ile atebât-ı âliyenin[29] tam ortasında, yine Osmanlının biri Akdeniz ve biri de Hindistan ticaretlerinin birer kutbu olan Basra ve Beyrut merkezlerinin de yine aynî vechle vasatında [şekilde ortasında] bulunan bu kıt'a, mademki tarihin kendisini zalâm etmesine [karanlıkta] bırakmasıyla da sâbit olduğu vechle bugüne kadar nâ-kabil-i [mümkün olmayan] medeniyyet değildir.[30] O hâlde Basra ve Beyrut kutublarının cereyân-ı ticaret ve füyuzâtından [bereketlerinden] istifade etmek de gayr-i mümkündür. Tabîî bunun gibi İslâmiyet, o ulvî cenahlarına istinaden yükselmek istese bile karanlık ve muzlim [meçhul] gövdenin ağırlığı, bu azm ü irtikaya [yükselmeye] mâni' olacaktır. Çünkü Necid'de bedevî ve ehl-i sekene [göçebe ve yerleşikler] olmak üzre, mecmû'u yarım milyondan ibaret olan umûm nüfusun mezhebi, vehhâbî'dir. Bu ahali, vehhâbî müessesesini bir Peygamber, bir şârih [açıklayan] tanımazlar. Asıl mezhebleri "Hanbelî" ve fakat bu vehhâbî mezhebini, müctehid ve muslih [yorumlayan ve düzelten] din tanırlar.

İran, Irak, Acem ve Irak-ı Arab cihetinden gelecek hüccâcın [hacıların] Necid'de gördükleri muâmele şâyân-ı dikkatdir. Esasen akidelerinde "ziyaret-i kubûr"a [itikatlarında kabirlerin ziyaretine] haram nazarıyla bakan bu ahali ve ümerâ [emirler], hüccâcdan

Levent Şahverdi Arşivi

ne soyarlar ise kâr telakkî ediyorlar. Ve beher neferden on iki lira bir para alınıp öyle sevk ediliyor. Bu para, sırf fuzûlî bir paradır ki âlem-i İslâm üzerinde derin bir te'sir icra ediyor. Bunlar teferruatdır. Asıl mühimi vehhâbîliğin âdeta siyasî programına dâhil olan bir mes'ele vardır ki bu da Haremeyn'i tekrar elde etmek şürefâ[31] ve sâdâtın[32] kökünü kal' etmek [şeriflerin ve seyyidlerin kökünü kurutmak], aktâr-ı şerîfeden [kutsal yerlerden] birçok züvvârı [ziyaretçileri] celbeden atebât-ı âliyeyi ve ziyaretgâh-ı müslime olan makamâtı [Müslümanların ziyaret yeri olan mevkileri] tahrib etmekdir.

Cehalet veya menfaat sâikasıyla, fırak-ı İslâmiye[33] arasında mevcut muhaliflerin en şiddetlisi "Babaîlik-Şîîlik" ile âhiren hayli gevşemiş olan "Şîîlik-Sünnîlik" münâferetleri tahattur olunuyor [nefretleri hatırlanıyor] ki "Vehhâbîlik-Şîîlik" nefreti de birinciden aşağı kalamaz. Zira Vehhâbîlik diğerlerinin mu'tekadetânı [itikadlarını] yıkmak esası üzerine kurulmuş bir dolapdır. Ancak Necid'in dâima hâl-i intizarda [bekleme hâlinde] kalması yüzünden bekâ [devamlılık] bulmuş olan bu Vehhâbîliğin, ehl-i sünnet vel'cemaate göre de hall ü faslı [sona erdirilmesi] lâzım bir meseledir. Binâen-aleyh bunu halletmek, o karanlığa şem'a-i hidâyet [doğru yolun mumu] ve medeniyyet ile sokulmaya vâbestedir [bağlıdır]. Necid ise derin ve havasız bir mağaradır ki oraya takarrüb eden [yaklaşan] şem'alar sönüyor. Bu da fikdân-ı himmetten [yardım yokluğundan] yahut hastanın nabzını yoklayamamakdan ileri geliyor.

Vâkıa birkaç defa Necid'e sevkıyât vuku' bulmuş ve mühim işler görülmüşdür. Lâkin hükûmetin o zamanki meşâgil-i mâziyesini [geçmişteki meşguliyetlerini] o bedbaht "Rumeli" tevlîd ediyor [meydana getiriyor] idi. Şimdi ki çalılar arasına sıkışmış bir ipek mendil gibi zorla çekib çıkarmaya mecbur olduğumuz o güzel Rumeli'nin canhıraş meşâgilinden velev muvakkaten [geçici] olsun âzâdeyiz.[34] Ona nisbetle idrâki kabil olan fakat daha esaslı ve daha metin vasıta-i hayatiye istihsâlini [daha sağlam hayatî vasıtaların elde edilmesini] temin edecek olan Necid'e hâlâ bigâne [kayıtsız] kalmak, mukadderât-ı zindegîmizi [yaşama kaderimizi] unutmakla müsâvîdir [eşittir].

Levent Şahverdi Arşivi

Bu halâtın kâffesine [hâllerin hepsine] nazaran daha ciddi bir endişe ile düşünmeğe mecbur olduğumuz bir hâl vardır ki o da yirminci asr-ı medeniyyet ve füyuzâtda bu karanlık zindanın dibinde yarım milyon nüfusun açlık, sefalet, esaret acılarıyla inlediklerini işitememek! Ve sırf bazı mütegallibenin [zorba takımının] keyfi için dökülmekde olan bunca insan kanının mes'uliyyeti altına girmekliğimizdir ki asıl tarih-i insaniyyet ve medeniyyetin bizi itham edecek olan feci' sahifeleri, bu siyah lekeyi ihtiva edecekdir.

Bugünkü ümerânın mevcudiyetlerini kırıp, onları yutmak politikasının bütün mânâsıyla aleyhindeyim. Fakat insaniyet ve merhametin îcâb ettirdiği her türlü teşebbüsât-ı hayrhahâne icrasını; dinen, vicdanen tervîc ederim [desteklerim]. Değil mi ki 190 bin nüfus-ı sâkine –umûm Necid'de 190 bin ahali-i sâkine vardır– bu hâlin cereyân-ı meş'ûmundan [uğursuz devamından] bîzâr olduklarını ve fakat bunu alenen izhâr ve ibraz ettikce [açığa vurup ortaya koydukça] ümerânın pençe-i zulmüne birkaç kurban verdiklerini aynen müşâhede ediyorum. 500 bin ehl-i İslâmın bu tarz-ı feci' ile idaresine karşı, Halife-i İslâm, hükûmet-i Osmâniyye'nin de bir hiss-i merhametle mütehassis olduğuna [duygulandığına] inanmakda hiç duçâr-ı müşkilât olmuyorum.

Fakat ne yapmalı? Bu muammanın halli kolay değil ve Necid, kilitli bir sandıkdır. "İçerisindekiler onu açmak zahmetine değer mi?" gibi muhakemelerde bulunmak; bir duvarı yıkarken dibinden yıkmaya yahud inşâ eder iken yukarıdan inşâ etmeye benzer. Zira iş, siz bu muammayı keyif için halletmek ve bu sandığı muhteviyâtı için açmaya, kırmaya teşebbüs etmek lüzumsuzdur. Yalnız, evet yalnız anahtarı elde bulundurmakla muamma halledilmiş, sandık açılmış olacakdır. Bu anahtar elde bulunursa, orada Basra ve Akdeniz kutubları için bir mutavassıt manzume [aracı sistem] tesis olunabilir. Ve Haremeyn-i Şerifeyn ile atebât-ı âliyeden ibâret olan İslâmiyet'in iki kanatları üzerine de gövdenin ağırlığı çok basmış olamaz.

Bu anahtar nedir? Bu anahtar Kasım'dır.[35] Söylemeye hâcet yokdur ki İbn-üs-Suud, İbn-ür-Reşid'den her biri dâhilen hükûmetin zararı ve kendi menfaatleri hesabına olarak kuvvetlenmek politikasına çalışmakda[36] ve haricen bir nokta-i istinad [güven noktası]

Levent Şahverdi Arşivi

etrafında, tedvir-i efkâr eder [fikir dolaştırmak] gibi görünüp dâhillerine bu sûretle birer menba'-ı menâfi' [menfaatlerine kaynak] temin etmektedirler. İbn-üs-Suud, haricde İngilizler ile ne vaziyetde ise, İbn-ür-Reşid dahi hükûmet ile aynı vaziyyeti işgal ediyor.

İbn-üs-Suud, İngilizlerin Necid'i istilâlarına katiyyen muârız [muhalif] olub ancak bazı mevâid ..... onlardan istifade edebileceği itikadındadır. Ve İbn-ür-Reşid dahi hükûmete karşı böyledir. Her ikisi, hâricden alabildiklerini, koparabildiklerini malı ganimet bilir ve kendi mevcûdiyyetlerinden hiçbir şey feda etmemek azm ü itikadında musırrdırlar [ısrarcıdırlar]. Her iki taraf fırsat buldukça hükûmete tâbi olan aşâiri [aşiretleri] kendilerine celb etmekden hâli [geri] kalmadıkları gibi hükûmetin bu aşâir hakkında ittihâz [kabul] edeceği tedâbirleri [tedbirleri] de semeresiz bırakmaya çalışıyorlar. Ancak bir noktada bunların arası açılıyor ki o da daha büyük bir fırsat zuhurunda, birisinin hükûmete ilan-ı isyan eylemesi, tecavüzâta başlaması; diğerinin ise –ancak tarihin şehâdetine güvenerek diyebilirim ki– buna teşebbüs etmemesi keyfidir. Tecavüz ve isyana âmâde olan İbn-üs-Suud, bu gibi cüretkârâne harekâta tecavüz etmeyecek taraf ise İbn-ür-Reşid'dir.

İbn-ür-Reşid "83" sene akdem [önce] hemen hükûmet sayesinde denilecek bir sûretde kuvvet bularak, İbn-üs-Suud'un ... ... çıkdığı umûm urban ve aşâirin malûmudur. İşte bu an'aneye mebnidir [dayalıdır] ki İbn-ür-Reşid, hükûmete kısmen ... bir sadakat vaziyyeti işgal eylemişdir. Kasım'a rücû' edelim [geri dönelim]!

Necid ümerâsına [emirlerine] göre Kasım nedir? Her iki taraf için aynı menâfi'-i hayatiye temin eden ve onların emirliklerini, şeyhliklerini canlandıran bir me'kel bir melce ve bir istinadgâhdır [yemek, sığınak, dayanak yeridir]. Bütün mübârezeler [kavgalar] bu kıt'anın zemini üzerinde, bütün kanlar bu kıt'anın vahalarında cereyan eder. Hazarî [şehirli] kuvvet îtîbâriyle, her ikisine ayrı ayrı fâik [daha üstün], ticaret îtîbâriyle her ikisinden yukarı, mahsul îtîbâriyle her ikisinden zengin bir kıt'a olan "Kasım" hangi tarafın elinde ise, o tarafın kendisini Necid'e hâkim addetmekde haklı olmasını ve taraf-ı diğerin hayatî tehlikede kalacağını îcâb etdiren bir sebebdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmete göre Kasım nedir?

Her iki tarafı tesir ve hüküm altında bulunduracak bir kale, her iki tarafı birer kefesinde aralık aralık îcâbına göre[37] tartacak bir terazinin mili, Hindistan ticaretiyle Akdeniz ticaretinin tabîî bir iltisak [kavuşma] noktası, şimâlî Arabistan, Irak'dan cenubî Arabistan'a girecek kafilelerin mola mahalleri, tamam şibh-i cezirenin [yarımadanın] kalbidir!

İngilizler, Kasım'ın bu ehemmiyyetini çokdan idrâk etmişler ve İbn-üs-Suud delâletiyle Necid'e giren bazı seyyahların ahali tarafından Kasım'a girmekden men' olunması ve İbn-üs-Suud'un Kasım üzerinde daha ziyade bir tesiri olmadığının veyahud bunun imkânsızlığının anlaşılması üzerine, Basra'nın Akdeniz ve Mısır'a rabtı [bağlanması] içün Süveyş, Maan, ... - ... - dolaşarak "el-Hamd kıt'asının" şimâlinden geçmek ve takriben 1.500 kilometre bir imtidâdda [uzunlukta] bulunmak üzre bir hat inşasını istilâ ve müstemleke [sömürge] programlarına idhal etmişdir.

Hâlbuki ecânibin [yabancıların] Haremeyn'e adem-i duhulü [girememeleri] nazar-ı itibâre alınarak, Hicaz hattında kâin "Hediye" mevkiinden Kasım ve Basra'ya kadar, nihayet 1.000 kilometrelik bir mesafe kat'ına mecbur olan bir hattın, her cihetden İngiliz hattına ... müreccah olacağı bedîhîdir [tercih edileceği aşikârdır]. Şimdi Kasım ahalisi, münâvebeten yed-i esaretine [nöbetleşerek onun esareti altına] girdikleri bu ümerânın ihtirasâtına feda etdikleri insanların acısını artık hissetmeye başlamış ve hükûmetin icraat-ı âdilânesine liyakat kesb etdiklerini [kazandıklarını] idrâk eylemiş bir hâlde bulunuyorlar.

Evvelce Kasım, birkaç sene hükûmet tarafından idare olunmuş ve bugün o hâtıra-i adalet ve emniyyetin kadr ü kıymeti rehîn-i takdir [takdir edilir] olmuşdur. Hükûmet-i sabıkanın bir yâdigârı olarak Kasım, hükûmet yediyle [eliyle] İbn-üs-Suud'a Kasım Mutasarrıflığı'nın unvanıyla beraber teslim edildiğinden beri bu kıt'a, eşhas [nüfus] ve servet nokta-i nazarından mühim bir ziyaa uğramışdır. İşte tarafeynden [iki taraftan] birçok İslâm kanının dökülmesine ve fitneler îcâdına sebeb olan Kasım'ın daha o vakit İbn-üs-Suud'a terki, bütün mânâsıyla bir hıyanet-i siyasiyye idi. Zira

Levent Şahverdi Arşivi

bir kerre Kasım, tarafeyn arasında zehirli yılan vaziyyetine gelmiş olduğundan, o yılanın başını birisine teslim etmek ve kuyruğunu da diğerlerinin ayağı altında bırakmak, hem âtide [gelecekte] kan dökülmesini hazırlamak hem de urban ve aşâir beyninde, hükûmet İbn-üs-Suud'dan korkduğu için Kasım'ı ona verdiği hissini neşretmek idi. Ki o yılanın zehri, hiçbir vakit bu meş'um [uğursuz] fikrin neşrinden daha ziyade mühlik ve muzırr [öldürücü ve zararlı] olamaz idi. Maalesef, hâlâ bugüne kadar beyn-el-urban [çöl Arapları arasında] cereyan etmekde olan efkâr hulâsa edilirse görülür ki onların dimağlarında; hükûmetin âsi ve mütecavizlere mümâşat [yoldaşlık] gösterdiğine dair kanaat mevcuddur.

Yaşamaya cidden karar vermiş olan ve yedi asırlık Osmanlılığa yeniden hakk-ı hissiyat kazandıran hükûmet-i hâzıranın bu dakikayı [ince düşünceyi] nazar-ı dikkatten dûr [uzak] tutamayacağı tabîîdir. Gözünün önündeki mesâili [meseleleri] selâmet-i vatana muvâfık [münasip] bir sûretde halletmeye hüsn-i niyet ve kifâyeti [iktidarı] gayr-i kâfi olmakla beraber, hükûmet-i sâbıka İbn-ür-Reşid ile biraz temasa gelmiş ise de bundan hemen hiçbir fâide teminine muvaffak olamamışdır. Yapabildiği bir şey var ise İbn-ür-Reşid, esbak [daha önce] Abdülaziz'in İbn-üs-Sabah ve İbn-üs-Suud'u tam mağlûb edeceği bir darbe-i kat'iyye ile onları târumar eyleyeceği bir sırada onu bu hareketden feragat etdirmesidir ki âhiren bu hareketin de cezasını nasıl ödediğimiz meydandadır. Hükûmet-i sâbıka fıkdân-ı hüsn-i niyyet ve basîret [anlayış ve iyi niyet yokluğu] yüzünden mağduriyet ve davasında bulunsa da biz bugünkü hareketsizliğimizden dolayı muâteb [azarlanan] makamında kalmakdan halâs olamayız.

Hükûmet tarafından Kasım Mutasarrıflığı'na tayin edilmiş bir âdemin o me'mûriyetinden azl edilmesi asla büyük bir iş değildir. O zaman Necid dâhili gerçekden pek muzlim [karanlık] ve Necid'de harekât-ı askeriye gayr-i kabil bir hâl gibi telakkî olunur [kabul edilir] idi. Bugün tanzim olunan harita mütalaasıyla anlaşılıyor ki soğuk, çamur ve sarp dağlıklar hasebiyle Rumeli'nin harekât-ı askeriyeye îkâ' etdiği müşkilâta [meydana getirdiği zorluklara] Necid'de tesadüf olunamaz. Ve en ziyade fikirleri hevl-engîz

Levent Şahverdi Arşivi

[korkunç] hâle getiren susuzluk korkusunun da beyhude olduğu mertebe-i sübûta varmışdır [ortaya çıkmıştır].

Necid hakkında yazılan kitap muhteviyatından anlaşılacağı vechle, Necid dâhilinde mahall-i meskûnedeki [yerleşim yerlerindeki] sulardan mâ'ada 350 yerde müteaddid [çok sayıda] ve bol suyu hâvi kuyular mevcuddur. Kış vakti ise bu hesaba asla hâcet kalmaz. Çünki kumlar suyu çekmez. Hemen her çukur yerde müterâkim [birikmiş] suya tesadüf olunabilir.

Hükûmet-i sâbıka, Necid ile uğraşıyorum rağmıyla [inadıyla], Necid ümerâsının âdeta hizmetçileri makamında olan bazı âdemlere paşalık[38] tevcihi gibi bir hareketle de urban ve aşâir nezdinde kendi merâtib [derecelerini] ve şerefini küçültmeği ve Necid ümerâsının nüfuzunu büyültmeği de unutmamışdır. Bilâhire bu âdemler, bu ümerânın vekili sıfatıyla Necid'e civar vilayâtda [vilayetlerde] vali, mutasarrıf, kaymakamlara karşı bir mevcûdiyyet-i resmiyye [resmî kimlik] takınarak umûr-ı hükûmete [hükümet işlerine] müdahalelerde bulunmuşlardır.

Bu acz ve adem-i iktidar esnasında, Necid'e müteallik [ait] en ufak hususât için bile hükûmet tarafından bu ümerânın hizmetkârlarına resmen müracaat olunmuş ve onlar da hükûmetin bu acz ü meskenetinden [âcizliğinden] bil-istifade, Necid'in ahvâlini daha muzlim [korkunç], daha muamma bir şekle sokarak onu idrâk ve ... gayr-i kabil bir hevl [korku] ve dehşet sûretde hükûmet nazarında tecessüm etdirmeğe [görünmeye] ve hükûmeti ikna' eylemeğe muvaffak olmuşlar. Ve bu vechle temin-i menâfi' etmelerine de meydan bulmuşdur.

Bugün Şam, Basra, Necef, Medine'de bu vekillerin malûmâtı hâricinde Necid'e hiçbir şey girmeyeceği gibi, onların propagandaları ile bu şehirlerde müteaddid âdemler de kazanmış olduklarına maalesef tesadüf olunuyor.

İbn-ür-Reşid'in veya İbn-üs-Suud'un vekili unvanıyla tanılan âdemlerin bulundukları mevkie gelecek Necidli veya Arabistan'ın herhangi bir mahall-i aşâirinden olan lâlettâyin bir âdem, Necid ümerâsının esrârı [sırları] demek olan bir söz söyledi mi yahud ümerânın siyasetleri aleyhinde bir söz sarf eyledi mi, hemen bu

Levent Şahverdi Arşivi

âdemin ismi kayd olunur. Şayed Necid'de akrabası var ise onu, yahud vekili avdet edecek ise behemahâl kendisini ızrâr ederler [zarara sokarlar]. Ve bazen de katlederler. Vekilin bulunduğu şehir ahali veya me'mûriyetinden bir âdem Necid esrârına ve ümerânın siyasetlerine muhalif bir söz söyler ise onun da ıskâtı [yok edilmesi] çarelerini bulmuşlardır.

Cidden acınacak bir sefalet ve esaret-i mutlaka ile mahkûm olan 500 bin ehl-i İslâmın nâil-i refah ve saadetini, bir vazife-i şer'iyye ve medeniyye bilen hükûmetin, Necid hakkında başlıca dört türlü düşünmesi kabildir.

Birincisi: Necid'i bu zulmet ve sefaletden kurtarmak için bugünkü eyâdî-i zulm ve istibdâdı bilâ-kayd ü şart [zorbalığın ve zulmün ellerini kayıtsız şartsız], bütün mânâsıyla kırıp, oraya adaletden eller, medeniyyetden ayaklar atmak.[39]

İkincisi: Bu ümerânın her ikisini haricen barışdırıb tevhîd-i âmâllerine [işbirliğine] çalışarak ahalinin refahını ... altına aldırmak.

Üçüncüsü: Şimdiye kadar olduğu gibi her iki tarafın böyle ayrı ayrı birer zalâm [karanlık] içinde bulunduğuna lâkaydâne bir nazarla temâşâ edib her birerlerine ayrı ayrı teveccüh ve güya onları bu cihetle siyaseten idare ediyorum zu'munda bulunmak [zannetmek]!

Dördüncüsü: Bu ümerânın ortalarına girib her birini memleketin, ahalinin refah ve saadetini kâfil [üstlenen] ve hükûmetin menâfi'-i siyasiyesine hâdim [yardımcı] olmalarını temin için onlara nâfiz [etkili] bir mahalde ahz-ı mevzi' eylemek [mevzilenmek]!

Bu düşünceleri, uzun uzadıya teşrîhe [açmaya] lüzum görmeksizin denilebilir ki birincisi, zamanın tahammülü hâricinde; ikincisi, akıl ve mantığın tahammülü hâricinde; üçüncüsü ise tecrübe ve senelerin tahammülü hâricindedir. Dördüncü mütalâa ise en musîb [isabetli] ve en ziyade îcâb-ı medeniyyete muvâfık olanıdır.

Evet, bu iki kolun menâfi' ve saadet-i ahali hesabına hareket edebilmeleri için onların merbut [bağlı] olduğu gövdenin dimağına yerleşmekden daha iyi bir karar olamaz. Tam şimdi raporun hülâsasına yaklaşıldı. Bu hülâsayı beş fıkra ile ifade etmek zarurîdir.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Necid'in kalbi veya dimağı olan Kasım'a bilâ-hâdise yerleşmek. –Bu pek mümkündür.–

2. Kasid'e dört bin kişilik bir hecinsüvar müfrezesi tertib ve ikame eylemek!

3. Hükûmetin müsaadesi zuhur eder etmez, Hicaz şimendiferi heyeti marifetiyle hemen Hediye, Kasım, Basra şimendifer hattı inşasına başlamak!

4. Necid'in kapısı makamında olan Basra, Kuveyt, Bağdad, Necef, Şam, Medine şehirlerinde hükûmet aleyhine netice veren, Necid'in dâhilî propagandasını şiddetle men' eylemek!

5. Dâhiliye Nezareti'ne merbut ve şifre kalemi gibi lâ-yen-azl [azl olunamaz] olmak üzre, bir Necid Kalemi teşkili ile beraber, muâmelât-ı idareye aid olmak ve Irak hakkında mutasavver [tasarlanan] siyasî programın muhteviyatına taallûk edecek mevadd [ait olacak maddeler] ile işgal etmek üzre, bir de Irak kalem-i mahsusunun teşkili.

İki seneden beri me'mûriyyet-i mahsusa ile İbn-ür-Rüşd nezdinde bulunan

Süvari Binbaşı Aziz[40]

Rapora Zeyl [Ek]

Basra ve Necid ve Hicaz'da pek ziyade revaç bulmuş olan riyallerin ma'a-tedavülüyle [sürümüyle] beraber senevî takriben yirmi beş liralık bir vâridât [gelir] dahi temin edecek "bir fâide-i mühimme"

Bir riyal, altı miskaldir. Kıymeti on iki guruşdan dûndur [aşağıdır]. Hâlbuki bir mecidiye, beş miskaldir. Kıymeti yirmi guruşdur. Riyaller, hükûmet ma'rifetiyle toplatılıp izâbe edilmeli [eritilmeli] ve mecidiye darb etmeli [basmalı]. O zaman on iki guruşa sarf olunan bir riyalin yirmi dört guruşa geçdiği anlaşılacakdır. Hicaz ve Basra ve Necid'de senevî 2.000.000 riyal sarf olunuyor. Bu mikdar riyal, hükûmet eline geçer de mecidiyeye kalb olunursa [çevrilirse], beher sene 2.000.000 x 12= 24.000.000 guruş kâr hâsıl olur. Ve ecnebi meskûkâtının [madeni paralarının] da böylelikle revacı düşmüş olur.

Levent Şahverdi Arşivi

Süvari Binbaşı
Aziz

–Tahşiye– [Not]

Riyal, tam on iki guruşa geçirilip 11.75 guruşa hesap ediliyor. Şu hâlde 2.000.000 riyalin beherinden 25 guruş yine fazla kalır. Bunu da hesap edince 25 x 2.000.000 = 500.000 guruş yani beş bin lira daha zam olunmalı. Öyle olunca senevî 24.500 Liralık bir varidât istihsâl edilmiş olur.

Binbaşı Aziz[41]

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Arabistan'daki Harb[42]

Nasıl oluyor ki Türkler, yalnız iki fırka [tümen] asker ile iki seneden beri, Medine şehir ve havalisinde, Hicaz hükümdarının altı misli fâik [üstün] olan kuvveti karşısında bulundukları ve dört aydan beri de yegâne vâsıta-i münâkalelerinin [nakletme vasıtalarının], İngilizler tarafından kat' edilmek [kesilmek] tehlikesine ma'rûz kaldıkları hâlde, mukavemet etmeye muktedir olabiliyorlar?

Türklerin yegâne olan münâkale vasıtasının kat' edilmesine gelince, nehr-ül-Şeria'nın şarkındaki arazinin gayet sa'b-ül-mürûr [geçilmesi zor] olmasından dolayı, pek kolaylıkla icra edilebilmesi kabil olamayacakdır. Demiryoluna karşı icra edilecek her türlü taarruzât, o derece mâni'âya tesadüf etmekdedir ki zamanında haberdar olan Türkler, tehdid edilen noktaya doğru, Şam'dan sür'atle, kuvve-i ihtiyatiyyeyi sevk etmeye muktedirler. İngilizler, mevki'en demiryolunu kat' eyleyebilmişler ise de bin-netice es-Salt'ı işgal eylemekden sarf-ı nazar etmişlerdir.

Medine'ye cepheden taarruz mes'elesine gelince; bunun, bugüne kadar muvaffakıyyetle neticelenmediğine sebeb ise bedevîlerin husûsiyyet-i ahlâkıyye ve seciyye-i mahsusalarından aramalıdır. Fi'l-vâki' [gerçekte] aşâir ve urbânın, teşkilat-ı hükûmet hakkında hiç fikirleri olmadığı gibi, zabt ü rabt-ı askerî husûsunda dahi

Levent Şahverdi Arşivi

lâkayd bulunmakdadırlar. Bunlar, kabile veya aileleri menâfi'ine aid mesâilden başka bir şey düşünmemekdedirler. Hicaz ahalisi, bir kavim veya bir millet olmakdan pek uzakdır. Vatanlarına karşı bir hiss-i müştereke ile mütehassis değildirler. Anâsır-ı muhtelifenin vatanperverliği, ecnebiye karşı, İslâm bile olsa, bir adâvet-i müştereke irâe eylemek [birlikte düşmanlık göstermek] sûretinde tezâhür eder. Fakat anâsır-ı muhtelife menâfi'inin bil-hâssa nokta-i esasiyede, yekdiğerinden ayrılması, hâl-i hazırda harbde bulunan bu memleketin istikbâli hakkında, nevmîd [ümitsiz] birtakım fikirlerin tevlîdine [doğmasına] sebebiyyet vermekdedir.

Memleketin asâlet unvanına hâiz iki sınıf zevât vardır ki bunlar Hazreti Ali ahfadından olan "şerif" ve "seyyid"lerdir. Zevât-ı müşârünileyhimin en mühimlerinden biri "Hâşimî" ya'ni Hazret-i Peygamber sülâle-i necîbesinden olan Hicaz meliki, şerif-i ekber Hüseyin bin Ali'dir ki beyn-el-ahâli [halk arasında] "seyyidinâ" nâmıyla ma'rufdur. Şerif ve seyyidlerden birçoğu, ya bir kabile reisi veya şehir valisidir. Fakat hey'et-i ictimâiyyenin her bir sınıfı arasında, en yüksek tabakadan esfele [en aşağı] gürûhuna varıncaya kadar, şerif ve seyyidler mevcuddur.

Ahâlinin, onların izz ü kudsiyyetlerine karşı, bir dereceye kadar hürmet ve riâyeti vardır. Fakat bu hürmet, o zevâtın hâiz olduğu derece-i i'tibâra göre tehâlüf eylemekdedir [zıt düşmektedir]. Vakt-i sulhde, bütün şeriflere, beyn-el-ahâli hâiz bulundukları derece-i nüfuz ve ehemmiyyete göre, bundan nâşi [dolayı], bunlardan ba'zıları, kendilerine verilen aidâtın, ba'd-el harb kat' edilmesi ihtimâlini, şimdiden kemâl-i teessürle görmekdedirler. Ma'mafih, hükûmet-i Hâşimiye büdcesinde, kendilerine büyük bir hissenin tefrikini [ayrılmasını] ümid eden ve hükümdara merbutiyyet ve sıhrıyyeti [akrabalığı] olan zevât, bu kısma dâhil değildir.

Hüseyin bin Ali ile dört oğlu, "Ali, Abdullah, Faysal ve Zeyd" Arab ırkına mahsus olan eşkâl ve alâimi [görünümleri ve alâmetleri], bütün sâfiyetiyle irâe etdikleri gibi, asîl bir nâsiyeye [alına] de mâlik ve fevk-al-âde zekâ sahibidirler. Fakat bu aile içinde en mümtazları, hiç şübhesiz pederleridir ki müşârünileyh, Dersaadet'de uzun müddet ikameti esnasında tekemmül etdirdiği [olgun-

Levent Şahverdi Arşivi

laştırdığı] büyük bir kiyâset-i siyasiyyeye [siyasî uyanıklığa] mâlikdir. Maa't-teessüf, müşârünileyhim pek kibar ve asilâne bir tarz-ı terbiye görmüş olduklarından, bedevîleri harb ve vegâya [cenge] teşvik etmek içün, çete rüesâsından bulunması elzem olan azm ve metânet ve şecâatle muttasıf [vasıflı] değildirler. Bununla beraber gerek menâfi'leri muktezâsı [gereği] ve gerekse etraflarında bulunan Suriyelilerin iltizâmıyla [taraftarlığıyla], müşarünileyhim bir "ittihad-ı Arab" fikir ve hareketinin mihver-i esasisi hükmündedirler.

Suriyeliler miyânında en ehemmiyyetlisi Bekrîlerdir ki Şam'ın en müteneffiz [nüfuzlu] ailelerinden birine mensubdurlar. Bundan mâ'ada, Fuad el-Kâtib nâmında, gayet zeki ve ma'lûmatlı bir Lübnanlı, mehâfil-i hükûmetinde [hükümet mahfillerinde], büyük bir ehemmiyyet ve şöhret iktisâb eylemişdir [kazanmıştır]. Ümerâ ve rüesâ-yı urbânın biri, on kilometre kadar ileri hareketde bulunur bulunmaz, hemen Şam'ı zabt ve Osmanlı Ordusu'nun muvâsalasını kat' ederek, Cezîret-ül-Arab havalisine sarkacağına dair, tumturaklı telgrafnâmeler keşîde etmekdedir.

Bunlar, Arab unsurunun harb-i hazırdan bil-istifâde, cihanda bir mevki'-i mühim ve müstesnâ elde edebileceğini ümid etmekdedirler. Garibdir ki her vakit zabt-ı araziden bahsetdikleri hâlde, meselâ Papa'nın mâlik olduğu kuvve-i ruhâniye ve ma'neviye gibi bir kuvvetden istifâde etmeği, hiçbir zaman düşünmemişlerdir. Hicaz hükümdarı, yalnız vesâil ve delâil-i diniyeyi [dinî delilleri ve vesileleri], İttihad ve Terakki Cemiyyeti'ne karşı, ref'-i livâ-yı isyan olmaya [isyan bayrağını açmaya] mecbur kaldığından bahsettiği zaman, isti'mâl eylemekdedirler [kullanmaktadırlar].

Zevât-ı müşârünileyhim, vükelâ ve hükümdarzâdeler miyânında ve münasebâtında görülen rekabetden dolayı, hayâl ve emellerini, mevki'-i fi'ile îsâl [eriştirme] hususunda, birçok mevânie [engellere] karşı göğüs germek mecbûriyyetinde bulunmakdadırlar. Hicaz melikinin evlâdı arasında, o derece rekabet mevcuddur ki yekdiğerinin ne muzafferiyetlerinden memnun ve ne de mağlûbiyetinden mahzun olmakdadırlar. Hükümdar-ı müşârünileyhin büyük evladı Emir Ali ile ikinci oğlu arasındaki rekabet bil-hâssa pek bü-

Levent Şahverdi Arşivi

yükdür. Emir Abdullah, bedevîlerin pek ziyadesiyle teveccühünü kazanmış olduğundan, makam-ı hükümdârîye geçebilmek içün, evlâd-ı ekber [en büyük evlat] olarak tevellüd etmemiş olduğuna [doğmadığına], ziyadesiyle müteessifdir [üzgündür].

Emir Ali, hiç şübhesiz hepsinden daha kâmil ve daha mükemmel bir zât olmakla beraber, şâyân-ı teessüf olan hâl, sıhhatinin ziyadesiyle bozuk bulunmasıdır. Emir Faysal ise Bekrî ailesine karşı hissetdiği nefret sâikasıyla [sebebiyle] ve Şam'da uzun müddet ikametinden dolayı, kardeşlerinin tâc ü taht ve mücâdelâtına [mücadelelerine] müdahale etmemekde ve Şam'ı pay-ı taht ittihaz edip, bütün Suriye'nin idaresini yed-i zabtına geçirmek arzusunu izhâr etmekdedir.

Bu, ittihad-ı Arabî siyasetinin bedevîler üzerinde, emirlerin arzu etdikleri tesirâtı icra etmesi, pek ba'id-ül-ihtimâldir [uzak ihtimâldir]. Hicaz bedevîleri, Suriye vadilerindeki bedevîler gibi hayme-nişîn [göçebe] değildir. Bunlar, nîm-mütemekkin [yarı yerleşik] bir kitle teşkil etmekdedirler. Her bir aşiret, bir kısım araziye ve tek tük köylere mâlik birçok vahalarda yaşamakdadır. Zaman-ı sulhde, mezkûr bedevîler, huccâc [hacılar] kafilelerinden aldıkları aidat ile veya gasb ve gâret [yağma] sûretiyle te'min-i ma'îşet etmekde idiler.

Harbin ibtidâsında, kafile-i huccâcın artık gelmez olması, bütün Hicaz havalisine ve bil-hâssa bu eşkıya gürûhu miyânında büyük bir sefâlet husûle getirdi. Bu sefâlet, memleketin emr-i iâşesini kısmen te'min eden zahâirin [zahirelerin] idhâli, İngilizler tarafından tatbik edilen ablukadan dolayı gayr-i kabil olunca, bir kat daha tezâyüd eylemişdi [artmıştı]. Hicaz isyanından bir müddet evvel, bütün şiddetiyle tatbik edilen bu abluka, hiç şübhesiz bu hususda mühim bir âmil [etken] olmuşdur.

Bil-akis, Türkiye'ye ve daha doğrusu İttihad ve Terakki komitesine karşı açılan harb, bugüne kadar bedevîlerin hiçbir zaman görmedikleri bir refah ve saâdet devri, güşad eylemişdir [açmıştır].

O derecede ki bütün dünyada harbin mütemâdiyen devamını arzu edecek, yalnız bunlardır. Bunlar, düvel-i İtilâfiye [İtilâf Devletleri] hesabına harb etmekle, o derece altın kazanmışlardır ki

Levent Şahverdi Arşivi

bugüne kadar tarihçe-i şekavetleri [eşkıyalıklarının kısa tarihi], onları, bu kadar zengin ve mes'ûd kılmamışdır. Bundan ma'âda muntazaman aldıkları erzakı, Türklere füruht etmekden [satmaktan] çekinmemekdedirler. Diğer tarafdan büyük tehlikelere ma'ruz değildirler. Zira taarruza geçmekden, ekseriyyâ pek ziyade ihtirâz ederler [çekinirler]. Ma'mâfih, ba'zı ibrâz-ı şecâ'atden [cesaret göstermekten] geri kalmamakdadırlar. Meselâ, Miralay Eşref Bey kumandasında bulunan bir Osmanlı müfrezesine karşı yapdıkları müsâdemede [çarpışmada] büyük bir cesaret ibrâz etmişlerdir. Ma'mâfih, bu müfrezenin Yemen'e îsâl edilmek üzre, yirmi bin lira kadar altın paraya mâlik bulunduğu da unutulmamalıdır.

Hicaz hükümdarının taht-ı hükümrânîsinde bulunan bedevîlerin idaresi husûsunda duçar olduğu müşkilât hakkında dûr u dıraz [uzun uzadıya] izahatda bulunduk. Ahâli-i mezkûre, hayme-nişîn olan bil-cümle akvâm gibi, efrad-ı milleti, menâfi'-i umûmiyyeye tâbi' kılan teâmül-i kadîm veya teşkilat-ı idariye ve siyasîden hiçbirisine mâlik değildirler.

Müteessir bulunduğu bir zamanda Emir Ali, yanında bulunan Cezairli bir zâbit, böyle askere kumanda etmenin ne derece ye's-âver [üzüntü verici] bir hâl olduğunu beyan eylemişdi. Esnâ-yı harbde, cebhe-i harbin merkezine kuvve-i ihtiyatiye sevk etmeğe cesaret edemediğini zira sağ cenahda bulunan kabilenin mukavemetinden emin bulunmadığını ve bundan dolayı, hatt-ı ric'atin kat' edilmesi melhûz olduğunu [geri çekilme hattının kesilmesinin beklendiğini] söylemişdi. Buna mümâsil [benzer] ahvâl ekseriyyetle vukû' bulmakdadır. Bil-hâssa askere aylık tevzî' veyahut tedâhülde kalan âidât tesviye edildiği [dağıtılan ya da biriken aylık ödendiği] zaman, firarîlerin tezâyüd eylediği [çoğaldığı] görülmüşdür.

Emir Ali, mumâileyh Cezairli zâbite vukû' bulan beyanâtı miyânında, şu sözleri dahi söylemişdir. "Ciddi bir muharebeye mübâşeret etmek [girişmek], benim içün kabil olamıyor. Zira yüz kişi kadar zâyi'at verdiğim gün, bütün bu aşâir ve kabâil [kabileler] efradı, bütün yüzlerini çevireceklerdir. Velhâsıl, bedevîler, mûcib-i istifâde olan eşkıyalığı, muntazam ve tehlike-âver bir harbe tercih etmekdedirler. Bunlar, ekseriya şu tarzda harb etmekdedirler. Türk

Levent Şahverdi Arşivi

siperlerinin üç dört yüz metre mesafesine kadar yerde sürünerek ve mevâni'-i arzıyyeden [arazi engebelerinden] istifade ederek ileri giderler. Orada in kayalar arasına gizlenerek, düşmanla kurşun teâti ederler; akşam olur olmaz, hemen mevzi'-i aslîlerine avdet ederler."

(...) muharebesinde, Emir Ali'nin kuvvetlerine kumanda eden Nuri Bey nâmında bir zâbit, askere mevzi'lerini muhafaza etdirmeye, bin müşkilatla muvaffak olmuş "fakat Türkler, mevki'-i müstahkemlerini terk etdikleri zaman ta'kibâta ma'rûz kalmamışlar ve kemâl-i intizam ile çekilmeye muvaffak olmuşlardır. Daha garibi, bedevîler, Medine şehrinin sukutunu [düşmesini] arzu etmemekdedirler. Zira şehr-i mezkûrun zabtı takdirinde, harbi daha uzaklara kadar sevk etmek ya'ni yurdlarından uzak bulunmak mecburiyetinde kalacaklarını idrâk etmekdedirler. İmdi, bu muharibler, kendi yurdlarından uzak, harb etmekden çekinmekdedirler. Zira kendilerinin müfârekatından [ayrılmalarından] sonra yurdlarının, kabâil-i rakibe tarafından gasb ve gâret edilmesinden havf etmekdedirler [korkmaktadırlar].

Bu gayr-i muntazam asâkiri [askerleri] tanzim ve takviye etmek içün ümerâ-yı urbân, Türk firarîlerinden, Yemen ahalisinden ve siyahîlerden müteşekkil, bin kişiden mürekkeb [oluşan] ufak bir ordu teşkil eylemişlerdir. Osmanlı Ordusu'nda bulunmuş olan Arab zâbitânı tarafından idare olunan bu kuvvet, oldukça muntazam bir hâl irâe etmekdedir. Zâbitân-ı mumaileyhim, ma'lûmat-ı askeriyece pek büyük bir kabiliyet irâe etmekde olduklarından, Şerif ordularının ufak tefek muvaffakıyyetleri, bunların gösterdikleri gayret ve himmet sayesinde vukû' bulmakdadır. Fakat bu muntazam kıt'a-i askeriye, kırk elli bin kişilik bedevî ordusu içinde gâib olmakdadır. Fakat nasıl oluyor da böyle bir orduya karşı Türkler, şiddetli bir taarruzla Medine'yi istirdâd eylemiyorlar [geri almıyorlar]?... Hakikatde ise Türk Ordusu'nun münakalâtını [ulaşımını] her zaman tehdid eden bu çete muharebesi kadar, Türkleri atâlete [hareketsizliğe] sevk eden hiçbir âmil mevcud değildir.

Bütün kum sahrasından müteşekkil olan bu arazide, münakalâtı kat' edilmiş bir ordu, bir mevt-i muhakkaka [mutlak ölüme]

Levent Şahverdi Arşivi

mahkûmdur. Medine'den Mekke'ye gitmek içün yalnız dört tarîk [yol] vardır.

Dağlık ve arazi-i meni'ada [sarp arazide] bulunan bu keçi yolları, pek ziyade mâni'alı olmakla beraber, Taray Geçidi gibi, yalnız bir devenin mürûruna [geçişine] elverişli gayet dar boğazlardan geçmek mecbûriyyeti vardır. Türkler, düşmanlarına karşı açık arazide harb etmekden çekinmezlerse de dağlardan huruc edip zâhire ve levâzımı gasb ve müfreze efradını katl eden bu eşkıya gürûhundan ziyadesiyle havf etmekdedirler. Bundan mâ'ada Türk ordusu, Mekke'ye karşı icra edilecek bir taarruzun hutût-ı münâkalesini [ulaşım hatlarını], lüzum-ı vechle muhafaza edebilecek ne askere ve ne deveye mâlik bulunmakdadır.

Bil-akis, Medine'de Almanlar tarafından teşkil olunan ta'mirât müfrezeleri sayesinde, demiryolu hattı, ordunun malzeme ve iâşesini te'min husûsunda pek büyük hıdemâtda [hizmetlerde] bulunmakdadır. Zira bedevîler, bu âna kadar hattın yalnız bir istasyonunu muvakkaten işgale muvaffak olabilmişlerdir.

Şimâl tarafında ise büyük şerifin en ehemmiyyetli rakiblerinden ve Necid ümerâsının en be-nâmlarından [meşhurlarından] olan İbn-ür-Reşid, Türklere hıdemât-ı güzîdede bulunmakdadır. Müşârünileyh, merkez idaresi olan Cebel-i Şemmer'deki Hil şehrinden kervan vasıtasıyla ve gerekse şimendifer ile Osmanlılara, erzak sevk etmekdedir. İşte, Hicaz dâhilinde yaşayan bedevîlerin vaziyyetiyle, hâl-i harbde tevellüd eden netâic-i garibe hulâsaten [şimdiki harpte meydana çıkan garip neticeler kısaca], bundan ibaretdir.

Cidde ve Mekke ahâlisinin ise hâl ve vaziyyeti büsbütün başkadır. Onlar, kendileri içün bir felâket olan bu harbin devam etmekde olduğunu, kemâl-i heyecan ve teessürle görmekdedirler. Âlem-i İslâmın her köşesinden gelmiş olan ahâli-i mezkûre, kendi ellerine düşecek olan bîçâre huccâcı, kemâl-i tehâlükle [büyük arzuyla] beklemekdedirler. Bu ahaliden birçoğu dükkâncı, sarraf, zengin tüccar ve huccâca irâe-i tarîk eyleyen delîllerden [kılavuzlardan] ibâret ve bazıları da ufak tefek eşya satmak üzre hac zamanından evvel gelmiş huccâcdır. Âlem-i İslâmı teşkil eden her ırka mensub efrad, bu garib ictimâgâhda [toplanma yerinde] arz-ı vücud etmekdedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cavalı'dan tutunuz da Hindu, Malezyalı, Senegalli, Faslı ve Çinliye kadar her ırk ve cinse mensub âdem burada mevcuddur. Hindli, Acem ve Hadramutlular ise gerek adeden ve gerekse servetce bütün bu akvâma fâikdir ve aralarında ise birçok milyonerler vardır.

Bâzergânlık ruhuyla meşbû' [dolu] olan bu ahâli, zavallı huccâcı kâmilen soyup soğana döndürdükden sonra, memleketlerine avdet etmelerine müsâade eylerler.

Lâkin harbden beri, îfâ-yı fariza-i hac eyleyen huccâc, mefkûd [yok] gibidir. Zira Mağrib'den[43] gelen hacılar gerek adeden ve gerekse servet nokta-i nazarından hiç mesâbesindedir [değerindedir] ve en ziyade hacı gönderen memleket Cava'dır. Zira her sene Cava'dan kırk bin kişi îfâ-yı hac içün geldiği hâlde, Mağrib'den üç senede bir, üç bin hacı ancak vürûd etmekdedir [gelmektedir]. Bunlardan sonra, ehemmiyyet-i adediyece [sayı bakımından] Hindistan, Rusya ve Mısır gelmekdedir.

Odesa'dan Hicaz'a girecek huccâc, elyevm mevzu-i bahs olmayacağı gibi, Türkistan'dan gelecek olanlar da Afganistan tarîkini ihtiyâr etmek mecbûriyetindedirler ki bu ise tehlikeyi mûcib, gayet uzun bir seyahatdir. Hindistan ve Cava'dan bermûtad [alışıldığınca] gelen huccâc ise, ücret-i seyahatin son derece yükselmesinden dolayı, îfâ-yı farizadan, şimdilik sarf-ı nazar eylemişlerdir.

Düvel-i İtilâfiye'nin i'tâ eylediği âidata [paraya] gelince, bütün bu âidat; şerife, me'muruna ve askere tevzî' edilmekdedir. Bundan nâşi, ticaret ve esnafdan büyük bir kısmı, gayr-i memnun oldukları gibi, şerife karşı açıkdan açığa muhalefet göstermekdedirler. Medine'de, harbden mukaddem sahib-i servet olan birçok kişinin emlâk ve kıymetdâr eşya ve halılarını yavaş yavaş füruht etmekde oldukları görülmekdedir. Bu ahvâl, cem'iyyet-i ictimâiyye sınıfları arasında vukû'a gelen bir inkılâb-ı azîm mesâbesinde olduğundan, bütün şehirler ahâlisi, bundan gayr-i memnun bulunmakda ve sulhün seri'an akdini [süratle bağlanmasını] arzu etmekdedirler.

Bütün iâşe levâzımını hâricden, bil-hâssa Hindistan'dan celbeden [getirten] ve yegâne medâr-ı ma'işeti [geçim vasıtası], huccâcın

Levent Şahverdi Arşivi

ya'ni ... ziyaretine inhisar eden bu memleketin vaz'iyyet-i müşkilesi işte bu merkezdedir.

Düvel-i İtilâfiye efkâr-ı umûmiyyesi, büyük şerifin ref'-i livâ-yı isyan eylediğini haber aldığı zaman, bunun bütün âlem-i İslâm üzerinde azîm bir te'sir icra edeceğini ümid etmiş idi. Fakat elyevm, en ziyade bâdi-i münakaşa [çekişmeye sebep] olan bu isyanın verdiği şu neticedir.

İntişar eden "Azi Fransız" nâm aylık risâlesinde, bu hususa ve bil-hâssa hilâfet mes'elesine dâir ziyadesiyle şâyân-ı dikkat makalât [makaleler] intişâr etmekdedir. Bu isyandan, Düvel-i İtilâfiye'nin askerlik nokta-i nazarından elde etdiği fevâid [faydalar] ise pek ehemmiyetsizdir.

Fi'l-vâki' [gerçekte] Yemen'de ve Medine'de, Türklerin birer fırkasının ... ve işgal eylediği vârid-i hâtır olur [akla gelir] ancak isyan zuhur etmemiş olduğu farz edildiği takdirde bile mezkûr fırkaların, inzibat-ı mahalliyeyi [yerel asayişi] muhafaza husûsunda havâli-i mezkûrede îfâsı muhakkak idi. Bu isyanın bil-hâssa te'siri, hiç şübhesiz, mâhiyyet-i siyâsiyyesindedir. Fi'l-hakika [doğrusu] bu isyan, düvel-i garbiyenin [Batı devletlerinin] taht-ı himâyesinde olarak, Suriye ve Arabistan'ın istiklâliyetini ihzâr etmekdedir [hazırlamaktadır].

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Umûr-ı Şarkıyye Dâiresi Müdiriyyet-i Cânib-i Aliyyesine

Drama muhitinde, yapabilmekliğime imkân hâsıl olan netice, muhtasaran bervech-i âti [kısaca aşağıda] zât-ı âlilerine arz olunur, efendim.

1. Trakya ve Drama muhitini idare edebilmek üzre, Kavala Konsoloshânesi kâtibliği vazifesiyle, Kavala'ya gitdim. Orada, hicret etmek üzre bulunan ahâlinin hicretini men' etdim. Bütün Drama havâlisindeki ahâli-i İslâmiye beynindeki tefrikayı hâllederek, cümlesini ittihad etdirdim. Oradaki Yunan intihâbâtını [seçimlerini] idare ederek, fa'al zevâtı, ekseriyyetle kazandırarak, Türk mevcûdiyyetini te'min etdim.

2. Yunan Dördüncü Kolordusu seferberliği hakkında, Karargâh-ı Umûmî'mizi bütün teferru'âtiyle haberdar etdim. Kavala ve Bulgar hududuna karşı bütün Yunan tahkîmâtını teferru'âtiyle, krokileriyle raporumu verdim.

3. Karargâhımızın emriyle Kavala'ya ve îcâb eden bütün mahallere, dinamit yerleşdirmekle beraber, Selanik'e dinamit sevk ederek, üç mahalde –Sırb şarap deposu, Fransız postahanesi, İngilizlere âid ot yığınlarına– sû-i kasdde bulundum.

4. İngiliz ve Fransızlara âid pek çok ma'lûmat-ı askeriye elde ederek, Alman ve Türk ve Bulgar istihbaratına hizmet etdim.

Levent Şahverdi Arşivi

5. İngiliz konsolosuna âid mektubumun, Yunanlılar tarafından yakalanmasına karşı, hudud hârici edilerek İskeçe'ye gelebildim. Orada Makenzen Karargâhı'nın istihbarat zâbiti sıfatıyla, istihbarat hususunda çalışdım.

6. Drama muhitine ilerleyen Bulgar kuvvetinin za'afiyyetine binâen Yunan Kolordusu'ndan ihtirâzen [sakınarak] bir mikdar Türk kuvvetiyle, kendilerine yardım etmekliğimi, Onuncu Bulgar Fırka kumandanının ricasiyle, kırk sekiz saat zarfında, üç taburlu, kendi silahlarıyla ahaliden teşkil etdiğim bir milis alayla, Drama'nın garbında Telferhor Çiftliği'nde, Bulgar kuvvetinin ihtiyatını teşkil ederek hizmet etdim.

7. Teşkil etdiğim milis alayını, vazifenin hitamından sonra terhis etmiş iken, lüzum-ı kat'îye binâen .... bir hafta zarfında dokuz tabur milis kıtaâtı teşkil etdim. İlbâs ve techizâtını Bulgarların Yunanlılardan aldığı eşya ile ikmâl etdim. Kıtaâtın muntazam ta'lim ve terbiyesini, zabt ü rabtını ve her ihtiyacâtını te'min ile şâyân-ı istifâde bir hâle sokdum.

8. Trakya'ya mukaddema avdet eden Kırk altıncı Fırka ile Gubalişte, Drama, Hiç ve İkinci Hiç milis taburlarından mâ'da ikmâl efradıyla altı bine karîb [yakın] Osmanlı Ordusu'na milis efradı gönderdim.

9. Drama muhitinde bulunan bütün mekteb me'zunlarını toplayarak, küçük zâbit ve zâbit namzedi olarak yetişdirdim. Yüz neferini Kırk Altıncı Fırka'ya, yüz neferini Ellinci Fırka'ya, otuz neferini Yirminci Kolordu Karargâhı'na, otuz neferini On Altıncı Depo Alayı'na verdim.

10. Bu kerre Ellinci Fırka ile Ravika, Pravişte, ... Kobalişte nâmındaki üç milis taburunu, Türkiye'ye gönderdim.

11. Üç bin kadar milis neferi, ayrıca ikmal efradı olarak, Ordu dairesi nâmına Dersaadet'e gönderdim. Bu sûretle, şimdiye kadar 11.000 mikdârında milis neferi, Türkiye'ye gönderildi.

12. Gönderilen milis taburlarıyla birlikde, Osmanlı Ordusu'na hiçbir masrafsız, altı yüz mekâri gönderdim.

13. Bulgarlar tarafından Yunanlılardan alınan teçhizatdan, milis kıtaâtında kullanılmak üzre 7.000 aded tüfeng, külli mikdârda cebhane ve taburların bütün ihtiyacâtını te'min etdim.[44]

Levent Şahverdi Arşivi

14. Bir mükemmel milis muzıkası yapdım. Gerek milis taburlarının ve gerekse Ellinci Fırka'nın ihtiyacâtı içün saraç, demirci, terzi, araba ta'miri ve sâire olmak üzre, i'malâthâne yapdım.

15. Trakya'ya gönderilen milis kıtaatından mâ'da Kavala, Sarışa'ban, Zülferiş taburları nâmı altında üç milis taburunu, Bulgarların arzusu hâricinde, Osmanlı taburu hâlinde, her bir nevâkısiyle [eksikleriyle] bütün ihtiyacâtını ikmal ederek, Bulgarları memnun edecek ve Türklerin mevcûdiyyetini muhafaza edecek sûretde, elim altında bulundurmakdayım. Bu sûretle Kavala inzibâtı ve bütün karakollar, devriyeler kâmilen milise âiddir. Kavala'dan Meta mansabına [kavşağına] kadar bütün cebhe tahkimâtı ve müdafa'ası, milis taburlarına tevdî' edilmişdir.

16. Şimdiye kadar, hiçbir hükûmet tarafından milis ailelerine yardım edilmemesine binâen, ahâlinin nakdî iânesiyle, Bulgarlardan aldığım zahire ile her gün yetmiş beş muhtelif mahalde 20.000 muhtac asker ailesiyle, on bin fakir Türk ailelerine süd veya etli un çorbası tevzî' edilerek, halkın ölmeden muhafazasını kısmen te'min etdim.

17. Beş vakitde namaz kıldırmayan imam ve talebenin tahsiline vakit göstermeyen muallimleri, askere alacağım tehdidiyle, hepsini vazifelerine dikkat etdirmekdeyim. Ramazan-ı şerifde, Bulgarların müsâade göstermemesine mukabil, askerden vâiz ve camilere müezzin ta'yin ederek, iâşelerini te'min etdim.

18. Ramazan-ı şerife mahsus olarak, Drama ve Kavala'da her gün 8.000 nüfusa, çorbadan mâ'da, ekmek tevzî'âtını te'min etdim.

19. Milis efradı içün bir seyyar hastahane ile bir seyyar hamam ve etüv makinesi yaparak, bütün efradın sıra ile yıkanmalarını te'min ederek, leh-ül-hamd [Allah'a şükürler olsun] hiçbir hastalığın olmamasına çalışmakdayım.

20. Bütün Drama muhitinde, Yunan ve Bulgar zâbıtası olmasına binâen yapdığım teşkilat dolayısıyla, hırsızlık ve âsâyişsizlik, hiçbir tarafda olmayıp, mükemmelen her bir tarafın idare-i mülkiyesini yapmakdayım.

Levent Şahverdi Arşivi

21. Köylerde te'sis etdiğim zâbıta teşkilatı dolayısıyla Kırk Altıncı ve Ellinci fırkalardan üç yüz kadar firar eden esas efradını, muhtelif zamanda derdest ederek, kıt'alarına teslim etdim.

22. Bulgarların mümkün olabildiği kadar ahâli-i İslâmiyeye taarruz edememelerini, amele vesâir bahane ile ezdirilmemelerini te'mine muvaffak olarak, elimden geldiği kadar çalışdım.

23. Ordu-yı Osmânî nâmına 70.000 kiloya karîb tütün ahâli-i İslâmiyeden iâne olarak topladım. Türkiye'ye sevk edilmek çaresini arıyorum.

24. Düşmanın bilcümle harekâtından ve Selanik'den haber almak üzre bazı adamlarımı göndererek, düşmandan haber alıp ora Bulgar kumandanına ve Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'bemize bildirmekdeyim.

25. Her tarafa verdiğim raporda ve senedde ihtiyaten Fuad imzasını koyarak, rütbe ve mevki' bildirmemekdeyim.

Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mur
Fuad[45]

Levent Şahverdi Arşivi

Hacı Âdil Bey Tarafından Kaleme Alınan 13 Haziran 1334 [1918] Tarihli Rapor

Devlet-i Osmâniyye'nin siyaset-i iskâniyesi neden ibâret olması ve ne gibi gayeler ta'kîb eylemesi, bugün alâkadarânımızı [ilgililerimizi] en ziyade işgal eden bir mes'eledir. Pek kısa ve basit görünen şu suâlin cevabını def'aten verebilmek, meselâ memleketimizin milel-i sâire [diğer milletler] ile meskûn bulunan aksamında [kısımlarında] nüfus-ı İslâmiyeyi teksîr ve sevâhilden [çoğaltmak ve kıyı kesimlerden] kaldırılan Rumların yerini, Makedonya ve Bulgaristan muhacirleriyle imlâ eylemek [doldurmak] mümkündür. Şu kadar ki şu mühim mesâile [meselelere], devletin siyâset-i esasiyesiyle alâkadar olup bunun tedkîki sırasında, halli müşkül mesâil karşısında kalınacağından, bu bâbda âcizâne bir mütala'a arz etmek cesaretinde bulunuyorum. Ma'lûm olduğu üzre muhacirîn, eski Bulgaristan'ın Dobruca ve Deliorman havâlisiyle, Makedonya'dan gelmekde ve âtiyen [ileride] gelecek muhacirîn içün de hükûmetin istihzarâtı [hazırlıkları], işbu menâtık [bölgeler] ahâli-i İslâmiyesine müte'allik [ilgili] bulunmakdadır.

Şimâlî Bulgaristan artık düvel-i hâzıraca [mevcut devletlerce] şâyân-ı tedkîk bir mes'ele olup şu kadar ki asırlardan beri hâlledilememiş ve orada yaşayan milletlerin arzularını tatmin edecek ve

Levent Şahverdi Arşivi

ikinci bir Makedonya mes'elesinin tahaddüsüyle [ortaya çıkmasıyla], yeniden milel-i muhtelifeyi [çeşitli milletleri], yekdiğerine çarpışdırmaya mâni' olacak sûretde Makedonya'da bir şekl-i hâllin emâreleri, henüz görülememiş olduğundan, bu bâbda [meselede] Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'nin Avrupa'daki gâye-i millîsi ta'ayyün edememişdir [meydana çıkmamıştır].

Fil-vâki' [doğrusu] hükûmet-i seniyyye, Balkan Harbi'nde bütün Rumeli'den fekk-i alâkaya [ilgisini kesmeye] mecbur edilerek, o bâbdaki mukavelât ve muâhedâtı [sözleşmeleri ve antlaşmaları] imzalamış ise de Avrupa'yı ateşe veren şu ufak Balkan kıvılcımı, henüz kuvve-i nâriyesini kaybetmemişdir. Bilâ-kayd ü şart bir hükûmetin koskoca bir imkândan tard ü tebîd edilmesi [sürülüp uzaklaştırılması], nerede görülmüşdür? Romanya, bütün mâ'nâsıyla bir hezîmete girifdâr olduğu [yakalandığı] hâlde, harbden, Besarabya'yı alarak çıkdı. Binâen-aleyh Devlet-i Âliyye, henüz Rumeli kıt'asıyla ve bii-hâssa ekseriyyeti, bütün dünyaca teslim edilen ahâli-i İslâmiyenin hukukuyla alâkadardır.

Her devletin âmâl ve niyyât-ı siyâsiyye ve iktisâdiyelerini te'yîde [iktisâdî ve siyâsî niyetlerini, emellerini sağlamlaştırmaya] çalışdığı şu ânda, hükûmet-i seniyye dahi Rumeli'de bervech-i ma'rûz [aşağıda arz edildiği gibi] alâkasına binâen kendi hudud ve gâye-i millîsini çizmek ve bunu istihsâle[46] [elde etmeye] çalışmak mecbûriyyetindedir. Nitekim Bulgarların, Dobruca'ya mukabil ta'vizâta [tavizlere] yanaşmak istememeleri, kendilerinden âtiyen Rumeli'de daha başka yerler istemeyeceğimizden emin olamamalarından neş'et etmekdedir [kaynaklanmaktadır] ki bizim Rumeli ile olan alâkamızı ... tasdik eylemek demekdir.

Kezâlik, müzakerât-ı siyâsiyyenin Balkanlara te'allûk etmesi [ait olması] üzerine, Bulgarların bize karşı aldığı tavır ve vaz'iyyetin, Balkan Harbi'nden evvelkine benzemesi, Makedonya mes'elesinin zannedildiği gibi defn edilemediğine ve müzakerâtda duçar olunan müşkilâtın da mes'ele-i ma'rûzanın kolay kolay bir tarz-ı tesviyeye iktirân edemeyeceğine [sonuca ulaşamayacağına] delildir. Binâen-aleyh devletin Rumeli'deki hukuk ve hududu ta'ayyün etmeden Anadolu'da muhacir iskânı hakkında ta'kîb edilecek siya-

Levent Şahverdi Arşivi

setin şimdiden ta'yin ve tahdîdi [sınırlaması] kat'î bir şey olamaz. Bendenizin arz etmek istediğim cihet budur:

Türklerin, Avrupa'da yavaş yavaş dar bir sahaya atılarak, düvel-i muazzamanın[47] bizi taksim etmek maksadıyla etrafımızda küçük küçük hükûmetler ihdâs edip [ortaya çıkarıp] her dâim bizi ta'cîz etdikleri ve Ayastefanos ve Berlin muahedelerinden sonra da öteden beri mevcud olan Makedonya mes'elesinin, şu küçük hükûmetler vasıtasıyla daha ziyade alevlendirildiği ve muhtelif milletlerin ârâmgâhı [yaşadıkları yer] olan bu kıt'anın tarz ve sûret-i idaresi, Avrupa diplomatlarını pek ziyade meşgul ederek, her devlet, Makedonya mes'elesini, kendi nokta-i nazarına göre hâlletdirmek içün işbu Balkan hükûmâtını [hükümetlerini] himâye ve teşvik hususlarında, ne gibi entrikalar çevirdikleri ve muhtelif diplomatların ... imparatorların, vakit vakit mülâkatlar icra ederek, muhtelif kararlar ittihaz etdikleri ma'lûmdur. Avrupa, şu mesâisine rağmen, Makedonya'ya bir şekl-i kat'î vermeye muvaffak olamamış ve işbu tahrikâtının neticesi olarak serzede-i zuhur olan [ortaya çıkan] Balkan Harbi'nin önüne geçemeyip belki şu Harb-i Umûmî'nin tevlîdine [doğmasına] başlıca sebeplerden birisi de bu olmuşdur.

Başlangıcında, az bir müddet zarfında hitama [sona] erecek zannedilen harb-i hâzırın, müzmin bir hastalık şeklini iktisâb ederek [kazanarak] uzayıp gitmesi, milel-i muhtelife diplomatlarını birtakım yeni nazariyeler ihdâsına mecbur etdi. Bugün harbde mevzû-i bahs olan hususât, feth ve istilâ değil, milletlerin hukuku bil-hâssa küçük milletlerin te'min-i mevcûdiyyetleridir. Bu nazariyenin ilk netâyici [sonuçları], Rusya'da görüldü; orada birçok küçük milletlerin kendi mukadderâtını kendileri idare etmek içün çalışmalarını[48] müttefik ve muhâsım [düşman] hükûmetler, hüsn-i nazarla gördüler. Şübhesiz ki sıra Rumeli'ye, bilhassa Makedonya'ya gelecekdir.

Makedonya'da artık muhtariyyet te'sîsi mes'elesi olmuşdur. Çünki ne şekilde olursa olsun yapılacak muhtariyyet, Balkan milletlerinin her birini memnun edemeyecekdir. Balkanlarda bir konfederasyon teşkiline imkân yokdur. Çünki senelerden beri müteşekkil birer hükûmet olarak yaşamaya alışmış milletlerin, bir ida-

Levent Şahverdi Arşivi

re-i müttehide [birleşik idare] tahtında ictimâ' etmeleri alel-husus Balkan Harbi'nden beri yekdiğerine, insaniyete yakışmayacak bir sûretde saldıran Rum ve Bulgar ve Sırb anâsırının [unsurlarının] asrî olan düşmanlıklarını izâle etmek muhaldir [gidermek imkânsızdır]. Makedonya'nın Balkan Harbi'nden sonraki taksimi dahi yine matlûb olan munazâ-un-fih olan [tartışılan] esaslı noktaları kal' [yok edip] ü izâle eylemek arzusundadır. Bu arzusunu, Makedonya'da nasıl te'min edecekdir.

İşte burada yeni bir düstûr, başka bir esas ittihâzı lâzım gelir. Hükûmet-i Osmâniyye, Makedonya'da, her milletden ziyâde nüfusa mâlik olduğu ve yakın bir hakk-ı tarihiyeye sahib bulunduğu için bu mesâilde, söz söylemek hakkına mâlikdir.

İmdi, ittifakımıza rağmen gerek bizim Bulgarlara ve gerek Bulgarların bize karşı, birer hiss-i husûmet perverde etmeleri [büyütmeleri], yekdiğerimiz memleketlerinde İslâm ve Bulgarların dûçar-ı zulm ve ... olmalarından neş'et ediyor. Bugün memleketimizde Bulgar kalmadığı için Bulgarlar tarafından artık zulümden bahsedilemez. Şu kadar ki Makedonya'da, Trakya'da ve Dobruca'da ve elhâsıl Bulgar ayağının basdığı her yerde Müslümanlara reva gördükleri muamelât, bizi biz-zarûre kendilerine hasrn kılmakdadır. Kırk seneden beri devam eden bu hâlin, kim bilir daha ne kadar devam edeceği kesdirilememekle beraber, Bulgaristan kendi nüfuzunu tanıtmak ve nüfusunu çoğaltmak için buna devam etmek mecbûriyyetindedir. Bu hâlin devamı, yine Bulgar husûmetini canlandıracak ve kezâlik Sırblılara ve Yunanlılara ve bunlar da Bulgarlara Türklere aynı şeyi yapacaklar ve yine bir gün Balkanlarda bir fırtınanın zuhuruna, pek tabi'î bir sûretde sebebiyyet vereceklerdir.[49]

Demek ki mâziden sarf-ı nazar edilince, bugünkü husûmeti tevlîd ederek eski acı hatıraları bize tahattur etdiren âmil [hatırlatan etken], işbu anâsırın muhtelit [karışık] bir sûretde, sevmedikleri idareler altında bulunmasıdır. Eğer bu milletler mensub oldukları hükûmetlerin taht-ı idarelerinde yaşarlarsa, dava bitecek ve zaman geçdikçe, eski hatıralar yavaş yavaş unutularak, işbu devletler arasında muâvenet te'sis edebilecekdir. Demek ki her hükûmet, kendi

Levent Şahverdi Arşivi

milletini kendi havza-i memâlikine çekerlerse, rahat nefes alacaklardır.

Gerçi bu milletler, Rumeli'de birer hakk-ı tarihî iddiâsında bulunduklarından dolayı buralarını, kendi havza-i idarelerine almak istiyorlarsa da Rumeli'de her milletin hakk-ı tarihîsi olduğu nâ-kabil-i inkâr olduğundan, birinin diğerine tercihine imkân olmaz. Makedonya, pek muhtelit bir memleket olduğu içün, bunu milliyet i'tibâriyle taksim eylemek de imkânsızdır. Binâen-aleyh Makedonya'yı, her milletin mikdarına, inkişâfât-ı âtiye ve hâzırasına [şimdi ve ilerideki gelişmelere] ve mümkün mertebe an'anât-ı tarihîyesine [tarihî geleneklerine] göre taksim etmek ve yekdiğer memâlikinde kalacak anâsır-ı sâireyi, bir mukavele tahtında ve muayyen bir müddet zarfında mübâdele eylemek, en iyi bir sûret-i hâldir.

Bu takdirde, hükûmet-i Osmâniyye, gerek eski Bulgaristan ve gerek Makedonya dâhilinde üç buçuk ilâ dört milyona karîb [yakın] olan nüfusu mübadele etmek içün Rumeli'den arazi istemek hakkına mâlik olacakdır. Hükûmet-i Osmâniyye, bugünkü Rumeli hududuyla, Avrupaî bir hükûmet sayılamayacağı gibi Garbî Trakya'nın tamamiyle bize iâdesi hâlinde de Pây-i taht ve Boğazlar, emniyyet altına alınmış olmaz ve bu kat'a dört milyonluk bir nüfusu çekmeye rıza göstermek içün burhân-ı kâfi [yeterli delil] teşkil etmez. Binâen-aleyh Türkiye, Avrupa'da gerek siyasî ve askerî ve gerek iktisadî bir mevki' tutabilmesi içün Ahyolu[50] Burgaz Limanı'nın şimâlinde vâki' Emine Burnu'ndan[51] bed' eden [başlayan] koca Balkan silsile-i cibâli [sıra dağları] ile Mesta Karasu[52] arasında kalan ya'ni sâbık [önceki] Rumeli-i Şarkî ile Edirne vilayetlerini taleb etmelidir. Bulgaristan da kezâlik Mesta Karasu mansabından i'tibâren .... sâhiliyle, Vardar havzasını ve bütün Dobruca'yı ve Morova'nın bir kısm-ı şarkîsini alıp, Sırbistan'ı Karadağ'la birleştirerek Adriyatik sâhiline kadar uzatmak ve Yunanistan'a da Epir kıt'asıyla Vardar'ın[53] cenub-i garbîsini vermek ve Arnavutluk'u îfâ eylemek.

Şu kadar ki henüz bir hükûmet teşkiline kesb-i liyâkat edebilmiş [yeterlik kazanabilmiş] anâsıra mâlik olmayan Arnavutluk, yine komşularının hırs ve tama'ını celb edeceği ve muhtelif propagan-

Levent Şahverdi Arşivi

dalara cevelângâh [dolaşım yeri] olacağı gibi, pek çoğu Müslüman olan bu ahâlinin vaz'iyyetine ne kadar olsa bîgâne kalamayacağımızdan, yine bir mes'ele hudûsuna [ortaya çıkmasına] meydan vermemek içün bu kıt'a Müslümanlarını da memleketimize çekip işbu üç devlet arasında taksim etmek daha muvafık [uygun] olur i'tikâdındayım.

Bu şekil taksim, Bulgaristan'dan ma'da diğer Balkan devletlerince, hüsn-i telakkîye [iyi karşılanmaya] mazhar olur. Bulgaristan, Rumeli-i Şarkî kıt'asına dahi mâlik olduğu hâlde, şu gösterilen araziye temellük etmek [sahip olmak] ve büyük Bulgaristan yapmak hülyasıyla dem-güzâr olduğu [vakit geçirdiği] ve Avrupa'da artık Türkler içün hakk-ı hayat olmadığını iddiâ etdiği içün, böyle bir teklifden fevk-al-âde asabileşecekdir. Belki müttefiklerimizce bile Makedonya mes'elesinin şu sûretle hüsn-i tesviyesi ve Balkanlılar arasındaki münâza'anın [çekişmenin] kalkması arzu edilmeyebiliyor. Şu kadar ki bu mes'ele müttefik ve muhâsım bil-cümle devletlerin menâfi'-i siyâsiyyeleriyle [siyâsî menfaatleriyle] alâkadar olduğundan, beyn-el-düvel [devletler arasında] yapılacak bir konferansın pîş-i tedkîkine vaz' olunmalıdır [ön incelemesine konulmalıdır].

Her devletin hudud ve gâye-i millîsini istihsâl içün çalışdığı şu hengâmda, Türk gâyesinin de artık ta'ayyün etmesi lâzımdır. Zira şimdiye kadar hiçbir gâye-i millî ta'kib edemeyen Türk hükûmetinin, geçen bir asırlık vekâyi'-i tarihiyesi tedkîk edilirse, gâlibiyeti zamanlarda bile mağlûbdan daha ziyade mutazarrır olduğu [zarara uğradığı] görülür. Avrupa'nın, şu harbde hayata mâlikiyyetini kabule mecbur olduğu Türkiye'nin bir gâye-i millî ortaya sürerek, onu istihsâle çalışması çok görülemez.

Artık Balkan silsile-i cibâline mâlik olan Türkiye, bu havâli ile Marmara havzasının ihtiva etdiği araziyi, tamamiyle Türklerle doldurdukdan sonra, Bulgarların Sarpgrad ve Yunanlıların Bizans ve Şarkî Roma imparatorlukları hülyaları, ebediyyen zevâl bulacağından, Anadolu'da kemâl-i emniyyet ve selâmetle çalışabilir.

Fî-zamânınâ [zamanımızda] Rumeli halkını, tamamiyle Anadolu'ya celb etmek ve Anadolu'yu bu sûretle doldurmak içün

Levent Şahverdi Arşivi

umûmî bir kanaat vardır. Hâlbuki Rumeli, zannedildiği gibi birkaç sene içinde hicret,[54] etdirilemez. Eski Bulgaristan, kırk seneden beri boşaldığı hâlde, elyevm [bugün], altı yüz bin Müslüman vardır. Binâen-aleyh muhaceret [göç] yarım asır devam edecek ve bu müddet zarfında, Bulgarların irtikâb edeceği mezâlime, seyirci kalınacakdır. Sâniyen, Anadolu, yine zannedildiği gibi, Rumeli halkını tatmin edecek sûretde, henüz inkişâf etmemişdir. Rumeli halkını ancak Marmara havzasıyla, İzmir'in bazı aksâmı ve Karadeniz sâhilinde bir kısmı tatmin edebilir. Hâlbuki buralarda saha-i iskân oldukça daralmışdır. Haymana ve Konya ovaları, Seyhan ve Ceyhan, Fırat ve Dicle mıntıkaları; Rumeli halkına mahall-i iskân olabilmek için, onların görgülerine, adâtına, ahvâline ve elhâsıl bütün an'anâtına göre hazırlanmak îcâb eder ki bizim bugünki kuvve-i ilmiyye ve fenniyemiz, buna kâfi değildir. Bu yerlere gönderilen muhâcirînin, istikrar edemeyerek öteye beriye savuşmalarının, dağılmalarının, geçinememelerinin en büyük sebebi budur. Buraları, yine buralarda dolaşan ve mikdârı pek kesîr olan aşâire ... olabilir. Anadolu'daki nüfusun tezyîdini, yine kendi sinesinde yetişmiş olandan beklemeyi ve bunları göçebelikden kurtararak, nâfi' [yararlı] ve medenî bir uzuv hâline koymalıdır.

Hükûmetin, henüz cenub (Arab menâtıkı) hududu, taht-ı emniyyete alınmadığı ve orada birçok ınkılâbâtın [dönüşümlerin] vücuduna intizâr etmek mecbûriyyetinde bulunduğu sırada, garb hududunu da bugünki vaz'iyyetde bırakması, milleti eski derdlerden kurtarmaz. Halkımızın, vaz'iyyete adem-i emniyyeti ve tereddüdü, şâyân-ı teemmül [düşünmeye değer] bir keyfiyyet olduğundan, bunu tatmin için hükûmet, haritasını sağlam olarak çizmelidir.

Bulgarların, şu Harb-i Umûmî'de Ruslara karşı hareket ederek, Türklerle omuz omuza harb etmesinin esbâbı [sebepleri] ne idi? Bulgarlar hesab etdi ki Ruslar, gâlibiyeti te'min ederse, İstanbul'a ve Boğazlara hâkim olacak ve İstanbul'a mâlik olmak şartıyla, büyük Bulgaristan hülyası artık gömülecekdir. Hâlbuki Almanların gâlibiyeti takdirinde İstanbul, şu açık hududuyla, yine Türklerin elinde kalacak ve Bulgaristan, âtiyen zuhur edecek bir vesileden bil-istifâde, gâye-i âmâlini istihsâl için kolaycacık, İstanbul üze-

Levent Şahverdi Arşivi

rine yüklenecekdir.[55] Bulgaristan, harbe girerken bizden, Meriç'in öte tarafını alması, İstanbul yolunu taht-ı emniyyetde bulundurmak maksadına mebnidir [dayalıdır].

Geçenlerde, Bulgar Harbiye Nazırı Naidenof, Sobranya'da "Biz, İstanbul'un bugünkü sahibleri elinde kalmasında, Bulgaristan'ın menfaatini gördüğümüz içün Türklerle iştirâk etdik. Binâen-aleyh İstanbul'u, biz muhafaza etdik, âtiyen yine biz, muhafaza edeceğiz." demişdi. Bulgarların ma'lûm olan mekasidinin [maksatlarının] icrasına hâil [engel] olabilmek içün, Bulgar hükûmâtından bazılarını elde etmek veya bunlarla ittifak ederek, bu sûretle bir muvâzene [denge] te'min eylemek ciheti de vârid-i hatırdır [akla gelir]. Şu kadar ki bu Harb-i Umûmî, ittifaklara ne dereceye kadar i'timad edileceğini öğretmiş ve her devlet, evvelemirde kendi mevcûdiyyetini bizzat te'min edebilmek kuvvet ve vaz'iyyetine mâlik bulunması lâzım geleceğini isbat etmişdir. Binâen-aleyh Bulgarlık, İstanbul'dan feragat etmemiş, Bulgar tehlikesi İstanbul üzerinden henüz mürtefi' olmamış [kalkmamış], hâsılı Ferdinand'ın muhteris gözleri, Ayasofya kubbesinden inhirâf eylememişdir [dönmemiştir].

Bunun içün Türkiye, bütün mevcudiyetiyle, garb hududunu tahkîm etmeye ve bütün Bulgar âmâl ve istilâcûyânesine sed çekebilecek bir sûretde Balkan ve Marmara havzasını, Türklerle imlâ etmeye [doldurmaya] mecburdur.

Teklif edilen mübadele keyfiyetinin cihet-i mantıkıyyesi, yek nazarda müşkil gibi görünür. Hâlbuki Rumeli-i Şarkî'deki Bulgarların kısm-ı a'zâmı, Şimâlî Bulgaristan'ın tahliye edilecek Deliorman ve Dobruca kıt'asına yerleşdirileceğinden, bu ahâli, kendi araba ve hayvanâtıyla, üç dört günlük bir mesafe kat'ına [ilerlemeye] mecbur olurlar ki ehemmiyyetsizdir. Yeter ki evvelce iskân edilecekleri kurâ [köyler] ya'ni gidecekleri mahaller ta'yin edilmiş bulunsun. Makedonya ciheti de hududa en karîb olan yerlerden sevk ediliyorlar ve halk, şu Harb-i Umûmî'de, seyyar bir hâlde dolaşmaya alışdığından, şu muhaceret, o kadar ağır gelmez ve mübadele, en çok üç sene zarfında ikmâl edilebilir.

Nitekim Edirne'de yapılan mübadele-i muhacirîn, üç gün içinde ikmâl edilmiş ve elli beş bin Bulgar, bu müddet zarfında çıkarılarak,

Levent Şahverdi Arşivi

Bulgarlara kalan Tırnova, Ortaköy ve Mustafa Paşa kazalarındaki Türk köylerine yerleşdirilmişdi ki elimizde küçük bir nümûne vardır.[56] Zamanımızda öyle hâdiseler oldu ki bunu evvelden birisi söylemiş olsa idi kendisini cinnetle itham ederdik. Rusya'nın bu derece muzmahil olacağı [çökeceği], tasavvur olunur mu idi? Lehistan'ın, Ukrayna'nın, Kırım Hanlığı'nın te'sis edebilmesi, tahmin edilebilir mi idi? Binâen-aleyh devrimiz, bir inkılâb devridir. Böyle bir asırda her türlü tahavvülâtı [değişiklikleri], biraz tabi'î görmelidir.

Pek garib bir şekilde yapılacak şu Rumeli taksim ameliyyesinin kuvveden fi'le çıkması, neden mümkün olmasın? Avrupa, irtikâb etdiği Balkan cinâyetini neden tashîhe lüzum görmesin? Şu Harb-i Umûmî'de yapdığımız fedakârlık ve verdiğimiz kurbanlar artık ebediyyen yaşayabilecek bir vaz'iyyet-i mülkiye ahzına [mülkî vaziyet almaya] kâfi değil midir? Bugün, bütün mevcûdiyyetiyle perişan olup memleketi, üç seneden beri kâmilen istilâ altında bulunan Sırbistan'ın, hatta Karadağ'ın bile bil-külliye ortadan kaldırılması, kimsenin hatırından geçmez iken, Türkiye'nin bu kadar sarih hukukuna binâen Rumeli'den bir yer taleb etmesi, neden meşrû' olmasın?

Yeter ki devletler mekâsid-i hafiye [gizli maksatlar] ta'kib etmeyerek, işbu milel-i muhtelifenin huzur ve âsâyiş-i dâimîsini temennide ittihad etmiş olsunlar. Hâlbuki işbu ittihadı te'mine çalışmak da en ziyade hükûmet-i Osmâniyye'nin uhdesine terettüb eder [sorumluluğuna düşer].[57]

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Dobruca'da Mevcud İslâm Köyleri ile Mikdar-ı Nüfusu Mübeyyin Cedvel

Köyün İsmi	Mikdar-ı Nüfusu		Müessesâtı	
	Hane	Nüfus	Mekteb	Câmi'
Mankalya	180	900	1	2
Karaköy	20	140	1	1
Hacılar	98	480	1	1
Akbaş	40	195	1	1
Sarıgöl	30	190	1	1
Kadıköy	18	85	1	1
Hoşkadın	8	28	1	1
Vulalı	12	65	1	1
Davulköy	15	75	1	1
Kanlı Çukur	55	300	1	1
Kara Ömer	41	220	1	1
Deli Oruc	45	200	1	1
Keracı	75	380	1	1
Aşcılar	40	172	1	1
Kerencik	80	430	1	1
Küçük Kânlıcan	60	370	1	1
Büyük Kânlıcan	20	100	1	1

Levent Şahverdi Arşivi

Köyün İsmi	Mikdar-ı Nüfusu		Müessesâtı	
	Hane	Nüfus	Mekteb	Câmi'
Perdelli	95	400	1	1
Hamtereci	41	262	1	1
Karaköy	25	125	1	1
Azablar	175	755	2	2
Erbiler	12	60	1	1
Engez	40	200	1	1[58]
Güvemli	12	60	1	1
Dokuz Hacı	25	175	1	1
Çalmacı	15	75	1	1
Bayram Dede	230	1.250	1	2
İskender	15	90	1	1
Kara Âşık	20	200	1	1
Malkoç			1	1
Bekter(?)	20	200	1	1
Kertikpınar	50	260	1	1
Terzi Veli	50	300	1	1
Beş Ağıl	60	350	1	1
Kavaklar	20	100	1	1
Kaşıkcı	17	150	1	1
Acemler	15	80	1	1
Osmanca	90	520	1	1
Edilköy	35	260	1	1
Kubadin	120	670	2	1
Kaçamak	50	290	1	1
Küçük Bülbül	59	300	1	1
Büyük Bülbül	70	330	1	1
Mahmud Kapısı	45	250	1	1
İdris Kapısı	40	220	1	1
Molçovo	80	420	1	1
Çukurköy	50	260	1	1
Bâzergân	15	58	1	1
Kuruorman	200	1.250	1	1
Küreci	25	302	1	1
Nasreddin	15	80	1	1

Levent Şahverdi Arşivi

Köyün İsmi	Mikdar-ı Nüfusu		Müessesât	
	Hane	Nüfus	Mekteb	Câmi'
Yemişenli	30	250	1	1
Tekeköy	75	300	1	1
Yukarı Dobrumir	30	160	1	1[59]
1Aşağı Dobrumir	40	180	1	1
Receb Kuyusu	85	600	1	1
Kalaycı	60	450	1	1
Veliköy	15	80	1	1
Küçük Karaman	10	50	1	1
Büyük Karaman	10	50	1	1
Kuyucuk	10	50	1	1
Dânâköy	60	300	1	1
Köstence	1	3		
Anadoluköy	140	800	–	1
Palaz	57	300	1	1
Kanara	60	300	1	1
Kocala	60	300	1	1
Karakoyun	45	230	1	1
Hüsnce	80	420	2	1
Umurca	80	450	2	1
Morfatlar	130	500	1	1
Handak Karaköy	114	303	1	1
Alakapı	10	50	1	1
Nazarca	12	55	1	1
Karakây	130	600	2	2
Köstel	40	250	1	1
Kışla	35	160	1	1
Mecidiye	351	1.644	1	1
Çelebiköy	20	98	1	1
Cernavoda	65	330	1	1

Levent Şahverdi Arşivi

Dakça, Durduman, Kâşbınar, Badeller,[60] Durubâni, Kara Murad, Şâhmân, Taşağıl, Pazarlı, Gelincik, Düğüncü, Kara Nasuh, Kocalak, Toksofu, İnançeşme, Terziköy, Musli, Hırsova, Rahman, Testemel, Urumbeg, Aygır Ahmed, Çukurköy, Sebil, Başköy, Akkadın, Maçin, İshakça, Tulça, Beştepe, Mahmudiye, Karasel-Dobruca'nın havâli-i şimâlîsinde kâin olan bu köylerin ahâlisi, harekât-ı harbiye dolayısıyla ve harb mıntıkasına karâbeti [yakınlığı] hasebiyle dağıtılarak, etraf İslâm köylerine azimete [gitmeğe] icbâr edilmiş ve âhiren tedrîcî sûretde [yavaş yavaş] yurdlarına avdetle, harab evlerini inşaya ve tarlalarını sürmeğe başlamışlar ise de ahâlinin büyük kısmı avdet etmediğinden, nüfus kaydı mümkün olamamışdır. Ma'mâfih, alınan ma'lûmât-ı umûmiyyeye göre, bu havâlide 15-16 bin İslâm sâkin bulunduğu [ikamet ettiği] anlaşılmakdadır.[61]

Babadağ	50	260	1	1
Lazmahle	25	125	1	1
Has Türklük	35	190	1	1
Arhaçe	30	150	1	1
Masbece	20	100	1	1
Osman Fakir	35	192	1	1
Ebeköy	30	250	1	1
Abdullahköy	18	100	1	1
Tekirgöl	40	200	1	1
Nusret	45	220	1	1
Tuzla	30	150	1	1
Uzunlar	40	222	2	1
Toprakhisar	130	650	2	1
Yenicemahalle	35	175	1	1
Büyük Maradan	30	153	1	1
Küçük Maradan	35	180	1	1
Kızıl Sad	5	25	–	–

Teke Deresi, Serhad, Ortaköy, Paraköy

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm Köyü	İslâm Hânesi	İslâm Nüfusu	İslâm Mektebi	Câmi'
134	5.620	44.860	130	127

Köstence/Şubat 334

Köstence Osmanlı Askerî Murahhaslığı Hey'etine Me'mûr
Müfettiş
Mehmed Subhi[62]

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Başhampa, 5 Nisan 1915'te başladığı, Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürlüğü görevini, öldüğü 31 Ekim 1918 gününe dek sürdürür.
Cenazesi, Beşiktaş'ta Yahya Efendi Haziresi'ne defnedilir.
1957'de Tunus Cumhurbaşkanı seçilen Habib Burgiba, Ali Başhampa'nın mezarının, Tunus'a taşınmasına ilişkin arzusunu, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne bildirir. Anlaşılamaz bir tavırla, kabul edilir. Kemikleri çıkarılır ve 7 Nisan 1962 günü, askerî özel bir uçakla gönderilir. Böylece vatanından "cüdâ düşen" Ali Başhampa, üstteki resimde görüldüğü üzere "mahzundur".

Levent Şahverdi Arşivi

NOTLAR

SUNUŞ
(Sayfa XI-XIV)

1 ATASE, BDH Kol., Kls.1846, D.79, F.13, 13-1, 2, 3.
2 ATASE, BDH Kol., Kls.1846, D.79, F.13-2.
3 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.67.
4 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13-2.
5 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13-3.
6 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18-1.
7 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.74,74-1, 1a.
8 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.22-2, 3.

İSPANYA-FAS
(Sayfa 1-6)

1 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.79, F.12, 12-1.
2 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.79, F.12-1.
3 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.79, F.12-1.
4 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.139, F.1-24.
5 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-1 ,2, 3.
6 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-4.
7 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-5, 6, 18.
8 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-22; ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.139, F.1-25, 26, 27, 28, 29.
9 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-32, 33.
10 BOA, HR.SYS., D.2393, G.2; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.20.
11 BOA, HR.SYS., D.2447, G.39-1, 2.
12 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18-1.
13 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18-1.
14 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18-1.
15 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18, 18-2, 3.
16 ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18, 18-1.
17 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-10.
18 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-17; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.18-3.
19 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-18.
20 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-18.
21 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-25.
22 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-18.
23 Dobrucaç ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.19, 19-1.
24 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-9.

Levent Şahverdi Arşivi

25 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-23.
26 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-24.
27 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-27.
28 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-28.
29 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3-31.
30 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.139, F.1-30, 35, 36, 39, 40.
31 BOA, HR.SYS., D.2393, G.3; ATASE, BDH Kol., Kls.1840, D.56, F.1-37, 38, 41; Kls.1859, D.139, F.1-41, 42.
32 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.139, F.1-33.
33 BOA, DUİT., D.17, G.50.
34 BOA, DUİT., D.160, G.43.
35 BOA, HR.SYS., D.2209, G.75-1, 2.
36 BOA, BEO, D.4630, G.347247-1.
37 BOA, BEO, D.4645, G.348339-1.

TRABLUSGARP
(Sayfa 11-97)

1 BOA, HR.SYS., D.2445, G.22-1, 3.
2 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.2-43.
3 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-38.
4 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.33.
5 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.33.
6 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.33a.
7 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.21-4.
8 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.4.
9 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.1.
10 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-386.
11 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-386; Kls.1850, D.104, F.11-9.
12 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.76, F.1-1.
13 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-1a.
14 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-376.
15 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-378; Kls.1852, D.117, F.49-1.
16 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-2a.
17 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-377; Kls.1850, D.104, F.11-2.
18 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-8.
19 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-387; Kls.1850, D.104, F.11-8a.
20 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-388; Kls.1842, D.64, F.1-94, 94a; Kls.1850, D.104, F.11-9.
21 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.6, 6-1, 1a, 2; Kls.1850, D.108, F.5-34, 35, 36.
22 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.5-25, 29, 31, 32, 37, 39, 40, 43, 44, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57.
23 ATASE, BDH Kol., Kls.1857, D.132, F.1-33.
24 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.76, F.1-1; Kls.1850, D.104, F.11-8.

Levent Şahverdi Arşivi

25 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-391; Kls.1850, D.104, F.11-9a.
26 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-391, 392; Kls.1850, D.104, F.11-9a.
27 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-392; Kls.1850, D.104, F.11-9a,10.
28 ATASE, BDH Kol., Kls.1839, D.49, F.1-393; Kls.1850, D.104, F.11-10a.
29 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-10.
30 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.30, 30-1.
31 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.30.
32 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.30.
33 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.30-1.
34 ATASE, BDH Kol., Kls.1865, D.161, F.1-23, 24, 25, 26, 27; Kls.1850, D.104, F.5-1, 2, 11-12.
35 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 50, 51, 55.
36 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-12; Kls.1869, D.178, F.1-1a, 2, 2a.
37 ATASE, BDH Kol., Kls.1857, D.132, F.1-33.
38 Hecin; çok hızlı giden, susuzluğa çok dayanıklı binek devesi. Hecin-süvar; hecin devesi binicisi.
39 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-91.
40 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-90.
41 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-95.
42 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.65, F.7-15.
43 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.65, F.7-15.
44 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-56, 57, 63.
45 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-65.
46 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-64; Kls.1848, D.97, F.3-32.
47 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-66, 67.
48 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-65.
49 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6.
50 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-5, 6, 7.
51 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-3.
52 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-8.
53 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-7.
54 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-2.
55 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-2.
56 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35-3.
57 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.178, F.1-47, 47a.
58 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6.
59 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-1.
60 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-96, 97; Kls.1859, D.141, F.1-63.
61 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115, F.6-11.
62 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-98.
63 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-15; Kls.1848, D.97, F.33, 33a; Kls.1869, D.178, F.1-3, 3a.
64 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-13, 14.
65 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.3-33; Kls.1869, D.178, F.1-6.
66 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.14a; Kls.1869, D.178, F.1-6.
67 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.5-23.
68 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.76, F.1-4.
69 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-100.
70 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-100.

Levent Şahverdi Arşivi

71 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.1.
72 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.11-16, 16a.
73 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.15a.
74 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.76, F.1-4.
75 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.34.
76 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.50.
77 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-101.
78 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.6.
79 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.6-1.
80 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-61, 62, 64, 74, 75, 76.
81 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-6, 7.
82 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-64.
83 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.5-4, 5, 5a.
84 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89, 89a, 89b, 89c.
85 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89a.
86 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89b.
87 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89c.
88 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-89c.
89 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35, 35-1, 1a, 2, 3, 4, 5, 6, 7.
90 Kur'a yapmak; Tanzimat sonrası askerlik işlerinde kullanılan bir usûl olup, bir yılın doğumluları arasında, ad çekilerek, adına K yazılı kâğıt çekilen asker olur. Kur'a efrâdı; kur'a çekerek askere gidenler. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 1999, s. 527.
91 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35.
92 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35-1.
93 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35-1.
94 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35-1a.
95 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.153, F.35-1a.
96 BOA, BEO, D.4510, G.338192-1.
97 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35.
98 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35.
99 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35.
100 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-105.
101 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-69.
102 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a.
103 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-70, 71.
104 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a ; ATASE, BDH Kol., Kls.265, D.1097, F.57.
105 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.61, F.6-17; Kls.1850, D.108, F.3-26.
106 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.94, F.4-20, 21.
107 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.3-36, 38.
108 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-8, 9, 10, 10a, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20.
109 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.92, F.4, 4a.
110 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.92, F.4, 4a.
111 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.178, F.1-25.
112 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.178, F.1-29.
113 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-107, 108.
114 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.4.
115 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.4-1.
116 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.178, F.1-40, 40a, 41.

Levent Şahverdi Arşivi

117 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.5-3, 4, 5, 5a, 6, 6a; Kls.1869, D.177, F.8-27.
118 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-110.
119 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.178, F.1-45, 46.
120 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.2-32.
121 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.2-33.
122 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.11.
123 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.11.
124 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.11-1.
125 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90.
126 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.11-1.
127 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-5, 6, 7, 8.
128 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-8.
129 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-7.
130 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.6-8a.
131 ATASE, BDH Kol., Kls.1856, D.130, F.14-1; Kls.1845, D.76, F.1-9, 10.
132 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.76, F.1-15.
133 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a.
134 BOA, BEO, D.4510, G.1-1.
135 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-116, 117.
136 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a.
137 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a.
138 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-51.
139 BOA, DH.EUM.SSM., D.57, G.82-1.
140 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.61, F.6-14, 15.
141 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-11, 11a.
142 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.38.
143 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.55-1.
144 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.98, F.1-1, 2.
145 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-55.
146 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-56, 57.
147 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.36.
148 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.54, 54-1.
149 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.61, F.9.
150 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.37, 37-1.
151 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.37-2.
152 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.37-3, 4.
153 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.12.
154 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-128.
155 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.61, F.6-15; Kls.1850, D.108, F.3-24.
156 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-58.
157 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-58.
158 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.55.
159 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a.
160 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.2-51.
161 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-35a.
162 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.2-51, 51a.
163 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.40.
164 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-140.
165 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-28, 29, 29a, 30, 31.

Levent Şahverdi Arşivi

166 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-48.
167 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-137.
168 ATASE, BDH Kol., Kls.42, D.195, F.40-1, 2; Kls.1020, D.7, F.1-37a.
169 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-37a.
170 ATASE, BDH Kol., Kls. 1866, D.166, F.9.
171 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.63, F.2-7.
172 ATASE, BDH Kol., Kls. 1866, D.166, F.12.
173 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.9.
174 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.10.
175 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.10a.
176 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-60.
177 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.4-22, 23, 24, 25, 26.
178 ATASE, BDH Kol., Kls. 1815, D.370, F.4-76.
179 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.3-34.
180 ATASE, BDH Kol., Kls. 1850, D.106, F.1-22, 23, 24.
181 ATASE, BDH Kol., Kls. 1850, D.108, F.3-38.
182 ATASE, BDH Kol., Kls. 1815, D.370, F.4-77, 78.
183 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.3-35.
184 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.3-32.
185 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.61, F.6-13, 18; Kls. 1850, D.108, F.3-15.
186 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-73; Kls.1841, D.61, F.6-18, 19; Kls.1848, D.97, F.4-28, 29.
187 ATASE, BDH Kol., Kls. 1841, D.61, F.6-19.
188 ATASE, BDH Kol., Kls. 1850, D.108, F.5-81, 82, 83, ..., 99.
189 ATASE, BDH Kol., Kls. 1848, D.97, F.3-39.
190 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.12-2, 3, 5.
191 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-39a.
192 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-40.
193 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-40.
194 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-40.
195 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-40.
196 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.56.
197 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.55, 56, 56a.
198 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-100, 101.
199 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-106, 107.
200 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-114, 115.
201 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.58.
202 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.58.
203 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.64, F.1-138; Kls.1850, D.106, F.1-21.
204 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.4-27.
205 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.2-1,1a; D.92, F.2.
206 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.70, F.12-2, 3, 4.
207 ATASE, BDH Kol., Kls. 1859, D.141, F.1-96.
208 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-67, 68, 69, 70.
209 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-3; Kls.1870, D.183, F.2-47, 48.
210 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-3.
211 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.10-3.
212 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.10-3.
213 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.10-4.

Levent Şahverdi Arşivi

214 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.10-1, 2.
215 BOA, HR.SYS., D.2547, G.44-1,2; DH.KMS., D.47, G.84-8, 9.
216 BOA, DH.KMS., D.47, G.84-9.
217 ATASE, BDH Kol., Kls. 1866, D.166, F.12-1.
218 ATASE, BDH Kol., Kls. 1866, D.166, F.12-1a.
219 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.12.
220 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-74.
221 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-75; Kls. 1848, D.97, F.4-26.
222 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.3-36, 37.
223 ATASE, BDH Kol., Kls. 1841, D.61, F.6-20.
224 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.63, F.1-19.
225 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.4-30, 31.
226 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.1.
227 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.3.
228 ATASE, BDH Kol., Kls.1865, D.162, F.1-11.
229 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.3-16, 18.
230 ATASE, BDH Kol., Kls.1860, D.143, F.22.
231 ATASE, BDH Kol., Kls.1860, D.143, F.22-2, 4.
232 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.20.
233 ATASE, BDH Kol., Kls. 1866, D.166, F.20-1.
234 ATASE, BDH Kol., Kls. 1866, D.166, F.20-1a.
235 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.3-40.
236 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.3-40, 40a.
237 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.12-7.
238 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.12-7, 7a, 8, 8a, 9, 9a, 10, 10a, 11, 11a, 12, 12a, 13.
239 ATASE, BDH Kol., Kls.1857, D.132, F.1-63, 64 ,65, 66, 67.
240 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.98, F.1-6.
241 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.98, F.1-4, 5.
242 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.12.
243 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.12-1, 3, 4.
244 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-101, 102.
245 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-141.
246 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-35.
247 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-36.
248 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.3-55, 56.
249 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.3-36, 37.
250 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-37.
251 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.3-35.
252 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.55-3.
253 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-40.
254 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-3a.
255 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-3a.
256 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.2-14 ; Kls.1867, D.168, F.6-1.
257 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-3a.
258 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-32, 33, 41, 42.
259 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.6-1.
260 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.27, 27-3.
261 "Şeyh Ahmed Sünusi Hazretlerinin Seyahati - Viyana'dan gelen bir telgraf, Şeyh Ahmed Sünusi hazretlerinin, Trablus'dan mezkûr şehre vürudunu haber veriyor. Hususi

Levent Şahverdi Arşivi

istihbaratımıza nazaran, müşârün-ileyh hazretleri, İstanbul'a gelerek, zât-ı hazret-i padişahîye arz-ı ubûdiyyet edecek [bağlılığını bildirecek] taklîd-i seyf [Sultan Mehmed Vahideddin'in kılıç kuşanma merasimi] alayında hazır bulunacakdır." *Vakit*, 27 Ağustos 1334, Sayı: 305.

262 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.4.
263 Bey'at: Bir hükümdârın, büyük bir kimsenin hâkimiyetini, hüküm ve yetki sahibi olduğunu tasdik edip ona tâbi olmayı kabul etme ve bunun için yapılan merasim.
264 *Vakit*, 31 Ağustos 1334, Sayı: 309.
265 *Vakit*, 31 Ağustos 1334, Sayı: 309.
266 *Vakit*, 31 Ağustos 1334, Sayı: 309.
267 ATASE, BDH Kol., Kls.1020, D.7, F.1-113.
268 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.6-1a ; ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.2-15.
269 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.29.
270 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.29-1.
271 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-190, 190a, 191, 191a, 192.
272 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-190.
273 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-190, 190a.
274 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-190a.
275 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-191.
276 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.103, F.1-191a.
277 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.103, F.1-192.
278 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-9.
279 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-82, 83.
280 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-84.
281 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-103.
282 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.5-82.
283 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-142, 156, 157.
284 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.31.
285 ATASE, BDH Kol., Kls.1868, D.172, F.1-17, 18.
286 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-39.
287 ATASE, BDH Kol., Kls.1868, D.172, F.1-17.
288 ATASE, BDH Kol., Kls.1868, D.172, F.1-17.
289 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.7; Kls.1868, D.172, F.1-17.
290 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.7.
291 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.7-1, 7-1a, 7a.
292 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-26, 28, 29; ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.55-4.
293 Piyade Binbaşı Ali Rıza, *Trablusgarb Turuk-ı Muvâsalatı*, Harbiye Nezareti Umûr-ı Şarkıyye İdaresi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334.
294 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-27.
295 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.60-1, 2.
296 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-38.
297 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.6-2.
298 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.5.
299 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.2-4.
300 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.2-5.
301 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.60-7.
302 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.3-55, 56.
303 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.61-7.

Levent Şahverdi Arşivi

304 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.3-49, 50, 57.
305 ATASE, BDH Kol., Kls.1870, D.183, F.3-57.
306 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.63.
307 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-80.
308 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-118, 127.
309 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-43.
310 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-43a.
311 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-43.
312 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-119.
313 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.8; Kls.1859, D.141, F.1-126.
314 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-120.
315 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-124.
316 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-128.
317 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-16.
318 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-153; Kls.1859, D.141, F.1-143.
319 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.3-17.
320 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.6, 6-1.
321 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-124.
322 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-80, 84.
323 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-44, 45.
324 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-84, 85.
325 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-45.
326 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-127.
327 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-44, 45; Kls.1850, D.104, F.9, 10.
328 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.126, F.1-224.
329 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.8-10; Kls.1869, D.177, F.1-152.
330 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.104, F.2-2.
331 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-49.
332 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.62.
333 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.3-46, 46a.
334 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.97, F.4-32.
335 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-21; Kls.1868, D.172, F.1-22.
336 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.8-14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28; Kls.1869, D.178, F.1-134, 136, 145, 148, 149, 150, 153, ..., 212.
337 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.62.
338 ATASE, BDH Kol., Kls.1857, D.132, F.1-57.
339 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-15, 20.
340 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-14.
341 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.141, F.1-3, 4.
342 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-18.
343 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-22.
344 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-35.
345 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-17.
346 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.6-5.
347 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-57.
348 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-20.
349 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.112, F.1-19, 20.
350 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
351 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.7.

Levent Şahverdi Arşivi

352 *Vakit*, 3 Eylül 1334, Sayı: 313.
353 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.3-3, 4, 5, 8.
354 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.108, F.2-21.
355 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.3-9.
356 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.127, F.3-10.
357 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-53.
358 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-51, 51a, 52.
359 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-50.
360 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-57.
361 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13-4.
362 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.60-6.
363 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.32.
364 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.117, F.60-5, 6.
365 ATASE, BDH Kol., Kls.1860, D.143, F.21-13a.
366 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115, F.2-24.
367 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.6.
368 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.6.
369 ATASE, BDH Kol., Kls.1867, D.168, F.6-2.
370 ATASE, BDH Kol., Kls.1860, D.143, F.21-8.
371 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4, 4a.
372 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
373 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
374 ATASE, BDH Kol., Kls.1860, D.143, F.21-12 ; Kls.1021, D.7, F.1-4.
375 ATASE, BDH Kol., Kls.1815, D.370, F.4-80.
376 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.166, F.28.
377 Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1948, s. 56.
378 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a; "Madde 17-Trablus'da ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zâbitleri en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olacaktır. Hükûmet-i Osmâniyye'ye teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhaberat ve muavenetini kat etmeyi taahhüt eyler. Madde 18-Mısrata da dâhil olduğu hâlde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilâf muhafaza kıtaatına teslimi." Prof. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, c. I (*Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*), Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yay., 1953, s. 523.
379 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
380 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.141, F.1-143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 159.
381 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13.
382 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-55, 56.
383 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13-2.
384 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13-2.
385 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.13-3.
386 ATASE, BDH Kol., Kls.1869, D.177, F.8-58.
387 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
388 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
389 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
390 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5.
391 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.
392 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-4a.

Levent Şahverdi Arşivi

393 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5.
394 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5a.
395 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5a.
396 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5a.
397 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5a.
398 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-5a.
399 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-6.
400 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-6.
401 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-6a.
402 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-7.
403 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-7a.
404 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-7a.
405 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-8.
406 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-8a.
407 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-8a.
408 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-9.
409 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-9.
410 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-9.
411 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-10.
412 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-10a.
413 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-11, 11a.
414 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-12.
415 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-12, 12, 13, 13a.
416 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-13a.
417 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-14, 14a.
418 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-14a.
419 ATASE, BDH Kol., Kls.1021, D.7, F.1-15, 15a.
420 BOA, DH.ŞFR., D.99, G.169-1.
421 BOA, BEO, D.4583, G.343674-3.
422 BOA, MV.215, BEO, D.4548, G.3411071-4.
423 BOA, BEO, D.4548, G.3411071-4.
424 BOA, HR.SYS., D.2230, G.32-2; BEO, D.4577, G.343234-1, 2, 3; G.343244-1, 2, 3; MV.213.
425 BOA, TSMAEA, D.1086, G.32-5, 6, 7, 8, 9, 10.

İRAN
(Sayfa 103-245)

1 *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânun-ı sânî 1334, Nr. 2334.
2 BOA, HR.SYS., D.2340, G.82-1.
3 *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânun-ı sânî 1334, Nr. 2334; *Vakit*, 7 Kânun-ı sânî 1334.
4 *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânun-ı sânî 1334, Nr. 2334; *Vakit*, 7 Kânun-ı sânî 1334.
5 *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânun-ı sânî 1334, Nr. 2334; *Vakit*, 7 Kânun-ı sânî 1334.
6 BOA, HR.SYS., D.2337, G.5-25.
7 Geylan: Hazar Denizi'nin güneyinde, Elbruz dağ silsilesinin kuzeyinde vilayet. Ormanlıklarla kaplıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

8 Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti; Muin Buşehri, Muhteşem-üs-saltana ve Seyyid Muhammed Rızâ Müsavat, tarafından Tahran'da gizli bir teşkilat olarak kurulur. Mirza Küçük Han ile arkadaşları Rustani ve Baha beyler de Hacı Muhteşem-üs-saltana'nın aracılığıyla cemiyetin saflarına katılırlar ve teşkilatın gelişmesinde çok önemli görevler icra ederler.

Mirza Küçük Han, İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin kabul ettiği ilkeleri benimser ve hayata geçirmek ister. Geylan'a geri dönüp, işgalci yabancı güçlere, özellikle İran'ın kuzeyinde yaşanan haksızlıklara karşı çıkmak, ziraat sahalarındaki adaletsizliğe son vermek, meşrutiyete dayalı güçlü bir devlet kurmak gayesiyle "Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti"ni kurar. Cemiyet komitesinin ilk toplantısı 1914 yılı Ağustos ayında Reşt'te yapılır. Merkez komitenin Reşt'te faaliyetini sürdürmesi kararlaştırılır. Teşkilatın diğer yerlerle her türlü teması buradan yürütülecek, harekât uygulamaları ve görüşmelere ilişkin kararlar alınacak, aynı zamanda lojistik destek merkezi de olacaktır. Cemiyet üyelerinin çoğu, âlimlerden ve ruhanilerden oluşur. Mirza Küçük Han'ın etki ve faaliyet sahası zamanla yaygınlaşmış, Geylan'ın dışındaki Mazenderan, Astara, Halhal, Taliş gibi merkezi yerlerde de hâkimiyet sağlanmıştır.

Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin kuruluş gayesi ve hedefi; İran'ın istiklâl ve toprak bütünlüğünün korunması, topraklarının işgalci güçlerden kurtarılması, Meşrutiyetin tesisi, İslâm birliğinin kurulmasıdır. Belirlenen bu hedefler toplumda karşılık bulmuş, farklı kesimlerden geniş katılımlarla, cemiyetin toplumdaki etkinliği artmıştır. 10 Haziran 1917'de yayınlamaya başladıkları "Cengel" gazetesiyle de etkinliklerini yaygınlaştırmışlardır.

Geylan halkı, birkaç kez İran merkezi hükümet kuvvetleriyle ve çarın ordusuyla savaşmıştır. Bunun sonucunda, İran'ın başka yerlerinden de muhalifler Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti'ne katılırlar. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti'ne silah yardımı yapar. Birkaç Osmanlı askeri de Geylanlılarla birlikte Rus ordusuna karşı savaşırlar. Mücadele devam ederken, Gurap bölgesinde bir askeri okul açılır, Alman subaylar da eğitim sürecinde yer alırlar.

Sonraki dönemlerde yaşanan olumsuz olaylar, Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti'ni zayıflatırken, fikrî değişime de yol açar. İşgalci İngilizlerle mücadelede yaşanan başarısızlıklar sonucu kuvvetlerin zayıflaması, iki önemli liderin Ahmet Kasmayi ve Doktor Haşmet'in teslim olmalarının yanı sıra siyasî-fikrî öncü rol oynayan yönetimdeki değişiklikler olumsuz etkiler. Liderler, cemiyetin varlığını devam ettirmek, mücadeleyi sürdürmek gayesiyle bu kez daha önce sınırlı ilişkilerinin bulunduğu Bolşeviklerle geniş işbirliği yoluna saparlar. İlk başta yola çıkılırken ilan edilen fikrî hedeflere ulaşılamamasının ümitsizliği ve bundan kaynaklanan zaaf, diğer taraftan Bolşeviklerle yakınlaşma, Meşrutiyet düşüncesinden uzaklaşıp, "Sovyet Cumhuriyeti" modelini benimsemek bu değişimin önemli göstergeleridir. Bu dönüşüm de Geylan İttihad-ı İslâm Cemiyeti'nin toplum nezdinde güvenilirliğini sarsar, zayıflatır. Cemiyetin kurucu unsurlarını teşkil eden toprak sahipleri, tüccarlar, din adamları ve küçük esnaflar hem iktisadî hem de dinî bakımdan Bolşevikleri bir tehlike olarak kabul ediyorlardı. Sosyal tabakalarda ortaya çıkan güvensizlikle, cemiyet tamamen zayıflayınca, İngilizler için ortadan kaldırılmaları da zor olmamıştır.

9 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.2-1.

10 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-22.

11 BOA, HR.SYS., D.2337, G.5-27; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.13-6, 7; Kls.378, D.1505, F.13-5.

12 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.16, 16-1.

13 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.3, 4-1, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

14 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-2.
15 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-1.
16 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4.
17 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-3, 4.
18 Mahmure (Hürremşehr): Güneybatı İran'da, Şatt-ül-arab kıyısındaki şehir.
19 Sâbîler: El Cezire'nin Yahya Yahudi Hıristiyanları (Vaftizci Yahya Hıristiyanları Fırkası).
20 BOA, HR.SYS., D.2340, G.86-2; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.14.
21 BOA, HR.SYS., D.2340, G.86-1; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.14-1.
22 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-3.
23 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.96, F.1-41.
24 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.105, F.2.
25 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.96, F.1-42.
26 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.9.
27 ATASE, BDH Kol., Kls.1644, D.38, F.11-17, 18, 19.
28 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-26, 27, 29.
29 ATASE, BDH Kol., Kls.1644, D.38, F.11-16.
30 ATASE, BDH Kol., Kls.1644, D.38, F.24, 24-1.
31 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-34, 35, 36.
32 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-34.
33 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-34.
34 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-35.
35 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-35.
36 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-35.
37 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-35, 36.
38 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-36.
39 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-36.
40 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-36.
41 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48.
42 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-43.
43 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-47.
44 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-47.
45 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.65, F.7-8.
46 Brest-Litovsk Antlaşması "Madde X – Akid [imzacı] taraflar arasında, sulh antlaşmasının tasdik edilmesinden sonra, diplomasi ve konsolosluk ilişkileri te'sis olunacaktır. Tarafeyne [iki tarafa] mensup konsolosların kabulü hakkında özel anlaşma yapılması hakkı muhafaza edilir." Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul: Dergâh Yay., 1999, s. 379.
47 *Tasvir-i Efkâr*, 19 Kânun-ı sânî 1334, Nr. 2346.
48 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-18.
49 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.15.
50 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-23.
51 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-23; Kls.4323, D.195, F.75, 75-2.
52 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-24, 24a.
53 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-23, 24a.
54 Muâhede-i Milliye Fırkası başkanı.
55 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.69.
56 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.5-15.
57 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-27.
58 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-7.

Levent Şahverdi Arşivi

59 Kurmay Albay Hüseyin Selahattin Köseoğlu (1314-P.9) 1880 yılında İstanbul'da doğdu. 1949'da öldü. 1898'de Harbiye'den, 1902'de de Erkân-ı Harbiye'den mezun oldu. Çeşitli birliklerde ve karargâhlarda görev yaptı. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi'nde tümen ve kolordu komutanı olarak önemli hizmetlerde bulundu. Dr. Hülya Toker, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Ankara: ATASE Bşk. Yay., 2009, c. II, s. 533-535.
60 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-32.
61 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-32a.
62 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-35, 35a, 36, 36a.
63 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-35, 35a.
64 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.75-2.
65 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-9, 10.
66 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.3-9.
67 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.14-7.
68 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.14-1.
69 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-129.
70 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.6.
71 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-2, 3, 4, 23, 23a.
72 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.10-1.
73 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.10-2.
74 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-28, 35, 36, 37, 39, 40, 46.
75 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-15, 16, 17, 18, 21, 21a.
76 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.9.
77 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.2-2.
78 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.2-3, 4.
79 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.2-5, 6.
80 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.2-7.
81 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.2-11, 12.
82 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.14-2, 2-47.
83 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.10.
84 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.10.
85 Ubeydullah Efendi; 10 Ocak 1858'de İzmir'de doğdu. Çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları İzmir'de geçti. Rüşdiyenin ardından medreseye girdi; icâzet aldıktan sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Tıbbiyye'ye kaydoldu. Üç yıl devam eden tıbbiye öğrenimi sırasında Jön Türklerle tanıştı ve ilk yazı tecrübesini kendi çıkardığı *Haver* gazetesinde yayımladı (1884). 1886-1888 yıllarını Paris'te geçirdi. *Servet* gazetesinde İngilizce, Arapça ve Farsça mütercimliği yaptı. Ardından devlet hizmetine girerek Şam'a tayin edildi ve burada II. Abdülhamid'e dil uzattığı gerekçesiyle on üç ay hapis cezasına çarptırıldı.

1893 başlarında İstanbul'a giden Ubeydullah Efendi, gazetelerin o günlerde Amerika'nın keşfinin 400. yılı münasebetiyle bahsettiği Chicago sergisini görmek için bir arayış içine girdi. Bu amaçla 50 altın tedarik ettikten sonra Fransa bandralı Paquet Kumpanyası vapuruna binerek 4 Nisan 1893'te İstanbul'dan ayrıldı; bu seyahati yaklaşık beş buçuk yıl sürdü.

XX. asrın ilk yıllarını Tâif'te sürgün olarak geçiren Ubeydullah Efendi, 1905'te Cidde Limanı'ndan bir vapurla Mısır'a kaçtı. Daha sonra Avrupa'ya geçti ve Meşrutiyet'in ilânı üzerine hemen İstanbul'a dönerek, Aydın'dan mebus seçildi. 1909 yılında İngiltere'ye resmî bir ziyarette bulunan Talat Paşa başkanlığındaki heyette yer aldı. 1912

Levent Şahverdi Arşivi

seçimlerinden önce, "Kime Rey Verelim?" adıyla bir kitapçık yazarak İttihat ve Terakkî Partisi'nin propagandasını yaptı, Anadolu'da seçim çalışmalarına fiilen katıldı. İçel'den mebus seçildi. Birkaç ay çalışabilen bu meclisin feshinden sonra 14 Mayıs 1914'te bu defa İzmir mebusu olarak meclise girdi.

Cihan Harbi başında, Osmanlı Devleti'nin cihad ilân edip İslâm milletlerini ittifaka çağırması üzerine Afganistan'da faaliyet yapmak üzere görevlendirildi. Seyahati esnasında Tahran, Isfahan, Yezd, Kirman şehirlerinde konferanslar verdi. Bu sırada, İngilizlere esir düştü ve ardından kaçıp bir müddet Hindistan'da yaşadığı bilinmektedir.

Gerek harp süresindeki faaliyetleri gerekse Alman yanlısı olarak tanınması sebebiyle, 29 Mayıs 1919'da Malta'ya sürüldü. 30 Mayıs 1921'te salıverildiği güne kadar sürgünde kaldı. Malta'dan dönünce konferanslarına devam etti. Abdülhak Hâmid ve Salah Cimcoz'un ısrarıyla ABD'deki yıllarına ait hâtıralarını yazmaya karar veren Ubeydullah Efendi, *Resimli Gazete*'de "Yaşadığım Günlerin Hesabına Ait Dağınık Yapraklar" başlığı altında yayınladı.

Renkli şahsiyeti ve ıslahatçı fikirleriyle Cumhuriyet döneminde de dikkatleri çekti; 1931 yılından itibaren IV. ve V. Dönem Beyazıt [Ağrı] mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulundu. 11 Ağustos 1937'de İstanbul-Beşiktaş'ta Esat Efendi'nin konağında öldü ve Zincirlikuyu Asrî Mezarlığı'nda defnedildi. Kaleme aldığı kitapçıklar arasında, *Din ve Dünya* (Liverpool 1896), *Liverpool Hâtıratı-Akıl yahut Âhir Zaman Peygamberi* (Filibe 1897), *Geçit* (Mısır 1905), *Kıvâm-ı İslâm* (tercüme, Mısır 1906), *İslâh-ı Medâris-i Kadîme* (İstanbul 1910), *Kime Rey Verelim?* (İstanbul 1912) yer alır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 42, Ankara 2012.

86 BOA, HR.SYS., D.2340, G.83-4.

87 BOA, HR.SYS., D.2340, G.83-2.

88 General Sir Percy Molesworth Sykes (1867-1945) asker, diplomat, gezgin ve İran hakkında kapsamlı yazılar yazan yazar. İran'da, uzun yıllar boyunca görev yaptı. Harbin başlangıcında, Kaşgar'a konsolos olarak tayin edildi. Kısa bir süre sonra da "general" rütbesiyle Hindistan'dan İran'a gönderildi. 1916 yılı başlarında Şiraz'da karargâhını kurdu. "South Persia Rifles" adını verdiği, İngiliz subayların komutasında, İranlılardan oluşan 6.000 mevcutlu bir kuvvetle, 1918 yılı sonuna dek görevini sürdürdü.

89 Polis değil jandarma olacak.

90 BOA, HR.SYS., D.2340, G.83-2.

91 BOA, HR.SYS., D.2340, G.83-2.

92 BOA, HR.SYS., D.2340, G.83-2.

93 BOA, HR.SYS., D.2340, G.85-1.

94 BOA, HR.SYS., D.2340, G.87-1.

95 BOA, HR.SYS., D.2340, G.85-2; DH.ŞFR., D.84, G.63-1.

96 BOA, HR.SYS., D.2454, G.31-1, 2.

97 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.74, 74-1, 1a.

98 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.74-1.

99 ATASE, BDH Kol., Kls.4323, D.195, F.74-1a.

100 Cengelîler, Geylan'da 1900'lü yılların başlarında ortaya çıkan, milliyetçi ve reformcu fikirleri savunan harekete mensup olanlara verilen ad. İran'ı işgalci devletlerin baskısından kurtarmak, cumhuriyet kurmak isteyen harekete, Mirza Küçük Han liderlik yapmıştır. Faaliyetlerini ormanlık (cengel) bölgede yürüttüklerinden dolayı, bu isimle anılmışlardır.

101 Cengel: İran-Horasan'a bağlı şehir.

102 BOA, HR.SYS., D.2341, G.8-1.

Levent Şahverdi Arşivi

103 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.6.
104 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-50.
105 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-49.
106 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-49.
107 BOA, HR.SYS., D.2340, G.95-1.
108 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-49.
109 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-38, 39, 40.
110 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-38.
111 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-39, 40.
112 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-39.
113 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-41.
114 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-42.
115 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-43, 44.
116 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-43, 44.
117 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-42.
118 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-169, 170.
119 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-171, 172.
120 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-173, 178.
121 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-38, 39.
122 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-30.
123 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-40.
124 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-93, 151.
125 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.11-20, 21; Kls.1863, D.155, F.1-32.
126 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-41.
127 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-37.
128 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-45, 46, 47.
129 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-45.
130 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-46.
131 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.33.
132 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-47.
133 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-31.
134 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-33.
135 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-48.
136 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-34, 35.
137 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-36.
138 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-64.
139 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-5.
140 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7.
141 BOA, HR.SYS., D.2340, G.93-1, 2; ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115, F.3-15.
142 BOA, HR.SYS., D.2340, G.93-1.
143 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7a.
144 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.8.
145 Culfa: Tebriz'in kuzeyinde yer alan şehir.
146 BOA, HR.SYS., D.2340, G.93-1, 2; ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115, F.3-15.
147 Kerend: Kirmanşah'ı Bağdat'a bağlayan yol üzerindeki şehir.
148 BOA, HR.SYS., D.2340, G.95-2.
149 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-64.
150 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-51.
151 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-52.

Levent Şahverdi Arşivi

152 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-52.
153 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-45, 46, 47.
154 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-48.
155 BOA, DH.ŞFR., D.84, G.6-1.
156 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-48.
157 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-50, 51.
158 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-9, 10.
159 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.11-10, 11.
160 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.5-22.
161 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.4.
162 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.4.
163 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.4a.
164 Bane: Urmiye Gölü'nün güneyinde yerleşim yeri.
165 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.2.
166 *Vakit*, 6 Nisan 1334, Sayı: 167.
167 BOA, DH.ŞFR., D.84, G.141-1, 142-1.
168 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-40.
169 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.1.
170 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.8.
171 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.10.
172 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-28.
173 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-28.
174 ATASE, BDH Kol., Kls.4332, D.230, F.4-28a.
175 *Vakit*, 4 Şubat 1334, Sayı: 106.
176 ATASE, BDH Kol., Kls.3650, D.397, F.14-1.
177 BOA, HR.SYS., D.2449, G.2-1; ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-66.
178 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-54.
179 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-54.
180 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-54.
181 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-61.
182 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-62, 63.
183 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-68, 69.
184 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-77.
185 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-75, 76.
186 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-59.
187 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-59.
188 BOA, HR.SYS., D.2449, G.2-1; ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-66.
189 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-67.
190 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-55.
191 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-55.
192 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.105, F.1-43, 44, 45.
193 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-71, 72; Kls.1850, D.105, F.1-45.
194 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.105, F.1-54, 54a, 55, 55a, 56, 57, 57a, 58.
195 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-73.
196 ATASE, BDH Kol., Kls.1842, D.55, F.7-22.
197 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-49, 57, 58.
198 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-59.
199 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-60, 61.
200 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-62.

Levent Şahverdi Arşivi

201 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-76.
202 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-68.
203 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-77.
204 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-82.
205 BOA, DH.ŞFR., D.587, G.9-1; ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-154.
206 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-74.
207 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-75, 80, 81.
208 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-60, 61.
209 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-62.
210 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-63.
211 *Vakit*, 3 Mart 1334, Sayı: 132 .
212 *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 127, s. 3-6.
213 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-56.
214 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-49, 52.
215 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-70.
216 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-57; *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 159, s. 9-10.
217 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-57.
218 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.12; Kls.4334, D.237, F.68.
219 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.68.
220 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-57, 58; Kls.406, D.1575, F.12-1.
221 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-58.
222 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-58.
223 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.31.
224 Hâkim-i siyasî; yerel yönetimde en üst seviyedeki idareci mülkî âmir.
225 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-5, 5a, 6.
226 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-5.
227 Karapapaklar; Rumiye Gölü'nün güneyinde Sulduz'da yaşayan Türkler. Karapapak, Karapapah, Borçalı ve Terâkime/Terekeme gibi çeşitli isimlerle anılan bu topluluk başlarına siyah kuzu derisinden serpuş giydikleri için bu adı almışlardır. Karapapaklar, Şah İsmâil'in babası Şeyh Haydar'ın müridlerine giydirdiği, on iki imamın adı yazılı on iki dilimli "taç" adlı kızıl kavukları reddederek Sünnîliklerini belirtmek üzere ısrarla "kara papak" giymişlerdir. Özbekistan'ın Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Karakalpaklar'la akrabadırlar. Bu iki grubun Kuman/Kıpçak ve Bulgar/Hazar Türkleri'nin bakiyeleri olduğu ve Karapapaklar'ın Hazar kağanlarına kız veren en itibarlı Kıpçak boylarından birini teşkil ettiği ileri sürülmektedir. Güney Kafkasya'da Gökçe Gölü civarından göç etmişlerdir. Türkiye'de Taşlıçay'da ve köylerinde akrabaları bulunur. Simko'nun Salmas, Rumiye, Savuçbulak bölgelerini işgalinde, Sulduz Karapapakları da çok kayba uğramış, köyleri tahrip edilmiş, açlıktan büyük kayıplar meydana gelmiştir. *İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporu*, Türkiye Cumhuriyeti Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyaseti, İstihbarat Dairesi, Ankara, 1927, s. 56, 57; *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 24, s. 470.
228 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-5.
229 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.12.
230 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-7.
231 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-14, 14a.
232 Meraga: Urmiye Gölü'nün yakınında ve Sehend Dağı'nın güney eteklerinden geçen Sâfi akarsuyunun kenarında kurulu, Tebriz'e yakın, Azeri nüfusun yoğun olduğu şehir.
233 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-7a.

Levent Şahverdi Arşivi

234 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.38.
235 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-10.
236 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-14; Kls.4334, D.237, F.38, 38a.
237 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.33.
238 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-10a.
239 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-12.
240 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-16.
241 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-5a.
242 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-6.
243 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.19.
244 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.20-2.
245 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.19a.
246 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.20.
247 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.24.
248 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.10.
249 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.6-4.
250 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.53.
251 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.29.
252 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.62, F.1-27.
253 ATASE, BDH Kol., Kls.1841, D.62, F.1-29.
254 Şikâklar; Dilman ve Rumiye bölgelerinde, sınır civarında yerleşiktirler. Tarımla uğraşırlar. Çoğu Kürt aşiretleri gibi bunlar da aşiret içinde iki zümre teşkil ederler. İlki muharip sınıftır ki reisler, ağalar ve akrabalarıdır. Diğeri de "Kırmanç" tabir olunan çiftçi sınıfıdır. Kırmançların silahı yoktur, harbe de girmezler. Bunlar, ağalara ait köylerde çiftçilik yaparak, reislere vergi ve öşür verirler. Reis, Kırmançlardan aldığı verginin küçük bir miktarını, mecbur kaldığı zaman hükümete verir. Şikâklar, uzun zaman Simko'nun idaresi altında kaldıkları, birkaç sene bütün Rumiye, Salmas çevresine hâkim yaşamaları dolayısıyla, nispeten zenginleşmişlerdir. Çoğunluğu küçük çaplı mavzerle silahlıdırlar. Simko'nun liderliğinde birkaç kez İran hükümetine karşı ayaklanıp başarı da elde etmişlerdir. En son 1926 senesinde yeniden harekete geçtiler. Kürtlük idealizmiyle Rumiye ve Salmas çevresinde "müstakil bir Kürt idaresi tesisi fikrinde olan Simko", daha önce bu bölgelerdeki Kürt olmayan unsurlara karşı "imhakâr bir siyaset tatbik etmiş olduğundan, bu defa ki hareketi de halkı tedhiş ve ekserisini hicrete [göçe] mecbur etmişti." Türk birliklerinin sınırdaki yığınağı ve İran birliklerinin de hızla Rumiye ile Salmas'ı takviyesi sayesinde büyük iş göremeyen Şikâkların aralarında çıkan ayrılıklar sonucu, Simko, firar etmiştir. *İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporu*, s. 52, 53.
255 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-16, 17.
256 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-16a.
257 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-64, 65.
258 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-64.
259 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-64.
260 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-65.
261 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-65.
262 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-181, 182, 174.
263 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-181.
264 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-181.
265 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-181.
266 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.4, 4-1.

Levent Şahverdi Arşivi

267 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-181.
268 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-182.
269 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-174.
270 BOA, HR.SYS., D.2340, G.98-1.
271 BOA, HR.SYS., D.2340, G.98-1.
272 BOA, HR.SYS., D.2340, G.98-1.
273 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-71, 72.
274 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-73.
275 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-132, 15a.
276 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.25, 25-1.
277 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-15a; Kls.3663, D.276, F.15a.
278 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-54; Kls.3663, D.276, F.2-7; Kls.4334, D.237, F.37.
279 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-53; Kls.4334, D.237, F.37.
280 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-4.
281 Astara; Türklerin yaşadığı önemli bir ticaret merkezidir. Güney Azerbaycan'da Hazar Denizi kıyısındadır.
282 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.15a.
283 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-87; Kls.3663, D.276, F.14-3.
284 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-12.
285 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.25.
286 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-17; Kls.4334, D.237, F.37.
287 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-10.
288 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-21.
289 Mergava-Margavar: Güney Azerbaycan'da yerleşim bölgesi.
290 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.41.
291 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.50.
292 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.43.
293 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.48.
294 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.54, 59-1, 1a.
295 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.59.
296 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.60.
297 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.60.
298 ATASE, BDH Kol., Kls.4334, D.237, F.60a.
299 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-21a.
300 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-21a.
301 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-22.
302 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-66.
303 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-66.
304 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-67.
305 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-67.
306 *Vakit*, 25 Nisan 1334, Sayı: 186.
307 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-67.
308 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-65, 85, 91, 153, 155.
309 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-86.
310 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-88, 89, 122.
311 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-119, 120.
312 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-97, 98, 101, 102, 106.
313 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-103.

Levent Şahverdi Arşivi

314 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.105, F.1-74, 74a, 75, 75a, 76, 76a, 77, 77a, 78, 78a, 79, 79a, 80, 80a, 81.
315 BOA, DH.ŞFR., D.86, G.22-1.
316 BOA, DH.ŞFR., D.581, G.159-1; DH.EUM.2.Şb., D.52, G.10-1.
317 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.5.
318 *Vakit*, 3 Nisan 1334, Sayı: 163.
319 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-68.
320 BOA, HR.SYS., D.2341, G.17-1, 2.
321 BOA, HR.SYS., D.2341, G.13-1; HR.HMŞ.İŞO., D.124, G.15-1, 2, 3.
322 BOA, HR.SYS., D.2341, G.13-1.
323 BOA, HR.SYS., D.2341, G.13-1.
324 BOA, HR.SYS., D.2341, G.13-2.
325 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.2-5.
326 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18-5.
327 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-55.
328 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.17.
329 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-12.
330 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.16.
331 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.8.
332 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.2-6; Kls.3661, D.267, F.3-2, 3, 4, 18.
333 Zencan: İran'ın kuzeyinde, Kazvin-Hemedan-Azerbaycan ile Geylan arasında yer alan vilayet.
334 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-6.
335 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-36.
336 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18-5; Kls.50, D.239, F.10.
337 Mâh-ı deşt: Kirmanşah'ın batısında tarihî yerleşim yeri.
338 BOA, HR.SYS., D.2113, G.16-17; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18-6; Kls.50, D.239, F.10-1.
339 BOA, HR.SYS., D.2113, G.16-17; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18-6; Kls.50, D.239, F.10-1.
340 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.17, 17a; Kls.3663, D.276, F.14-4.
341 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.2.
342 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-5, 18.
343 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.2-1; Kls.400, D.1575, F.11.
344 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2-1, 2, 2a; Kls.3663, D.276, F.19, 19-1, 1a.
345 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2; Kls.3663, D.276, F.19-1.
346 ATASE, BDH Kol., Kls.400, D.1575, F.11.
347 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2; Kls.3663, D.276, F.19-1.
348 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2; Kls.3663, D.276, F.19-1.
349 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2; Kls.3663, D.276, F.19-1.
350 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2; Kls.3663, D.276, F.19-1.
351 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-26.
352 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2a; Kls.3663, D.276, F.19-1a.
353 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2a; Kls.3663, D.276, F.19-1a.
354 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.2a; Kls.3663, D.276, F.19-1a.
355 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-180.
356 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-176.
357 *Yeni Mecmua*: Türk Ocağı tarafından İstanbul'da yayımlanan "ilim, sanat ve ahlâka dair haftalık mecmua". 12 Temmuz 1333'te (1917) çıktı. 26 Ekim 1918'de 66. sayı-

Levent Şahverdi Arşivi

nın ardından yayına ara verdi. İkinci dönemi 1 Ocak 1923'te Falih Rıfkı'nın idaresinde 67. sayıdan itibaren on beş günde bir yayınlanarak başladı. 20 Aralık 1923'teki 90. sayısıyla kapandı. Ziya Gökalp, Mehmed Fuad Köprülü, Yahya Kemal, Ahmed Refik ilk dönem yazarlarındandır.

358 Reşit Saffet Atabinen: 1884 yılında; büyük babası Bedestâni Mustafa Efendi'nin Sarıyer'deki yalısında doğdu. Küçük yaşta iken; hususî muallimlerin ve mürebbiyelerin nezareti altında yetiştirilmeye başlanmış, bilâhare Kadıköy'deki Frerler kolejine verilerek 1900'de diploma almıştır. Tahsilini tamamlamak üzere gönderildiği Fransa'da, "Ecole Libre de Sciences Politiques"den 1909'da diploma aldı. Henüz yirmi yaşında iken, ilk vazife olarak Tütün Rejisi Komiserlik kalemi mütercimliğine tayin edildi. Aynı zamanda, Fransızca ve İngilizce yayımlanan *Levant Herald* gazetesi başyazarlığını ve Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın hususî kâtipliğini yaptı.
1907'de Türkiye-Romanya Karma Komisyonu başkâtibi, 1908'de Bükreş Elçiliği Başkâtip vekili, sonra sırasıyla Washington, Madrid ve Tahran Elçilikleri Başkâtibi, 1912'de büyükelçilik müsteşarı payesiyle maliye kalemi müdürü oldu. Londra'da toplanan Balkan Sulh Konferansı'na delege olarak gönderildi. 1913'te Dâhiliye Nazırı Talât Paşa tarafından Edirne Kurtuluş Heyeti Reisliği ile Londra ve Roma'ya gönderildi. Büyük Avrupa şehirlerinde devrin İngiliz, İtalyan diplomatları ile temas kurdu. Türk haklarını, memleketin kamuoyuna arz eden konferanslar verdi. Kendine "Edirne Fahrî Hemşehriliği" unvanı tevcih edildi. 1914-1918 yılları arasında, Maliye Nazırı Cavid Bey'in yanında Viyana ve Berlin'de beş defa malî müzakerelere iştirak etti. 1918-1920 seneleri arasında İsviçre Millî Teşkilât propagandası için çeşitli kitaplar, birçok makaleler yazdı ve konuşmalar yaptı. Lucerne Sosyalist Konferansı'nda Türkleri temsil etti.
1921'de Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyeliğinde bulundu. 1922'de Gazi Mustafa Kemal'in bizzat seçimi ile Lozan Sulh Konferansı genel sekreterliğine tayin edildi. 1923'ten 1927 senesine kadar Doğu ülkeleri Fransız Bankası müşavirliğinde, Anadolu Bağdat Demiryolları reis vekilliğinde ve birçok şirketlerin idare heyetlerinde, Cenevre Beynelmilel İktisad konferanslarında bulunduktan sonra, Büyük Millet Meclisi'nin 1927'de üçüncü ve 1931'de dördüncü devrelerinde Kocaeli milletvekilliğine seçildi. Milletvekilliği zamanında Londra, Paris, Amsterdam, Berlin, Roma, Milano, Bükreş, Peşte, Helsinki, Krakov, Atina, Stockholm, Moskova ve Harkof'da çeşitli ilmî, siyasî kongre ve konferanslara Türkiye delegesi sıfatıyla katıldı. Aynı zamanda Türk Ocakları Hars Heyeti genel sekreterliğini yürüttü.
Reşit Saffet Atabinen, sosyal hayatında, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nu kurmuş, gelişiminde büyük emekleri dokunmuştur. Hayata gözlerini yumduğu dakikaya kadar bu kurumun reisi bulunmuş ve hiç değişmemiştir. 4 Şubat 1965 tarihinde Sümbül Efendi haziresindeki kabre defnedilmiştir. 50'ye yakın kitap halinde yayınlanmış eseri mevcuttur. Bunlardan 31 tanesi Fransızcadır. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, No. 276-279, Ocak-Nisan 1965.

359 *Yeni Mecmua*, 9 Mayıs 1918, Sayı: 43, s. 325-327.

360 Talışlar: Güney ve Kuzey Azerbaycan'da yaşayan, Türk soylu halk.

361 Makû: Güney Azerbaycan'da hanlık merkezi olan şehir.

362 Kotur: Güney Azerbaycan'da Türkiye sınırında kasaba.

363 Kaşkar: Doğu Türkistan'da Türk şehri.

364 Şahsevenler: Azerbaycan illeri içinde nüfusça en kalabalık olandır. Halhal, Erdebil, Karada, Meraga ve Miyanduab bölgelerinde kalabalık nüfusa sahiptirler. Kocabeylü, Hacı Hacelü, Nevruzlu, Geyiklü, Alarlu, Yurtçu, İsabeylü, Rızabeylü, Deklanlü, Dursunhacelü, İşranlü, Hamislü, Şatırlu vs isimleri altında "taifelerini" tanımlarlar. *İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporu*, s. 43, 44.

Levent Şahverdi Arşivi

365 *Yeni Mecmua*, 9 Mayıs 1918, Sayı: 43, s. 327.
366 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-70.
367 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-70.
368 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-73.
369 "Ümid, Dâima Ümid!", *Zaman*, Nr. 38, 11 Mayıs 1334.
370 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-73.
371 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-73.
372 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-73.
373 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-136.
374 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-1.
375 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-88.
376 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-88.
377 BOA, HR.SYS., D.2341, G.43-1,3; ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.17, 17-1, 1a.
378 BOA, HR.SYS., D.2341, G.43-3.
379 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.17.
380 BOA, HR.SYS., D.2341, G.43-3.
381 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.5.
382 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-78, 78a, 79, 79a, 80.
383 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.17-1.
384 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18.
385 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.25.
386 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-78.
387 Mencil: Kazvin-Reşt yolu üzerinde yerleşim yeri.
388 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-78a.
389 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-78a, 79.
390 Mazenderan: Hazar Denizi'nin güneyindeki eyalet.
391 Lâhicân: Hazar Denizi kıyısına çok yakın şehir.
392 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18-1, 25-1; Kls.3661, D.267, F.3-79.
393 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18-2; Kls.3661, D.267, F.3-79.
394 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-79.
395 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-79, 79a.
396 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-79a.
397 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-79a.
398 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-79a.
399 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-80.
400 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-80.
401 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.18.
402 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-16.
403 BOA, HR.SFR., D.4-287, G.61-1.
404 BOA, HR.SFR., D.4-287, G.61-1.
405 BOA, HR.SFR., D.4-287, G.61-1.
406 BOA, HR.SFR., D.4-287, G.61-1.
407 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-183.
408 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.9, 9-1; Kls.3661, D.267, F.3-63.
409 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-87.
410 ATASE, BDH Kol., Kls.351, D.1403, F.15.
411 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-28.
412 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-32, 33.
413 *Vakit*, 15 Haziran 1334, Sayı: 237; *Tasvir-i Efkâr*, 16 Haziran 1334, Nr. 2487.

Levent Şahverdi Arşivi

414 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-18.
415 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-24.
416 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-98.
417 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-99.
418 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-100.
419 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-98.
420 BOA, HR.SYS., D.2454, G.32-1, 2, 3; ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-192.
421 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-178, 179.
422 BOA, HR.SYS., D.2454, G.22-1.
423 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-101.
424 Kaşkaîler: Güney İran'da yerleşik ve göçebe Türk topluluğu. Kaşkayların yurtları Fars eyaletinin kuzeybatısından başlayıp güneydoğuya doğru uzanmakta ve Şeş nahiye, Çehârdanke, Kâmfirûz, Ardahan, Kâzerûn, Ferrâşbend, Mahalerbaa, Fîrûzâbâd, Meymend, Efraz, Hunc ve Mahûr Milânî yörelerini içine almaktaydı. Bunlardan ilk beşi yaylakları, diğerleri de kışlakları idi. İlin başında bulunan hanlar, çok defa Fîrûzâbâd'da kışlarlardı. Kaşkaylar'ın bu yurtları "vilâyet-i Kaşkâî" adıyla ayrı bir idarî bölge halinde teşkilâtlandırılmıştır. Oymak teşkilâtları diğer Türk illerinde olduğu gibi boylara (taife), boylar obalara (tire) ve obalar da ocaklara ayrılmıştı. Topluluğun başında "ilhan" unvanını taşıyan bir kimse bulunmakta ve vekiline de "ilbeyi" denilmekteydi. Yönetimde en etkin kişi ilbeyi olup ilhanın oğlu veya kardeşi gibi en yakın akrabasından; ilhan ise Kaşkay ilini idare eden ailenin fertlerinden biri olmak üzere şah tarafından seçilirdi. Kaşkay Türkçesi Oğuz Türkçesinin bir şivesi olup Türkiye Türkçesine çok yakındır; gelenekleri de Türkiye Türklerininkinin hemen aynıdır. Âşık denilen saz şairleri aşk ve kahramanlık türküleri söyler, Köroğlu destanı herkes tarafından bilinir ve sevilir. Hatta Kaşkay halkının derin sevgisi dolayısıyla Köroğlu destanı Fars eyaletindeki Türk asıllı olmayan oymaklar ve köylüler arasında da yayılmıştır.
Kaçar hânedanının hâkimiyetine son verilmesinden sonra Rızâ Şah'ın kurduğu yeni rejimde Kaşkaylar da diğer oymaklar gibi silâhtan tecrit edilip hükümetin kontrolü altına alındılar (1930). Bütün yayla göçmenleri yerleşik hale gelmeye zorlandı. Bu sırada İlhan Savletüddevle Tahran'a getirildi ve hapsedildi; oğulları ise ülkeyi terk etmeye mecbur bırakıldı. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Rızâ Şah'ın tahttan uzaklaştırılması üzerine İlhan Savletüddevle'nin oğulları İran'a geri döndüler. Bunlardan Nâsır Han, bu sırada hapishanede ölen (Kaşkaylar'dan çoğu öldürüldüğüne inanıyor) babası Savletüddevle'nin yerine ilhan seçildi ve Kaşkayların yönetimini ele geçirdi. Onun zamanında Kaşkay ili, kendilerine sığınan Alman ajanların çok köklü geleneklerden dolayı İngilizlere teslim edilmemesi üzerine büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Fakat bu durum Türk elçisinin aracılığıyla atlatıldı (1943).
1963 yılında İran hükümetinin merkezî idareyi güçlendirme çalışmaları sırasında Kaşkaylar üzerine karadan ve havadan girişilen geniş bir harekât sonucu bütün silâhlar toplandığı gibi başta İlhan Nâsır Han olmak üzere aile mensupları ikinci defa İran'ı terk etmeye mecbur bırakıldı. Bu dönemde büyük bölümü yerleşik çiftçi veya şehirde işçi olarak yaşamaya mecbur kaldı. 1979'da İran İslâm Cumhuriyeti kurulunca ilhan ailesi tekrar yurduna döndü. Yeni rejim, han ailesinin evvelce sahip olduğu başlıca hakları geri verdi. Bugün Kaşkaylar parlamentoda kendi milletvekilleriyle temsil edilmektedir. Bu dönemde Kaşkaylar'ın çoğu göçebe yaylacılığına geri döndü. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. 25, s. 20-22.
425 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-102.
426 BOA, HR.SYS., D.2341, G.48-1; ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-123.
427 BOA, HR.SYS., D.2341, G.48-1; ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-123.
428 BOA, HR.SYS., D.2341, G.48-1; ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-123.

Levent Şahverdi Arşivi

429 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1, 1a, 1-1, 2.
430 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1.
431 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1.
432 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1a.
433 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1-1.
434 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1-2.
435 BOA, HR.SYS., D.2341, G.4-1, 2; ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-85.
436 BOA, HR.SYS., D.2341, G.4-1, 2; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.25. Bu konuya ilişkin olarak *İzvestiya* gazetesinde çıkan haber, *Vakit* gazetesinin 3 Mayıs 1334 günkü 194. sayısında okuyuculara duyurulur.
437 BOA, HR.SYS., D.2341, G.4-1,2; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.25.
438 BOA, HR.SYS., D.2341, G.4-1,2; ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-85.
439 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.11.
440 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.11.
441 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.11-1.
442 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.11-1, 2.
443 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-27.
444 BOA, HR.SYS., D.2341, G.48-1.
445 BOA, HR.SYS., D.2113, G.16-17.
446 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-93.
447 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-94.
448 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.22-2, 3.
449 Miyane: Zencan-Tebriz güzergâhı üzerinde yerleşim yeri.
450 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3, 3-18.
451 ATASE, BDH Kol., Kls.3661, D.267, F.3-15.
452 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.22, 22-1, 2.
453 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.22-1.
454 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-27.
455 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4, 4a, 4-1, 2.
456 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4.
457 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4.
458 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4.
459 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4, 4-1.
460 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4-1.
461 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4-1.
462 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4-1.
463 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4-2.
464 ATASE, BDH Kol., Kls.3190, D.61, F.4-2.
465 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-149.
466 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-156.
467 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-166.
468 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-160.
469 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-161, 162.
470 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.105, F.5-1.
471 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-90, 91.
472 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.24-5.
473 Sakîz ve Bâne: İran'ın batı sınırındaki şehirler.
474 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.2-9.
475 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.2-9a.

Levent Şahverdi Arşivi

476 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.30.
477 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.30-1.
478 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.30, 30-1.
479 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.30-1.
480 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.26.
481 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.26-1, 2, 3.
482 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-26, 26a.
483 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-29.
484 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-32.
485 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-38.
486 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-38.
487 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-97.
488 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-95, 96.
489 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-56.
490 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.27, 27-1, 2.
491 ATASE, BDH Kol., Kls.1849, D.101, F.1-145.
492 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-89, 90, 93.
493 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-90.
494 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-90.
495 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-90, 90a, 93.
496 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-87.
497 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-88, 88a.
498 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-88.
499 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-88a.
500 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-91.
501 Kühlmann'ın ayrılması üzerine, 11 Temmuz 1918 tarihli *Daily Telegraph* gazetesinde bir değerlendirme yazısı çıkar. "Alman Hariciye Nazırı fon Külman'ın esbâb-ı sukutu [düşüş sebepleri] iki olup, bunlardan biri kendi zaafı, diğeri ise Pancermenizmin son günlerde fevk-al-âde kesb-i kuvvet etmiş [kuvvet kazanmış] olmasıdır. Bahriye Nazırı von Tirpiç'in bendelerinden olup, mûmâ-ileyhin iltimasıyla re's-i kâra [işbaşına] getirilen Halki fon Hinçe, mütekâid [emekli] Bahriye kumandanlarındandır. Almanya siyaset-i hariciyesi, mumaileyhin işbaşına gelmesiyle değişmez. Çünki Almanya'nın hükümdar-ı hakikisi Ludendorff'tur, başka bir kimse değildir. Fon Külman, sukutunun yaklaşdığını anlaması üzerine, sosyalist ve mu'tedil sosyalistlere müracaat etmiş fakat memleket dâhilindeki militarizmin kesb-i şiddet eylemesinden dolayı, bu emeline muvaffak olamamışdır. Bundan sonra sağ cenaha dönmüş, oradan istimdâdda bulunmuş [yardım istemiş] fakat bunların da kendisine yâr olmayacaklarını idrâk eylemişdir. Harbin muzafferiyyât-ı askeriye ile hitam-pezîr olamayacağını [sona ermeyeceğini] beyan etdiği zaman fon Külman, kendi kendisinin hükm-i idamını vermiş oluyordu. Karargâh-ı Umûmîye vürudunda fon Külman, kendisini her şeyin hatta hazz-ı nihâiyenin bile yalnız askerî galebe ile kabil olacağı ümid ve arzusuyla yaşayan generaller arasında buldu. Külman da diğer sâbık nazırlar gibi, bu zevâtın arzu-yı hilâfına hareket etmiş olduğundan, Ludendorff'un gazabına uğramışdı. Her ne kadar Pancermenistlerin bu son muvaffakıyyeti, ilk değilse de hiç şübhesiz en büyüğüdür. Külman'ın sukutuyla Rayhtaşg'ın sulh kararı da hafre-i nisyâna [unutulmuşluk kuyusuna] atılmış oluyor. Almanya, seri' hatvelerle [adımlarla] askerî diktatörlerin emir ve idaresine geçmekdedir. Rahyştag'ın geçen Temmuz'dan beri zemin-i münakaşa teşkil eden "ilhaksız, tazminatsız sulh" meselesi, artık edvâr-ı mutavassıta [aracı devirler] sırasına geçecektir. Tarih-i mezkûr yani geçen Temmuz, sosyalistlerin muvaffakıyyeti-

Levent Şahverdi Arşivi

ni kaydetmekle meşhur olduğundan, mühim bir tarihdir. O zamandan beri, muhafazakârân ihrâz-ı galebe etmekdedirler [muhafazkârlar galip gelmektedirler]. Bunu başka türlü izah etmek lâzım gelse, diyebiliriz ki Pancermenler, gittikçe kuvvetleşmekde; sosyalistler ise kesb-i zaaf etmekdedirler. Mösyö Mihaelis'in 111 günlük başvekâleti esnasında muhafazakârânın ebediyyen inhizamı esbâbına tevessül edilmiş ise de [hezimete uğramaları sebeplerine başvurulmuşsa da] bu teşebbüs, nâ-be-mevsim [mevsimsiz] olması i'tibâriyle adem-i muvaffakıyyetle [başarısızlıkla] neticelenmişdir." *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 127, s. 10-11.

502 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-91.
503 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-92.
504 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-92.
505 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-95.
506 BOA, HR.SYS., D.2341, G.23-1,2; G.39-2, 3, 4, 5, 6,7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-14.
507 BOA, HR.SYS., D.2341, G.23-1, 2; G.39-2, 3, 4, 5, 6, 7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-14.
508 BOA, HR.SYS., D.2341, G.23-1, 2; G.39-2, 3, 4, 5, 6, 7, 8; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-14.
509 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-16.
510 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-87, 88, 89, 90.
511 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-87.
512 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-87.
513 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-87, 88.
514 Krasnovodsk: Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyısındaki şehri.
515 Mezar: (Mezar-ı Şerif) Afganistan'ın kuzeyinde şehir.
516 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-88.
517 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-88, 89.
518 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-89.
519 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-89.
520 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.75, F.1-90.
521 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.24-3.
522 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.14, 14-1.
523 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.24.
524 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.24-1, 2.
525 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-104, 105.
526 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-104, 105.
527 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-105.
528 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.21.
529 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.21-1.
530 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.39-1.
531 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.36; Kls.1848, D.99, F.1-112.
532 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37, 37-3, 3a.
533 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-3a.
534 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-112.
535 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-6.
536 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-1.
537 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-7; Kls.1848, D.99, F.1-112.
538 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37, 37-2.
539 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-5.

Levent Şahverdi Arşivi

540 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-113.
541 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-113.
542 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-102.
543 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-98, 99.
544 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-98.
545 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-98.
546 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-99.
547 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-99.
548 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.19, 19a, 19-1, 1a.
549 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.19-1a.
550 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.19-1a.
551 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.28.
552 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.28.
553 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.28.
554 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.28.
555 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.28.
556 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-171, 172.
557 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-174, 178, 179.
558 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.1-49, 49a.
559 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.36-3; Kls.1847, D.88, F.14.
560 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.14-3.
561 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.14-4.
562 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.14-4.
563 Râbiğ: Mekke-Medine yolu üzerinde Kızıldeniz kıyısında yerleşim yeri.
564 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.14-5.
565 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.14-5.
566 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.14-6.
567 Bicar: Sine vilayetine bağlı ilçe merkezi.
568 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.3-45.
569 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1-3.
570 Orgeneral Yakup Şevki Subaşı (1312-P.5): 1876 yılında Harput'ta doğdu. 1896'da Harbiye, 1900'de Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Çeşitli birlik ve karargâhlarda görev yaptı. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi'ne katıldı. Malta sürgünleri arasında yer aldı. "Türk Yunan Harbi" adlı eseri kaleme aldı. 1939 yılında vefat etti. Dr. Hülya Toker, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. II, s. 270-272.
571 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.1-3.
572 Sainkale: Tebriz-Tahran yolu üzerinde, Türklerin yaşadığı şehir.
573 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-35.
574 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.7-36.
575 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.22-1.
576 ATASE, BDH Kol., Kls.50, D.239, F.22-2.
577 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.3-36.
578 ATASE, BDH Kol., Kls.3188, D.48, F.3-36.
579 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-11.
580 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-12.
581 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.32.
582 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.29, 32-1, 2.
583 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.29.

Levent Şahverdi Arşivi

584 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-104.
585 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-104.
586 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-104.
587 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-109.
588 *Haver*, 8 Zilkade 1336 (15 Ağustos 1918).
589 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.36-1, 2.
590 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.36-1, 2.
591 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.36.
592 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.36-1.
593 *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 171, s. 5.
594 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-104.
595 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-105.
596 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.39-1.
597 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-26a.
598 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.39-1.
599 BOA, HR.SYS., D.2341, G.43-1, 2.
600 Kurmay Albay Hüseyin Selahattin Köseoğlu (1314-P.9): 1880 yılında İstanbul'da doğdu. 1898'de Harbiye'den, 1902'de de Harp Akademisi'nden mezun oldu. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl harplerinde çeşitli birliklerde görev yaptı. 1946'da emekli oldu. 1949 yılında vefat etti. Dr. Hülya Toker, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. II, s. 533-535.
601 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13, 13a.
602 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13.
603 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13.
604 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13a.
605 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13a.
606 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13a.
607 Brest-Litosk Antlaşması, Yedinci Madde: Akid taraflar, İran'ın ve Afganistan'ın hür ve müstakil devletler olduklarını nazar-ı dikkate alarak, işbu iki hükümetin istiklâl-i siyasî ve iktisadiyelerine ve tamamiyet-i mülkiyelerine riâyet eylemeyi taahhüd ederler. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, s. 379.
608 Liva: Osmanlı idari kuruluşunda, bir mutasarrıf tarafından yönetilen sancak.
609 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13a.
610 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-13a.
611 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-39.
612 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-112.
613 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-112.
614 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-49, 49a; Kls.1853, D.118, F.1-112; Kls.378, D.1505, F.38-3.
615 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-42.
616 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.5-43.
617 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-113.
618 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.38-2, 98-1; Kls.3663, D.276, F.5-50.
619 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.38; Kls.3663, D.276, F.5-51.
620 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.38-4.
621 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.33.
622 BOA, HR.SYS., D.2455, G.68-1, 3.
623 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.32-3.
624 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-114.

Levent Şahverdi Arşivi

625 BOA, HR.SYS., D.2341, G.45-1.
626 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.34,35, 40-1.
627 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.34.
628 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-107.
629 BOA, HR.SYS., D.2341, G.45-1.
630 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.40-2.
631 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.40-3.
632 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.40-4.
633 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.40-2.
634 ATASE, BDH Kol., Kls.1853, D.118, F.1-115.
635 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-205.
636 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-107.
637 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.124, F.1-28, 29.
638 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-4.
639 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-4.
640 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-4.
641 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.37-4.
642 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.35.
643 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.35.
644 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.35a.
645 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-116.
646 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-116.
647 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-117.
648 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-114, 115.
649 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-114.
650 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-114.
651 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-115.
652 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99, F.1-115.
653 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.40.
654 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41, 41-2.
655 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41, 41-2.
656 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26.
657 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26.
658 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2-10.
659 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2-10a.
660 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.6-3.
661 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.6-3a.
662 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26-1.
663 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26-2.
664 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26-2.
665 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26-3.
666 ATASE, BDH Kol., Kls.3194, D.85, F.9-4.
667 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26-4, 4a.
668 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2-5.
669 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.26-4a.
670 BOA, HR.SYS., D.2341, G.57-1, 2.
671 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.1,1a, 1-24.
672 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.1a, 1, 1-1, 24a.
673 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-21.

Levent Şahverdi Arşivi

674 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-23.
675 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-18.
676 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-22.
677 ATASE, BDH Kol., Kls.3663, D.276, F.4-23.
678 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-7.
679 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-28.
680 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-18, 19.
681 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-17, 17a.
682 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-18.
683 BOA, HR.SYS., D.2341, G.51-2; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-5, 19.
684 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-10, 15.
685 Şerefhane: İran'da Urmiye Gölü kıyısındaki Azerî Türk şehri.
686 Haydarâbad: Nahcıvan'da ilçe merkezi.
687 Gülmanhane: Güney Azerbaycan'da Urmiye'ye bağlı köy.
688 BOA, HR.SYS., D.2341, G.51-1; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-17; Kls.1852, D.115, F.3-19.
689 BOA, HR.SYS., D.2341, G.51-1; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-17; Kls.1852, D.115, F.3-20.
690 Şahtahtı: Nahcıvan'da yerleşim yeri.
691 BOA, HR.SYS., D.2341, G.51-1; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-17; Kls.1852, D.115, F.3-20.
692 BOA, HR.SYS., D.2341, G.51-1; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-17a; Kls.1852, D.115, F.3-21.
693 BOA, HR.SYS., D.2341, G.51-1; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-17a; Kls.1852, D.115, F.3-21.
694 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-3.
695 ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-4.
696 BOA, HR.SYS., D.2337, G.5-13, 15, 17.
697 BOA, HR.SYS., D.2337, G.5-15.
698 BOA, HR.SYS., D.2337, G.5-17.
699 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.1-46, 47.
700 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.1-46.
701 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.1-47.
702 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2.
703 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.12, 12a.
704 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2a.
705 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2-1.
706 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.6-2.
707 BOA, BEO, D.4539, G.340383-2; ATASE, BDH Kol., Kls.378, D.1505, F.41-6.
708 BOA, BEO, D.4539, G.340383-2.
709 BOA, BEO, D.4539, G.340383-1.
710 BOA, HR.SYS., D.2460, G.22-1, 2, 3.
711 BOA, HR.SYS., D.2460, G.22-3.
712 BOA, HR.SYS., D.2460, G.22-3.
713 BOA, HR.SYS., D.2460, G.22-3.
714 BOA, HR.SYS., D.2460, G.22-3.
715 BOA, HR.SYS., D.2460, G.22-2.
716 ATASE, BDH Kol., Kls.3194, D.85, F.9-5.
717 BOA, HR.SYS., D.2460, G.52-1.

Levent Şahverdi Arşivi

718 BOA, HR.SYS., D.2341, G.55-1.
719 BOA, HR.SYS., D.2341, G.55-1.
720 BOA, HR.SYS., D.2341, G.55-1.
721 Serbâz: İran'da bir sınıf asker.
722 BOA, HR.SYS., D.2341, G.55-1.
723 BOA, HR.SYS., D.2341, G.55-1.
724 BOA, HR.SYS., D.2341, G.44-1, 2.
725 BOA, HR.SYS., D.2341, G.53-2.
726 BOA, HR.SYS., D.2341, G.53-2.
727 BOA, HR.SYS., D.2341, G.53-1.
728 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2-6, 6a.
729 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.2-7.
730 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.32-2, 2a.
731 ATASE, BDH Kol., Kls.3939, D.155, F.33.
732 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-215, 215a, 216.
733 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-213.
734 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-217, 218.
735 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-218.
736 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-217.
737 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-217.
738 ATASE, BDH Kol., Kls.1863, D.155, F.1-217.
739 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.4-5, 6.
740 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.397, F.2-63.
741 BOA, HR.SYS., D.2341, G.68-1, 2, 3.

HİCAZ
(Sayfa 249-284)

1 Hicaz: Kızıldeniz'in doğusundan, kuzeyde Akabe, güneyde Asîr, doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar alanı kapsayan bölge.

2 Abdülaziz bin Suud (Abdülazîz b. Abdirrahmân b. Faysal) (1880-1953): 1906 yılında, Riyad'da idareyi ele alan İbn-üs-Suud, "ihvan" teşkilatını kurarak, sönmekte olan "Vehhâbî zihniyetini ihya etti." Aynı zamanda ordusunu teşkil eden "ihvan"ları Necd havalisine yollayarak, siyasî teşkilatının da temelini attı. Balkan yenilgisini fırsata çevirip, İngilizlerin yardımıyla "El'ahda eyaletini" ilhak ederek, denize çıkış noktası kazandı. Dönemin Osmanlı idarecileri, onu cezalandırmak yerine, Necd'e vali tayin edip "bağlamaya çalıştılar."

1914'te harp başladığı sıralarda, "Vehhâbî emiri Abdülaziz bin Suud" vali sıfatıyla içerideki gücünü sağlamlaştırmakla meşguldür. İngiltere'nin Kuveyt konsolosunun sözünden dışarı çıkmaz. Harp süresince de Osmanlı Devleti aleyhinde, çatışmalara girmekten kaçınmadı. Harp sona erdiğinde, İngiltere'nin güvenilir müttefiki olarak, Arabistan coğrafyasında hâkimiyetini pekiştirmiştir. 1930'da Mekke'de, kendisini, "Necd ve Hicaz Meliki" ilan eder. Siyasî gücünü her fırsatta artırmayı başardı. Petrol imtiyazlarını verdiği şirketler 1944'te Arabian-American Oil Company'yi (ARAMCO) kurdular. Bu sayede, ABD ile de siyasî ilişkiler tesis etti. *MEB İslâm Ansiklopedi-*

Levent Şahverdi Arşivi

si, İstanbul, 1987, c. 5/2, s. 803-804; *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. I, s. 194-195.

3 Necid: Hicaz ile Irak arasında kalan bölge.

4 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.11.

5 Reşîdîler, Hâil merkez olmak üzere Cebelişemmer bölgesinin yönetimini ellerinde bulunduran kabile. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Reşîdîler'in hâkimiyet alanı Necid'in büyük bölümüyle Kasîm, Riyad ve Hayber'e kadar yayılmıştı. 1880'lerin sonunda Şam ve Necid arasında yaşayan Arap aşiretlerinin en güçlüsü ve en büyüğü olarak görünen Reşîdîler bölgedeki en büyük rakipleri olan Suûdî ailesine karşı da üstünlük sağladılar. Riyad 1891-1902 yılları arasında Reşîdîler'in yönetiminde kaldı. Reşîdî emîrlerinin ekonomik gücü Osmanlı Devleti'nden gelen malî destek, vahada sahip oldukları geniş araziler, Cebelişemmer çevresinde siyasî hâkimiyetlerini kabul ettirdikleri kabilelerden topladıkları, hac ve ticaret kervanlarından aldıkları vergiler sayesinde giderek arttı. En büyük gelir kaynakları Arabistan'ı Irak, İran ve Hindistan'a bağlayan ticaret yoluydu. I. Dünya Savaşı Reşîdîler için bir dönüm noktası oldu. İngilizler, Suûdîler'le ilişkilerini geliştirirken Osmanlı tarafını tutan Reşîdîler'i etkisiz hale getirmeye çalıştılar. Osmanlı hükümeti savaş boyunca Reşîdîler'e mühimmat ve maddî yardım sağlamaya devam etti. Suûdîler, İngilizler'in desteğiyle 1921 yılında Reşîdîler'i kesin yenilgiye uğrattılar. Son Reşîdî Emîri Muhammed Tallâl Riyad'da hapsedildi, ailenin ileri gelenleri Suriye ve Irak'a sürgüne gönderildi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 19.

6 İbn-ür-Reşid: Reşîdî reislerinin sülale unvanı.

7 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-62.

8 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-81.

9 Hâil: Medine'nin kuzeyinde, Reşidîlerin hâkim oldukları yerleşim yeri.

10 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-81.

11 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-83.

12 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-111.

13 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-84, 85.

14 Medâyin-i Sâlih: Nahiye. Maan-Kerek-Suriye vilâyeti. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd. Yay., 2017, s. 538.

15 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-82.

16 Tümgeneral Ferit Cemal Mersinli (1311-b.P.12): 1873 yılında Mersin'de doğdu. 1941'de vefat etti. Harbiye Mektebi'nden 1895'te, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden de 1898'de mezun oldu. Birliklerde, karargâhlarda çeşitli birimlerde komuta kademelerinde görev yaptı. Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katıldı. Ekim 1919-Ocak 1920 arasında Harbiye nazırı olarak hükümette yer aldı. Mart 1920'de kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Dr. Hülya Toker, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. II, s. 17-19.

17 BOA, BEO, D.4500, G.337461-1.

18 BOA, DH.ŞFR., D.83, G.140-1.

19 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.123, F.9.

20 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.123, F.10.

21 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.8.

22 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.9, 9a.

23 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.8-1.

Levent Şahverdi Arşivi

24 El-Cezîre: Dicle ile Fırat ırmakları arasında "Yukarı Mezopotamya "olarak da adlandırılan bölge.
25 Şemer aşireti: Yerleşim yeri; Bağdat ve Musul eyaletleri. Arap taifesinden. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: İşaret Yay., 2001, s. 593 .
26 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.123, F.11.
27 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.123, F.11.
28 ATASE, BDH Kol., Kls.1855, D.123, F.11-3.
29 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10.
30 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-3, 4.
31 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-3, 4.
32 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-5.
33 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-6.
34 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-11.
35 BOA, DH.ŞFR., D.580, G.147-1.
36 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-13.
37 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-18.
38 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-18.
39 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-7.
40 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-16, 17.
41 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-17a.
42 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-8.
43 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-9, 22.
44 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-22a.
45 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-24.
46 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-25.
47 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-10.
48 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-12.
49 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.85, F.1-30, 31.
50 ATASE, BDH Kol., Kls.41, D.193, F.11, 11-1.
51 ATASE, BDH Kol., Kls.41, D.193, F.11-1.
52 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.118, F.1-133.
53 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-86, 87, 87a, 88, 88a, 89, 94, 95.
54 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-96.
55 ATASE, BDH Kol., Kls.1850, D.106, F.1-3, 4; Kls.1843, D.69, F.1-53.
56 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-33, 38.
57 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-32, 39.
58 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-57.
59 ATASE, BDH Kol., Kls.1843, D.69, F.1-46, 48, 52, 54, 56, 59, 60, 63.
60 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-80.
61 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-79, 92.
62 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-61.
63 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.4-4; Kls.1843, D.69, F.1-44.
64 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-117.
65 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-119.
66 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-118.
67 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-120, 121.

Levent Şahverdi Arşivi

68 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-118.
69 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-105.
70 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-107, 108.
71 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-106.
72 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-128.
73 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-112, 124.
74 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-104.
75 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-121, 122, 123.
76 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-119, 120.
77 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.118, F.1-136.
78 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.118, F.1-135.
79 ATASE, BDH Kol., Kls.41, D.193, F.10.
80 ATASE, BDH Kol., Kls.41, D.193, F.17, 17-1.
81 ATASE, BDH Kol., Kls.41, D.193, F.14-2, 15.
82 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.9-2.
83 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.10; Kls.3661, D.267, F.2.
84 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88, F.12.
85 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.113, F.2.
86 Ane: Zor Müstakil sancağına bağlı kaza. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 40.
87 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.40, 40-1
88 Zor: (Deyr-i zor) Müstakil sancak. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 838.
89 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.40-2.
90 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.40-4.
91 ATASE, BDH Kol., Kls.41, D.193, F.17-2.
92 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-122, 122a.
93 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-122.
94 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164, F.1-122a.
95 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.118, F.1-134.
96 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.19.
97 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.19-1.
98 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.19-2.
99 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-137, 138.
100 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-140, 141.
101 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-142, 144, 145.
102 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-143.
103 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.19-3.
104 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-146, 147.
105 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-146.
106 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-147.
107 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114, F.1-151.
108 Cebel-i Dürûz: Kaza. Havran-Suriye Vilayeti, Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 147.
109 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-8, 9.
110 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-11, 12.
111 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-10.
112 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-2, 3.
113 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-2, 3, 4.
114 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.5-9, 10a, 11, 12, 13.
115 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17.
116 İmam Yahya (Mütevekkil-Alellah, Yahyâ Hamîdüddin) (1869-1948): San'a'da doğdu.

Levent Şahverdi Arşivi

Dinî dersler aldı. 1904 yılında, San'a'ya bağlı yerleşim merkezlerinden Kafletüazir'de "Mütevekkil-Alellah" unvanıyla imamlık görevine getirildi. İmamlığının ilk günlerinden itibaren, 1839'da Aden'i işgal eden İngilizleri değil, siyasetini Osmanlı Devleti'ni Yemen'den çıkarma temeline oturttu. Göreve geldikten bir süre sonra yayımladığı cihad çağrısıyla, Yemen'deki Türklere karşı acımasız savaş başlattı. Çağrısına katılan kabilelerden topladığı kuvvetlerle 1905 Nisanı'nda San'a ve civarını ele geçirdi. Altı yıl boyunca San'a ve İstanbul'da sürdürülen görüşmelerin ardından 9 Ekim 1911 tarihinde imzalanan Daân Antlaşması ile Zeydî kadılarının ve San'a'da kurulacak istînaf mahkemesi reisinin tayini, vakıfların idaresi ve Osmanlı idarecilerinin suistimallerini vilâyete bildirmek gibi önemli yetkiler elde etti.

Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı askerlerinin Arap Yarımadası'ndan çekilmesi üzerine, bağımsız Yemen'in hükümdarı oldu ve 1920'den itibaren Zeydî İmamlığı, "Yemen Mütevekkilî Krallığı"na dönüştürüldü. İmam Yahyâ, 1923 yılında Muhammed el-İdrîsî'nin ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgasından yararlanarak Aden'in batısında kalan bölgeye saldırılar düzenledi ve 1925'te Hudeyde'yi ele geçirdi. 1926'da İtalya ile on yıl süreli bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalayarak İtalya'dan silâh ve teknik yardım aldı. Mayıs 1934'te İngilizlerle yaptığı bir dostluk antlaşmasıyla ülkesinin güneyindeki İngiliz himaye bölgesinin sınırlarını kabul etmesinin karşılığında devletinin İngiltere tarafından resmen tanınmasını sağladı.

II. Dünya Savaşı yaklaşırken nisbî bir istikrar ve sükûnet dönemine giren Yemen'de 1939-1941 yılları arasında kıtlık ve veba salgını yaşandı. Ayrıca dışa kapalı siyaseti yüzünden ortaya çıkan maddî sıkıntılara çözüm bulamayan İmam Yahyâ'nın halka karşı tutumunu da gittikçe sertleştirmesi, hürriyet taraftarlarınca Aden'de kurulan Hizbü'l-ahrâr'ın yönlendirdiği ve hemen her kesimden halkın katıldığı bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Diğer İslâm ülkelerindeki yenilik ve ıslahat hareketlerinden etkilenen bazı din âlimleri de bu muhalefeti destekledi. Aralarında oğlu Seyf-ül-hak İbrâhim'in de bulunduğu muhalefet liderlerinin, ulemânın ve yüksek dereceli devlet görevlilerinin uyarıcı mektuplar gönderdikleri İmam Yahyâ'nın, tutumunu değiştirmemesi aleyhindeki hoşnutsuzluğun düşmanlığa dönüştürdü ve düzenlenen bir suikastla öldürüldü. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 215-216.

117 *Hayber'de Türk Cengi*, Eşref Kuşçubaşı, İstanbul: Arba Yay., 1997.

118 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17, 17-1.

119 13 Ekim 1911'de Daân köyünde, Ahmed İzzet Paşa ile İmam Yahya'nın imzaladığı "itilâfnâme" yeni bir dönemi başlatır. İmam Yahya, "idarî, adlî" olağandışı imtiyazların sahibidir. Zeydî mahalleri olarak nitelenen San'a, Amran, Hacce, Kevkeban, Haraz, Anis, Zımar, Yerim, Rida kazaları ile Taziz sancağının bir kısmında bütün yönetim, İmam Yahya'dadır. "İtilâfnâme"deki gizli maddeler ise işin vahametini ortaya koymaktadır. "1. Hükümet, İmam'a yılda 20.000 altın lira verecektir. 2. İmam, yabancı devletlerle ilişkiler tesis etmeyecek, onlarla anlaşma ve sözleşme yapmayacaktır. 3. Yerli kabileler, karşı ayaklanmaya teşebbüs ettiklerinde, İmam'a yardım edilecektir. 4. Gayrimüslimlere, şeriata uygun muamele edilecektir. 5. Şeriata uymayanlarla ilgili şikâyetler, dikkate alınacaktır." Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: TTK Yay., 1991; Asaf Tanrıkut, *Yemen Notları*, Ankara, 1965.

120 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17.

121 Hudeyde: Yemen'in Kızıldeniz kıyısındaki liman şehri.

122 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17.

123 Asir: Hicaz ile Yemen arasındaki Serât (Serevât) adlı dağlık kesimin de yer aldığı bölge.

124 Tümgeneral Muhiddin Akyüz (1304-P.38): 1870 yılında İstanbul'da doğdu, 1940'ta

Levent Şahverdi Arşivi

vefat etti. Harbiye Mektebi'nden 1888'de mezun oldu. Burada muallimlik yaparken, Fizan'a sürüldü. 1908 affıyla, İstanbul'a döndü. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi'nde çeşitli birlik ve karargâhlarda görev yaptı. 21. Müstakil Asir Tümeni ve Hicaz Kolordu Komutanı iken harp sona erdiğinde, İngilizlere esir düştü ve Mısır'a gönderildi. Daha sonra esaretten kurtulup Millî Mücadele'ye katıldı. IV, V ve VI. Dönem Kars Milletvekili olarak TBMM'ye seçildi. Dr. Hülya Toker, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. I, s. 62-64.

125 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17.
126 Cezîret-ül-Arab: Arap Yarımadası.
127 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17.
128 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17-1.
129 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17-1.
130 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17-1.
131 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.17-1.
132 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-6, 6a.
133 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-7.
134 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122, F.10-7.
135 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.6-1.
136 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10.
137 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.66.
138 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.66-2.
139 ATASE, BDH Kol., Kls.3690, D.396, F.66-3.
140 BOA, DH.ŞFR., D.88, G.172-1.
141 *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 134, s. 11, 14.
142 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10-2.
143 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10-3, 4.
144 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10-35.
145 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10-5.
146 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10-6.
147 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.10-7, 8.
148 BOA, DH.ŞFR., D. 89, G.136-1.
149 BOA, DH.ŞFR., D.589, G.70-1.
150 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.109, F.11.
151 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93 F.2-5.
152 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93 F.2-5.
153 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93 F.2-3, 3a.
154 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93 F.2-3.
155 Hecin-süvar alayı: Çok hızlı giden, susuzluğa çok dayanıklı binek develeri ve binicilerinden kurulu askeri birlik.
156 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93 F.2-4.
157 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93 F.2-3a.
158 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.15.
159 *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 171, s. 19.
160 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.27.
161 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.27-2, 3.
162 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-75.
163 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-75.
164 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-152.

Levent Şahverdi Arşivi

165 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-153, 154.
166 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-158, 159.
167 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-160.
168 Sevadlı ip: Gümüş üstüne siyahla işleme nakışlı ip.
169 Murassa ip: Kıymetli taşlarla bezenmiş ip.
170 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-159.
171 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-157.
172 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-157.
173 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-148.
174 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-148.
175 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-125, 126.
176 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-126.
177 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-127, 128.
178 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-162.
179 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-163.
180 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-173.
181 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-172.
182 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-172.
183 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-172.
184 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-169, 170.
185 *Sabah*, 6 Eylül 1334-1918, Sayı: 10347.
186 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.13.
187 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.13.
188 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.19-4.
189 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.16.
190 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.17, 17-1.
191 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.17-1.
192 Rabiğ: Nahiye. Cidde-Hicaz Vilayeti. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 633.
193 ATASE, BDH Kol., Kls.1847, D.88 F.17.
194 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.31, 31-1.
195 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.31.
196 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.31-1.
197 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.31-1.
198 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.99 F.1-106.
199 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115 F.2-136.
200 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115 F.2-138.
201 ATASE, BDH Kol., Kls.1852, D.115 F.2-137.
202 Kasîm: Sancak, idarî bölge. Necid, Suudi Arabistan. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 434.
203 ATASE, BDH Kol., Kls.1854, D.122 F.29,29-1.
204 ATASE, BDH Kol., Kls.1851, D.114 F.1-164, 165, 166, 167.
205 ATASE, BDH Kol., Kls.3194, D.85 F.2-2.
206 BOA, DH.ŞFR., D.597, G.9.
207 BOA, DH.ŞFR., D.92, G.110-1.
208 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-129, 130.
209 ATASE, BDH Kol., Kls.1866, D.164 F.1-130.
210 ATASE, BDH Kol., Kls.1859, D.140 F.2-62.
211 BOA, HR.SYS., D.2458, G.16-1, 2.
212 BOA, DH.EUM.SSM., D.32, G.37-1.

Levent Şahverdi Arşivi

RUMELİ
(Sayfa 289-326)

1 BOA, HR.SYS., D.2325, G.1-20.
2 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50, 50a, 50-1, 1a, 2, 2a, 3, 3a.
3 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50.
4 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50a.
5 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50a.
6 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-1.
7 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-1.
8 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-1a.
9 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-1a.
10 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-1a.
11 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-2.
12 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-2.
13 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-2.
14 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-2a.
15 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-3.
16 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-3.
17 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-3, 3a.
18 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-4.
19 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-4.
20 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-5.
21 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-5.
22 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-5a.
23 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-6.
24 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-6a.
25 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-7, 8, 8a, 9, 9a, 10.
26 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-7.
27 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-8.
28 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-8.
29 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-9.
30 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.50-10.
31 Köstence: Kaza. Tuna vilayeti, Romanya. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 488.
32 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6; ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-7, 8, 9, 10, 11.
33 Boğazköy: Kaza. Tuna Vilayeti. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 126.
34 Moldava'nın geçmişteki ismi.
35 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
36 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
37 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
38 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
39 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
40 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
41 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
42 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
43 BOA, HR.SFR., D.4-917, G.17-1.

Levent Şahverdi Arşivi

44 BOA, HR.SYS., D.2455, G.46-1.
45 BOA, HR.SFR., D.4-917, G.126-1, 2.
46 BOA, HR.SFR., D.4-917, G.17-4.
47 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
48 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
49 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
50 BOA, DH.KMS., D.46.2, G.19-6.
51 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-7.
52 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-7.
53 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-8.
54 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-9.
55 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-9.
56 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-9.
57 Mankalya: Kaza. Varna, Bulgaristan Krallığı. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 531.
58 Hırsova (Harşova): Kaza. Köstence, Dobruca, Romanya.
59 Maçin: Kaza. Tulca, Romanya. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 520.
60 Tulca: Sancak. Romanya. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 763.
61 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-10.
62 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-11.
63 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-11.
64 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-15, 16, 17, 18, 19, 20.
65 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-15.
66 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-16.
67 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-16.
68 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-16.
69 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-16.
70 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-17.
71 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-17.
72 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-17.
73 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-19.
74 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-19.
75 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-18.
76 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-18.
77 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.56.
78 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.56.
79 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35-4.
80 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35-4.
81 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.60-3, 4.
82 Pravişte: Kaza. Drama, Selanik. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 625.
83 Sarışaban: Kaza, Kavala, Yunanistan. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 665.
84 Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mur Fuad, bkz. Ek Bilgiler.
85 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-18.
86 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-26.
87 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.60, 60-1, 2.
88 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.60-4a.
89 Siroz: Sancak. Selanik, Yunanistan. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 689.
90 Doyran: Kaza. Selanik, Yunanistan. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 228.
91 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35.
92 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35-1.

Levent Şahverdi Arşivi

93 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35.
94 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35-2.
95 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.35-3, 3a.
96 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.14-2.
97 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.14-2.
98 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.14-2.
99 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.14-2.
100 BOA, HR.SYS., D.2330, G.31-1.
101 BOA, HR.SYS., D.2330, G.31-2.
102 BOA, HR.SYS., D.2330, G.31-2.
103 BOA, HR.SYS., D.2330, G.31-2.
104 Balçık: Kaza. Varna, Bulgaristan. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 85.
105 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.68, 68-1, 2, 3.
106 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-1.
107 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-7.
108 Kaçanik: Kaza. Üsküp, Kosova. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 397.
109 Gilan: Kaza. Priştine, Kosova. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 290.
110 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-1.
111 Firezovik: Kaza. Priştine, Kosova. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 272.
112 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-2.
113 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-3.
114 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-4.
115 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-5.
116 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-6.
117 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-6.
118 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-6.
119 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-6.
120 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-6.
121 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-19.
122 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-21.
123 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-22.
124 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-23.
125 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-24.
126 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-10, 11.
127 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-12, 13.
128 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-15.
129 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-17.
130 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-14.
131 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-14.
132 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-14.
133 BOA, HR.SFR., D.4-421, G.8-20.
134 Berat: Sancak. Arnavutluk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 107. Arnavutluk'un güneyinde, Osmanlı devri mimari eserleriyle ünlü şehir.
135 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.59.

Levent Şahverdi Arşivi

EK BİLGİLER
(Sayfa 331-399)

1 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.32a.
2 Ersis: Artvin-Yusufeli'ye bağlı köy.
3 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.32
4 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.32-1.
5 "Azerbaycan vali-i umûmî Mecid-üs-saltana hazretlerinin damadı olup, Hüseyin Han tarafından ... avdetinde, tanzim olunan rapordur. Muhterem Kaymakam Hüsameddin Beyefendi'ye takdim." ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33, 33-1.
6 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-1.
7 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-1a.
8 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-2.
9 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-2a.
10 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-3.
11 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-3a.
12 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-4.
13 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-4a.
14 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-5.
15 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-5a.
16 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-6.
17 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-6a.
18 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-7.
19 ATASE, BDH Kol., Kls.1664, D.38, F.33-7a.
20 23 Şevval 336 [1 Ağustos 1918] numrolu *Haver* cerîde-i Farsiyesinden mütercemdir. *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 136, s. 24-28.
21 Max Freiherr von Oppenheim (1860-1946): Ortadoğu'da, "diplomat, arkeolog" sıfatları altında yürüttüğü istihbarat faaliyetleriyle ve hazırladığı raporlarla, Almanya'nın bölgede siyasî etkinlik kazanmasının önde gelen şahsiyeti. bkz. Kadir Kon, "Almanya'nın İslâm Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 211-252.
22 Aşere-i mübeşşere: Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiş olan on büyük sahâbî.
23 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.61, F.11.
24 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.61, F.11-1.
25 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.61, F.11-2.
26 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.61, F.11-3.
27 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.61, F.11-4.
28 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.61, F.11-5. (Uyarı: Aşağıda sunulduğu belirtilen belgeye ulaşılamamıştır.)
29 Atebât-ı âliye: Irak'ta –Necef, Kerbelâ, Kazımiyye gibi– türbeli yerler.
30 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3.
31 Şürefâ: Hz. Hüseyin vasıtasıyla, Hz. Muhammed soyundan olanlar.
32 Sâdât: Hz. Hasan vasıtasıyla, Hz. Muhammed soyundan olanlar.
33 Fırak-ı İslâmiye: İslâm dîninde Ehl-i sünnet yolundan ayrılan mezhepler.
34 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-1.
35 Kasım: Arabistan Yarımadası'nın tam merkezi kısmında bulunan bölge. Kasım uzun

Levent Şahverdi Arşivi

süre Reşîdîler ve Suûdîlerin mücadele alanı olmuş, Osmanlı hâkimiyetinin zayıfladığı dönemlerde bu aileler etkili hâle gelmiştir.

36 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-1a.
37 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-2.
38 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-3.
39 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-3a.
40 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-4.
41 ATASE, BDH Kol., Kls.1848, D.93, F.3-4a.
42 İsviçre'de münteşir "Journal de Genéve" gazetesinin 28 Haziran 1918 ve 3 Temmuz 1918 tarihli nüshasından. *İstihbarat-ı Siyasiyye-i Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul, 1334, Sayı: 127, s. 13-21.
43 Mağrib: Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır'ın batısında ve kuzeybatısında kalan Endülüs, Fas, Tunus, Cezâyir gibi memleketler.
44 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.67.
45 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.67-1.
46 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.1.
47 19. yüzyıl ortalarından itibaren, I. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan, Rusya ve İtalya'nın oluşturduğu devletler topluluğuna verilen ad.
48 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.2.
49 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.3.
50 Ahyolu: Bulgaristan'ın Karadeniz sahilinin güneyindeki Burgaz Körfezi'nde sahil kasabası.
51 Emine Burnu: Burgaz'ın kuzeyinde, Balkan Dağları'nın doğu ucu.
52 Mesta Karasu: Batı Trakya ile Makedonya arasında sınır kabul edilen nehir.
53 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.4.
54 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.5.
55 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.6.
56 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.7.
57 BOA, HSDHADB., D.4, G.37-1.8.
58 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-12.
59 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-12.
60 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-13.
61 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-13.
62 ATASE, BDH Kol., Kls.1845, D.78, F.48-14.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DİZİN

1. Kafkas Kolordu Kumandanlığı 145, 206, 218, 226, 241
13. Kolordu Kumandanlığı 112-113, 133, 267
135. Alay 69
2. Ordu Kumandanlığı 127, 272
25. Kolordu 70
26. Fırka 38
3. Ordu Kumandanlığı 200, 203
4. Kolordu Kumandanlığı 206, 212, 223, 233
4. Ordu Kumandanlığı 138, 250-251, 253-254, 256-260, 262, 266, 268-269, 271-273, 275-276, 279
6. Ordu Kumandanlığı 105, 113, 116, 126-128, 131-133, 136, 138-139, 146, 150, 158, 173, 175, 185, 187, 195, 212, 216, 226, 232, 243, 251, 258

Abbas Ağa (Pişder aşireti reisi) 267
Abbas Kulu Sultan (Oraman aşireti reisi) 132
Abbas Mirza 133-134
Abbasiler 360
Abdullah 258, 278, 280, 372
Abdullah (Çanakkaleli Mülâzım, Tımsiket) 84
Abdullah (Emir) 263, 374
Abdullah (Harbiye Nazırı) 81
Abdullah (onbaşı) 61
Abdullah Efendi (İranlı) 117, 172
Abdullah Halis (Kamacı) 24
Abdullah Han (Polis Müdürü Mirza) 160
Abdullah Raşid (Bingazi merkez iaşe memuru) 65
Abdurrahman Azzam (Dr.) 30, 35, 80
Abdurrahman Nafiz (148. Alay Kumandanı-Erkân-ı Harp Kaymakam) 29-30, 35-36, 38-41, 46-47, 49-50, 52, 74-76, 79-83, 85-86, 92-96
Abduvi aşireti 341
Abdülaziz 365
Abdülhafız (Kimyager) 68
Abdülhalim Kenan (Hicaz Kuvve-i Seferiye Su Mühendisi) 282
Abdülhamid (Sultan) 205
Abdülkadir (Kaymakam) 69-70, 74
-Bey Grubu 74
Abdülkadir Paşa 79-80, 82, 86, 92-93
Abdüllatif Efendi (Savuçbulak kadısı) 188
Abdünnebi Bey 13, 44, 46, 79, 86
Abdünnebi bil-Hayr 88, 91
Abdürrahim (zâbit) 110
Abdüsselam (Süvari Binbaşı) 71
Âbid (Seyyid) 44
Acıçay 338
Acilat 22, 88
Adana 253-254
Âdil Bey (Hacı) 385
Adriyatik 389
Afgan aşiretleri 192
Afgan Ordusu 193
Afganistan 20, 109, 111, 119-122, 124-127, 129, 136, 149, 166, 175, 192-194, 207, 280, 378
Afganlılar 122, 175, 194
Afrika 14-15, 30, 36-37, 39-40, 43, 53, 57, 61, 65-66, 71, 75-78, 109, 280
-Gruplar Kumandanlığı 13-15, 19-21, 23-26, 28-32, 34, 37-39, 41, 43, 47, 51-55, 63-65, 67, 69-70, 72-73, 82, 87
-Grupları Levazım Dairesi 21-22, 32
Kuzey Afrika 2, 95
Şimâlî Afrika Müslümanları 57
-yı Osmânî kıt'ası 24, 28
Afşar (Emir) 158
Afşarlar 340, 344
Ağa Han (Rumiyeli Mirza) 185
Ağa Petros 129
Ahılkelek 232
Ahıska 232
Ahmed Ağa (Hacı) 169
Ahmed Bağaki (Haydarabadlı) 278
Ahmed Bey 250
Ahmed Bey (Ferhan Paşazâde) 252

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmed Cemal (Ferik) 251
Ahmed Çavuş 92
Ahmed Efendi (Tüccar) 325
Ahmed el-Maris 13
Ahmed eş-Şerif es-Sünusi (Seyyid) 14, 26-27, 31, 42-46, 51-52, 57-58, 64-65, 69-71, 73-74, 79, 88, 90, 97, 279
Ahmed Fesato Efendi 26
Ahmed Han (Akay Mirza) 137
Ahmed İhsan (Afrika Gruplar Kumandanlığı Telsiz Telgraf Me'muru-Mülâzım) 19, 23-24
Ahmed İzzet Paşa 75, 234
Ahmed Meriz Bey 91
Ahmed Muntasır 89, 91-92
Ahmed Reşid Paşa 250
Ahmed Şah 177
Ahmed Şah Kaçar (Sultan) 231
Ahmed Şâzi (Şehbenderhâne Kâtibi) 321, 324
Ahrar (fırkası) 159
Ahyolu 389
Aka Billurî (Hacı Mirza) 240
Akabe 269, 277
Akay Gezâzî (Kirmanşah milletvekili) 106
Akay Müderris 128
Akay Nur 128, 154
Akay Tabâtabâî 211
Akdeniz 58, 360, 362, 364
Âkif (Mülâzım-ı evvel) 59
Akile 46
-iskelesi 26
Aladyan (Şeyh-Şarviran aşireti reisi) 132
Alaüddüvle (Şehzade) 245
Alâ-üs-saltana 130
Aleko 311
Aleksandropol (Gümrü) 179
Ali (Emir) 373-376
Ali (Gulam-Kirmanşah Osmanlı Şehbenderhanesi kavas) 128
Ali (Hazreti) 372
Ali Ağa (Muhtar) 374
Ali Asgar 128
Ali Başhampa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi Müdürü) 42, 46, 66, 68, 71, 112, 127, 183, 199-200, 243, 252, 254, 266, 275, 281
Ali Dinar (Darfur Sultanı) 17
Ali Ekber Tebrizî-i İhrâbî (Hacı Mirza) 105
Ali Fuad (Miralay) 251
Ali Han (Luristanlı) 142
Ali Haydar (Kıdemli Yüzbaşı) 67
Ali Haydar Paşa (Mekke Emiri Şerif) 271
Ali İhsan (4. Kolordu Kumandanı Mirliva) 162
Ali İhsan (6. Ordu Kumandanı Mirliva) 215-216
Ali İhsan Paşa 111
Ali Mehmed Han (Yüzbaşı) 185
Ali Muhammed Devletâbâd (Akay Mirza-İ'tidâl Fırkası Reisi) 347
Ali Necib (58. Fırka Kumandanı Miralay) 250
Ali Paşa (Mısırlı Seyyid) 278
Ali Saib (61. Fırka Serbaytarı Yüzbaşı) 67
Ali Ziya Bey (Şehbender) 237, 241
Alman(lar) 11, 35, 39-40, 42, 47, 58, 62, 72, 76-77, 83-85, 88, 93, 105-107, 109, 111, 119, 123-124, 135, 139, 148-149, 153-155, 157, 162-163, 165, 168, 176, 187, 190-191, 194, 200-201, 210, 215-216, 218, 223, 225, 240, 266, 270, 301-304, 306-309, 314-315, 335-336, 353-357, 377, 381, 391
-Bahriye Nezareti 57, 75
-denizaltısı 13, 24-25, 30, 51
-Elçiliği 4-5, 127
-Hariciye Nezareti 153, 190
-Karargâh-ı Umûmîsi 55
-Kayseri 354-355
-Transatlantik Bankası 2
-İran Komitesi 123, 135, 153, 199
Almanca 36, 39, 66, 295, 357
Almanya 4-5, 35, 54, 72, 77, 107-111, 123-124, 135-136, 153, 159, 174-175, 177, 188, 190, 197, 200-201, 216-218, 220, 222, 224, 239-240, 251, 266, 305, 307, 325, 354
-Harbiye Nezareti 46
-İkinci Sefer Heyeti 119
-Ordusu 11
Alouet el Gouna 95
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 140, 142, 159, 213, 223, 229, 234-235, 255
-Konsolosu 144-145, 229
Amerika Misyonu Yetimhanesi 215
Amerikalılar 129, 149, 151, 185, 235-237
Amerikan Koleji 185
Anadolu 86, 97, 294, 339-340, 353, 356, 386, 390-391
Ane 258-259

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 253
Arabistan 12, 109, 258, 262, 269-276, 282, 359, 364, 366, 371, 379
Arap(lar) 36, 59, 78, 82, 85, 252, 256, 259, 262, 264, 279, 355
-aşiretleri 260
-vilayetleri 12
-Yarımadası 261, 282, 360
Arapça 12, 48, 91, 204, 221, 263, 266
Ararat Dağı 337
Aras Köprüsü 129
Aras Nehri 242, 337
Aras Vadisi 241
Ardahan 163, 332
Ardanuş 332
Arnavutça 291-292, 299
Arnavutlar 290-294, 298, 320
Arnavutluk (Arnavudluk) 290-293, 295-299, 326, 389
Arpaçay 242
Artvin 332
Âsım Bey (Sefir) 136
Âsım Efendi 227
Asir Bölgesi 264-265
Askerî Temyîz Mahkemesi 16
Astara 151, 163, 169, 171
Âsurîler 213, 237, 242, 341
Asya 107, 109-110, 155, 178, 192-194, 209, 222
-Milletlerarası Birliği 110
Aşkabad 194
Avrupa 17, 25, 58, 66, 110, 136-137, 209, 295, 339, 344, 386-387, 389-390, 393
Avrupalılar 84, 194
Avusturya 14, 18, 20, 22, 24, 35, 39-40, 54, 61, 64, 66, 68-69, 77-79, 82, 107-108, 136, 174, 177, 185, 201, 291, 299, 305, 309, 326
-Askerî Delegeliği 14
-Elçiliği 30
-Hariciye Nezareti 299
-Macaristan 36, 290-291, 296-299, 325-326, 355
-Ordusu 62
-Sefareti 43
Avusturyalılar 61, 84, 291-292, 294, 296-299, 309, 315
Ayasofya Câmi'-i Şerifi 300, 392
Ayastefanos muahedesi 387
Aydın 253-254
Aygır Ahmed (köy) 396
Ayn-üd-devle 122, 134
Ayşe Hanım 267
Azerbaycan 121, 125, 129, 132, 135-136, 139-140, 149, 156-157, 159-162, 165-167, 177, 180-184, 186, 188-192, 195-198, 200-201, 206-209, 211, 221-222, 226, 228-230, 237-238, 240, 337-342, 344-345
-Ermenileri 212-213
Güney Azerbaycan 132, 136, 141, 181-182, 237, 337, 339-341, 343
-Kürdleri 340
-Merkez Komitesi 207-208
-Müfrezesi 214
-Ordusu 183
-Türkleri 135, 213, 343
Azerbaycanlılar 182-184, 189, 207-208
Aziz (Kaymakam) 266, 268-270
Aziz (Süvari Binbaşı) 251-252, 368-369
Aziz Bey (Mısırlı) 3, 278
Aziz Bey (Müdir) 325
Aziziye 22, 79, 90, 93-94

Babadağ 301, 304-305, 307, 310, 396
Babaîlik 361
Bâb-ı Meşihat (Şeyhülislâmlık) 57, 311, 315
Baden 296-297
Bağdat (Bağdad) 133, 148-149, 152, 155, 157, 167, 179, 221, 223, 227, 238, 249, 261, 334-335, 339, 347, 368
-Grubu 334
Baha Said Bey 107, 109-110
Bahçesaray 283
Bahr-i Hazer *bkz.* Hazar Denizi
Bahr-i Umman 360
Bahtiyarî aşireti 108, 160, 163, 172, 175, 212
Bâkır Han 183
Bakü 20, 124, 126, 162, 166, 170, 175, 178, 194, 196, 199-200, 220, 222, 283, 333
-İslâmları 143, 170
Balçık 319
Balkan(lar) 294, 300, 386-390, 392-393
-Harbi 289, 294, 386-388
-treni 21, 23, 36, 47, 51, 57, 173, 323
Baltık Denizi 30

Levent Şahverdi Arşivi

Bamdâd Rûşen [Aydınlık Sabah] (gazete) 154, 189
Bane 133, 186-187, 341
-Müfrezesi 145
Bank-i Şahî 140, 142, 202
Bank-i Şehinşâhî-i İran 201-203
Baratof (General) 145, 151, 157, 161, 167-169, 181, 201-202
Basra 359-360, 362, 364, 366, 368
-Körfezi 105, 360
Başkumandanlık Vekâleti 2, 4, 37, 111, 124, 150, 154, 156, 174, 179, 192, 194, 215-217, 224, 228, 254, 256, 266, 269, 271-272, 275-277, 321
-Harekât Şubesi 192, 195
-İstihbarat Şubesi 201
Batı Trakya 290, 316, 320-321, 323, 325
-Müslümanları 320, 323
-Türkleri 289
Batum 126, 138-139, 163, 200, 203, 243, 267
Bayezid 233, 339
Bayram Baba karyesi 319
bedeviler 273, 278-279, 355, 371, 373-377
Bekir Sıdkı (Trablusgarplı Mülâzım-ı sânî) 67
Bekrîler 373
Belgrad 35, 291, 296
Bellurî (Hacı Mirza Ağa) 160
Belûcistan 193, 333, 336
Benderabbas 119, 181
Benî Şehr 258
Berat 326
Beride 281
Berlin 39, 55, 79, 123-124, 135, 137, 152-153, 155, 173, 188, 200, 216, 239, 295, 387
-Askeri Ataşeliği 188
-Elçiliği 197
-Kongresi 163
-Satın Alma ve Teslim Komisyonu 66
Bern 20-21
-Elçiliği 20, 31, 43, 51
-Sefareti 39
Besarabya 300, 386
Beykoz Kasrı 65
Beyoğlu Telgraf Merkezi 69
Beyrut 185, 253, 281, 357, 360
Beyzâde aşireti 341
Bicar 205, 339
Bilâl (Mısrata Cephesi Kumandanı-Mülâzım-ı evvel) 13, 59
Bild 295
Bincevad 70
Bingazi 16, 39, 44, 48, 52, 58, 61, 65, 75-76, 84, 91-92
-Grubu 13
-Grup Kumandanlığı 69-70, 87
-Grup Kumandanlığı Levazım Heyeti 70
Bolşevikler 151, 162, 166, 168, 171, 176, 178, 201-202, 207, 212
Bosna-Hersek 291, 298-299
Boşnak 291, 297-298
Bouvet (Yüzbaşı) 94
Boyrad 93
Bozcaada 97
Brest-Litovsk Barış Antlaşması 112, 174, 198, 210, 214, 220-221, 232, 234, 241, 305, 315
Brindizi 96
Bristol Oteli 35
Budapeşte 39, 78, 295
Budokoda 40
Buhara 112, 166, 176, 193
Bukân 132
Buki kabilesi 59
Bulgar(lar) 164, 289-290, 292, 294-296, 299-309, 311-314, 316-322, 324, 381-384, 386, 388, 390-393
-Millî Dobruca Komitesi 312, 314
-Millî Meclisi 308
Bulgaristan 289, 291, 299-300, 304-308, 310, 312-321, 323-326, 385, 388-392
Burgaz Limanı 389
Bursa 97, 253
Bükreş 79, 283, 303
Büyükada 19

Cafer Sultan 158
Cagato 338
-Nehri 339
Canning (Kirmanşah Konsolosu-Miralay) 146
Carboni (General) 55
Carol (Kral) 311
Cava 378
Cebel-i Duruz 269-271, 277

Levent Şahverdi Arşivi

Cebel-i Dürûz 262
Cebel-i Garbi sancağı 79, 86, 88
Cebel-i Lübnan 82, 253, 266, 271
Cebel-i Şemmer 377
Cebel-i Yifrin 22
Celâl (Yüzbaşı Hacı Han) 185
Celil Erdebilî (Seyyid) 239
Cem'iyyet-i Hayriyye-i İslâmiye 57
Cemal (4. Ordu Kumandanı Mirliva) 254, 256-257, 259-260, 266, 270-277, 281-282
Cemal (8. Kolordu Kumandanı Mirliva) 251
Cemal (İhtiyat Diş Tabibi Mülâzım-ı evvel) 54
Cemal (Süvari Binbaşı) 266
Cemal (Yüzbaşı) 127
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı) 259, 355
Cemil (Askerî Ataşe Miralay) 188
Cengel 123
Cengelîler 123, 167, 176
Cenubî Azerbaycan Komite-i Merkeziyesi 181, 183-184
Cernavoda (Boğazköy) 300, 303, 307-308, 396
Cevad Bey (Stockholm Elçisi) 145
Cevad Paşa (Harbiye Nazırı) 93
Cevs 22
Ceyhan 391
Cezayir 1-2, 16-17, 32, 56, 280
Cezayirliler 1
Cezîret-ül-Arab 264, 360, 373
Cidabiye 27, 60
Cihan Harbi 104, 194, 198, 209, 219
Cufra 59
Culfa 129, 233, 338, 342
-Rumiye demiryolu 135
-Tebriz demiryolu 198

Çanakkale 67, 97
Çatallar karyesi 319
Çetine 296
Çırağan Sarayı 65, 97
Çin 109
Çingâne 301
Çölemerik 342

Dağıstan 124
Dâhiliye Nezareti 50, 133, 154, 251, 271, 281, 368
Dalma 129
Dalou (Albay) 95
Danneman (Doktor) 234-235
Darfur 17
Dâr-ül-hilâfe *bkz.* İstanbul
David (Prens) 292
Debukri aşireti 132, 341
Dehibat 94
Deliorman 312, 385, 392
Demokrat Fırkası 119-120, 153, 157, 159-162, 165, 180-181, 196, 199, 212, 230, 238-240, 335
Depo Telgraf Taburu 67
Derbend 144, 162
Derfeş Gâveyan (gazete) 334
Dersaadet *bkz.* İstanbul
Derviş (Yüzbaşı) 296
Deutsche Bank 2
Devletabâd (Akay Mirza) 154, 347
Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye *bkz.* Osmanlı Devleti
Dicle 105, 391
Die Welt 295
Dilman 144-145, 212-214, 233, 338, 341-342
Diyarbakır 253
Dobruca 300-315, 319, 385-386, 388-389, 392, 394, 396
-Müslümanları 302, 310-313
Dolapçılar köyü 324
Doyran 317
Drama 289, 316-319, 323, 325, 381-383
Dürziler 262, 281

Ebülhasan (Serkûh reisi-Şeyh) 119
Eb-ül-Hasan Tahrânî 197
Eçmiyazin 241-242
Edhem (İşkodralı) 298-299
Edib-üs-saltana 154
Edirne 309, 314, 325, 389, 392
Edward (İsveçli Yarbay) 111
Eher 338
-Suyu 338
Ekber (Mirza-Prens) 105, 130
Ekrem (Süvari Yüzbaşı) 93
Elbasan 297
El-Cezire 252
El-kıble (gazete) 267
el-Mücahidîn fırkası 159

Levent Şahverdi Arşivi

Emeviyeler 360
Emin (Azerbaycanlı Hacı) 128
Emine Burnu 389
Emniyet-i Umûmiyye Müdiriyeti 196
Emrullah Han 122
Emsâl 277
Endülüs 2
Enver Paşa (Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili) 2-5, 11, 20, 24, 30, 35, 39, 41-44, 49-50, 52, 55, 57, 73-75, 83, 103-104, 107, 109, 116, 126-127, 132, 138, 145, 175, 185, 187, 203, 206-208, 217, 219, 228, 231, 234, 249, 251-252, 254, 256-257, 259-262, 266-267, 272, 274-277, 280-282, 289, 355
Enzeli 129, 149-150, 168-169, 178, 207, 238
-Tahran yolu 140
Erbil 128, 143
Erbiler 394
Erdebil 144, 160, 338-339
Eriha Nehri 259
Erivan 242
Ermeniler 125, 129, 132-133, 135, 142-146, 149-152, 156-157, 159, 161-162, 166, 168, 170-171, 173, 177, 179-180, 183, 206-208, 212-213, 217, 221, 227-230, 235-239, 241-242, 301, 313, 339-344
Ermenistan 12, 133, 135, 201, 222-223, 234
Ersis 332
Erzurum 331, 333, 337
Esterabâdî 154
Eşref (Kuşçubaşızâde) 263
Eşref Bey (Miralay) 375

Fahreddin (Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanı Ferik) 250, 256-257
Fahri (Sirt Cephesi Kumandanı-Mülâzım-ı evvel) 13
Falkenhayn, C. Von [Falkenhein] (Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı General) 111, 251, 256
Fars aşireti 120
Farsça 116-117, 135, 137, 164, 197, 204, 209, 239
Fas 1-4, 46, 51, 269-270
-Erkân-ı Harbiyesi 1
Faslılar 2, 378
Faysal 269-271, 277-282, 284, 372
Faysal (Emir) 374
Fehim Bey 122
Felat Bey (Yemenli) 263-265
Felipof (Rus kumandan) 161
Ferdinand I. (Bulgaristan Kralı) 326, 392
Fethi Bey 88
Fevzi (Nalut Cephesi Kumandanı-Mülâzım-ı evvel) 13, 27, 79
Fevzi Bey (Ataşemiliter) 207
Fevzi Bey (Kaymakam) 334
Feyzi (Viyana Askerî Ataşesi-Miralay) 36
Feyzullah Bey (Serdar aşireti reisi) 132
Fırat 105, 258, 391
Fırka-i Milliye *bkz.* Demokrat Parti
Filibe Şehbenderliği 316-317
Filistin 223, 255, 258, 281, 353
Firezovik 320
Fizan 17, 26, 44, 50, 283
-cephesi 22
-Grubu 13, 34
Floser (Amerika Misyonu Yetimhanesi'nde me'mûr) 215
Fransa 1-2, 5, 33, 78, 95, 229, 276
Fransızca 25
Fransız(lar) 1-2, 5, 13, 16-18, 20-21, 23, 26-28, 31, 33-35, 37-39, 43, 51, 55-56, 59, 64, 71-72, 79-80, 82, 86, 88-89, 94-97, 140, 142, 145, 149, 151, 159, 163, 173, 180, 214, 229, 255, 278, 356-357, 379, 381
-Havass Haber Ajansı 155
-Komiserliği 6
Fuad Bey 316
Fuad el-Kâtib 373

Gadames 26-28, 34, 50
Gaffar (Kahveci) 325
Gagauz 301
Galib (Tarhune Mıntıkası Kumandanı-Mülâzım-ı evvel) 13
Gani Bey (Reis) 325
Garland 279
Garp Grubu cephesi 34, 38
Garyan 14, 22, 55-56, 58, 73, 79, 82, 84, 86, 94
Gat 50
Gâve (gazete) 135

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Ali Paşa Vakfı 310
Gedar çayı 338
Gence 162
Gentilucci (Albay-Miralay) 83-84
Geylan 123, 168, 176-177, 179, 337
-İttihad-ı İslâm Cemiyeti 104
Gilan 320
Göztepe 255
Gubalişte 382
Gülmanhana 229
Gümrü 232
Gümülcine 317, 319, 321-322, 324
Gürcistan 222
Gürcüler 202, 221

Habeşli 12, 33
Habib (Piyade Mülâzım-ı sânî) 36-38, 46-47, 51, 61-62
Habibullah Han (Seyyid) 172
Hacı Şükrü Efendi 300
Hâil 250, 257, 261, 282
Hakkı (onbaşı) 61
Halep 106, 127-128, 137-138, 154-155, 184, 190, 243, 253, 281-282
-İaşe-i Umûmiyyesi 154
-Menzil Müfettişliği 138
-Merkez Kumandanlığı 139
Halil (6. Ordu Kumandanı-Mirliva) 20, 111-112, 124-126, 135, 147, 172, 174, 195, 252
Halil (Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik) 217, 220, 224, 226, 236, 241
Halil Bey (Hariciye Nazırı) 103
Halil İbrahim (tütün satınalma memuru) 324
Halit bin Asker 14
Hama 253
Hanbelî 360
Hanekin 105, 113, 151-152, 157, 188, 334
Harbiye Nezareti 2-4, 6, 14, 20-22, 31, 35-36, 39, 43, 46, 53-54, 56, 63, 69, 75, 79, 81, 88, 90, 103-105, 115-116, 123, 127, 130-131, 138-139, 164-165, 175, 185, 200, 208, 211, 216, 219, 221, 224, 244, 250, 252-253, 256, 262-263, 265-266, 271-272, 277, 296, 308, 333
-Muâmelât-ı Zâtiyye Müdiriyyeti Umûr-ı Ecnebiyye Şubesi 117
-Özlük İşleri Müdürlüğü 116, 118
-Personel Başkanlığı 54
-Şark Askerî Umûru Şube-i Mahsusası 116-117, 134
-Şifre Mümeyyizliği 131
-Tedkîk-i Masârif-i Harbiye Şubesi Müdiriyeti 134
Haremeyn-i Şerifeyn 360-362, 364
Hariciye Nezareti 2-5, 96, 121-122, 127, 130-131, 156, 171, 174-175, 187-188, 191-192, 199, 224, 227-228, 234, 236-237, 241, 289, 291, 299, 318, 323, 348
Harirî (Ulema Ağası) 159
Harme köyü 269
Hasan (Hums Cephesi Kumandanı-Yüzbaşı Seyyid) 13
Hasan (İranlı Yüzbaşı) 117
Hasan (Piyade Binbaşı-Seyyid) 59
Hasan (Piyade Yüzbaşı) 118
Hasan Basri (Serçavuş) 70
Hasan Fehmi (Piyade Kıdemli Yüzbaşı) 67, 69
Hasan Fikri (Yüzbaşı) 136
Hasan İskender (Erkân-ı Harp Yüzbaşı) 70
Hasan Sırrı (Mülâzım-ı evvel) 38
Hasan Tahsin (Piyade Kıdemli Yüzbaşı) 69
Hasan Takîzâde (Seyyid) 197
Haver (gazete) 209, 347
Hayati (Seyyid) 16
Haydar (Berat Mutasarrıfı) 326
Haydar (Samsunlu Şevki oğlu) 177
Haydarabâd 144, 229
Haydarpaşa 97, 127, 255
Haymana 391
Hayreddin (İhtiyat Mülâzım) 79
Hayreddin Bey (Yüzbaşı) 122
Hayri (Tabip Yüzbaşı) 20, 26, 32
Hayri (Doktor-Kolağası) 59
Hazar Denizi 140, 162, 168, 171, 177, 179, 332-333
Hecavat 59
Hediye 364, 368
Hemedan 105, 119, 122, 128-129, 142, 146, 150-151, 157-159, 169, 173, 180-181, 195, 205, 207, 227-228, 238, 334, 344
Herki aşireti 341
Hıristiyanlar 151, 207, 235, 292, 297, 311
Hırman 22
Hırsova 301, 303-304, 308, 319, 396

Levent Şahverdi Arşivi

Hırvatistan Krallığı 291
Hırvatlar 291
Hicaz 58, 249-252, 256-259, 267-268, 272, 278, 280, 282-283, 364, 368, 371-375, 377-378
Hidâyet 197
Hil 377
Hilâl (Seyyid) 16
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 20, 298
Hindistan 109, 119, 121-122, 155, 192-194, 219, 222-223, 348, 360, 364, 378
Hokand 176
Horasan 119, 129, 141, 155, 168, 171, 177
Hoy 144, 155, 192, 212, 217, 229, 233, 237, 240, 245, 338, 343
Hudeyde 264
Hums 12, 17, 22, 45, 50, 53, 59-60
-cephesi 13, 22, 56, 58, 80
-Grubu 37
-Grubu cephesi 12, 37
-limanı 37
-Livası 56
-Sancağı 34, 79
Humus 253
Hülâgü Han 339
Hüsameddin (Süvari Kaymakam) 36, 40, 68, 158, 224, 233, 244
Hüseyin (Âsi Şerif) 204, 249, 258, 263-265, 267, 269-272, 277-279, 281, 284
Hüseyin (Kirmanşah Osmanlı Şehbenderhanesi kavası) 128
Hüseyin (Mirza) 227
Hüseyin (Muğlalı) 93
Hüseyin (Mülâzım-ı sânî) 106
Hüseyin (Rabiğ şeyhi) 279
Hüseyin (Şerif) 71
Hüseyin Bey (Derici) 325
Hüseyin bin Ali 372
Hüseyin Gerzâti (Seyyid) 197
Hüseyin Han (Emir) 116
Hüseyin Han (Türk Pıçakçı aşireti reisi) 119-121, 127-128
Hüseyin Hilmi Paşa (Viyana Büyükelçisi) 35, 39
Hüsnü Bey (Piriştine mebusu) 293, 296

Iğdır 232
Irak 109, 134, 199, 201-202, 219-220, 223, 249, 251, 359-360, 368
Ischia Adası 96
Isfahan 157, 159, 180, 333-334

İbn-ür-Reşid (Emir) 249-252, 255-261, 263-265, 272-277, 281-282, 362-363, 365-366, 377
İbn-üs-Sabah 365
İbn-üs-Suud 249, 252, 257, 259, 261, 264-265, 269, 276, 281, 362-366
İbrahim (Şeyh Hacı) 186
İbrahim Hakkı Paşa (Berlin Büyükelçisi) 155-156
İbrahim Muhiddin Efendi (Operatör Binbaşı) 37
İbrahim Ziya Bey (Maslahatgüzar) 2-5
İbrail 79
İdris (Seyyid) 26-27, 38, 43-46, 52, 55, 70, 73-75, 90, 97
İhsan (telsiz zâbiti Mülâzım) 19, 93
İhtiyat Küçük Zâbit Mektebi 19, 53
İkdam 293, 333
İlhan (Hacı-Debukri aşireti reisi) 132
İmalât-ı Harbiye Mektebi 67
İnayetullah Han 231
İngiliz(ler) 3, 16-17, 19, 26-27, 33, 43, 51, 58, 71, 75, 82-83, 86, 97, 105-106, 112-115, 119-120, 122-123, 125-126, 129, 132-136, 140-143, 145-152, 156-163, 166-181, 185-187, 190-196, 198-199, 201-207, 210-212, 214, 217-221, 224-231, 233, 238, 240-241, 244, 249, 255, 257-259, 261, 264-265, 269-272, 276-281, 333-334, 344, 347-350, 356-357, 360, 363-364, 371, 374, 381-382
-Bankası 179, 217, 230
-Devleti 139
-Elçiliği 123, 130
-Konsolosu 113, 133, 152, 169, 249, 382
-Ordusu 140-142, 147, 172
-Sefareti 166
İngiltere 113, 123, 126, 130, 133-134, 139-142, 146-149, 151, 155, 157, 160, 167, 171, 179-181, 185, 192, 201-203, 211-212, 217-220, 222-223, 229, 249, 276, 279,
İpek 291-292, 296, 298
İran 20, 103-128, 130-136, 138-158, 160, 162-168, 170-176, 178-183, 185-187,

Levent Şahverdi Arşivi

189-192, 195, 197-225, 227-235, 237-241, 243, 245, 331, 333-339, 347-349, 360
-aşiretleri 114, 123, 186-187
-Azerbaycanı 125, 206, 208
-Büyükelçiliği 103, 117, 121, 153, 164
-Demokrat Fırkası 153, 230, 239, 335
-Elçiliği 104, 138, 165, 171, 191, 228
Güney İran 105, 119, 129-130, 134, 139-141, 148, 212
-Hariciye Nezareti 127, 146, 148, 155, 191, 241
-İ'tidal Fırkası 347
-Kazak Ordusu 149, 168
Kuzey İran 140, 142, 172, 195, 212, 221, 333
-Körfezi 223
-Millet Meclisi 183
-Muâhede-i Milliye Fırkası 123
-Ordusu 106, 110, 116, 130, 217, 232
İranlılar 108-109, 112-113, 115-118, 121, 123-124, 127-128, 133, 136-138, 143-144, 148, 152-154, 164, 184-185, 188-189, 191, 197-199, 202-203, 205-206, 208-210, 213, 219, 221, 225, 237, 242-243, 334, 336, 349-350
İsa (Mirza) 113
İsa Bolatin 296
İshak Paşa (Garp Cephesi Kumandanı-Fahrî Mirliva) 13, 56, 69, 75, 94
İskeçe 325, 382
İsmail Berkok (Binbaşı) 159-162
İsmail Bey (Avukat) 325
İsmail Bey (Gaspirinski) 283
İsmail Bubu 196
İsmail Canbulat (Dâhiliye Nazırı) 280
İsmail Hakkı (Yüzbaşı) 14, 124
İsmail Nuri (Demokrat reisi Mirza) 159, 181, 238-241
İsmet (Mülâzım) 3
İspanya 1-2, 5-6, 76, 180, 217, 223-224
-Elçiliği 120
İspanyol nezlesi 80
İstanbul 2-5, 14-16, 19, 21-23, 25-26, 29-32, 35-37, 40-47, 50-52, 54-58, 63-67, 69-73, 75-76, 78-81, 86-87, 89-91, 93, 96-97, 103-106, 108-109, 120-121, 123, 126-127, 131, 133, 135 137, 150, 153-156, 164, 171-173, 175, 180, 184-185, 188-191, 198-200, 208-210, 215-216, 219, 227-228, 236, 239, 241-243, 250-251, 258, 261, 263, 271, 275-276, 278-279, 283-284, 292, 296, 309, 311-312, 331-332, 336, 347, 353-354, 356, 372, 382, 391-392
İsveç 120
-Elçiliği 236
İsviçre 20, 31, 43, 51, 258
İtalya 12, 44, 46, 85, 89, 91-92, 94, 115, 258
-Hariciye Nezareti 96
-Trablusgarp Askerî Politika Dairesi 81
İtalyanlar 11-14, 16-23, 26-27, 31, 33-35, 37-38, 43-44, 46, 48, 51-56, 58, 60, 64-65, 71, 73, 75, 77-78, 80-86, 88-95, 301
İtalyanca 91
İtilâf Devletleri 75, 81, 84, 93, 142, 144, 159, 192, 211, 219-220, 223, 232, 282, 374
İttihad ve Terakkî Cemiyeti 176, 184, 373, 374
İttihad-ı İslâm Cemiyeti 104, 150, 167, 168-171, 196, 218
İzmir 97, 391
İzmit ve Havalisi Fevk'alâde Kumandanlığı 6
İzzet Paşa (Harbiye Nazırı) 87

Japonya 107, 109
Journal de Genève 220

Kaçanik 320
Kafkas İslâm Ordusu 20, 29-30, 126
Kafkasya 29, 48, 122-127, 129, 143, 150, 159, 161, 164, 166, 170-171, 173, 178, 185, 196, 199-200, 202, 206, 219-220, 222-223, 234, 280, 283, 315, 333, 339, 343, 345
Kafkas 20, 109, 138-139, 167, 170-171, 173, 175, 207, 234, 238, 283
-Ermenileri 149, 161, 343
-Grubu 67
-Müslümanları 333
Şarkî Kafkas 20
Şimal Kafkas Müslümanları 162
-Türkleri 196
Kafkasyalılar 140, 171
Kal'at-ül-ezrak 270

Levent Şahverdi Arşivi

Kalkandelen Arnavudları 283
Kamarlı 241
Kâmil (Bükreş Osmanlı Şehbenderi) 283
Kâmil (Eczacı Yüzbaşı) 47
Kâmil (Yüzbaşı Hacı) 14-16, 19-20, 23-25, 31, 35-36, 38
Kâmil Paşa (Şeyh Şamlızâde) 254
Kanal Seferi 51
Kançik (Kont) 108
Karaağaç 317, 323
-Şehbenderliği 318
Karabağ 238
-Türkleri 164
Karadağ 291, 297, 389, 393
-aşiretleri 340
Karadeniz 232, 391
-Müstahkem Mevkii 54
Karakışlak 132
Karaoğlan 324
Karapapak aşiretleri 142, 340, 377
Karargâh-ı Umûmî Menzil Müfettiş-i Umûmiliği 79
Kardoff (Isfahan Alman Konsolosu Mösyö) 334
Karl I. (Avusturya-Macaristan İmparatoru) 36
Kars 163, 233, 240-241, 332
Kasım Han (Akay Mirza) 133, 137
Kasım Mutasarrıflığı 362-365, 368
Kasid 368
Kasîm 281
Kasr-ı Şirin 115, 129, 146, 151, 152, 158
Kastamonu 253-254
Kâşan 333
Kaşgar 177
Kaşkâî aşireti 334
Kaşkaîler 175
Kaşkar 163
Kavala 316, 325, 381, 383
-Konsoloshânesi 381
-Türkleri 289
Kazaklar 160-162
Rus Kazakları 168, 196
Kâzım (Karabekir) (1. Kafkas Kolordusu Kumandanı Mirliva) 206, 218, 224-226, 232, 241-242
Kazvin 107, 129, 149, 151, 155, 157, 159, 161, 166-169, 179-181, 194-195, 207, 226, 228, 238
-Çarşısı 151
Keldanîler 145, 212, 229, 339, 341-342, 344
Keldanistan 214
Kemal Ziya Bey (Göz hekimi) 106
Kerend 129
Kerkük 111, 128, 132, 160, 187-188, 215, 335
Kerkük Lojistik Destek Bölge Müfettişliği 132
Kettani (Seyyid) 269
Kıbrıs 254-255
Kırım 1, 286, 308, 312, 393
Kırımlılar 57
Kızılözen Irmağı 177
Kifri 105
Kiril (Prens) 292, 299
Kirmanşah 105-106, 113-114, 119, 123, 128-130, 133, 136, 146, 149, 151-152, 155, 157-159, 173, 180, 185-186, 188, 190, 195, 227, 238, 334-335, 347
-Dağları 120
Kirmanşahlılar 211
Kobalişte 382
Konya 253, 391
Korfu 96
Korint Kanalı 96
Korliyof (General) 157
Kosova 290, 298
Koşukavak 324
Kotur 163-164
Kozlu karyesi 324
Köstence 79, 300-309, 311-315, 319, 322, 395, 397
Köysancak 267
Krasnovodsk 194
Kressenstein (General) 225
Kudüs 12
Kuleli İdâdi-i Askerî Müdiriyyeri 53
Kum 105, 333
Kumata 22
Kunz (Bahriye Miralayı) 57, 62, 64
Kuveyt 249, 368
Küçük Han (Mirza) 123, 150-151, 161, 166-170, 175-181, 195-196, 207, 223, 227-228, 240
Küçük Zâbit Mektebi 19, 53, 116-117, 162, 168, 184, 256
Kühlmann, Richard von 190
Kürdistan 133, 337-338

Levent Şahverdi Arşivi

Kürdler (Kürtler) 133, 215, 339-341

Lahey 291
Lâhicân 169
Lâhûti Han (Binbaşı) 188
Lehistan 393
Lenkeran 171
Levazımât-ı Umûmiye Dairesi 53
Liberal Parti 315
Libya 95
Ludendorff, Erich (General) 11
Lût Denizi 259

M. A. Serveş 189
Maan 364
Maçin 308, 396
Madrid 2-3
-Elçiliği 4
-Elçiliği Maslahatgüzarlığı 2, 5
Mafi obası 107
Mağrib 378
Mahda Nedraparesta (Hindli Prens) 173
Mâh-ı deşt 158
-Ovası 114
Mahmud Ağa (Pişder aşireti reisi) 267
Mahmud Bey (Osmanlı Devleti Sine Şehbenderi) 105, 122, 131, 186-187
Mahmud Han (İran'ın İstanbul Elçisi) 155-156
Mahmud Hân-ı Sânî 303
Mahmud Hulûsi (Mülâzım-ı evvel) 244
Mahmud Kapısı 395
Mahmud Selahaddin 61
Mahmud Ziyabânî (Şeyh) 160
Mahmudcide 214
Mahmudiye 396
Makedonya 290, 294-295, 299, 320, 324, 385-390, 392
Maks (Prens) 291
Makû 153, 163-164
Makü 217, 233, 339
-Kürdleri 341
Malinof (Başbakan) 325
Maliye Nezareti 67, 308
Mamaş aşireti 341
Mamûretülaziz 253
-Seyyar Jandarma Alayı 331
Mankalya 308, 394
Mannesmann 40
Mar Şemun Binyamin (Nasturîlerin Başruhanisi) 129, 144, 146, 214, 229
Marakeş 2
Maraş 340
Marmara 97, 390-392
Masule 227
Mazenderan 167, 169, 177, 207
Mecid Efendi 97
Mecid Han 132
Mecidiye 302, 307-308, 311, 396
Mecid-üs-saltana 135-136, 188, 214-215, 218, 225-227, 239
Meclis-i Âyân 88, 103
Meclis-i Mebusân 79-80, 86, 103
Medâyin-i Sâlih 250, 257, 261, 273, 275, 282
Medenin 95
Medine 250, 253-254, 260, 269-270, 283-284, 366, 368, 371, 376-379
Medineliler 253-254
Mehmed (Çavuş-Bolulu) 93
Mehmed (Pola Sevk Memuru Yazıcısı Başçavuş) 78-79
Mehmed (Yüzbaşı) 21, 93
Mehmed Ali Paşa 242
Mehmed Dursun (Mülâzım-ı evvel) 39, 57, 61-69, 72, 76-78
Mehmed Ferhad (Trablusgarb mebusu) 92
Mehmed Han-ı Hamis (Sultan) 231
Mehmed Kemal (Osmanlı Askerî Murahaslığı Hey'etine Me'mur Müfettiş) 300, 305, 308-309, 313
Mehmed Naci (Tabip Binbaşı) 61
Mehmed Nuri (Trablusgarplı Yüzbaşı) 54
Mehmed Reşad V. (Sultan) 219
Mehmed Rıfat (Erkân-ı Harbiye Reisi-Yüzbaşı) 13
Mehmed Sadık (Mülâzım-ı evvel) 67
Mehmed Talat Paşa (Sadrazam-Dâhiliye Nazırı) 154, 175
Mehmed Vahideddin (Sultan) 65, 193, 219, 279-281
Mehmed Vehib (Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik) 179-180
Mekke-i Mükerreme 3, 12, 252, 258, 264, 267, 270-271, 278-281, 284, 377
Mekri aşireti 341
Meksika 1
Mekteb-i Harbiye 283

Levent Şahverdi Arşivi

Mencil köyü 168, 178, 196
-Köprüsü 169
Mendeli 105
Menzil Müfettiş-i Umûmiliği 79, 127-128, 203
Meraga 143, 212, 218, 338-341
Meragna 59
Mergava 151
Meriç 319, 392
Meriz Bey (Tarhune Ka'im-makamı) 53, 79-80, 88, 91
Merned 339
Merv 194
Merzuk 17
Meslata 22, 56, 58-59, 80-82, 86-87
Mesta Karasu 389
Mesud 128
Meşhed 194
Mevlay Hafız 2, 5
Mezar 194
Mısır 16-17, 58, 66, 71, 278, 280, 364, 378
-Ordusu 19
Yukarı Mısır 17
Mısırlılar 279
Mısrata 12-13, 19, 21-22, 24, 26, 29, 33, 40-41, 44-45, 47, 50-51, 53-54, 56, 58-60, 70, 72-74, 76, 79-83, 86-87, 90
Midhat (Yüzbaşı) 124
Midilli 97
Millî Ajans 103-104
Millî Dobruca İslâm Komitesi 313
Mirad (Topçu Mülâzım-ı sânî) 67, 69
Misbah (Tunuslu) 39
Miskur aşireti 341
Mişav Dağı 338
Mitroviçe 290-291, 293, 296-300
Miyanduab 143, 186, 206, 214, 237, 338, 340,
Miyane 181, 229, 338
Moğollar 339
Mondros Mütarekesi 5, 75, 80-81, 93
Morova 389
Muaazzam Abbas (Kelhor reisi-Emir) 114
Muâmelât-ı Zâtiye Müdiriyyeti 42, 66, 208
Muhammed (Seyyid) 71
Muhammed Âbid (Seyyid) 97
Muhammed Ali 197
Muhammed Ali (Hacı) 196
Muhammed Ali (Şah) 157, 159, 182
Muhammed Ali Bâdâmci (Hacı) 241
Muhammed Ali Han (Sakız aşireti reisi) 132
Muhammed Ali Sertib 197
Muhammed Hasan Mirza (Veliaht) 238
Muhammed Hıyabânî (Hacı Şeyh) 196, 241
Muhammed İdris (Seyyid) 97
Muhammed Rıza (Seyyid) 97
Muhammed Rıza Savat (Seyyid) 197, 200
Muhammed Rüşdü (Yüzbaşı Mısırlı) 1-2
Muhammed Salih (Yüzbaşı) 27
Muhammed Salim (Mısırlı) 278-279
Muhammere 105
-Hudud Kumandanlığı 143
Muhiddin (Tabip Binbaşı) 93
Muhiddin Paşa 264
Muhsin (Urfelle Mıntıkası Kumandanı-Binbaşı) 13
Muhtar (Binbaşı) 138, 162
Muhtar Kibar (Garyanlı) 79, 82
Muhteşem-üs-saltana (Azerbaycan-Tebriz Valisi) 217-218, 245,
Muhyiddin Hayri (Tabip Operatör Binbaşı) 43, 64
Musevî 301
Mustafa (tüccar) 33
Mustafa Paşa 393
Mustafa Kemal Paşa 35
Mustafa Nuri Bey (Afrika Gruplar Kumandanı Fahrî Ferik) 30
Musul 112, 124, 127, 133, 136, 138-139, 170, 176, 185, 194, 206, 215-217, 239, 252-253, 259, 342,
Muvaffak-ül-Fakîr 250
Muzaffer (Emir) 231
Muzil 276
Mübarek (Cezayirli Yüzbaşı) 95
Mücahidîn Fırkası 159-160
Müderris (Seyyid) 139, 176
Müfehhem (Emir) 172
Münih 295
Münir Bey (Doktor) 122
Müslüman 1-2, 17, 95, 104-106, 118, 124-125, 129, 151-152, 164, 166, 170, 205, 214, 220-221, 231, 235, 237-238, 268, 276, 279-280, 290, 294-296, 298-299, 301-314, 316-317, 319-326, 333, 348, 351, 361, 388, 390-391
Hintli Müslüman 133
Şirvan Müslümanları 171

Levent Şahverdi Arşivi

Müstevveh-ül-Memâlik 139, 141, 148, 150, 163, 172
Müşâvirül-mülk (Hariciye Nazırı) 211
Müterakkî (fırkası) 159

Na'ra Burnu 97
Naci (Yüzbaşı) 67
Nahcıvan 232-233, 241
Nahid Bey (Kançılar) 323
Naidenof (Bulgar Harbiye Nazırı) 392
Naim Cevad (Erkân-ı Harp Binbaşı) 111
Nalut 14, 22, 26-28, 34, 58, 73, 94
-cephesi 13, 27
-Grubu cephesi 38
Napoli 72, 96
Nargin Adası 332
Nâsır-ül-İslâm Geylâni 197
Nasir-üd-devle (Adliye nazırı) 211
Nasrullah Han 122
Nasturî(ler) 125, 129, 133, 143, 145, 151, 156-157, 159, 161, 206, 214, 221, 228-230, 234-238, 242
-Hıristiyanları 145
Navar (vapur) 5
Necef 366, 368
Necid 249, 264, 269, 275, 281, 359-368, 377
Necmeddin (Mevlânazâde-Şeyh) 132
nehr-ül-Şeria *bkz.* Şeria Nehri
Neşet (Afrika Gruplar Erkân-ı Harbiye Reisi-Erkân-ı Harp Yüzbaşı) 13, 26-29, 32, 34, 38, 42, 47
Nevâhi-i erba'a 86
Nevbahar (gazete) 153
Nizam (Emir) 189
Nizam-üs-saltana (Hey'et-i Milliye ve Hükûmet-i Muvakkate Reisi ve Kuvâ-yı Milliye Kumandanı) 103-108, 110, 117, 123, 127-128, 131-132, 137-139, 155, 163-166, 188-191, 207, 219, 231-232, 242-243, 334, 336
Noel (Şiraz konsolosu Yüzbaşı) 169
Nur Muhammed (Dağıstanlı) 185
Nuri (Afrika Gruplar Kumandanı Fahrî Ferik) 11, 13, 16-17, 19-20, 25, 29-30, 41, 152, 157, 159-160
Nuri (Erkân-ı Harp Binbaşı Bağdarlı) 277
Nuri Bey 124, 376
Nuri Paşa 48, 88
Nüzhet Bey (Tahran Maslahatgüzarı-Başkatip) 121-122, 127, 136, 149, 174, 179-180, 212

Odesa 79, 157, 159, 378
Ohri 292, 296-297, 299-300
Openhaym (Baron) 354-355
Orhaniye 318
Orta Asya 111
Ortaköy 393, 397
Ortodokslar 164
Osman Fuad (Süvari Yüzbaşı-Şehzade) 29-30, 35-43, 47-56, 58, 61, 64-66, 72-76, 79-87, 93-96
Osmanlı 5, 20-21, 31, 33, 35, 37-40, 45, 47, 49, 51, 55, 58-64, 67, 69-71, 75, 78-79, 81, 83, 85, 87-90, 94, 97, 109, 111, 116-117, 120, 124, 127-128, 135-140, 143, 146, 148-149, 151, 155-158, 160, 164-165, 171-175, 181, 184-187, 190-192, 194, 197, 199-202, 205, 207-215, 217, 221, 227-232, 238-239, 242, 250, 252, 257-257, 260, 263-265, 271, 274, 295-296, 307, 309, 332, 334-336, 341, 343, 347-350, 355, 360, 365, 377
-Bankası 43, 51, 145, 154
-Devleti 11, 29, 34, 42, 44, 61, 80, 82, 85, 92, 97, 103-105, 110, 112-114, 118, 120-122, 124, 133, 135-137, 140, 144-145, 148-149, 152-153, 155-159, 169-172, 174, 176-178, 181, 184, 186, 188-192, 196-200, 202-205, 208-209, 216, 218-224, 229-232, 234-235, 237-240, 249, 259, 262, 265-266, 270, 272-273, 277-279, 282, 289-295, 298, 301, 308-312, 314, 317-319, 321, 325-326, 342, 347, 349-350, 386
-Ordusu 3, 14, 59, 115, 117, 119-120, 127, 129, 147, 155, 170, 172, 184, 188, 198, 208, 219-220, 241, 265-266, 292, 296-297, 303, 309, 316, 320, 373, 375-376, 382-383
-Rus Harbi (1877-78) 300
Oşnu 341

Ömer (Hazreti) 360
Ömer Faruk (Prens) 97

Levent Şahverdi Arşivi

Ömer Fevzi (Tahran Ataşemiliteri-Kaymakam) 104-106, 111, 116, 123, 128, 130-132, 134-139, 153, 163-165, 185, 188-191, 200, 202-203, 210-211, 219, 221, 223, 231, 242-244, 281, 335,

Palandöken 331
Pamir 177
Pandazi, Hırisostomos Efendi 317
Paris 211, 255
Paşa Han 128, 131-132
Patras 96
Paytak 115, 152
Perspa 296
Pertev Paşa (Avusturya Askerî Temsilcisi) 14, 22, 36, 39, 296-297
Peşte Nekahathanesi 78
Petro (Rus Çarı) 209
Petrograd 201
Petros (Nasturî çete reisi) 151
Petrosk 162
Pîr Veli köyü 303
Pire 96
Piriştine 290-292
Pirlepe 297
Pişder aşireti 267
Plevne 323
Pola 14-16, 19, 23-26, 31-32, 36-40, 42-43, 47, 52, 55-57, 61-64, 66, 68-70, 72, 75-79, 87
-Bahriye Gazinosu 15, 57
-Liman Mevki Kumandanlığı 14
-Sevk Memurluğu 14, 19, 24, 35-37, 47, 55, 61-62, 66-67, 69
Pomaklar 316
Port Said 255
Porto Muguet (gemi) 96
Pravişte 316, 382
Prusya 1
-Harbiye Nezareti 188

Rabiğ 204, 278-279
Radoslavof, Vasil (Bulgaristan Başbakanı) 315-316
Ramazan Bey (Hums Mutasarrıfı) 53, 79-80, 82-83, 86, 88
Ramazan Bey (Mısrata Mutasarrıfı) 59-60
Ramazan Bey (Mücahit kumandanlarından) 13, 42, 44
Ramazan bin Gelvi 14
Ramazan Sabit Efendi 69
Ramazan-üş-Şetvan 87-88, 91
Ravika 382
Rayak 256
Razgrad 318
Recai (Kıdemli Serçavuş) 255
Receb Paşa (Trablusgarb Valisi) 40
Refi' Şehidzâde 182, 188
Refik Bey (Tebriz Başşehbenderi) 227-228
Resne 297, 300
Reşid Paşa 250, 252, 255-262, 272-277, 282
Reşid Safvet 163-164
"Kafkas Etekleri-Türk Ticaret Yolları" 163
Reşidîler 249, 272, 282
Reşid-üs-saltana (Göran aşireti reisi) 113
Reşt 105, 122-123, 129, 133, 140, 142, 150-151, 167, 169-171, 175-176, 178-179, 181, 195-196, 226, 228, 238, 240, 333,
-Konsoloshanesi 168
-Reşt Ovası 177
Revandiz 138, 144, 146, 158
-Grubu 142, 144
Rıfat (Köysancak Müfreze Kumandanı Kaymakam) 267
Rıfat Osman Bey (Binbaşı) 325
Rıza (Seyyid) 16
Rıza Bey 122
Rıza Paşa 143-144
Rıza Perveriş (Tabip Mülâzım-ı evvel) 118
Roma 91
Romanya 283, 300-302, 304, 308-311, 313, 386
-Ordusu 303, 306, 309
Royter [Reuters] Ajansı 148, 158, 162
Rumeli 97, 289-290, 294-295, 361, 365, 386-387, 390-391, 393
Doğu (Şarkî) Rumeli 312, 389-390, 392
Rumen(ler) 300-304, 306, 309
Rumence 311
Rumiye 129, 135, 141-145, 151-152, 157, 159, 161, 186, 206, 212-215, 217, 224-226, 228-229, 232, 234-237, 239, 338, 340-344

Levent Şahverdi Arşivi

-Gölü 144, 173, 198, 213, 221, 228, 239, 338, 340-341, 344
Rumlar 289, 317-319, 385
Rus(lar) 120, 129, 132, 135, 145, 149, 151, 161, 163, 166, 168, 172, 175, 177, 181, 195, 198, 213, 217, 219-220, 228, 235, 237, 283, 301, 303, 347-348
-Elçiliği 129, 201
-Merkezî Cumhuriyeti 176
-Ordusu 129, 141-142, 155, 182-183, 308, 333
Rusça 333
Rusya 103, 106-107, 112, 115, 122, 140, 145, 151, 153, 168-169, 172, 176, 185, 192-193, 198, 211-212, 219-220, 222-223, 237, 300, 313, 315-316, 337-338, 378, 387, 393
-Halk Komiserleri Meclisi 134
Rûşeni Bey 192-194

Sabah (gazete) 276
Saben (Şeyh) 51
Sâbî mezhebi 105
Sadabad 119-120
Sadık (İranlı Topçu Yüzbaşı) 118
Sadık (Karapapak aşireti reisi) 142
Sadık (Şark Cephesi Kumandanı-Yüzbaşı) 13, 70
Sadık Efendi 27
Safa Bey (Elçi) 320, 323-326
Safeviler 338
Safiyüddin (Seyyid) 16, 44, 97
Sahil 59
-Libde cephesi 22
Sahra 16-17
-Topçu Endaht Mektebi 67
Said (Emir) 277
Said Molla (Sâhipzâde) 354
Said-ül-Geylani (Sudanlı Çavuş) 19
Sainkale 206, 214, 339-340
Sakıb (Fizan Mıntıkası Kumandanı-Binbaşı) 13
Sakız Şehbenderliği 144-145, 157, 186, 341
Sakız aşireti 132
Salar Muazzam (Akay) 137
Salduz 144, 165
Salih (Binbaşı) 26
Salih (Piyade Yüzbaşı) 59
Salih Hoca 293
Salih Said (Valide Sultan ve Haseki Nisâ Hastahanesi Göz Tabibi-Doktor) 71
Salim (Necidli) 256
Salim (Tacura Cephesi Kumandanı-Mülâzım-ı evvel) 13
Salmanlı 322, 324
Salmas 133, 146, 151, 162, 192, 240, 342-344
-Ovası 214
Salûr-üd-devle 129
Saluzzo 78
Sami Bey 122
Samsam-üs-saltana 172, 180, 211
Sanders, Liman von 262
Sarışaban 316-317
Sarpgrad 390
Savalan Dağı 338
Saviano 78
Savuçbulak 113, 119, 129, 132-133, 142-145, 157, 165, 171, 173, 181, 186, 188, 214, 217, 232, 237, 338, 340
Seeckt, Hans von (Erkân-ı Harbiye Reisi-Ferik) 37
Sehend Dağı 338, 340
Selahaddin (13. Kolordu Kumandanı-Miralay) 113-115
Selahaddin (4. Kolordu Kumandanı Miralay) 212-215, 223, 228
Selanik 310, 381, 384
Selim (Sultan) 209
Selim Ağa 262, 267
Sencabî aşireti 106, 112-113, 157-158, 186-187, 216
Seniçe 298-299
Serdar Abdülmecid Han 120-122
Serdar Ali Ekber Han (Sencabî reisi) 158, 186-188, 215-216
Serdar Ali Han 113
Serdar aşireti 132
Serdar Muktedir (Sencabî aşireti reisi) 113, 167, 216-217
Serdar Nasır 113, 167, 187
Serdar Nusret 119
Serdar Reşid (Sine hâkimi) 144, 157-158, 186, 227
Serdar Said 128, 176
Serdar Şüca (Azerbaycanlı) 116, 154, 188-189, 245
Serdeşt 341

Levent Şahverdi Arşivi

Serkûh köyü 119-120
Serpol 114-115, 152
Sertibzâde 239
Settâr Han 183
Seyhan 391
Sheett (Amerika viskonsülü Doktor) 213-214, 229, 234-236
Sıdkı (Telgraf Mülâzım-ı evveli-Giritli) 67
Sıdkı (telsiz çavuşu) 24
Sırbistan 290-291, 296, 389, 393
Sırpça 291
Sid-i Bilâl 22, 92
-cephesi 13
Sid-i Ramza Tepesi 94
Silistre 302-303, 312
Simko (şakî) 146, 163
Simko İsmail Ağa (Şikâk aşireti reisi) 214-215
Sine 105, 122, 131, 142, 144, 146, 150-151, 158-159, 165, 185-186, 225, 227-228, 238
Sipehdar 130
Sipehsalar 245
Sirkeci Garı 35, 57
Siroz (Serez) 317-319, 325
Sirt 13-14, 22, 44-45, 50, 52, 59, 74, 78
Sistan 141, 155
Sivas 253
Sivastopol 39
Sobranya 392
Sofya 304, 315, 317, 320, 323, 325
Sofyan 338
Solban Müfrezesi 152
Sontag (Katolik Kilisesi başrahibi) 215
Sosyal Demokrat (fırka) 157, 159, 240
Sosyalist Demokrat 132
St. Petersburg 120
-Elçiliği 211
Stockholm 106, 145
Subhi (Erkân-ı Harb Binbaşı) 290, 292-299
Sudan 17, 58
Sudan Grubu 13
Sûdi Bey (Lazistan mebusu) 332
Sulduz 142
Sultanabâd 105
Surçi aşireti 341
Suriye 82, 251, 253, 255, 258, 262-263, 266-268, 270, 277, 279-280, 353-357, 374, 379
Suriye ve Garbî Arabistan Umûm Kumandanlığı *bkz.* 4. Ordu Kumandanlığı
Suud el-Sabah 249
Suudîler 249
Süheyl İzzet (Mihmandar Yüzbaşı) 138-139, 154, 185, 243, 336
Süleyman (Karapapak aşireti reisi) 142
Süleyman (Tahran mebusu Mirza) 105, 112-113, 115, 128, 133-134, 142, 169, 179, 187
Süleyman el-Baruni (Vali) 32, 50, 56, 64, 75, 79-80, 84, 86, 88, 90-92, 96
Süleyman Fade Paşa 279
Süleyman Han (Mirza) 209-210
Süleyman Nuri Paşa (Sıhhiye Reisi) 30
Süleyman Sami (Harputlu Tevfik oğlu) 177
Süleyman Zihni (Piyade Mülâzım-ı evvel) 59
Süleymaniye 105, 110-111, 122, 128, 131, 185-186
-Hudut Tabur Kumandanlığı 157
-İstihbarat Zâbitliği 173
-Kumandanlığı 131-132
Sünnîler 88
Sünnîlik 163, 205, 336, 361
Sünusi tarikatı 45, 58
Sünusiler 38, 42, 44-45, 60, 74-75, 88
Süvari Küçük Zâbit Mektebi 53, 256
Süveyi Bey 44
Süveyş 364
Sykes, Percy Molesworth (General) 119, 130, 167, 177, 221

Şaamât kabileleri 27
Şahsevenler 163, 178, 184
Şahtahtı 229, 241
Şam 12, 253-254, 256-263, 269-273, 275, 277, 279, 281-283, 339, 354, 366, 368, 371, 373-374
Şapler Bey (Kıdemli Yüzbaşı) 52
Şark Grubu cephesi 34, 37
Şark Orduları Grubu Kumandanlığı 179, 195, 205-206, 208, 217, 220, 228, 234, 236
Şarviran aşireti 132
Şefi' Han 128
Şekran 22
Şekri 59
Şemun (Emir) 143
Şemdin aşireti 341

Levent Şahverdi Arşivi

Şemdinan 206
Şemer Cerbe aşireti 252
Şemmer aşâiri 258
Şerafeddin (Süvari Yüzbaşı) 93
Şerefhan 192
Şerefhane 228-229, 233, 239, 338, 342
-Mevki Kumandanlığı 226
Şeria Nehri 258-259, 371
Şerif Bey (Avukat) 325
Şevket Bey (Kaymakam) 111, 125-126, 155, 165-166, 172-176, 180-181, 207
Şevki (telsiz çavuşu) 24
Şevki Fazıl (19. Fırka Sıhhiye Bölüğü Operatörü Tabip İhtiyat Yüzbaşı) 255
Şîî ulemâ 124
Şîîlik 205, 336, 361
Şikâk aşireti 144, 146, 214
Şiraz 119, 169, 172, 175, 221, 239
Ştater (Alman hizmetçi) 93
Şumnu 318
Şükrü (Mülâzım) 21
Şükrü Bey (Dedeağaç Şehbenderi) 318, 321-324

Tacura 22
-cephesi 13
Tahir Bey (Erkân-ı Harbiye Binbaşısı-Miralay) 3-5
Tahran 104-106, 111-112, 115, 117, 119-127, 129-132, 136, 138-142, 145, 147-149, 151, 153-157, 159-163, 165-167, 169-171, 173-176, 178-180, 182-183, 185, 187, 189-192, 194, 201, 210-212, 217-219, 221, 224, 230, 238-240, 243, 245, 333-334, 338
-Askerî Ataşeliği 116
-Ataşemiliterliği 109, 131, 138, 194
-Elçiliği 107, 120-121, 139, 154, 175
-Osmanlı Ataşemiliterliği 127
Tahsin Bey (Suriye Valisi) 251, 253-254, 259-262, 266-267, 271, 281-282
Takîzâde 113, 123-124
Talat Paşa (Sadrazam) 154, 274-275, 280, 282, 315
Talış 169, 337
Talışlar 163
Taliş mıntıkası 178
Tallâl Asâd (Adâre Aşireti Reisi) 262
Taranto 96
Taray Geçidi 377
Tarditi, Giuseppe (Siyasî Daire Müdürü-General) 83-86, 89, 91-92, 96
Tarhune 13, 22, 44, 53, 56, 79, 86, 93-94
Tasvir-i Efkâr 293
Taşkent 176-177
Taşlıca 298-299
Tatar 301-302, 304-305, 308, 311-312
Tatavin 95
Tavurga 27
Tayyib (Seyyid) 90
Tayyib Efendi (Şeyh) 70, 74
Tebriz 125, 129, 135, 143-145, 152, 159-162, 173, 179-181, 192, 194-196, 198, 205, 210-212, 214, 217-218, 221, 223-230, 233-241, 245, 338-339, 341-342
-Kazak Alayı 161
-Şehbenderliği 162-163
Tekân tepe 339
Telefunken Büro 19
Tel-el-halife 137
Telferhor Çiftliği 382
Telgraf Depo Tabur Kumandanlığı 61
Terbet 194
Tevarıklar 56
Tırnova 393
Tibesti 17
Tiflis 135, 332, 344
-Bakü demiryolu 162
-Culfa demiryolu 162
Times (gazete) 223
Timuçin Efendi 188
Topkapı Sarayı 58, 71, 97
Torino 78
Toros treni 127
Toryan 318
Totenverd (Yüzbaşı-Baron) 83
Toulon 5
Trablus cephesi 22
Trablusgarb Grubu Kumandanlığı 13
Trablusgarb Turuk-ı Muvâsalatı 64
Trablusgarp (Trablus-Trablusgarb) 11, 13-16, 20-21, 23-25, 30-31, 33-56, 58-61, 64-65, 67, 69, 71-72, 75-76, 79, 81-87, 89, 91-93, 96, 283
Trablusgarp Cumhuriyet hükûmeti 80
Trablusgarp Grubu 13, 22
Trabzon 163, 283
Trakya 290, 316, 324, 381-383, 388

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Trakya 290, 316, 320-323, 325, 389
Batı Trakya Türkleri 289
Trieste 78
Tufeyl 296
Tulca 301, 308, 311, 396
Tuna 35, 302-303, 306, 319
Tunus 1-2, 16-17, 26-28, 32-33, 38, 47, 50, 55, 58, 71, 86, 93-94, 280
Tunuslular 1, 39
Turan Komitesi 205
Turanîler 204-205, 268
Tutrakan 302, 312
Türk(ler) 12, 38, 47, 63, 80, 82-85, 94-95, 97, 111, 132, 135, 160, 163-165, 176, 178, 189, 195-196, 200, 205-207, 220-221, 223, 227, 268, 281, 283, 289-290, 294-295, 300-302, 305, 307, 315-316, 318-323, 334, 336-337, 339-345, 371, 375-377, 379, 381-383, 387-388, 390-393
Türk Adem-i Merkeziyeti 176
Türk Ordusu 93-94, 375-377
Türk Yurdu 188-189
Türkçe 19, 57, 62, 81, 194, 295, 311, 339, 357
Türkçülük 188-190, 194, 200, 295, 311-312
Türkiye 12, 76, 94, 97, 107-110, 133, 170, 188, 194, 221, 234, 299, 305, 319, 374, 382, 384, 389-390, 392-393
Türkistan 20, 53, 57, 109, 112, 122, 124-126, 162, 166, 168, 171, 175-176, 193-194, 201, 207, 336, 339-340, 378
Türkmenler 168, 170-171

Ubeydullah Efendi 119-121, 123, 126-127, 136, 147-148, 149, 163, 166, 174-175, 192
UC-20 denizaltısı 51, 53, 56, 64, 72
UC-73 denizaltısı 19, 24, 25, 32, 39, 51-53, 64, 70, 76
Uceymi Paşa 258, 272
Ukrayna 200, 393
Urbân (çöl Arapları) 11, 45, 252, 258, 281, 355, 363, 365-366, 371, 373, 376
Urfelle 13, 22, 45, 59-60, 73, 82-84, 86
-Mıntıka Kumandanlığı 54

Üsküp 290, 294-297, 321
-İrtibat Zâbitliği 321

Vahideddin (Tabip Mülâzım-ı evvel) 31
Vâhid-ül-Mülk 197
Vakit (gazete) 58, 152, 197
Valesunga 77
Van 143-144, 206, 213, 233, 238, 337, 342-343
Vardar 389
Vehhabî 269, 360-361
Venedik 78
Viran aşireti 341
Viyana 20, 22-23, 25, 26, 31, 35-37, 39, 43, 47, 49, 51, 55, 57, 62, 68-69, 72, 76-79, 185, 292, 295-296
-Askerî Ataşeliği 31, 35, 37, 43, 47, 51, 61, 63-65, 68-69, 78
-Elçiliği 20, 23, 26, 31, 43, 51
-İtalyan Kumandanlığı 78
von Bremen (Sırbistan Genel Valisi General) 296
von Hertling 123
Vulçitrin 290-291, 298-300
Vüsuk-üd-devle 130, 183, 211-212, 220

Wagner (Alman Denizaltı Yüzbaşı) 122
Weissman (Siyonist Komisyonu Reisi) 284
Wilson prensipleri 82

Yafa cephesi 255
Yahudiler 105, 339, 341
Yahya (Hacı Mirza) 145, 197, 200
Yahya (İmam) 263-265
Yakuda 40
Yakup (Mülâzım-ı evvel-Yüzbaşı) 181, 196
Yakup Şevki (9. Ordu Kumandanı Mirliva) 205, 228, 230, 232-234, 244
Yalnızçam 332
Yemen 58, 258, 263-264, 266, 375-376, 379
Yemut 176
Yeni Mecmua 163-164
Yenipazar 290-291, 296, 298-299
Yerzerin 292
Yezidî 241-242
Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı 262-263, 266, 271
Yifrin 14, 22, 73, 94
Yunanistan 317, 389
Yusuf (Osmanlı Aşâir İrtibat Zâbiti Mülâzım-ı evvel) 258

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf (Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mûr Süvari Kumandanı Yüzbaşı Tâlibzâde) 122-123, 167, 176, 181, 195-196
Yusuf Şetvan 16, 23-24, 26, 38, 42-46, 51, 57, 79
Yusuf Ziya (Menzil Müfettişi Kaymakam) 173

Zaman 164
Zanzur 22, 86
Zaviye 22, 45, 50, 79, 89, 93
-iskelesi 92
Zaviyet-ül-medine *bkz.* Zaviye
Zeki (Cebel Mıntıkası Kumandanı-Yüzbaşı) 13
Zeki Paşa 39
Zencan 157, 161, 176, 181, 226, 229
Zerza aşireti 341
Zeyd 277-278, 372
Zılleteyn 59-60
Ziya (Trablusgarblı Topçu Yüzbaşı) 87
Ziyaeddin (Prens) 245
Zor 258
Zuvara 12-13, 17, 38, 50, 58, 96
Zülferiş 383

Levent Şahverdi Arşivi

Cihan Harbi'nin son yılında, dönemin askeri ve sivil idarecileri, "tutunma kuvvetini" güçlü kılmak için gayret gösterirler. Çok milletli Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak, harici hasımlar ile yerli işbirlikçilerinin harp öncesindeki gibi, "tutunma kuvvetini" zayıflatıp yok etme taarruzları, şimdi daha da şiddetlenmiştir. "Umûr-ı Şarkıyye Dairesi" idareci ve mensupları, bu kuvveti ayakta tutma mücadelesini devam ettirmektedirler.

Fas'taki görevine son verildikten sonra, İstanbul'a dönmeyen Binbaşı Tahir, Umûr-ı Şarkıyyeye Me'mûr Süvari Kumandanı Yüzbaşı Tâlibzâde Yusuf, "me'mûriyyet-i mahsusa" ile Reşt'e, Mirza Küçük Han'ın yanına gidip daha sonra Savuçbulak'a geri dönen Mülazım-ı evvel Yakup ve Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin diğer idealist saklı kahramanları, 1918 yılı boyunca da bulundukları yerlerde görevlerinin icaplarını yerine getirmekten bir an geri kalmazlar. Tek gayeleri vardır; "ruküa varmış devleti, ayağa kaldırmak". Bu uğurda mücadele edip hayatlarını anlamlı kılarken, "yaşadıkları bugünde" yarını inşa etmişlerdir.

Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi'nin III. cildinin bu ilk kısmı Umûr-ı Şarkıyye Dairesi'nin, İspanya-Fas, Trablusgarp, İran, Hicaz ile Rumeli'deki faaliyetlerini kapsıyor ve belgelerdeki gerçekleriyle dünü aydınlatıyor.

Dr. Ahmet Tetik (1958) lisans eğitimini Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı. Doktora derecesini Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde aldı. Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nda arşiv şube müdürlüğü yaptı. Birinci Dünya Savaşı askeri tarihine dair kaleme aldığı pek çok eseri yayımlandı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki örtülü askeri-siyasi faaliyetlerine ilişkin arşiv çalışmalarını sürdürüyor.

9 786254 053931

35 TL

Levent Şahverdi Arşivi